

॥ શ્રીસ્વામિનારાયણો વિજયતે ॥

બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ

(સાધુ ઈશ્વરચરણદાસ લિખિત બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજના
વિસ્તૃત જીવનચરિત્રનો બૃહદ્ સંક્ષેપ)

મોહનલાલ પટેલ

પ્રકાશક :

સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ

શાહીબાગ રોડ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૪.

બે શબ્દ...

પ્રગટ ગુરુહરિ પ્રમુખસ્વામી મહારાજની કેવળ કૃપાથી જ યોગીજી મહારાજના જીવન ચરિત્રના છ દળદાર ગ્રંથો પ્રગટ થઈ શક્યા ત્યારે ઘણા ભક્તોએ તે વધાવી લીધા પણ આજના યુગના સાક્ષર યુવાનો કે જેઓ બહુ લાંબું વાંચવા ટેવાયેલા નથી એવા એક વાચકવર્ગ તરફથી સતત માગણી થતી રહી કે આ ગ્રંથોનું સંક્ષિપ્તીકરણ કરવું ઘટે.

આ એક પડકાર હતો. કારણ, યોગીજી મહારાજના સમગ્ર જીવનની અનંતતાને અલ્પતામાં સમાવવી એ અશક્ય જ હતું. વિચાર કરતા ને પૂછપરછમાં ભાળ મેળવતા એક નિષ્ઠાવાન વિદ્વાન અધ્યાપક શ્રી મોહનભાઈ પટેલ (કડી) નજરમાં આવી ગયા. અગાઉ શ્રીજીમહારાજની ગહન પરાવાણી ‘વેદરસ’નું એમણે સરળ ભાષામાં સંક્ષિપ્તીકરણ કરેલું. જાતે સિદ્ધહસ્ત લેખક, વિષયની ગરિમાને સાચવીને લાઘવમાં પૂરનાર.

શ્રી મોહનભાઈ પાસે આ વાત મૂકી ત્યારે તેમણે મનમાં થોડી આનાકાની અનુભવી — એક જ સંદેહે કે આવી પારલૌકિક વિભૂતિને સંક્ષિપ્તમાં આલેખવામાં ક્યાંક અન્યાય તો નહિ થઈ જાય ને ! પણ અમારા સૌના અત્યંત આગ્રહથી એમણે આ જવાબદારી સ્વીકારી અને બહુ જ સમયસર પૂરી કરી.

સંપ્રદાયની પરિપાટી, વાંચકોની માંગ ને ચરિત્રના મુદ્દાઓની અગત્યતાને લક્ષમાં રાખીને શ્રી મોહનભાઈએ કરેલું આ સંક્ષિપ્તીકરણ કેટલું યથાર્થ અને સચોટ છે તે આ ગ્રંથના વાંચનથી જ તુરત પામી શકાય છે. એટલે વિશેષ કહેતો નથી.

શ્રી મોહનભાઈએ ભક્તહૃદયથી આ ગ્રંથનું પાન કરીને આણીશુદ્ધ રીતે ગ્રંથનું હાર્દ સાચવ્યું છે. એ ભક્તિસભર એમની આ કર્તવ્યનિષ્ઠા માટે અમે એમના ઋણી છીએ.

ગુરુહરિ પ્રમુખસ્વામી મહારાજના કૃપાશિષ સદૈવ એમના ઉપર વરસતા રહો. એ જ અભ્યર્થના !

સાધુ ઈશ્વરચરણદાસ
કાર્તિક પૂર્ણિમા, સંવત ૨૦૪૮

પ્રસ્તાવના

પૂજ્ય ઈશ્વરચરણ સ્વામીએ બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજના ચરિત્ર-ગ્રંથના છ ખંડનો સંક્ષેપ કરવાનું સૂચવ્યું ત્યારે એ કાર્ય કેટલું બૃહત્ અને જવાબદારીભર્યું છે એની પૂરી કલ્પના ન હતી. એ વખતે પ્રગટ થયેલો પહેલો ખંડ એમણે મને વાંચવા આપ્યો. એ વાંચ્યા પછી આ કાર્યની જવાબદારી ઉપાડવી કે કેમ એનો નિર્ણય મારે કરી લેવાનો હતો.

પ્રથમ ખંડ વાંચતાં જ પૂજ્ય યોગીજી મહારાજ ચિત્ત ઉપર છવાઈ ગયા અને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના પાયામાં રહેલાં આચાર-શુદ્ધિ અને કઠોર તપશ્ચર્યા પ્રભાવિત કરી ગયાં. આ દરમ્યાન ડૉ. રામભાઈ જેવા સ્નેહીઓ તરફથી પણ ગ્રંથના સંક્ષિપ્તીકરણની જવાબદારી હાથ પર લેવા આગ્રહ થતો રહ્યો. જવાબદારી મોટી ખરી, સાથે સાથે આવું કાર્ય કરીને ધન્ય થવાનો અવસર પણ જોડાયેલો હતો. જવાબદારી સ્વીકારી. ગ્રંથના એક પછી એક ખંડો પ્રગટ થતા રહ્યા. અને એ જેમ જેમ વંચાતા ગયા તેમ તેમ એમનો સંક્ષેપ કરવાનું કાર્ય કેટલું દુષ્કર હતું એનું ભાન થતું ગયું. ગ્રંથનાં લગભગ ચાર હજાર પાનનો વ્યાપ. આટલા મોટા ગ્રંથનો સાડા ત્રણસો કે ચારસો પાનમાં સમાવેશ કરવો કઈ રીતે ? શું લેવું અને શું છોડી દેવું ? ક્યાંય કશું છોડી દેવા જેવું તો હતું જ નહીં. અમૃતના કટોરામાં ક્યું બિન્દુ અમૃતત્વ વિનાનું હોય ? ગ્રંથનું કોઈ પણ પાન સત્ત્વ વિનાનું ન હતું. વળી એક વખત

વાંચી જવાથી કાર્ય સધાઈ જાય એમ પણ ન હતું. સામાન્ય કક્ષાનો વાચક પણ પૂજ્ય યોગીજી મહારાજના વ્યક્તિત્વને બરાબર પામી શકે એવું આલેખન કરવા માટે મારે સ્વામીશ્રીને બરાબર જાણવા-સમજવા જોઈએ. એ જ તો એક મોટો પડકાર હતો. ચરિત્રનાયકની લોકોત્તરતા સમજવા માટે ગ્રંથનું વારંવાર પારાયણ કરવું પડે. આમ કરવાથી ચરિત્રનાયકના વ્યક્તિત્વનાં નવાં નવાં રહસ્યો ઊઘડતાં જાય. આ રહસ્યો પામવા માટે મેં સ્વામીશ્રીના ચરિત્રગ્રંથના બધા ખંડોનું સમગ્રપણે અને જરૂર જણાય ત્યારે વારંવાર વાચન કર્યું અને સ્વામીશ્રીના વ્યક્તિત્વને બરાબર પામવાનો પ્રયાસ કર્યો.

યોગીજી મહારાજે અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસનાને એક વિશાળ જનસમુદાય સુધી વ્યાપક બનાવી એટલું જ નહીં પણ જનસમાજના ચારિત્ર્ય ઘડતરમાં અપૂર્વ ફાળો આપ્યો. ગુજરાતમાં આજ સુધી થયેલા કોઈ પણ સમાજસુધારક કરતાં આ મહાપુરુષે સમાજને અજ્ઞાન અને અંધકારમાંથી પ્રકાશ તરફ અને શુદ્ધ સાત્ત્વિક જીવન તરફ વધારે સંકાન્ત કર્યો છે. તપોમય જીવન ઉપર આધ્યાત્મિક ઈમારતો ચણીને વ્યક્તિઓનો આત્મિક ઉદ્ધાર તો એમણે કર્યો જ, પણ ઉચ્ચ જીવનનાં ધોરણો સ્થાપી સમાજનો કેટલેક અંશે કાયકલ્પ પણ કર્યો. યોગીજી મહારાજે એક એવી આબોહવાની રચના કરી, એક એવો પરિવેશ સર્જ્યો, એક એવા માહોલનું નિર્માણ કર્યું કે એ આબોહવામાં શ્વસતાં, એ પરિવેશમાં વસતાં કે એ માહોલમાં રહેલા સર્વ જીવો એનાથી અભિષિક્ત થયા. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં હોય કે ન હોય, એ જીવનપદ્ધતિથી સૌ કોઈએ પ્રેરણા લીધી.

પણ આ બધું થયું શી રીતે ? શ્રીજીમહારાજનો સંદેશ આટલો બધો વ્યાપક શી રીતે બન્યો ? કચ્છ, સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના અન્ય પ્રદેશોના ખૂણે ખૂણે એ શી રીતે પહોંચ્યો ? સાગર પાર કરીને આફ્રિકા, ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકા વગેરે દેશો સુધી એ શી રીતે વ્યાપક બન્યો ?

અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસના, અક્ષરપુરુષોત્તમનાં મંદિરો અને એમનાં પ્રાંગણ પૂરતી મર્યાદિત રહી હોત તો એમ થઈ શક્યું હોત ખરું ? એ ઉપાસના સંતો પૂરતી મર્યાદિત રહી હોત તો એ બન્યું હોત ખરું ? એ ઉપાસના તરફ આપમેળે આકર્ષાયેલા થોડા હરિભક્તોની દૈનિક પૂજાના વર્તુળમાં એ સમાઈ ગઈ હોત તો એનો પરિઘ વિશ્વવ્યાપી થઈ શક્યો હોત ખરો ?

અક્ષરપુરુષોત્તમની ઉપાસનાનો ધ્વનિ સારાયે વિશ્વના અંબરમાં ગાજતો થયો શી રીતે ?

આ વ્યાપના કેન્દ્રમાં યોગીજી મહારાજ હતા. એમની નજર આગળ શાસ્ત્રીજી મહારાજની મૂર્તિ અહર્નિશ વિરાજમાન હતી. ડગલે ને પગલે એ મૂર્તિમાંથી તેઓ પ્રેરણા પામ્યા. અને એ ગુરુવર્યના આશિષની છાયા હેઠળ એમણે આ સિદ્ધિ મેળવી.

પણ યોગીજી મહારાજે આ બધું કઈ રીતે સિદ્ધ કર્યું ?

એ સિદ્ધિઓનું વિશ્લેષણ કરવા બેસીએ તો પાર ન પામી શકાય એવી અને એટલી યોગીજી મહારાજની શક્તિઓનું દર્શન થયા વિના રહેશે નહીં. અને શાસ્ત્રીજી મહારાજે યોગીજી મહારાજ માટે કહેલા પેલા શબ્દો - ‘...એ તો અનંત કોટિ બ્રહ્માંડનો વહેવાર ચલાવે એવા છે - કામિલ, કાબિલ સબ હુન્નર તેરે હાથ’ - વારંવાર ચિત્તમાં પડઘાયા વિના રહેશે નહીં.

યોગીજી મહારાજ યુવકોના સંદર્ભમાં એકવાર હળવી શૈલીમાં બોલ્યા હતા : ‘ગાંધીજીએ જેમ સ્વરાજ્ય માટે સૌને જાગૃત કર્યા તેમ આ મોક્ષનું સ્વરાજ્ય મેળવવાનું છે તેમાં આવી બધી પોલિસી કરવી પડે !’

યોગીજી મહારાજે કઈ ‘પોલિસી’ કરી ? આ ‘પોલિસી’ શબ્દ સ્વામીશ્રીએ એમની અત્યંત સરળ પ્રકૃતિના આધારે પ્રયોજ્યો હતો. પણ એ દ્વારા એમને જે અભિપ્રેત હતું એ ઘણા મોટા ફલકનું હતું. વળી, એમણે ભલે એ શબ્દ યુવકોને તાલીમ આપવાના સંદર્ભમાં યોજ્યો હોય, પણ એ એમના સારાયે કાર્યક્ષેત્ર માટે બંધ બેસતો છે. એમની કાર્યપદ્ધતિ એ આ ‘પોલિસી’ !

સ્વામીશ્રીની કાર્યપદ્ધતિનું આપણે વિશ્લેષણ કરીએ એ પહેલાં, ઉપાસના પ્રવર્તનની આ પ્રચંડ સફળતામાં રહેલી એક પાયાની બાબતનો નિર્દેશ કરી લઈએ. એ પાયાની વાત હતી - એમની આ સંત તરીકેની અપૂર્વ સજ્જતા. એ વાતના સમગ્ર સારને શાસ્ત્રીજી મહારાજના શબ્દોમાં જ નિરૂપીએ - ‘વ્યાસજીએ સંતમાં ભગવાનને અખંડ રહેવાનાં જે લક્ષણો ભાગવતમાં લખ્યાં છે તે કરતાં વિશેષ લક્ષણો હું જોગી મહારાજમાં દેખું છું.’

લોકમાનસ ઉપર વ્યક્તિનો પ્રભાવ ક્યારે પડે ? વાણી અને વર્તનમાં તલમાત્રનો ફેર ન હોય અને સંતપણું રગરગમાં વ્યાપ્ત હોય. યોગીજી મહારાજના વ્યક્તિત્વમાં નિયમધર્મ, પ્રેમ, ક્ષમા, ઉદારતા, સરળતા... શું

નહોતું ? એમાં ક્યાંય કશી મણા હતી ? મણાની વાત તો બાજુએ રહી, યોગીજી મહારાજમાં એ બધાય અંશો અમર્યાદ હતા.

અને તેથી જ તો એમના મુખમાંથી નીકળેલાં વાણી કે શબ્દ બ્રહ્મવાક્ય બનીને અન્ય માનવીનાં હૈયાંમાં સોંસરવાં પ્રત્યાયિત થઈ શકતાં. યોગીજી મહારાજે પોતાનું સ્ફટિક-શું નિર્મળ જીવન ઉદાહરણ રૂપે સમાજ આગળ રજૂ કર્યું. સેવા, પ્રેમ અને કરુણાનું જાણે મૂર્તિમંત સ્વરૂપ ! પંચવર્તમાનના આચરણમાં યોગીજી મહારાજ સરખો સંત જડવો મુશ્કેલ છે. જે સંતના રોમરોમમાંથી માનવધર્મની સુવાસ ફોરતી હોય એનો જનસમાજ ઉપર કેટલો બધો પ્રભાવ પડે એ કંઈ સમજાવવી પડે એવી વાત નથી. યોગીજી મહારાજ જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં લોકોનો અઢળક આદર અને પ્રેમ પામ્યા અને એટલે એમનો ઉપદેશ સીધો જ લોકહૈયે વસી ગયો.

એમના હૈયામાં સંતો અને ભક્તો માટે વાત્સલ્ય ઊભરાતું હતું. આમ તો, એમના હૈયે સારાયે જગતનું કલ્યાણ વસેલું હતું. એવા અનેક પ્રસંગો હતા કે જ્યારે એમણે જગત્કલ્યાણ માટે આશીર્વાદની વાણી ઉચ્ચારી હોય. એમની એ ભાવના એટલી તો ઉત્કૃષ્ટ હતી કે ઘણીવાર એ પશુ, પંખી, પ્રાણી અને પહાડ, પર્વત જેવા અમૂર્ત પદાર્થોનું પણ કલ્યાણ ઈચ્છતા અને એમના ઉદ્ધારની ચેષ્ટા કરતા. પણ હરિભક્તો અને સંતો સાથેના સતત સંપર્કને કારણે એ ભાવના વિશેષરૂપે પ્રગટ થતી. ભક્તો માટે એમણે શું શ્રીમંત કે શું અર્કિયન્, શું વૃદ્ધ કે શું તરુણ, એક સરખો પ્રેમ ઢોળ્યો. ભક્તોને એમનાં દર્શનમાત્રથી એક ગહન શાંતિનો અનુભવ થતો. ઘણીવાર તો આ ભક્તો પોતાના દુઃખી મિત્રો કે સ્નેહીઓને, સ્વામીશ્રીની એક દૃષ્ટિથી જ એમના સંતાપને દૂર કરવા પોતાની સાથે સ્વામીશ્રીનાં દર્શને લઈ આવતા. એ સૌનું હૈયું ઠરતું અને સંતાપમુક્ત થઈને પરત થતા.

યોગીજી મહારાજનું લક્ષ્ય ઘણું ઊંચું હતું. એમને તો અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસનાનો ડંકો ‘બ્રહ્માંડ’માં વગાડવો હતો. શ્રીજીમહારાજે જેમ ૫૦૦ પરમહંસો તૈયાર કર્યા હતા એમ યોગીજી મહારાજ પણ અનેક સંતોને દીક્ષા આપીને એમના દ્વારા સંપ્રદાયની સેવા કરવા માગતા હતા. આ કામ પાછળ જે દૃષ્ટિ જોઈએ, જે પ્રચાર જોઈએ, જે પુરુષાર્થ જોઈએ એ બધું એમને સુલભ હતું.

એમણે યુવકોને વશ કરી લીધા. યુવાશક્તિનો સાચો ઉપયોગ થઈ શકે

તો એક જવલંત ઇતિહાસ સર્જી શકાય. યોગીજી મહારાજે એ ક્યું. કોલેજો અને વિશ્વવિદ્યાલયોમાં અભ્યાસ કરતા યુવાનને વેકેશનમાં સેવાર્થે વાસણ ઊટકતો કરવો એ કંઈ નાનુંસૂનું કામણ નથી. યોગીજી મહારાજે ગામડાંના વિચરણમાં પોતાની સાથે ફરતા યુવાનોને અપાર વાત્સલ્યથી વશ કરીને ભારે શારીરિક શ્રમ ઉઠાવતા કર્યા.

યોગીજી મહારાજે મહત્ત્વની વાત એક એ વિચારી કે અક્ષર-પુરુષોત્તમની ઉપાસનાનો વ્યાપ તો ત્યારે જ વધે જ્યારે એનો વધારેમાં વધારે પ્રચાર થાય. લોકો સાચો માર્ગ જાણતા જ ન હોય તો એ માર્ગે ક્યાંથી પળે ? આ માટે એમણે વધારેમાં વધારે લોકસંપર્ક સાધ્યો. અનેક કષ્ટદાયક તકલીફો વેઠીને, રાતદિવસ, ટાઢ-તડકો કે ધોધમાર વરસાદને જોયા વગર એ એક ગામથી બીજે ગામ, એક પ્રદેશથી બીજે પ્રદેશ (સૌરાષ્ટ્રથી ગુજરાત અને ગુજરાતથી સૌરાષ્ટ્ર) વિચરણ કરતા રહ્યા. સ્વાસ્થ્યની પરવા કર્યા વગર ઘેર ઘેર પધરામણીઓ કરી અને ભક્તો તેમ જ જનસમૂહનાં મન જીતી લીધાં.

અને પ્રચારના જે માર્ગો યોગીજી મહારાજે વિચાર્યા એ, આ અગાઉ આવી યોજનાબદ્ધ રીતે કદાચ કોઈએ વિચાર્યા ન હતા. પ્રચાર માટેનું સ્વામીશ્રીનું આ કાર્ય અપૂર્વ હતું. એમણે સત્સંગ મંડળો સ્થાપ્યાં. એ મંડળોમાં રવિવારીય સભાઓનો આગ્રહ રાખ્યો. યુવકમંડળો સ્થાપ્યાં, બાળમંડળોની રચના કરી. સત્સંગ પત્રિકા અને અન્ય પ્રચાર સાહિત્ય પ્રગટાવ્યું. શ્રીજીમહારાજ તેમજ અન્ય સંતોનાં ચરિત્રો સુલભ અને સુગમ બની રહે, એ રીતે તૈયાર કરાવીને પ્રગટ કરાવ્યાં.

અને એમનું એક અમોઘ શસ્ત્ર - એ યુવકો અને હરિભક્તો ઉપરના એમના પત્રો ! સત્સંગ તેમજ શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રચાર માટે સ્વામીશ્રીનું પત્રલેખનનું અંગ અતિ મૂલ્યવાન સિદ્ધ થયું છે.

એક વાત અહીં અત્યંત સ્પષ્ટ રીતે અને ભારપૂર્વક કહેવી જોઈએ કે શુદ્ધ ઉપાસના માટેના આ માર્ગો કોઈ લક્ષ્યને વીંધવા માટેની યુક્તિરૂપ નિર્જીવ ઉપકરણો નહોતાં. એ દરેકમાં પ્રાણ ધબકતો જણાશે. માતા બાળકને ઘડવા માટે જે કંઈ માર્ગો લે એને આપણે યુક્તિ કે પોલિસી નથી કહેતા. એ તો હૈયામાંથી પ્રગટતી કોઈ દિવ્ય પ્રેરણા જ હોય છે. સ્વામીશ્રીએ ભલે ‘પોલિસી’ શબ્દ પ્રયોજ્યો. પણ એમણે શુદ્ધ ઉપાસના માટે અખત્યાર કરેલા

બધા માર્ગો એક આધ્યાત્મિક યજ્ઞનું બળ ધરાવતા હતા. અને એમના અંતરમાંથી એક નવાણ રૂપે પ્રગટતા હતા એટલે એમાં તેજ હતું, ઐશ્વર્ય હતું.

પૂજ્ય યોગીજી મહારાજને આ રીતે સમજ્યા પછી સંક્ષેપની યોજનાએ ચિત્તમાં આપોઆપ આકાર લેવા માંડ્યો અને પેલા છ ખંડમાં સમાયેલો બૃહદ્ગ્રંથ સંક્ષિપ્ત ગ્રંથના નાનકડા પાત્રમાં વામનરૂપ ધારણ કરીને ઠલવાતો ગયો. આમ છતાં, પૂજ્ય ઈશ્વરચરણ સ્વામીની કલમે જે આપ્યું છે એમાંનું કેટલુંક મહત્ત્વનું આ પુસ્તકમાં ન આવી શક્યું હોય એમ પણ બન્યું હોય. એ સ્થિતિમાં તો મૂળ ગ્રંથકારની ક્ષમા માગવી રહી. પણ આ સંક્ષેપ ભાવકને મૂળ ગ્રંથ વાંચવા પ્રેરશે તો પણ એક મહત્ત્વનો હેતુ સરશે એમ માનું છું અને એ રીતે આ પુરુષાર્થ સફળ થયો ગણીશ.

એક વાતનો અહીં ભારપૂર્વક નિર્દેશ કરવા ઈચ્છું છું તે એ કે પૂજ્ય ઈશ્વરચરણ સ્વામી રચિત મૂળ ગ્રંથની ભાષા અને શૈલી એક નીવડેલા ગદ્યકારની હોય એવી માતબર છે. કદાચ આ સઘળું લખાણ એમના હૈયાના ઊંડાણમાંથી આવ્યું હશે. એટલે જ તો ગ્રંથનું ભાષાકર્મ આટલું સરળ અને પ્રવાહી છે. એમાં ક્યાંય આડંબર નથી, ક્લિષ્ટતા નથી. એ ક્યાંય દુર્બોધ નથી. ભાષાનો એક ધારો અને નિર્મળ પ્રવાહ વહ્યા કરે છે.

સંક્ષેપમાં મોટે ભાગે મૂળ પુસ્તકનું લખાણ જે તે સ્વરૂપમાં લીધું છે. શબ્દો, વાક્યો, ગદ્યખંડો અને ક્યારેક તો પાનનાં પાન મૂળ પુસ્તકમાંથી લીધાં છે. આવું અર્થસભર ગદ્ય સામે હોય, પછી ભાષાકર્મની નવી રચનાની ચેષ્ટા કરવાથી શો ફાયદો ? પૂજ્ય ઈશ્વરચરણ સ્વામીના ગદ્યનો આટલા મોટા પાયા ઉપર હું ઉપયોગ ન કરી શક્યો હોત તો મારું કાર્ય કેટલું અઘરું બની રહ્યું હોત એની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે. અહીં, એમનો જેટલો આભાર માનું એટલો ઓછો છે.

મને આ સેવા કરવાની તક આપવા માટે અહીં પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ, સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ, પૂજ્ય ઈશ્વરચરણ સ્વામી, આ કાર્યમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રૂપે સહાયરૂપ થનાર સંતો અને સ્નેહીઓનો આભાર માનું છું.

— મોહનલાલ પટેલ

રક્ષાબંધન પર્વ, સં. ૨૦૪૭

તા. ૨૫-૮-૮૧

અનુક્રમણિકા

૧.	પૂર્વાશ્રમના તેજરશ્મિ	૧
૨.	મહાભિનિષ્ક્રમણ	૧૨
૩.	લોહીના લયમાં વણાયેલો મંત્ર	૨૦
૪.	સાત સમેલિયા સાધુ	૨૭
૫.	શાસ્ત્રીજી મહારાજની છાયામાં	૩૦
૬.	બ્રહ્મની અલમસ્તાઈ	૩૭
૭.	સારંગપુરમાં ભક્ત સહિત ભગવાન	૪૩
૮.	આકરી કસોટીની સરાણ પર	૪૯
૯.	સામે પૂરનાં તારણ	૬૪
૧૦.	એ ય હતા દિવસો...!	૭૯
૧૧.	‘...તેથી અંતરે શાંતિ છે.’	૮૯
૧૨.	નિયમ ધર્મના અસિંધારા વ્રતધારી	૧૦૦
૧૩.	પંચવર્તમાનની અવિચળ આરાધના	૧૧૮
૧૪.	ગુરુશિષ્ય	૧૨૮
૧૫.	વાત્સલ્યમૂર્તિ	૧૫૧
૧૬.	ભીડો એ જ ભક્તિ	૧૬૯
૧૭.	યુવકો મારું હૃદય છે	૧૭૭
૧૮.	દિગંતમાં ડંકા	૧૯૬
૧૯.	અક્ષરધામની ઑફિસ	૨૧૨
૨૦.	વરસંતો મેઘમલ્હાર	૨૨૪
૨૧.	સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમાન	૨૩૫
૨૨.	ઐશ્વર્ય	૨૪૯
૨૩.	ભગવાન સૌનું ભલું કરો	૨૬૫
૨૪.	સર્વધર્મ સમભાવ	૨૭૩
૨૫.	દિનચર્યા	૨૮૪
૨૬.	અક્ષરધામ પ્રતિ મહાપ્રયાણ	૨૯૫
	પરિશિષ્ટ	૩૧૧

૧

પૂર્વાશ્રમના તેજરશ્મિ

ઓગણીસમી સદીના પૂર્વાર્ધમાં અમરેલીથી લગભગ ૩૫ કિલોમીટરને અંતરે આવેલા ધારી ગામમાં એક ભગવદ્ભક્ત આવીને વસ્યા હતા. લોહાણા જ્ઞાતિના એ ભક્તિ પરાયણ પુરુષનું નામ હતું કાનજીભાઈ. સૂર્યનારાયણના એ ચુસ્ત ઉપાસક, પણ સંવત ૧૮૩૦માં સદ્ગુરુ રામાનંદ સ્વામીના પ્રભાવ હેઠળ એમની ઉપાસના શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ વળી હતી.

આ કાનજીભાઈના ભક્તિસંસ્કાર એમના વારસામાં પણ ઊતર્યા. એમની ચોથી પેઢીએ દેવચંદભાઈ થયા. દેવચંદભાઈને જાગાભક્ત સ્વામી, બાલમુકુન્દદાસ સ્વામી, કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી વગેરે ગુણાતીતજ્ઞાનના જ્યોતિર્ધરોના સમાગમથી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું ઊંડું તત્ત્વજ્ઞાન લાઘ્યું હતું, જે એમણે એમના રોજિંદા જીવનવ્યવહારમાં પણ ઉતાર્યું હતું. દેવચંદભાઈનાં પત્ની પુરીબાને પિયરમાં દાદા તરફથી ભક્તિસંસ્કારનો તેજસ્વી વારસો મળ્યો હતો.

આવાં ભક્તિપરાયણ દંપતીને ત્યાં સંવત ૧૯૪૮ના વૈશાખ વદ બારસને દિવસે એક શિશુનો જન્મ થયો.

પુરીબાની કૂખે જન્મેલા આ નવજાત શિશુનો પ્રભાવ ધરાધામ ઉપર ભગવાન સહજાનંદ સ્વામીના પરમ સૌંદર્ય અને અનંત માધુર્યના પ્રતીકરૂપે હતો. સહેજ શ્યામ શરીરે શોભતા આ બાળયોગીનું વિશાળ લલાટ તપાવેલા

તામ્ર જેવું તેજસ્વી હતું. હૈયામાં આત્મમંથનનું અમૃત ધરબાઈને ભરેલું હોય અને અમી વલોવાઈને અહર્નિશ નીતરતું હોય એવી એમની સ્નેહાળ આંખોમાં પરમાત્મા સહજાનંદ સ્વામીની જીવંત કરુણાની કવિતા લખાયેલી હતી. એમનાં બંને ચરણોમાં અંકાયેલી ઊર્ધ્વરેખાથી પરમ યોગીપુરુષનાં ચિહ્નનો દૃષ્ટિગોચર થતાં હતાં. અનંતના હૃદય-સિંહાસન ઉપર આરૂઢ થવા આ બાળભક્તનો અવતાર થયો હોય એમ એમનાં દર્શનથી તત્કાળ જણાતું હતું. ઝરણાના મુક્ત પ્રવાહના મધુર કલરવની જેમ એમના મુખ ઉપર સદાય દિવ્ય હાસ્ય રમી રહેતું. જાણે એ મુક્ત હાસ્યના નાદબ્રહ્મમાં જ આ બાળયોગીની અવતારલીલાનું રહસ્ય સમાયેલું હતું.

આ શિશુનું નામ ઝીણાભાઈ રાખવામાં આવ્યું.

ઝીણાભાઈ દોઢ વર્ષના થયા ત્યાં સુધી ચાલતા નહીં. પગ બહુ પાતળા હતા અને હાથ લાંબા હતા. બોલતાં પણ શીખ્યા ન હતા. આ સંસારનાં કેવળ સ્વાર્થ ભરેલાં ચઢાણ-ઉતરાણને જાણે પ્રથમથી જ જાણતા હોય તેમ મૌન જ રહેતા. એમનાં કોમળ, નિર્મળ ચક્ષુમાંથી પ્રેમ પ્રતિબિંબિત થતો. એમની ચમકતી આંખો સામે જોનારના હૃદયમાં પણ પ્રેમનો ઊભરો આવી જતો. સૌ કહેતાં : ‘તે મૂંગો રહેશે, ચાલી નહીં શકે, આવી ખોડ રહી જશે.’ પણ પુરીબાનું હૃદય ના પાડતું હતું. પુરીબા ખેતરમાં કામે જતાં તો પણ પળવારેય ઝીણાને ઘેર રેઢો મૂકીને ન જતાં. ઝીણાભાઈ તો એમની આંખનું રતન હતા.

ખેતરમાં કામ શરૂ કરતાં પહેલાં એક વૃક્ષ નીચે આસન ઉપર એમને હેતથી સુવાડતાં. પુરીબા સાથે ગામની બીજ સ્ત્રીઓ પણ પોતાનાં બાળકોને લઈ કાલાં વીણવા જાય ત્યારે પોતાનાં બાળકોને આ જ રીતે ઝાડને છાંયે સુવાડી દે અને કાલાં વીણે, પણ તે બાળકો પોતાની માને ન જુએ એટલે મોટેથી રડવા લાગે. તેથી ખેતરનો માલિક ગુસ્સે થઈ જાય. દરેક બાળકની માને ગાળો દે, વઢે અને કહે : ‘આ તમારાં રોતલ છોકરાંને લઈને શું કામ ખેતરે આવો છો ?’ આ રોજિંદો કમ બની ગયો હતો. પણ પુરીબાઈને તે ક્યારેય કશું કહે નહીં. ઊલટું, આદરથી ઝીણાની સામે જોઈ રહે અને કહે : ‘આ તમારો ઝીણો બહુ ચમત્કારી બાળક છે. જુઓ, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની જેમ કાયમ જમણા પગનો અંગૂઠો ચૂસ્યા કરે છે.’ સૌને એ બતાવે અને વળી

કહે : ‘પુરીબાઈ, આ તમારો ઝીણો બહુ મોટો થશે, સૌ એને આદર આપશે બધાંનો માનીતો થશે.’

આમ, ઝીણાની પ્રતિભા નાનપણથી પ્રસરતી જતી હતી. જે કોઈ એમને જુએ તે એમની નિર્દોષ મૂર્તિમાં આકર્ષાયા વિના રહેતા નહીં.

એકવાર દિવસ આથમતાં કામ પૂરું થવાથી પુરીબા તથા બીજા બાઈઓ જ્યાં સૌએ બાળકોને સુવાડ્યાં હતાં ત્યાં આવ્યાં. જોયું તો ઝીણો ન મળે. તેમનો જીવ તાળવે ચડી ગયો. તે વખતે રાની પશુની બીક બહુ રહેતી. તેથી તેમના મનમાં ફડક પેઠી : ‘કોઈ રાની પશુ આવીને ઝીણાને ઉપાડી ગયું હશે તો ?’ પુરીબા રડવા લાગ્યાં. સૌ બાઈઓ પણ ચિંતાતુર બની ગઈ. ખેતરનો માલિક આવ્યો. અને આસપાસ તપાસ શરૂ કરી દીધી.

આ તપાસની દોડધામ ચાલતી હતી એ દરમ્યાન ખેતરના બીજા શેઠા તરફથી મંદ ગતિએ ઝીણાભાઈ ચાલ્યા આવતા હતા. સૌ એ તરફ ગયાં. દોડીને પુરીબાએ ઝીણાને તેડી લીધો. એમની આંખમાં હર્ષનાં આંસુની ધારા ચાલી. ત્યારે ઝીણો તો હાથ લાંબો કરી આંગળીથી કંઈ બતાવતો હતો ! સૌને આશ્ચર્ય થયું. ખેતરનો માલિક કહે : ‘ઝીણો કંઈક બતાવે છે, આપણે એ બાજુ જઈએ.’

ખેતરના શેઠા પાસે જઈને જોયું તો વીણેલા કપાસની ગાંસડીઓ બાંધેલી પડી હતી. સૌ સમજી ગયાં. ખેતરનો માલિક કહે : ‘આપણે બીજા બાજુ હતાં ત્યારે ચોર આવેલા અને ગાંસડીઓ બાંધેલી. પણ આ ઝીણાએ ત્યાં જઈને નક્કી કંઈક કુતૂહલ કર્યું છે. જેથી ચોર આ ગાંસડીઓ મૂકીને નાસી ગયા છે !’

સૌને ખૂબ જ નવાઈ લાગી. અને આ વાત સર્વત્ર પ્રસરી ગઈ. લોકો કહેતા : ‘આ બાળકે જરૂર રૌદ્ર સ્વરૂપ દેખાડ્યું હશે તેથી ચોર નાસી ગયા હશે.’

ઝીણાભાઈ બાલ્યાવસ્થાની ચંચળ વૃત્તિઓથી પર હતા. એ ખૂબ જ શાંત હોવાથી સદા મૌન જ સેવતા. ભરેલો કુંભ શાંત અને ગંભીર હોય છે, તેમ આ બાળ યોગીનું મન શાશ્વત શાંતિની અગમ્ય સૃષ્ટિમાં સદા વિશ્રામ લેતું. તો પણ એમની સાથે કાલી કાલી અને મીઠી બોલીમાં વાતચીત કરવાનો ઉત્સાહ આબાલવૃદ્ધ કોઈ રોકી શકતું નહીં. આ બાળકના બે મીઠા

શબ્દમાં પણ સૌને હૈયા-ધરપત મળતી. તેમના દરેક ચરિત્રને સૌ મુગ્ધભાવે નીરખી જ રહેતાં. તેમનું આકર્ષણ અજબ હતું. બાળક ઝીણાભાઈ ફક્ત ઘરના જ નહીં પરંતુ આખા ગામના લાડકવાયા બની ગયા હતા.

આ શાંતચિત્ત તથા સદા ધ્યાનમગ્ન રહેતા બાળકમાં ભક્તિ અને સેવાભાવના સંસ્કારો સહજ હતા. નિશાળમાં સહપાઠી બાળકોને એ ભગવદ્-ભક્તિની વાતો સંભળાવતા અને આગ્રહ કરીને સ્વામિનારાયણ મંદિરમાં દર્શને લઈ જતા. આવો અસાધારણ ભક્તિભાવ અને હૃદયની કુમાશ જોઈ સૌ તેમના બાળસ્વરૂપમાં ખેંચાતાં.

પરમાત્મા સહજાનંદ સ્વામીની ભક્તિથી લોકોત્તર દિવ્ય ભૂમિકા આત્મસાત્ કરી હોય, એ સ્વરૂપના મહિમાનો સાક્ષાત્કાર કર્યો હોય એવી આત્મજ્ઞાનની અલમસ્ત ખુમારી એમનામાં બાળપણથી જ જોવામાં આવતી.

ગામને પાદર ધારીનાં ચરણ પખાળતી શેત્રુંજી નદીનો ત્રિવેણી સંગમ રચાય છે. અહીં નદીના ત્રણ પ્રવાહ બની જાય છે, અને ધૂટેલા તીરની માફક આગળ વધે છે. આ જળધારાઓમાંથી એક નાની-નાજુક જળધારા વેગવંત પ્રવાહથી પાતળી અને વાંકીચૂંકી બની ઠાઠથી વહે છે અને પુલ નીચે ‘પાતળિયો’ નામે ઝરો બની જાય છે. એ ઝરામાં હંમેશાં ઝીણાભાઈ પરોઢિયે સ્નાન કરવા જતા અને સ્થિતપ્રજ્ઞની અદાથી ધ્યાનમાં બેસી શ્રીહરિની મૂર્તિમાં તલ્લીન બની જતા. એ વખતે તપોવનના કોઈ ઋષિકુમારના ઓજસપૂર્ણ ભાવો તેમની મુખરેખાઓ ઉપર અંકાઈ જતા. ઘણીવાર સાથે જતા સમવયસ્ક સખાઓને ઝીણાભાઈના આવા વર્તનથી ખૂબ કુતૂહલ થતું. સમાધિમાંથી ઝીણાભાઈ જાગૃત થાય એવી આશાભરી નજરે આનંદપૂર્વક તેમના નાનકડા દેહને તેઓ નીરખતા. તેમના હૃદયની આવી સદા અંતર્મુખ વૃત્તિ જોઈને બાળમિત્રો તેમને વિવિધ પ્રશ્નો પૂછતા. ત્યારે ઝીણાભાઈ ફક્ત સ્મિત કરીને ભગવાનનું ભજન-સ્મરણ કરવાનો જ આગ્રહ રાખતા. કારણ કે પોતાનો બ્રહ્મસૃષ્ટિ સાથેનો નિત્ય દિવ્ય સંબંધ આ પાર્થિવ સૃષ્ટિના અલ્પ જીવોને સમજાય પણ કેવી રીતે ?

છતાં ઝીણાભાઈનાં વર્તન અને ચરિત્રોથી તથા આધ્યાત્મિક વિચાર-સરણીથી સુજ્ઞજનોને એમની લોકોત્તર સ્થિતિનો પરિચય થઈ જતો. શિશુ-હૃદયની ઊર્મિઓ પણ જેમના કાબુમાં છે, તેવા ઝીણાભાઈએ અભ્યાસમાં

મન પરોવ્યું. જો કે એમણે તો માતાની કૂખમાં આવતાં પહેલાં જ શુક્રદેવની માફક તમામ વિદ્યાનું મૂળ - બ્રહ્મવિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી. તેથી આ લૌકિક વિદ્યા પણ એમને હસ્તામલકવત્ હતી. તીવ્ર સ્મરણશક્તિની સહાયથી ઝીણાભાઈ અભ્યાસમાં પ્રથમ જ આવવા લાગ્યા.

ઝીણાભાઈની ઉંમર ૭ વર્ષની હશે ત્યારે એક વખત અચાનક લીમડાના વૃક્ષ ઉપર છેક ઊંચી ડાળે તેઓ ચઢી ગયા. ત્યારે મોટાભાઈ કમળશીભાઈ કહે : ‘ઝીણા, કેમ ઉપર ચઢી ગયો ?’

ઝીણાભાઈ કહે : ‘હું તો છપ્પૈયાનાં દર્શન કરવા માટે ચઢ્યો છું. અહીંથી છપ્પૈયાનાં દર્શન થાય છે. તમારે દર્શન કરવાં છે ? અહીં ઉપર આવો. તમને પણ દર્શન થશે.’

કમળશીભાઈ ઝીણાભાઈની વાત હંમેશાં સાચી માનતા. કેમ કે તે કદી વાતચીતમાં કે મજાકમાં પણ જૂઠું બોલતા નહીં. તેથી કુતૂહલવશ એ ઝાડ ઉપર ઝીણાભાઈ પાસે ગયા અને સાચે જ તેમને છપ્પૈયાનાં દર્શન થયાં !

ઝીણાભાઈ જમવા બેસે ત્યારે બધું મેળવી, પાણીની અંજલિ નાંખી ને જમી લેતા. પુરીબા મીઠો ઠપકો આપે ત્યારે કોઈ કોઈવાર જુદું ખાય. જમવાના ભાણામાં આવ્યું હોય તે ખાઈ લે. ભાભી પાસે ફરી માગે નહીં. ફરી પીરસે તો જમી લે. પુરીબા પાસે માગે. બહુ મીઠું બોલે, ‘બા, રોટલો ચોથિયું આપો’ કે ‘અડધો આપો’ કે ‘છાશ બહુ સારી.’ દૂધ ન ખાય. પુરીબા પરાણે દૂધ આપતાં.

રસોઈ ટાઢી-ઊની હોય, ગમે તેમ ચલાવી લે. કોઈ દિવસ ખારા-ખાટાની ફરિયાદ નહીં.

ઝીણાભાઈ સ્વભાવે આનંદી અને ગમતી બહુ, પણ જગત સંબંધી પંચવિષય, લગ્ન આદિનાં ગીતો કે રજોગુણી પ્રવૃત્તિ એમને બિલકુલ ગમતી નહીં. કમળશીભાઈના વેવિશાળ પ્રસંગે ઝીણાભાઈ પુરીબા સાથે ચાનગઢ ગયેલા. ત્યાં સ્ત્રીઓએ જ્યારે ફટાણાં ગાવાં શરૂ કર્યાં ત્યારે ઝીણાભાઈ ગામના રામજી મંદિરમાં ચાલ્યા ગયા. નંદસંતોનાં કીર્તન સિવાય બીજાં ગીતો એમને રુચતાં નહીં તેથી મંદિરની પ્રદક્ષિણાના પાછળના ભાગે જઈને એ ધ્યાનમાં બેસી ગયા.

બપોરના બાર વાગી ગયા. જમવાનો સમય થયો. પુરીબાએ

ઝીણાભાઈને યાદ કર્યા. પરંતુ એ તો આજુબાજુ ક્યાંય ન મળે ! ઘરનાં કોઈ બાળકોને પણ ખબર ન હતી કે ઝીણાભાઈ ક્યાં ગયા છે.

તપાસ શરૂ થઈ પણ ઝીણાભાઈ ક્યાંય મળ્યા નહીં. નાનું એવું ગામ તેથી પૂછપરછ કરતાં એક ભગતે કહ્યું : ‘રામજી મંદિરની પ્રદક્ષિણામાં એક બાળક બેઠો છે. નવાં કપડાં પહેર્યા છે ને માથે ટોપી છે. આપણા ગામનો નથી. મે’માનનો લાગે છે.’

રામજી મંદિરમાં તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે ઝીણાભાઈ તો ત્યાં વિચારમગ્ન સ્થિતિમાં બેઠેલા હતા. વેવાઈ પક્ષના તેડવા આવ્યા તો કહે, ‘મારે નથી આવવું.’ પછી એમને સમજાવીને લાવ્યા.

ધારીમાં ઝીણાભાઈની નિશાળમાં આગળના ભાગમાં કન્યાશાળા હતી. છોકરા છૂટે ત્યારે ઝીણાની મશ્કરી કરતા : ‘ઝીણા ! તારે ભણેલી છોકરી પરણવી છે કે અભણ ?’ ઝીણાભાઈ ક્યારેય આવી વાત સાંભળતા નહીં. કદાચ કોઈવાર આવી વાત સંભળાઈ જાય તો પોતાના ગાલ ઉપર તમાચા મારતા. બાળપણથી જ તેમને કાર્તિક સ્વામીના જેવો બૃહદ્ વૈરાગ્ય હતો.

પુરીબાએ એકવાર કહ્યું : ‘ઝીણા, તારાં લગ્નનો લહાવો લેવાનું મને બહુ મન છે.’

ત્યારે અત્યંત ઉદાસીનતાથી ઝીણાભાઈ બોલ્યા : ‘બા, મોટાભાઈનું તો બગાડ્યું. હવે સંસારમાં પાડીને મારું શું કામ બગાડો છો ?’

આ સાંભળી પુરીબા ખૂબ રડ્યાં હતાં.

શાળાના શિક્ષકોમાં ઝીણાભાઈની છાપ એક તેજસ્વી અને પરગજુ વિદ્યાર્થી તરીકેની હતી. સૌમાં જુદા તરી આવતા ઝીણાભાઈના જીવનમાં ઓતપ્રોત બની ગયેલા સદ્ગુણો જેમ સહસ્રદળ કમળ ખીલે તેમ ધીરે ધીરે પ્રગટ થતા હતા.

ધારીના સ્વામિનારાયણ મંદિરમાં ઠાકોરજીની સેવા-પૂજા મોહનકાકા કરતા તેથી ઝીણાભાઈ નાની વયથી જ રાત્રે મંદિરમાં સૂતા. વળી પાંચ સાત બાળમિત્રોને પણ આગ્રહપૂર્વક મંદિરમાં સૂવા લઈ જતા. અને તેમને કહેતા : ‘જે સ્વામિનારાયણના મંદિરમાં વાંચે તે નાપાસ ન થાય.’ પરોઢિયે ચાર વાગે ઊઠી નિત્યનિયમથી પરવારી ઝીણાભાઈ બાળમિત્રોને વાંચવા ઉઠાડે. આરતી પછી બાળમિત્રોને દંડવત્ કરાવે, ધૂન કરાવે. બાળમિત્રો આવી ભક્તિચેષ્ટાથી

થાકી જતા પણ ઝીણાભાઈ કદી થાકતા જ નહીં. સંધ્યા આરતી વખતે ઝીણાભાઈ મંદિરે અચૂક પહોંચી જાય. આ રીતે નિશાળ અને મંદિર આ બે સ્થાન જ એમના શૈશવકાળનાં પ્રિયસ્થાન હતાં.

પાંચમા ધોરણમાં જગદીશભાઈ ભગવાનભાઈ પારેખ અને મોતીભાઈ એ બે શિક્ષકો બહુ કડક હતા. છઠ્ઠા ધોરણમાં હેડમાસ્તર ત્રિભોવન હરખજી પછી નારણભાઈ ઉમેદભાઈ હેડમાસ્તર થયા હતા.

પાંચમા ધોરણમાં ચંદુ નામનો વિદ્યાર્થી હતો. શાળાના આચાર્ય ત્રિભોવનદાસે તેને વગર વાંકે બાવડે ઝાલીને પછાડ્યો અને મૂઠ માર માર્યો. કોમળ સ્વભાવના ઝીણાભાઈ આ જોઈ ગદ્ગદિત થઈ ગયા. બીજાને શિક્ષા થાય તે ઝીણાભાઈ સહન કરી શકતા નહીં. ઝીણાભાઈ ‘સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ’ એમ મંત્રજાપ કરવા લાગ્યા. બીજા બાળકો બીકના માર્યા આડા અવળા તરી ગયા. અતિશય મૂઠ મારને લીધે ચંદુ થોડા સમય પછી અચાનક મરી ગયો. ચંદુનાં માબાપે અધિકારી પાસે અરજ કરી તપાસ કરાવી. પણ શાળાના આચાર્ય સામે કોણ આંગળી ચીંધી શકે ? સત્યના આગ્રહી ઝીણાભાઈથી આ સહન થઈ શક્યું નહીં. સત્યધર્મના ધ્યેયથી ચલિત થયા વિના અને આચાર્યનો ડર રાખ્યા વિના અધિકારી સાહેબને એમણે નમ્રતાથી કહ્યું : ‘આચાર્ય સાહેબે વાંક વિના ચંદુને માર્યો હતો.’ પછી તો બીજા બાળકોમાંય હિંમત આવી અને ઝીણાભાઈના સત્યકથનમાં સાક્ષી પૂરી. વિશાળ ભાલપ્રદેશમાં ગોપીચંદનનું તિલક અને કુમકુમના ચાંદલાથી શોભતા આ ધર્મપ્રેમી બાળકનાં દૃઢ વચનો અધિકારી સાહેબે માન્ય રાખ્યાં. અને એમણે આચાર્ય ત્રિભોવનદાસને બરતરફ કર્યા અને ઝીણાભાઈને ઈનામ આપી એમની સત્યનિષ્ઠાની કદર કરી.

આ જ વર્ગમાં ફરી એકવાર આવો જ પ્રસંગ બન્યો. જગદીશભાઈ ભગવાનદાસ પારેખ ભૂગોળનો વર્ગ ચલાવતા. એક દિવસ એક પછી એક વિદ્યાર્થીને પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. દુર્લભજી નામના વિદ્યાર્થીને પ્રશ્નનો જવાબ ન આવડ્યો. તેથી જગદીશભાઈ તેનો હાથ સીધો રખાવીને આંકણી મારવા લાગ્યા. તેની આંખો લાલ લાલ થઈ ગઈ. ઝીણાભાઈ આ જોઈ દયાદ્રભાવે ‘સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ’ બોલવા લાગ્યા.

થોડીવારે દુર્લભજીના કાકા પુરુષોત્તમ સુંદરજી નગરશેઠને જાણ થતાં

તેઓ આવી પહોંચ્યા અને બધાને પૂછ્યું પણ કોણ જવાબ આપે ? પછી વડલાવાળી શેરીમાં ઝીણા પાસે ગયા. એમણે તો સાચી વાત કહી દીધી કે ‘વાંક દુર્લભજીનો હતો. તેને પ્રશ્નોના જવાબ નહોતા આવડતા ને વળી હાથ પાછો ખેંચી લીધો.’

નગરશેઠે સ્પષ્ટવક્તા ઝીણાભાઈની વાત માની લીધી અને શિક્ષક પણ ઠપકામાંથી ઊગરી ગયા.

વર્ગના ઠોઠ વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં ઝીણાભાઈ પાસેથી ચોરી કરવાની અપેક્ષા રાખતા પણ ઝીણાભાઈ એમને દાદ ન દેતા. પેલા વિદ્યાર્થીઓ એમને મારવાની બીક પણ દેખાડતા. ત્યારે ઝીણાભાઈ કહેતા, ‘તમે ગણોને ! મારું ખોટું હશે તો તમારું ય ખોટું પડશે.’ બીજા બાળકો શિક્ષકની નજર ચૂકવીને કોઈની પાટીમાંથી લખી લે તે તેમને ઠીક ન લાગતું. તે કામ આત્માની અંદર બિરાજી રહેલા પરમાત્માને છેતરવાનું હતું એમ તેઓ માનતા.

ઝીણાભાઈ છઠ્ઠા ધોરણમાં આવ્યા ત્યારે હેડમાસ્ટર નારણભાઈ ઉમેદભાઈ વર્ગમાં ઝીણાભાઈની પ્રશંસા કરતાં બીજાં વિદ્યાર્થીઓને કહેતા : ‘ઝીણાને પૂછવાની જરૂર નથી; તે કેવો હોશિયાર છે ! લેખાં કૂચી સાથે આવડે છે. તમારે કેટલી બધી ભૂલ પડે છે ! તમે એના જેવા થાવ.’

મોતીભાઈ કડક શિક્ષક ખરા પણ ઝીણાભાઈ ઉપર એમને અત્યંત પ્રીતિ. મોતીભાઈ વર્ગના બધા વિદ્યાર્થીઓના મુખપાઠ લેતા. ન આવડે તો ખજૂરીની સોટી મારતા. ઝીણાભાઈ સહપાઠી મિત્રોને સલાહ આપતા : ‘હાલો હાલો, આંક પાકા કરી લો. નહિ તો મોતીભાઈ ચામડું ફાડી નાખશે.’ આમ, ઝીણાભાઈની રુચિ ભણવામાં અને ભજનમાં સહજ રહેતી. રમવાનો એમને શોખ ન હતો પણ મિત્રો એમને માટલી દાવ (ખોખો) રમાડવા પરાણે લઈ જતા. શુક્રવારે ઉજાણીમાં બધા છોકરા સાથે ઝીણાભાઈ દાળિયા અથવા કોઈવાર પેંડા લઈને જતા.

અભ્યાસમાં જેણે આગળ નંબર લીધો હોય, તે ઝીણાભાઈ જાણે એટલે રાજી થઈને તેને વાંસામાં હેતથી થાપો મારે અને વખાણ કરે. ઘણીવાર પોતાના વિદ્યાર્થી મિત્રો સાથે કંઈક એવી રમૂજ વાત થાય તો હસી પડે અને મિત્રોને વાંસામાં થાપો મારે. મિત્રો ઝીણાભાઈના આ વિશિષ્ટ સ્પર્શને માણવા જ ક્યારેક રમૂજ ઊભી કરતા !

ધારીથી એક માઈલના અંતરે આંબાવાડિયાની સુંદર જગ્યા આવેલી હતી. નિશાળના બાળકોને શિક્ષકો કોઈવાર ઉજાણીએ લઈ જતા. ઘરે ઢેબરાં, પૂરી અને અથાણું કે સેવ-મમરા જે કંઈ ભાતું બનાવ્યું હોય તે બાળકો સાથે લાવે.

શિક્ષકો બાળકોને વિવિધ રમતો રમાડે. સૌ બાળકો હરે ફરે અને આનંદ કરે. ખાવાનો વખત થાય એટલે સૌ પોતપોતાનું ભાતું લઈને બેસે.

એ વખતે ઝીણાભાઈ પોતાની સાથે શ્રીજીમહારાજ તથા ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની વસ્ત્ર ઉપર છાપની પ્રતિમા લાવ્યા હોય તે ગોઠવે અને પોતાનું ભાતું પ્રેમપૂર્વક ધરે. આ જોઈને સૌ બાળકો નવાઈ પામે. તેઓ પણ પોતાનું ભાતું ઝીણાભાઈ પાસે લાવે અને ઠાકોરજીને ધરવાનું કહે. ઝીણાભાઈ તો એક પછી એક દરેકનું ભાતું ધરતા જાય.

આ જોઈને શિક્ષકો પણ ત્યાં ભેગા થઈ જતા. ઝીણાભાઈને તન્મય બનીને ભાતું ધરાવતા જોઈ સૌ નવાઈ પામતા અને પરસ્પર વાતો કરતા ‘આ બાળકમાં કાંઈક જુદા જ સદ્ગુણો રહેલા છે. ઝીણો આગળ જતાં જરૂર મોટો ભક્ત બનશે.’

સૌ આનંદથી વિખરાતા. ઝીણાભાઈના ઠાકોરજીને ધરીને પોતાનું ભાતું ખાધું એ વાત બાળકો પોતાનાં માબાપને કરતાં. આથી, ગામલોકો પણ તેમને ભગત તરીકે જ ઓળખતા થયા હતા.

ઝીણાભાઈ છઠ્ઠા ધોરણમાં હતા ત્યારે ‘વાગે વૃન્દાવનમાં વાંસળી’ એ કવિતા અભ્યાસમાં આવતી. ઝીણાભાઈના સહાધ્યાયી દુર્ગાશંકરને તેનો રાગ આવડતો તેથી ઝીણાભાઈ કહે, ‘દુર્ગાશંકર, મને એ રાગ શીખવી દ્યો, મને ગાવું બહુ ગમે.’ ઝીણાભાઈની આ ટેવ હતી જે કંઈ સારું લાગે તે શીખી લે. ઝીણાભાઈનો રાગ બહુ મીઠો હતો. તેમના કંઠથી કવિતા કે કીર્તન સાંભળવાં એ લહાવો હતો. ઝીણાભાઈ આ કવિતા મધુર સ્વરે ગાતા ત્યારે સૌને જુદું જ આકર્ષણ થતું. સૌ પોતાનું ભાન ભૂલી જતા. પરમાત્માના સુખનો અનુભવ થતો હોય એમ ભક્તિ-સમાધિમાં લીન થઈ જતા.

બીજા વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકો સાથે વાતચીત કરતાં ગપ્પાં મારતા હોય ત્યારે ઝીણાભાઈ ખૂણામાં બેસીને ભજન કરતા. આ જોઈને હેડમાસ્તર નારણભાઈ કહેતા : ‘ઝીણો ભવિષ્યમાં મોટો ભગત થશે એમ મને લાગે છે.’

સૌ વિદ્યાર્થીઓ ઝીણાભાઈની મશ્કરી કરી કહેતા : ‘એ સાધુ મહારાજ, પછી અમારી સામું જોશો કે નહીં ?’ ત્યારે ઝીણાભાઈના મુખ ઉપર હાસ્ય રમી રહેતું.

છઠ્ઠા ધોરણની પરીક્ષા ચાલતી હતી. નારણભાઈ માસ્તરની સૂચના પ્રમાણે ઝીણાભાઈએ ભૂમિતિના પ્રમેય ખંતથી તૈયાર કરી નાખ્યા હતા. પરીક્ષામાં પ્રમેય પૂછાયા. દુર્ગાશંકરે ઝીણાભાઈને ઈશારો કર્યો પણ એ તો લખવામાં મશગૂલ હતા. ઊંચું જુએ જ શાના ? તેથી દુર્ગાશંકર એમના પર ચિડાયા. તેની બાજુમાં મણિશંકર દયાશંકર કરીને વિદ્યાર્થી હતો. તેણે દુર્ગાશંકરને પ્રમેયના સિદ્ધાંતની નકલ આપવા કાગળિયું કાઢ્યું. ઈન્સ્પેક્ટર તે જોઈ ગયા તેથી મણિશંકર સાકર ચાવે તેમ કાગળ ચાવીને ગળી ગયો.

શિક્ષકે તેને ઠપકો આપ્યો. તેથી બધા વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન પણ ત્યાં ગયું. ઝીણાભાઈને જાણ થતાં એ ‘સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ’ બોલવા લાગ્યા.

એ વખતે ડેપુટી ઈન્સ્પેક્ટર કાનજીભાઈ પુરુષોત્તમ હતા. એમણે દુર્ગાશંકર તથા મણિશંકરને જુદા બેસાડ્યા. પછી ઈન્સ્પેક્ટરે નારણભાઈને પાસેના વિદ્યાર્થી વિષે પૂછ્યું. નારણભાઈ ઝીણાભાઈ સામે જોઈને બોલ્યા : ‘એ છોકરો ચોરી કરે એવો નથી. ભણવામાં હોશિયાર અને પ્રામાણિક છે.’ આ અભિપ્રાય સાંભળીને ઈન્સ્પેક્ટર બાજુ પર ચાલ્યા ગયા.

બહાર આવ્યા પછી દુર્ગાશંકર ઝીણાભાઈને ધમકાવવા માંડ્યા. એટલામાં હેડમાસ્તર નારણભાઈ ત્યાંથી પસાર થયા. તેમણે બૂમ પાડીને કહ્યું : ‘એ કોણ ભગતને પજવે છે ?’

એટલે દુર્ગાશંકર અને મણિશંકર ત્યાંથી ભાગ્યા.

ઝીણાભાઈની સૂક-લકડી કાયાનાં બીજાં બે આકર્ષણ હતાં. એ હતાં - સાદાઈ અને સંતોષ. એમના આત્માના અદ્ભુત અલંકારો ! અગસરાનું જાડું ફાળિયું ચાર છોડે પહેરતા. પહોળો પાનકોરાનો કોટ, માથે કપડાની ટોપી, પગમાં દેશી જોડા. કેડ પર જાડી દોરી કે દોરડાનો ટુકડો બાંધતા જેથી જાડી પછેડી ખસી ન જાય.

અપોરના આરામ સમયે બીજા વિદ્યાર્થીઓ ખેલકૂદ-રમતગમત કરતા હોય ત્યારે પોતે એક ખૂણે શાંત બેસી રહેતા. તેમની બે નાની આંખો ઊંચે

અનંત આકાશની પેલી પાર મંડાયેલી રહેતી. શિક્ષકો પ્રયાસ કરતા પરંતુ તેમને તેનો ઉકેલ ન મળે એટલે આ કિશોરને એ મજાકમાં કહેતા : ‘ઝીણા, આવો વૈરાગ્ય પાળે છે અને બધાથી ઉદાસ રહે છે તો સાધુ બની જા ને ?’

‘હા, એવો જ વિચાર રાખ્યો છે.’ ઝીણાભાઈ ટૂંકો ઉત્તર આપતા. અને એમના વદન પર નિર્મળ હાસ્યની અદ્ભુત રેખા પ્રસરી જતી.

ધરતીના એક ખૂણામાં ખેલતો આ કિશોર સાધુપુરુષ બની સૌરાષ્ટ્રમાંથી સાધુતાની સનાતન અસ્મિતા પ્રગટાવશે, એ પરમ રહસ્યની એ વખતે કોને ખબર હતી !

૨

મહાભિનિષ્ક્રમણ

સંવત ૧૮૬૨ના અરસામાં ધારીમાં હરિમંદિરનો થોડો ભાગ વધારવા માટે નવું બાંધકામ થયું. સિંહાસન અને મૂર્તિ એનાં એ જ રાખવામાં આવ્યાં. પણ કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના વરદ હસ્તે ફરી મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા થઈ.

થોડા વખત પછી મંદિરમાં હનુમાનજીની પ્રતિષ્ઠા થઈ. અગાઉ આપણે જોયું તેમ આ મંદિરમાં ઠાકોરજીની સેવા-પૂજા મોહનભાઈ કરતા હતા. હવે વખતોવખત તેઓ બીમાર પડી જવા લાગ્યા તેથી ઠાકોરજીની સેવા-પૂજામાં શિથિલતા આવવા લાગી. કોઈ આ દેવસેવા કરે એવી એમના મનમાં ઈચ્છા હતી. તેમની નજર ઝીણાભાઈ ઉપર ઠરી. ઝીણાભાઈના આનંદનો પાર ન રહ્યો. મોહનભાઈ દેવસેવા માટે ભક્તિભાવ નીતરતા પાત્રની શોધમાં હતા. એવું પાત્ર એમને મળી ગયું. હમણાં ઝીણાભાઈનું મન પણ અભ્યાસમાં બરાબર લાગતું ન હતું. અને તેથી દર વર્ષે પ્રથમ જ આવતા ઝીણાભાઈ છઠ્ઠા ધોરણમાં સાતમે નંબરે ઉત્તીર્ણ થયા હતા. હવે હૈયામાં જેની ઝંખના હતી એ કામ મળી ગયું.

અને ઉત્સાહના એક ભારે વેગથી ઝીણાભાઈએ ભગવાનની સેવા ઉપાડી લીધી. શ્રીહરિની રમ્યમૂર્તિનાં દર્શન કરતાં કરતાં ઝીણાભાઈ ધૂપ, દીપ અને આરતી વગેરે શ્રદ્ધાપૂર્વક કરતા. કૂવામાંથી પાણી સીંચીને તેમણે મંદિરમાં પુષ્પછોડ ઉછેર્યા. વંડી ઉપર પુષ્પવેલો ખીલવી. તેમાંથી પુષ્પો

ચૂંટીને નિત્ય નવી નવી પુષ્પમાળાઓ પ્રભુકંઠે એ પહેરાવતા. જેમ મીરાં ગિરધરની મૂર્તિને રમાડતાં થાકતાં જ નહીં, તેમ ભગવાનની મૂર્તિમાં શ્રીજીમહારાજ બિરાજે છે એવું માનતા ઝીણાભાઈ એ જ રીતે તે મૂર્તિની તમામ સેવામાં પ્રત્યક્ષ ભક્તિભાવપૂર્વક પ્રવૃત્ત રહેતા. પ્રેમાનંદ સ્વામી રચિત ‘અવિનાશી આવો રે, જમવા કૃષ્ણ હરિ’ એ મોટો થાળ બોલીને ઠાકોરજીને જમાડતા. આ એમનો દૈનિક કાર્યક્રમ બની ગયો હતો.

બાળભક્ત ઝીણાભાઈના આંતરિક જીવનમાં સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના મહાન સંતોનું પ્રેરણાબળ હતું. જૂનાગઢથી સદ્ગુરુઓનાં મંડળો વખતોવખત ધારીમાં આવતાં અને જ્ઞાનપરબ માંડતાં. ધર્માદો ઉઘરાવનાર મંડળ સાથે એકવાર જાગાભક્ત સ્વામી પણ પધાર્યા હતા. તે વખતે વીરમબાપાની આંગળીએ ચાર-પાંચ વર્ષની ઉંમરના ઝીણાભાઈ મંદિરે ગયેલા ત્યારે તેમના મસ્તકે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના કૃપાપાત્ર આ મહાપુરુષના વરદ હસ્ત મુકાયા હતા. કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી ધારીમાં વારંવાર પધારતા અને ગુણાતીત જ્ઞાનનો પુનિત પ્રકાશ પાથરતા. વળી, ઘરમાં વંશપરંપરાગત સત્સંગ પણ હતો. એટલે માતા-પિતા, વડીલબંધુની સાથે જ શિક્ષાપત્રીના નિયમપાલનમાં તેમજ એકાદશી, જન્માષ્ટમી કે હરિનવમી આદિ વ્રત ઉત્સવોમાં ઝીણાભાઈ અગ્રેસર જ હોય. જૂનાગઢમાં જેઠ સુદિ એકાદશીનો (ભીમ અગિયારસ) મોટો સમૈયો ઊજવવા વડીલો સાથે ચાલીને કુંકાવાવ સુધી જવામાં ઝીણાભાઈને અનેરો આનંદ આવતો. થાકનું તો નામનિશાન જ નહીં. કુંકાવાવથી ટ્રેનમાં બેસી ઝીણાભાઈ જૂનાગઢ જતા.

જૂનાગઢ જતાં ઝીણાભાઈને ક્યારેક કુંકાવાવમાં ફોઈ માણેકબાને ત્યાં રોકાવાનું થતું. માણેકબા સંસારમાં રહ્યાં છતાં તેમનું જીવન તો કડક નિયમ-પાલન અને વ્રત-ઉપવાસમાં જ વીત્યું હતું. ઝીણાભાઈની ભક્તિભાવના જોઈને પોતાના જ પુત્ર હોય એવું વહાલ માણેકબાને એમના ઉપર ઊભરાતું. ઝીણાભાઈની ક્રિયામાં ચોખ્ખાઈ અને ચોકસાઈ જોઈને માણેકબા બહુ રાજી થતાં. ઝીણાભાઈ જ્યારે નાહવા બેસે ત્યારે પહેલાં પાટલો ધોઈ નાખે. પછી તેના ઉપર બેસીને નહાય. બધી ક્રિયામાં પહેલું ‘સ્વામિનારાયણ !’ આટલા બાળકમાં આવી સમજણ કેવી રીતે આવી ? એવો વિચાર કરતાં ત્યારે માણેકબાને પોતાના અંતરમાં પ્રકાશ પ્રસરતો હોય તેમ જણાતું. ઝીણાભાઈ

તો કોઈ સિદ્ધપુરુષ છે એવો ભાસ પણ થયા કરતો. તેઓ ઝીણાભાઈને રોકાઈ જવા ખૂબ આગ્રહ કરતાં. પણ ઝીણાભાઈ વધારે રોકાતા નહીં અને સમૈયા ઉત્સવ કરવા જૂનાગઢ જતા રહેતા.

ઝીણાભાઈને જેમ જૂનાગઢનું આકર્ષણ હતું તેમ કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી વગેરે મોટા સંતોને પણ ઝીણાભાઈનું આકર્ષણ રહ્યા કરતું. તેઓ અવારનવાર ધારી આવતા રહેતા.

એકવાર કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી ધારી પધાર્યા હતા. તેમનો ઉતારો મંદિરમાં હતો. ઝીણાભાઈએ આ જૂનાગઢી સંતમંડળની પ્રેમપૂર્વક તનતોડ સેવા કરવા માંડી. અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની દૃષ્ટિ પામેલા કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીની નજર પ્રથમથી જ ઝીણાભાઈ ઉપર હતી. આટલી નાની વયે તેમની સેવા-ભક્તિની અતૂટ શ્રદ્ધાથી કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી એમના ઉપર પ્રસન્ન થયા.

વળી સૌ કિશોરોને અહીં મંદિરમાં ભેગા મળીને વાંચતા જોઈને પણ તેઓ બહુ રાજી થયા. સૌને આશીર્વાદ આપ્યા. ત્યારે મિત્રોએ કહ્યું : ‘આ ઝીણાનું મન પૂજામાં જ હોય છે. વહેલો ઊઠીને ધ્યાનમાં બેસી જાય અને અમને પણ સ્વામિનારાયણની ધૂન કરાવે છે.’

ત્યારે સ્વામીએ પૂછ્યું : ‘ઝીણા, તારે સાધુ થવું છે ?’

ઝીણાભાઈએ આશ્ચર્ય પામીને નિર્દોષ જવાબ આપ્યો : ‘સ્વામી ! સાધુ બનાવો તો સારું. મને મનમાં ઘણા વખતથી આ વાત કરવાનો વિચાર હતો પણ આપે મારા મનનું કહી દીધું. સાધુ બનીને મારે આપની સેવા જ કરવી છે. માટે તેડી જાઓ તો આવું.’

કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીને ઝીણાભાઈના આ ઉત્તરથી ખૂબ જ સંતોષ થયો. તેમને ઝીણાભાઈના મોટાભાઈ કમળશીભાઈ ઉપર પ્રીતિ અને વિશ્વાસ હતાં તેથી ઝીણાભાઈને ત્યાગી થવા માટે અનુમતિ મેળવી આપવા સ્વામીએ તેમને વાત કરી. કમળશીભાઈ કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીનું વચન કદી લોપતા નહીં. વળી તેમનામાં પણ જગત તરફ કાયમ ઉદાસીનતા રહેતી. અને ઝીણાભાઈનું મન પણ એમણે પારખી લીધું હતું. ઝીણો ત્યાગી થશે એવું તેમને પણ લાગ્યા કરતું.

કમળશીભાઈએ બે હાથ જોડીને કહ્યું : ‘સ્વામી ! આપની ઈચ્છા છે

તો મારાં માતૃશ્રીને સમજાવીને ઝીણાભાઈને આપની પાસે જૂનાગઢ મોકલી દઈશ.’

કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીનું અંતર પ્રફુલ્લિત બની ગયું. કમળશીભાઈને અંતરના આશીર્વાદ આપી સ્વામીએ જૂનાગઢ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી જૂનાગઢ ગયા, પરંતુ ઝીણાભાઈનું હૃદય લેતા ગયા.

ઝીણાભાઈનું મન શ્રીહરિની સેવાપૂજામાં શાંતિ અનુભવતું, છતાં અંતરમાં આત્મજ્ઞાનના ઉજાસ માટે સાચા સદ્ગુરુની ઝંખના તેમને સતાવવા લાગી. કમળ જો પોતાના જન્મસ્થાનમાં આસક્ત બની સ્નેહપાશમાં બંધાઈને પડી રહે, તો અંતે કહોવાઈ-સડીને નષ્ટ થઈ જાય. કમળને તો જગતમાં સુવાસ પ્રસરાવવાની જ હોય છે ને ! ઝીણાભાઈ પણ આવી જ સુવાસ પ્રસરાવવા પૃથ્વી ઉપર આવ્યા હતા. તેથી વધારે વખત ઘેર રહેવું પાલવે તેમ ન હતું. હૃદયના આ તીવ્ર સંકલ્પને અમલમાં મૂકવા તેઓ પોતાનાં ફોઈ સાકરબાના પુત્ર જેરામને વૈરાગ્યની વાતો કરવા લાગ્યા. ઝીણાભાઈના મુખમાંથી વહેતી અસ્ખલિત જ્ઞાનધારા જેરામને સુખદાયક લાગતી. ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને પ્રભુભક્તિની વાત તો ઝીણાભાઈના અંતરે ઊગેલી હતી. તેથી એની વેધક અસર જેરામના અંતરમાં પણ થઈ અને બંનેએ એક દિવસ ઘર છોડીને જૂનાગઢમાં સાધુ બની જવાનો નિશ્ચય કરી લીધો.

ઝીણાભાઈનું મન હવે સર્વ વિષયો અને ભૌતિક સુખોથી અત્યંત ઉદાસ રહેવા લાગ્યું. શ્રીહરિના નામની રટણ સાથે બ્રહ્મની મસ્તીમાં ખોવાઈ જતા. ક્યારે ઘર છોડું અને સ્વામી કૃષ્ણચરણદાસને મળું એ વિચાર મનમાં સતત ઘોળાવા લાગ્યો. ક્યાંય ચેન પડતું નહીં. જાણે કોઈ બોલાવી રહ્યું હતું : ‘ઝીણાભાઈ ! હવે સમય થઈ ચૂક્યો છે.’ ત્યાગ અને વૈરાગ્યની ખાંડધારે ચાલવાના કોડ જલદી પૂરા કરવા એમનું મન તત્પર બન્યું હતું. તેથી આ ઘર-સંસાર અને કુટુંબનાં બંધનોથી ઝીણાભાઈ અકળાઈ જતા.

અને એ પણ આવી પહોંચી.

પ્રભાતની તાજગી સર્વત્ર પ્રસરે એ પહેલાં જ ધારી ગામમાં એક અસાધારણ ઘટના બની ગઈ - ઝીણાભાઈ અને જેરામનો ગૃહત્યાગ !

આ ઘટનાથી માતા પુરીબા ઉપર તો જાણે વીજળી પડી હોય એવો

સખત આઘાત થયો. એ બેભાન થઈ ગયાં. નાનાં બાળકોએ રડારોળ કરી મૂકી. દેવચંદભાઈ ધીરજવાન હતા, પણ એમના સંતાપનો પાર ન રહ્યો. વીરજીબાપા જ્ઞાની હતા એટલે એમણે મૂંગા રહી આઘાત સહી લીધો. કોઈનાં આંસુ સુકાતાં ન હતાં. આખરે વીરજીબાપાએ કહ્યું : ‘જ્યાં હોય ત્યાંથી ઝીણાને તેડી લાવો. ઝીણા વગર એની મા મરી જશે.’

પુરીબાના હૈયાફાટ રુદ્ધને કોઈ રીતે ખાળી શકાય એમ નહોતું. તે જાણવા છતાં કમળશીભાઈનાં પત્ની નંદુબાએ હૈયાધારણ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો : ‘બા, ઝીણાભાઈના ત્યાગ-વૈરાગ્યની જાણ તમને ક્યાં નથી ? ઈ સંસારમાં રહે એવા નથી. ઈ મોટા ખાતાનો જીવ છે. તો એને જાવા દો. બીજા દીકરાઓ તો છે જ ને !’

‘દીકરા તો ખરા, વહુ,’ પુરીબાના ગળામાં ડૂમો અટકી ગયો, ‘પણ મારો ઝીણો એ ઝીણો. કેવો સોજો છે ! બધા ભાઈઓ ભેગા જમે, ત્યારે સારી વાનગી જમવાની બનાવી હોય તે બીજા ભાઈઓને આપી દે અને પોતે રોટલો લઈને જમી લે. નિશાળે જાય ત્યારે ખીસામાં દાળિયા-મમરા ભરી જાય પણ બીજા ભાઈબંધને આપી દે. તેણે કોઈ દિ’ પેટ ભરીને ખાધું નથી. કોઈની પાસે માગે એવો નથી. અહીંથી એ ગમે ત્યાં જાય પછી એનું શું થાય ? વહુ, એના પંડની એને પડી નથી. એથી મને બહુ ચિંતા થાય છે. ક્યાંય ચેન પડતું નથી.’ પુરીબા પોક મૂકીને રડી પડ્યાં.

માતાનો સ્નેહ ઝીણાભાઈને આર્કદ કરીને બોલાવતો હતો. નંદુબા આ પુત્રપ્રેમ આગળ કશું બોલી ન શક્યાં.

છેવટે કમળશીભાઈથી નાના ત્રિભોવનભાઈ અને જેરામના વડીલબંધુ જગજીવનભાઈ આ બંનેને તેડવા માટે ગયા. બીલખા પાસે માંડણપરા ગામમાં સ્વામિનારાયણના મંદિરમાં એમને આ બંને કિશોરોનો ભેટો થઈ ગયો. ત્રિભોવનભાઈએ રડતા હૃદયે બધી પરિસ્થિતિ સમજાવી. બંનેને પાછા આવવા જણાવ્યું. ઝીણાભાઈની ઘેર પાછા જવાની જરા પણ ઈચ્છા ન હતી. એમનું મન તો કોઈ અગમ્ય સૃષ્ટિમાં વિહાર કરતું હતું. ગિરનારના તોતિંગ, નિર્મળ પથ્થરોને આજે વાચા ઊઘડી હોય એમ ગુણાતીત યુગના વારસાની યાદ આપવા તે આ ઝીણાભાઈને બોલાવી રહ્યા હતા. પણ સંજોગો નિહાળીને ઝીણાભાઈ તથા જેરામ ધારી પાછા આવ્યા.

હવે ઝીણાભાઈએ સર્વ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ વિસારે પાડી દીધી. જડભરત જેવું એમનું વર્તન હતું. ભજન-ભક્તિમાં જ એ રત રહેવા લાગ્યા. એમને તો કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના સમાગમમાં પહોંચી જવાની તીવ્ર ઝંખના જાગી હતી. બપોરે એક વખત જ જમવા માટે જતા. પુરીબા સવારે દૂધ અને રોટલો મંદિરમાં લઈ જતાં અને વાત્સલ્યથી ઝીણાભાઈને જમાડતાં. ઝીણાભાઈ વધારે બોલતા નહીં. ચૂપચાપ થોડું જમી લેતા. આમ ને આમ એક વર્ષ વીતી ગયું.

ઝીણાભાઈએ પોતાના દંઢ નિર્ણયની વડીલ ભાઈ કમળશીભાઈને વાત કરી. કમળશીભાઈએ ઝીણાભાઈનો ત્યાગી બનવાનો દંઢ સંકલ્પ જાણી લીધો. પરંતુ માતાપિતાની અનુમતિ મેળવીને જાય તો વધારે સારું એમ તેમને લાગ્યું, તેથી તેમણે પુરીબાને સમજાવવાની કોશિશ કરતાં કહ્યું, ‘કૃષ્ણ-ચરણદાસ સ્વામીને મારાથી વચન અપાઈ ગયું છે. હવે ઝીણાનું મન ઉદાસ થઈ ગયું છે. માટે એને નારાજ ન કરવો. સ્વામીનો રાજપો મેળવવા આપણે એને મોકલવો જોઈએ. વળી એ મને કહેતા હતા, ‘ઝીણો સાધુ થશે તો ત્યાગને દીપાવશે. એના કપાળમાં સાધુ થવાના લેખ લખાયા છે.’

એક દિવસ ઝીણાભાઈએ પણ પુરીબા પાસે હૈયું ખોલીને આર્દ્રભાવે કહ્યું : ‘બા, મને પાછો કેમ લાવ્યાં ? મને જવા દો. મારો ભવ સુધરી જશે. બા, મને રજા દો.’

આ વિનંતીમાં અંતરનો પોકાર હતો. પુરીબાનો હૈયાબંધ છૂટી ગયો. તેઓ ખૂબ રડ્યાં. પણ તેમને જણાયું કે ઝીણાને તેમજ કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી બંનેને રાજ કરવા જોઈએ. જોકે લાડકવાયા પુત્રને ત્યાગી થવાની રજા આપવા એમનું મન કેમેય માનતું નહોતું. આખરે એમણે હા પાડી દીધી અને એક શરત મૂકી કે ઝીણો જતાં પહેલાં એક દિવસ એમની પાસે રહે. કમળશીભાઈએ વીરજીબાપા અને પિતાજીની મૂક સંમતિ મેળવી લીધી. ઝીણાભાઈનું વૈરાગ્યવિભૂષિત હૃદય હર્ષિત બની ગયું.

સંવત ૧૮૬૫ના કારતક સુદિ છઠની રાત્રે કમળશીભાઈ ઝીણાભાઈને મંદિરમાંથી ઘેર તેડી લાવ્યા. માતા ઝીણાભાઈને વહાલથી ભેટ્યાં. પ્રેમથી જમાડ્યા. માતાના આગ્રહથી આજે છેલ્લા દિવસે ઝીણાભાઈ રાત્રે ઘેર જ સૂઈ રહ્યા. ઘણા સમય પછી પ્રથમ જ વાર ઝીણાભાઈ ઘેર રાત રોકાયા.

ધીમે ધીમે મધરાતના ઓળા પૃથ્વી ઉપર પથરાઈ ગયા. સર્વત્ર સૂનકાર છવાયો. પરંતુ માતા પુરીબાને આજે ઊંઘ આવતી નહોતી. સામે જ સૂતેલા પુત્રના મુખ ઉપર દીવાનો પ્રકાશ આછી તેજરેખા દોરતો સરી જતો હતો. શૂન્યમનસ્ક માતાએ પુત્રના સોળ વર્ષના જીવનનું સરવૈયું આજે કાઢવા માંડ્યું.

એમની વેદના વધવા લાગી. રામને ફક્ત ચૌદ વર્ષના વનવાસની આજ્ઞા આપનાર માતાપિતાના વિલાપનું વર્ણન હૃદયદ્રાવક છે. ત્યારે માતાના હૈયાના હારસમા, સર્વગુણ-સંપન્ન આ રામ તો જીવનભરનો વનવાસ લેતા હતા ! માતાની આંખમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. એમનું અંતર રડી ઊઠ્યું : ‘હે ચંદ્ર અને નક્ષત્રોના પ્રકાશથી શોભતી રાત્રિ ! તું એમ ને એમ રહેજે. તારા નિવૃત્ત થયા પછી આવનારા પ્રભાતને હું જોવા ઈચ્છતી નથી.’

પરંતુ માતાની આ વેદના ઝીણાભાઈના આ મહાપ્રસ્થાનને વારી શકી નહીં. સંવત ૧૮૬૫ના કારતક સુદિ સાતમનું પ્રભાત થયું. માતાએ જાતે જ કંસાર બનાવ્યો. ઝીણાભાઈનાં ભાભી નંદુબાએ એમને કંસાર પીરસ્યો. માતાએ વહાલથી એમને જમાડ્યા.

થોડું જમીને ઝીણાભાઈએ હાથ ધોયા. વિયોગની ઘડી આવી પહોંચી. માતા તથા ભાભીએ તેમના ભાલમાં કુમકુમનો ચાંદલો કરી ભારે હૈયે પણ હસતા ચહેરે વિદાય આપી. માતાએ કમળશીભાઈને વળાવવા મોકલ્યા. કમળશીભાઈએ માતાને આશ્વાસન આપ્યું : ‘કોઈ ફિકર ન રાખશો, ધીરજ રાખવી. મહારાજ સૌ સારા વાનાં કરશે.’

કમળશીભાઈ ઝીણાભાઈને મંદિરે દર્શન કરવા લઈ ગયા. એ વખતે પવિત્ર, વિદ્વાન અને વિચક્ષણ નારણજી મહારાજ (દાડમાવાળા) મંદિરે આવ્યા હતા. બંને ભાઈઓ ઠાકોરજીનાં દર્શન કરી બેઠા. કમળશીભાઈએ નારણજી મહારાજને વાત કરતાં કહ્યું : ‘સ્વામી કૃષ્ણચરણદાસજીએ આ ઝીણાભાઈની માગણી કરી છે તેથી માતાને સમજાવી, એમની રજા મેળવી, જૂનાગઢ મૂકવા જાઉં છું. આપ આશીર્વાદ આપો.’

આ સાંભળી નારણજી મહારાજ ઘણા રાજી થયા અને ઝીણાભાઈના હાથમાં પ્રસાદીનો લાડુ આપતાં કહ્યું : ‘લ્યો, મહારાજની પ્રસાદીનો આ લાડુ.’

ઝીણાભાઈએ ઘણા જ ભાવથી બે હાથમાં પ્રસાદીનો લાડુ લીધો ત્યારે નારણજી મહારાજે સહજાનંદ સ્વામીનો જ્યઘોષ કર્યો અને આશીર્વાદ મંત્ર બોલતાં પોતાના બે હાથ ઝીણાભાઈના મસ્તકે મૂક્યા.

કમળશીભાઈ ઝીણાભાઈને કુંકાવાવ સુધી વળાવવા ગયા. ત્યાંથી આ બે બાંધવો આ લોકના સંબંધથી હંમેશને માટે છૂટા પડવાના હતા.

વિદાયની આખરી વેળા આવી ગઈ.

આ અંતિમ મિલન છે એવું યાદ આવતાં કમળશીભાઈની આંખો ભીની થઈ ગઈ. પરંતુ પોતે જ્ઞાની હતા તેથી પોતાનું દુઃખ છુપાવી એમણે ઝીણાભાઈને કહ્યું : ‘ભાઈ ! કુળની લાજ રાખજો. ત્યાગને દીપાવજો. શ્રીજીમહારાજ તમારી રક્ષા કરશે.’

ઝીણાભાઈએ પ્રેમાળ આંખો વડીલ બંધુ પર ઠેરવી અને નીચી ઢાળી દીધી.

૩

લોહીના લયમાં વણાયેલો મંત્ર

કુંકાવાવ મંદિરમાં કમળશીભાઈએ કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીને ઝીણાભાઈની સોંપણી કરી અને એમણે સ્વામીને આપેલું વચન પૂર્ણ કર્યાનો સંતોષ મેળવ્યો.

ઝીણાભાઈ કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના મંડળ સાથે જૂનાગઢ ગયા. છ દિવસમાં જ જૂનાગઢના પાર્ષદમંડળમાં ભળીને ઝીણાભાઈ હવે ઝીણાભગત થયા. કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીએ એમને પાર્ષદી દીક્ષા આપી.

સ્વામી કૃષ્ણચરણદાસજી પોતાના શિષ્યોને હંમેશાં સેવાધર્મનો ઉપદેશ આપતા અને કહેતા : ‘સ્વામિનારાયણના સંતોએ સેવા કરવી એ જ એમનો જીવનમંત્ર છે.’ શ્રીજીમહારાજે મધ્યના પચ્ચીસમા વચનામૃતમાં સમજાવેલા સેવાધર્મના રહસ્ય - ‘જેવું ઉકાખાયરને સંતની સેવા કરવાનું વ્યસન પડ્યું છે તેવી રીતે ભગવાન તથા ભગવાનના સંત તેની સેવા કર્યાનું જેને વ્યસન પડે તે વિના એક ક્ષણ પણ રહેવાય નહીં...’ ઉપર ઘણો ભાર મૂકતા.

સેવાનો આ મંત્ર ઝીણાભગતના લોહીના લયમાં વણાયેલો હતો. ગુરુનો આ ઉપદેશ એમના દરેક કાર્યમાં મૂર્તિમંત થતો હતો.

પાર્ષદી દીક્ષા મેળવ્યા પછી ઝીણાભગતે ઝોળિયાં પારેવાં જેમ અધ્ધરથી પડતું મૂકે એમ સંતો અને હરિભક્તોની સેવામાં પોતાનો દેહ પડતો મૂકી દીધો.

એ વખતે જૂનાગઢ મંદિરમાં પાર્ષદોને સભામંડપ તથા ચોક વાળવા, મંદિરની ગાયો-ભેંસો ચરાવવા જવું, તેમની સેવા કરવી, ઘાસ કાપી લાવવું, સંતો ને હરિભક્તો માટે દાતણ કાપી લાવવાં, પડિયા-પતરાવળાં બનાવવાં, રૅટ ફેરવવો, વાસણ માંજવાં, ચોકો સાફ કરવો, દળવું, લીંપવું વગેરે અનેક પ્રકારની સેવા બજાવવાની રહેતી. જૂનાગઢના સદ્ગુરુઓને પ્રસન્ન કરવા પાર્ષદો આ બધી સેવા શ્રદ્ધા અને પ્રેમપૂર્વક કરતા. ઝીણા ભગત પણ બીજા પાર્ષદોની સાથે મંદિરની ગાયો-ભેંસો ચારવા જતા અને સંધ્યા સમયે પાછા ફરતા ત્યારે ચારસો દાતણ સંતો, પાર્ષદો અને હરિભક્તો માટે કાપી લાવતા. વળી સવારે વાસીદું વાળવું તથા છાણાં થાપવાં આ બે કામ પણ આ સેવાની સાથે જ એમણે ઉપાડી લીધાં હતાં. છ માસ સુધી એમણે આ સેવા કરીને ગુરુને પ્રસન્ન કર્યા.

જેમાં વધારે શારીરિક શ્રમની જરૂર હોય કે કષ્ટદાયક હોય એવાં કાર્યોમાં પણ ઝીણાભગતનો ઉત્સાહ કદી મોળો ન પડતો. સરધારમાં કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીએ હરિમંદિર કર્યું તેમાં ઝીણાભગતે આગળ રહીને સેવા કરી. એમનો દેહ કૃશ અને કોમળ હોવા છતાં એ પાયા ખોદતા, પથરા ઊંચકતા, ચણતરમાં મદદ કરતા ને તગારાં ઊંચકતા. આ શ્રમ ઝીણાભગતને મન કોઈ કષ્ટદાયક કામ ન હતું. શ્રમ ન હતો, હતી કેવળ શ્રીહરિ પ્રત્યેની ભક્તિ ! ને ભક્તિનો આનંદ એમના મુખ ઉપર સદા તરવરતો રહેતો.

જૂનાગઢના સદ્ગુરુ બાલમુકુંદદાસજી તથા કૃષ્ણચરણદાસજી સત્સંગની વૃદ્ધિ અર્થે મોટે ભાગે ગામડાંમાં જ વિચરતા. ઝીણાભગતને પણ એમની સાથે લઈ જતા. ઠંડી, ગરમી કે વરસાદનાં દુઃખદાયક કષ્ટો ગણ્યાં વિના ઝીણાભગત સેવા ભક્તિમાં મોખરે રહેતા. પોષ મહિનાની કડકડતી ઠંડીમાં પાણીનાં માટલાં આખી રાત ખુલ્લામાં રાખી મૂકતા અને વહેલી સવારે હિમ જેવા ઠંડા પાણીથી નાહી લેતા !

જે ગામે ઝીણાભગત પહોંચે ત્યાં જઈને પહેલાં તો મંદિરનો સભામંડપ તથા ચોક વાળી-ઝૂડીને સાફ કરી નાખે. પાપખાનાં ધોઈ નાખે તથા લઘુશંકા માટેના ખાડા કરી નાખે. બપોરે વાસણ માંજવા બેસી જાય. નવરાશના સમયમાં સ્વામીની વાતો તથા ભક્તચિંતામણિનાં કેટલાંક પ્રકરણો મોઢે કરે. રાત્રિની સભામાં કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી બોલવાની આજ્ઞા કરે ત્યારે ધાણી ફૂટે

એમ કડકડાટ બોલે અને સંતો તથા હરિભક્તોને મુગ્ધ કરી દે. ઝીણાભગતને કીર્તનો પણ એટલાં જ કંઠસ્થ. પ્રભુભક્તિમાં રત બનીને એ ડોલવા લાગી જતા. ઝીણાભગતના મુખેથી કીર્તનો સાંભળવાં એ પણ એક અલૌકિક લહાવો હતો.

એ સમયમાં કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના મંડળને ગોંડળ મંદિરમાં રહેવાની ચિઠ્ઠી મળી હતી. ઝીણાભગત માટે ગોંડળ જવાની તક ઊભી થઈ. આ તક મળતાં ઝીણાભગતના આનંદનો પાર ન રહ્યો. ઝીણાભગત માટે ગોંડળ એ એક વિશિષ્ટ સ્થળ હતું. અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનું ત્યાં સમાધિસ્થાન છે, જે ‘અક્ષરદેરી’ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. આ સ્થળની રજેરજ ચેતન બનીને બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મના નામનો મંગલ ધ્વનિ ઉચ્ચારે છે. તે અક્ષરતીર્થના મહિમાનું તાન ઝીણાભગતના અંતરમાં અપરંપાર હતું. શ્રીજીના પાદસ્પર્શ અંકિત સર્વ તીર્થોનો અપાર મહિમા છે. શ્રીજીના ધામસ્વરૂપ ગુણાતીત સ્વામીના આ સમાધિસ્થાનનાં દર્શનથી ઝીણાભગતને કેટલો આનંદ થાય એ સદ્ય સમજી શકાય એવી બાબત છે.

ગોંડળ આવ્યા પછી રોજ સવાર-સાંજ અક્ષરદેરીએ દર્શન કરવા જવાનો નિત્યક્રમ ઝીણાભગતે ગુરુની આજ્ઞાથી ગોઠવી દીધો. શ્રીજીમહારાજને મળેલા માંડણ ભક્ત આ દેરીએ રહેતા. આ સ્થાનનાં દર્શનમાત્રથી ઝીણાભગતના આનંદની સીમા ન રહેતી. ગોંડળી નદીમાં સ્નાન કરીને એ દેરીની પ્રદક્ષિણા કરે. માંડણ ભક્તને દંડવત્ પ્રણામ કરે અને શ્રીજીમહારાજના પ્રસંગો એમની પાસેથી ભક્તિભાવપૂર્વક સાંભળે. પછી મંદિરે જતાં રસ્તામાં સાથેના સાધુને ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની વાતો સંભળાવે.

સંવત ૧૮૬૫(સને ૧૮૦૮)માં કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના મંડળને રાજકોટ પાસે સમઢિયાળા ગામે જવાનું હતું. ત્યાંના દરબારનું ગાડું સંતોને લેવા આવવાનું હતું. કોઠારિયા નાકાની બહાર ત્રિકોણિયા બગીચા પાસે સંતો તથા રાજારામભાઈ રાહ જોઈને બેઠા હતા. આ પ્રતીક્ષાનો સમય વ્યર્થ ન જવા દેતાં ઝીણાભગતે ‘સ્વામીની વાતો’ બોલીને તેમજ કીર્તનની હેલી વર્ષાવીને ત્યાં ભગવદ્ભક્તિમય વાતાવરણ ખડું કરી દીધું. હજુ તો ઝીણાભગત કિશોરાવસ્થામાં જ ગણાય. પણ આ કિશોર ભગતે સૌ હરિભક્તો અને સંતોને આ ભક્તિમય હેલીમાં બરાબર અભિષિક્ત કરીને મંત્રમુગ્ધ કરી દીધા. અને

કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી તો આ કિશોર પાર્ષદની વાણી સાંભળતાં સાંભળતાં મંત્રમુગ્ધ બનીને ડોલી રહ્યા હતા !

જૂનાગઢમાં કૃષ્ણસેવાદાસ સ્વામી, ત્યાગવલ્લભદાસ સ્વામી તથા નારણચરણદાસ સ્વામી વગેરે સદ્ગુરુઓનાં આસને જઈને ઝીણાભગતે દંડવત્ પ્રણામ કરવાનો હંમેશનો નિયમ રાખ્યો હતો. સૌની સેવા-પરિચર્યા કરવામાં ભગવાન સહજાનંદ સ્વામીની સેવાભક્તિ કર્યાનો આસ્વાદ તેઓ અનુભવતા.

કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના મંડળમાં અક્ષરપુરુષોત્તમની નિષ્ઠાવાળા એક વૃદ્ધ અને અપંગ સાધુ ધર્મજીવનદાસ રહેતા હતા. કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીએ એ સાધુની સેવા કરવાનું ઝીણાભગતને સોંપ્યું ત્યારે ઝીણાભગતે તે સેવા અત્યંત પ્રેમપૂર્વક કરવા માંડી. ઝીણાભગત, તેમને સ્નાન કરાવતા, પૂજા પાથરી દેતા, જમાડતા, પથારી કરી આપતા અને પગ દાબતા. આવી આવી સર્વપ્રકારની એમની સેવા એ વિનયપૂર્વક કરતા.

ઉનાળાના દિવસોમાં બાલમુકુંદદાસ સ્વામીને પંખો નાખવાની કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીની ઝીણાભગતને આજ્ઞા હતી. બાલમુકુંદદાસ સ્વામી પોઢતા ત્યારે ઝીણાભગતે બે માસ સુધી પંખો નાખવાની સેવા કરી.

કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીએ વૃદ્ધ સંત માધવપ્રિયદાસજીની સેવા કરવાનું પણ ઝીણાભગતને સૂચવ્યું હતું. માધવપ્રિયદાસજી મહાન ત્યાગી પુરુષ હતા. એમની વય એકસો બે વર્ષની હતી. શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞા મુજબ વીતેલું એમનું સમગ્ર જીવન સંપ્રદાયમાં સૌને માટે આદર્શરૂપ હતું. ત્યાગની સાથે સાથે સેવામાં પણ એમનો જોટો જડવો મુશ્કેલ હતો. જૂનાગઢમાં મંદિરની ધર્મશાળાના ચણતરની સેવામાં શરતચૂકથી, એ ઉપરથી પડી ગયા હતા અને પેટ ઉપર સખત વાગ્યું હતું. તેથી પેટમાં તેમને કાયમ દુખાવો રહેતો. આ દુખાવો ઊપડે ત્યારે કોઈ પેટ પર ચઢીને પગ વડે પેટ દાબે ત્યારે દુઃખ હળવું થતું.

આવા મોટા સદ્ગુરુના પેટ ઉપર પગ મૂકીને પેટ દબાવવામાં ઝીણાભગતને અવિનય લાગતો. તેથી તે બે હાથ વડે ખૂબ જ જોરથી પેટ ચોળતા. છ માસ સુધી સવાર-સાંજ ઝીણાભગતે આ મહાન સંતપુરુષની ભક્તિપૂર્વક સેવા કરી.

ઝીણાભગત સંતસેવા માટે જેટલા ઉત્સાહી હતા એટલા જ ઉત્સુક સંતદર્શન માટે હતા. અને એમાંય વળી અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનો જેમને મેળાપ થયો હોય એવા સંતો અને હરિભક્તોનાં દર્શન માટે તો એ ખૂબ જ વ્યાકુળ રહેતા. કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી ઝીણાભગતની આ વૃત્તિને બરાબર જાણતા હતા. એક વખત એમણે ઝીણાભગતને કહ્યું : ‘રાજકોટમાં કૃષ્ણજી અદા રહે છે. એ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના મળેલા અને એમની સાથે રહેલા પણ ખરા.’

વળી ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામીએ પણ આ વાતને દેઢાવી. આ જાણ્યા પછી ઝીણાભગતને કૃષ્ણજી અદાનાં દર્શન કરવાની ખૂબ ઝંખના જાગી. સં. ૧૯૬૬માં એ મુરાદ બર આવી. એ વર્ષે કૃષ્ણચરણદાસજીનું ત્યાગી-મંડળ અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ નિષ્ઠાવાળું હતું. એટલે આ મંડળ રાજકોટ આવ્યું, ત્યારે કૃષ્ણજી અદાએ પણ મંદિરમાં બે વખત આવવા વિચાર્યું. આમ તો, કૃષ્ણજી અદા એમના નિયમ પ્રમાણે સાંજે છ વાગે જ મંદિરે આવતા હતા, પણ આ મંડળ આવ્યું હોવાને લીધે મંદિરમાં બે વખત આવવાની ગણતરીએ સવારે આઠ વાગે કૃષ્ણજી અદા મંદિરે આવ્યા. ભગવત્સ્વરૂપદાસે તરત ઝીણાભગતને બોલાવીને કહ્યું : ‘સ્વામીએ વાત કરી હતી, તે આ કૃષ્ણજી અદા.’

ઝીણાભગતે અત્યંત ભાવપૂર્વક અદાને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. અદાની સાથે પધારેલા સર્વ હરિભક્તોનાં દર્શન કરીને ખૂબ રાજીપો અનુભવ્યો.

કૃષ્ણજી અદા રોજ સવાર સાંજ મંદિરમાં આવતા. એ વખતે કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી યથાવકાશ એમની પાસે એમનાં સંસ્મરણો ઉખેળાવી શ્રીજીમહારાજ, ગુણાતીતાનંદ સ્વામી, ભગતજી મહારાજ, જાગા સ્વામી અને ક્યારેક શાસ્ત્રીજી મહારાજના મહિમાની વાતો કરી પરમ સત્સંગનો લાભ આપતા.

અને આ સત્સંગ-લાભથી ઊંચી કોટિના સંતો અને ભક્તોના પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ દર્શનનો ઝીણાભગતનો અભિલાષ બળવત્તર બનવા લાગ્યો. આ સમય દરમ્યાન ઝીણાભગતને પૂજાજી બાપુ, મેરુભા બાપુ વગેરે મુક્તોનાં દર્શનનું તથા તેમની ગુણાતીત જ્ઞાનસભર વાતો સાંભળવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. કૃષ્ણજી અદાએ તથા પૂજાજી બાપુએ એમને સ્વામી જાગાભક્તના

મહિમાની ઘણી જ વાતો કરી હતી તેથી ઝીણાભગતના મનમાં જાગા સ્વામી વિષે વિવિધ પ્રકારના સંકલ્પો થતા.

એક દિવસ ઝીણાભગતના મનમાં જાગાસ્વામીનાં દર્શનનો સંકલ્પ થયો. એ રાત્રે સ્વપ્નમાં જાગાભક્ત સ્વામીએ એમને દર્શન આપ્યાં. જાગાભક્ત સ્વામીએ માથે ધોળો ફેંટો બાંધેલો અને ધોતિયું કળોટો મારીને પહેરેલું. ઝીણાભગતે ઊઠીને બે દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. ત્યાં સ્વામી બોલ્યા : ‘દંડવત્ રાખો.’ પછી ઝીણાભગતે કહ્યું : ‘સ્વામી, મારા અંતરની ઈચ્છા પૂરી કરી દર્શન આપ્યાં, આપ કંઈક વાત કરો.’ ત્યારે એમણે આધ્યાત્મિક જીવનની સફળતા જે સિદ્ધાંત ઉપર નિર્ભર છે એ રહસ્ય સમજાવતાં કહ્યું : ‘તમારે બે વાત રાખવી. સત્શાસ્ત્રનું વ્યસન અને સારા સાધુનો સંગ.’

ઝીણાભગતના અંતરમાં સદ્ગુરુનાં આ દિવ્ય સૂત્રો સોંસરાં ઊતરી ગયાં અને એમણે મનોમન જાગાભક્ત સ્વામીને વારંવાર વંદન કર્યાં.

ઝીણાભગતના અંતરમાં એક બીજી વિરલ વિભૂતિનાં દર્શનની આરત જાગી હતી. એ વિભૂતિ તે સ્વામી યજ્ઞપુરુષદાસ (શાસ્ત્રીજી મહારાજ). શાસ્ત્રીજી મહારાજે શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રવર્તન માટે વરતાલમાંથી બહાર નીકળી મશાલ ચેતાવી હતી. એ જ્યારે જૂનાગઢમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારથી જ સ્વામી માધવપ્રિયદાસ એમની પ્રતિભામાં અંજાયા હતા. એમના પ્રત્યે તેમને અત્યંત પ્રીતિ થઈ હતી. ઝીણાભગત માધવપ્રિયદાસ સ્વામીની સેવામાં હતા, ત્યારે એમણે શાસ્ત્રીજી મહારાજની વિદ્યાભ્યાસની તેજસ્વી કારકિર્દી તેમ જ અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રવર્તનની એમની ધગશ વિષે ઝીણાભગતને ઘણી વાતો કરી હતી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ રાજકોટ પધાર્યા હતા ત્યારે યોગાનુયોગે કૃષ્ણ-ચરણદાસ સ્વામીનું મંડળ રાજકોટ આવી પહોંચ્યું. શાસ્ત્રીજી મહારાજના આગમનના સમાચાર મળતાં ચાર વાગે રાજકોટ મંદિરમાંથી ત્રણ સંત આજી નદીમાં સ્નાન કરવાના બહાને કૃષ્ણજી અદાને ઘેર શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શને ગયા. ઝીણાભગત પણ સાથે હતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ પરોઢિયે જાગ્યા ત્યારે એમને ખબર આપવામાં આવ્યા કે સંતો એમનાં દર્શને આવ્યા છે.

સૌએ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા અને અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ

ફેરવેલી માળા તથા એમની પ્રસાદીની તુંબડી શાસ્ત્રીજી મહારાજને અર્પણ કરી. શાસ્ત્રીજી મહારાજ પ્રસન્ન થયા. કૃષ્ણજી અદાએ સંતોને શાસ્ત્રીજી મહારાજનો પરિચય કરાવ્યો.

સંવત ૧૯૬૬ના શ્રાવણ સુદિ સાતમનો એ શુભ દિવસ (તા. ૧૨-૮-૧૯૧૦) હતો. પ્રથમ દર્શન ને મિલને ઝીણાભગતનાં નયનોમાંથી પ્રેમધારા વહેવા લાગી. એમના રોમે રોમમાં અગણિત સૂરાવલિઓના તાલે શાસ્ત્રીજી મહારાજના નામનું દિવ્ય ગીત ગુંજી ઊઠ્યું.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા ઝીણાભગતનું મિલન એટલે ધરતીની અને તેની ઉપર વસતી તમામ જીવસૃષ્ટિની પરમ સૌભાગ્યની મધુર ઘડી !

ઝીણાભગતની પ્રતિભા જ્યારે બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજના રૂપમાં ઐશ્વર્યસંપન્ન બનીને ઝળહળી ઊઠી હતી ત્યારે પણ યોગીજી મહારાજ એ પ્રાપ્તિનું શ્રેય હંમેશાં શાસ્ત્રીજી મહારાજની કૃપાનું પરિણામ જ ગણાવતા. આ બાબત હવે પછીનાં પ્રકરણોમાં આપણે યથાસ્થાને જોઈશું.

૪

સાત સમેલિયા સાધુ

પાર્ષદનાં શ્વેત વસ્ત્રોમાં શોભતા ઝીણાભગતને હવે ભાગવતી દીક્ષા લેવાનો સમય આવી ગયો હતો. દીક્ષા સમારંભ સંવત ૧૮૬૭ના ચૈત્ર સુદિ ૧૩ના પ્રભાતે વડતાલ મુકામે યોજાયો હતો. આચાર્ય શ્રીપતિપ્રસાદજી દીક્ષા આપવાના હતા.

દીક્ષા સમારંભ પૂરો થયો. ઝીણાભગત હવે જ્ઞાનજીવનદાસ બન્યા.

વડતાલમાં દીક્ષા પ્રાપ્ત કર્યા પછી જૂનાગઢના આ નવદીક્ષિત અગિયાર સાધુઓ સ્વામી ચતુર્ભુજદાસજીની આગેવાની હેઠળ જૂનાગઢ પરત થવા નીકળ્યા. આ નાના સંતોને જુદાં જુદાં મંદિરોનાં દર્શન થાય અને એક ઉપયોગી તીર્થયાત્રાનો હેતુ સરે એ આશયથી ચતુર્ભુજદાસ સ્વામીએ વરતાલથી જૂનાગઢ સુધીની યાત્રાનું આયોજન કર્યું હતું.

આ યાત્રા દરમિયાન સ્વામી જ્ઞાનજીવનદાસના તપોમય જીવનનો એક વિશિષ્ટ પરિચય સૌને થવા લાગ્યો. એમને જેવી સેવાની લગની હતી એવું મહત્ત્વનું સ્થાન એમના જીવનમાં ઉપવાસનું હતું. વડતાલથી નીકળ્યા પછી આ સંતમંડળ સૌ પહેલાં અમદાવાદમાં નરનારાયણના મંદિરે દર્શને નીકળ્યું. અડાલજની વાવમાં શ્રીજમહારાજનાં પુનિત પગલાં થયાં હતાં એટલે એ પ્રસાદીની વાવ હતી. વાવનાં દર્શન કરીને સાંજે પરત થવાનું હતું. આ પ્રવાસ પગપાળા કરવાનો હતો. જવા-આવવાના થઈને લગભગ છત્રીસ

કિલોમીટરની મજલ કરવાની હતી. આમ છતાં જ્ઞાનજીવનદાસ સ્વામી અને એમની સાથેના બીજા સાધુ હરિપ્રસાદ સ્વામીએ ઉપવાસ રાખ્યો હતો.

બપોરે સૌ સંતો દૂધની પૂરી અને અથાણું વગેરે લઈ વાવ ઉપર જમવા બેઠા. પણ જ્ઞાનજીવનદાસ સ્વામી અને હરિપ્રસાદ સ્વામી જમવા બેઠા નહીં. સૌએ પગપાળા મજલનો ખ્યાલ આપીને આ બે સંતોને જમી લેવા ઘણું સમજાવ્યું, ઘણો આગ્રહ કર્યો પણ એ બંને સંત મક્કમ હતા. એ જમવા બેઠા નહીં. સાંજે સ્થાન ઉપર પરત થયા ત્યારે છત્રીસ કિલોમીટરની ખેપ થઈ ચૂકી હતી અને નિર્જળા ઉપવાસ હતો છતાં જ્ઞાનજી સ્વામીના મુખ ઉપર થાકનું નામનિશાન ન હતું. કશીક અનોખી તાજગી અનુભવતા હોય એમ એ તો પ્રફુલ્લિત જ હતા.

એ સમયે જૂનાગઢના સંતોની ત્યાગ-વૈરાગ્યની છટા અત્યંત પ્રશંસાપાત્ર હતી. જ્ઞાનજીવન સ્વામી પણ ભગવાનની પ્રસન્નતાથી આકરી તપસાધના અને કડક વ્રતપાલનમાં બબ્બે દિવસે ઉપવાસ કરવા માંડ્યા હતા. તેમણે તપ્તકૃષ્ણ, ચાંદ્રાયણ, ધારણાંપારણાં આદિ વ્રત અતિ ઉત્સાહથી શરૂ કર્યાં. કોઈની પાકી રસોઈ છે એવી ખબર પડે ત્યાં નિર્જળા ઉપવાસ કરી નાખે. વળી દૂધ તો કદી પીતા જ નહીં. ઘીનો છાંટોય ન લેતા. મિષ્ટાન્ન ઉપર તો રુચિ જ નહીં. રોટલો, દાળ, છાશ વગેરે સાદું ભોજન ભગવાનને સંભારીને જમી લેતા. કંતાનનું આસન કરીને હાથનું ઓશીકું રાખી સૂતા.

આવી કઠોર તપશ્ચર્યાભર્યા એમના આચારને લીધે જૂનાગઢના સંત-મંડળમાં સૌ એમને ‘જોગી’ એવા લાડીલા નામથી સંબોધવા લાગ્યા. આજે પણ સૌનાં હૈયામાં એ ‘યોગીજી મહારાજ’ તરીકે વસેલા છે.

ત્યાગી સાધુ માટે નિર્મિત નિયમધર્મને પણ અત્યંત યુસ્તપણે વળગી રહીને એ ‘યોગી’પણાને સાર્થક કરતા. કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીનું સંતમંડળ અમરેલી જિલ્લાનાં ગામોમાં વિચરણ કરતું હતું એ વખતે જ્ઞાનજીવન સ્વામી પણ એ મંડળમાં હતા. આ મંડળને ધારીના હરિભક્તોએ તેડાવ્યું. ધારી તો જ્ઞાનજીવનદાસજીના પૂર્વાશ્રમનું વતન. ત્યાગીના નિયમ અનુસાર પોતાના જન્મસ્થાનમાં તો જવાય નહીં. મનુષ્ય જીવનમાં વતનની મમતા કેટલી પ્રબળ હોય છે એ હકીકત સુવિદિત છે. એ આસક્તિને દૂર કરીને વતનથી વિમુખ થઈ જવામાં અસાધારણ આત્મિક બળ જોઈએ. જ્ઞાનજીવનદાસ

સ્વામીને વતન છોડ્યે હજુ ઝાઝો સમય થયો ન હતો. વળી તરુણાવસ્થા હમણાં જ પૂરી કરીને યૌવનાવસ્થામાં એમનો પ્રવેશ હતો. આ વયમાં કોઈ વિરલ પુરુષ જ વતનનો રાગ દૂર કરી શકે. આ યોગીએ તો બાળપણથી જ સર્વરાગોને ત્યજી દીધા હતા. અત્યારે ધારીના હરિભક્તોનું સંતમંડળને પ્રેમભર્યું નિમંત્રણ હતું. ત્યાગીનો નિયમ ! હવે વતનમાં ન જવાય. જ્ઞાનજી સ્વામી એક સાધુને સાથે લઈને કુંકાવાવથી જ જૂનાગઢ પાછા ફરી ગયા !

ભાગવતી દીક્ષા લીધા પછી પણ જ્ઞાનજીવનદાસ સ્વામી સેવાના માર્ગથી સહેજ પણ ચલાયમાન થયા ન હતા. ઊલટું, એ માર્ગમાં મોક્ષની સઘળી સાર્થકતા એમણે જોઈ હતી. એટલે એ માર્ગ ઉપર દિવસે દિવસે એ વધારે પ્રવૃત્તિમય બનતા જતા હતા. એમને સેવાનાં ક્ષેત્રો વધારવાં હતાં. સાત સમેલિયા સાધુ થવું હતું. રસોઈ એ સેવાનું એક મહત્ત્વનું ક્ષેત્ર. એમણે સંતમંડળમાંના ભંડારી સાધુ હરિપ્રસાદ પાસેથી બધા પ્રકારની રસોઈ બનાવવાનું કામ પણ શીખી લીધું.

જ્ઞાનજીવનદાસ સ્વામી વાસણ ઊટકે, કલાઈ પણ કરે. એ વખતે પિત્તળનાં વાસણનું ચલણ હતું. હરિભક્ત ભગવાનભાઈ ધમણ ફૂંકે અને જ્ઞાનજીવન સ્વામી કલાઈ કરતા જાય, ભજન ગાતા જાય અને કલાઈ કર્યા પછી દરેક વાસણ ભગવાનભાઈને બતાવે. પછી પૂછે : ‘કલાઈ કેવી થઈ ? સ્વામી રાજી થાશે ને ?’

જ્ઞાનજીવન સ્વામીના અંતરમાં ગુરુને રાજી કરવાની એક પ્રબળ તમન્ના હતી તેથી એમની સર્વ ક્રિયા ભક્તિરૂપ બની જતી. રાત્રે જમ્યા પછી એ ભગવાનભાઈને કહેતા : ‘હાલો ભગવાનભાઈ, વાસણ ઝપાટામાં ઊટકી નાખીએ. પછી કથા અને ચેષ્ટામાં પુગી જઈએ તો સ્વામી બહુ રાજી થઈ જાય.’

કામ કરવાની એમની રીતમાં પણ ભક્તિનું એક સ્વરૂપ જ પ્રગટ થતું. વાસણ ઊટકવાનાં હોય તો પહેલાં એઠાં વાસણ પાણીથી ધોઈ, સાફ કરી ઢગલો કરે પછી ઝડપથી ઊટકવા માંડે, ચોખ્ખા ગાળેલા બે પાણીથી સહાયક ભગવાનભાઈ સાફ કરવા લાગે અને પછી સારી રીતે સાફ કરેલી છીપર ઉપર સઘળાં વાસણ ઊંધાં મૂકી દે.

૫

શાસ્ત્રીજી મહારાજની છાયામાં

શાસ્ત્રીજી મહારાજ અક્ષરપુરુષોત્તમનાં સર્વોત્તમ ને અદ્વિતીય યુગલ સ્વરૂપોની ઉપાસનાની સાચી સમજ આપતા હતા. આથી એમની સામે એક પ્રચંડ વિરોધ ઊભો થયો. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ એથી જરા પણ ડગ્યા નહીં. એમણે આ સમજ પ્રથમ પ્રાગજી ભક્ત પાસેથી મેળવી હતી. શ્રીજી જે સ્વયં પરબ્રહ્મ પરમાત્મા હતા એમણે એમનાં વચનામૃતોમાં પણ બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ વચ્ચેનો ભેદ બતાવી, બ્રહ્મ એ પરમાત્માનું ધામ છે, શરીર છે અને મૂર્ત સ્વરૂપે સેવામાં સેવક તરીકે પણ રહે છે અને પોતાની સાથે પૃથ્વી ઉપર ગુણાતીતાનંદ સ્વામી સ્વરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે એ રહસ્ય સમજાવી પોતાના તથા પોતાના અક્ષરબ્રહ્મ સ્વરૂપની જ ઉપાસના આત્યંતિક કલ્યાણ માટે ઉદ્બોધી છે.

શાસ્ત્રીજી મહારાજે શુદ્ધ ઉપાસનાનું આ જ્ઞાન મેળવીને એનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. વિરોધનો વંટોળ જાગ્યો અને પરિણામે એમણે પાંચ સંતો સાથે વરતાલનું સ્થાન છોડ્યું. આણંદમાં હરિભક્તોને ભેગા કર્યા અને બોયાસણમાં અક્ષરપુરુષોત્તમના મંદિરનું નિર્માણ કરવાનો નિર્ણય લીધો. પરિણામે સંવત ૧૮૬૩ના વૈશાખ વદ દશમના રોજ બોયાસણમાં અક્ષરપુરુષોત્તમની વેદ-વિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા થઈ.

જૂનાગઢમાં મોટા મોટા સદ્ગુરુઓ પણ દ્વેષીઓના ઉપદ્રવથી સભામાં

છડેચોક અક્ષરપુરુષોત્તમના સનાતન જ્ઞાનનો બોધ આપતાં અચકાતા. એ જ્ઞાન અહીં ‘ખૂણિયું’ બની ગયું હતું. પણ ઉપર કહ્યું તેમ શાસ્ત્રીજી મહારાજે આ જ્ઞાનદીપકની જ્યોતને સંકોરી પ્રદીપ્ત કરી હતી. બોયાસણમાં અક્ષર-પુરુષોત્તમ ભગવાનના ભવ્ય મંદિર પર લહેરાતી ધજાઓ એમના દિવ્ય કાર્યનો મહાન સંદેશો આપતી હતી.

વરતાલ અને અમદાવાદ એ બંને પ્રદેશોમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજના કાર્યનો મોટો પડઘો પડ્યો હતો. જૂનાગઢમાં એમના આ સંદેશાએ અક્ષર-પુરુષોત્તમના ઉપાસક સંતોનાં હૃદયમાં આ જ્ઞાનનો વિશેષ ઉદ્ઘોષ કરવા માટે ઉત્સુકતા જાગૃત કરી હતી. તેની સૌથી પહેલી અસર કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના સંતમંડળ ઉપર થઈ.

કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના આસને હંમેશાં અક્ષરપુરુષોત્તમની ઉપાસનાના જ્ઞાનની જ વાતો થતી હતી. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી, ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામી, નાપાડના બાલમુકુંદદાસ સ્વામી, બળદેવચરણદાસ સ્વામી, જાદવ ભક્ત, રણછોડ ભક્ત વગેરે સ્વામીના આસને કથાવાર્તામાં આત્મા-પરમાત્માના આ સબીજ જ્ઞાનનું જ નિરૂપણ કરતા. સૌની સાથે નાના સાધુ સેવામૂર્તિ જ્ઞાનજીવન સ્વામી પણ આ શુદ્ધ સ્વરૂપનિષ્ઠામાં ઓતપ્રોત બની ગયા હતા.

આ સંતોનાં અંતર સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજનું સાંનિધ્ય ઝંખવા લાગ્યાં. અક્ષરપુરુષોત્તમ પ્રભુનાં જ્ઞાન-ભક્તિના દિવ્ય અનુભવનું સુખ લેવું હોય તો સૌની મહોબ્બત તોડી, શાસ્ત્રીજી મહારાજની પ્રવૃત્તિમાં ભળવું જ રહ્યું. આ અંગેની વાટાઘાટ આ સંતમંડળમાં અંદર અંદર થવા લાગી. અને અંતે ભીમ એકાદશી(જેઠ સુદિ ૧૧)ના સમૈયા પછી વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી, ભગવત્સ્વરૂપદાસ આદિ સાત સંતોએ જૂનાગઢથી ચાલી નીકળવું એવો નિર્ણય લેવાયો. આ નિષ્ક્રમણના પ્રેરણાદાતા શાસ્ત્રીજી મહારાજ હતા. જ્ઞાનજીવન સ્વામી પણ આ સાધુઓના મંડળમાં જોડાયા હતા.

જેઠ સુદિ સાતમના શુભ દિવસે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી, ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામી, બાલમુકુંદદાસ સ્વામી, બળદેવચરણ સ્વામી, હરજીવનદાસ સ્વામી, પ્રભુજીવનદાસ સ્વામી, જ્ઞાનજીવનદાસ સ્વામી તથા જાદવ ભગત, રણછોડ ભગત અને નારણ ભગત વગેરે આ સંતપાર્ષદોએ મંદિરમાંથી નીકળવાનો ઠરાવ કર્યો.

આવા પીઠ અને અનુભવી સંતો જૂનાગઢ મંદિર છોડીને ચાલ્યા જાય એ ઠીક નહીં એવા ખ્યાલથી ઘણા સંતોએ એમને સમજાવ્યા. પણ સૌનો આ નિર્ણય અડગ હતો. વળી જનારા સંતોમાં કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના મંડળના જ વધારે સંત-પાર્શ્વદો હતા તેથી કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીએ પણ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને તથા ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામીને કહ્યું : ‘હમણાં આ વિચાર બંધ રાખો તો ઠીક.’ વળી સૌથી નાના સાધુ જ્ઞાનજીવનદાસ પણ સાથે ચાલ્યા જવાના છે એ જાણીને તેમના અંતરમાં ઘણું દુઃખ થયું. આ નાના સાધુની અખંડ સેવાથી કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી એમને વશ થઈ ગયા હતા. અને જ્યારે જ્ઞાનજીવન સ્વામીએ તેમને એકાન્તમાં મળી, પોતાનો શાસ્ત્રીજી મહારાજના સાંનિધ્યમાં જવાનો નિર્ણય જણાવ્યો ત્યારે તેમણે પ્રેમપૂર્વક કહ્યું : ‘જ્ઞાનજી ! તમે ન જાઓ. તમે સેવાભક્તિથી અમારા સૌનાં અંતર જીતી લીધાં છે. જો તમે રહો તો શ્રીજીમહારાજની પ્રસાદીનાં ઓગણીસ ચરણારવિંદની જોડ જે મારી પાસે છે તે તમને આપું.’

પરંતુ જ્ઞાનજીવન સ્વામીના અંતરમાં બોચાસણ જઈને શાસ્ત્રીજી મહારાજને મળવાની ઉત્કંઠા પ્રબળ હતી. તેથી એમણે ગુરુચરણે વિનમ્ર બનીને ફરી રજા માંગી. આ નાના સાધુના મક્કમ નિર્ણયથી, કોઈ અંતઃ-પ્રેરણાથી કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીએ પોતાના આ સુકુમાર સાધુની કાયામાં પ્રકાશી રહેલો અદ્ભુત આત્મા જોયો. શાસ્ત્રીજી મહારાજ જેવા સમર્થ ગુરુને શરણે આ સાધુ જશે તો જરૂર એમની સાધુતાનું ઓજસ પૂર્ણ કળાએ ખીલી ઊઠશે અને એમના દ્વારા શ્રીજીમહારાજની સર્વોપરી ઉપાસનાનો દિગ્વિજય થશે એમ તેમને લાગ્યું. આ નાના સાધુનો બુદ્ધિપૂર્વકનો નિર્ણય તેમને સર્વથા યોગ્ય જ લાગ્યો. આખરે પોતે સહર્ષ સંમતિ આપતાં કહ્યું, ‘તમે જાઓ એમાં મારા અંતરના આશીર્વાદ છે અને ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામી પણ આવે છે. તે વૃદ્ધ ને અંધ છે. વળી જાગાભક્ત સ્વામીના કૃપાપાત્ર છે, તો તમે એમની સેવા કરજો. તમે સેવાભાવી છો, એટલે આટલું ભાયું સાથે બંધાવીએ છીએ.’

જ્ઞાનજીવન સ્વામીને મન કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી પ્રસન્ન ચિત્તે રજા આપે અને સદ્ગુરુની સેવા સોંપે એ પરમ ભાગ્ય હતું. એમણે કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીને તથા માધવપ્રિયદાસ સ્વામીને દંડવત્ કર્યા. માધવપ્રિયદાસ સ્વામીએ ઘણા હર્ષથી જ્ઞાનજીવન સ્વામીના મસ્તકે બે હાથ મૂક્યા અને શાસ્ત્રીજી

મહારાજને જૂનાગઢમાં ભણતા અને ઉનાની પારાયણમાં સાથે બેસતા તે વાતની યાદ દેવરાવીને ‘જય સ્વામિનારાયણ’ કહેવરાવ્યા.

અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસનાનું જેમને જ્ઞાન હતું તેમણે તો મૂક સંમતિ આપી, પરંતુ આ સંતો જૂનાગઢ મંદિર છોડે એવું તેઓ ઈચ્છતા ન હતા. જો કે સંતોનો નિર્ણય અફર હતો, તેથી કોઈ કંઈ બોલ્યું નહીં. નારણદાસ સ્વામીના શિષ્ય નીલકંઠ સ્વામીએ જ્ઞાનજીવન સ્વામીની પીઠ થાબડીને કહ્યું : ‘તમેય નાના સાધુ, અક્ષરપુરુષોત્તમનું જ્ઞાન પ્રવર્તાવવા માટે શૂરવીર થઈને જવાના છો. મારી આ કાર્યમાં પૂરી સંમતિ છે.’ નીલકંઠદાસ સ્વામી મેવાસામાં કૃષ્ણજી અદાનો સમાગમ કરવા જતા તેથી તેમને અક્ષર-પુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસના હતી.

આ અરસામાં જ બોયાસણથી શાસ્ત્રીજી મહારાજનો વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી ઉપર પત્ર આવ્યો હતો : ‘તમારે ત્યાં આ જ્ઞાન કરવા-સાંભળવામાં ઉપાધિ છે તેથી તમારે અહીં આવવું હોય તો આવી શકો છો. જો તમારે કાંઈ મદદ જોઈતી હોય, તો ત્યાં દીવાન સાહેબ કેશવલાલને વાત કરશો.’ શાસ્ત્રીજી મહારાજના આ પત્રથી આ મંડળને વધુ પ્રેરણા અને પુષ્ટિ મળ્યાં.

આ સાધુઓએ ઉપાસનાની શુદ્ધિનો માર્ગ અપનાવ્યો એટલે ભવિષ્યમાં થનારા ઉગ્ર વિરોધમાં તેમણે તેમનાં જીવન હોડમાં મૂકી દીધાં. આ શુદ્ધ ઉપાસનાના સર્વતોભદ્ર કાર્યની સિદ્ધિ માટે તેમણે જીવનભરની સાધનાને પણ તુચ્છ માની. સમગ્ર સંપ્રદાય તેમનો વિરોધ કરશે એ તેઓ જાણતા હતા. છતાં તેમણે ગુલાબી શય્યા છોડીને કાંટાળો તાજ પહેરી લીધો.

શાસ્ત્રીજી મહારાજે એક પત્ર કેશવલાલ દીવાન ઉપર પણ લખ્યો હતો અને એમાં એમણે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને જરૂર જણાય તો સહાય કરવા સૂચવ્યું હતું. એ પત્ર મળતાં જ કેશવલાલ દીવાન મંદિરે આવ્યા અને કંઈ કામકાજ હોય તો જણાવવાનું કહ્યું.

બીજે દિવસે દીવાન સાહેબે બે ઘોડાની બગી વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને તેડવા માટે મોકલી. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી એક સાધુને સાથે લઈ દીવાન સાહેબને બંગલે ગયા. તેમણે દીવાન સાહેબને કહ્યું : ‘અમારે શાસ્ત્રીજી મહારાજના મંડળ ભેગા ભળી જવા માટે બોયાસણ જવું છે. તો મંદિરમાં કોઈ ઉપાધિ ન કરે એવો બંદોબસ્ત કરી આપજો.’

તેમની આ વાત સાંભળી દીવાન સાહેબે કહ્યું : ‘તમે ચિંતા ન કરશો. મારા માણસને ચિઠ્ઠી લખી આપી હું મોકલીશ.’ આ રીતે દીવાન સાહેબની મદદથી આ સંતમંડળને તેમનાં પુસ્તકો, ચરણારવિંદની જોડ તથા બીજી તેમની જે વસ્તુઓ હતી એ મળી ગયાં. બીજે દિવસે મળસ્કે એમણે નીકળવાનું નક્કી કર્યું.

અષાઢ સુદ બારસના મળસ્કે આ સાત સાધુઓનું મંડળ ખભે ઝોળીઓ ભેરવી, હાથમાં માળા લઈને નીકળ્યું. છેવટની વિદાય લેતાં પહેલાં શ્રીહરિની મૂર્તિનાં દર્શન કરી તેમને અખંડ ભેગા રહેવા પ્રાર્થના કરવાની સંતોની ઈચ્છા હતી. મંગળા આરતી તો ૫-૩૦ વાગે થતી અને એમને એથી વહેલાં નીકળવાનું હતું. છતાં શ્રીહરિ સહાય કરશે એવી આશાથી સૌ ઉપર ગયા. બ્રહ્મચારી કૃષ્ણસ્વરૂપાનંદજી ઠાકોરજીની સેવામાં હતા. તેમણે આ સાત સાધુના મંડળની દર્શનની વ્યાકુળતા જોઈ તરત જ પડદો ઊંચો કરી ઠાકોરજીનાં દર્શન કરાવ્યાં. હરિકૃષ્ણ મહારાજની મૂર્તિનાં દર્શનથી સંતોના અંતરમાં શાંતિ થઈ ગઈ.

જૂનાગઢ મંદિરનો દરવાજો છોડવાની અંતિમ ક્ષણો આવી પહોંચી હતી. આ મંગળ પ્રભાતના મંગળ પ્રસ્થાનમાં હજુ કોઈ રોકતું હોય એમ જણાતું હતું. જ્ઞાનજીવન સ્વામી ઊંડા વિચારમાં ખોવાઈ ગયા હતા. તેમની સમગ્ર વૃત્તિઓ ભંડારમાં રહી ગયેલી હરિકૃષ્ણ મહારાજની નાની ધાતુની મૂર્તિ ઉપર કેન્દ્રિત થઈ ગઈ. ઉતાવળે ઉતાવળે તેઓ મૂર્તિ લેવા ભંડારમાં પહોંચી ગયા. જે મૂર્તિને અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પૂજી હતી, તે મૂર્તિને ગુણાતીત સંત પરંપરા દ્વારા જ પૂજાવું હતું. અપાર સેવાથી કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીની પ્રસન્નતા પામી આ નાનકડા સાધુએ આ દુર્લભ મૂર્તિની સેવા સુલભ કરી હતી. કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના અદ્વાર સંતોના મંડળમાંથી જ્ઞાનજીવન સ્વામી પર જ આ મૂર્તિની સેવા કરવાનો કળશ ઢબ્યો હતો. આ મૂર્તિ એ જ્ઞાનજીવન સ્વામીની એક માત્ર સર્વોચ્ચ મૂડી હતી.

બારસનાં પારણાં કરવા સાધુઓએ ભંડાર ખોલ્યો હતો અને જ્ઞાનજીવન સ્વામીએ તરત જ પોતાની પ્રિય મૂર્તિ લઈ લીધી. અમૂલ્ય મૂડી લાધ્યાનો અવર્ણનીય આનંદ એમના મુખ ઉપર ઊભરાઈ રહ્યો. એમને લાગ્યું કે હવે નીકળવામાં કોઈ જ વાંધો નથી.

જેમ જેમ સૌ જાગતા ગયા તેમ તેમ એમને સાધુનું મંડળ જાય છે, એવા સમાચાર મળતા ગયા. જ્ઞાનજીવન સ્વામીના સમવયસ્ક પાર્ષદ નારાયણ ભગત તો વાત સાંભળીને દોડ્યા અને જ્ઞાનજીવન સ્વામીનું ઉપવસ્ત્ર પકડી લીધું. પછી ભરાયેલ કંઠે કહે : ‘જ્ઞાનજી, તમે ન જાઓ, તમારા વિના અમને ચેન નહીં પડે. અમારો સેવાનો ઉમંગ ઓસરી જશે. અમે કોની સાથે ઊંચા સ્વરે ગાઈશું ? સ્વામીની વાતો અને વચનામૃત સમજવા કોની સાથે બેસીશું ? તમે અમારો આનંદ છો જ્ઞાનજી ! અમને મૂકીને તમે કેમ ચાલ્યા ?’

એટલું બોલતાં જ નારાયણ ભગત રડી પડ્યા. તેમના ભાવ અને લાગણીથી જ્ઞાનજીવન સ્વામીનું અંતઃકરણ દયાર્દ્ર બન્યું. આગળ ડગ ભરતા એ થંભી ગયા. એમના અંતરમાં વેદના થવા લાગી. જ્ઞાનજીવન સ્વામીના અંતરમાં અક્ષરપુરુષોત્તમની ઉપાસનાના પ્રવર્તનનો ઉત્સાહ સદા જીવંત રહેતો હતો. એમના દૃઢ સંકલ્પને સમજવાની આ ભલાભોળા નારાયણ ભગતને ક્યાંથી ખબર હોય ?

જ્ઞાનજી સ્વામીનું પ્રસ્થાન આવશ્યક હતું જ. તેઓ જતા હતા ગુણાતીત જ્ઞાનને વિશ્વમાં પ્રસરાવવા અને સૌને શ્રીહરિની માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિનું સુરેખ દર્શન કરાવવા. પરંતુ ભોળા નારણભક્ત પાસે આ સમજવાની દિવ્યદષ્ટિ ક્યાંથી હોય ? એ ક્ષણે તો જ્ઞાનજી સ્વામીએ એમને સાંત્વન જ આપ્યું અને ચરણ ઉપાડ્યા.

એ વખતે મુંબઈવાળા ભગવાનદાસ શેઠ બે ગાડાં ભાડે કરી લાવ્યા હતા. તેમાં બધો સામાન ગોઠવી દીધો. પછી સૌ સંતો કોન્ટ્રાક્ટર જાદવજી-ભાઈને ત્યાં ગયા. રસોઈ જમ્યા. આ વખતે રાજકોટથી કૃષ્ણજી અદાએ દામજીભાઈને ભાડાના રૂપિયા આપી મોકલ્યા હતા અને સૌ સંતોને સીધા બોચાસણ જવાનું કહેવરાવ્યું હતું. સંતો ત્યાંથી નીકળ્યા. સ્ટેશને આવ્યા પછી વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનો વિચાર બદલાયો અને રાજકોટ ઊતરી કૃષ્ણજી અદાનાં દર્શન કરી આગળ જવાનું નક્કી કર્યું. એ પ્રમાણે રાજકોટ ઊતર્યા.

સંતમંડળ જૂનાગઢથી રાજકોટ આવ્યું. એ અરસામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ સૌરાષ્ટ્રમાં સારંગપુર હતા. એમને સંતમંડળ રાજકોટ આવ્યાનો તાર કરવામાં આવ્યો. તાર મળ્યો કે તરત જ શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાધુ હરિકૃષ્ણદાસને

લઈને રાત્રે ૧૧-૩૦ વાગે રાજકોટ પધાર્યા. સંતોનાં દર્શનથી એમને ખૂબ આનંદ થયો. સંતો પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શનથી ઘણા રાજી થયા.

શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રવર્તનના વિરાટ કાર્યને વિશ્વવ્યાપી બનાવવા માટેનું સ્વામી જ્ઞાનજીવનદાસજી - યોગીજી મહારાજ અને સ્વામી યજ્ઞપુરુષદાસ - શાસ્ત્રીજી મહારાજનું સં. ૧૯૬૭ના અષાઢ સુદ-૧૩, તા. ૯-૭-૧૯૧૧ના રોજ થયેલું આ સુભગ મિલન આધ્યાત્મિક ઇતિહાસમાં એક સીમાચિહ્નરૂપ ગણાશે.

૬

બ્રહ્મની અલમસ્તાઈ

શાસ્ત્રીજી મહારાજ આ સંતમંડળને લઈને સારંગપુર પધાર્યા. જૂનાગઢી સાધુઓના આગમનની વધામણીમાં નાગજી શેઠ તરફથી કંસારની રસોઈ આપવામાં આવી હતી. યોગીજી મહારાજ (જ્ઞાનજીવન સ્વામીને હવે આપણે એમના લાડકા ને પ્રચલિત નામ યોગીજી મહારાજ નામથી ઉલ્લેખીશું) તથા એક નાના સાધુ ગામમાં ઝોળી માગવા ગયા. એ દિવસના અનુભવનું વર્ણન કરતાં યોગીજી મહારાજ નોંધે છે : ‘તે દિવસે સારો કરકરો અઢી મણ ઘઉંનો લોટ આવ્યો. શાસ્ત્રીજી મહારાજ અમારા ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થયા.’ નાગજી શેઠે ઘી, ગોળ, તેલ, આદિ રસોઈની સામગ્રી આણી દીધી. ગામના કાઠી-દરબારો તથા કડિયા-સુથાર હરિભક્તોને જમવાનું નિમંત્રણ આપ્યું. યોગીજી મહારાજ તથા સંતોએ રસોઈ બનાવી. શાસ્ત્રીજી મહારાજે જાતે જ જૂનાગઢી સાધુઓને કંસાર પીરસ્યો, ખૂબ જમાડ્યા. યોગીજી મહારાજ નિયમધર્મ ખૂબ પાળે. અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્યના આદર્શ માટે ઘી દૂધ તો કદી લેતા જ નહીં. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ આજે એમના પર અઢળક ઢળ્યા હતા. યોગીજી મહારાજ પત્તર ઊંચકી લઈને એમની ટેવ મુજબ ગળે હાથ રાખીને સોગંદ લેવા માંડ્યા. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજના આગ્રહ આગળ એમનું શું ચાલે ? આ લોકોત્તર પુરુષોની દિવ્ય લીલા હતી. મહાન ગુરુનો શિષ્ય પર ભાવ અને મહાન શિષ્યની ગુરુભક્તિના ઈતિહાસનું પ્રથમ પૃષ્ઠ આ પ્રસંગથી નોંધાયું.

આ અરસામાં સારંગપુરના મંદિર માટે જમીન રાખી હતી. આ જમીનની આસપાસ વાડ કરવાનું કામ ચાલતું હતું. યોગીજી મહારાજ વહેલી સવારે ત્રણ વાગે ઊઠી, સ્નાન પૂજાથી પરવારી એક સાધુ સાથે મળી રોટલા ઘડી નાખતા. પછી સૂર્યોદય થતાં પહેલાં વાડ કરવા સંતો સાથે જતા.

આવી ભરચક પ્રવૃત્તિ વચ્ચે પણ યોગીજી મહારાજ, સ્વામી કૃષ્ણ-ચરણદાસે પ્રજ્ઞાયક્ષુ ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામીની સેવા કરવા માટેનું કરેલું સૂચન કદી વીસરતા નહીં. એમને પોતે ગરમ પાણીથી સ્નાન કરાવે, તેમનાં વસ્ત્રો ધોઈ, સૂકવીને ગડી વાળી મૂકી રાખે. બપોરે જમાડે ને પત્તર ધોઈ પોતાના પત્તર સાથે એક લૂગડામાં બાંધી રાખે. આસન-પથારી કરી આપે. આ રીતે ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામી તથા અન્ય સંતોને એમની સેવાની લગનમાં કેવળ આત્મીયતાનું દર્શન થતું.

શાસ્ત્રીજી મહારાજે સંવત ૧૯૬૭ની શ્રાવણી પૂનમનો સમયો બોચાસણમાં અતિ ધામધૂમથી ઊજવવાનું નક્કી કર્યું. જૂનાગઢી સંતોને આ સમયેમાં તેડાવ્યા.

પત્ર મળતાં જ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી સંતમંડળ સાથે સારંગપુરથી બોચાસણ જવા નીકળ્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ એ વખતે આણંદમાં વિરાજમાન હતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજ્ઞાથી મોતીભાઈ ફૂલહાર લઈને આણંદ સ્ટેશને ગયા. એ વખતે યોગીજી મહારાજ બે ખભે બબે અને એક માથા ઉપર એમ પાંચ પોટલાં ઊંચકીને ઝડપભરે ચાલ્યા જતા હતા. અને ઝડપથી સૌનાં પોટલાં ગાડીમાં ગોઠવી રહ્યા હતા. તેમનું પ્રફુલ્લ અને હાસ્યસભર મુખારવિંદ જોતાં જ મોતીભાઈ તથા એમની સાથેના સત્સંગ મંડળને ખૂબ આદર ઊપજ્યો. સૌએ પરસ્પર ‘જય સ્વામિનારાયણ’ કર્યા અને સંતોને ફૂલહાર કરીને એમને શાસ્ત્રીજી મહારાજ પાસે લાવ્યા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ ઊભા થઈને સૌને હેતથી મળ્યા.

આણંદથી શ્રાવણ સુદ તેરસને દિવસે બપોરની ગાડીમાં નીકળી સૌ પેટલાદ ઊતર્યા અને બોચાસણથી આવેલાં ગાડાંમાં બેસીને શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા સંતો બોચાસણ આવ્યા.

બોચાસણમાં અક્ષરપુરુષોત્તમનું ભવ્ય મંદિર જોતાં જ જૂનાગઢી સાધુઓને તેના રચયિતા શાસ્ત્રીજી મહારાજની મહત્તાનો બરાબર ખ્યાલ

આવ્યો. અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજનાં દર્શન કરતાં જાણે તે બંને મૂર્તિના પ્રસન્નતાભર્યા મંદ હાસ્યથી આવકાર પામતા આ સંતોનાં હૃદયમાં અલૌકિક આનંદની લહેર પ્રસરી ગઈ ! આ યુગલ સ્વરૂપની ઉપાસનાના કલ્યાણકારી કાર્યની આ સ્થાનમાંથી જ થયેલી શુભ શરૂઆતના ખ્યાલથી સૌની આંખોમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. ઉપાસના શુદ્ધિના કર્તવ્યપંથે પ્રયાણ કરનારાઓને ઠરીઠામ થવાનું આ એક જ ધામ-બોચાસણ હતું. અહીં આવતાં આ સંત-મંડળને કદીયે ન અનુભવી હોય એવી પરમ શાંતિ થઈ. આ પુનિત ભૂમિની રજ સૌએ માથે ચડાવી.

હરિભક્તોનો બહુ મોટો સમૂહ શ્રાવણી પૂનમના આ સમયે આવ્યો હતો. સમૈયામાં યોગીજી મહારાજની સેવાની અતૂટ શ્રદ્ધા, એમનું ભક્તિ-ભીનું અંતર, સ્વામીની વાતો, વચનામૃતો અને ભક્તચિંતામણિનાં પ્રકરણો ધાણી ફૂટે તેમ કડકડાટ બોલવાની અદ્ભુત છટા આ બધું નિહાળીને સંતો, હરિભક્તો એમની તેજસ્વિતાથી ઘણા અંજાયા.

બોચાસણમાં સમૈયાની ઉજવણી પૂરી થયા પછી શાસ્ત્રીજી મહારાજે જૂનાગઢના સંતમંડળને કોઈ ઉપાધિ ન આવે તે માટે ચાણસદ મોકલ્યું. ચાણસદ ભગતજી મહારાજનું મહાપ્રસાદીનું ગામ (પ્રમુખસ્વામી મહારાજના પૂર્વાશ્રમનું વતન) શાસ્ત્રીજી મહારાજ દર પંદર દિવસ - મહિને અહીં પધારતા અને સંતોને સમાગમનું સુખ આપતા.

ચાણસદમાં કથા, કીર્તન અને સત્સંગમાં બ્રહ્માનંદના દિવસો પસાર થતા હતા. અહીં વરતાલના મંદિરના એક સમયના કોઠારી અને ભગતજી મહારાજના અનન્ય શિષ્ય સ્વામી મહાપુરુષદાસજી અક્ષરપુરુષોત્તમની સર્વોચ્ચ ઉપાસનાનું પ્રવર્તન કરતા હતા. એમના પ્રભાવથી ચાણસદ તેમજ આજુબાજુનાં ગામડાંઓમાં સત્સંગની જાગૃતિ આવી હતી. યોગીજી મહારાજ મહાપુરુષદાસની સેવા કરતા. રસોઈ બનાવતા અને સંતો-હરિભક્તોને ભાવપૂર્વક જમાડતા.

એ વખતે એક વૃદ્ધ પાર્ષદ બપોરે વાસણ માંજતા. યોગીજી મહારાજને થયું : ‘આ ભગત વૃદ્ધ છે અને કૂવામાંથી પાણી ખેંચીને વાસણ માંજવામાં તેમને થાક લાગતો હશે. માટે આ સેવા આપણે કરી લેવી.’ બપોરે કથા થઈ રહ્યા પછી સૌ પોતપોતાને આસને ગયા એટલે યોગીજી મહારાજ પેલા

પાર્ષદ પાસે ગયા અને એમને કહ્યું : ‘ભગત, તમે સૂઈ જાઓ. હું વાસણ ઊટકી નાખીશ. મારે બપોરે કંઈ કામ હોતું નથી.’

તે પાર્ષદે તો યોગીજી મહારાજને ઘણી ના પાડી, પરંતુ એમના અતિ આગ્રહને લીધે પાર્ષદે વાસણ ઊટકવાનું કામ પડતું મૂક્યું. અને એ કામ યોગીજી મહારાજે ઉપાડી લીધું. ત્યારપછી રોજ એ કામ પોતે જ કરતા રહ્યા.

વૃદ્ધ ભગતને વહેલા સૂવા આવતા જોઈ મહાપુરુષદાસ સ્વામીએ એકવાર એમને પૂછ્યું : ‘ભગત, વાસણ ઊટકીને વહેલા પરવારી જાઓ છો ?’ ત્યારે ભગતે બે હાથ જોડીને નમ્ર ભાવે કહ્યું : ‘ના, હવે જોગી સ્વામી જ વાસણ ઊટકે છે. મને નથી ઊટકવા દેતા. મારા પર ઘણી દયા રાખે છે.’

મહાપુરુષ સ્વામી હસીને બોલ્યા : ‘એમણે મધ્યનું ઊમું વચનામૃત સિદ્ધ કર્યું છે. નાના છે પણ સેવા મોટી ઉપાડી છે.’

યોગીજી મહારાજ રોજ સવારે સાડા ત્રણ વાગે ઊઠી જાય. બ્રાહ્મ-મુહૂર્તમાં શ્રીહરિના અખંડ સ્મરણ સાથે એક તાર બની ઉચ્ચ સ્વરે એક પછી એક પ્રભાતી ગાતા જાય. ‘ધીર ધૂરંધરા’નાં પદો ગાતાં ગામની શેરીઓમાંથી કૂવા ઉપર નાહવા જાય ત્યારે પ્રભાતીના મધુર ધ્વનિથી ગ્રામજનોને પણ મીઠી નિદ્રામાં આ બ્રહ્મની અલમસ્તાઈનો સ્પર્શ થઈ જતો. ઝોળી માગતા તેમજ સ્વામીની વાતો, ભક્તચિંતામણિ ને વચનામૃતોનો પાઠ કરતા, ગોખતા ને હેતવાળા બાળકો-યુવકોને પણ ગોખવા માટે આગ્રહ કરતા. સવારથી રાત સુધી સતત સેવામય જીવન ગાળતા આ ‘જોગી’ જ્ઞાનની વાતોમાં પણ એટલા જ પારંગત હતા. એમની સાદી, ગામઠી ભાષામાં યે ચોટ ને વેધકતા હતી. વિષયના અંકુરને પણ બાળી મૂકે એવું એમની વાણીમાં તેજ હતું.

આમ અખંડ સત્સંગ, સંતસેવા અને ઉપાસનામાં યાજ્ઞસદમાં છ મહિના વીતી ગયા. એ પછીના છ મહિના શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજ્ઞાથી કાનમમાં સોખડા, સાંકરદા, અંજેસર, વાસણા, મીરસાપુરા વગેરે ગામોમાં વિચરણ કર્યું.

સંવત ૧૮૬૮ના કારતક સુદ પૂનમનો સમયો બોયાસણમાં ભરાયો. તે વખતે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી, યોગીજી મહારાજ વગેરે સંતોનું મંડળ સૌરાષ્ટ્રમાં વિચરણ કરતું હતું પણ સમૈયામાં હાજરી આપવા એ બોયાસણ આવી પહોંચ્યું. સોખડાના ત્રિભુવન ગોપાળે એમના નવા ઘરના વાસ્તુ પ્રસંગે

‘સ્વામીની વાતો’ના પારાયણ માટે શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીના મંડળને ખાસ નિમંત્રણ આપ્યું હતું. એટલે બોચાસણના સમૈયા પછી શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને મંડળ સોખડા ગયાં. ત્યાંની પારાયણ પૂરી થતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને મંડળ ફરતાં ફરતાં અમદાવાદ આવ્યાં. અહીં આવ્યા પછી આ મંડળ નરનારાયણના મંદિરે દર્શન માટે ગયું ત્યારે એને એક કટુ અનુભવ થયો. જેમને ત્યાં ઉતારો હતો એ મંછાભાઈના નાનાભાઈ છોટુભાઈએ બુલંદ અવાજે ‘અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની જય’ એવો ઘોષ કર્યો. પરિણામે એકાએક વિરોધી સાધુ-પાર્ષદો ભેગા થઈ ગયા અને હાથમાં આવ્યું તે સાધન લઈ સંતોને મારવા માંડ્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ તો સરળતાથી બહાર નીકળી ગયા, પણ કેટલાક હરિભક્તો અને સંતો અંદર રહી ગયા. યોગીજી મહારાજ પણ અંદર હતા. હરિભક્તો અને સંતોને સાધુ-પાર્ષદોએ ગડદાપાટ્ટ અને ઠોંસા મારવા માંડ્યા. સૌએ ઝડપથી દરવાજા બહાર નીકળવા પ્રયાસ કર્યો. છતાં બીજાઓ સાથે યોગીજી મહારાજને પણ વાંસામાં જોરથી એક ધૂંબો પડ્યો. સુકલકડી કાયા બેવડી વળી ગઈ છતાં મુખ ઉપર તો એક જ ભાવ. ‘સ્વામિનારાયણ’ મંત્ર બોલતા આ સંતના ચહેરા પર સાધુતાની ચમક જરા પણ ઝાંખી થઈ ન હતી.

સંવત ૧૮૬૮ના આસો મહિનામાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનું સંતમંડળ ઝાલાવાડમાં વિચરણ કરતું હતું. મોજીદડ ગામે એ મંડળને કૃષ્ણજી અદા તરફથી એક પત્ર મળ્યો. કૃષ્ણજી અદાએ ભૌતિક દેહ છોડવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો અને એ નિમિત્તે પારાયણ બેસાડવાનું આયોજન કર્યું હતું અને એ નિમિત્તે કૃષ્ણજી અદાના હેતવાળા અને અક્ષરપુરુષોત્તમની નિષ્ઠાવાળા સંતો-ભક્તોને તેડાવ્યા હતા. એ વખતે શાસ્ત્રીજી મહારાજ ગુજરાત પ્રદેશમાં વરસડ ગામે વિરાજતા હતા. એમને પણ તારથી ખબર આપવામાં આવી હતી.

પત્ર મળતાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનું મંડળ રાજકોટ પહોંચી ગયું.

આસો સુદિ ૧૧ને શનિવારે કૃષ્ણજી અદાના જીવનની અંતિમ ક્ષણો ગણાઈ રહી હતી. એમણે શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા અન્ય સંતોને ‘જય સ્વામિનારાયણ’ કર્યા અને થાક લાગ્યો હોય એમ થોડીવાર આંખો બંધ કરી. પછી આંખો ખોલીને બોલ્યા : ‘જ્ઞાનજી સ્વામી ક્યાં છે ? એમને બોલાવો.’

સૌની પાછળ એક ખૂણામાં યોગીજી મહારાજ બેઠા હતા એ ઊઠીને આવ્યા અને દંડવત્પ્રણામ કરી ભાવાર્દ્ર બનીને અદા સમક્ષ હાથ જોડીને ઊભા રહ્યા.

અદાએ એમની આંખોમાં આંખો પરોવી દૃષ્ટિ કરી. આ સાધુનું ઋણ પોતાના ઉપર હોય એવા ભાવથી એમનું અંતર દ્રવિત થઈ ગયું. એમની આંખોમાં આંસુ આવ્યાં. અદાના વરદ હસ્ત યોગીજી મહારાજના મસ્તક ઉપર ફરી રહ્યા. પછી ધીરેથી અદા બોલ્યા : ‘જ્ઞાનજી, તમે શાસ્ત્રી મહારાજની સેવા કરજો.’

તે વખતે નિર્ગુણદાસ સ્વામી બોલ્યા : ‘જોગી ! આ કૃષ્ણજી અદા તમારા ઉપર હાથ મૂકતા નથી પરંતુ શ્રીજીમહારાજ તથા ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ તમારા ઉપર હાથ મૂક્યા છે એમ માનજો.’

એ પ્રસંગને યાદ કરીને ઘણીવાર યોગીજી મહારાજ કહેતા : ‘મને આશીર્વાદ આપતી વખતે કૃષ્ણજી અદાની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં હતાં.’

તે જ રાત્રે દોઢ વાગે અદાએ દેહ મૂકી દીધો.

સંવત ૧૮૭૦માં અદાના અગ્નિસંસ્કારની પવિત્ર ભૂમિ ઉપર સમાધિ સ્મારક રચવાનો આરંભ થયો તેમાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીના મંડળે અમૂલ્ય સેવા આપી. યોગીજી મહારાજ અન્ય સાધુઓ સાથે આજી નદીમાંથી પાણીના દેગડા ભરી લાવતા. ચૂનો કાલવવામાં જોઈતું પાણી પૂરું પાડવાની આ સેવા ભારે શ્રમવાળી હતી. પરંતુ યોગીજી મહારાજના મુખ પર સદાય પ્રસન્નતા જોવામાં આવતી. કૃષ્ણજી અદાની દેરી રચાઈ અને શ્રીજી-મહારાજનાં ચરણારવિંદની પ્રતિષ્ઠા થઈ ત્યારે સર્વે સંતોને અત્યંત આનંદ થયો. યોગીજી મહારાજને આ સ્થાનની દિવ્યતા અંતરમાં હતી જ. કૃષ્ણજી અદાનું સ્મૃતિસ્થાન કાયમ માટે ઊભું કરવામાં પોતે અમૂલ્ય ફાળો આપ્યો હતો તે દ્વારા અદાનું ઋણ વાળ્યાનો એમને સંતોષ થતો.

૭

સારંગપુરમાં ભક્ત સહિત ભગવાન

સારંગપુરમાં મંદિરના નિર્માણનું કાર્ય શાસ્ત્રીજી મહારાજના માર્ગદર્શન અને એમની સૂચના પ્રમાણે ચાલુ હતું. એ કાર્યમાં સંતો અને પાર્ષદો રાત-દિવસ, ટાઢ-તડકો કે ભૂખ-તરસને ગણ્યા વિના સેવા આપી રહ્યા હતા.

વિઘ્નોની પરંપરા હતી. ઉપાધિઓનો પાર નહોતો. દમડી વિનાનો કોઠાર, જીવન-જરૂરિયાતની સામગ્રીનો પણ અભાવ. એટલું જ નહીં, પણ ક્યાંય મીઠા આવકારનો એક શબ્દ પણ સંતોને સાંભળવા મળતો નહીં. અપમાન અને તિરસ્કારની ઝડી વરસતી.

યોગીજી મહારાજ ઘણી વખત કહેતા : ‘એક વખત એક શેર તેલ અમે ત્રણ મહિના સુધી ચલાવ્યું. કારણ, શાક વિના વઘાર શાનો કરે ? સંતો ગામડાંમાંથી છાશ માગી લાવતા. એક ટંક પૂરતું ખાવાનું મળતું.’

આવા કપરા કાળમાં પણ હરિભક્તોની નિષ્ઠા અને સમર્પણ દાદ માગી લે એવાં હતાં. ચોતરફ વિરોધ હોવા છતાં તેમની જ્ઞાનપિપાસા એટલી જ તીવ્ર રહેતી. અક્ષરપુરુષોત્તમના ગુણગાન ખુલ્લા હૃદયથી ગાવા બોટાદ, ભાવનગરથી જ નહીં, અમદાવાદ અને ગુજરાતના બીજા વિસ્તારમાંથી પણ હરિભક્તો સારંગપુર આવતા.

હરિભક્તોની રાખરખાવટ કરી, ભંડારની સેવા કરી, કડિયાઓથી માંડી દરેક મહેમાનને હેતપ્રેમથી પીરસી યોગીજી મહારાજ સૌનું હૃદય જીતી લેતા.

આર્થિક ભીંસ અને અગવડોની પરંપરા વચ્ચે હસતાં હસતાં સતત સેવા કરતા રહેતા. મંદિરના બાંધકામ માટે રહેતા કડિયા-મજૂરોના ભોજન માટે યોગીજી મહારાજ જોડિયા સંત સાથે ગામોગામ ઝોળી માગવા નીકળી પડતા.

સારંગપુર મંદિરની શરૂઆત થઈ ત્યારથી યોગીજી મહારાજ પ્રથમ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી સાથે અને પછીથી નિર્ગુણદાસ સ્વામી સાથે અડવાળ ગામ પધારતા અને ઝોળી માગતા. ગામના સ્વામિનારાયણ મંદિરમાં તેમને ઊતરવા ઉપર પ્રતિબંધ હતો. તેથી હેતવાળા હરિભક્તો એમને તથા સંતોને ઊતરવાની વ્યવસ્થા દરબારી ઉતારામાં કરતા. ઝોળીમાં અનાજ ભેગું થાય તે ધંધુકા સ્ટેશન ઉપર લઈ જવા માટે એકો પણ જોડી આપતા. તેમાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી બેસતા અને યોગીજી મહારાજ હાથમાં માળા લઈને એકાની પાછળ ચાલતા. જ્યારે નિર્ગુણદાસ સ્વામી સાથે આવતા, ત્યારે તેઓ એકામાં બેસતા. યોગીજી મહારાજ પગમાં જોડા પહેરતા નહીં. ઉઘાડા પગે જ ચાલતા. એમને શરીર દમવું, તપ કરવું એવું એક જ નિશાન હતું. આ રીતે અનેક ગામડાંમાં ફરવાનું થતું.

માથે મધ્યાહ્નનો ધખતો સૂરજ હોય, ખભે ઝોળી ભેરવી હોય, માથે લોટનું પોટલું હોય અને અશક્ત વૃદ્ધ મહાનત સ્વામીને ટેકો આપીને એક ગામથી બીજે ગામ ઝોળી માગવા જવાનું હોય... યોગીજી મહારાજ આ બધું હસતે મુખે કરતા. એક વખત અડવાળના કરસનસંગજી બાપુએ યોગીજી મહારાજને આ રીતે કષ્ટ ઉઠાવીને જતા જોઈ કહ્યું : ‘સ્વામી, કોઈ યુવાન સાધુને સાથે લાવતા હો તો સારું. આ વૃદ્ધ સાધુને સાથે ફેરવવામાં તમને કેટલી બધી મુસીબત પડે છે !’

પોતાના ઈષ્ટદેવ પ્રત્યે જેવો પ્રેમ અને ભક્તિભાવ હોય તેવો જ ભક્તિભાવ આ વડીલ સંત પ્રત્યે રાખતા યોગીજી મહારાજ તત્ક્ષણ બોલી ઊઠ્યા : ‘બાપુ, આવા વૃદ્ધ સાથે હોય એ તો મોટું સદ્ભાગ્ય કહેવાય, એમના અનુભવ અને જ્ઞાનનો લાભ મળે. પરમહંસ જેવા આ સાધુની સેવાનો અવસર મળે. ઝોળી આપણે ઉપાડીએ તેથી મંદિરની સેવા પણ વધુ થાય.’

સંતો કેટલીકવાર સારંગપુરથી એકો લઈને નિંગાળા તરફ પણ ઝોળી માગવા જતા. એ સમયમાં યોગીજી મહારાજની સાથે મહાનત સ્વામી રહેતા. યોગીજી મહારાજને તથા મહાનત સ્વામીને જેમ બળદને કાંધ પડી

જાય એમ ઝોળી ખભે ઊંચકવાથી કાંધ પડી ગયેલી. આટલો શ્રમ ઉઠાવવા છતાં તેમના મુખ ઉપર કદીયે થાક કે કંટાળો દેખાતા નહીં. યોગીજી મહારાજ તો કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં સદા હસતા રહેતા અને જ્યાં જાય ત્યાં નિરંતર કથાવાર્તા કરતા રહેતા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજને આ સંતોની કાર્યશક્તિ અને સેવાભાવનાનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ હતો. તેથી જ તો ધમધોકાર ચાલતા મંદિરના બાંધકામનો ખ્યાલ રાખવાની જવાબદારી એમણે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી અને યોગીજી મહારાજ ઉપર છોડી હતી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ સતત વિચરણમાં પણ પોતાના લાડીલા યોગીજી મહારાજ અને સેવા કરનારા અન્ય સંતોની ખબર રાખતા. અવારનવાર કોઈ ને કોઈ મિષે સારંગપુર આવી ખૂબ હેત-પ્રેમથી લાડ લડાવતા. નાનાં મોટાં સૂચનો કરતા. પણ ‘જોગી મહારાજ’ માટે તેમને કંઈ જ કહેવાપણું ન હતું. સેવાની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ એવી ન હતી જેમાં યોગીજી મહારાજની સેવાના પ્રાણ ન પૂરાયા હોય ! શાસ્ત્રીજી મહારાજ જાણતા કે ‘જોગી’ સેવામાં ને સેવામાં દેહની યે સંભાળ નહીં રાખે. તેથી ઘણીવાર એમને પોતાની સાથે આજુબાજુનાં ગામોમાં વિચરણ માટે લઈ જતા અને એમની સંભાવના કરતા.

યોગીજી મહારાજ ઘણુંખરું રસોડામાં રસોઈ કરતા હોય અને સમય મળતાં જ મંદિરના કામમાં તગારાં ઊંચકવાની સેવામાં પહોંચી જતા. એક વખત કોઠારી ભક્તિવલ્લભદાસ સ્વામી તગારાં ભરી આપતા હતા. યોગીજી મહારાજની એકવડી કાયા આખાં ભરેલાં તગારાંથી નમી જતી. વળી તગારું માથે મૂકે તો માથું ડગમગવા લાગતું. શાસ્ત્રીજી મહારાજે આ જોયું અને ભક્તિવલ્લભ સ્વામીને કહ્યું : ‘જોગીને આવી રીતે તગારાં ન ભરી આપો. મરી જશે ! એમના જેવા સાધુનો મહિમા સમજીને બે પાવડા જ નાખવા. એટલું બસ થઈ પડે.’

આવા કઠોર શ્રમકાર્ય વખતે જ નહીં પણ જ્યારે યોગીજી મહારાજ દેહને પણ કઠોર તપશ્ચર્યાની સરાણ ઉપર ચઢાવતા ત્યારે પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ એમના કૃશ અને કોમળ દેહની એટલી જ ચિંતા કરતા. એક વખત કોસીન્દ્રામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા યોગીજી મહારાજ વગેરે રતિલાલ પુરુષોત્તમદાસ પટેલને ત્યાં ઊતર્યા હતા. ત્યારે, પોષ મહિનાના શિયાળાની

કડકડતી ઠંડીના એક દિવસે દિશાએ જઈ આવ્યા પછી યોગીજી મહારાજ ચોકડી પાસે પાણીનાં ભરેલાં માટલાંમાંથી બરફ જેવા ઠંડા પાણીથી નાહવા લાગ્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજની આંખ હજુ મળી નહોતી. થોડો અવાજ થયો તેથી એ બહાર આવીને ઊભા. અને યોગીજી મહારાજને બરફ જેવા પાણીએ સ્નાન કરતા જોઈ એકદમ પ્રેમાર્દ્ર થઈ બોલ્યા : ‘જોગી ! દેહને બહુ કારસો આપો છો. આવું કષ્ટ વેઠવું રહેવા દો. હવે હરિભક્તોના ભાવ પૂરા કરવા અને તેમને રાજી કરવા માટે તપનો ઈશક મોળો પાડી દો.’ એ પછી શાસ્ત્રીજી મહારાજે એક હરિભક્તને જગાડી, સગડી પેટાવી લાવવા કહ્યું. સગડી આવતાં કહ્યું : ‘લ્યો જોગી, તાપો. ટાઢ ઊડી જશે.’

સંવત ૧૯૭૨ના વૈશાખ સુદિ છઠના શુભ દિવસે સારંગપુરમાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા કરવાનો શાસ્ત્રીજી મહારાજે નિર્ણય લીધો. શ્રીજીમહારાજ, ગુણાતીતાનંદ સ્વામી અને ગોપાળાનંદ સ્વામીની મૂર્તિઓ લાવવા યોગીજી મહારાજ તથા પ્રેમવતીદાસ સ્વામી વડોદરા ગયા. ત્રણેય મૂર્તિઓ મહાપ્રયત્ને ગાડીમાં લાવીને વૈશાખ સુદ પાંચમના દિવસે સંતોએ કુંડલી સ્ટેશને ઉતારી, સારંગપુરની ભાગોળે આવ્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ મંદિરના પગથાર ઉપર અનિમેષ નયને મૂર્તિઓની રાહ જોઈને ઊભા હતા. એટલામાં આ સંતો મૂર્તિઓ લઈને આવી પહોંચ્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ સંતોને મળ્યા. યોગીજી મહારાજને છાતી સરસા ચાંપી દીધા. અત્યંત પ્રસન્નતા દર્શાવી અલૌકિક સુખ આપ્યું.

વૈશાખ સુદિ છઠ(તા. ૮-૫-૧૯૧૫)ના દિવસે અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની વેદોક્ત વિધિ સાથે પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી.

આમ, અહીં સો વર્ષ પૂર્વે શ્રીહરિએ ભાખેલાં વચનો, ‘ભક્ત સહિત ભગવાન બેસશે’ પૂર્ણ થયાં.

જ્યાં જ્યાં મંદિરના નિર્માણનું કાર્ય ચાલતું હોય ત્યાં યોગીજી મહારાજના ઉત્સાહનો પાર ન રહેતો. સેવામાં એ ખડે પગે હોય જ. સં. ૧૯૭૨માં સારંગપુરના મંદિરમાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા પછી ડાંગરાના હરિભક્તોએ, જાગા ભક્તે જ્યાં દેહ મૂક્યો હતો એ ડાંગરાની પવિત્ર ભૂમિ પર મંદિર કરવાનો નિર્ધાર કર્યો. શાસ્ત્રીજી મહારાજ પણ વખતોવખત ડાંગરા આવતા. અહીં તેમણે જાગાભક્તની અંતિમ સેવા કરી હતી.

મંદિરના નિર્માણ કાર્ય અંગે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી, યોગીજી મહારાજ અને અન્ય ભક્તો ડાંગરામાં રોકાયા. આ સેવામાં યોગીજી મહારાજે તનતોડ પુરુષાર્થ કર્યો. ખાણમાંથી પથ્થર કઢાવી ગાડાં ભરાવીને મંદિરની જગ્યાએ ઉતારતા અને ચૂનાની ભટ્ટી ભરાવવામાં મદદ કરતા તેમજ મંદિરના પાયા ખોદાય તથા ચણતર કામ થાય એમાં કડિયા, કારીગરો અને મજૂરોનું પણ બહુ ધ્યાન રાખતા.

પથ્થર લાવવા માટે ગાડાંની જરૂર પડે તો સૌને મીઠાશથી કહે : ‘બાપુ ! મહારાજ ! ગાડાં જોડો.’ ‘મહારાજ’ શબ્દ યોગીજી મહારાજ ડાંગરામાં રહેતા બ્રાહ્મણ ખેડૂતોને ઉદ્દેશીને બોલતા. યોગીજી મહારાજની પ્રેમાળ વાણી સાંભળી સૌ ગાડાં લાવતા અને જતી વખતે ફરીથી સેવા આપવાની તૈયારી બતાવતા.

વળી, રસોઈ કામમાં યોગીજી મહારાજ તો ખરા જ. કોઈ સંત રસોઈ કામમાં મદદમાં આવે તો ઠીક, નહીં તો એ એકલા સવારે ગોળ, રોટલા અને છાશનું શિરામણ, બપોરે અડદની દાળ, રોટલા અને સંભાર, ત્રણચાર દિવસે પાકી રસોઈ-મોતૈયા લાડુ, દાળભાત, શાક અને કોઈ દિવસ ચૂરમાના લાડુ પણ બનાવે. સાંજે કઢી, ખીચડી, રોટલા ને લીંબુ, મરચાં કે ગવારનું અથાણું હોય. એ વખતે ચા કે ઉકાળો નહીં. હરિભક્તોને દિવસમાં બે વખત જમવાનું. યોગીજી મહારાજ સૌને પ્રેમથી પીરસે અને ખૂબ જમાડે. રાજકોટ, ભાવનગરથી મહેમાનો આવે ત્યારે સૌની ખૂબ સરભરા કરે અને રાજી કરે.

આખો દિવસ આમ શ્રમ કર્યો હોય તો પણ યોગીજી મહારાજ પગ વાળીને બેસતા નહીં. રાત્રે ઘણીવાર વાસણ ઊટકવા પણ બેસી જાય. નિયમયેષ્ટા પછી રાત્રે બાર વાગે એક કોથળો પાથરીને હાથનું ઓશીકું બનાવીને સૂએ અને ગાતરિયું ઓઢે. સવારે ત્રણ વાગે તો ઊઠી જાય !

અહીં ડાંગરાના મંદિરનું કામ તો ચાલતું હતું, પણ સારંગપુરના મંદિરનું કામ તો હજુ ઘણું બાકી હતું. એટલે યોગીજી મહારાજ સારંગપુરના મંદિરનું કામ સંભાળવા સારંગપુર ગયા. મંદિરના કામકાજને વેગ આપવા, અક્ષર-પુરુષોત્તમ મહારાજનાં દર્શન કરવા અને ‘જોગી’ને મળવા શાસ્ત્રીજી મહારાજ અવારનવાર સારંગપુર આવતા રહેતા. સર્વોપરી નિષ્ઠાના પ્રવર્તક થવા સર્જાયેલા આ ‘જોગી’ શાસ્ત્રીજી મહારાજનું હૃદય હતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજના

સામીપ્યને અખંડ પોતાના અંતરમાં અનુભવવા છતાં યોગીજી મહારાજને શાસ્ત્રીજી મહારાજના પ્રત્યક્ષ પ્રસંગની પણ ખૂબ જ અપેક્ષા રહેતી. એટલે શાસ્ત્રીજી મહારાજ પણ તેમને લાભ આપવા સારંગપુર પધારતા અને ત્યાંથી કેટલીક વાર એમને પોતાની સાથે ગામડે પણ લઈ જતા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજના હૈયામાં યોગીજી મહારાજ માટે કેટલો પ્રેમ અને વાત્સલ્ય ઊભરાતાં હતાં એ તો યોગીજી મહારાજને એમની સાથેના વિચરણમાં ઘણીવાર પ્રત્યક્ષ પણ થતો. એક વખત શાસ્ત્રીજી મહારાજ આવા વિચરણમાં યોગીજી મહારાજ સાથે ડુંડાસ ગામની ધર્મશાળામાં ઊતર્યા હતા. ડુંડાસ ગામે શિવમંદિરની આ ધર્મશાળા શંકર ભગતે બંધાવી હતી. શંકર ભગતે ભગતજી મહારાજનાં દર્શન કરેલાં અને એમનો સારો મહિમા સમજતા હતા. પોતાની ધર્મશાળામાં જે સાધુ, સંન્યાસી, મુમુક્ષુ વગેરે ઊતરે તેને તેઓ ‘પ્રાગા પ્રભુ’(પ્રાગજી ભક્ત)ની વાત કરતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ જ્યારે ડુંડાસ આવે ત્યારે શંકર ભગતને સેવાનો લાભ અચૂક આપતા. આ વખતે શંકર ભગતે સ્વામીશ્રીને દૂધપાક-પૂરીની રસોઈ જમીને જવા ખૂબ આગ્રહ કર્યો. શાસ્ત્રીજી મહારાજે જાતે જ દૂધપાક બનાવ્યો. યોગીજી મહારાજે અન્ય સામગ્રી તૈયાર કરી. થાળ ધરાવ્યા બાદ શાસ્ત્રીજી મહારાજે સૌને જમવા બેસાડ્યા અને જાતે જ ખૂબ આગ્રહ કરીને પીરસવા લાગ્યા. મિતાહારી અને તપસ્વી યોગીજી મહારાજ દૂધ તો લેતા જ નહીં છતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજના હાથે પ્રસાદી લીધી. પણ તેઓ ફરીવાર પીરસવા આવ્યા. યોગીજી મહારાજ ના પાડતા જાય, ‘હવે પીરસો તો મારા સમ’ એમ બોલતા જાય પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ કેમ માને ? યોગીજી મહારાજે પત્તર મોંએ અડાડી જ્યાં દૂધપાક પીવાની શરૂઆત કરી ત્યાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે પત્તરમાં જ દૂધપાકની ધાર કરી. ‘હા-ના’ પાડવાની પરિસ્થિતિ જ ન રહી અને નાની એવી તાંબડી એમના પત્તરમાં ખાલી કરી નાખી ત્યાં સુધી શાસ્ત્રીજી મહારાજ પોતાના લાડીલા આ સંતને પીરસતા રહ્યા !

શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાથેના વિચરણમાંથી પરત થતાં યોગીજી મહારાજ ફરીથી પૂર્વવત્ મંદિરના નિર્માણ કાર્યમાં એ જ ઉત્સાહથી લાગી જતા.

૮

આકરી કસોટીની સરાણ પર

સ્વામી કૃષ્ણચરણદાસના આશીર્વાદ મેળવીને જૂનાગઢ મંદિર છોડનાર સાતેય સાધુસંતોનું નેતૃત્વ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનું હતું. એમની સાથે યોગીજી મહારાજે ૧૮ વર્ષ સુધી વિચરણ કરેલું. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીના સાંનિધ્યમાં યોગીજી મહારાજની સતત અને આકરામાં આકરી કસોટી થતી રહી. એ આકરી તાવણીમાં ગુરુના વારંવારના દાહાત્મક પ્રકોપ વચ્ચે પણ યોગીજી મહારાજે શાંત, ધીર અને શીતળ રહીને જે સહિષ્ણુતા દાખવી એ યોગીજી મહારાજના સર્વાંગ સાધુપણાનું અનન્ય અને ઝળહળતું પાસું છે. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી સાથેની કેટલીક કટુ ઘટનાઓનું આલેખન કરવાનું રુચે એવું નથી, દુઃખદ પણ છે. ખુદ યોગીજી મહારાજની રુચિના પરિપ્રેક્ષ્યમાં વિચારીએ તો એ કટુ ઘટનાઓ ઉપર પ્રકાશ પાડવાનું ઉચિત ન લાગે. છતાં યોગીજી મહારાજના વ્યક્તિત્વના એક લોકોત્તર પાસાને ન્યાય આપવા ખાતર પણ એનું આલેખન જરૂરી જણાય છે.

ગુરુ વિજ્ઞાનદાસ અને શિષ્ય યોગીજી મહારાજની પ્રકૃતિમાં આકાશ-પાતાળની ભિન્નતા હતી. ગુરુ અતિશય કોધી, શિષ્ય અતિશય શાંત; ગુરુ દુરાગ્રહી, શિષ્ય નિત્યાનુકૂળ; ગુરુ અસહિષ્ણુ, શિષ્ય સહનશીલ. આ વિરોધાભાસી વ્યક્તિત્વમાં એક પળ પણ સંબંધ ન રહી શકે. પણ યોગીજી મહારાજે એ સંબંધ વર્ષો સુધી જાળવ્યો હતો. યોગીજી મહારાજની સાધુતા

ગુરુને મન લાચાર ભીરુતા હતી. પરિણામે એમની વચ્ચે એવા પ્રસંગો ઊભા થતા જેમાં ગુરુની ક્રોધાવશ અવસ્થાનાં દર્શન થતાં. યોગીજી મહારાજ ગુરુનો ક્રોધ કે એમના તરફથી થતી મારઝૂડ કશી જ ફરિયાદ વિના ગળી જતા એટલું જ નહીં, પણ ગુરુ વિષે મનમાં કોઈ હીણો વિચાર પણ પ્રગટ થવા ન દેતા. ગુરુના એ અત્યાચારમાં પણ કોઈક કલ્યાણના સંકેતનું દર્શન કરતા.

એકવાર ઉનાળાની લૂ વરસતી બપોરે આ ગુરુશિષ્ય ધંધુકા નજીકના એક ગામડામાં જઈ ચડ્યા. ગામના નાસ્તિક દરબારે એમને કશો આવકાર ન આપ્યો, ઊલટા ધુતકાર્યા. પણ દરબારનાં પત્નીની ખૂબ વિનવણીથી દરબાર રસોઈનું સીધું આપવા તૈયાર થયા અને પસાયતા મારફતે મંદિરે સીધું મોકલ્યું. એક તપેલીમાં ઘી હતું તે લઈ જવાનું વીસરાઈ જ ગયું. જમવાના સમયે દરબાર આવ્યા.

યોગીજી મહારાજે ગુરુ તથા મહેમાનોને જમવા બેસારી દીધા. પ્રેમથી પીરસવાનું શરૂ કર્યું. દરબારને ઘી વિનાની રોટલી કેમેય ભાવી નહીં. એમના નાસ્તિક અંતરમાં કુશંકા ઊઠી : ‘બાવાઓ નક્કી ઘી ખાઈ ગયા અને આપણને ઘી વગરના રાખ્યા.’ એમણે તો ચડભડ શરૂ કરી. જેમ તેમ થોડું જમીને ઊભા થઈ ગયા. વિજ્ઞાનદાસની સામે પણ જોયા વિના બબડતાં બબડતાં ઘર તરફ ચાલ્યા ગયા, તો પછી કથા સાંભળવા તો શેના રોકાય ? વિજ્ઞાનદાસ ક્રોધથી તમતમી ઊઠ્યા. ઊભા થઈ યોગીજી મહારાજને ઊધડા લીધા. અપશબ્દોની ઝડી વરસાવવા માંડી. શબ્દો ખૂટ્યા એટલે હાથ ઉગામ્યા અને એ રીતે થાક્યા એટલે બળતણના લાકડાથી માર્યા ! આ બેસુમાર મારથી યોગીજી મહારાજ લગભગ મૂર્છાવશ થઈ ગયા. ગુરુ થાક્યા એટલે પથારીમાં જઈ આડા પડ્યા અને આજના ગુના બદલ એમણે ‘જોગી’ને પ્રાયશ્ચિત્તનો એક ઉપવાસ આપ્યો !

શરીર ખૂબ દુખતું હતું. ઠેર ઠેર સોળ ઊઠી આવ્યા હતા. છતાં વાસણ ઊટકવાનાં હતાં અને ચોકો કરવાનો હતો. યોગીજી મહારાજે ધીરે ધીરે બધું કામ આટોપ્યું અને મંદિરના થાંભલે ટેકો લઈ હાથમાં માળા ફેરવતાં ‘સ્વામિનારાયણ’ ‘સ્વામિનારાયણ’ કરવા લાગ્યા.

રસોઈ આપનાર દરબાર ઘેર ગયા ત્યારે એમને ઘીની તપેલી ઘેર જ

રહી ગયાની જાણ થઈ. ઘીની તપેલી પસાયતા પાસે ઉપડાવવાને બદલે પોતે જ એ ઉપાડીને મંદિરે આવી પહોંચ્યા.

વિજ્ઞાનદાસ સૂતા હતા. અને એકવડી કાયાના નાનકડા સાધુ ‘જોગી’ થાંભલાનો ટેકો લઈ એક ચિત્તે માળા ફેરવતા હતા.

‘સ્વામી !’ દરબારે કહ્યું.

યોગીજી મહારાજે એમના તરફ જોયું. મીઠું હસ્યા અને કહ્યું : ‘આવો, બાપુ.’

‘પણ... આ શું સ્વામી ?’ દરબાર હાથમાં તપેલી સાથે સ્થિર થઈ ગયા. એ સંતના મોં ઉપર મારના તાજા ઉઝરડા હતા. નાક સૂઝી ગયું હતું. આંખો લાલ થઈ ગઈ હતી.

‘કંઈ નહીં,’ ઊભાં થતાં યોગીજી મહારાજે કહ્યું અને ખભેથી ગાતરિયાનો છેડો સરી પડ્યો. છાતીએ પણ એવાં જ લાલ ચકામાં, વાંસો પણ લાલચોળ, બળતણના લાકડાના મારથી ઉઝરડામાં લોહી જામી ગયું હતું.

દરબારના પસ્તાવાનો પાર ન રહ્યો. પોતાની ભૂલને લીધે અને ગુરુના હાથથી શિષ્યને આ યાતના વેઠવી પડી છે તે સમજી ગયા.

દુઃખી હૈયે દરબાર યોગીજી મહારાજનાં ચરણમાં ઢળી પડ્યા.

એવામાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી જાગ્યા અને ઓરડા બહાર આવ્યા. જે દશ્ય જોયું એ એમના પસ્તાવા માટે પૂરતું હતું. દરબાર યોગીજી મહારાજના ચરણે હતા અને બાજુમાં ઘીની તપેલી પડી હતી.

એક બળતી બપોરે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી જૂનાગઢ નજીકના એક સ્ટેશને ઊતર્યા. એમની સૂચના અનુસાર યોગીજી મહારાજે એમને સ્ટેશને લેવા આવવા માટે પત્રથી હરિભક્તોને જાણ કરી હતી. પણ કપરી લૂમાં કોઈ માણસ ત્યાં ફરકતું દેખાયું નહીં. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી આ જોઈ ઊકળી ઊઠ્યા અને ધારી લીધું કે જોગીએ પત્ર જ નહીં લખ્યો હોય. તેઓ તરત જ યોગીજી મહારાજ ઉપર તૂટી પડ્યા. ધોલધપાટ સિવાય એમને શાંતિ થતી નહીં. તેથી ગાળો - અપશબ્દો અને કપરા આક્ષેપો પછી એમણે એ જ કર્યું.

યોગીજી મહારાજે હાથ જોડી કહ્યું : ‘સ્વામી, કાગળ તો પોસ્ટ કરાવી દીધો હતો.’

પણ કોધનો વેગ કંઈ સાંભળતો નથી. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીની સગવડને આંચ આવી હતી. તેમણે આંતર-બાહ્ય બળતરા યોગી ઉપર વરસાવવા માંડી.

વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનો ઊભરો શમ્યો ત્યાં યોગીજી મહારાજે સ્ટેશન માસ્તરની ઓરડી તરફ પગલાં ભર્યાં.

‘ક્યાં જાય છે ?’ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી તાડૂકી ઊઠ્યા.

‘સ્વામી, ઠાકોરજી અને આપના માટે પાણી લેવા.’

‘નથી પીવું જોગટા,’ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીના શબ્દે શબ્દે કોધના તણખા ઊડતા હતા : ‘આજે તો તુંય દુઃખી થા અને હુંય દુઃખી થાઉં.’

સાથે સાથે ઠાકોરજી પણ દુઃખી થશે એવો વિચાર આવતા યોગીજી મહારાજ ઉદ્વેગ પામ્યા. એમણે ગુરુ સાથે ગામડા તરફ જતા ચીલા પર ભગવત્સ્વરૂપદાસને દોરીને ચાલવા માંડ્યું.

તડકે બળતી આ ભેંકાર ભોમ પર પોટલાં સાથે અને અંધ સંતને દોરતાં ધીરે ડગલે જોડા વગર ચાલવાની કલ્પના પણ રુંવે રુંવે કાંટા વાગ્યા જેવી લાગે તો એવી પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થનાર યોગીજી મહારાજની સહનશીલતાનો તાગ મેળવવો સહેલો નથી. આમ ને આમ પાંચ-સાત ગાઉનો પંથ કપાયો. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી કંટાળ્યા. તરસ લાગી હતી. હુકમ છોડ્યો : ‘જોગી, પાણી શોધી લાવ.’

થોડે દૂર ખોરડાં દેખાતાં હતાં. યોગીજી મહારાજ ત્યાં પહોંચ્યા. ગામની કોઈ મોટી વ્યક્તિનું મરણ થયું હતું તેથી ‘જોગી’ની વાતને કોઈએ કાન ન દીધા. છેવટે પાણી વગર પાછા આવવું પડ્યું. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી આ વાત માનવા કેમેય તૈયાર નહીં. છેવટે તેમને ગળે ઊતર્યું. આગળ ચાલ્યા. માર્ગમાં એક કૂવો આવ્યો ત્યારે પાણી સિંચીને ઠાકોરજીને પાયું અને ગુરુ તેમજ ભગવત્સ્વરૂપદાસને પાઈને પછી પોતે પીધું. આખે રસ્તે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીના મોંમાંથી ધુતકાર અને કડવાશ વરસતાં હતાં. ગાળો ભાંડતાં ભાંડતાં થાકે ત્યારે ઊંધું ઘાલીને ઝડપથી ચાલવા માંડે. સંધ્યા સમયે કોઈ એક ગામ આવતાં યોગીજી મહારાજે ઠાકોરજીને થાળ ધરવા અહીં રોકાઈ જવા વિનંતી કરી.

‘તારો બાપ ત્યાં રાહ જોતો હશે,’ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી કાળઝાળ થઈ બોલ્યા : ‘હાલવા માંડ જલદી...’

યોગીજી મહારાજ નીચું જોઈ ગયા. પોતાની અવહેલના કરતાં યોગીજી મહારાજને ઠાકોરજીની થતી અવહેલનાનું દુઃખ વધારે હતું. સમય ન સાચવી શકવા માટે એ મનોમન ઠાકોરજીની માફી માગવા લાગ્યા.

આશરે નવ વાગે નિર્ધારિત ગામે પહોંચ્યા ત્યારે ઓછામાં ઓછો દસથી બાર ગાઉ(લગભગ ત્રીસ કિલોમીટર)નો પંથ કપાઈ ચૂક્યો હતો. ત્રણે સંતો થાક્યા હતા. હરિભક્તો ભેગા થયા. સ્ટેશન ઉપર કોઈ લેવા ન આવ્યું એનો નિર્દેશ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ કર્યો ત્યારે હરિભક્તો ભોંઠા પડી ગયા. કોઈએ કહ્યું : ‘સ્વામી, પત્ર આજે ચાર વાગે મળ્યો. સામા આવવા વિચાર્યું. પણ મોડું થયું છે જાણી વિચાર માંડી વાળ્યો.’

રાત્રે ઠાકોરજીનો થાળ કરી, ધરાવ્યા પછી યોગીજી મહારાજે ગદ્ગદ ભાવે મહારાજની સ્તુતિ કરી સૌને પીરસ્યું. વાસણ ઘસ્યાં, ચોકો સ્વચ્છ કર્યો અને એક કણ પણ મોંમાં મૂક્યા વિના આરામમાં ગયા ત્યારે રાત્રિના બાર ઉપર ઘણો સમય વીતી ગયો હતો. આજુબાજુ જોયું. કોથળો પડ્યો હતો તે લઈ મંદિરના થાંભલા આગળ બેઠા.

હાથમાં ફરતી માળાના મધુર રવ સાથે વાતાવરણમાં ‘યોગી મહારાજ’ની સાધુતા ધબકતી હતી. રુંવે રુંવે ખૂંપેલા અપમાન, ધુતકાર, ઉપેક્ષા અને મારનાં બાણો છતાં ‘યોગી મહારાજે’ શાંતિથી આંખો મીંચી.

ગુજરાત પ્રદેશના એક સુથાર ભાવનગરમાં ધંધાર્થે આવીને વસ્યા હતા. એને અફીણનું વ્યસન હતું. એ રોજ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી પાસે આવે અને અફીણ છોડવાનું પાણી લે પણ તે છોડી શકે નહીં. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી વ્રત, ઉપવાસ વગેરે કડક પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવતા અને સુથારનું અફીણ છોડાવવા પ્રયત્ન કરતા. પણ પેલા સુથાર ભક્તનું વ્યસન છૂટે જ નહીં. એક વખત આખો દિવસ એમને ત્યાં રોક્યા અને બહાર જવાની મનાઈ કરી. સાંજ પડતાં સુથારનું અંગેઅંગ તૂટવા લાગ્યું. એ ભાઈ બૂમો પાડવા લાગ્યા. યોગીજી મહારાજની અત્યંત દયાળુ પ્રકૃતિ હતી. એમણે હરિભક્ત કાનજીભાઈને કાનમાં કહ્યું : ‘આ બીચારો ભગત પીડાય છે એને ક્યાંકથી

થોડું અફીણ લાવી આપો તો સારું.’ આ વાતની વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને ખબર પડી. તે યોગીજી મહારાજ ઉપર ક્રોધે ભરાયા અને જાહેરમાં ઠપકો આપીને એમને માર માર્યો. જોગીને વેદનાથી કાંપતા જોઈ સુથાર ભક્તના અંતરમાં અરેરાટી થઈ. પોતાને લીધે યોગીજી મહારાજને સહન કરવાનું થયું એ ખ્યાલની એમના ઉપર ઊંડી અસર થઈ અને દૈવ મનોબળ કેળવી એમણે પંદર દિવસમાં અફીણ છોડી દીધું !

એકવાર યોગીજી મહારાજ અને મહાત્મ સ્વામીએ રસોઈ બનાવી. ઠાકોરજીને થાળ ધરાવી સૌને જમાડ્યા. પછી યોગીજી મહારાજ ને મહાત્મ સ્વામીએ પત્તર (જમવાનાં પાત્ર-પત્તર) માંડ્યાં. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને યોગીજી મહારાજની લોકપ્રિયતાની ઈર્ષ્યા થતી હતી. એકાએક એમના મનમાં ઈર્ષ્યાની આગ પ્રજ્વલિત થઈ અને એકાએક એમનો ક્રોધ ભભૂકી ઊઠ્યો. યોગીજી મહારાજ જમવાનું શરૂ કરે એ પહેલાં જ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી ગર્જી ઊઠ્યા : ‘જોગી, આજે ઉપવાસ !’ આમ કહી એમણે પીરસેલું પત્તર ખેંચી લીધું. યોગીજી મહારાજ તરત જ ઊઠી ગયા. હરિભક્તોએ ઉપવાસ પાછો ખેંચી લેવા વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને બહુ વિનવ્યા પણ એ એકના બે ન થયા.

સાંજે પાંચ વાગે ગામની ભાગોળે કૂવા ઉપર સ્નાન કરતા યોગીજી મહારાજને નરસિંહભાઈ અને જેઠાભાઈ નામના બે હરિભક્તોએ કહ્યું : ‘સ્વામી, આપના ગુરુ વગર વાંકે આવું દુઃખ આપે છે તેમાં તમે કેમ કંઈ બોલતા નથી ? તમારે તેમની સાથે જ ન રહેવું જોઈએ.’

ત્યારે યોગીજી મહારાજ એકદમ તેમનો હાથ ઝાલીને કહેવા લાગ્યા : ‘એવું કંઈ બોલશો નહીં. ગુરુ આપણને વઢે, ટોકે તે સારા માટે હોય. માટે આ વાત કોઈને કહેશો નહીં.’

યોગીજી મહારાજની સાધુતાની પરાકાષ્ઠા નિહાળી હરિભક્તો સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

એકવાર વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને જમાડીને યોગીજી મહારાજે જમવાની તૈયારી કરી એવામાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી આવ્યા અને કહે, ‘જ્ઞાનજી, ઊભા થાવ. ચોથા પ્રકરણની એકથી દસ વાતો બોલો.’

યોગીજી મહારાજ તો તરત ઊભા થઈ ગયા અને કડકડાટ વાતો બોલી ગયા. પછી વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ બાજુમાં મૂકેલા લોટામાંથી યોગીજી મહારાજના પત્તરમાં છલોછલ પાણી ભરી દીધું અને કહે, ‘હવે ભેગું કરીને જમી લો.’

યોગીજી મહારાજ સ્વસ્થતાથી બધું પી ગયા. જાણે કંઈ બન્યું જ નથી !

વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી આવી રીતે અનેક વાર યોગીજી મહારાજને જમવા બેઠા હોય તે જ ઘડીએ ઊભા કરી વાતો બોલાવતા. ક્યારેક વાતોમાં ભૂલ પડે તો ઉપવાસ આપી દેતા. ક્યારેક હાથ ઊંધો રખાવી આંગળાં ઉપર વેલણ મારતા ! કોમળ આંગળીઓ ઉપર વેલણના વારંવાર પ્રહાર થતાં યોગીજી મહારાજ ધ્રૂજ ઊઠતા. પણ એક શબ્દ બોલતા નહીં. મૂંગે મોઢે સહી લેતા.

વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી ને યોગીજી મહારાજ વિચરણ કરતા મીરસાપુરમાં આવતા ત્યારે જીવાભાઈ રણછોડભાઈના ખેતરમાં બનાવેલા મકાનમાં ઊતરતા. એક વખત યોગીજી મહારાજે રસોઈ તૈયાર કરી. ઠાકોરજીને થાળ ધર્યો ત્યારે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ એકાએક યોગીજી મહારાજને એ દિવસે ઉપવાસ કરવાની આજ્ઞા કરી. યોગીજી મહારાજે ગુરુની આજ્ઞા તરત સ્વીકારી લીધી અને પત્તર ઝોળીમાં મૂકી દીધું.

જીવાભાઈ તથા તેમનાં કુટુંબીઓએ બહુ વિનંતી કરી પણ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ મચક ન આપી. યોગીજી મહારાજે સૌને વાર્યા અને હસતાં હસતાં કહ્યું : ‘ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન આપણે કરવું જ જોઈએ. ગુરુને નારાજ ન કરશો.’

આ બધું જોઈ રહેલા વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ પોતાની જીદ છોડી જ નહીં.

કોઈ વખતે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને મુખે યોગીજી મહારાજ માટે પ્રશંસાના શબ્દો નીકળે એવું પણ બનતું. એવું થાય ત્યારે સૌને આશ્ચર્ય તો થતું જ પણ આનંદ વિશેષ થતો.

એકવાર ગારિયા દરબાર માનસિંહજીની વાડીમાં હરિભક્તો વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને સ્નાન કરાવતા હતા એ સમયે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ યોગીજી

મહારાજને અનુલક્ષી હરિભક્તોને કહ્યું : ‘આ જોગીને સ્નાન કરાવો. જોગી જેવા સાધુ ગોતવા ગયે મળે એવા નથી. અમારી ઘણી કસણી ખમે છે.’

આ સાંભળી સૌને આશ્ચર્ય સાથે ઘણો આનંદ થયો અને હરિભક્તોએ ઉત્સાહમાં આવી જઈ યોગીજી મહારાજને ઘેરી લીધા અને માથે તથા શરીરે જળ રેડી સ્નાન કરાવવા લાગ્યા.

વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી કોઈવાર અસત્યનો આશ્રય લઈને પોતાનો દોષ યોગીજી મહારાજ ઉપર ઢોળી દઈને પણ એમને પોતાના ક્રોધનો શિકાર બનાવતાં અચકાતા નહીં.

એક વખત વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી તથા સંતમંડળ કાનમ તરફ વિચરણ કરતાં કરતાં સોખડા ગામે પહોંચ્યાં. અહીં મંદિરના જીર્ણોદ્ધારનું કેટલુંક કામ ચાલતું હતું. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી તથા મંડળના સંતો એમાં મદદ કરતા હતા.

મેડા ઉપર કામ ચાલતું હતું. તેમાં કોશની જરૂર પડી. તેથી વિજ્ઞાનદાસજીએ નાથાભાઈ નામના યુવકને બૂમ પાડીને કોશ લાવવા કહ્યું. નાથાભાઈ કોશ લઈને ઉપર પહોંચ્યા ત્યાં તેમનો પગ લપસ્યો અને નીચે પડ્યા. પડ્યા એવા જ બેભાન થઈ ગયા. આ વાતની જાણ નાથાભાઈના પિતા જેઠાભાઈને થઈ એટલે દુકાનેથી દોડતા એ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. જોયું તો વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી મોટા ઘાંટા પાડી હાથ જોડીને ઊભેલા યોગીજી મહારાજને ધમકાવતા હતા : ‘આ છોકરાને કોશ લાવવા કેમ કહ્યું ? છોકરાને ચડાવાય ? એ પડ્યો એનો જવાબદાર કોણ ?’ એમ કહી ખૂબ અપશબ્દો સાથે પોતાની ભૂલનો ટોપલો યોગીજી મહારાજ ઉપર ઢોળ્યો. આવી રીતે ઉગ્ર થયેલા વિજ્ઞાનદાસજીને જોઈને જેઠાભાઈ બોલ્યા : ‘હશે, સ્વામી - એમને વદશો નહીં. જેવી મહારાજની ઈચ્છા.’

એક વખત તો વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ માઝા મૂકી દીધી. કલ્પી પણ ન શકાય એવો ઘોર શારીરિક ત્રાસ આ ગુરુએ સેવામાં ખાંડાની ધાર ઉપર ચાલી રહેલા પોતાના શિષ્ય ઉપર ગુજાર્યો. એક વખત વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી તથા અન્ય સંતોને જમાડીને યોગીજી મહારાજ મંદિરના મેડે ભંડારમાં જમવા બેઠા. એ હંમેશાં ઊભા પગે જમવા બેસતા. બે ગોઠણ વચ્ચે નીચું માથું રાખી

નીરસભાવે પાત્રમાં પાણી નાખી મેળાવીને ઉતાવળે જમી લેતા. આમ એ જમવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી આવી પહોંચ્યા. એમની ક્રોધ વૃત્તિ સળવળી ઊઠી. એકાએક આવેગ આવી જતાં તેમણે બાજુમાં પડેલી સાણસી લીધી, અને પૂરા જોશથી યોગીજી મહારાજના જમણા પગમાં પીંડી ઉપર સાણસી વડે ચીપટી ભરી.

યોગીજી મહારાજના પગ બહુ પાતળા હતા અને પીંડી જાણે માંસ વગરની હોય તેમ પાતળી છતાં પોચી હતી. સાણસીની સખત ચીપટીથી પીંડીમાંથી ચામડી સાથે માંસ બહાર આવી ગયું અને લોહીની ધાર છૂટી. જરા જેટલો પણ ઊંકાર કર્યા વગર જાણે કશું જ બન્યું નથી એમ માફી માગવા યોગીજી મહારાજ ઊભા થવા ગયા પણ ઊભા થવાની તાકાત પગમાં રહી નહોતી. પગનું બંધન છૂટતાં, સખત વેદના અનુભવતા એ ત્યાં જ ઢળી પડ્યા. શિષ્યને કણસતા છોડી કઠોર હૃદયી ગુરુ ત્યાંથી તરત ચાલ્યા ગયા. પાછળથી બીજા ભક્તોએ એમના પગે પાટાપીંડી કરાવી. પણ પગની એ પીંડીમાં કાયમ માટે પડેલું કાળું ચાતું એમણે વેઠેલી અપાર યાતનાઓનું જીવનભર નિશાન બનીને રહ્યું.

આવું ઘોર કર્મ કરનાર વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ એકવાર સોખડામાં ખુલ્લા મેડા ઉપરથી યોગીજી મહારાજને ધક્કો મારીને ઠેઠ મંદિરના ફળિયામાં ફેંકેલા ! લગભગ ચૌદ-પંદર ફૂટ ઉપરથી આમ નીચે પડતાં માણસની શી સ્થિતિ થાય એ કલ્પી શકાય એમ છે. પણ મહારાજે યોગીજી મહારાજની રક્ષા કરી લીધી અને એ બચી ગયા હતા.

આમ, યોગીજી મહારાજે પોતાના ઉપર ગુરુએ જે જે યાતનાઓ ગુજારી એ હસતે મુખે સહી લીધી. પણ એક દિવસ વયોવૃદ્ધ અને અંધ સંત ભગવત્સ્વરૂપદાસ ઉપર એમણે જે ત્રાસ ગુજાર્યો એ જોઈને યોગીજી મહારાજનો આત્મા કકળી ઊઠ્યો.

રાજકોટના હરિમંદિરમાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી પોતાના ગુરુ યોગેશ્વરદાસ સ્વામીની મૂર્તિ પધરાવવા માગતા હતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજે એમને ઘણું સમજાવ્યા કે એ ઉપાસનાના સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ છે. છતાં એમણે છૂપી રીતે મેડા ઉપર ખૂણામાં યોગેશ્વરદાસની કાષ્ટની મૂર્તિ ઘડાવવાની શરૂ કરી.

એક વખત એ ઘડવાનો ટયૂ ટયૂ અવાજ સાંભળી ભગવત્સ્વરૂપ સ્વામી કુતૂહલવશ મેડા ઉપર ચઢવા લાગ્યા. અને કઠેડાના આધારે લગભગ ઉપર સુધી પહોંચવાની તૈયારીમાં હતા. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને આની ખબર પડી એટલે એ દોડતા ઉપર ચડ્યા. ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામી છેલ્લા પગથિયે પહોંચ્યા ત્યાં તો વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ એવા જોરથી એમના પગ ખેંચ્યા કે એમણે સંતુલન ગુમાવ્યું અને છેક નીચે પડ્યા. સખત મૂઢ માર અને ઠેર ઠેર છોલાઈ જવાથી ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામી વેદનાથી હૃદયદ્રાવક બૂમો પાડવા લાગ્યા. પણ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનો અવાજ તેમનાથી ઊંચો ગયો : ‘આંધળા, ઉપર શું છે એની તારે શી પંચાત ? બેઠો નથી રહેતો ને પટલાઈ કરે છે.’ આવા શોર-બકોરથી સૌ એકઠા થઈ ગયા. યોગીજી મહારાજ તો સૂનમૂન બની આ વૃદ્ધ સાધુની પીડાનો સ્વાનુભવ કરી રહ્યા. તેમના રોમરોમમાં આ દુઃખદ ઘટનાથી વેદના થવા લાગી.

સત્તર-સત્તર વર્ષ સુધી યોગીજી મહારાજને દુઃખ દેવામાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ કંઈ બાકી રાખ્યું નહોતું. છતાં યોગીજી મહારાજે એ બધું સહન કરી લઈને કદી કોઈની આગળ ખાનગીમાં પણ આ સંબંધી ફરિયાદનો હરફ પણ ઉચ્ચાર્યો ન હતો.

આખરે રાજકોટના આ પ્રસંગથી પોતાના ગુરુભાઈ પ્રજ્ઞાયક્ષુ વૃદ્ધ સાધુ ભગવત્સ્વરૂપદાસ ઉપર આ નિર્દય અત્યાચારથી એમનું હૃદય દ્રવી ગયું અને વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનો ત્યાગ કરી ભગવત્સ્વરૂપદાસને લઈને શાસ્ત્રીજી મહારાજ પાસે સીધા સારંગપુર કાયમ માટે એમની સેવામાં પહોંચી જવાનો ત્વરિત નિર્ણય લઈ લીધો.

યોગીજી મહારાજના ગુરુ કહો કે ઈષ્ટ-અભીષ્ટ જે કંઈ કહો તે તો સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજ જ હતા. જૂનાગઢમાં સ્વામી માધવપ્રિયદાસજીએ શાસ્ત્રીજી મહારાજનો અપાર મહિમા કલ્પો ત્યારથી જ એમના જીવન-કાર્યમાં પડછાયો બની રહેવાનો યોગીજી મહારાજે નિર્ધાર તો કરેલો જ હતો. તે પછી કૃષ્ણજી અદાએ પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજના ઐશ્વર્યની એમને પ્રતીતિ કરાવી હતી અને વર્તમાનકાળે શ્રીજીના ધારક, પ્રાગજી ભક્તના વારસદાર, અક્ષરપુરુષોત્તમની ઉપાસનાના પ્રખર પ્રવર્તક સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજનું અપાર સામર્થ્ય વર્ણવી એમની સેવામાં જ સમર્પિત થવાની

પ્રેરણા આપી હતી. એમના દીક્ષાગુરુ સ્વામી કૃષ્ણચરણદાસજીએ પણ આ વાતને સમર્થન આપ્યું હતું.

વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીના કાયમના ત્રાસના કારણે અગાઉ શાસ્ત્રીજી મહારાજે પ્રસંગોપાત યોગીજી મહારાજને એમની મહોબ્બત મૂકી છૂટા પડવાનું સમજાવ્યું તો હતું જ. પરંતુ અધ્યાત્મ માર્ગમાં તિતિક્ષા - સહનશીલતાનો સર્વોચ્ચ આદર્શ સ્થાપિત કરવા, આદર્શ સાધુતા સાથે સહન કરવાની ગુણાતીત સ્થિતિનું મુમુક્ષુઓને દર્શન કરાવવા સત્તર સત્તર વર્ષ સુધી યોગીજી મહારાજ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનો આકરો તાપ સહન કરતા રહ્યા. આખરે વૃદ્ધ પ્રજ્ઞાયક્ષુ સ્વામી ભગવત્સ્વરૂપદાસ ઉપરના અત્યાચારની ઘટનાથી અત્યંત વેદના પામીને સ્વામી ભગવત્સ્વરૂપદાસને સાથે રાખી શાસ્ત્રીજી મહારાજની સંનિધિમાં પહોંચી ગયા.

વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ પોતાની કરેલી આકરી તાવણીની વાત યોગીજી મહારાજે છેવટ સુધી કોઈને કરી ન હતી. એ સંબંધી એક હરફ પણ એ ક્યાંય ઉચ્ચારતા નહીં. કોઈ પૂછે તો વાત ટાળી દેતા અથવા કાન ઉપર હાથ મૂકી દેતા. જાણે એ વાત કહેવા-સાંભળવા પોતે તૈયાર જ ન હોય.

કોઈ કોઈવાર પ્રસંગોપાત વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીની વાત નીકળતી અને સંતો તેમના માટે બે શબ્દો બોલતા ત્યારે યોગીજી મહારાજ ત્યાં હાજર હોય તો કંઈ પણ બોલ્યા વિના ઊઠીને ચાલ્યા જતા.

પોતાના સંદર્ભમાં વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનું કશું હીણું કહેવાય કે નોંધાય એવું યોગીજી મહારાજ કદી ઈચ્છતા નહીં. એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ થતી હોય તો એ તત્કાળ અટકાવી દેતા. અને સ્વામીએ પોતાને આપેલા ત્રાસની વાત એક સુરક્ષિત રહસ્ય જ રહે એ માટે એ પૂરી કાળજી રાખતા. ઈ. સ. ૧૯૫૮ના ફેબ્રુઆરી માસમાં યોગીજી મહારાજ કાનમમાં વિચરણ કરતા હતા એ અરસામાં પોર તથા વરણામા ગામે કેટલાક હરિભક્તોના આગ્રહને વશ થઈ એમણે એ સ્થળે ચારેક દિવસનો મુકામ કર્યો હતો.

ત્યાં એક સાંજે યોગીજી મહારાજ ઉતારામાં બિરાજ્યા હતા. બીજા સંતો હરિભક્તને ઘેર ઠાકોરજી જમાડવા ગયા હતા. યોગીજી મહારાજની દાઢ

દુખતી હતી તેથી રોકાયા હતા. સાથે વિનુભગત* પણ હતા. તે વખતે મચ્છરને લીધે ઘરમાં લીમડાનો ધુમાડો કર્યો હતો. સ્વામીશ્રી તેની બાજુમાં બેસી દાઢના દુખતા ભાગને ઉપરથી શેક આપતા હતા. બીજું કોઈ ત્યાં હતું નહીં.

વિનુભગત યોગીજી મહારાજના પગ દાબી રહ્યા હતા. યોગીજી મહારાજ સાથે આવી એકાંતની પળો ભાગ્યે જ સાંપડે, તે તક મળતાં ઘણા વખતથી મનમાં ઘોળાતો પ્રશ્ન વિનુભગતે યોગીજી મહારાજને પૂછ્યો : ‘આ પગની પિંડીમાં આટલો મોટો કાળો ડાઘ કેવી રીતે થયો ?’

યોગીજી મહારાજ કંઈ બોલ્યા નહીં. તેથી વિનુભગતે બોલવાનું ચાલુ રાખ્યું અને જવાબનો ઘણો આગ્રહ રાખ્યો. ત્યારે સેવક નારાજ ન થઈ જાય એ ભાવથી જ યોગીજી મહારાજ કોઈ ન સાંભળે એમ ધીરેથી બોલ્યા : ‘વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીએ સાણસીથી ચિંટિયો ભરી લોચો બહાર કાઢી નાખેલો.’

આ સાંભળતાં જ વિનુભગતને અરેરાટી થઈ ગઈ અને આંખે કમકમાં આવી ગયાં. પછી વિજ્ઞાન સ્વામીએ એમને આપેલાં કષ્ટની કેટલીક વાતો સ્વામીશ્રી પાસેથી જાણવા ઘણી કોશિશ કરી. બહુ પૂછપરછ કરી ત્યારે યોગીજી મહારાજે થોડી વિગત કહી અને બોલ્યા : ‘સો વાર ધૂંબા-પાટુ, લાકડી, વેલણથી માર્યો હશે.’

‘સો વાર ! ખરેખર !’

‘હા ગુરુ, સોથી ઉપર.’

‘તો કોઈ હરિભક્તને - સંતોને કહો નહીં ?’

‘ગુરુ, ઈ નો કે’વાય. કહીએ જ નહીં. કોઈ પૂછે તો એમ જ કહીએ ‘એવું કંઈ છે જ નહીં. મારા સારા માટે ટોકે, વઢે છે.’ તો વધાય. એકવાર તો સોખડા મંદિરના મેડા ઉપરથી ધક્કો મારીને નીચે ફળિયામાં ફેંકેલા; સવારે ચાર વાગે. રક્ષા થઈ. કંઈ થયું નહીં...’ આવી કેટલીક વાતો યોગીજી મહારાજે વિનુભગતને દુખતી દાઢે શેક કરતાં કરતાં કહી.

વિજ્ઞાન સ્વામી સાથે વીતેલાં સત્તર સત્તર વર્ષોની સ્વામીશ્રીની આવી અપ્રગટ વાતો જાણી વિનુભગત આશ્ચર્ય સાથે વેદનામાં ડૂબી ગયા. સ્વામીશ્રીએ સહન કરેલા ત્રાસની તેઓ કલ્પના કરી શક્યા નહીં. યોગીજી મહારાજની સાધુતાના મહિમામાં એમનું મન ખોવાઈ ગયું.

* હાલ સાધુ કેશવજીવનદાસ - મહંત સ્વામી

એટલામાં સંતો - હરિભક્તો જમીને પાછા આવ્યા. એટલે યોગીજી મહારાજ ઊઠીને સભામાં પધાર્યા. એમના મનમાં વીતેલી પળોનો કોઈ ભાર નહોતો. સાધુ દાવાનો કોઈ દર્પ નહોતો.

પણ વિનુ ભગતને તો ક્યાંય ચેન જ પડ્યું નહીં. સ્વામીશ્રીની આપવીતીના વિચારમાં જ એમની રાત વીતી ગઈ. એમણે એકાંતમાં બેસી સ્વામીશ્રીએ કરેલી વાતો એક કાગળમાં લખી લીધી. લગભગ ૧૭ પાનની વિગત થઈ. તેમને વિચાર આવ્યો કે મુંબઈ યુવકો ઉપર આ પત્ર મોકલવો જેથી સૌને સ્વામીશ્રીની અલૌકિક સાધુતાનો ખ્યાલ આવે અને એમને જાણ થાય કે સ્વામીશ્રીએ કેટલાં દુઃખો સહન કર્યા છે. સવારે એ પત્ર વિનુભગતે યોગીજી મહારાજને સહી કરવા માટે આપ્યો. આટલો મોટો પત્ર જોઈ, સ્વામીશ્રી એ જોવા લાગ્યા. રાત્રે એમને વિનુભગતને કહેલી પોતાની જ વાત એમાં વર્ણવેલી હતી. યોગીજી મહારાજે વિનુભગતને પૂછ્યું : ‘આ શું છે ?’

વિનુભગતે જવાબ આપ્યો : ‘બધા યુવકોને બળ મળે તેથી આ પત્ર લખ્યો છે.’

ત્યારે યોગીજી મહારાજ એટલું જ બોલ્યા : ‘આ તો મેં તમારા પૂરતી જ વાત કરી હતી. કોઈને જણાવવા માટે નહીં.’ એમ કહેતાંની સાથે એકદમ પત્ર ફાડી નાખ્યો. વિનુભગત જોતા જ રહી ગયા. આટલું પૂરતું ન હોય તેમ યોગીજી મહારાજે એ વાત બીજા કોઈને પણ નહીં કરવાનું એમની પાસેથી વચન લીધું !

આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીને આવો સર્વાંગ સાધુ અને ગુરુને શ્રેષ્ઠ પ્રકારનું ગૌરવ અપાવે એવો શિષ્ય ગુમાવ્યાનો અફસોસ થયો હોય એવું જણાતું નહોતું. આટઆટલી તાવણી છતાં મૂંગે મોંએ સેવામાં ખડે પગે રહેનાર સંતના ચાલ્યા ગયા પછી પણ પોતાના વર્તનને સમજવાની આ ગુરુએ કશી કોશિશ કરી નહીં. પશ્ચાત્તાપની તો વાત જ ક્યાં ? ઊલટું, એમના મનની કડવાશ અને શિષ્ય પરત્વેની ઈર્ષા સહેજ પણ ઓછાં થયાં હોય એવું જણાતું નહોતું.

સંવત ૧૯૯૨ના વૈશાખમાં ડાંગરામાં રણછોડ ભગતનો અક્ષરવાસ થતાં તેમની ઉત્તર ક્રિયા પ્રસંગે શાસ્ત્રીજી મહારાજે યોગીજી મહારાજને ત્યાં

મોકલ્યા. હવે તો યોગીજી મહારાજની વય ૪૪ વર્ષની હતી અને ગોંડલના અક્ષરમંદિરના એ મહંત પણ હતા. ઉત્તરક્રિયા પછી બારમું પણ સારી રીતે થયું. વિધિ તથા જમણવાર પછી સૌ જ્યાં જગ્યા મળી ત્યાં આરામ કરતા હતા. અમદાવાદના ખેંગારજીભાઈને આરામ માટે યોગીજી મહારાજે વ્યવસ્થા કરી આપી ને પોતે આડે પડખે થયા. થોડીવાર થઈ ત્યાં ઘસઘસાટ ઊંઘતા ખેંગારજીભાઈ જાગી ગયા. મારફૂટનો અવાજ સંભળાતો હતો. ગાળોની વર્ષા થતી હતી. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી યોગીજી મહારાજને ન બોલી શકાય, ન સાંભળી શકાય એવા શબ્દો બોલી, એમની છાતીએ ચડી જોર-જોરથી છાતી પર, મોં તથા નાક પર માર મારી રહ્યા હતા.

ખેંગારજીભાઈ પોતાની જગ્યા ઉપર જ સમસમી રહ્યા હતા. યોગીજી મહારાજ દીન ભાવે પ્રાર્થના કરતા હોય એમ હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા : ‘સ્વામી, દયાળુ, મારો ગુનો થયો હોય તો માફ કરો...’

‘જોગટા, ગુરુ થવું છે ને લે...’ કહેતા વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી હજુય ક્રોધ અને ઈર્ષ્યામાં સળગી રહ્યા હતા, ઝેર ઓકી રહ્યા હતા. અને યોગીજી મહારાજને માર મારી રહ્યા હતા.

યુવાન ભક્ત ખેંગારજીભાઈનું રાજપૂતી ખમીર ઊછળી આવ્યું. એમણે ત્રાડ નાખી : ‘બંધ કરો તમારું આ ગુરુપણું નહીં તો જોવાં જેવી થશે.’ અને એમણે વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીનું મોં જોરથી દબાવી દીધું. વિજ્ઞાનદાસ આવા હુમલા માટે તૈયાર નહોતા એટલે એ નિસ્તેજ મોં સાથે સ્થિર થઈ ગયા.

પણ યોગીજી મહારાજ એકદમ ઊભા થઈને ખેંગારજીભાઈને કહેવા લાગ્યા : ‘હાં, હાં... ખેંગારજીભાઈ ! છોડી દો, છોડી દો, આ તો આપણા ગુરુ કહેવાય !’ પછી પોતાના ગળે હાથ દઈને સમ ખાતા હોય એમ દયામણા અવાજે કહે, ‘મૂકી દો. સ્વામી રાજી નહીં થાય... આપણાથી આવું ન થાય. સહન કરી લેવું. આપણે તો માર ખાઈને ગુરુને રાજી રાખવા...’ ખેંગારજીભાઈએ ધક્કો મારીને તેમને છોડ્યા.

ગુરુ-શિષ્યનું આ પ્રકરણ આલેખવા પાછળ સ્વામી વિજ્ઞાનદાસની અસૂચા કરવાનો હેતુ નથી, પણ યોગીજી મહારાજના વ્યક્તિત્વમાં રહેલાં અનન્ય ઋજુતા, સાલસપણું, ધરિત્રીસમ ક્ષમા-ભાવના, અમર્યાદ

સહનશીલતા, ગુરુના રાજીપા માટે દેહને ગમે તેવી આકરી કસણી માટે ધરી દેવાની તૈયારી અને એ બધાંયમાં શિરમોર, નિર્માનીપણાનું તેજ... વગેરે શ્રેષ્ઠ સાધુના ગુણોને એમના ઝળહળતા સ્વરૂપમાં સમજવા માટે સ્વામી વિજ્ઞાનદાસ સાથે યોગીજી મહારાજને સહઉપસ્થિત (Juxtapose) કરવાનું જરૂરી જ નહીં પણ યોગીજી મહારાજના ચરિત્રલેખન માટે અનિવાર્ય જણાયું છે. અન્યથા, વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી જ્ઞાનમાર્ગમાં ઊંડા ઊતરેલા હતા અને અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસના માટે જૂનાગઢ મંદિર ત્યજીને સંઘર્ષના માર્ગે પ્રયાણ કરનાર કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના સંતમંડળના મોવડી હતા એ હકીકત પણ નજર આગળ રાખવી જોઈએ.

સામે પૂરનાં તારણ

શ્રીજી જે સ્વયં પરબ્રહ્મ પરમાત્મા હતા. એમણે એમનાં વચનામૃતોમાં બ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મના સ્વરૂપ વચ્ચેનો ભેદ બતાવી સુંદર તત્ત્વજ્ઞાન સરળતાથી સમજાવ્યું છે. બ્રહ્મ એ પરમાત્માનું ધામ છે, શરીર છે અને મૂર્ત સ્વરૂપે સેવામાં સેવક તરીકે પણ રહે છે ને પોતાની સાથે પૃથ્વી ઉપર ગુણાતીતાનંદ સ્વામીરૂપે પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા છે એ રહસ્ય સમજાવી એમણે પોતાના તથા પોતાના અક્ષરબ્રહ્મના સ્વરૂપની જ ઉપાસના આત્યંતિક કલ્યાણ માટે ઉદ્બોધી છે.

ગ.પ્ર. ૭૧ અને ગ.પ્ર. ૬૩ વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજે સત્સંગમાં અક્ષરબ્રહ્મની જરૂર છે એમ જણાવ્યું છે. પણ એ અક્ષરબ્રહ્મ કોણ છે એ એમણે ભાદરાના હરિભક્તો આગળ સ્પષ્ટ કરેલું હતું. પણ એ વાત તો આ પાંચ-સાત હરિભક્તો જ જાણતા હતા. એ રહસ્ય જાહેરમાં પ્રગટ થયું ન હતું. તેથી અક્ષરબ્રહ્મ સંદર્ભે કેટલીક ગેરસમજો પણ પ્રવર્તતી હતી. અક્ષરબ્રહ્મ એ જ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી - એ રહસ્ય સૌ પ્રથમ સદ્ગુરુ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ છતું કર્યું હતું. અને તે પછી એમના અંતેવાસી તરીકે રહેલા ભગતજી મહારાજ તથા અન્ય, જાગા સ્વામી, બાલમુકુન્દ સ્વામી, કૃષ્ણજી અદા, શાસ્ત્રી ધર્મસ્વરૂપદાસજી, ધોળકાના હરિશંકરભાઈ આદિ જૂનાગઢના ભક્તોએ આ વાતનું પ્રતિપાદન કર્યું હતું. ભગતજી મહારાજે

જાહેરમાં વાત કરી એ રહસ્ય સૌને સમજાવ્યું. જૂનાગઢના શાસ્ત્રી ધર્મતનયદાસજી તો કહેતા : ‘આ વાતનું પ્રતિપાદન હું શાસ્ત્રને આધારે વડતાલની સભામાં કહું.’ પણ એવી કોઈ પ્રવૃત્તિ થઈ નહીં અને એ વાત ઢંકાઈ ગઈ.

યોગીજી મહારાજે લીંગસ્થળીની રાત્રિની સત્સંગસભામાં પ્રગટબ્રહ્મની ચર્ચા કરતી વખતે હરિભક્તોની વિશેષ જાણકારી માટે ઉપરોક્ત બાબત ઉપર પ્રકાશ પાડતાં કહ્યું હતું : ‘ગુણાતીત સ્વામી પ્રગટ બ્રહ્મ છે. ગ.પ્ર. ૭૧ અને ગ.પ્ર. ૬૩ વચનામૃત પ્રમાણે સત્સંગમાં અક્ષરની જરૂર છે એમ સૌ કહેતા પણ એ અક્ષર ગુણાતીતાનંદ સ્વામી છે એમ જાહેર નહોતું થયું. પરંતુ શ્રીજીમહારાજે સ્વયં એમને અક્ષરના અવતાર તરીકે ઓળખાવ્યા છે. પોતે એક મહિનો ભાદરા રહી અક્ષરનો મહિમા બહુ કહ્યો હતો અને તે પછી પ્રસંગોપાત્ત તે અક્ષર ગુણાતીત સ્વામી છે એમ પણ વાત કરી હતી.’

એ પછી એક વખત જૂનાગઢમાં ગોપાળાનંદ સ્વામીએ ભાદરાના હરિભક્તોને શ્રીજીમહારાજે ભાદરામાં જે વાત કરી હતી તે કરવા આજ્ઞા કરી. અને સાધુ માધવદાસે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના મહિમાની સઘળી વાત કરી. આમ, ગોપાળાનંદ સ્વામીએ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી અક્ષરબ્રહ્મ છે એ વાત જાહેરમાં આણી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ કહેતા, ‘જેમ નર-નારાયણ, રાધા-કૃષ્ણ એમ અક્ષરપુરુષોત્તમ. સ્વામીનું પૂજન મહારાજ સાથે થવું જ જોઈએ.’

આ ઉપાસનાનાં મહત્વનાં અંગો - અક્ષર, પુરુષોત્તમ અને ગુરુના સંદર્ભમાં યોગીજી મહારાજે એક વખત જાણીતા વિદ્વાન પ્રાધ્યાપક રવિશંકર જોશીની જાણકારી માટે કરેલી સ્પષ્ટતાઓ જિજ્ઞાસુ માટે બહુ સરળ રીતે સમજાય એવી છે. જ્ઞાનગોષ્ઠિ કરતાં પ્રા. રવિશંકર જોશીએ યોગીજી મહારાજને પૂછ્યું હતું : ‘જૂના સંપ્રદાયમાંથી આપ જુદા પડો છો. તેઓ સ્વામિનારાયણને પરમાત્મા માની ઉપાસે છે અને તમારો સંપ્રદાય ગુરુને જ મુખ્ય માને છે. ગુરુ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મનો સિદ્ધાંત આપે અપનાવેલ છે એમ મને જૂના સંપ્રદાયના સત્સંગી મિત્રો તરફથી જાણવા મળેલ છે. આ બાબતમાં આપનું શું કહેવું છે ?’

પ્રા. જોશીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં યોગીજી મહારાજે કહ્યું : “આ

સંપ્રદાયમાં સહજાનંદ સ્વામી એક જ ભગવાન છે. શ્રીજીમહારાજને છોડીને કંઈ વાત થાય તો ‘એક રતિ બિન એક રતિ કો.’ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી મૂળ અક્ષરનો અવતાર છે તેથી સ્વામી એ અક્ષર અને નારાયણ એ પુરુષોત્તમ-સહજાનંદ સ્વામી. શાસ્ત્રીજી મહારાજે શ્રીજીમહારાજની સાથે સ્વામીની મૂર્તિ પધરાવી દીધી. ભક્તે સહિત ભગવાન, પરોક્ષના સંપ્રદાયમાં બધે જ ભક્તે સહિત ભગવાનની ઉપાસના છે.

“પણ ગુરુ એ મોક્ષનું દ્વાર છે. ગુરુ ભગવાનનો સાક્ષાત્ સંબંધ કરાવે છે. ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને મહિમાએ સહિત ભક્તિવાળા ગુરુ એકાંતિક છે. અને તે દ્વારા શ્રીજીમહારાજ આ સત્સંગમાં પ્રગટ છે એમ શ્રીજીમહારાજે પણ વચનામૃતમાં ચોખ્ખી વાત કરી છે. શાસ્ત્રીજી મહારાજ એવા એકાંતિક પુરુષ છે.

“શ્રીજીમહારાજે જ્યાં જ્યાં મંદિરો કર્યા ત્યાં સંકલ્પ કરેલો કે મારા અનાદિ ભક્તે સહિત મારે અહીં બેસવું છે. તો તે અનાદિ ભક્ત એ જ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી અને પોતે તો ભગવાન હતા.

“એ વખતના દેશકાળને લઈને આ બધું બન્યું નહીં તેથી શાસ્ત્રીજી મહારાજ દ્વારા એ સંકલ્પ મહારાજે પૂરો કર્યો. વિઘ્નો બહુ આવ્યાં. પણ સ્વામીએ મંદિરો કરવાનું કાર્ય છોડ્યું નહીં.

“સુરતમાં ઘનશ્યામ મહારાજની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના અત્યંત કૃપાપાત્ર શિષ્ય શ્રી પ્રાગજીભક્ત સુરત પધાર્યા ત્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજે એમની પાસે અક્ષર અને પુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસનાની વાતો પ્રથમવાર સાંભળી હતી. અને ઉપાસ્ય સ્વરૂપોની આ નિષ્ઠા એમના અંતરમાં બરાબર ઊતરી ગઈ હતી. ઉપાસનાના આ રહસ્યને એમના ગુરુ વિજ્ઞાનાનંદ સ્વામીનું સમર્થન પણ પ્રાપ્ત થયું હતું. આ પછી શાસ્ત્રીજી મહારાજને વડતાલમાં પ્રાગજી ભક્તનો યોગ અવારનવાર થતો હતો. પ્રાગજીભક્ત બ્રહ્મનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ છે એવી પ્રતીતિ શાસ્ત્રીજી મહારાજને થઈ ચૂકી હતી.

“પ્રાગજીભક્ત સ્વધામ પધારતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજને અત્યંત વિષાદ થયો એટલે પ્રાગજી ભક્તે દર્શન દઈને શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહ્યું : “હું ક્યાં ગયો છું ? હું તો તમારામાં અખંડ રહ્યો છું ! અને એ રીતે શ્રીજીના દિવ્ય

સ્વરૂપનું અખંડિત પ્રગટપણું સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજ દ્વારા ચાલુ રહ્યું હતું એ સંકેત પ્રાપ્ત થયો.”

અને એ પછી યોગીજી મહારાજમાં એ પ્રગટપણું આવિર્ભૂત થયું હતું એ તો ખુદ યોગીજી મહારાજની ચર્યામાંથી પણ એના સંકેતો મળી રહ્યા હતા. એક વખત ‘પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ’ શબ્દપ્રયોગ વિષે ચર્યા નીકળી. એ વખતે યોગીજી મહારાજે ખુલાસો કરતાં કહ્યું : ‘મહારાજ પુરુષોત્તમ છે. શ્રીજીમહારાજનું ધામ જે ગુણાતીત સ્વામી, એ સદાય પૃથ્વી ઉપર છે, છે ને છે; એ જતા જ નથી.’ તેના ઉપર સ્વામીશ્રી ઘણી વાતો બોલ્યા, ‘હવે દસ-વીસ પેઢી સાધુ દ્વારે રહીશું. એ અક્ષરબ્રહ્મનો વારસો આજે હયાત છે. એટલા માટે આપણે શાસ્ત્રીજી મહારાજને પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ કહીએ છીએ.’

અક્ષર-પુરુષોત્તમના યુગલ સ્વરૂપની ઉપાસનાનું કાર્ય શાસ્ત્રીજી મહારાજે એકલે હાથે ઉપાડવાનું હતું. દિવસે દિવસે યુગલ સ્વરૂપની શુદ્ધ ઉપાસના ન સમજતા વિરોધીઓનો વંટોળ ઉગ્ર થતો ચાલ્યો. એક ભારે સંઘર્ષનો એકલે હાથે સામનો કરવાનો હતો. શાસ્ત્રીજી મહારાજ અપાર ધૈર્ય, હિંમત, જ્ઞાન અને સચોટ વાણી-પ્રભાવના બળથી એ વિરોધીઓને પરાસ્ત કરતા, એમનાં મુખ બંધ કરતા અને એમની કુટિલ નીતિ-રીતિઓમાંથી હેમખેમ પાર ઊતરીને શુદ્ધ ઉપાસનાનો ધ્વજ જ્વલંત રીતે ફરકાવતા રહ્યા અને એનો પ્રચાર કરતા રહ્યા. વડતાલમાં રહીને એમણે સંવત ૧૯૬૧માં નિષ્ઠાવાળા હરિભક્તો પાસે વઢવાણ મંદિરની સેવા કરાવીને અક્ષર-પુરુષોત્તમની મૂર્તિઓ પધરાવી.

સંવત ૧૯૬૧ના શ્રાવણની પૂર્ણિમાએ શાસ્ત્રીજી મહારાજે વડતાલમાં વચનામૃતનું એક દિવસનું પારાયણ યોજ્યું. આ પારાયણનો અસંખ્ય હરિભક્તોએ ઊલટપૂર્વક લાભ લીધો. એ જોઈ વિરોધીઓ ઉશ્કેરાયા અને શાસ્ત્રીજી મહારાજનું અસ્તિત્વ મિટાવી દેવાના પ્રયાસો આદર્યા.

ઉપાસના પ્રચારની સુવિધા ખાતર અને સતત સંઘર્ષ ટાળવાના હેતુથી શાસ્ત્રીજી મહારાજે પાંચ સંતો સાથે વડતાલનું સ્થાન છોડ્યું. શ્રીજી-મહારાજની એમના ઉપર કૃપા હતી અને અગ્રગણ્ય હરિભક્તોનું એમને પીઠબળ હતું.

બાર માસ સુધી એ જુદાં જુદાં ગામડાંમાં શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રચાર અર્થે

ફર્યા. પછી એમણે સૌ હરિભક્તોને આણંદમાં ભેગા કરી બોચાસણમાં અક્ષરપુરુષોત્તમના મંદિરના નિર્માણનો નિર્ણય લીધો.

વિરોધીઓ તરફથી સતત પજવણી વધતી જતી હતી. પણ સ્વામીશ્રી તથા તેમના સાથીદારો એ બધું મૂંગે મોઢે સહન કરી લઈને પોતાનું ધ્યેય નિષ્ઠાપૂર્વક આગળ વધાર્યું જતા હતા.

એક વખત વિરોધીઓએ શાસ્ત્રીજી મહારાજનું અસ્તિત્વ મિટાવી દેવા મારાઓને ઊંટ ઉપર મોકલ્યા. પણ સાધી ગામ આગળ ભેંસોના એક ધણની ભાગદોડમાં એ મારાઓ જ ઊંટ ઉપરથી પટકાઈ પડ્યા અને બૂરી રીતે ઘાયલ થયા. શાસ્ત્રીજી મહારાજની આ રક્ષા ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ કરી હતી એ હકીકત એમણે ગોખરવાળા અરજણ ભક્તને અગાઉ દર્શન દઈને કરી હતી.

અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રથમ દિગ્વિજય રૂપે સંવત ૧૯૬૩ના વૈશાખ વદ-૧૦ના રોજ બોચાસણમાં અક્ષરપુરુષોત્તમની વેદવિધિપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી.

એ પછી સારંગપુરના હરિભક્તોના આગ્રહથી શાસ્ત્રીજી મહારાજ સારંગપુર ગયા. અને એમની પ્રેરણાથી લીમડીના ઠાકોરે મંદિર કરવા માટે એમને જમીન અર્પણ કરી.

શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રચારનો વેગ વધતો જતો હતો. જૂનાગઢના મંદિરમાંથી વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીની આગેવાની હેઠળનું મંડળ આ માર્ગને ગ્રહણ કરીને બોચાસણ આવ્યું.

પણ જેમ જેમ અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસનાનો પ્રચાર વધતો જતો હતો, તેમ તેમ આ ઉપાસનાના વિરોધીઓ તરફથી કનડગત પણ વધતી જતી હતી. ઉપાસનાના પ્રચારનો માર્ગ અત્યંત કઠિન બનતો જતો હતો. ક્યારેક તો અક્ષરપુરુષોત્તમના ઉપાસકોને શારીરિક ઈજાઓના ત્રાસનો રંજાડ પણ વેઠવો પડતો હતો.

અમદાવાદમાં નરનારાયણના મંદિરમાં સ્વામી વિજ્ઞાનદાસના સંત-મંડળને થયેલો કટુ અનુભવ આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ. પણ એવા અનુભવો તો યોગીજી મહારાજ અને એમના સંતમંડળને વારંવાર થયા કરતા હતા. એ સમયમાં અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસનાનો માર્ગ કેવો વિઘ્નભર્યો

અને વિકટ હતો એની જાણકારી માટે કેટલીક ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ અહીં જરૂરી જણાયો છે એથી કેટલાક પ્રસંગોની નોંધ અહીં કરી છે.

એકવાર અમાસના સમયે યોગીજી મહારાજ તથા પુરુષોત્તમવલ્લભદાસ સ્વામી અડવાળથી નારાયણ ધરે ગયા હતા. તે વખતે ઉત્તમચરણદાસ અને નારણપ્રસાદદાસ નામના બે સાધુઓનો યોગીજી મહારાજને મારવાનો દુષ્ટ આશય હતો. યોગીજી મહારાજ નારાયણ ધરામાં સ્નાન કરવા ઊતર્યા એટલે પથ્થર લઈને એ બે સાધુ કિનારા પર આવ્યા. સમયના કારણે ઘણા હરિભક્તો સ્નાન કરતા હતા તેથી એમને પથ્થર મારવાની તક મળી નહીં. પણ યોગીજી મહારાજ બહાર નીકળ્યા ત્યારે તેમના પ્રત્યે અપશબ્દો બોલવામાં પેલા સાધુઓએ કંઈ બાકી ન રાખ્યું.

એક વખત ધોલેરા નજીક સોઢી ગામમાં હરિભક્તોના આગ્રહથી યોગીજી મહારાજે પધરામણી કરી હતી. ઠાકોરજીના થાળ માટે જાદરિયું બનાવવાની શરૂઆત કરી એવામાં ધોલેરા મંદિરમાં જાણ થઈ કે ‘બંડિયા’ આવ્યા છે. (શુદ્ધ ઉપાસનાનો માર્ગ લેનારને જૂના મંદિરના માર્ગોઓ અપમાન અને ધિક્કારની અભિવ્યક્તિ રૂપે ‘બંડખોર’ શબ્દને મરડીને આવો પ્રયોગ કરતા હતા !) આ જાણ થતાં જ ચાર ઘોડા અને બે ઊંટ ઉપર પાળાઓ ધૂંઆપૂંઆ થતા સોઢી આવ્યા. તાવડો ચૂલા ઉપર રહી ગયો અને સંતોને તત્કાળ ત્યાંથી ભાગી છૂટીને ગામ બહાર નીકળી જવું પડ્યું.

રોહીશાળાનો અનુભવ પણ પરોક્ષ છતાં કંઈક આવો જ છે. યોગીજી મહારાજ તથા સંતો જૂના મંદિરમાં ઊતર્યા હતા. મંદિરમાં કોઈ સંત ન હતા. યોગીજી મહારાજે કથાવાર્તા કરી. સૌ હરિભક્તોને બ્રહ્માનંદ કરાવ્યો. અને ગામમાં ઘણાં ઘરે પધરામણીઓ થઈ પણ એક દ્વેષીએ ગઢડા સમાચાર આપ્યા કે અહીં બંડિયા આવ્યા છે.

જો કે યોગીજી મહારાજ તો અહીં એક દિવસ રોકાઈને સારંગપુર જતા રહ્યા હતા. પરંતુ સમાચાર મળતાં જ ગઢડાથી ગદાધરાનંદ સ્વામી રોહીશાળા આવ્યા અને હરિભક્તોને જેમ ફાવે તેમ બોલવા લાગ્યા : ‘બંડિયાની લાળ

અડી ગઈ છે તે હડકાયા કૂતરાની લાળ બરાબર છે. તે તમે સર્વે ભ્રષ્ટ થઈ ગયા. અને એક ભવમાં બે ધણી કર્યા. હવે આવે તો કોઈએ જવું નહીં ને જાય તો તેનો ટાંટિયો ભાંગી નાખવો.’

એક વખત યોગીજી મહારાજ અને સંતો ચચાણામાં હતા. એ વખતે મૂળીના સંતો પણ ત્યાં આવ્યા હતા. યોગીજી મહારાજ અને એમના સંતોને જોતાં જ પેલા સંતો ઉશ્કેરાઈ ગયા અને ગડદા-પાટુના પ્રહાર શરૂ કરી દીધા. મૂળીના સંતો, ‘માળા બંડિયા, અહીં ક્યાંથી પેઠા ?’ એવા અપમાનજનક શબ્દો ઉચ્ચારતા રહ્યા અને સંતોને માર મારતા રહ્યા. એવામાં દરબાર જીલુભા ત્યાં આવ્યા અને યોગીજી મહારાજને ધુંબા-પાટુની ઝડીઓમાંથી છોડાવી પેલા સાધુઓને ધમકાવી નાખ્યા. હવે પોતાનું કશું નહીં ઊપજે એમ સમજી મૂળીના સાધુઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

યોગીજી મહારાજે આ આખી ઘટનાને હળવાશમાં લઈ કહ્યું : ‘શરીર પ્રસાદીનું થયું !’

એકવાર યોગીજી મહારાજ અને સંતો સુંદરિયાણામાં હતા. કોઈ દ્વેષી સાધુને આની ખબર પડી. તેથી તે પોતાના મંડળને લઈને સુંદરિયાણા આવવા નીકળ્યા. સુંદરિયાણાના મહાલકારી બાલુભાને આની જાણ થઈ. તેઓ શાંત પ્રકૃતિના હતા તેથી જરા ગભરાયા અને રસોડામાં સંતો પાસે જઈને કહેવા લાગ્યા : ‘ઝટ ઝટ જમીને હાલવા માંડો વાર આવે છે.’

સંતો સમજી ગયા કે દ્વેષી તરફથી વિઘ્ન આવશે. તેથી જેમ તેમ જમીને પોટલાં લઈ બહાર નીકળ્યા ત્યાં તો પેલા સાધુ આવી પહોંચ્યા અને ગાળો દેવા સાથે મારઝૂડ કરવા લાગ્યા. આ સંતોએ ભિક્ષા માગીને એકઠા કરેલા અનાજની ઝોળીઓ ફાડી નાખી અને અનાજને વેરાતું કરી નાખ્યું. યોગીજી મહારાજ અને સંતો લેશ માત્ર પ્રતિકાર કર્યા સિવાય ગામ બહાર નીકળી ગયા.

એકવાર વિજ્ઞાન સ્વામી મંડળ સાથે નિંગાળા પાસે કેરિયા ગામે ગયા હતા. અહીં અક્ષરપુરુષોત્તમની ભક્તિવાળા હરિભક્તો થોડા હતા. આ

સંતોએ જૂના મંદિરમાં ઉતારો કર્યો. રાત્રે કથાવાર્તા પછી સૌ હરિભક્તો પોતપોતાના ઘેર ગયા.

યોગીજી મહારાજ ચેષ્ટા બોલી આરામમાં જવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યાં અચાનક જ સાધુઓનું મંડળ વિરોધ કરવા ગઢડાથી આવી પહોંચ્યું. હજુ શું થઈ રહ્યું છે એની જાણ થાય એ પહેલાં જ આવેલા દ્વેષી સંતોએ મંદિરના ખંડમાં ખીંટા ઉપર લટકાવેલી ઝોળીઓ બહાર યોગાનમાં ફગાવી દીધી. મંદિરનાં કમાડ અંદરથી બંધ કરી યોગીજી મહારાજ, વિજ્ઞાન સ્વામી વગેરે સંતોને ગડદા-પાટુથી ખૂબ મારવા લાગ્યા.

સંતો તો પ્રતિકાર કર્યા વિના ‘સ્વામિનારાયણ’ ‘સ્વામિનારાયણ’ એમ ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં મહારાજને સંભારતા હતા.

આ બાજુ દેકારો થતાં ગામમાં સૌને ખબર પડી કે શાસ્ત્રીજી મહારાજના સાધુઓને જૂના મંદિરના સાધુઓ આવીને મારે છે. ગામમાં અક્ષરપુરુષોત્તમની નિષ્ઠાવાળા વકીલ ઓધવજીભાઈ આચાર્ય રહેતા હતા. કોઈએ તેમને આ ઘટનાની ખબર પહોંચાડી. ઓધવજીભાઈ તરત જ આવી પહોંચ્યા. પણ મંદિરનાં કમાડ અંદરથી બંધ હતાં. એટલે વંડી ઠેકીને એ અંદર કૂદ્યા.

જોયું તો યોગીજી મહારાજ વગેરે સંતો માર સહન કરતાં કરતાં ‘સ્વામિનારાયણ’, ‘સ્વામિનારાયણ’ એમ રટણ કરતા હતા. શાંત અને નિરુપદ્રવી સંતો ઉપર આવો અત્યાચાર થતો જોઈ ઓધવજીભાઈએ ત્રાડ પાડી : ‘ખબરદાર ! હવે જો હાથ ઉગામ્યો છે તો.’

માર મારતા સંતો અચાનક આ બુલંદ પડકાર સાંભળી હેબતાઈ ગયા. યોગાનમાં જોયું તો ઓધવજીભાઈ વકીલ ઊભેલા. આવી પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિને જોઈને પેલા સાધુઓ ખચકાયા. તરત જ ઓધવજીભાઈએ કમાડ ઉઘાડી યોગીજી મહારાજ અને સંતોને બહાર કાઢ્યા અને જૂના મંદિરના સાધુઓને ધમકાવ્યા.

યોગીજી મહારાજ અને વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી મંદિર બહાર નીકળ્યા ત્યાં એક સાધુની આસુરી વૃત્તિ વળી પાછી સળવળી ઊઠી. એણે દોડીને યોગીજી મહારાજને કેડમાંથી પકડીને ઊંચા કર્યા અને ભીંત સાથે અફાળ્યા. યોગીજી મહારાજને કેડમાં જોરદાર આંચકો લાગ્યો છતાં એ સ્થિર ચિત્તે મહારાજ-

સ્વામીનું ભજન કરતા રહ્યા. ગામના માણસોથી આ ન જોઈ શકાયું. એમણે ગઢડાથી આવેલા દ્વેષી સાધુઓને હાંકી કાઢ્યા.

સંતો પર વીતેલા આ ત્રાસની જાણ ભાવનગર કુબેરભાઈને થઈ. એ તત્કાળ કેરિયા આવવા નીકળ્યા. પણ સંતો એમને નિંગાળા સ્ટેશને જ ભેગા થઈ ગયા. શાસ્ત્રીજી મહારાજના આ લાડીલા સંતો પર ગુજરેલા આ ત્રાસથી હરિભક્તોની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. એમણે સંતોને વિનંતી કરી : ‘સ્વામી, ચાલો આપણે પોલીસ થાણે ફરિયાદ નોંધાવીએ અને કોર્ટમાં કેસ કરીએ.’

આ સાંભળીને યોગીજી મહારાજ તરત જ કાન આડા હાથ દઈ બોલી ઊઠ્યા : ‘અરરર ! સ્વામિનારાયણ ભગવાન તો આપણા ઈષ્ટદેવ. એમના સાધુ ઉપર ફોજદારી કરાય જ નહીં.’

હરિભક્તોએ ઘણો આગ્રહ કર્યો. પણ યોગીજી મહારાજે ફરી કહ્યું : ‘ઈ વાત બોલશો જ નહીં. આપણે તો સાધુ છીએ. સાધુને તો માન-અપમાન સરખાં જ હોય. આપણે તો કોઈ મારે તો પણ તેનું સારું થાય એ માટે રૂડા સંકલ્પ જ કરવા.’

સૌ આશ્ચર્યમુગ્ધ બનીને યોગીજી મહારાજની અજાતશત્રુતા નિહાળી રહ્યા. પછી સૌ ભાવનગર ગયા. ત્યાં યોગીજી મહારાજ અને સંતોની સારવાર કરાવી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજના સંતોને ગઢડાના સંતોએ મારજૂડ કરી છે. એવા ખબર ગઢડાના મોટેરા સંતોને મળ્યા. એટલે તેઓ કુબેરભાઈ પાસે ભાવનગર આવ્યા અને પોતાના અણસમજુ સંતોની ભૂલ બદલ માફી માગી.

તા. ૭-૩-૫૮ના રોજ સરસવણીના મંદિરમાં કથા પ્રસંગે યોગીજી મહારાજે કેરિયામાં થયેલા અગાઉના એક કટુ અનુભવની વાત આ પ્રમાણે કરી હતી :

“ભાવનગરમાં ગઢડાવાળા ઉત્તમચરણદાસનું મંડળ માનસી કરે. વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી ને અમે કીર્તન બોલીએ, ‘દયાળુ પ્રભુ અક્ષરપુરુષોત્તમ...’ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી જોશથી પ્રગટના પડકારા કરે. એમાં ‘પોલું ભમ’ શબ્દો આવે. ઉત્તમચરણદાસના સાધુઓએ આ શબ્દો યાદ રાખી લીધેલા.

‘અમે કેરિયા ગયા. ચાર સાધુ અને એક ભગત ૧-૩૦ની ગાડીમાં ઊતર્યા. રવજીભાઈ નામના એક હરિભક્ત સાથે અમને મારવા માટે એમણે મસલત કરી લીધી. પછી મંદિરમાં આવી એમણે સાંકળ દઈ દીધી. ત્યારબાદ એમણે અમને બધાને ઊંચકી પછાડવા માંડ્યા. હું જાગતો હતો. રાત્રે ૧-૩૦ વાગે ભગવત્સ્વરૂપદાસને જાળી સાથે ભટકાવ્યા, ‘લે, પોલું ભમ, લેતો જા.’

‘પછી (ખેતીની) મોસમ, તે ગામમાં હરિભક્ત નહીં. ને બૈરાંઓએ ગોકીરો કર્યો એટલે ઓધા પટેલ કોદાળી લઈને આવ્યા. પણ સાંકળ બંધ એટલે બાજુની વંડી ઉપરથી કૂદકો મારી ઊતર્યા. ‘કોણ સાધુને મારે છે ?’ એવી ત્રાડ પાડી.’

‘સાધુ ગભરાયા. ચારની ગાડીમાં ગઢડા ગયા. કોઠારીને આજીજી કરી. પણ તે કહે : ‘મારું કાંઈ ન ચાલે. તમે શું કામ લડ્યા ?’ ભાવનગરથી કુબેરભાઈ, ઠાકરશીભાઈ, દાજી મિસ્ત્રી એમ ચાર જણ ઊતર્યા. સાધુને નિંગાળા સ્ટેશન ઉપર મળ્યા. કુબેરભાઈ કહે, ‘અમારા સાધુને માર્યા ને ?’ સાધુ ગભરાઈ ગયા. પછી બોટાદ હેમુ શેઠ પાસે ગયા. એમણે પણ ના પાડી. પછી ‘આપણે ફોજદારી કેસ નથી કરવો’ એમ શાંત પડ્યું.”

ઘણીવાર વિરોધીઓ તરફથી શારીરિક ત્રાસ કરતાં અન્ય પ્રકારનાં વિઘ્નો પણ ઊભાં કરવામાં આવતાં. ગોંડળના અક્ષરમંદિરનું કામ ચાલતું હતું તે સમયે શાસ્ત્રીજી મહારાજે ગોંડળના સંતોને સારંગપુર જળઝીલણીના સમૈયે તેડાવ્યા. સંતો મંદિરનું કામ અટકાવી સારંગપુર ગયા. સમૈયાનો ઉત્સવ પૂરો થયે પૂનમ પછી સૌ સંતો પાછા આવી કામને એ જ વેગથી આગળ ધપાવવાના હતા. સંતોની ગેરહાજરીનો લાભ લેવાનો વિચાર કરી વિરોધીઓએ ગોંડળનરેશના કાન ભંભેર્યા કે ‘શાસ્ત્રીના શિષ્યો કામ અધૂરું મૂકીને ચાલ્યા ગયા છે.’ મહારાજા ભગવત્સિંહજીએ ત્રણ વર્ષમાં મંદિર પૂર્ણ કરવાની શરતે જમીન આપેલી. એટલે આ ફરિયાદના આધારે મહારાજાએ રાજ્યના ઈજનેર વીરેન્દ્ર મહેતાને આ બાબત તપાસ કરવા જણાવ્યું. બીજે દિવસે બપોરે તપાસ થવાની હતી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ જેવા પુરુષથી શું અજાણ્યું હોય ? એમણે બારસના દિવસે જ સંતોને તત્કાળ ગોંડળ જઈ કાર્ય શરૂ કરી દેવાની આજ્ઞા આપી.

સંતો તાબડતોબ ખટારામાં બોટાદ પહોંચ્યા. ત્યાંથી ટ્રેનમાં જસદણ ગયા અને રાત ત્યાં રોકાઈ સવારે ખટારામાં બેસી સાડાદસ વાગે ગોંડળ પહોંચીને જમીને આરામ કર્યો ન કર્યો અને બે વાગતાં સૌ સેવામાં તનતોડ જોડાઈ ગયા. બપોરે ત્રણ વાગે મહારાજ ભગવત્સિંહજી અને ઈજનેર વીરેન્દ્ર મહેતા નિરીક્ષણ કરવા આવ્યા. પચાસ-સાઈઠ જેટલા સંત, હરિભક્તો તથા કડિયા-મજૂરોને અપાર શ્રમ કરતા જોઈ તેઓ ચક્તિ થઈ ગયા.

યોગીજી મહારાજે મહારાજાને વિનયપૂર્વક જણાવ્યું : ‘અમારા ગુરુ શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજ્ઞાથી અમે સૌ જળઝીલણીનો ઉત્સવ કરવા સારંગપુર ગયા હતા. તે પૂરો થતાં જ અહીં પાછા આવી ગયા.’

મહારાજાએ સંતોષથી કહ્યું : ‘સ્વામી, કંઈ મુશ્કેલી હોય તો કહેજો. અમારા તરફથી બધો જ સહકાર આપીશું.’

યોગીજી મહારાજે કહ્યું : ‘બીજી તો મુશ્કેલી નથી પણ ચૂનાની જરૂર છે. તે સમયસર મળતો નથી.’

ભગવત્સિંહજીએ ટેલિફોન કરીને અક્ષરમંદિરને તાત્કાલિક ચૂનો મળે એવી વ્યવસ્થા કરી આપી અને જૂઠી બાતમી આપી મિથ્યા આક્ષેપ કરનાર વિરોધીઓને સખત શબ્દોમાં ઠપકો આપી પચાસ રૂપિયાનો દંડ કર્યો !

યોગીજી મહારાજે બોટાદ વિસ્તારમાંના એક જુદા જ પ્રકારના વિઘ્ન વિષે વાત કરતાં કહ્યું હતું : ‘અમે બોટાદ ઝોળી માગવા જઈએ ત્યારે સામા પક્ષવાળા એક ડોશીને આગળ મોકલે. તે ડોશી બોલતી જાય : ‘બંડિયા છે. કોઈ લોટ દેશો મા. ગઢડાની બંધી છે.’ બીજી ડોશી વાંસે જાય અને કહે, ‘નવા મંદિરવાળાને લોટ દેજો.’ આવું હાલતું.’

વિઘ્નો અને તકલીફોનો પાર નહોતો. અપમાન, ઉપેક્ષા, હડધૂત કરવાનું વલણ વિરોધીઓ તરફથી વારંવાર અનુભવવા મળતું. તા. ૨૨-૪-૬૮ના રોજ યોગીજી મહારાજ કલકત્તામાં કરબલા સ્ટ્રીટમાં જૂના મંદિરે પધાર્યા. સંતોએ સ્વામીશ્રીનું સ્વાગત તો ઠીક, પણ બોલાવ્યા પણ નહીં અને ‘જય સ્વામિનારાયણ’ પણ ન કહ્યા ! સ્વામીશ્રી નિર્માનીપણે નીચે હરિભક્તોના આસન ઉપર બેસી ગયા. હંસરાજભાઈ શેઠ ને કોયાભાઈએ સંતોની લાઈનમાં આસન ઉપર બેસવા યોગીજી મહારાજને નમ્રતાપૂર્વક

કહ્યું. પણ ત્યાં બેઠેલા જૂનાગઢના પીઠ સંતે સ્પષ્ટ ઈન્કાર કરતાં કહ્યું : ‘ત્યાં જ બેસો.’

પછી યોગીજી મહારાજે પૂછ્યું : ‘અહીં જૂનાગઢવાળા સાધુ ક્યાં છે ?’

પછી કોઈએ તે સાધુને બતાવ્યા. એટલે સ્વામીશ્રીએ તેમનું ઓળખાણ પૂછ્યું. ત્યારે એ સાધુ કહે : ‘હું તમારી સાથે વાત કરવા નથી માગતો.’ આમ કહી એ સાધુએ મોં મચકોડ્યું અને આડું જોઈને બેસી રહ્યા. યોગીજી મહારાજ સામે જોવા પણ તે તૈયાર નહોતા. તેથી એક સ્થાનિક હરિભક્તે સ્વામીશ્રી વતી પૂછ્યું : ‘તમે જૂનાગઢ દેશના ?’ ત્યારે મોઢું બગાડી તે સંતે પોતાની ઓળખાણ આપી : ‘બાળમુકુન્દ સ્વામી અમારા ગુરુ હતા.’

સૌ ક્યવાતે મને મંદિરથી ઉતારે આવ્યા. યોગીજી મહારાજના આવા હડહડતા અપમાનથી સૌ હરિભક્તો ખૂબ જ ગુસ્સે થઈ ગયા હતા. પણ યોગીજી મહારાજે એમને ઠંડા પાડતાં કહ્યું : ‘સાધુ બહુ સારા. આપણને દર્શન કરવા દીધાં.’ વળી કહે, ‘આપણે મંદિરે શું કરવા ગયા હતા ? દર્શન માટે. તે થઈ ગયાં, પછી બીજો વિચાર કરવો નહીં.’

ઘણીવાર તો જૂના મંદિરવાળા સંતો અક્ષર-પુરુષોત્તમની ઉપાસનામાં નિષ્ઠાવાળા સંતોને જૂના મંદિરમાં દર્શન કરવા પણ દેતા ન હતા. તા. ૯-૨-૧૯૫૮ના રોજ યોગીજી મહારાજ ઉમરેઠ જવા માટે અડાસ સ્ટેશને આવ્યા. ગાડી અઢી કલાક મોડી હતી તેથી આંબાના વૃક્ષ નીચે કથાવાર્તા શરૂ કરી.

ઉમરેઠના હરિભક્તોને ખબર પડી એટલે મોટર લઈને તેડવા આવ્યા.

ઉમરેઠ સ્ટેશને હજારો હરિભક્તો રાહ જોતા હતા. યોગીજી મહારાજ આવ્યા એટલે એ હરિભક્તોએ સ્વામીશ્રીની શોભાયાત્રા કાઢી એમને ગામમાં પધરાવ્યા.

અહીં, યોગીજી મહારાજ જ્યારે જૂના મંદિરે દર્શન ગયા ત્યારે ત્યાંના પૂજારીએ દરવાજા બંધ કરી દીધા હતા. યોગીજી મહારાજ મંદિરના દરવાજાને સ્પર્શી, સાંકળને આંખે અડાડી ફરી દરવાજાને પગે લાગી પાછા ફર્યા.

એક વખત યોગીજી મહારાજ કલ્યાણજીભાઈની તબિયતની ખબર કાઢવા જૂનાગઢ ગયા હતા. એ મંદિરમાં દર્શન કરવા ગયા એ વખતે કેટલાક વૃદ્ધ સાધુઓના આસને મળવા નીકળ્યા. દરેક સાધુને ‘જય સ્વામિનારાયણ’

કહી નીચા નમે. તે વખતે કેટલાક જુવાન સાધુઓ સ્વામીશ્રીની હાંસી ઉડાડવા લાગ્યા અને એમનો ઉપહાસ કરવા માંડ્યા.

યોગીજી મહારાજ સાથેના યુવકો માટે આ અપમાન અસહ્ય હતું. એ રોષે ભરાયા. કલ્યાણજી શેઠને ત્યાં ઉતારે ગયા પછી કિશોરભાઈએ કહ્યું : ‘બાપા, આપ ‘જય સ્વામિનારાયણ’ કહેતા હતા એના પ્રત્યુત્તરમાં પેલા સાધુઓ અપમાનજનક શબ્દો બોલતા હતા. તેમને શા માટે ‘જય સ્વામિનારાયણ’ કરવા જોઈએ ? અમે બધા તો ગુસ્સે થઈ ગયા હતા પણ આપની મર્યાદાને લીધે અમે કંઈ કરી શક્યા નહીં.’

યોગીજી મહારાજને તો માન-અપમાન કશું સ્પર્શી શકતું નહોતું. આ હડહડતું અપમાન હતું છતાં યોગીજી મહારાજને એની કશી અસર નહોતી. એમણે કિશોરભાઈને જવાબ આપ્યો : ‘ગુરુ, આ બધા સંતો તો જૂનાગઢ સ્થાનના છે, સાક્ષાત્ ગુણાતીત સ્થાનના. એ તો આપણા માથાના મુગટ છે. આપણને ‘જય સ્વામિનારાયણ’ ન કહે, આપણી ઉપેક્ષા કરે, આપણું અપમાન કરે પણ આ સ્થાનમાં રહેવાનું ક્યાંથી મળે ? અહીં તેમના સ્થાનનો મહિમા છે એટલે આપણે તેમનાં મોટાં ભાગ્ય સમજીને ‘જય સ્વામિનારાયણ’ કહીએ છીએ.’

એક વખત ભાલ પ્રદેશમાં સભામંડપમાં કથા થતી હતી. તેથી યોગીજી મહારાજ સભામાં બેઠા. થોડીવારમાં ભૂજના મોટા સદ્ગુરુ આવ્યા ને વચ્ચે મોટી ગાદી ઉપર બેઠા. તેમની સાથેના બીજા સાધુઓ પણ કથામાં બેઠા.

‘વચનામૃત’ વંચાતું હતું. તેમાં અનંતકોટિ બ્રહ્માંડની વાત આવી ત્યારે એક સાધુ બોલ્યા : ‘આ બંડિયાની વાત બંધ રાખો.’

ત્યારે વાંચનાર હરિભક્ત કહે, ‘હું બંડિયો નથી, તમારો જ ચેલો છું.’

પરંતુ યોગીજી મહારાજ વાતાવરણ કળી ગયા. ઝડપથી ઊભા થયા અને મંદિરની બહાર આવી ગયા. પછી મોટરમાં પાછા ઉતારે જઈ રહ્યા હતા ત્યારે સંત સ્વામી સાથે હતા. તેમણે સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘આ કચ્છના સાધુ બહુ ત્યાગ-વૈરાગ્યવાળા.’

કોઈ દિવસ નહીં ને સ્વામીશ્રી આજે બોલ્યા : ‘તેમને ખબર પડે કે જોગી મારી બાજુમાં બેઠો હતો, તો એક હાથ જમીન ખોદાવી નાખે.’

સંત સ્વામી જરા આકળા થઈને કહે, ‘તમે કોનો બાપ માર્યો છે ?’
પણ સ્વામીશ્રી મૌન રહ્યા.

ક્યારેક વિરોધીઓ તરફથી બિનપાયાદાર આક્ષેપો અને અસૂયાથી ભરપૂર પત્રિકાઓ કે લખાણો પ્રગટ થતાં, પણ એથી યોગીજી મહારાજ કદીય પોતાની સ્વસ્થતા ગુમાવતા નહીં. હરિભક્તો બદનક્ષી બદલ કેસ કરવા સૂચવે, ઘણા આકળા થાય પણ યોગીજી મહારાજ એમને શાંત કરી દેતા. બદનક્ષીભર્યા લખાણો તરફ જરા પણ લક્ષ ન આપવા સૂચવતા. પોતે તો એ લખાણો તરફ નજર સુધ્ધાં કરતા નહીં.

વરતાલના એક માસિકમાં અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાની પ્રવૃત્તિ તેમજ શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા યોગીજી મહારાજ વિષે મિથ્યા આક્ષેપો કરતું હલકા પ્રકારનું લખાણ પ્રકાશિત થયું હતું. હરિભક્તો અને સમાજના અન્ય અગ્રણીઓનો અભિપ્રાય હતો કે આ બાબતે કાયદેસર કાર્યવાહી કરવી જોઈએ. આથી સંસ્થાના મંત્રીએ પેલા લખાણના પ્રત્યુત્તર માટે એક ખરડો તૈયાર કરીને યોગીજી મહારાજ ઉપર વાંચવા મોકલી આપ્યો.

સુરતના અંબાલાલભાઈએ આ ખરડો સ્વામીશ્રી સમક્ષ વાંચવાનો પ્રારંભ કર્યો. થોડું લખાણ માંડ વંચાયું ત્યાં સ્વામીશ્રીએ એ જોવા માગ્યું અને તરત જ બાજુમાં બેઠેલા હરિભક્તને આપીને કહે : ‘લ્યો ફાડી નાખો.’

એ ખરડો ફાડવી નાખ્યો ત્યારે જ સ્વામીશ્રીને નિરાંત થઈ. પછી એમણે કહ્યું : ‘આપણે ભગવાન ભજવા અને ભજાવવા નીકળ્યા છીએ. શાસ્ત્રીજી મહારાજ ઉપર તો ઘણું વીત્યું છે. છતાં સહન જ કર્યું, પણ કોઈ દિવસ કોર્ટ કચેરી ગયા નથી. આપણે પણ એ માર્ગે જવું નથી.’

યોગીજી મહારાજની પૂર્વ આફ્રિકાની પ્રથમ યાત્રા વખતે ટબોરોમાં એક બપોરે એક હરિભક્ત યોગીજી મહારાજ વિરુદ્ધ છપાયેલી પત્રિકાઓ તથા ‘આફ્રિકા સમાચાર’ લઈને આવ્યા. તેઓ ઘણા અકળાઈ ગયા હતા તેથી એમણે સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘આ વાંચો. કેવું લખ્યું છે ! આપણે જરૂર કંઈ પગલાં લેવાં જોઈએ.’

યોગીજી મહારાજે એ છાપાં કે પત્રિકાઓ તરફ દૃષ્ટિ સુધ્ધાં કરી નહીં.

તે હરિભક્તને શાંત પાડીને કહ્યું : ‘આપણે કાંઈ જ કરવું નથી. મહારાજ બધું સારું કરશે. તેનું કંઈ ચાલશે નહીં.’ એમ કહી સ્વામીશ્રીએ કથાવાર્તા શરૂ કરી દીધી.

યોગીજી મહારાજની પરદેશયાત્રા પછી એમની અત્યંત વધેલી પ્રતિષ્ઠાના કારણે સંપ્રદાયના જૂના વર્ગમાં ખૂણેખાંચરે ચડભડ થતી રહેતી અને એમના તરફથી બદનક્ષીભર્યા લખાણો થતાં રહેતાં. સ્વામીશ્રીના મુંબઈના નિવાસ દરમ્યાન આવા જ કોઈ લખાણવાળી પત્રિકા પ્રકાશિત થઈ. તેથી હરિભક્તોમાં ઉશ્કેરાટ ફેલાઈ ગયો. યોગીજી મહારાજને આ પત્રિકા સંબંધમાં જાણ થઈ એટલે એ એકદમ હસી પડ્યા અને એમણે કહ્યું : ‘આપણે દુઃખ ન લગાડવું. તેમાં લખ્યું છે કે પરદેશથી પૈસા લાવી સ્વાગત કરાવે છે, તેવું આપણે ક્યાં કર્યું છે ? માટે ન કર્યું હોય તો તેણે આપણને ચેતવ્યા કે ભવિષ્યમાં આપણી બુદ્ધિ ન બગડે.’

૧૦

એ ય હતા દિવસો...!

એક તરફ અક્ષરપુરુષોત્તમના યુગલ સ્વરૂપની શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રવર્તન માટે જેમ સામે પૂર તરવા જેવો ભીષણ સંઘર્ષ કરવો પડતો હતો તો બીજી તરફ એક નવી વ્યવસ્થા ઊભી કરવા માટે રાત-દિવસ ટાઢ-તડકો કે વાયરા-વરસાદ જોયા સિવાય શૂન્યમાંથી સર્જન કરવાનો મહાન પુરુષાર્થ કરવાનો હતો. ઉપાસના માટે મંદિરોનું નિર્માણ કરવાનું હતું. સાધુ-સંતો, હરિભક્તોના નિવાસ, નિર્વાહ અને અન્ય પાયાની સગવડો માટે પણ કંઈક તો વ્યવસ્થા ઊભી કરવાની હતી. વડતાલમાંથી હાથે-પગે નીકળેલા શાસ્ત્રીજી મહારાજે પોતાનાં પ્રતિભા અને પુરુષાર્થથી બોચાસણ, સારંગપુર, ગઢપુર વગેરે સ્થળોએ મંદિર નિર્માણ માટે પાયાની ભૂમિકા રચી હતી. બોચાસણ અને સારંગપુરમાં તો મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા પણ થઈ ગઈ હતી. પણ હજુ જે કરવાનું હતું તે તો ઘણું બાકી હતું. પુરુષાર્થ કરનાર સંતો પાસે માળા, કૌપીન અને ધોતિયું-ગાતરિયું સિવાય કશી મૂડી ન હતી. ગામ ગામ અને ઘેર ઘેર ઝોળી માગીને નિર્વાહ કરવાની સ્થિતિ હતી, ત્યાં ગગનચુંબી શિખરોવાળાં મંદિરો, હજારો હરિભક્તો અને સંતો, કથાવાર્તા સુખેથી થઈ શકે એવા સભામંડપો, સેંકડો હરિભક્તો માટે ભોજનનો પ્રબંધ કરતી ભોજનશાળાઓ વગેરેનું નિર્માણ એક સ્વપ્ન જેવું લાગે એ સ્વાભાવિક છે. અને તેય આગળના પ્રકરણમાં જોયું તેવાં વિઘ્નોથી ભરપૂર અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં !

શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને એમના પગલે ચાલીને યોગીજી મહારાજે સમાજના માનસમાં ન ઊતરે એવું, ક્યારેક માની પણ ન શકાય એવું વિરાટ કાર્ય કર્યું. સેંકડો મંદિરોનું નિર્માણ થયું. દેશની સીમાઓ વટાવીને આફ્રિકા, યુરોપ, અમેરિકા વગેરે ખંડોનાં અક્ષરપુરુષોત્તમનાં મંદિરો રચાયાં, કરોડોની સંખ્યા સુધી સંપ્રદાયનો મહિમા પહોંચ્યો, લાખો હરિભક્તો ઉપાસનામય બન્યા. સેંકડો સત્સંગ મંડળો રચાયાં. શ્રીજીમહારાજનો ઉપદેશ સુલભ બને એ માટે અનેક ગ્રંથો રચાયા. સામયિકો, પત્રિકાઓ અને અન્ય સાહિત્યનો ભાવકો માટે જાણે કે એક ભંડાર ખુલ્યો. સત્સંગ પ્રવર્તન માટે બધી દિશાઓમાં અને શક્ય એટલાં બધાં ક્ષેત્રોમાં પ્રવૃત્તિ અને પુરુષાર્થ ગાજવા માંડ્યાં.

પણ સિદ્ધિનાં આ ઊંચાં ઊંચાં શિખરો ઉપર પહોંચતાં પહેલાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ, યોગીજી મહારાજ અને એમનાં સંતમંડળોને કેવી સાંકડી અને અજાણી કેડીઓ ઉપર મજલ કાપવી પડી, કેવી કેવી કઠણાઈઓમાંથી પસાર થવું પડ્યું એ જાણ્યા સિવાય આ સિદ્ધિઓ પાછળ રહેલી તપશ્ચર્યાનો પરિચય નહીં થાય. આ વિરાટ રચનામાં રહેલો ખરો આત્મા તો એ છે. એને આપણે સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ —

યોગીજી મહારાજ વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીના મંડળ સાથે શાસ્ત્રીજી મહારાજની સંનિધિમાં બોચાસણ આવ્યા એ પછી એમને શાસ્ત્રીજી મહારાજે એક વર્ષ સુધી ચાણસદ મૂકેલા. ત્યાંની પરિસ્થિતિનું વર્ણન કરતાં યોગીજી મહારાજે કહેલું : ‘હું ગુરુ, હું શિષ્ય, હું રસોઈ કરું, હું વાળુ. બધું હું કરતો. સોળ સત્તર વર્ષની ઉંમર, બીજા બધા (સાધુ) ઘરડા. હું જુવાન, પાવર બહુ, જોસ બહુ, કીર્તન બોલું તો નળિયાં ગાજે. રણછોડ ભગત કહે, ‘જો જો નળિયાં ન ઊડે !’ વાતું કરું તો અડધા મેલ(માઈલ)માં સંભળાય. લાઉડ સ્પીકર તૂટી જાય ! સવારે વણઝારિયે કૂવે નાહી આવતા. ચારથી પાંચ ‘ધીર ધુરંધરા’નાં પદ બોલીએ. અખંડ કથાવાર્તા થતી. કોઈની ઉપાધિ નહીં. આખો દિવસ વાતું, વચનામૃત, ચોસઠપદી શીખીએ. કીર્તન ગાતાં થાકતા નહીં. અને ઉપવાસ કરીને મણનો ભાર લઈને દસ માઈલ ચાલતા.’

ટાંચાં સાધનની વાત કરતાં યોગીજી મહારાજે કહ્યું હતું, ‘સારંગપુરમાં એક જ તપેલી નાની. નારણ સ્વામી કોઠારી, ધર્મજના. દસવાર કોદરી રાંધે.

દિવ્યભાવ ! પીરસ્યા કરે. શાસ્ત્રીજી મહારાજ સ્વામીએ બહુ પ્રશંસા કરી. સ્વામી છતાં ભીડા વેઠ્યા તેના ગુણ ગાઈએ છીએ.’

સાંકરદાના સ્મરણમાં યોગીજી મહારાજે કહ્યું હતું : ‘સાંકરદામાં અમે એક રૂપિયાનું સવા બશેર ઘી ત્રણ મહિના ચલાવ્યું. છાંટો છાંટો જ નાખવાનું. સાત સાધુ અને ત્રણ પાર્ષદ રહેતા. હું રસોઈ કરતો. બાવટો અને કોદરીની રસોઈ કરતો. છાશ માગી લઈએ. મુખીનો છોકરો મને પૂછે : ‘દહીં જોઈએ છે ?’

ત્યારે હું કહું : ‘ના, પડ્યું છે.’ એમ કહીને વાડકો બતાવું એટલે પાછો વહ્યો જાય.’

બીજાં સ્મરણો તાજાં કરતાં યોગીજી મહારાજે કહેલું : ‘હરિદાસ ડોહા સાધુ હતા. તેમને સારંગપુર મૂકેલા. ઝોળી માગતા અને કામ કરતા. અમે કારિયાણી ઝોળી માગવા હાલીને જઈએ. એકકો નહીં. દાણવાળા ઝોળીનો ટેક્સ લે. પૂછે : ‘કેટલો લોટ છે ? જોખો.’

અમે તેનાથી બચવા ઊંધે રસ્તે હાલીએ તોય પકડી પાડે. સારંગપુરમાં મંદિર બંધાતાં ટેક્સવાળો દસહજાર લઈ ગયો.’

‘નાગજી શેઠે ચાર આનાનું તેલ શીશો ભરીને આપેલું. તેઓ હરિદાસ સ્વામીને પૂછે : ‘તેલબેલ જોઈએ છે ?’ હરિદાસ તેલ વાપરતા જ નહીં. તે શું કરે ? તો ત્રણ દિ’ના રોટલા ખાંડે. લાઠીદડથી ભગત અને બે સાધુ છાશ લાવે તે ગાળી લે. રોટલાનો ભૂકો અને છાશ ભેગું કરે પછી પાણી મૂકી તેલ વગર જ ‘છમ’ બોલાવે.’

એક વખત ગોંડલથી રાજકોટ જતાં માર્ગમાં અદાની દેરીએ દર્શન કર્યા પછી નદી બતાવતાં યોગીજી મહારાજે ત્યાંનાં સંસ્મરણો તાજાં કરતાં સંતોને કહ્યું હતું : ‘આ નદી ઓળંગી માનત સ્વામી અને અમે ઝોળી માગવા જતા. નદીમાં એક ફૂટ પાણી હોય. લોટ અને દાળચોખા મળતાં. એક વખત ઝોળી માગીને આવતા હતા ત્યારે નદીમાં લપસી જવાય એવું હતું. તો પણ માનત સ્વામી કહે : ‘નહીં લપસાય. ચાલો.’ હું તો હાલ્યો. વચ્ચે આવ્યા ત્યાં માનત સ્વામી લપસ્યા. મણેક લોટ પલળી ગયો. નદીમાં જવા દીધો. મારી ઝોળીનાં દાળ-ચોખા બચી ગયાં.’

ઝોળી માગવાના ભાવનગરના સ્મરણમાં યોગીજી મહારાજે કહ્યું હતું :

‘ભાવનગરમાં સ્વામી (શાસ્ત્રીજી મહારાજ) અને હું ઝોળી માગવા જતા હતા. સારંગપુરમાં મંદિર બંધાતું હતું. કુબેરભાઈનો તાજો સત્સંગ. પોતે સાથે આવતા. ભાર ઉપાડતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજનો અવાજ મોટો અને ઝોળી માગે. મારો અવાજ પણ બહુ મોટો. કણબીનાં ૭૦૦ ઘર. આજુબાજુ બે દિવસ ફરતાં ૧૦ મણ લોટ થતો.’

મુંબઈના દિવસોની સ્મૃતિ કરતાં યોગીજી મહારાજે કહ્યું હતું : ‘અમે છીપી ચાલથી ચોપાટી ચાલીને જઈએ. હું, તું ને ફઈનો રતનિયો એવું હતું. આઠ વાગે ઉકાળો પીને હાલી જ નીકળીએ ને ચાર કલાક કથાવાર્તા કરીએ. દોઢ વાગે હાલીને પાછા ધ્રુવ દાક્તરને ત્યાં જઈએ. ઘોડાગાડી નહીં. બસમાં બેસાં હોય. ભાયખલ્લા સુધી રામજીભાઈને ઘરે હાલીને જઈએ. શેઠ ન મળે તો હાલીને પાછા. ભગવાન શેઠ અને કશીભાઈ બે જ હતા તે દી ! આવડા... ઉંદરડા ! કુ...ઉં...ઉં... કરે ! (સ્વામીશ્રીએ બે હાથનો અભિનય કરતાં આ કહ્યું) અત્યારે કેવા બંગલા, માળા થઈ ગયા ! તે દી’ તો ‘જય સ્વામિનારાયણ’ એમ કહો તો ઘર ભેગા કરી દે !’

તા. ૨૮-૧-૬૪ના રોજ બપોરે થાળ બોલ્યા પછી આજુબાજુ વીંટળાઈને બેઠેલા સંતોને યોગીજી મહારાજે પાછલા દિવસો યાદ કરતાં કહ્યું હતું : ‘જોન્સન કંપની તમને બતાવવી છે. છીપી ચાલમાં હતી. ત્યાં ઉંદર હતા. પાંચ, આવા મોટા બહુ ! દરિયા કિનારે દાક્તર ધ્રુવને ત્યાં કથા કરવા જઈએ. દરિયે હાલીને જઈએ. રાત્રે બાર વાગે આવીએ. સવારે ચાર વાગે ઊઠી પાંચ વાગે સત્સંગ કરાવવા નીકળીએ. ઉકાળો તે દી’ નહીં. હરિભક્તમાં એક જ ભગવાન દા.’ બીજો કોણ સીધું આપે ?’

‘બાપા, તમે થાપા મારતા ?’ કોઈ સંતે પૂછ્યું. તેના જવાબમાં યોગીજી મહારાજે ઉત્તર આપ્યો : ‘તે દી’ થાપો શેનો મારે ? નવ હાથનો વાંહડો ફરતો હોય. નિર્ગુણ સ્વામી આકરા. થાપો ઈ વળગાડે. તે દી’ વાડી કોણ લઈ દે ? પૈસો નહીં. એક જોન્સન કંપની. બે સાધુ અને એક હરિભક્ત. ત્રણ જ હોઈએ.’

એ સમયના વિચરણમાં પણ મુશ્કેલીઓ અને તકલીફોનો પાર નહોતો.

સામાન્ય રીતે ઉનાળાના તાપમાં, ગાડાં-ડમણિયાં અને ટ્રેક્ટરની અથડામણ, ધૂળના ઊડતા ગોટેગોટા જેનાથી નાક, ગળું, આંખ, કાન, માથું બધું જ ધૂળ ધૂળ થઈ જાય. ત્યારે દેહાભિમાનીને કંટાળો આવે, મૂંઝવણ થાય, વિચરણ પડતું મૂકવાનું મન થાય... આવી તકલીફો વચ્ચે પણ યોગીજી મહારાજનો ઉત્સાહ કદી મોળો પડતો નહીં. શાસ્ત્રીજી મહારાજના કાર્યને, અક્ષર-પુરુષોત્તમની ઉપાસનાના પ્રવર્તનને વેગ આપવામાં જરા પણ શિથિલતા નહીં. ઊલટાનો અધિક આનંદ, એટલે જ તો એ ધૂળને ગુલાલ માની શકતા.

બળબળતા ઉનાળાના તાપની ધૂળની જેમ ક્યારેક ચોમાસાના વાયરા, વરસાદની ઝડી પણ કંઈ કમ કષ્ટદાયક નહોતી. એક વાર યોગીજી મહારાજ ગુરુપૂનમનો સમયો કરી રાજકોટ જવા નીકળ્યા. વાસદ-કઢાણા લાઈનમાં બોચાસણથી વાસદ જવા ટ્રેનમાં ચઢ્યા. બેસવાની કોઈ જ વ્યવસ્થા થઈ શકી નહીં. તેમાંય યોગીજી મહારાજને તો છેક બારણા પાસે ઊભા રહેવાની જગ્યા મળી. થોડા કલાક ઊભા જ રહેવાનું હતું. અધૂરામાં પૂરું, ધોધમાર વરસાદ પડ્યો. યોગીજી મહારાજ તો વાછટ અને ઠંડા પવનના સૂસવાટા ખમતાં કોઈ જ ગ્લાનિ વગર ઊભા જ રહ્યા હતા. ભીંજાઈ ગયા. પોટલાં પલળી ગયાં. થોડીવારમાં તો એમને ઠંડી ચડી અને થર થર ધૂજવા લાગ્યા.

ગોંડળના અક્ષરમંદિરના નિર્માણનો સમય અને એ પછીના દિવસો યોગીજી મહારાજના સંદર્ભમાં અનેક રીતે સ્મરણીય છે. એ તબક્કો સંપ્રદાયના ઇતિહાસમાં એક સુવર્ણકાળ સમ ઝળહળતો રહેશે.

સંવત ૧૯૮૭માં રાજકોટમાં અક્ષરદેરીની જગ્યા લેવા બાબત સંતો તથા હરિભક્તોની એક મિટિંગ મળી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ, વિજ્ઞાનદાસ સ્વામી, યોગીજી મહારાજ, કુબેરભાઈ, પૂજાજી બાપુ, રણછોડ ભગત વગેરે સૌ કડિયાશેરી હરિમંદિરે ઉપરના મેડા ઉપર ભેગા થયા હતા. અક્ષરદેરીની જગ્યા મળી જાય તો ત્યાં મંદિર કરવું અને અક્ષરપુરુષોત્તમની મૂર્તિઓ પધરાવવી વગેરે ઘણી ચર્ચા-વિચારણા થઈ.

અક્ષરદેરી સહિત આજુબાજુની વિશાળ જમીન મળી ગઈ અને સંવત ૧૯૮૮ના કાર્તિક માસમાં જમીનનો પાકો દસ્તાવેજ પણ મળી ગયો. જમીન મળતાં જ શાસ્ત્રીજી મહારાજે ખાતમુહૂર્ત કરી મંદિર કરવાની તૈયારી

કરી. મહારાજા સર ભગવત્સિંહજીની હાજરીમાં ખાતવિધિ થયો. મંદિર નિર્માણની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ. મંદિર નિર્માણની ધમધોકાર ચાલતી પ્રવૃત્તિમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે યોગીજી મહારાજને મંદિરના કામ માટે મૂક્યા.

અનેક જૂનાગઢી સદ્ગુરુઓનું આદરણીય અને ગુણાતીતના ચાહકોનું અતિપ્રિય એવું આ સ્થાન ધીરે ધીરે વિકાસ પામતું હતું. પાયા ખોદાઈ ગયા હતા. હવે ચણતરનું કામ ચાલતું હતું. ‘વાડી’ની લેવાયેલી જમીન ઉપર અક્ષરદેરીથી થોડે દૂર કામકાજની સગવડ માટે બે ઓરડીઓ બાંધી હતી. એકમાં કોઠાર હતો અને બીજામાં ભંડાર થતો. એક મોટા વડ પાસેનો ઓરડો બળદ બાંધવાની કોઢ તરીકે વપરાતો. શાસ્ત્રીજી મહારાજ પધારે ત્યારે એ જગ્યા સ્વચ્છ કરી ત્યાં ઉતારો કરતા.

સંતો કે હરિભક્તો આવે તેમની યોગીજી મહારાજ સરભરા કરતા અને પ્રેમથી જમાડતા. યોગીજી મહારાજનું એ જ વિશિષ્ટ અંગ હતું. તેઓ પોતાની બ્રહ્મસ્થિતિની અતિશય મોટપ હોવા છતાં અહર્નિશ સેવા-પરિચર્યા કરીને ભક્તોને રાજી કરવા એને જ ભક્તિ માનતા. મંદિરનું કામ યોગીજી મહારાજની સીધી નજર નીચે ઘણા વેગથી ચાલી રહ્યું હતું એવામાં એક દિવસ અણધારી મુશ્કેલી આવી પડી. એક આંબલીના વૃક્ષ પાસે સંતોને રહેવા માટે ત્રણ ઓરડીઓ હતી. એક રાત્રે નિયમ ચેષ્ટા કરી યોગીજી મહારાજ પોતાના આસને વચલી ઓરડીમાં સૂતા. બાજુમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ સૂતા હતા. અર્ધ રાત્રિએ યોગીજી મહારાજના ડાબા હાથની તર્જનીએ એક મોટો કાળો નાગ કરડ્યો. યોગીજી મહારાજ તરત જાગી ગયા. ફાનસ લઈ જોયું તો પેટી નીચે મોટો નાગ સંતાયો હતો. સહેજ અવાજ થતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ પણ જાગી ગયા. જોયું તો ‘જોગી’ને નાગ કરડ્યો હતો ! તરત જ યોગીજી મહારાજને અક્ષરદેરીમાં લઈ આવ્યા. ‘સ્વામિનારાયણ’ મંત્રની અખંડ ધૂન શરૂ કરી. પરંતુ ઝેરની અસર પ્રસરી રહી હતી. શરીર શ્યામ પડતું જતું હતું. યોગીજી મહારાજ મૂર્છાવશ થતા જતા હતા. સૌએ ડોક્ટરને બોલાવી દવા કરાવવા કહ્યું. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજે ના પાડી. સૌ સંતો ભેગા થઈ ગયા. અને ધૂનની રમઝટ શરૂ કરી દીધી.

‘સ્વામિનારાયણ’ના મંત્રથી કાળા નાગનું પણ ઝેર ઊતરી જાય છે એ અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના શબ્દોને આજે સમર્થન મળવાનું હતું.

થોડા કલાકોમાં જ ઝેર ઊતરી ગયું. છતાં ઝેરની તીવ્રતાથી જ્યાં સર્પદંશ થયો હતો તે આંગળીનું હાડકું ખવાઈ ગયું.

યોગીજી મહારાજ મંદિરની સેવામાં પુનઃ જોડાઈ ગયા. અક્ષરમંદિરના નિર્માણની પ્રવૃત્તિ વેગવંતી બનાવવામાં યોગીજી મહારાજ તથા સંતોની અપાર સેવા હતી. તેઓ રાત-દિવસ સેવામાં પ્રવૃત્ત રહેતા. પાયા ખોદવા, સંતો તથા કારીગરો, કડિયા અને મજૂરોને જાતે રોટલા ઘડીને જમાડવા વગેરે સેવામાં યોગીજી મહારાજ દેહ સામે જોતા નહીં.

અક્ષરમંદિરમાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાના પંદર દિવસ પહેલાં રાજકોટમાં કિશોર-મંડળની સ્થાપના થઈ. આ મંડળના પ્રાણ અને પ્રેરણામૂર્તિ યોગીજી મહારાજ હતા. એ વખતે મંદિરની પ્રદક્ષિણાનું ધાબું નાખવાનું કામ ચાલુ હતું. યોગીજી મહારાજ તગારામાં ચૂનો ભરી આપતા અને મંડળના કિશોરો ઉત્સાહથી ઝપાટાબંધ ઉપર લઈ જતા. સાંજે બધા લોખંડના તથા લાકડાના કૂબાથી ધાબો કૂટતા.

યોગીજી મહારાજ સેવામાં સૌની સાથે રહેતા. પોતે બીજા કામમાં હોય તો થોડી થોડી વારે મંદિર ઉપર જઈ આવતા. રાજકોટના સર્વ હરિભક્તો તથા કિશોરોને એ બપોરે તથા રાત્રે પોતાના હાથે જ પીરસતા અને સૌને જમાડતા. એમની રસોઈ પણ એવી સ્વાદિષ્ટ થતી કે યાદ રહી જાય.

ગોંડલથી છ ગાઉ દૂર પાનેલીની પથ્થરની ખાણમાંથી પથ્થર લાવવા પડતા. ગોપીનાથ પુરાણી તથા બે સાધુ ખાણમાં કામ કરતા. તેમને માટે યોગીજી મહારાજ દૂધનાં ઢેબરાં, પૂરી, ચોખ્ખું શાક બનાવીને મોકલતા.

આમ, આ બધા સંતો અને હરિભક્તોના ભગીરથ પુરુષાર્થથી આ ભવ્ય મંદિરનું નિર્માણ થયું. સંવત ૧૯૯૦ના વૈશાખ સુદ દશમનું મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાનું મુહૂર્ત આવ્યું. અને અનેરા દિવ્ય વાતાવરણમાં મધ્યમંદિરમાં અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠાનો મહોત્સવ ઊજવાયો.

પ્રતિષ્ઠાને બીજે દિવસે શાસ્ત્રીજી મહારાજે સૌ હરિભક્તોને આ સ્થળનો અપરંપાર મહિમા જણાવ્યો. પછી કહ્યું, ‘આવા મૂળ અક્ષર સ્વામીના સર્વોપરી સાક્ષાત્ સ્થાનના મહંત પણ સર્વોપરી અને સાક્ષાત્ ગુણાતીત સ્વરૂપ જ હોવા જોઈએ. માટે આજથી જોગી મહારાજને આ અક્ષરમંદિરની મહંતાઈનો હાર પહેરાવીએ છીએ.’

સર્વે સંતો તથા જુદા જુદા પ્રદેશના હરિભક્તોની હાજરીમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે યોગીજી મહારાજના કપાળમાં ચાંદલો કરીને હાર પહેરાવ્યો અને સૌએ પોતાના લાડીલા યોગીજી મહારાજને આનંદ અને ઉલ્લાસથી વધાવી લીધા. સર્વત્ર જય જયકાર થઈ રહ્યો.

ગોંડલના અક્ષરમંદિરની મહંતાઈની જવાબદારી યોગીજી મહારાજે સ્વીકાર્યા પછી એમની લોકોત્તરતા બહુમુખી બનીને જનસમુદાયના કલ્યાણ અર્થે વિસ્તરી રહી.

યોગીજી મહારાજને શાસ્ત્રીજી મહારાજના સ્વરૂપમાં શ્રીજી જ સ્વયં દેખાતા તેથી એમના શબ્દે શબ્દને તેઓ અનુસરતા હતા. એકવાર શાસ્ત્રીજી મહારાજે એમને કહ્યું : ‘આ દરબારોની સરભરા તમારે કરવી.’ ત્યારથી યોગીજી મહારાજે મંદિરમાં આવતા દરબારોની સેવા ઉપાડી લીધી હતી. યોગીજી મહારાજ જાતે ફુલકાં રોટલી બનાવીને દરબારોને આગ્રહપૂર્વક જમાડતા. એમને આસન પાથરી દે, ઊંના પાણીએ નવરાવે અને ઘણી વખત લૂગડાં પણ ધોઈ દે. એવી સેવા ભગવાનના ભક્તને ભગવત્ સ્વરૂપ જાણી તેઓ કરતા.

એક વખત ગોંડલમાં કેટલાક દરબારોએ શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહ્યું : ‘યોગીજી મહારાજ સભામાં દેખાતા જ નથી. એમને કોઈ વખત તો સભામાં બેસાડો !’ ત્યારે સ્વામીશ્રીએ હસીને કહ્યું : ‘તમે ઊંની રોટલી ખાવાનો સ્વાદ મૂકી ઘો તો જોગી સભામાં બેસે ને !’

આ અક્ષરમંદિરના મહંત યોગીજી મહારાજ શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજ્ઞાથી માત્ર દરબારોની જ નહીં, સૌ હરિભક્તોની સેવા એટલી જ નિષ્ઠાથી કરતા. સેવા એ તો એમના લોહીમાં વણાયેલો ગુણ હતો. એ વહેલા ઊઠીને પ્રભાતિયાં બોલે, ઠાકોરજીની મંગળા આરતીમાં પહોંચી જાય અને આરતી બાદ મહાપૂજા કરે. પછી રસોઈ આદરે. થાળ કરીને બધા સંતો-હરિભક્તોને જમાડીને બહાર બેસીને કોઈ આવનારની રાહ જુએ. બપોરની ટ્રેન જતી રહે અને એમાં જો કોઈ આવે તો તેને જમાડીને પછી જ જમે. પછી વાસણ માંજે.

એ દિવસોમાં અક્ષરમંદિરમાં આવનાર હરિભક્તોની સંખ્યા જૂજ હતી. આર્થિક સંકડામણનો પાર નહોતો. એક દિવસ શાસ્ત્રીજી મહારાજ ગોંડળ પધાર્યા અને મંદિરમાં નામું લખનારા હકાભાઈ ખાયરને એમણે મંદિરના ખબરઅંતર પૂછ્યા. ત્યારે હકાભાઈએ મંદિરની એ વખતની પરિસ્થિતિ જણાવતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહ્યું : ‘બાપા, આ જોગી સ્વામી રોજ સાંજે આરતી પછી સંકલ્પો કરે છે કે આખા બ્રહ્માંડમાં સત્સંગ થઈ જાય પણ મંદિરમાં ગોંડલમાંથી બે લુહાર હરિભક્તો કેશવજી અને નારાયણભાઈ રોજ સાંજે દેરીએ દીવો કરવા આવે છે. ત્રીજા વીરમજીભાઈ અને ચોથા માવજી લુહાર. આ ચારથી પાંચમું કોઈ મંદિરે ડોકાતું નથી અને કદાચ આવે તો બહારગામથી આવે તે. આખા બ્રહ્માંડમાં સત્સંગ કેવી રીતે થાશે ?... વળી બીજો સંકલ્પ કરે છે કે સાધુ વધી જાય. અહીં જે સાત-આઠ સાધુ છે તેમાંથીય બેત્રણ આપની સાથે ગુજરાત જવાની વાત કરે છે. અને હું નામું લખું છું તે મને ખ્યાલ છે કે સિલક કેટલી છે. તેમાં રૂપિયાના ઢગલા ક્યાં થવાના છે ?’

હકાભાઈની વાત સાચી હતી. મંદિરની હાલત કટોકટીભરી હતી. ગોંડળ મંદિરના કામકાજમાં જે કડિયાઓ કામ કરતા તેમને અમાસને દિવસે પગાર ચૂકવાતો. એક વખત અમાસના બેત્રણ દિવસ પહેલાં હકાભાઈ ગારમાટીના ખોરડામાં બેસીને નામું લખતા હતા. સામે ગોદડી પર બેસીને યોગીજી મહારાજ ટપાલ લખતા હતા. બે-ત્રણ દિવસ પછી કડિયાઓ પગારનો તકાદો કરશે ત્યારે શું કરીશું એ ચિંતામાં અને કંઈક સ્વભાવગત ઉતાવળને લીધે હકાભાઈથી હિસાબના ચોપડા પર શાહી ઢોળાઈ ગઈ અને ઝંખવાણા પડી ગયા. યોગીજી મહારાજે ચોપડા પર જોયું. તરત જ એ બોલી ઊઠ્યા : ‘અહોહો ! હકાભાઈ ! આ તો શુકન થયાં. ભારે કામ થઈ ગયું.’

થોડીવારે હકાભાઈ ફરીથી હિસાબ તૈયાર કરીને યોગીજી મહારાજ પાસે આવ્યા અને અમાસના દિવસે કડિયાઓના પગાર અંગે શું કરવું એ એમને પૂછ્યું. તે વખતે એટલી રકમની પણ સગવડ ન થતી. યોગીજી મહારાજે હિસાબનો કાગળ હાથમાં લીધો અને પછી લાલ શાહીથી એમાં લખ્યું : ‘હે સ્વામી ! હે મહારાજ ! હે દયાળુ ! આ કડિયાના પગારની રકમ જલદી મોકલો. આ તો આપનું કામ છે.’ આટલું લખીને એમણે હકાભાઈને

કાગળ પાછો આપ્યો. પછી કહ્યું : ‘ચાલો બાપુ, દેરીએ ધૂન કરીએ તો સ્વામી હૂંડી મોકલશે.’

પછી હકાભાઈ યોગીજી મહારાજ સાથે દેરીમાં આવ્યા. ત્યાં ચરણારવિંદ પર કાગળ મૂકીને તેના પર પુષ્પો ચડાવ્યાં અને એકાગ્ર થઈને નીચે બેઠા બેઠા ધૂન કરવા લાગ્યા. લગભગ બે કલાક ધૂન ચાલી. હકાભાઈની ધીરજ તો ક્યારનીય ખૂટી ગઈ હતી. પણ યોગીજી મહારાજ તો આંખો મીંચીને ધૂન કર્યે જ જતા હતા.

બપોરે બરાબર બારના ટકોરે રાજકોટથી મોરારજીભાઈ શેઠ આવ્યા. ‘જ્ઞાનજી સ્વામી ક્યાં છે ?’ એમ પૂછતા તેઓ દેરીમાં દાખલ થયા. યોગીજી મહારાજ હજુ ધૂન કરતા હતા. શેઠ આવતાં એમણે આંખો ઉઘાડી. શેઠે એમના ચરણોમાં પ્રણામ કરીને કહ્યું : ‘સ્વામી ! તિથિ બંધાવવાની છે તે લ્યો આ તેરસો રૂપિયા.’

હકાભાઈની સામે જોઈને યોગીજી મહારાજે કહ્યું : ‘જાઓ હકાભાઈ, શેઠને પહોંચ ફાડી આપો. આ તો સ્વામીએ હૂંડી મોકલી છે.’

આ જોગી જરૂર ચમત્કારી છે એવો મનમાં વિચાર કરતા હકાભાઈ ઓફિસમાં ગયા અને પહોંચ લખી. ત્યાં તો વીમા રજિસ્ટરથી એક કવર આવ્યું. ખોલીને જોયું તો શાસ્ત્રીજી મહારાજે બે હજાર રૂપિયા મોકલ્યા હતા.

૧૧

‘...તેથી અંતરે શાંતિ છે.’

અગાઉના એક પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા કે યોગીજી મહારાજના જીવનમાં સેવાના અંગને પ્રથમ સ્થાન હતું. એમના લોહીમાં જ સેવાનો ગુણ હતો. જૂનાગઢમાં સ્વામી કૃષ્ણચરણદાસને એમણે એમના આ ઉદાત્ત ગુણથી પ્રસન્ન કર્યા હતા. સારંગપુર ને ગોંડળના અક્ષર મંદિરના નિર્માણમાં એમણે અનન્ય સેવા કરી હતી. સેવા એ એમને મન મોક્ષ-પ્રાપ્તિનો સર્વશ્રેષ્ઠ માર્ગ હતો. એ જ સાચી ભક્તિ હતી. સેવાની વિભાવના એમના મનમાં એકદમ સ્પષ્ટ અને સુરેખ હતી અને એમને મન સેવાની શી મહત્તા હતી એ એમણે કથાવાર્તામાં તેમજ સંતો અને ભક્તો સાથેના વાર્તાલાપમાં સેવા વિષે બાંધેલા વિચારોમાંથી સમજી શકાય છે. એ વિચારોમાંથી કેટલાંક ઉદાહરણો અહીં આપ્યાં છે.

‘આપણે તો નાના-મોટા જોયા સિવાય સેવા કરવી. મહારાજે સેવા જ બતાવી છે. ઉકાખાયરની જેમ સેવાનું વ્યસન પાડી દેવું. વ્યસન નહીં પડે ત્યાં સુધી સેવા ગમશે નહીં. મનના ભુક્કા બોલાવવા, ત્યાં સુધી મંડી પડવું. વૈતરું ન કરવું પણ સેવા કર કર કરવી. એ અખંડ રાજીપાનું સાધન છે.’

‘સેવાનો દેખાવ ન કરવો અને ક્ષણમાત્ર પણ આંખ મીંચીને ઉઘાડીએ એટલીવાર પણ સેવા વિના ન રહેવાવું જોઈએ. નિર્માન ભાવથી સેવા કરવી પણ યુક્તિ ન કરવી. વારે વારે કામ ચીંધવું પડે તેવું ન કરવું.’

‘મહિમા સમજી, દિવ્યભાવ રાખી, નિર્દોષ બુદ્ધિથી સેવા કરીએ તો ભજન જ છે. મરતી મરતી કરે તે ક્રિયા અને શ્રદ્ધાથી કરે તે સેવા કહેવાય.’

‘સત્પુરુષની સેવાથી મન જિતાય છે.’

‘હરિભક્તની સેવા ઉઠાવી લઈએ એ જ તીર્થ.’

‘વાસણ ઊટકે, કપડાં ધૂએ, ગરીબ હરિભક્તની સેવા કરે એ દાસત્વ ભક્તિની મોટપ. ઉત્તમ મોક્ષ મેળવવો હોય તો નિર્માની થવું.’

‘સેવા એ જ જ્ઞાન, સેવા એ જ ભક્તિ.’

‘સેવા જેવું કોઈ સાધન નથી. દરેક સાધુની સેવા કરવી. નિર્દોષ ભાવ રાખવો. ટોકણી ખમવી. સો ખાસડાં ખમીએ તો સો ગુણ આવે. ભગવાનના ભક્તની સાજેમાંડે સેવા કરીએ તો આપણામાં ગુણ આવે.’

‘સેવાથી સત્પુરુષ હૃદયમાં (જ્ઞાનનો) પ્રકાશ પાથરી દે.’

‘ગ.મ. ૭ અને ગ.મ. ૫૯ વચનામૃત પ્રમાણે સેવાથી જ વૃદ્ધિ પમાય.’

‘ભગવાનના સંતની સેવા તો બહુ મોટા પુણ્યવાળાને મળે છે. પણ થોડા પુણ્યવાળાને મળતી નથી.’

‘મા’નતાઈ (મહાનતા) હુકમની નથી, દાસત્વની છે. દરેકની સેવા કરવી.’

યોગીજી મહારાજને મન સેવા એ જ શ્રેષ્ઠ ધર્મ હતો એ નીચેના એક પ્રસંગ ઉપરથી પણ જાણી શકાશે.

ઈ. સ. ૧૯૫૬ના જુલાઈ માસમાં યોગીજી મહારાજ ગોંડળથી નીકળી બોયાસણ જતા હતા. માર્ગમાં વાંકાનેર, થાન, સુરેન્દ્રનગર, વીરમગામ, આણંદ વગેરે સ્ટેશનોએ એમનાં દર્શન માટે અનેક ભક્તોને પડાપડી કરતા જોઈને બાજુના પ્રથમ વર્ગના ડબ્બામાં બેઠેલો એક યુવાન યોગીજી મહારાજ પાસે આવ્યો અને એમને વંદન કર્યા.

યોગીજી મહારાજે યુવાનને પૂછ્યું : ‘આપ કોણ છો ?’

યુવાને કહ્યું : ‘હું પાલનપુરનો વતની છું અને કલકત્તા રહું છું. ત્યાં અમારે ચાનો વેપાર છે. હું અભ્યાસ માટે લંડન જાઉં છું.’ પોતાનો આટલો પરિચય આપ્યા પછી યુવાને કહ્યું : ‘આપના તરફ સૌ ખેંચાય છે. આવું સામર્થ્ય આપનામાં કેવી રીતે આવ્યું એ જાણવાની મારી ઈચ્છા છે.’

યોગીજી મહારાજે ટૂંકો જવાબ આપ્યો : ‘વાસણ ઘસવાથી આ પ્રાપ્તિ થઈ છે. અમારા ગુરુ શાસ્ત્રીજી મહારાજની કૃપાથી થઈ છે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજની કૃપાથી આ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયું એ તો સમજી શકાય એવી વાત છે. પણ વાસણ ઘસવાથી આ પ્રાપ્તિ થઈ છે એવું સાંભળીને, જે યોગીજી મહારાજની સેવા-ભાવનાથી પરિચિત ન હોય એને આશ્ચર્ય થયા વિના ન રહે.

યોગીજી મહારાજ પેલા યુવકને એમના સામર્થ્યના કારણરૂપે વાસણ ઊંટકવાની પ્રવૃત્તિને જણાવે એ કંઈ હળવો વિનોદ નહોતો. એ શબ્દોમાં એક એવું રહસ્ય રહેલું હતું જે યોગીજી મહારાજના સારાથે જીવનમાં ડગલે ને પગલે પ્રગટ થતું રહેતું હતું. એ રહસ્ય હતું - ‘સેવા ધર્મ’ !

યોગીજી મહારાજ હંમેશાં પોતાની નજર સમક્ષ શ્રીજીમહારાજ, ગુણાતીતાનંદ સ્વામી, શાસ્ત્રીજી મહારાજ તેમજ અન્ય સદ્ગુરુઓ, સંતો, હરિભક્તોની ઉજ્જવળ સેવાનું ઉદાહરણ રાખતા અને એનું અનુસરણ કરતા. અને એ સેવા જવલંત ઉદાહરણ રૂપે પોતાના શિષ્યો અને હરિભક્તો આગળ ઘણીવાર વર્ણવતા :

‘પર્વતભાઈએ દાદાખાચરના ગોલા થવાનું કબૂલ કર્યું. રાજાભાઈએ પર્વતભાઈનું હળ હાંક્યું. મુક્તાનંદ સ્વામીએ મૂળુભાનું હળ હાંક્યું. કેટલો મહિમા ! ગુણાતીતાનંદ સ્વામી ભાલમાં જતા હતા. સાથે ત્રીસ સંતો હતા. વરસાદ પડ્યો તેથી બધા સંતોના જોડા ગારાવાળા થયા ને જમીનમાં ખૂંપવા લાગ્યા. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ બધા સંતોના જોડાની ગાંસડી કરી બે મણનો ભાર માથે ઉપાડ્યો અને પાંચ ગાઉ ચાલ્યા. અનાદિ અક્ષરબ્રહ્મનો અવતાર ! શાસ્ત્રીજી મહારાજ ભગતજીને મેસૂર જમાડવા ૬૦ ગાઉ ચાલ્યા અને વરસાદમાં ધોલેરાથી નાવડા સુધી છાતી સુધી પાણી ડહોળ્યું અને ગઢડા પહોંચ્યા. કાગળ લખ્યો હોત તો કોઈ કંદોઈ ન બનાવી આપત ? નિષ્ઠા કેવી સર્વોપરી ! શું કરી નાખીએ ? આ વસ્તુ મારે જમાડવી જ છે. આનું નામ શ્રદ્ધા. આપણા ગુરુ ૬૦ ગાઉ ચાલ્યા એમ જાણીએ તો આપણને ચાલતાં દુઃખ લાગે ?

‘શ્રીજીમહારાજ પોતે સાધુઓની કૌપીનો ધોતા. મુક્તાનંદ સ્વામી પણ

સેવા કરતા અને લોજની આજુબાજુ ઝોળી માગવા જતા. મહારાજ સંતો માટે રોટલા ઘડતા.

‘જૂનાગઢમાં ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનાં દર્શને તરણેતરના મહંત આવ્યા. સ્વામી સાવરણો અને ટોપલો લઈને વાળતા હતા. મહંતને એમ કે સ્વામી ગાદી ઉપર બેઠા હશે. એમણે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને જ એમના વિષે પૂછ્યું. એટલે સ્વામીએ જવાબ આપ્યો : ‘સભામાં જાઓ, હમણાં આવશે.’

પછી સ્વામી હાથ પગ ધોઈને ગયા ત્યારે મહંત આશ્ચર્ય પામ્યા. એમણે કહ્યું : ‘હમણાં તો તમે વાળતા હતા ને ?’

સ્વામી બોલ્યા : ‘હા, અમારામાં વાળે ઈ જ મોટેરા.’

અન્ય એક પ્રસંગે એક હરિભક્તે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને પૂછ્યું : ‘તમે મોટા કેવી રીતે થયા છો ?’

ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ જવાબ આપ્યો : ‘હરિભક્તોની તાંસળીઓ ઘસી ઘસીને નખના અગ્ર ઘસાઈ ગયા છે ત્યારે મોટા થયા છીએ.’

ગોંડળમાં અક્ષરમંદિરનું કામ ચાલતું હતું એ દરમ્યાન એક દિવસ દીવાનસાહેબ શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શને આવ્યા. અક્ષરદેરીમાં યોગીજી મહારાજ કથા કરતા હતા. એમણે દીવાનસાહેબને કહ્યું : ‘સ્વામીજીને અહીં બોલાવીએ.’ ત્યારે દીવાનસાહેબે કહ્યું : ‘સ્વામી મોટાપુરુષ છે. એમને અહીં બોલાવવાની જરૂર નથી. એ જ્યાં હોય ત્યાં અમે જ જઈશું.’

દીવાનસાહેબ શાસ્ત્રીજી મહારાજ જ્યાં હતા તે તરફ ગયા. એમણે જોયું તો સ્વામીજી ચણતર કામમાં ઉપયોગમાં લેવાની ગાર્ય કરતા હતા ! આ જોઈ શાસ્ત્રીજી મહારાજ માટેના દીવાનસાહેબના અહોભાવમાં ઘણો વધારો થઈ ગયો.”

યોગીજી મહારાજ આવા સદ્ગુરુઓના સેવાકાર્યનું સતત સ્મરણ કરતા. એ વિષે શિષ્યો અને હરિભક્તોને કહેતા અને પોતે એ જ માર્ગે ચાલતા. એ માર્ગે ચાલવાનો યોગીજી મહારાજનો ઉમળકો પણ કેવો ! સારંગપુરમાં એક રાત્રે સૌ ગાઢ નિદ્રામાં હતા. એવામાં યોગાનમાં (ઢોલિયા ઉપર) સૂતેલા શાસ્ત્રીજી મહારાજ જાગી ગયા. જોયું તો સિત્તેર પંચોતેર ભક્તોનો સંઘ !

‘આવો.’ શાસ્ત્રીજી મહારાજે બેઠા થતાં કહ્યું : ‘અત્યારે ક્યાંથી ?’

‘કારિયાણી જતાં બસ બગડી તેથી રાત ગાળવા આવ્યા છીએ.’

‘બહુ સારું, પ્રેમથી રહો. આ તમારું જ મંદિર છે, ઠાકોરજી જમાડ્યા ?’

‘ના, અત્યારે આપને તકલીફ શા માટે આપવી ? દોઢ તો વાગ્યો છે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજ હસતાં હસતાં બોલી ઊઠ્યા : ‘અમારે સાધુને વળી તકલીફ શી ? આ તો ટાણાની સેવા !’ શાસ્ત્રીજી મહારાજે વિચાર્યું કે અત્યારે ૭૫ ભક્તોની રસોઈ બનાવવા કોઈ તૈયાર નહીં થાય. બધા થાકીને સૂઈ ગયા છે. તેમને ‘જોગી’ યાદ આવ્યા ને ચહેરા ઉપર પ્રસન્નતા છવાઈ ગઈ. હરિભક્તોને બેસવાનું કહી શાસ્ત્રીજી મહારાજ યોગીજી મહારાજના આસને એમને ઉઠાડવા માટે ચાલ્યા. બાજુમાં ભગવત્સ્વરૂપદાસના આસન નજીક આવ્યા. અંધારામાં સળવળાટ સાંભળી એમણે પૂછ્યું : ‘એ કોણ ?’

‘એ તો જોગીનું કામ છે. હરિભક્તો આવ્યા છે તે જમાડવા જોઈએ ને...!’

ભગવત્સ્વરૂપદાસ સ્વામીએ શાસ્ત્રીજી મહારાજનો અવાજ પારખ્યો ને કહે : ‘દયાળુ, એ તો રાતે એક વાગે માળા ફેરવીને સૂતા છે.’ વળી ત્રણ વાગે તો જાગી જશે. બપોરે કોઈ દિ’ સૂતા નથી. અત્યારે એમને થોડો આરામ મળે તો ઠીક.’

‘પણ ભગવત્સ્વરૂપદા, જોગી વિના મારું કોણ શોભાડશે ?’ શાસ્ત્રીજી મહારાજના અવાજમાં વેધક આદ્રતા હતી. એમણે કહ્યું : ‘અત્યારે તો જોગી જ મારી લાજ રાખશે. માટે એમને જગાડવા દો.’

‘પણ હરિભક્તોને સવારે જમાડીએ તો ?’

સદા કાગનિદ્રા અને હરણફાડકો રાખતા યોગીજી મહારાજ આટલા વાર્તાલાપ દરમ્યાન જાગે નહીં એવું કેમ બને ? એ બેઠા થયા ને હાથ જોડી શાસ્ત્રીજી મહારાજ સામે ઊભા રહ્યા. એમને જોઈ શાસ્ત્રીજી મહારાજને અંગેઅંગ આનંદ ઉભરાયો : ‘અહો, જોગી ! ચાલો રસોઈ બનાવવાની છે...’

‘ભલે, સ્વામી...’ અને ‘જોગી’એ મધરાતે સેવા માટે કછોટો વાળ્યો. દિવસ અને રાતના ખરલમાં હોમાઈ, સેવાથી લસોટાઈ દેહને વાટી નાખવાની એમની વૃત્તિનો ઉમંગ, હરિભક્તોએ ત્રણ વાગે જમી લીધું ત્યારે પણ એવો ને એવો જ પલ્લવિત હતો !

અહીં તો શાસ્ત્રીજી મહારાજનો બોલ ઉપાડી લેવાનો હતો. એટલે યોગીજી મહારાજ જેવા શિષ્યનો આવો અદમ્ય ઉત્સાહ હોય એ દેખીતું છે.

પણ યોગીજી મહારાજ તો યોગીજી મહારાજ હતા. સેવાની બાબતમાં તો ગુરુનો બોલ ન હોય તો પણ એમનો ઉત્સાહ એવો જ અદ્ભુત રહેતો. એમના આ ઈશકની વાત એમણે તા. ૩-૬-૫૮ના રોજ રાતની સભામાં યુવકોને આ રીતે કહી હતી :

‘અમે ૪૦ સદ્ગુરુઓની સેવા કરી છે. સારંગપુરમાં, નવાગામ, મોજીદડ વગેરે ગામોમાંથી હરિભક્તો આવે તે વહેલી સવારે જવાના હોય તેનાં ભાતાં બંધાવી દઈએ. સવારે ૨-૩૦ વાગે ઊઠું, સો-દોઢસો રોટલા ઘડી નાખું. રાતના ભંડારી પાસેથી ગોળ ને અથાણું લઈ રાખું તે સવારે ભંડારીને જગાડવા ન પડે. સવારે ચાર વાગ્યામાં કોઈને દસ, કોઈને પંદર એમ રોટલા અને ગોળની કાંકરી ભગવા કપડામાં બાંધીને આપી દઉં.

અત્યારે હું મરી જાઉં તો પણ મને અંતરમાં શાંતિ. એનું કારણ મોટા પુરુષોને સેવ્યા છે. રાજી કરી લીધા છે. તેથી અંતરે શાંતિ છે.

અત્યારે મને કહે તો ૫૦ માણસની રસોઈ કરી નાખું. બધાને જમાડી દઉં, જરાય થાકું નહીં.’

યોગીજી મહારાજે યુવકો આગળ પોતાના આ ઉત્સાહની વાત કરી ત્યારે એમની ઉંમર લગભગ સિત્તેર વર્ષની હતી. આવા જ ઉત્સાહની વાત કરતાં એક વખત એમણે કહ્યું હતું : ‘પીરસવું. એવો લાભ ક્યાંથી મળે ? અમે ૪૦ વર્ષ પીરસ્યું છે. પહેલાં ખાધું જ નથી. પાછળ દાળ કે જે વધ્યું હોય તે ખાઈ લઈએ ને પછી રાત્રે જમીએ. પીરસવાનું પુણ્ય મોટું છે.’

યોગીજી મહારાજની સેવા કરવાની ઉત્કંઠાય કેવી ! જાણે સેવાની તક શોધતા જ હોય ! આફ્રિકામાં એક દિવસ યોગીજી મહારાજ લઘુ કરવા મંદિરના બાથરૂમમાં ગયા. બાથરૂમમાં યુવકોનાં ધોવાનાં કપડાં ભેગાં થયેલાં હતાં. સ્વામીશ્રીએ ધોવાનાં કપડાંનો આ ઢગલો જોયો. એમણે બાથરૂમનું બારણું અંદરથી બંધ કરી દીધું અને કપડાં ધોવા એ બેસી ગયા ! સેવા કરવાનો આ અવસર મળ્યો તેથી એમનો હર્ષ સમાતો ન હતો. કપડાં ધોઈને એ જ્યારે બહાર નીકળ્યા ત્યારે સૌને ખબર પડી કે સ્વામીશ્રીએ સૌનાં કપડાં ધોઈ નાખ્યાં છે !

એકવાર યોગીજી મહારાજ, સંતો-હરિભક્તોને લઈને નારાયણ ઘાટે સ્નાન કરવા પધાર્યા હતા. એ વખતે કોઠારી બબુભાઈ સ્નાન કરીને વસ્ત્ર બદલી રહ્યા હતા ત્યારે ઘાટ ઉપર પડેલું તેમનું ભીનું ધોતિયું લઈને યોગીજી મહારાજ કહે, ‘લાવો, તારવી દઉં.’ બબુભાઈ તો સ્થિર થઈ ગયા. દૃઢતાથી ધોતિયું પકડી લીધું અને કહે : ‘તમારાથી એવું કેમ થાય ?’

ત્યારે યોગીજી મહારાજે દાસભાવે કહ્યું : ‘તમારા જેવા શાસ્ત્રીજી મહારાજના કૃપાપાત્ર મહામુક્તની સેવા ક્યાંથી ?’

શાસ્ત્રીજી મહારાજનો ૮૫મો જન્મજયંતી મહોત્સવ અટલાદરામાં ઊજવાયો તે પ્રસંગે મોમ્બાસાથી સી. ટી. પટેલ આવેલા હતા. રાત્રે અગિયાર વાગ્યા પછી સૂવા માટે એ જગ્યા શોધવા લાગ્યા પણ તસુમાત્ર જગ્યા ન મળે. એમ ને એમ બારના ટકોરા થયા. સી. ટી. પટેલ રસોડા પાસે પહોંચ્યા. જોયું તો યોગીજી મહારાજ જાગતા બેઠા હતા અને માળા ફેરવી રહ્યા હતા. સી. ટી. પટેલ એમની પાસે ગયા. યોગીજી મહારાજ કહે : ‘સૂતા નથી ?’

સી. ટી. પટેલે જવાબ આપ્યો : ‘તે તો થશે પણ આપ કેમ જાગો છો ? થાક છે તોય ઉજાગરો કેમ કરી રહ્યા છો ?’

યોગીજી મહારાજે હસતાં હસતાં ઉત્તર આપ્યો : ‘સમૈયો છે, રાતે મોડા હરિભક્તો આવે, એમની સેવા કરવી જોઈએ ને !’ આમ કહ્યા પછી એમણે ઊઠીને જાતે સી. ટી. પટેલ માટે સૂવાની વ્યવસ્થા કરી આપી.

એક વખત રામોદના હરિભક્તોના આમંત્રણથી યોગીજી મહારાજ રામોદ પધાર્યા હતા. આ ગામને તેઓ ‘ગોકુળિયું ગામ’ કહેતા. યોગીજી મહારાજ પધાર્યા હતા તેથી હરિભક્તોએ લાડુની રસોઈ આપી. ઘણા હરિભક્તો જમવાના હતા. માતમ સ્વામી રસોઈ બનાવવા લાગ્યા. યોગીજી મહારાજ હરિભક્તોને કથાવાર્તા કરી રહ્યા હતા.

ભંડાર હવા ઉજાસ વિનાનો અને બળતણનાં લાકડાં લીલાં, તેથી ધુમાડો બહુ થવા લાગ્યો. માતમ સ્વામીની આંખો બળવા માંડી તેથી રસોઈ પડતી મૂકીને એ મેડી ઉપર જઈને સૂઈ ગયા. થોડીવારે કથા સમાપ્ત થઈ. યોગીજી મહારાજે રસોડામાં જઈને જોયું તો ચૂલામાં લાકડાં બળતાં હતાં,

માતમ સ્વામી ન મળે ! ઉપર ગયા તો જોયું કે માતમ સ્વામી ગોદડું ઓઢીને સૂતા હતા. યોગીજી મહારાજે કારણ પૂછ્યું ત્યારે માતમ સ્વામીએ કહ્યું : ‘મારે રસોઈ કરવી નથી. ધુમાડો બહુ થાય છે.’ માતમ સ્વામીની વાત સાંભળી યોગીજી મહારાજ પ્રેમથી બોલ્યા : ‘આપણે ઠાકોરજીને વખતસર થાળ ધરવો પડશે, તેનું શું થશે ?’

માતમ સ્વામી ખીજાઈને બોલ્યા : ‘તમારે થાળ ધરવો હોય તો તમે રસોઈ કરો. મારે તો ભંડારમાં આવવું નથી.’

યોગીજી મહારાજે નીચે આવી કછોટો મારી, હાથપગ ધોઈ રસોઈ શરૂ કરી દીધી. જોતજોતામાં લાડુ, દાળભાત, શાક વગેરે તૈયાર થઈ ગયાં. ત્યાં રામોદના હરિભક્ત મોહનભાઈ આવ્યા. એમણે યોગીજી મહારાજને રસોઈ કરતા જોઈ પૂછ્યું : ‘માતમ સ્વામી ક્યાં ગયા ?’

ધુમાડાથી યોગીજી મહારાજની આંખો લાલઘુમ થઈ ગઈ હતી. એ હસતાં હસતાં બોલ્યા : ‘આજે ઘણા વખતે મને ઠાકોરજીના થાળની સેવા મળી. માતમ સ્વામી બહુ દયાળુ. પ્રેમથી સેવા આપી.’

સેવાનો યોગીજી મહારાજનો ઉત્સાહ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ એવો જ તરવરાટ ભર્યો હતો. એમની વય ૭૬ વર્ષની હતી ત્યારની આ ઘટના છે : ગોંડલમાં બપોરના ત્રણ વાગ્યા હશે. સ્વામીશ્રી એકલા ઓરડામાં જાગતા પોઢ્યા હતા. બીજા સેવકો નિદ્રાધીન હતા. દિવસ દરમ્યાન ઘણીવાર સેવકો થાક્યા-પાક્યા સૂઈ રહ્યા હોય તો સ્વામીશ્રી એમને જગાડતા નહીં.

આજે એ એકલા જ પથારીમાંથી નીચે ઊતરી, રબરના સ્લીપર શોધી, ઓરડાની બહાર પાછળના ભાગમાં આવ્યા. બાથરૂમમાં જઈ સ્વચ્છ થયા. પછી બારીમાંથી જોયું તો બગીચામાં ઘણો કચરો પડેલો. સાફસૂફ કરવાની તક આજે ખરી મળી છે. એમ ધારી પોતે બગીચામાં જવા માટે રસોડામાં આવ્યા. અહીં કેટલુંક ઉઘાડું પડેલું. તે બધું ઠીકઠાક કર્યું. માટલાં ઢાંક્યાં. ટપકતો નળ બંધ કર્યો અને રસોડામાંથી ધીરે ધીરે પગથિયાં ઊતરી નીચે બાગમાં આવ્યા. કોઈ સેવકના ટેકા વગર ચાલવા-ઊતરવામાં યોગીજી મહારાજે બહુ સાવચેતી રાખી. પણ સેવાનો ઉત્સાહ એટલો કે છાનામાના આગળ વધ્યા. ખૂણામાંથી સાવરણો ઉપાડ્યો. કેરીનાં છોતરાં વગેરે કચરો

એકઠો કર્યો. બદામના ઝાડ નીચે પાન વેરાયેલાં તે સાવરણાથી એકઠાં કરવા લાગ્યા. કંઈક ખખડાટ થયો અને સેવકો જાગી ગયા. જોયું તો સ્વામીશ્રી પથારીમાં નહીં. એટલે બહાર તપાસ કરી તો સ્વામીશ્રીને સાવરણો લઈ વાળતા જોયા. સેવકો એમની પાસે દોડી આવ્યા. એમના હાથમાંથી સાવરણો લઈ લીધો અને ઝંખવાતા મને પ્રાર્થના કરી : ‘બાપા, આમ ન કરવું.’

યોગીજી મહારાજનો તો એક જ ઉદ્ગાર હતો : ‘મને સેવા કરવાનું બહુ મન થાય છે. પણ કોઈ સેવા કરવા દેતું નથી.’

યોગીજી મહારાજની સેવાની આ ભાવનાએ એક ઝંખનાનું જ રૂપ ધારણ કર્યું હતું. સેવા કરવા એ સદા વ્યાકુળ રહેતા. વૃદ્ધાવસ્થામાં એ તક મળતી ન હતી. તેથી તો કોઈકવાર એ વ્યાકુળતા પ્રગટ પણ કરતા. એક વખત નાહીને ધોતિયું બદલતા હતા. એ વખતે કહે, ‘અદાની દેરી છે ને, તે અમે ચણેલી. પહેલાં ચેલા હતા, હવે એક ડિગ્રી વધી. ગુરુ થયા... એ ગુરુમાંથી શું થઈશું ?... પછી કહે, ‘હવે ચેલા થવું છે. વાસણ ઘસવા મળે. સેવા મળે... ગુરુ થવામાં માલ નથી.’

ક્યારેક તો સેવાની એમની ઈચ્છા એટલી ઉત્કટ બની રહેતી કે વલવલાટના રૂપે જ દેખાય. તા. ૨૮-૧-૬૪ની બપોરે એ પોઢ્યા હતા તે એકદમ જાગ્યા અને સેવકને કહે, ‘મારે વાસણ ઊટકવા જવું છે.’

સેવક કહે, ‘બધા ઊટકે છે.’ એટલે સૂઈ ગયા. થોડીવારે ફરી ઝબકીને જાગ્યા અને કહે, ‘મારે વાસણ ઊટકવા જવું છે. મને લઈ જાવ. હરિભક્તોની થાળીઓ ક્યાંથી ઊટકવા મળે ! હરિભક્તોની સેવા કરવાનું મને બહુ મન થાય છે.’

આ વખતે યોગીજી મહારાજની ઉંમર ૭૪ વર્ષની હતી. અને અનેક રોગોથી તબિયત લથડી ચૂકી હતી.

હવે જ્યારે યોગીજી મહારાજથી દેહ વડે સેવા કરવાનું કોઈ રીતે શક્ય નહોતું અને સંતો-હરિભક્તો કે સેવકો જ્યારે એમને કોઈ એવી સેવા કરવા દે એમ નહોતા ત્યારે ચિત્તમાં રમમાણ આ ભાવના સ્વપ્નમાં પ્રગટ થવા લાગી. અને યોગીજી મહારાજ સ્વપ્નમાં પણ સેવા કરીને ભગવદ્ભક્તિનો

સંતોષ પામવા લાગ્યા. તા. ૧-૧૦-૬૯ના રોજ જમતી વખતે યોગીજી મહારાજ કહે, ‘આજે સ્વપ્નું આવ્યું હતું : રસોડામાં ગયો. કોઈ હતું નહીં. મને થયું ૧૦ વાગ્યા છે, કેમ હજુ રસોઈ કરી નથી ? પછી મેં દસ શેરની રોટલી, બે તાવડી ઉપર અડધો કલાકમાં કરી. સાથે બાલમુકુંદ સ્વામી હતા. એ મદદ કરવા લાગ્યા. ત્યાં આંખ ઊઘડી ગઈ.’

એક દિવસ બપોરે સવા ત્રણ વાગે આરામ કરીને ઊઠ્યા. પછી કહે, ‘આજ સૂતી વખતે જૂનાગઢની સ્મૃતિ કરતો હતો. જાગા સ્વામીના ઓરડાનાં દર્શન કર્યાં. અદા જ્યાં ગોષ્ઠિ કરતા હતા તેનાં દર્શન કર્યાં. પછી ગોંડલ આવ્યા. ત્યાં હું, દાજી બાપુ અને નાનો જયંતી ગૌશાળામાં ગયા. ત્યાં ત્રણ-ચાર દિવસનું છાણવાસીદું ભેગું થયેલું. મેં દાજીબાપુને કહ્યું : ‘આ સાફ કરીએ.’ દાજીબાપુ કહે, ‘કોઈ માણસ પાસે કરાવીશું.’

મેં કહ્યું : ‘હું જ માણસ ! બીજો ક્યાં ગોતવા જવો ?’ પછી તો મેં અને નાના જયંતીએ સૂંડલા લીધા ને માથે લઈને બે ગાડાં છાણ ઉકરડે નાખી દીધું. ને ગૌશાળા ચાંદી જેવી ચોખ્ખી કરી દીધી. પછી ઘઉંનું કુંવળ છાંટી દીધું તે ભીનું ન લાગે. પછી ગાયો આવીને બેઠી. બધા હરિભક્તોય આવ્યા. આવું ચોખ્ખું જોઈને એમણે પૂછ્યું : ‘આ કોણે કર્યું ?’

મેં કહ્યું : ‘દેવતા આવીને કરી ગયા, ઈન્દ્ર, બ્રહ્મા વગેરે કરી ગયા.’

પછી દાજીબાપુ સૂકાં દાતણનો ટોપલો લઈને ઉકરડે નાખવા જતા હતા. મેં કહ્યું : ‘દાતણ નાખવાં રહેવા દો. એક દિવસ ઉપવાસના દિવસે મુંબઈ સવારે ૧૦ વાગે પાંચમા માળે પધરામણીએ ગયો હતો, ને સવા રૂપિયો (બેટમાં) મૂક્યો. એવી રીતે પૈસા આવે છે. તે દાતણ ફેંકી ન દેવાય. ઠાકોરજી માટે રોજ નવાં લાવવાં પણ આપણા માટે તો આજે પાણીમાં પલાળીને બેત્રણ દિવસ ચલાવવાં.’

તા. ૧-૧-૧૯૭૦ના રોજ થયેલા સ્વપ્નદર્શનની વાત કરતાં યોગીજી મહારાજે કહ્યું : ‘આજે શાસ્ત્રીજી મહારાજે દર્શન દીધાં. એક ગામમાં ગયા હતા. ગામનું નામ યાદ નથી. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાથે હતા. ઘણા હરિભક્તો પણ સાથે હતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજે મને પાણી પાવાનું કહ્યું. પછી

એક નાની માટલી હતી તેમાંથી ગાળી ગાળીને સૌને લોટાથી પાવા લાગ્યો. પાણી ગાળેલું હતું. પણ આપણે ગાળવું જોઈએ ને ! ફરીથી ગાળીને સૌને આપ્યું. શાસ્ત્રીજી મહારાજ ખુલ્લે શરીરે ખુરશી ઉપર બેઠા હતા. ને માથે (ફાળિયું) બાંધ્યું હતું. બહુ રાજ થયા. ત્યાં તમે (સ્વામી ઈશ્વરચરણદાસ) આવી ગયા ને આંખ ઊઘડી ગઈ...

તા. ૯-૧-૧૯૭૦ના રોજ વહેલી સવારે યોગીજી મહારાજે કહ્યું : ‘સ્વપ્નું આવ્યું. ચાણસદમાં મોટા સ્વામીએ દશ શેરનો લોટ બાંધેલો. પછી સૂઈ ગયા. હું રસોડામાં ગયો તે લોટ પડેલો. પછી મોટા સ્વામીને પૂછ્યું, તો કહે તાવ આવે છે. પછી મેં કહ્યું : ‘વહેલું કહ્યું હોત તો ?’ પછી દશશેરની રોટલી ને અધમણનું શાક કરી નાખ્યું.’

યોગીજી મહારાજની આ અનન્ય સેવાભાવના વિષે જાણ્યા પછી ભાવકના ચિત્તમાં યોગીજી મહારાજના જ નીચેના શબ્દો સતત પડઘાતા રહે તો એમાં કોઈ આશ્ચર્યને સ્થાન નથી. આ રહ્યા એમના શબ્દો : ‘જેને હજારો માણસ માને તો પણ દાસના દાસ (ની જેમ) વર્તે તો સમજવું કે (આનામાં) ભગવાનનો પ્રવેશ છે કે કાં ભગવાન સાક્ષાત્ છે.’

૧૨

નિયમ ધર્મના અસિધારા વતધારી

સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં ત્યાગાશ્રમ સ્વીકારવો એટલે માબાપ, સગાંસંબંધી, સ્વજનો, વતનની મહોબ્બત-મમતા વગેરેથી સંપૂર્ણ છેડો ફાડી નાખવો. જન્મભૂમિ ઉપર જવાય નહીં અને માબાપ તથા ભાઈભાંડુની સાથે હળવા-મળવાનો તેમજ બોલવા-ચાલવાનો કોઈ વ્યવહાર જ રખાય નહીં. વળી, અષ્ટ પ્રકારે સ્ત્રી અને ધનનો ત્યાગ સાચવવાનો.

આવો કઠોર આચાર પાળવો અતિ કઠિન અને દોઢલો છે. યોગીજી મહારાજે એ આચાર સંપૂર્ણપણે અને અત્યંત સાવધાનીપૂર્વક પાળ્યો હતો. એટલે જ તો શાસ્ત્રીજી મહારાજ કહેતા : ‘આવી સર્વોપરી સેવાભક્તિ અને સર્વોપરી ત્યાગ અને તપ બેનો અસંભવ સમન્વય તો આ યોગીમહારાજમાં જ મળે છે.’ યોગીજી મહારાજની સેવાભક્તિ વિષે તો આપણે આગળના પ્રકરણમાં જોયું. એમનાં ત્યાગ અને તપ વિષે પણ જેટલું કહીએ, જેટલું વર્ણવીએ એટલું ઓછું છે.

ઈ. સ. ૧૮૪૯ના જાન્યુઆરીના આરંભના દિવસોમાં એકવાર શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાથે યોગીજી મહારાજ રંગીલા પોળમાં ખેંગારજીભાઈને ત્યાં બિરાજમાન હતા. એવામાં યોગીજી મહારાજના પૂર્વાશ્રમના ભાઈ કમળશીભાઈ શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શને આવ્યા. યોગીજી મહારાજ તેમને

જોઈને વીજળીની ઝડપે ત્યાંથી ઊભા થઈ ગયા અને રસોડાવાળા રૂમમાં જઈ સેવામાં પરોવાઈ ગયા.

બહાર કથા પૂરી થઈ. સૌ હરિભક્તો વિખરાઈ ગયા. ફક્ત શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને કમળશીભાઈ વાતો કરતા બેઠા હતા. કમળશીભાઈની એવી ઈચ્છા હતી કે યોગીજી મહારાજનાં દર્શન થાય. તેથી શાસ્ત્રીજી મહારાજે યોગીજી મહારાજને બોલાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ યોગીજી મહારાજ દેખાયા નહીં.

પછી શાસ્ત્રીજી મહારાજે કમળશીભાઈને કહ્યું : ‘એ તો ગુણાતીત પુરુષ છે. અને એ કોઈ રીતે તમને ભેગા નહીં થાય. માટે હવે તેમને બોલાવવા નથી.’ કમળશીભાઈ પણ ખરેખરા સત્સંગી હતા. તેથી બહુ આગ્રહ ન રાખ્યો અને મનોમન વંદન કરીને પાછા ફરી ગયા.

ગોંડળ મંદિરમાં સેવા કરતા યોગીજી મહારાજના પૂર્વાશ્રમના નાના ભાઈ છગનભાઈ સાથે યોગીજી મહારાજ કદી બોલતા નહીં તથા ઊંચી આંખ કરી તેમની સામે જોતા પણ નહીં. તેથી છગનભાઈ હંમેશાં યોગીજી મહારાજના પ્રેમથી વંચિત રહેતા. તેનો તેમને તથા તેમના પરિવારને ઘણો રંજ રહેતો. એકવાર છગનભાઈએ ગુણવંતભાઈને કહ્યું : ‘બાપાના આશીર્વાદ લઈ દો. છોકરાંવના દેશકાળ સારા થાય.’

ગુણવંતભાઈએ યોગીજી મહારાજને વાત કરી ત્યારે એ બોલ્યા : ‘અમારે આશીર્વાદ ન અપાય. બાલમુકુન્દ સ્વામી પાસે જાવ.’ એમ આજ્ઞા કરી બાલમુકુન્દ સ્વામીના આશીર્વાદ લેવા મોકલ્યા. જો કે યોગીજી મહારાજના સખા દાજી બાપુ જેઓ છગનભાઈ સાથે જ સેવામાં હતા, તેમને સખાભાવે યોગીજી મહારાજ સાથે ઘણી છૂટ હતી. તેઓ છગનભાઈ માટે પણ યોગીજી મહારાજની નામરજી છતાં આશીર્વાદ મેળવતા.

તા. ૧-૩-૬૭ના રોજ વડતાલ, ખાંધલી, નાપા થઈ ભાદરણ ત્રિભોવનદાસભાઈને ત્યાં યોગીજી મહારાજ પધાર્યા હતા. અહીં રાત્રે સ્નાન કરતી વખતે એક યુવકે યોગીજી મહારાજને પૂછ્યું : ‘આપનું ગામ કયું ? ધારી ને ?’

ત્યારે યોગીજી મહારાજ હસતાં હસતાં કહે, ‘મારું ગામ બ્રહ્મગામ. બ્રહ્મમહોલ છે. બીજું તો સળગી ગયું.’

પછી ફરી બીજા યુવકે કહ્યું : ‘પણ અષ્ટકમાં ધારીનું નામ આવે છે.’

ત્યારે યોગીજી મહારાજ બોલ્યા : ‘સંસ્કૃતમાં નામ બોલાય, પણ ગુજરાતીમાં ન બોલાય.’

યોગીજી મહારાજે અમરેલીના હરિભક્તોને વીસાવદરમાં વચન આપ્યું હતું કે ચોમાસા પછી અમે આવીશું. તેથી લગભગ ૪૦ જેટલા સંતો-હરિભક્તોના સંઘ સાથે તેઓ અમરેલી જવા નીકળ્યા.

બે દિવસ માટે અમરેલીમાં કથા-વાર્તા, દર્શન, સભા વગેરે પ્રવૃત્તિઓ થતી રહી. એ દરમિયાન ધારીના ભક્તો યોગીજી મહારાજને આમંત્રણ આપવા આવ્યા. ભક્તોએ સ્વામીશ્રીને પધારવાની વિનંતી કરતાં કહ્યું : ‘બાપા, વીસ માઈલ જ દૂર છે.’ અને પછી ઘણી વિનવણીઓ કરી પણ યોગીજી મહારાજ તો સાધુતા, ધર્મ, વૈરાગ્ય અને નિયમ મર્યાદાનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ ! એ કેમ તૈયાર થાય ? ઘણા સલાહ આપવા લાગ્યા : ‘સ્વામી, આપ તો બ્રહ્મરૂપ ! આપને બાધ નહીં. ત્યાંના લોકોને લાભ આપો.’

પણ યોગીજી મહારાજનો એક જ જવાબ : ‘અમથી (અમારાથી) તો એનાં ઝાડવાં પણ ન જોવાય.’ સૌ લાચાર બની ગયા.

તા. ૨-૯-૬૧ના રોજ ઠાકુર દ્વાર ઉપર આવેલી હાલાઈ લોહાણા મહાજન વાડીમાં જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ ધામધૂમથી ઊજવાયો.

બીજે દિવસે યોગીજી મહારાજને સ્નાન કરાવતાં એક યુવકે કહ્યું : ‘કાલે તો આપની જ્ઞાતિની વાડીમાં સભા થઈ.’

યોગીજી મહારાજ જાણે કંઈ સમજ્યા ન હોય એમ એમણે કોઈ પ્રતિભાવ ન દેખાડ્યો. ત્યાં બીજો યુવક કહે : ‘ધારીમાં પ્રગટ થઈ જગમાં ડંકો વગાડ્યો.’

આ સાંભળી સ્વામીશ્રી એકદમ ભાવમાં આવી ગયા અને બોલ્યા : ‘ગામ, નામ, ઠામ બધું બળી ગયું. બ્રહ્મ હમારી જાત.’ એમ બે હાથ ફેલાવી ખુમારીથી બોલ્યા : ‘ગુરુ...! જોગીના કુળ અને નદીના મૂળ સુધી ન જવું.’

એમ કહી હસતાં હસતાં બે યુવકોના હાથ ઝાલી ઊભા થતાં કહે, ‘હાલો, હાલો આવી વાતો નોં કરવી. બહાર હરિભક્તો દર્શનની રાહે ઊભા છે !’

૧૯૬૨ના ઓગસ્ટ માસમાં મુંબઈ કપોળવાડીમાં ‘હરિલીલામૃત’ તથા ‘સ્વામીની વાતુ’ની પારાયણો થઈ હતી. એ અરસામાં ધારી ગામના વતની એક ભાઈ યોગીજી મહારાજ પાસે આવ્યા. એમની આર્થિક સ્થિતિ બહુ નબળી હતી. તેમને એમ કે યોગીજી મહારાજ ધારીના વતની છે એટલે મદદ કરશે. તેથી એમણે સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘હું ધારીનો વતની છું. મારે સાત દીકરી ને બે દીકરા છે. હું બહુ દુઃખી છું. તમે ધારીના છો તો મને મદદ કરો.’

આ સાંભળી યોગીજી મહારાજ એકદમ ગભરાઈ ગયા અને બોલવા લાગ્યા : ‘મારે ગામ નથી. મારે જાત નથી. હું બ્રહ્મ છું.’ એમ બોલતાં બોલતાં મંડપમાંથી પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યા ગયા.

ઈ. સ. ૧૯૬૩માં કરેલી પંચતીર્થી યાત્રાનો હસ્તલિખિત અહેવાલ મુંબઈમાં રોજ સવારે ૫-૧૫ વાગે યોગીજી મહારાજ કોઠારી સ્વામી પાસે વંચાવતા. આ પંચતીર્થીમાં યોગીજી મહારાજ સિવાયનો સંઘ ધારી પણ ગયેલો એટલે ધારીનો અહેવાલ પણ એમાં હતો.

ધારીનો અહેવાલ વંચાણમાં આવવાનો સંભવ હતો એની આગલી રાત્રે યોગીજી મહારાજે ખાનગીમાં કોઠારી સ્વામીને કહી દીધું હતું, ‘જન્મસ્થાનનો પ્રસંગ ન વાંચવો.’

એક વખત મુંબઈના ફૂલદોલના ઉત્સવના અરસામાં એક દિવસ શાસ્ત્રીજી મહારાજ, યોગીજી મહારાજ તથા સંતમંડળ હરિલાલ મગનલાલ ડ્રેસવાળાને ઘેર પધરામણીએ ગયા હતા. તેમણે પૂજન આરતી પછી વાત કરતાં કહ્યું : ‘અમારાં માતૃશ્રી અને યોગીજી મહારાજ પૂર્વાશ્રમમાં સગપણમાં થાય છે. માતૃશ્રીનું મોસાળ પણ ધારી હતું.’

આ વાત સાંભળતાં જ વીજળીનો આંચકો લાગ્યો હોય એમ યોગીજી મહારાજ ધ્રૂજ ગયા. એમણે તરત જ કીર્તન ઉપાડ્યું. શાસ્ત્રીજી મહારાજ મંદ મંદ હસી રહ્યા હતા.

દેહ અને દેહના સંબંધી થકી પોતાના ચૈતન્યને જુદો જાણનારા યોગીજી મહારાજને કોઈ બંધન હતું નહીં. છતાં શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞા મુજબ વર્તવાનો યોગીજી મહારાજનો કેટલો તીવ્ર ખટકો હતો !

જેવી રીતે યોગીજી મહારાજે સ્વજનોના સંબંધ અને વતનની માયાનો વિચ્છેદ કરી ત્યાગ દાખવ્યો. એવી જ રીતે સ્ત્રીનો અષ્ટપ્રકારે ત્યાગ કરીને એક કઠોર તપશ્ચર્યા દાખવી હતી. ક્યારેક સંસારી જીવને એમાં અતિરેક પણ દેખાય પણ યોગીજી મહારાજને મન તો એ શ્રીજીમહારાજે પ્રબોધેલો માર્ગ હતો ને એ માર્ગે એમણે ચાલવાનું હતું. યોગીજી મહારાજની આ તપશ્ચર્યાને સમજવા માટે એમના જીવનની કેટલીક ઘટનાઓ જોવી રહી.

એક સાંજે એક હરિભક્તને ત્યાં ઉકાળાપાણી માટે જવાનું હતું. ઠાકોરજી માટે વિવિધ વાનગીઓ તૈયાર કરવામાં આવી હતી. ઠાકોરજીનો થાળ થઈ રહ્યો હતો. ભક્તોની ભીડ પણ વધી રહી હતી.

એટલામાં અંબુભાઈ હીરાભાઈ એક બાળકીને લઈને છેક યોગીજી મહારાજ પાસે પહોંચ્યા. એમણે કહ્યું : ‘બાપા, આને આશીર્વાદ આપો.’

સૌને જાણ થઈ કે એ તો દીકરી છે. તેથી મોટા સ્વામી અને સૌ હરિભક્તો અંબુભાઈ ઉપર ગુસ્સે થયા. અને ઘડીભર કોલાહલ મચી ગયો. સૌને એક જ ચિંતા હતી કે આ બધું જેમના માટે ગોઠવ્યું છે એ સ્વામીશ્રી હવે જમશે નહીં. સૌ શાંત પડ્યા એટલે યોગીજી મહારાજ એટલું જ બોલ્યા : ‘મહારાજે આપણો સ્વાદ ટાળ્યો.’ અને એમ કહી સારાયે પ્રસંગને એમણે ગુણદર્શનમાં ફેરવી નાખ્યો.

તા. ૧૭-૧-૬૦ના રોજ નૈરોબીમાં યોગીજી મહારાજ પ્લેનમાં નીકળવાના હતા, ત્યારની આ ઘટના છે. પ્લેનમાં દરેક વખતે યોગીજી મહારાજ માટે આગળના ભાગમાં ખાસ સગવડ કરવામાં આવતી. પ્લેન ઊપડવાની તૈયારીમાં હતું. સ્વામીશ્રીને બેસવા માટે બોલાવવામાં આવ્યા. પ્લેનની નજીક પહોંચતાં યોગીજી મહારાજે એકાએક પૂછ્યું : ‘બીજાં ક્યાં ?’ પ્લેનમાં મુસાફરીના ઘણા પ્રસંગોમાં સ્વામીશ્રીએ આવો પ્રશ્ન કદાચ પહેલીવાર જ પૂછ્યો હતો.

‘બીજાં મુસાફરો બેસી ગયાં છે. આપણે જ બાકી છીએ.’ સ્વામી ઈશ્વરચરણદાસે કહ્યું.

યોગીજી મહારાજે સી. ટી. પટેલ તથા બીજા હરિભક્તોને એકદમ બોલાવ્યા અને કહ્યું : ‘આપણે આ પ્લેનમાં નથી જવું.’

‘કેમ બાપા ?’ બધા આશ્ચર્યથી બોલી ઊઠ્યા.

‘બધાં બૈરાં બેઠાં હોય અને આપણે તેમને અડીને જવું પડે. તે બંને જ નહીં.’ એવા મક્કમ ભાવથી યોગીજી મહારાજ બોલ્યા કે કોઈ વિશેષ દલીલ કરી શક્યું જ નહીં.

હંમેશાં હસતા, આનંદ કરાવતા સ્વામીશ્રી કંઈક આકળા થઈ જતાં બોલ્યા : ‘બધાં બેઠાં હોય ને અમારાથી જવાય જ નહીં. એ લોકોએ પહેલાં આપણને બેસાડવા જોઈએ અને પછી બીજાને બેસાડે એમાં બાધ નહીં. હરમાનભાઈ હંમેશાં એવી જ ગોઠવણ કરતા.’

બીજી બાજુ વિમાનમાં કેપ્ટન અને ચાલકો ઉતાવળ કરી રહ્યા હતા. સૌ સ્વામીશ્રીના નિર્ણય ઉપર સ્તબ્ધ થઈ ગયા હતા.

‘બધાં નીચે ઊતરી જાય પછી આપણાથી ચડાય. નહીં તો આજે આપણે જવું જ નથી. કાલે જઈશું. નહીં તો ટ્રેનમાં જઈએ, મોટરમાં જઈએ, પણ પ્લેનમાં તો આજે જવું જ નથી.’ યોગીજી મહારાજે ફરીવાર દૃઢતાના સૂરો ઉચ્ચાર્યા અને હરિભક્તોની રહીસહી આશાનો પણ છેદ કરી નાખ્યો.

આ બાજુ પ્લેનમાં પંખાએ ઊપડવાની ગતિ પકડી લીધી હતી. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ થઈ શકે એમ નહોતો. એવી કટોકટી સર્જાઈ હતી. પ્લેનના કેપ્ટનને તથા બેસી ગયેલાં વિદેશી મુસાફરોને કોણ સમજાવે ? સ્વામીશ્રીને તો સમજાવી શકાય એમ હતું જ નહીં. એમના નિયમોમાં બાંધછોડ અસંભવિત હતી. આખરે સૌએ કેપ્ટનને સંતોનાં સ્ત્રી-પુરુષ મર્યાદાના નિયમ વિશે સમજાવ્યું. જાણે ભગવાનનો પ્રવેશ થયો હોય એમ કેપ્ટને વાત સ્વીકારી લીધી અને મહિલા મુસાફરોને ઊતરી જવા વિનંતી રૂપે જાહેરાત કરી.

મુસાફરોમાં પણ મહારાજનો પ્રવેશ થયો અને લેશ પણ દલીલ વગર સૌ અંગ્રેજ મહિલાઓ ઊતરી ગઈ. ત્યાર પછી જ યોગીજી મહારાજે પ્લેનની સીડી ઉપર પગ મૂક્યો. અને પોતાની બેઠકમાં ગોઠવાયા. પડદા પડી ગયા.

અને બાકીના મુસાફરો બેઠા પછી લગભગ દસથી પંદર મિનિટ મોડું થયેલું પ્લેન ઊપડ્યું.

ભાયાવદરમાં વાડીથી યોગીજી મહારાજની શોભાયાત્રા કાઢવામાં આવી હતી. શોભાયાત્રા પૂરી થતાં યોગીજી મહારાજ ઉતારે આવ્યા ત્યારે એક નાની બાળકી સ્વામીશ્રીના આસન ઉપર આવી ગઈ. યોગીજી મહારાજે તરત વસ્ત્રો સહિત સ્નાન કરી લીધું. પછી કાંઈ લીધું નહીં. પ્રમુખસ્વામીએ તથા સંતોએ બહુ પ્રાર્થના કરી તો પણ કંઈ લેવાની ઘસીને ના જ કહી. છેવટે થોડો ઉકાળો ગ્રહણ કર્યો હતો. જો કે પોતાનો ઉપવાસ સિદ્ધેશ્વર સ્વામીને કરવાની આજ્ઞા કરી હતી.

વસ્ત્રપરિધાનની બાબતમાં યોગીજી મહારાજ પોતાની સાદગીમાં જરાપણ બાંધછોડ કરતા નહીં. જામનગરમાં આણદાબાવાના આશ્રમના વિશાળ મેદાનમાં હરિલીલાકલ્પતરુની પારાયણનું આયોજન થયું હતું. હરિલીલાકલ્પતરુની કથાનું અમૃતપાન પ્રમુખસ્વામી કરાવતા હતા. તમામ વ્યવસ્થા આણદાબાવાના મહંતશ્રીએ ગોઠવી હતી.

આણદાશ્રમના મહંતજી યોગીજી મહારાજની અપરિમિત ભક્તિ, પ્રેમ અને લાગણી જોઈ ગદ્ગદિત થઈ ગયા. તેમણે એક કિંમતી શાલ યોગીજી મહારાજને ભેટ આપવા સંકલ્પ કર્યો. જ્યારે એ શાલ લઈને આવ્યા ત્યારે એ જોઈ હસતાં હસતાં યોગીજી મહારાજે કહ્યું : ‘શાલ બહુ સારી, ગોંડલમાં ઘનશ્યામ મહારાજ ઓઢે એવી છે.’ અને પછી બોલ્યા : ‘અમારા સેવક આ શાલને ગોંડલ મોકલી આપશે.’

પરંતુ શાંતિપ્રસાદજી મહારાજે યોગીજી મહારાજ શાલ ઓઢે એવો આગ્રહ રાખ્યો. પણ સ્વામીશ્રી મક્કમ રહ્યા અને કહ્યું : ‘અમારે સાધુને શાલદુશાલા ન ઓઢાય. શિક્ષાપત્રીની આજ્ઞા છે. માટે આ શાલ મહારાજને ખૂબ શોભશે.’ શાંતિપ્રિયજી મહારાજ તો યોગીજી મહારાજની મક્કમતા અને ત્યાગ-વૈરાગ્યના અલંકારે શોભતી ઋજુ છતાં દૃઢ સાધુતા જોઈ એમના ગુણાનુરાગી બની ગયા.

સ્વામીશ્રી યોગીજી મહારાજ બીજીવાર આફ્રિકાના પ્રવાસે પધારવાના હતા. એ નિમિત્તે માટુંગામાં પોદ્દાર કોલેજ હોલમાં રાત્રે વિદાય સમારંભ યોજવામાં આવ્યો હતો. શહેરના નગરપતિ જમિયતરામ જોશી તથા કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજી ખાસ આવ્યા હતા. ગુજરાતના ગામેગામથી તથા દિલ્હી, કલકત્તા વગેરે દૂરનાં કેન્દ્રોમાંથી ત્રણ હજાર જેટલા હરિભક્તો યોગીજી મહારાજનાં દર્શને આવી પહોંચ્યા હતા.

ગુજરાતમાં ભાગવતના પ્રખર જ્ઞાતા ને કથાકાર કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીને જ્યારથી યોગીજી મહારાજનો યોગ થયો, ત્યારથી એક અનોખી પ્રીતિની ગાંઠ એમની સાથે બંધાઈ ચૂકી હતી. યોગીજી મહારાજની નિખાલસતા, સાધુતા અને નિર્દોષતા એમને એટલાં સ્પર્શી ગયાં હતાં કે પોતે યોગીજી મહારાજને પિતાતુલ્ય માનતા ને સ્નેહ કરતા.

આજે સભામાં એમણે યોગીજી મહારાજને વંદન કરી, રૂપેરી કોરનું સુંદર રેશમી પીળું ઉત્તરીય ઓઢાડ્યું.

એ જ્યારે સભામાંથી જવા ઊઠ્યા ત્યારે યોગીજી મહારાજે તેમને નજીક બોલાવ્યા અને એટલા જ પ્રેમથી એ વસ્ત્ર તેમને પોતાના તરફથી ઓઢાડી દીધું. યોગીજી મહારાજની આ ચેષ્ટા કોઈ સમજી શક્યું નહીં પણ શાસ્ત્રીજીના પ્રેમનો પ્રતિભાવ એમની નિર્મળ મુખાકૃતિમાંથી સહેજે પ્રગટ થતો હતો. શાસ્ત્રીજી વધુ આગ્રહ ન કરી શક્યા. પણ બાપાની પ્રસાદી જાણી ભેટ પાછી સ્વીકારી ને આ વસ્ત્રપ્રસાદી ગૃહસ્થને વધુ શોભશે એમ ધારી એમણે સભા પ્રમુખ શ્રી જમિયતરામ જોશીને એ ઉત્તરીય ઓઢાડી દીધું.

સમારંભના કેન્દ્રમાં ચાલી રહેલી પ્રેમની આ આપ-લે સૌનું ધ્યાન ખેંચતી રહી. સૌ એ તો સમજી જ ગયું કે આવું સુંદર રેશમી વસ્ત્ર, આજ્ઞા વિરુદ્ધ સ્વામીશ્રી ન રાખે. શ્રીજીની આજ્ઞાના અખંડ પાલક, કોમળ સ્પર્શને સર્પ સમાન લેખતા યોગીજી મહારાજે એ વસ્ત્રનો તત્કાળ અનાદર ન કર્યો. શાસ્ત્રીજીની ભાવપૂર્તિ કરીને જ વિનયપૂર્વક એનો ત્યાગ કર્યો. વૈરાગ્યનો આ વિવેકપૂર્ણ અભિગમ પણ યોગીજી મહારાજની સાધુતાનો દ્યોતક બની રહ્યો !

ગ્રીષ્મના પ્રચંડ તાપમાં પણ પવનના સ્પર્શથી દૂર રહેતા યોગીજી

મહારાજને આફ્રિકામાં નૈરોબીના ઠંડા વાતાવરણમાં કેમ રહેવાશે. એ પ્રશ્ન સંતો અને હરિભક્તોને મૂંઝવતો હતો. એને માટે શરીર ઉપર ઓઢવાનાં ગાતરિયાં-ઉત્તરીય વસ્ત્ર પણ જો ગરમ હોય તો ઠંડી ખાળી શકાય.

આમ તો યોગીજી મહારાજ હંમેશાં સુતરાઉ ગાતરિયાં જ પહેરતા, ને ગાંઠ મારતા એટલે હૂંફ સારી રહેતી.

મુંબઈના પ્રેમી ભક્તરાજ જયંતીભાઈ, શરીરને સારી ગરમી આપી શકે એવી કાશ્મીરી શુદ્ધ પશ્મિનાની ગરમ શાલો લઈ આવ્યા. શાલનો ગરમાવો યોગીજી મહારાજને પસંદ પડી ગયો. ને મનોમન ખાતરી થઈ કે આ શાલ જો ગાંઠ વાળીને ઓઢીએ તો જરૂર ઠંડી રોકી શકાશે. પણ એમણે તરત જયંતીભાઈને પૂછ્યું : ‘આ પહેરાય ? કેટલામાં પડી ?’

વણિકબુદ્ધિ જયંતીભાઈએ સહજતાથી જવાબ વાળ્યો : ‘બાપા, બજારમાં બે-ચાર જગ્યાએ ફર્યો, ને આ શાલ બહુ સસ્તામાં મળી ગઈ. ગરમ પણ સારી છે. આપ વાપરો. અમારા જૈન સાધુ મહારાજો પણ આ શાલ ઓઢે છે.’

જયંતીભાઈની વાતમાં સ્વામીશ્રીને કંઈક વિશ્વાસ બેઠો. પણ એમનું મન પૂરેપૂરું સંશયરહિત થયું નહોતું.

એંશી વર્ષની વયે પણ ગરમ સીવેલું વસ્ત્ર કે ગરમ સ્વેટર પહેરવાનું સ્વામીશ્રી કોઈ વાતે સ્વીકારે જ નહીં, ભલે ઠંડીથી દેહ પડે, પણ મહારાજની આજ્ઞા કેમ લોપાય ? આવા કડક વ્રતધારી સ્વામીશ્રીને જ્યારે બધાએ મળીને સમજાવ્યું કે આ શાલ સોંઘી છે ત્યારે જ એમણે એનો અંગીકાર કર્યો.

આફ્રિકાથી લંડન જતી વખતે પણ જ્યારે સૌ હરિભક્તોએ એમને હાથ-પગનાં ગરમ મોજાં પહેરવાનું સમજાવેલું ત્યારે એમણે ઘસીને ના પાડી દીધી હતી કે આપણાથી એ પહેરાય જ નહીં. નૈરોબીમાં દીનુ ભટેસા તો હાથપગનાં સારામાં સારાં ગરમ મોજાં લઈ આવ્યા ને અત્યંત પ્રેમ અને આગ્રહપૂર્વક અંગીકાર કરવા વિનંતી કરી. પણ એ વહાલા યુવાનના પ્રેમને પણ આ બાબતમાં સ્વામીશ્રી વશ ન થયા. બીમારી અને વૃદ્ધાવસ્થામાં મહારાજે સાધુને છૂટ આપી હોવા છતાં યોગીજી મહારાજ આવા અલ્પ નિયમોને પણ ચુસ્તપણે વળગી રહેતા.

વૈભવમાં ખપે એવી કોઈ પણ ચીજને યોગીજી મહારાજ સ્પર્શતા નહોતા. પાલિતાણાના ઠાકોર સાહેબનાં ફોઈબાને સ્વામીશ્રી પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિભાવ. તેમની સૂચનાથી ઠાકોર સાહેબે રાજમહેલમાં યોગીજી મહારાજની પધરામણી કરાવી. સ્વામીશ્રી સાથે ઘણા સંતો-હરિભક્તો હતા. દરબારે ખૂબ સારી આગતા-સ્વાગતા કરી. યોગીજી મહારાજ તથા સંત સ્વામી સોફા પર ગાલીચો બિછાવ્યો હતો તેના પર સાથે બેઠા.

ઠાકોર સાહેબ બોલ્યા : ‘બાપા, ફઈબા સાહેબે કહેવડાવ્યું છે, સ્વામીશ્રી ખાલો દૂધ પીએ.’

ત્યારે બાઢડાના નારણભાઈ ઠાકોર સાહેબની બાજુમાં જ નીચે બેઠા હતા. તેમને વિચાર આવ્યો : ‘બાપા ! હવે શું કરશે ? સ્વામીશ્રી દૂધ પીતા નથી અને તે પણ ચાંદીનો ખાલો છે. ચાંદીના પાત્રમાં સ્વામિનારાયણના સાધુ ન પીએ. અને વળી એક સ્ત્રીએ કહેવડાવ્યું છે.’

આ પ્રમાણે એ વિચારતા હતા ત્યાં સ્વામીશ્રીએ નારણભાઈ તરફ નિર્દેશ કરીને ઠાકોર સાહેબને કહ્યું : ‘આ અમારા નારણભાઈ બાઢડાના હરિભક્ત છે. ખેડૂત છે પણ બહુ જ્ઞાની છે. ઘણાં સારાં કીર્તનો મોઢે છે. કાળા અક્ષર કુહાડે માર્યા છે પણ વાતો બહુ સારી કહે છે.’ એ પ્રમાણે પરિચય આપ્યો તેથી ઠાકોર સાહેબનું ધ્યાન નારણભાઈ તરફ ગયું.

એ જ વખતે સ્વામીશ્રીએ દૂધનો ખાલો લઈ ઠાકોરજીને ધરી ઠાકોર સાહેબના હાથમાં આપી દીધો. અને કહ્યું : ‘લ્યો બાપુ, ઠાકોરજીની પ્રસાદી.’

એમ કહેતાં ઊભા થઈ ગયા. દરબાર તો હાં હાં કરતા રહ્યા કે આપ મને આપવા શા માટે તસ્દી લો છો ? એમાં ને એમાં એમનું ધ્યાન ન રહ્યું કે સ્વામીશ્રીએ દૂધ લીધું જ નથી. યોગીજી મહારાજ તો તરત જ ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયા.

નિયમધર્મ પાળવામાં યોગીજી મહારાજ દેહને કદી ગણતા જ નહીં. વૃદ્ધાવસ્થા હોય કે માંદગીની અસર નીચે શરીર અત્યંત અશક્ત બની ગયું હોય, એ નિયમધર્મથી કદી ચલિત થતા નહીં.

આફ્રિકાના છેલ્લા સત્સંગ પ્રવાસ પછી યોગીજી મહારાજને મસાની તકલીફ વધી અને લોહી પડતું. અશક્તિ ઘણી રહેતી. ૧૯૫૫ના પ્રવાસ

વખતે છાતીમાં ઠંડી પેસી જતાં શરદી અને ગળામાં ખરેરીની તકલીફ કાયમી થઈ ગઈ હતી. આવી નાની મોટી બીમારી, વળી અત્યંત તપસ્વી અને સંયમી જીવન તથા સત્સંગ પ્રચારાર્થે ગામડાંઓનું સતત વિચરણ. આવા સખત પરિશ્રમને કારણે એમને વધારે પડતી અશક્તિ રહેતી. ઘર કરી ગયેલી બીમારી અને વયોવૃદ્ધ અવસ્થા હોવા છતાં સ્વામીશ્રી મહારાજની આજ્ઞાપાલનનું સંપૂર્ણ તાન રાખતા.

ઈ. સ. ૧૯૬૧ના વસંતપંચમીના અરસામાં સ્વામીશ્રીએ એકાએક રોગ ગ્રહણ કર્યો. લોહીનું દબાણ એકાએક ઘટી ગયું તેથી ડોક્ટરોએ સંપૂર્ણ આરામની સૂચના આપી. આ પછી લોહીનું દબાણ તો નોર્મલ થયું પણ હરસની તકલીફ શરૂ થઈ જે સ્વામીશ્રીએ પાછળથી જણાવ્યું કે ‘ચાર મહિનાથી આ તકલીફ છે પણ અમે કોઈને વાત કરતા નહોતા.’ આવી તબિયતમાં પણ યોગીજી મહારાજ નિયમધર્મમાં કશી ચૂક થવા દેતા નહીં.

વૃદ્ધાવસ્થા, માંદગી, અશક્તિ, ઉનાળાના દિવસો, તેથી મધુભગતે યોગીજી મહારાજને સહેજ ઝીણાં ગાતરિયાં પહેરવાની વિનંતી કરી ત્યારે એ કહે, ‘જો અમે ઝીણાં પહેરીએ તો આખો સંપ્રદાય ઝીણાં પહેરવા માંડે.’

એટલે મધુભગતે કહ્યું : ‘અમે નવા સંતો આપનો વાદ નહીં લઈએ.’

ત્યારે યોગીજી મહારાજે કહ્યું : ‘નવા ન લે પણ જૂના તો લેને ? માટે જાડાં સારાં’ એમ કહી જાડાં વસ્ત્રો જ પહેરવાનો આગ્રહ રાખ્યો. જો કે એમને મન કોઈ વાદ લે કે ન લે એ વાત ગૌણ હતી. પણ એમની પોતાની અભિરુચિ એવી કે મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે જાડાં વસ્ત્રો જ પહેરવાં.

યોગીજી મહારાજની માંદગી ચાલુ હતી એટલે સૌ સંતો અને હરિભક્તોએ તથા ડોક્ટરોએ પણ એમને પાટ કે પલંગ ઉપર સૂવા બહુ સમજાવ્યા પણ એમણે કોઈનું સાંભળ્યું નહીં. એ હંમેશાં જમીન ઉપર આસન પાથરીને સૂતા.

સખા સમાન પ્રેમી હરિભક્ત નારણભાઈ શેઠે અત્યંત હેતુભાવ અને નમ્રતાથી વિનંતી કરી : ‘બાપા, તમારે પલંગ પર સૂવું જ પડશે. આજે તો હું તમારું કંઈ સાંભળવાનો નથી.’ સ્વામીશ્રીએ તેમની પણ વાત કાને ધરી નહીં.

ફરી સૌએ વિનંતી કરી : ‘બાપા, આપને સિત્તેર વર્ષ તો થયાં છે. વળી આપ માંદા છો તેથી આપને પલંગ ઉપર સૂવામાં શાસ્ત્રનો (શિક્ષાપત્રી અને ધર્મામૃતનો) કોઈ બાધ આવતો નથી.’

‘મહારાજની આજ્ઞા નથી, એ બને જ નહીં.’ એમ કહી યોગીજી મહારાજ પોતાની લાક્ષણિક ઢબે ગળા ઉપર હાથ મૂકે અને ના પાડે. સાધુતાની પરાકાષ્ઠા સમા સ્વામીશ્રી અતિ આગ્રહની સામે આ પોતાનું છેલ્લું શસ્ત્ર વાપરતા. પણ આજે તો સૌએ નિર્ધાર કર્યો હતો એટલે આગ્રહનો ગજગ્રાહ ચાલુ રહ્યો. છેવટે ક્યવાતે મને એ પલંગ ઉપર સૂવા તૈયાર થયા. પણ એમને મનમાં જરાય રુચ્યું નહીં.

હંમેશાં ભોંય પથારી કરનાર પુરુષે સિત્તેર વર્ષ જીવનમાં સૌ પ્રથમવાર ઢોલિયાનો સ્પર્શ કર્યો. એમનું અંતર ઘણું જ દુભાતું હતું પણ ભક્તોના અતિશય આગ્રહ આગળ જીવનમાં કદાચ પહેલી જ વાર સ્વામીશ્રીએ નમતું જોખ્યું. પોતાના અડગ વર્તમાનમાં હરિભક્તોને રાજી રાખવા છૂટ મૂકી. છતાં અર્ધી રાત્રે એકદમ જાગૃત થઈ ગયા અને જાણે મહાન અપરાધ થયો હોય એમ એકધારું બોલવા લાગ્યા : ‘બહુ દુઃખ થાય છે, બહુ દુઃખ થાય છે.’ એમ કહી ખાટલો કાઢી નંખાવ્યો ને નીચે પથારી કરી પોઢી ગયા !!

બીજે દિવસે રાત્રે ફરીથી હરિભક્તો અને સંતોએ એમને આગ્રહ કરી ખાટલામાં પોઢાડ્યા. છેવટે ભક્તોના પ્રેમ આગળ હાર કબૂલ કરીને એમણે ખાટલામાં પોઢવાનું માન્ય રાખ્યું. પણ બોલ્યા કે આજથી મારો સાધુતાનો વટ ઊતરી ગયો.

માંદગીમાં અશક્તિને કારણે એ દંડવત્ ઓછા કરતા. એકવાર એમણે ખૂબ અશક્તિ હોવા છતાં બે દંડવત્ તો કર્યા જ. એ જોઈ ડૉક્ટરે કહ્યું : ‘આપ દંડવત્ ન કરો તો ન ચાલે ?’

એટલે હસતાં હસતાં એમની લાક્ષણિક શૈલીમાં એ બોલ્યા : ‘ગુરુ ! એમ પોલ ન હાલે. દંડવત્ તો કરવા જ પડે.’

એકવાર ત્રણ દિવસ સુધી સતત તાવ રહ્યો. ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પણ થયા હતા. તેમાં વળી રાત્રે શૌચ જવું પડતું. ત્યારે બધા ના પાડે છતાં એ શૌચ પછી સ્નાન કરતા.

વળતે દિવસે નાહી ધોઈ પૂજા કરવા બેઠા. ખૂબ જ અશક્તિ હતી. બેસાતું પણ નહોતું છતાં પૂજામાં બેઠા. ઠાકોરજીની મૂર્તિઓ પધરાવી. પુષ્પ ચઢાવ્યાં. પ્રસાદ ધરાવ્યો. માળા ફેરવી. સમગ્ર વિધિ નિયમ મુજબ જ કરી. પછી પ્રદક્ષિણા કરવાની સૌએ ઘણી ના કહી. પણ એ કહે, ‘ના, બે કરી લઉં, મને કંઈ થવાનું નથી.’ એમ કહી માંડ માંડ ઊઠ્યા ને પાંચ પ્રદક્ષિણા કરી બે દંડવત્ પ્રણામ પણ કર્યા. ત્રણ ડિગ્રી તાવમાં પણ નાહવું, ધોવું, પૂજા, દંડવત્ પ્રદક્ષિણા બધી જ વિધિ નિયમસર, પ્રેમથી, શ્રદ્ધાપૂર્વક કરતા સ્વામીશ્રીને જોઈને સૌ દ્રવિત થઈ ગયા.

ઊંઘના એક ઈલાજ તરીકે ડોક્ટરોએ સ્વામીશ્રીને બદામ, એલચી અને સાકર ખાવા સૂચવ્યું. ડોક્ટરોની હાજરીમાં એ પ્રયોગ કર્યો. ધીરે ધીરે જાણે મમળાવતા હોય એમ ચાવતાં ચાવતાં એકાદ બદામ, એલચી ને સાકર જમતા હતા. પછી પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમાં હાથ ઊંચો કરીને ડોક્ટરોને બદામ વગેરે વહેંચવા લાગ્યા. પછી જાણે બીતાં બીતાં બોલતા હોય એમ પૂછવા લાગ્યા : ‘જિંદગીમાં પહેલીવાર બદામ ખાધી ! કોઈ દી’ ખાધેલી નહીં. વાંધો તો નહીં ને ? ઈલાયચી પણ ખાધેલી નહીં. નિયમ ખરો ને ! કંઈ બાધ તો નહીં ને ?’ એવા તો નિર્દોષભાવે એ પૂછી રહ્યા કે જાણે મોટો અપરાધ ન થઈ ગયો હોય !

‘બાપા, આ તો દવા તરીકે છે એમાં કંઈ વાંધો નહીં.’ ડૉ. ભગુભાઈએ નમ્રતાથી કહ્યું. ત્યારે એમણે થોડી હાશ અનુભવી. પણ ફડકો સંપૂર્ણ તો મટ્યો નહીં.

યોગીજી મહારાજ નિયમધર્મના પાલનમાં તસુ પણ ચલાયમાન થતા નહીં એવી જ રીતે પોતાના શિષ્યો-સંતો-હરિભક્તો પાસે પણ એવા જ આચારની અપેક્ષા રાખતા. એ પળાવવામાં ક્યારેક તો એ કઠોર પણ દેખાતા.

સુવર્ણકળશ જયંતી મહોત્સવ વખતે ૫૧ યુવાનો ભાગવતી દીક્ષા લેવાના હતા. એ નિમિત્તે એ સૌને નિર્જળા ઉપવાસ હતો. વૈશાખની ગરમીના કારણે નિર્જળા ઉપવાસમાં સૌને પાણીનો શોષ પડવા લાગ્યો. દિવસ તો માંડ પસાર થયો પણ સાંજ કેમેય પસાર થાય નહીં.

આ દીક્ષાર્થીઓમાં એક મહેન્દ્ર ભગત હતા. અતિશય અશક્તિને કારણે ઉતારાની ઓસરીમાં એ આરામ કરતા હતા. રાત્રે કથા પછી યોગીજી મહારાજ ત્યાં પધાર્યા. એમણે મહેન્દ્ર ભગતની ખબર પૂછી પણ એ કંઈ બોલી શક્યા નહીં. એટલે સ્વામીશ્રીએ એમને આરામ કરવા જણાવ્યું. અને કહ્યું : ‘હમણાં બાર વાગશે એટલે નાહીધોઈ પૂજા કરી પાણી પીજો.’ તે વખતે તો યોગીજી મહારાજે એમને પાણી પીવાની છૂટ આપી જ નહીં. બધાને એમ કે બોલી શકાતું નથી એટલી અશક્તિ છે તો જરૂર છૂટ આપશે. પણ દયામૂર્તિ સ્વામીશ્રી વ્રત-ઉપવાસ માટે એટલા જ કડક અને કઠોર હતા. કેટલીક વાર ઉપવાસી યુવકોને ઊલટી થાય, અત્યંત બેચેની જણાય તો પણ છૂટ આપતા નહીં. તેઓ હંમેશાં જીવની દયા ખાતા, દેહની નહીં.

એક દિવસ એક બાળક હિતેશ પારેખને સ્વામીશ્રીએ ઉપવાસ આપ્યો. તેણે સાંજ સુધી તો નિર્જળા કર્યો પણ એ પછી તેનાથી રહેવાતું નહોતું. તેણે પિનાકીન બ્રહ્મભટ્ટને બેત્રણ વાર કહ્યું : ‘બાપાને કહો કે પાણી પીવાની છૂટ આપે.’ એવામાં સ્નાનનો સમય થઈ ગયો. હિતેશ પણ સૌની સાથે સ્વામીશ્રીને સ્નાન કરાવવા આવ્યો. સ્વામીશ્રીએ પૂછ્યું : ‘આજે કોને ઉપવાસ છે ?’

પછી હિતેશને પણ ઉપવાસ છે એ જાણીને કહે, ‘ગુરુ ફર્સ્ટમાં કે સેકન્ડમાં ? પાણી પીધું છે ?’ યોગીજી મહારાજ સાવ નિર્જળા ઉપવાસને ફર્સ્ટમાં ગણતા અને સાદું પાણી પીને કરે તે સેકન્ડમાં ગણતા.

હિતેશે કહ્યું : ‘બાપા, પાણી તો નથી પીધું પણ હવે નથી રહેવાતું.’

‘ગુરુ,’ સ્વામીશ્રીએ એકદમ બળમાં કહ્યું : ‘નો પિવાય ! આપણે તો ફર્સ્ટમાં રહેવાનું. લ્યો બળ. અપવાસ નહીં લાગે.’

હિતેશ તો રડવા જેવો થઈ ગયો. પણ સ્વામીશ્રીએ નમતું ન જોખ્યું. એટલે પિનાકીન બ્રહ્મભટ્ટે કહ્યું : ‘બાપા, તમને આ નાના છોકરાની દયા નથી આવતી ? સાંજ તો પડી ગઈ છે, પાણી પીવા દો.’

સ્વામીશ્રીએ પિનાકીન ઉપર વેધક દષ્ટિ કરતાં કહ્યું : ‘તમને એના દેહની દયા આવે છે. મને એના જીવની દયા આવે છે.’ પછી પાણીની છૂટ આપતાં એમણે કહ્યું : ‘જાવ, પાણી પીજો. એક જ ગ્લાસ પીજો.’

યોગીજી મહારાજ અવારનવાર યુવકોને નિયમધર્મ અને સંપ્રદાયના આચાર વિષે સમજ આપતા રહેતા. ક્યાંક ચૂક થાય તો સુધારી લેવાનું સૂચવતા અને ક્યારેક તો શિક્ષાના પ્રેમભર્યા પગલારૂપે ઉપવાસ પણ આપી દેતા.

ઉત્સવ પ્રસંગે વિવિધ સેવા કરતા યુવકો એક વખત શાક સુધારતાં પહેલાં બટાટાં ધોઈ રહ્યા હતા. તે જ સમયે સ્વામીશ્રી ત્યાંથી પસાર થયા. જોયું તો યુવકો ગાળ્યા વિનાના પાણીથી બટાટાં ધોઈ રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રી ઊભા રહ્યા. અને નજીક આવી કહ્યું : ‘નળને ગળણું બાંધવું. શાક ગાળેલાં પાણીથી ધોવું. હવે આ બધાં બટાટાં ન વપરાય. ઊટકી નાખો તો વપરાય.’ પછી રાખથી બધાં બટાટાં ઊટકી નાખવા આજ્ઞા કરી !!

યુવકો તો વિચારમાં પડી ગયા. બે મણ બટાટાં રાખથી ઊટકવાનાં ! એવામાં સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘હું પણ બટાટાં ધોવા આવું છું. બધાં ધોઈ ન નાખતા. મારા માટે રાખજો.’

યુવકોએ નિયમલોપની આ શિક્ષા સહર્ષ સ્વીકારી લીધી. સૌ મંડી પડ્યા અને એકેએક બટાટાને રાખથી ઊટકી નાખ્યું !

નવા પાર્ષદોની સંખ્યામાં ઉમેરો થયો એટલે કાંદીવલીમાં માણેકલાલ શેઠના સ્વતંત્ર બંગલા ‘સૂર્યકુંજ’માં રહેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. અહીં રસોઈ બનાવવી, વાસણ માંજવાં કે અન્ય સાફસૂફી વગેરે બધું જાતે કરવાનું હતું. વડીલ હરિભક્તોએ યોગીજી મહારાજને ખાસ વિનંતી કરી કે નવા પાર્ષદોએ ક્યારેય આવડું મોટું રસોડું કર્યું નથી, વાસણ માંજ્યાં નથી એટલે રસોયા તથા ઘાટીઓને કામ કરવા રાખી લઈએ તો સારું.

સ્વામીશ્રીએ ખર્ચનું બહાનું કાઢ્યું. ત્યારે હરિભક્તોએ પગાર ને અન્ય ખર્ચ ઉપાડી લેવાની તૈયારી બતાવી અને રસોયા તથા નોકરો રાખવાની તરફેણમાં કેટલીક દલીલો કરી.

સામાન્ય રીતે હરિભક્તોનું હંમેશાં સાચવતાં સ્વામીશ્રીએ જરા પણ નમતું ન આપ્યું. ઠાકોરજીના થાળ, વાસણ ઊટકવાં અને અન્ય સાફસૂફી વગેરે સેવાઓ સંતોએ જાતે જ કરવી જોઈએ એવા આગ્રહવાળા અને સેવા

એ તો સંતોનું જીવન બની જવું જોઈએ એવો જેનો મત, સમગ્ર જીવન જેમણે ઠાકોરજીની અને અન્ય હરિભક્તોની સેવા જ કરી છે, એક ક્ષણ પણ સેવા વગર જે રહી શકતા નહીં એ પુરુષ આગળ હરિભક્તોની કોઈ દલીલો કે આગ્રહ ટકી શક્યાં નહીં. સંતોનું આધ્યાત્મિક ઘડતર થાય અને એમનું જીવન સ્વાશ્રયી અને સ્વાવલંબી બને એ મહત્ત્વ એમની આજ્ઞામાં હતું.

જુવાન અવસ્થામાં સંતોમાં રજોગુણ પેસી ન જાય એની યોગીજી મહારાજ બહુ ચીવટ રાખતા. ત્યાગ અને વૈરાગ્યની આકરી વાતોથી સંતોનું બપ્તર ઘડતા. સંતોને પોતાની રોજબરોજની જરૂરિયાત - ધોતિયાં, પૂજા, પુસ્તક, કલમ વગેરે રાખવા માટે ખુલ્લાં ખાનાં કરાવતા. કોઈને કબાટ કે તાળાં નહીં. કોઈ બિનજરૂરી પદાર્થનો સંગ્રહ ન થઈ જાય તેનો આગ્રહ રાખતા. ધન ને સ્ત્રીનો ત્યાગ શિર સાટે પાળવા રાતદિવસ સંતોને અનુરોધ કરતા. એટલા માટે અક્ષરભવનના પ્રાંગણમાં પણ સ્ત્રીઓ ન આવે એવી જોગવાઈ ઈચ્છતા. અક્ષરભવનની ગેલેરીઓમાં પણ કામ વગર જવું નહીં ને બહાર ડોકિયું તો કરવું જ નહીં એવું કડક એમનું પ્રતિબંધાત્મક સૂચન હતું.

નિષ્કામ ધર્મ અને સાધુના પંચવર્તમાન સારધાર પાળી શકાય એ માટે એમણે સંતોને શિક્ષાપત્રી સાથે ‘ધર્મામૃત’ નિત્યપૂજામાં વાંચવાની આજ્ઞા કરી હતી તથા દર એકાદશીએ ‘નિષ્કામ શુદ્ધિ’ ગ્રંથનો પૂરો પાઠ સમૂહમાં કરવા આદેશ આપ્યો હતો અને દર રવિવારે સત્સંગસભા પછી રાતની સંતોની સભામાં મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ‘વચનામૃત’ અંત્યનું ૧૮મું સમૂહમાં પાઠ કરવા જણાવ્યું હતું.

એક દિવસ રાત્રે કેટલાક સંતો જમ્યા પછી તુંબડામાં પાણી પીતા હતા તે જોઈને સ્વામીશ્રી કહે, ‘સૌ તુંબડામાં પાણી પીઓ છો ને ?’ આ તક જોઈ કેટલાક સંતોએ સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘બાપા, તુંબડામાં વાસ આવે છે. સ્ટીલના પ્યાલામાં પાણી પીએ તો ?’

‘ના, આપણે ચાલતું હોય એમ જ ચલાવવું. તુંબડામાં જ પાણી પીવું. તમને જોઈએ તો લૂગડાં આપીએ. એનાથી તુંબડી લૂછી નાખવી.’ મેળાવીને પાણી નાખીને જમવું, તુંબડીથી પાણી પીવું, કૌપીન પહેરવી, જાડાં વસ્ત્રો પહેરવાં, તે ઘસાઈ જાય પછી દાંડિયા કરી પહેરવાં, ફાટે તો થીંગડાં મારવાં.

તે માટે બધા સાધુઓએ સોયદોરો રાખવાં, મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ૧૧ વસ્ત્રોથી વધારે ન રાખવાં. નિષ્કામ શુદ્ધિના ઉપવાસ કરવા. પાંચ દિવસે તો એક ઉપવાસ કરવો જ. ઉપવાસ નિર્જળા કરવા. સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરવો, રોજ ‘વચનામૃત’, ‘સ્વામીની વાતુ’નો પાઠ કરવો. વાતું, વચનામૃત તથા કીર્તન મોઢે કરવાં. વારા પ્રમાણે વાસણ ઊટકવાં, ચોકા કરવા ને રસોઈમાં જવું. આવી નાની-મોટી એકેએક આજ્ઞા પાળવાનો યોગીજી મહારાજ અત્યંત આગ્રહ રાખતા. તે માટે લેશ થાક્યા વગર, અનેકવાર હેતથી સંતોને સમજાવતા રહેતા. નવા સંતો, નાના સંતો ભૂલ કરે તો બહુ ઉદાર દિલે ક્ષમા આપતા. વળી, પાછા ખૂબ હેતથી તે પ્રમાણે વર્તવાનો દેઢાવ રાખતા.

નિયમ-ધર્મ વિષે જ્યારે જ્યારે તક મળે ત્યારે ત્યારે એ નાની મોટી સૂચનાઓની સ્મૃતિ કરાવ્યા જ કરતા. જેથી મનમાં એનું બરાબર દઢીકરણ થાય અને એ આચારમાં પરિણમે. એ કહેતા : ‘નિષ્કામી વર્તમાન વિના વિદ્યા, શાસ્ત્ર ભણ્યા હોય તોય કંઈ નહીં. વિદ્યા નિષ્ફળ. ત્યાગ નિષ્ફળ. સંકલ્પ થાય તો માળા ઘમકાવવી. એમાં(સ્ત્રીમાં) વાસના રહી તો બધું વ્યર્થ.’

‘નિઃસ્વાદી વર્તમાન પાળવું. આપણે પાણી નાખી ખાવું. એમ કરવાથી નિર્વિકારપણું આવે. દાળિયા ફાકી લેવા. જે આવે તે હરિ ઈચ્છાએ ખાવું. માગવું નહીં.’

‘બધાએ ભેગા મળીને ખાવું. કર પાત્ર અને ઉદર ઝોળી.’

‘સ્વાદિયાનો સંગ ન કરવો. ઉત્તમનો સંગ કરવો. વર્તમાન પાળતા હોય, નિષ્કામી હોય, મોડા સૂતા હોય. વહેલા ઊઠતા હોય તેનો સંગ કરવો.’

‘દૂધપાક, જલેબી, જાંબુ એ ભાંગી-વાટી પાણી નાખી ખાવું.’

‘કોઈની પાસે સીધી વસ્તુ માગવી નહીં. પૈસાની નોટને ન અડવું. પૈસાને જોવા નહીં. અડી જવાય તો હાથ ધોઈ નાખવા. પગે કરીને અડી જવાય તો પગ ધોઈ નાખવા. આપણે પૈસાની સામે ન જોવાય. કોઈ હિસાબ ગણતો હોય તે ન જોવું.’

‘હું સ્વામી સાથે તેર વરસ ફર્યો પણ જ્યાં દીવો ત્યાં દાતણ નહીં... આ દેહ પોઠિયો છે. તેને જો સેવામાં ન ઘસડીએ તો આપણા પર ચઢી જાય. માટે ખાવાનો, સૂવાનો અને વ્યવહારનો સંકોચ રાખવો. દેહાભિમાનમાં જ્ઞાન ન વધે...’

વાંચન બાબતમાં પણ યોગીજી મહારાજના અમુક આગ્રહો હતા. એકવાર આફ્રિકામાં એમણે સ્વામી ઈશ્વરચરણદાસના હાથમાં સામયિક જોઈ પૂછ્યું : ‘શું વાંચો છો ?’

‘અખંડ આનંદ.’

સ્વામીશ્રીએ હાથમાં લીધું અને પછી બોલ્યા : ‘આવું ન વાંચવું.’ એમ કહી અંક બાજુના પલંગ ઉપર ફેંકી દીધો અને પછી કહ્યું : ‘આપણે ‘વચનામૃત’, ‘સ્વામીની વાતું’ સિવાય બીજું કંઈ ન વાંચવું. એમાં સર્વ સારમાત્ર છે. આવું વાંચવાથી જગત વધુ પેસે. માટે વેદાંતનાં કે એવાં બીજાં ત્રીજાં પુસ્તકો પણ ન વાંચવાં. આપણાં પુસ્તકો ‘સત્સંગિ જીવન’ વગેરે વાંચવામાં બાધ નહીં.’

આફ્રિકાની યાત્રા દરમ્યાન ભારતમાંથી પ્રકાશિત થયેલો એક પ્રસિદ્ધ અધ્યાત્મગ્રંથ ત્યાં સંતોને જોવા મળ્યો. સુંદર ચિત્રો સાથે આકર્ષક રીતે તેનું મુદ્રણ કરાયેલું હતું. સ્વામી ઈશ્વરચરણદાસ તથા અન્ય સંતો એને રસપૂર્વક નિહાળી રહ્યા હતા. તેની ચર્ચા પણ કરતા હતા ત્યાં એકાએક યોગીજી મહારાજ બેઠકખંડમાં આવી પહોંચ્યા. અને પૂછ્યું : ‘શું કરો છો ?’

સંતોએ ચિત્રાત્મક ધર્મગ્રંથ બતાવી ઉત્સાહપૂર્વક કહ્યું : ‘આ જોઈ રહ્યા છીએ.’

સ્વામીશ્રીએ એના ઉપર દૃષ્ટિ કરી ન કરી અને પછી કહ્યું : ‘વચનામૃત’ અને ‘સ્વામીની વાતું’ સિવાય બીજું બધું ફીફાં ખાંડવા જેવું છે. મહારાજ અને સ્વામીની વાણી મૂકી, બીજે ક્યાંય માલ નથી, બીજે ક્યાંય વિશેષ જાણવા જેવું નથી. અર્થાત્ આત્યંતિક કલ્યાણની વાત એમાં જ છે.’ એમ જણાવી, તે પુસ્તક ત્યાં મુકાવી દઈ સૌને અંદર ઓરડામાં સાથે લઈ ગયા.

૧૩

પંચવર્તમાનની અવિચળ આરાધના

‘આ યોગીમહારાજમાં સંતનાં જે ચોસઠ લક્ષણો કહ્યાં છે તે તો છે જ અને એથી ઉપરાંત બીજા પણ અનંત ગુણ છે. અનંતકોટિ બ્રહ્માંડમાં યોગીમહારાજ જેવા સંત નથી. શાસ્ત્રીજી મહારાજે સંતો અને હરિભક્તોને યોગીજી મહારાજના ગુણદર્શન માટે આ શબ્દો અને એ પ્રકારના અન્ય, અનેકવાર કહ્યા હતા. આગળનાં પ્રકરણોમાં યોગીજી મહારાજના એ ગુણોનાં દર્શન યોગીજી મહારાજના વિચાર, એમની વાણી અને એમના વર્તનમાં ક્ષણે ક્ષણે કરતા આવ્યા છીએ. સંતપણું યોગીજી મહારાજના વ્યક્તિત્વનો, કદી છૂટો ન પાડી શકાય એવો અંશ છે. એને અલગ પાડીને આમ વર્ણવવામાં ઔચિત્ય ન હોવા છતાં સંતપુરુષોના ગુણનું રટણ પણ પરમ શાંતિનું એક પરિબળ બની રહે છે એટલે પૂરું વર્ણન કરી શકાતું ન હોવા છતાં એ વર્ણવવાનો લોભ જતો કરી શકાય એવો નથી. અગાઉ આપણે એ પરમ સંતના નિયમધર્મના કડક આચરણ વિષે, સેવા, ક્ષમા, પ્રેમ જેવા અનેક ઉત્કૃષ્ટ ગુણો વિષે થોડીક વાત કરી છે. યોગીજી મહારાજની પંચવર્તમાનની આરાધનામાંથી બીજા થોડાક અંશો પણ જોઈએ –

પંચવર્તમાનના પાલનમાં યોગીજી મહારાજ કેટલા અવિચળ હતા એ તો એમના જ જોશભર્યા શબ્દોમાંથી જાણી લેવા જેવું છે. ઈ. સ. ૧૯૬૦ના

ફેબ્રુઆરીમાં એક હરિભક્તે નિષ્કપટ ભાવે સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘બાપા, આપનામાં મનુષ્યભાવ આવે છે.’

યોગીજી મહારાજે એકદમ ગંભીર થઈને કહ્યું, ‘અમારા પંચ વર્તમાનમાં ફેર હોય તો તમારા જોડા લાવીને મને માથામાં મારો. એ સિવાય મને બીજું કંઈ ન આવડે. પરચા વગેરે મને ન આવડે.’

ઉત્તરાવસ્થામાં પણ જ્યારે યોગીજી મહારાજના સ્કંધ ઉપર સારાયે સંપ્રદાયની ધુરા હતી અને એમનું ઐશ્વર્ય દેશ-પરદેશમાં પણ સૌએ પિછાણ્યું હતું ત્યારે પણ યોગીજી મહારાજ એક જ વાણીમાં સ્ફટિક શા નિર્માન ભાવથી કહેતા : ‘હજીયે અમારે વાસણ ઊટકવાની સેવા કરવી એ જ રુચિ છે. દાસના દાસ રહેવું છે. દાસત્વની મોટપ લેવી છે. એ મોટપ મેદાનમાં પડી છે. એ જ મોટપ લેવી છે. કોઈ દંડવત્ કરે, પૂજાઈએ ઈ ધંધો નથી કરવો. એમાં થાક્યા છીએ. હાથીએ બેસાડે એ ન ગમે. હાથીએ બેસીએ તો કો’ક દિ’ પડીએ ને મરી જઈએ. એમ આપણી ઈચ્છા નથી. કથા-વાર્તા, તપ-ત્યાગ ને સંપ-સુહૃદભાવનો સત્સંગ વધારવાની જ રુચિ છે.’

તા. ૨૪-૩-૬૩ની રાત્રે યોગીજી મહારાજ આરામમાં જવાની તૈયારીમાં હતા. ત્યારે વાતચીત દરમ્યાન એમણે પોતાની રુચિ વિષે વિસ્તારથી કહ્યું : ‘મને તો મારી જયંતી ઊજવે એ ન ગમે. મને તો પૂજાવાનો અંકુર પણ નહીં. મને પૂજાવાનું ગમે નહીં. માનનો અંકુર પણ નહીં. કોઈ હાર પહરાવે તે ન ગમે. દંડવત્ કરે, જય બોલાવે તે ન ગમે, મહાત્મા કહે તે ન ગમે, ભગવાન થવું, પ્રભુ થવું ન ગમે. આ હું નિષ્કપટભાવે કહું છું. મહારાજ, સ્વામી, ભગતજી મહારાજની જય બોલાવે એમાં હું બહુ રાજી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજની જયંતી ઊજવવાની હોય તો હું માથું આપી દઉં. મારી જયંતી ઊજવે તે મને ગમે નહીં. હું તો વાસણ ઊટકવામાં તૈયાર. ટોકણી ખમવામાં તૈયાર. મારે તો પહેલેથી સેવક ધર્મ, ગુરુધર્મ નહીં. ગુરુ થવું ગમે જ નહીં, સેવક થવું ગમે. મેં બહુ ટોકણી ખમી. નિર્ગુણ સ્વામી, વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીની ટોકણી ખમી. ૪૦ વર્ષ ધોકા ખાધેલા તે ખમવાનો સ્વભાવ પડી ગયો છે. તે ખમવું ગમે.’

‘આપ કેમ ટોકતા નથી ?’ સંતોએ પૂછ્યું.

‘મારો ટોકવાનો સ્વભાવ નહીં. આ બધા કહે છે યોગીએ સાધુ બનાવ્યા. મેં ક્યાં બનાવ્યા છે ? શાસ્ત્રીજી મહારાજના સંકલ્પે થયા છે.’

‘મને શાસ્ત્રીજી મહારાજ બોલાવે ‘જોગી !’ તો એકદમ કેફ ચઢી જાય. મને બધાને વિષે દિવ્ય ભાવ. મને કોઈને વિષે મનુષ્યભાવ આવે જ નહીં. મેં જૂનાગઢના મોટા મોટા સદ્ગુરુઓ સેવેલા છે તેનું બળ છે.’

‘સંતો બધા બહુ ભણે એમાં હું રાજી. સંપથી રહે, સુદૃઢભાવ રાખે તે ગમે. હું નિરંતર એ જ વાત કરું છું. શાસ્ત્રીજી મહારાજના સંપ્રદાયમાં ફાટ-ફૂટ ન પડે. જૂનાગઢમાં અમે કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીના મંડળમાં ૨૫ સાધુ હતા. સંપથી ને એકતાથી રહેતા. મને તો એક રોટલો ખાવા મળે તો ખાઈને સૂઈ રહું, પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજની સંસ્થા વધે તે માટે દાખડો કરું છું.’

‘ટપાલમાં બધા ઉપમાઓ લખે... અધમોદ્ધારણ... વગેરે ઉપમા આપે તે ન ગમે. આપણે તો દાસાનુદાસ.’

‘આ મારો અભિપ્રાય ઘણાં વર્ષથી કહેવો હતો તે આજે કહ્યો.’

એક યુવકને સાધુ થવા માટે વાત કરતાં કહ્યું : ‘મારી કંઈ ભૂલ થઈ હોય તો કહેવી, હું સુધારું. કોઈ મને મારી ભૂલ દેખાડે તે મને બહુ ગમે, જેથી આપણે સુધરાય. પણ માન આપે તે ન ગમે, અપમાન કરે તેમાં હું રાજી.’

યોગીજી મહારાજ કહેતા : ‘કોઈ આપણું વાંકું બોલે તો આપણો અવગુણ વિચારવો. જો આપણામાં વાંક ન હોય ને વાંકું બોલે તો એમ માનવું કે ભવિષ્યમાં ભૂલ થવાની હશે, તે ચેતાવે છે. પણ અવગુણ તો લેવો જ નહીં. એમ વર્તીશું તો મહારાજ આપણામાં ભળશે.’

નાનામાં નાની બાબતમાં પણ બીજાનો ગુણ જોઈ - સાંભળી યોગીજી મહારાજ રાજી થતા. મનોમન એ વ્યક્તિને વંદે એટલું જ નહીં પણ દેહથી પણ વંદે. કોઈએ સારું કાર્ય કર્યું હોય, સારો ગુણ દર્શાવ્યો હોય, તો અત્યંત ગુણાનુરાગી સ્વામીશ્રી એને નમી પડતા. ઘણીવાર લાગ આવે તો ચરણસ્પર્શ સુધ્ધાં કરી લેતા. ગુણીને વંદવામાં હિમાલયના શિખરેથી ખીણ સુધી હાથ નમાવવામાં એમને લેશ નાનપ નહોતી.

ભગતજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર પ્રકાશિત થયું એ અરસામાં ૧૪

વર્ષની ઉંમરના નાના ઘનશ્યામ ભગતે એક જ દિવસ અને એક રાત જાગીને પારાયણ કર્યું. એની યોગીજી મહારાજને જાણ થઈ તેથી એ બાળ ઘનશ્યામ ભગતને દંડવત્ કરવા લાગ્યા. ઘનશ્યામ ભગત તો નાસવા લાગ્યા.

યોગીજી મહારાજ વિનુભાઈને કહે, ‘પકડી રાખો.’

વિનુભાઈ મૂંઝાયા કે હવે શું કરવું ? સ્વામીશ્રીને ઊભા કરી દંડવત્ કરતા રોકી રાખવા કે ભગતને પકડી રાખી આજ્ઞા પાળવી ? સ્વામીશ્રીએ ગૂંચ ઉકેલી નાખી. એમણે કહ્યું, ‘આજ્ઞા પાળો.’ વિનુભાઈએ ભગતને પકડ્યા અને બીજા યુવકે દોડતા આવીને યોગીજી મહારાજને દંડવત્ કરતા રોક્યા.

પણ ત્યાં સુધીમાં તો એમણે ત્રણ દંડવત્ કરી લીધા હતા !

યોગીજી મહારાજ કહે, ‘અહોહો ! ભગતજી મહારાજનું સ્વરૂપ થઈ ગયા. કેટલી શ્રદ્ધા !’

એક નાનકડા પાર્ષદના પુરુષાર્થ ઉપર સ્વામીશ્રી વારી ગયા. એમને હૈયે મહિમાની ભરતી ચઢી. દંડવત્ કરવા પાછળ એ જ તો સૂચન હશે ને કે મહિમા સમજે તેને લૌકિક દૃષ્ટિના નાનપ-મોટપના ભેદ ટળી જાય છે. વળી, એ પણ સૂચન ખરું જ કે સાચા ભાવથી કરેલો થોડો જ પુરુષાર્થ સત્પુરુષને રીઝવવા પૂરતો છે કેમ કે તેઓ તો રીઝવા જ બેઠા છે.’

યોગીજી મહારાજ એક સાધુને છાજે એવી જ સેવાનો અંગીકાર કરતા. ભક્તોની લાગણીનો ઉમળકો સાધુપણને અતિકંપી ન જાય એની એ બરાબર કાળજી રાખતા. ઓડના વતની ખુશાલકાકાને પ્રેમભક્તિનું અંગ. હંમેશાં સ્વામીશ્રીને કેસરના પાણીથી સ્નાન કરાવવાની ઈચ્છાથી આવે. યોગીજી મહારાજ એમને ભારપૂર્વક કહેતા : ‘અમે સાધુ છીએ. તો આમ સ્નાન ન કરાય. તમે જરૂર આવો, અને સાદા પાણીથી સ્નાન કરાવો.’

તા. ૨૦-૫-૬૩, યોગીજી મહારાજનો ૭૨મો જન્મજયંતી દિન. સ્વામીશ્રી સ્નાન કરતા હતા ત્યારે એક પ્રેમી ભક્તે સ્વામીશ્રીના મસ્તક ઉપર પાછળથી અચાનક દૂધનો અભિષેક કર્યો. સ્વામીશ્રી એકદમ ચોંકી ગયા. ગભરાઈ ગયા હોય તેમ એ ભક્તનો હાથ પકડીને કહ્યું : ‘આવું સાધુને ન હોય. પાણી લ્યો. આવું કોઈ દિવસ નહીં કરું.’

પાડગોલથી ધર્મજ જતાં રસ્તામાં વડતાલ દર્શનનો મોહ યોગીજી મહારાજ નિવારી શક્યા નહીં. મંદિરે તથા તમામ પ્રસાદી સ્થાનોએ ફરી દર્શનની પરંપરા જાળવી. આ વખતે હરિશ્ચન્દ્ર નામના એક પંજાબી હરિભક્ત સ્વામીશ્રી માટે ફૂલનો સુંદર હાર તથા પ્રસાદ માટે ફળો લાવ્યા હતા. સ્વામીશ્રીએ એક હાર હરિકૃષ્ણ મહારાજને અર્પણ કરાવી દીધો અને બીજો એક હાર હતો એ હરિશ્ચન્દ્રભાઈની એવી ઈચ્છા હતી કે એ હાર સ્વામીશ્રીને પહેરાવવો. યોગીજી મહારાજે એમનો સંકલ્પ પકડી લીધો અને કહ્યું : ‘આ હાર અહીં મંદિરમાં પહેરાવશો નહીં. આપણે બહાર જાણું પછી પહેરાવજો.’ આ હતી યોગીજી મહારાજની સાધુતાની સંપૂર્ણ મર્યાદામાં રહેવાની વૃત્તિ !

યોગીજી મહારાજના એક નાનકડા આત્મનિવેદનમાં એમનું નિખાલસપણું, નમ્રતા અને સાધુપણું કેવાં નૈસર્ગિક રીતે પ્રગટ થાય છે. એ આ શબ્દોમાં જોઈ શકાશે. બહુ ફોશીનો કટકો હતો ! પણ ગા ભેગી વાછડી ! ભેગો ભેગો આવી ગયો. આપણામાં બુદ્ધિ નહીં ! ગુજરાત (પ્રદેશ) જોયેલો નહીં. બે જણ રોકનાર મળેલા. જવા ન દે. હું ગરીબ માણસ પણ બળ આવી ગયું. મોટા સદ્ગુરુની મો’બત છોડીને અવાય નહીં, પણ ‘સ્વામીને રાજી કરવા છે’ એવું તાન. ‘બધા ભલે જાય, તમે અહીં રહો.’ એમ બધા સંતો મને કહે. પણ હાથ છોડાવીને મૂકી દોટ ! તે ગાડા ઉપર ચડી ગયા. ૧૦૦ સાધુ ઊભેલા. ગાડામાં ૧૦૦ પુસ્તકો ભરેલાં. સારંગપુર અદાએ તાર કર્યો. સ્વામી આવ્યા. હું, બળદેવચરણ અને ચાર સાધુ રાતના ૧૧-૦૦ વાગે સ્ટેશને ગયા. હારતોરા કર્યા...’

યોગીજી મહારાજને કોઈપણ પ્રકારના અહમ્મું સહેજ પણ વળગણ ન હતું. એમના અમૃત મહોત્સવની ઉજવણી વખતે લાખો હરિભક્તો એ મહોત્સવમાં ભાગ લેવા માટે આવ્યા હતા. મહોત્સવના મુખ્ય સમારંભ વખતે સ્વામીશ્રીની રસોઈની સેવા કરતા સંતો યોગેશ્વર સ્વામી, પ્રેમપ્રકાશ સ્વામી વગેરે લાભ લેવા એ સમારંભમાં પહોંચી ગયા હતા. સંતોના મનમાં એમ કે સભામાંથી થોડા વહેલા આવી રસોઈ કરી લઈશું. પણ એ નીકળ્યા ત્યારે

લગભગ લાખ ઉપરની હરિભક્તોની મેદનીને વીંધીને વહેલા પહોંચવું અશક્ય લાગ્યું. મંદિરે આવતાં અડધો કલાક લાગી ગયો. એવામાં યોગીજી મહારાજની મોટર પણ આવી ગઈ ! એ રસોડામાં પધાર્યા ને અણસાર આવી ગયો કે હજુ રસોઈ બાકી છે.

જેમનો જન્મજયંતી ઉત્સવ ! આટલા હરિભક્તોનાં ભાવભર્યા સન્માન ! તેમની રસોઈનું આજે ઠેકાણું નહોતું ! અકળામણ તો સ્વામીશ્રીથી હજારો ગાઉ દૂર ભાગતી. એમણે ખૂબ શાંતિથી કહ્યું : ‘લાવો, શાકભાજી આપણે કરી નાખીએ.’ એમ કહી એમના ઓરડા પાછળ ચોક હતો ત્યાં જમવાની સાદડી ઉપર બેસી ગયા ને તાંદળજાની ભાજી તોડવા લાગ્યા. સાથે નાના પ્રેમપ્રકાશ સ્વામી, ચૂની ભગત તેમજ એક બે યુવક હતા.

સ્વામીશ્રીએ ભાજી તોડતા ધીરે ધીરે પ્રેમપ્રકાશ સ્વામી સાથે સાધુતાનાં લક્ષણ વિષેની વાત કરવા માંડી.

લાખો હૈયાંના માનવંતા આ ઓલિયાને આજે અનેરાં સન્માન ઝીલ્યાનો કોઈ છક નહતો. એ તો નાનકડા આત્મીય સાથે ગોઠડી માંડીને બેઠા હતા.

યોગીજી મહારાજનું નિર્માનીપણું પણ એક અનોખા તેજથી વિભૂષિત હતું. વડોદરામાં પારાયણ વખતે હરિભક્તોએ ખૂબ દબદબા-પૂર્વક યોગીજી મહારાજની શોભાયાત્રા કાઢી અને ભક્તોએ એમને હાથી ઉપર પધરાવ્યા. જ્યારે શોભાયાત્રા પૂરી થઈ ત્યારે સંતોએ કહ્યું : ‘હાથી ઉપર બહુ શોભતા હતા.’

યોગીજી મહારાજ બોલ્યા : ‘હું ક્યાં હાથી ઉપર બેઠો હતો ? શાસ્ત્રીજી મહારાજ, ભગતજી મહારાજ બેઠા હતા. આપણે તો વાસણ ઊટકનારા... આપણે શું બેસીએ ? યોગી વળી કોણ ?’

સ્વામીશ્રીના અંતરના આ ઉદ્ગારો પાછળ ઊંચી ભક્તિભાવના પડઘાતી હતી. દાસત્વ ભક્તિનો ભાવ ને પોતા દ્વારા શાસ્ત્રીજી મહારાજ પ્રગટ રહ્યાની તાત્વિકતાનું દર્શન પણ એમાં હતું.

કોઈએ કહ્યું : ‘આરામમાં નથી જવું ?’

સ્વામીશ્રી કહે : ‘આ હાથીએથી ઊતર્યા એ જ આરામ છે.’

આ ઉક્તિમાં કેટલો બધો અર્થ ભર્યો છે !

યોગીજી મહારાજની ઈચ્છાથી ગોંડલમાં ‘નૈમિષારણ્ય ગુરુકુળ’નું આયોજન ચાલુ હતું. જેમાં છાત્રાલય, પાઠશાળા, સંગીત, સંશોધન, પ્રકાશન વગેરે પ્રવૃત્તિઓ થવાની હતી. ગુરુકુળમાં છાત્રાલયનું કાર્ય પ્રથમ શરૂ થવાનું હતું. એથી ગોંડલથી સિદ્ધેશ્વર સ્વામી તથા રામચરણ સ્વામીએ પુછાવેલું કે એનું નામ શું રાખવું ? છાત્રાલય સાથે સ્વામીશ્રીનું નામ જોડવાની સૌની ઈચ્છા હતી. ઈશ્વરચરણ સ્વામી સ્વામીશ્રીને પૂછવાની તક શોધતા હતા. ત્યાં સ્વામીશ્રીએ એમને સામેથી પૂછ્યું : ‘કંઈ પૂછવું છે ?’

ઈશ્વરચરણ સ્વામીએ સિદ્ધેશ્વર સ્વામીના પત્રની તથા તેમના સૂચનની વાત કરી. વાતની વચ્ચે જ યોગીજી મહારાજ પોતે જ બોલી ઊઠ્યા : ‘ના, આપણું નામ ન હોય. શાસ્ત્રીજી મહારાજનું રાખો.’

‘એમનું નામ તો રાખવાનું જ છે. ગુરુકુળની ઘણી પ્રવૃત્તિઓમાં એક પ્રવૃત્તિ એમના નામે શરૂ થશે. પણ છાત્રાલય સાથે આપનું નામ રાખવાની બધાની ઈચ્છા છે.’ સંતોએ દલીલ કરી. ‘તો પ્રમુખસ્વામીનું નામ રાખો પણ મારું નામ ન આપો.’ યોગીજી મહારાજ નિખાલસભાવે કહેવા લાગ્યા : ‘આપણે તો સેવા કરીએ પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ, પ્રમુખસ્વામીનું નામ આગળ આવે એમાં બહુ રાજી.’

સહજભાવે ઉચ્ચારાયેલા આ શબ્દોમાં ભારોભાર ગુરુભક્તિ અને અમાનિત્વ પ્રગટ થતાં હતાં.

યોગીજી મહારાજને ઉપેક્ષા અને અપમાન કોઈ રીતે ક્ષુબ્ધ કરી શકતાં નહોતાં. એટલું જ નહીં પણ અપમાન કરનારનો અવગુણ પણ એ જોતા ન હતા. એક વખત ગોંડલમાં પાટોત્સવના સમયે પછી યોગીજી મહારાજને આજુબાજુનાં ગામોમાં ધર્માદો ઉઘરાવવા જવું હતું. એમણે કોઠારી હરજીવનદાસને કહ્યું : ‘ગાડું જોડી દો.’

કોઠારીએ જવાબ આપી દીધો : ‘ગાડું નવરું નથી.’

યોગીજી મહારાજે ફરીથી વિનંતી કરી : ‘ભૂતિયા કોઠા (ગોંડલની હદ) સુધી ગાડું મોકલો તો સારું.’

છેવટે કોઠારીએ ત્યાં સુધી ગાડું મોકલ્યું. ત્યાં વડ નીચે યોગીજી મહારાજ બેઠા. સાથે હતા તે હરિભક્તને એમણે કહ્યું : ‘આ સડક ઉપરથી ગાડાં નીકળે તેને કહો, બે સાધુને વેકરી જવું છે તો આપણને લઈ લે.’ ઘણા ગાડાંવાળાને કહી જોયું પણ કોઈ આ સાધુઓને લઈ જવા તૈયાર ન થયા. છેવટે હરિભક્તે પોણા બે રૂપિયામાં મોટર ભાડે કરી.

અક્ષરમંદિરના મહંત હોવા છતાં યોગીજી મહારાજને હંમેશાં કોઠારીના ઓશિયાળા થઈને રહેવું પડતું. પણ હંમેશાં દાસભાવે રહેતા આ સંતને કોઈ વિષે ફરિયાદ ન હતી.

એક અન્ય પ્રસંગે કોઠારી હરજીવનદાસે યોગીજી મહારાજને કહ્યું : ‘જોગી, તમે જ બધો વહેવાર બગાડો છો. કોઈને કંઈ કહેતા નથી. બધા મન ફાવે તેમ કરે છે. તમને ન આવડતું હોય તો...’

યોગીજી મહારાજ એકદમ હાથ જોડી નિર્દોષભાવે બોલ્યા : ‘તમે સાચું કહો છો. હું તો કોઈને કહી ન શકું. તમનેય ન કહી શકું. બીજાનેય ન કહી શકું. શાસ્ત્રીજી મહારાજની દૃષ્ટિથી બધું ચાલે છે. તમે પ્રાર્થના કરો અને આશીર્વાદ આપો. હું પણ પ્રાર્થના કરું....’

આ નિર્દોષ વાત સાંભળી કોઠારી હસી પડ્યા. સ્વામી પણ હસી પડ્યા અને બધી વાત ઊડી ગઈ. સ્વામીશ્રીના મોં ઉપર કોઈએ વખાણ કર્યા હોય ને જેવો રાજપો અને હાસ્ય હોય તેવી પ્રસન્નતા છલકાતી હતી.

એક વખત યોગીજી મહારાજ સાથે ફરતા એક દંભી સંતની માથાની ગરમ ટોપીમાં કોઈ ટીખળી યુવકે કૌંચ(કૂચ) ભભરાવી. તે સંતને આ ખબર પડી એટલે એમણે કોઈ ન જાણે એમ યોગીજી મહારાજની ટોપી સાથે પોતાની કૌંચવાળી ટોપી બદલી નાખી. ટોપી પહેરતાં યોગીજી મહારાજને માથામાં ખૂબ જ ખંજવાળ આવવા લાગી. એમની ચામડી અતિ કોમળ. તેથી લાલઘૂમ થઈ ગઈ. પછી તો છાણ વગેરેથી માથું ધોયું અને ખંજવાળ કંઈક ઓછી થઈ.

આ વાતની મોટેરા હરિભક્તોને ખબર પડી. એ પેલા સંત ઉપર પગલાં લેવા વિચારવા લાગ્યા. તે જાણી યોગીજી મહારાજે કહ્યું : ‘એમને કોઈએ

કંઈ કરવાનું નથી. આ વાત સંભારવી જ નહીં. આપણને કંઈ થયું જ નથી અને થવાનું નથી.’

યોગીજી મહારાજના મુખ ઉપર ગ્લાનિનાં કોઈ ચિહ્ન નહોતાં. આવા પ્રસંગોમાં એમને ક્યારેય રોષ કે વેરની રજમાત્ર લાગણી ઉદ્ભવી નહોતી.

યોગીજી મહારાજ ગોંડલ બિરાજતા હોય ત્યારે હરિભક્તોની સગવડ માટે યુવકો તેમના ઉતારે ચા-નાસ્તો આપી આવે. જેથી તેઓ સભામાં સમયસર પહોંચી શકે. પરંતુ કેટલાક આ સગવડનો ખોટો લાભ ઉઠાવતા અને વધુ નાસ્તો અને વધુ ચા ઉકાળો માગી યુવકોને પરેશાન કરતા.

યુવકો અકળાયા અને પછી સ્વામીશ્રી આગળ ફરિયાદ કરી કે લોકો ખોટો બગાડ કરે છે.

યોગીજી મહારાજે પહેલાં તો બધી વાત શાંતિથી સાંભળી. પછી ધીરે રહીને બોલ્યા : ‘સાંભળો, તમારે કાપડની દુકાન હોય અને ઘરાક એક તાકો માગે, બીજો માગે, ત્રીજો માગે એમ ઊઠબેસ કરાવે. પણ તમે એમ કહો કે હવે નહીં આપું ? તમે એમ જ વિચારો કે આજે વેપાર સારો થાય એમ છે એમ મહિમા સમજીને સેવા કરવાની છે. આ બધું હરિભક્તોનું છે. અને હરિભક્તો જ આપે છે. આપણે તો પેઢીના મુનીમ છીએ. તો તેમને રાજી કરવા. અકળાઈ ન જવું. ક્રોધ ન કરવો. નહીં તો સેવા થઈ, તે ન થઈ કહેવાય.’

‘પણ બાપા,’ એક યુવકે કહ્યું : ‘આપ આઠ આના ભેટ આપે તેવા ભક્તને ત્યાંય પધરામણી કરો. એવા દાખડા કરી ઠાકોરજીની સેવા લાવો અને આમ હજારોની નુકસાની જાય તે તમને કોષ ચડે નહીં ?’

યોગીજી મહારાજ તરત જ બોલ્યા : ‘ક્રોધ અમારી દુકાનમાં જ નથી ! દુકાનમાં જે માલ ન હોય તે ક્યાંથી નીકળે ?’ એમ કહી હસી પડ્યા.

તા. ૧૧-૫-૫૮ના રોજ યોગીજી મહારાજ કંડારી ગામે પધાર્યા. અહીં મથુરભાઈ વૈદ્યને ઘેર યુવકોનો ઉતારો હતો. ડૉ. રમણભાઈ પણ સાથે હતા.

સત્સંગમાં પ્રવર્તતી કેટલીક વાતો તથા કેટલાકનું સ્વભાવવશ વર્તન જોઈ તેમના મનમાં કેટલીક વાતો ઘોળાતી હતી તેથી એમણે સ્વામીશ્રીને

એકાન્તમાં મળવાની ઈચ્છા દર્શાવી. યોગીજી મહારાજ તેમનો હાથ ઝાલી ઓરડામાં લઈ ગયા ને પૂછ્યું : ‘કહો, શું છે ?’

રમણભાઈએ વાત આરંભી. જેમાં એક ભક્તના સત્સંગ વિરુદ્ધ વર્તનની તદ્દન સાચી હકીકત હતી. હજુ તો વાતનો મુદ્દો પણ પૂરો કહેવાયો ન હતો અને યોગીજી મહારાજે રમણભાઈનો હાથ પકડ્યો હતો તે તરછોડી દીધો. એક શબ્દ પણ બોલ્યા વિના બહાર ચાલ્યા ગયા.

યોગીજી મહારાજે આ વ્યંજનાસભર ચેષ્ટા દ્વારા કોઈના અભાવ અવગુણમાં ન પડવાનો પોતાનો સિદ્ધાંત રમણભાઈને પણ આચરણમાં લેવા માટે સમજાવી દીધો.

યોગીજી મહારાજના નિષ્કામી વર્તમાન વિષે નિયમધર્મવાળા પ્રકરણમાં લગભગ સૂચિતપણે ઘણું કહેવાઈ ગયું છે. અને એમના નિઃસ્વાદી વર્તમાન વિષે જેટલું કહીએ એટલું ઓછું છે. સામાન્ય સંજોગોમાં દર બેત્રણ દિવસે યોગીજી મહારાજને ઉપવાસ હોય જ. દેહને ટકાવવા માટે જ અન્ન લેવું પડતું હોય એવા ભાવથી એ સાવ સાદું ભોજન લેતા. મીઠાઈ અને દૂધ તો એ લેતા જ નહીં. શાસ્ત્રીજી મહારાજનો અત્યંત આગ્રહ હોય ત્યારે એ ગુરુ-ભક્તિવશ લેતા. પણ એમાં સ્વાદના તત્ત્વને અવકાશ ન હતો. માત્ર ગુરુ પ્રત્યેની ભાવના હતી. કોઈ હરિભક્તે મીઠાઈ સાથેની રસોઈ આપી હોય ત્યારે ખૂબ પ્રેમથી એ રસોઈ કરતા પણ એમને તો ઉપવાસ જ હોય. ભોજન લેવાની એમની રીત પણ સંપ્રદાયના નિયમધર્મને ચુસ્તપણે અનુરૂપ હતી. પત્તરમાં બધું ભેગું કરીને પાણી સાથે મેળાવીને એ ભોજન લઈ લેતા.

૧૪ ગુરુશિષ્ય

સંવત ૧૯૬૬, શ્રાવણ સુદ ૭ને શુક્રવાર(તા. ૧૨-૮-૧૯૧૦)ની વહેલી પરોઢે રાજકોટમાં કૃષ્ણજી અદાને ત્યાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાથે યોગીજી મહારાજનું પ્રથમ મિલન થયું. ત્યારે તો યોગીજી મહારાજ ઝીણા-ભગતના રૂપમાં પાર્ષદ હતા. તરુણાવસ્થા વટાવીને હજુ યુવાવસ્થામાં એ પ્રવેશતા હતા.

ઝીણાભગતે દંડવત્ કર્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજે પલભર માટે ભગતની આંખમાં આંખ પરોવી, મર્માળું હાસ્ય કરીને આશિષ આપી.

યોગીજી મહારાજ વારંવાર કહેતા, મોટા સંતની દૃષ્ટિ પડી જાય એટલે સર્વ સંકલ્પ વિરામ પામી જાય. અહીં, આ મિલનમાં તો દૃષ્ટિનિક્ષેપ કરતાંય શાસ્ત્રીજી મહારાજે કંઈક વધારે, ઘણું વધારે કર્યું હતું. એ મિલન એક બૃહદ્ ધાર્મિક કાન્તિનું એક આધ્યાત્મિક ચરણ હતું. એ કદાચ શાસ્ત્રીજી મહારાજ સિવાય કોઈ જાણતું નહીં હોય.

શાસ્ત્રીજી મહારાજને મળવા યોગીજી મહારાજનો જીવ તલસી રહ્યો હતો, એમનું સાન્નિધ્ય પામવા આત્માની એક ઉત્કટ ઝંખના હતી એ આપણે અગાઉ જોયું છે.

અને વિજ્ઞાનદાસ સ્વામીની આકરી તાવણીમાં સત્તર સત્તર વર્ષ સીઝાયા પછી શાસ્ત્રીજી મહારાજનો ઇશારો થતાં એમની પરમ શીળી છાયામાં

યોગીજી મહારાજે પ્રવેશ કર્યો અને આ ગુરુશિષ્યના આધ્યાત્મિક પ્રભાવની એક હેલી જગતના જીવો ઉપર વરસી રહી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજને ચરણે એમણે પોતાનું સમગ્ર અસ્તિત્વ જ ધરી દીધું હતું. યોગીજી મહારાજની એક પરમશ્રદ્ધા હતી કે જો સમ્યક્ પ્રકારે ગુરુચરણે મન સોંપાય તો મોટા પુરુષ ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય દૃઢ કરાવી દે એમાં શંકા નથી. એમ થાય તો પછી અખંડ કેફ વર્તે. સુખ, શાંતિ ને આનંદના જ ફુવારા ઊડે અને પ્રકૃતિ પુરુષ સુધીનું કાર્ય નમાલું બની જાય. આ જ્ઞાનમાર્ગ એટલે સંતને વચને જ પ્રવૃત્તિ કરવાની અને જાણપણું રાખી વર્તવાનું ! સત્પુરુષ મોક્ષનો ધોરી માર્ગ છે એવી એમની દૃઢ માન્યતા હતી.

યોગીજી મહારાજે એ કર્યું અને શાસ્ત્રીજી મહારાજની અઢળક કૃપા અને પ્રેમ પામ્યા. એટલે તો પોતાની જે બ્રહ્મસ્થિતિ થઈ એનો સઘળો યશ યોગીજી મહારાજ શાસ્ત્રીજી મહારાજને જ આપતા હતા. એક વખત એમણે ભાવનગરના પ્રભુદાસ શેઠના ભાણા જયંતીભાઈ આગળ કહ્યું હતું : ‘જીવનમાં મહારાજ, સ્વામી અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ મળ્યા તેથી આપણું જીવન ધન્ય બની ગયું. એમાં બધુંય આવી ગયું. નહીંતર ક્યાંય તેલ-પળીનો જોખ કરતા મનખો હારી જાત.’ વળી ઝારોળામાં એમણે હરિભાઈ પુરુષોત્તમભાઈના એક પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહ્યું હતું : ‘આપણને તો શાસ્ત્રીજી મહારાજ મળ્યા છે અને મોક્ષનું દ્વાર મનાયા છે તેથી કલ્યાણ થઈ જ ગયું છે. અને એમાં બધું જ આવી જાય છે...’

મુંબઈથી સંતોને એક પત્રમાં યોગીજી મહારાજે લખ્યું હતું : ‘...જો સંસારમાં હોત તો રખડી, રખડીને મરત પણ શાન્તિ ન થાત ? આ તો આખું જીવન સ્વામીશ્રીને અર્પણ કરેલ છે તે કાંટો રાખવો.’

યોગીજી મહારાજે ચાલીસ ચાલીસ વર્ષ સુધી શાસ્ત્રીજી મહારાજની અનુવૃત્તિ કેવી રીતે સાચવી એ અંગે હૃદયના ઉમળકાથી ઘણીવાર પોતે જ કહેતા : ‘અમે શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાથે રહેતા. તે જેમ કહે તેમ કરીએ. જમતા હોઈએ ને બોલાવે તો તરત કોળિયો મૂકીને ઊભા થઈ જઈએ. પ્રદક્ષિણા કરવાનું કહે તો તરત પ્રદક્ષિણા કરીએ. માળાનું કહે તો માળા ફેરવીએ. સ્વામી સૂતા હોય ત્યારે જરાપણ અવાજ ન કરીએ. શાસ્ત્રીજી

મહારાજ સાથે બધા ફરતા, પચીસ પચાસ માણસો, તે બધાનું સાચવીએ. બધાને સંભારીને જમાડીએ. નાસ્તા પાણી કરી આપીએ. શરબત વગેરે કરી આપીએ. બધાને આસન મળ્યું છે કે નહીં તેની તપાસ કરીએ, આસન પાથરી આપીએ એટલે શાસ્ત્રીજી મહારાજને બધાની સંભાળ રાખવી ન પડે, એટલે બહુ રાજી થાય. ૧૨ વાગે સૂઈએ, ૪ વાગે ઊઠીએ. તેર કલાક કામ કરતા. પછી ઊંઘ તો એવી ચડી જાય પણ ૪ વાગે તરત ઊઠી જઈએ. થાક ને ઊંઘ માર્યા ફરે. એનું નામ નહીં.

છાનામાના સેવા કરીએ તેથી કોઈ રોકે નહીં. એમ સ્વામીની અનુવૃત્તિ સાચવી. ભક્ત્યાનુવૃત્ત્યા - એમ સૂત્રમાં સમજી જવું. એનાં કાંઈ નગારાં ન વગાડાય. અમે ૪૦ વર્ષ દાખડો કર્યો ત્યારે મહારાજની દૃષ્ટિ પડી. રાજીપો કાંઈ એક દિવસમાં થતો નથી. એ કાંઈ એમનેમ મળે છે ?

એક પ્રશ્નના જવાબમાં યોગીજી મહારાજે પોતાને શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શન સ્વપ્નમાં કેમ થતાં હતાં એનું કારણ જણાવતાં એમણે સંતો અને ભક્તોને કહ્યું હતું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજના જ મનનું ધાર્યું કર્યું છે. પણ આપણા મનનું ધાર્યું કર્યું નથી તેથી સ્વામી અતિશય રાજી થયા છે ને દર્શન દે છે. સ્વામી એટલું જ કહે, ‘જોગી, અમુક ગામડે જવું છે.’ તે ખાવાનું પડતું મૂકીને ગાડીએ ચડી બેસીએ. સ્વામી કહે, ‘જોગી, ટપાલ લખવી છે’ તો તરત જ હાજર. ટપાલ લખતો હોઉં તો પેન પણ આપી દઉં, જરાય ઓશિયાળા ન કરું. ને નિર્ગુણ સ્વામીની સેવામાં કોઈ ન રહે ને સ્વામી મને રાખતા. તે સ્વામીના જેવો જ ભાવ લાવી, જરા પણ ફેર નહીં, સેવા કરતા. પૂજા પાથરી દઉં, ગરમાગરમ ફૂલકાં જમાડું. નિર્ગુણ સ્વામી શાક સુધારે ને હું રસોઈ કરું. ને આખા મુંબઈમાં ફરતા પણ ગાડી, ટ્રામ કે બસ ન કરવા દઉં. નિર્ગુણ સ્વામીની તબિયત સાચવવી બહુ કઠણ. તે સ્વામી મને મોકલતા. સ્વામીને રાજી કર્યા તે અત્યારે સુખ આવે છે ને દર્શન દે છે.’

એક પ્રસંગે યોગીજી મહારાજે શાસ્ત્રીજી મહારાજની અનુવૃત્તિ સાચવવા બાબતમાં કહ્યું હતું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજની પૂજા મેં વીસ વર્ષ પાથરી. હું ત્રણ વાગે ઊઠીને મારી દેહક્રિયા કરી બેસી જાઉં. પાણીનો કટોરો

તૈયાર કરું. પછી ચંદન ઘસીને સ્વામીને તિલક કરાવું. ત્યાંથી ખસીએ નહીં. પૂજા સુધી કંઈ કામકાજ ન કરીએ, તો મને સુખ આવ્યું. સૂઈ રહ્યા હોત તો દેહનું સુખ આવત પણ મોક્ષનું સુખ ન આવત...’

અનુવૃત્તિ સાચવવાના સંદર્ભે યોગીજી મહારાજે સમજાવ્યું હતું કે ગુરુને પોતાનો આત્મા માનવો જોઈએ. પણ એ ક્યારે બને ? ગુરુમાં સંપૂર્ણપણે જોડાઈ જવું જોઈએ. તદ્વત્ ભાવને પામવું જોઈએ. અનુવૃત્તિમાં રોમ જેટલો ફેર ન પડવો જોઈએ. ગુરુમાં કદીય અભાવ ન આવવો જોઈએ. શાસ્ત્રીજી મહારાજે ભગતજીની આજ્ઞા લોપી નથી. તો એ ભાવને પામી ગયા. ભલે લાખ ગાઉ છેટે રહ્યો હોય પણ અભાવ ન લે તો જોડાયેલો જ છે.

અને આ કારણે યોગીજી મહારાજ હંમેશાં પોતાના ગુરુની ગરિમાને સહેજ પણ આંચ ન આવે એવું પોતાનું વલણ રાખતા. કોઈ એમની ગુરુ સાથે તુલના કરે કે ગુરુ કરતાં પોતે કંઈક વિશેષ હોવાનું કહે તો પોતે દુઃખી થઈ જતા અને વક્તાને ત્યાં જ બોલતા અટકાવી દેતા.

એક વખત ગાના ગામમાં યોગીજી મહારાજના પગ દાબતી વખતે એક યુવકે કહ્યું : ‘આપ શાસ્ત્રીજી મહારાજ કરતાં પણ અધિક લાગો છો...’

યોગીજી મહારાજે તરત જ પગ ખેંચીને પલાંઠી વાળી દીધી. પગ બીડી દીધા. બધા યુવકોને ખસેડી દીધા. ટટ્ટાર થઈ ગયા. અને એકદમ બોલ્યા : ‘કોણ કહે છે એવું ?’ યોગીજી મહારાજના શબ્દોમાં કોઈ મહાન ગુનો થઈ ગયા પછીની મનોવેદના હતી.

યોગીજી મહારાજે ફરી કહ્યું : ‘તમે સ્વામીને જોયા છે ? જોયા હોય તો આવો સંકલ્પ જ ન થાય. આવું સાંભળ્યું તો હવે મારે ચાંદ્રાચળ કરવું પડશે.’ એમ કહી એ ઊઠીને ઠાકોરજીના સિંહાસન પાસે જઈને ધ્યાનમાં બેસી ગયા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજની ઈચ્છા કે આજ્ઞા આગળ યોગીજી મહારાજ પોતાના કોઈ આગ્રહને સેવતા નહીં કે કોઈ સિદ્ધાંતને પકડી રાખતા નહીં. યોગીજી મહારાજ ઉપવાસના અઠંગ ઉપાસક-તપસ્વી હતા એ જાણીએ છીએ પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ જમવાનો આગ્રહ કરે ત્યારે ઉપવાસભંગ કરતાં અચકાતા નહીં. એ મીઠાઈ કે દૂધ એવું કંઈ લેતા નહીં. પણ

શાસ્ત્રીજી મહારાજ એમને લાડુ, પૂરણપોળી કે દૂધપાક લેવાનો આગ્રહ કરે એટલે યોગીજી મહારાજને કંઈ બોલવાનું જ ન રહે. એટલું જ નહીં પણ ક્યારેક તો પોતાના ગજા બહાર નીકળીને પણ પત્તરમાં વાનગીનો સ્વીકાર કરી લેતા. જો કે શાસ્ત્રીજી મહારાજની કૃપાથી તબિયત ઉપર એની અવળી અસર ન થતી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજનો મહિમા યોગીજી મહારાજના હૈયે પૂરો વસેલો હતો. કૃષ્ણજી અદાએ એમનો બહુ મહિમા કહેલો. કૃષ્ણજી અદાએ શાસ્ત્રીજી મહારાજ વિષે યોગીજી મહારાજને કહ્યું હતું - ‘આખા બ્રહ્માંડમાં એવા સાધુ નથી. ભગતજી મહારાજને એમણે સેવા કરી રાજી કર્યા છે. માટે એમની સેવા કરો. નિર્દોષ બુદ્ધિએ સહિત. એમને ઓશિયાળા કરશો નહીં.’

વળી, અન્ય પ્રસંગે એમણે કહેલું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજને છોડશો નહીં.’

યોગીજી મહારાજે જુદા જુદા અવસરે શાસ્ત્રીજી મહારાજનો મહિમા વર્ણવતાં કહેલું :

‘અમે સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજનું દર્શન કરતા ત્યારે બોંતેર કોઠે શાંતિ થઈ જતી. અને ચહ ચહ દર્શનનું સુખ લેતા.’

‘સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજ મળ્યા’તા. આપણી પાસે બેસતા’તા. સ્વામી ભલે આમ બેસતા ને માળા ફેરવતા. પણ સૌ માણસ ખેંચાતા ને કોઈ છોટે નો જાય. ભલે વાત થોડી કરે કે ઝાઝી કરે પણ આમ દર્શન દે ને શાંતિ થઈ જતી. દર્શનનું સુખ આવી જાતું. વાતુંનું સુખ આવી જાતું. સ્પર્શનું સુખ આવી જાતું. આમ, એક દર્શનમાં તો પાંચે વિષયનું સુખ આવી જાતું. અને ઊઠવાનું મન પણ નો’તું થાતું. એ શાથી ? અંતર્યામી હતા અને ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કરેલો હતો તો લોકો છોટા નો’તા જાતા.’

‘વાસના બળે એ કાર્ય કરી બતાવવું. તો મહારાજ બથમાં ઘાલીને મળે. શાસ્ત્રીજી મહારાજે કરી દેખાડ્યું. પોતે સહન કર્યું. સત્સંગમાં કોઈનું ઘસાતું ન બોલ્યા. અક્ષરપુરુષોત્તમની વાત બ્રહ્માંડમાં ફેલાવી દીધી...’

‘અમે શાસ્ત્રીજી મહારાજ ભેગા રહેતા. સ્વામીની બધી ક્રિયા ગુણાતીત સમજતા. ધબે, વઢે, સેવા કરાવે, મંદિરો કરાવે. બધું જ દિવ્ય. એટલે કે ‘સર્વ

ખલ્વિદં બ્રહ્મ'. આમ, સમજીએ એટલે બધું જ ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ અને અનુભવ પહોંચી ગયું.'

‘શાસ્ત્રીજી મહારાજ મહાન પુરુષ હતા. તે કદી સંપ્રદાયનું વાંકું બોલ્યા ન હતા. કોઈ મારે, ગાળ દે તો સહન કરી લે. ‘તુલસી જા કે મુખન સે’ એવો મહિમા શાસ્ત્રીજી મહારાજ સમજતા.’

‘શાસ્ત્રીજી મહારાજનું નામ રટયા થકી મલિન સંકલ્પો નાશ પામે છે. ભવોભવના ફેરા ફરવાના મટી જાય છે.’

મહેળાવની સભામાં આશીર્વાદ આપતાં યોગીજી મહારાજે કહ્યું હતું : ‘બ્રહ્માંડમાં જેટલાં તીર્થમાત્ર છે, એટલાં તીર્થનું ફળ આ સ્થાનમાં આવી શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શન કર્યે મળે છે. ગામના હરિભક્તોને ફળ જોઈતું હોય તો દરરોજ એકવાર મંદિરે આવી જવું. શાસ્ત્રીજી મહારાજ જેવા પુરુષ બ્રહ્માંડમાં ન મળે. જો અહીં મહેળાવમાં પ્રગટ થયા તો આપણને આવો અલભ્ય લાભ મળ્યો. તો દરેકે લાભ લેવો.’

‘શાસ્ત્રીજી મહારાજ તો આપણા માટે ભગવાનની મૂર્તિ હતા. પણ ભવિષ્યના સંતો ક્યાં રહેશે ? તે માટે મંદિર બાંધ્યાં.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવતાં યોગીજી મહારાજે સંતોને કહ્યું હતું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજે ભગતજી મહારાજની ખૂબ સેવા કરી છે. ભગતજીનું સ્વરૂપ હતા. ખૂબ ભીડો ખમ્યા છે. એમના સમાગમ માટે ધોળાં પહેર્યાં છે. ભગતજીનું સ્વરૂપ એ મહારાજનું સ્વરૂપ છે.’

‘જેના ઉપર સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજની દૃષ્ટિ પડી જાય તેના ઉપર કાળ-કર્મ અને માયાનો હુકમ લાગે જ નહીં.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજનું એકેએક કાર્ય, એમના જીવનનો એકેએક પ્રસંગ યોગીજી મહારાજને મન અહોભાવનું ચરમ સ્વરૂપ હતું ! એ બધાની પાછળ સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજની અલૌકિક મૂર્તિ જ અનિર્વચનીય ભાવે જોઈ રહ્યા હતા, એમ જણાયા વિના રહે જ નહીં. શાસ્ત્રીજી મહારાજ પ્રત્યેનો એમનો ભક્તિભાવ અહર્નિશ છલકાતો રહેતો.

શાસ્ત્રીજી મહારાજની ૮૦મી જન્મજયંતી વખતે યોગીજી મહારાજે ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’ માસિકમાં ગુરુ-ગુણ લખ્યા અને હરિભક્તોને ગુરુને

પૂજવા માટે અનોખી મહિમાદૃષ્ટિ આપી. એમણે લખ્યું હતું, ‘પૂજ્ય સ્વામીજી સભામાં બેસીને બ્રહ્મભાવ, મહિમા અને સુહૃદપણાની દિવ્ય વાતો અગાધ પ્રેમથી કરે છે. તે વખતે સાક્ષાત્ સ્વામી-શ્રીજી બોલતા હોય તેમ સહુને તાદૃશ થાય છે. માટે આવા અલૌકિક પુરુષ સત્સંગના સ્તંભરૂપ, વર્તમાનકાળે બિરાજે છે. માટે તેમને મન, કર્મ, વચને સેવી લેવા તે મનુષ્ય દેહનું સાર્થક છે. એવા પુરુષને જો નહીં સેવાય તો પછી પશ્ચાત્તાપનો પાર નહીં રહે.’

‘માટે સૌ હરિભક્તો, ગામે ગામ અને ઘેર ઘેર સ્વામીશ્રીજીને સંભારીને પ્રાર્થના કરો કે પરમ પૂજ્ય પ્રગટ બ્રહ્મ શાસ્ત્રીજી મહારાજ સદાય સાજા રહે ને આપણને સર્વને વૃત્તિદ્વારે અને દૃષ્ટિદ્વારે કથાવાર્તાનું સુખ આપે એવી સૌ પ્રાર્થના કરશો એ જ વિનંતી.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજના પ્રાકટ્ય સ્થાન મહેળાવમાં હરિમંદિર અને શાસ્ત્રીજી મહારાજની આરસની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા થાય એ માટે જમીન સંપાદન કરવાથી માંડીને હરિમંદિરમાં અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની પ્રતિમાનો પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ સંપન્ન થયો ત્યાં સુધી ગુરુભક્તિનો અપૂર્વ ભાવ યોગીજી મહારાજની દિવ્ય રોમાવલિમાંથી પ્રગટ થતો જોવા મળતો હતો. આ ઉત્સવ પ્રસંગે ગુરુસ્થાનનો મહિમા રેલાવવા, એ પ્રસંગને દીપાવવા, એમણે મુંબઈમાં ભણતા તમામ સંતોને ખાસ તેડાવ્યા. દેશ-દેશના હરિભક્તોને આગ્રહભર્યું આમંત્રણ આપી બોલાવ્યા. સૌને માટે યોગીજી મહારાજનો સંદેશો હતો : ‘આ અપૂર્વ ઉત્સવ છે. શાસ્ત્રીજી મહારાજ સ્વામીનો આ દિવ્ય ઉત્સવ છે, જિંદગીનું ભાથું છે, માટે આપણી ગુરુભક્તિનો ભાવ બતાવવા સૌ આવો.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજના સ્મૃતિ ગ્રંથના પ્રાકટ્ય સમયે પણ યોગીજી મહારાજે આવા જ અનન્ય ગુરુભક્તિ ભાવનું દર્શન કરાવ્યું હતું.

શાસ્ત્રીજી મહારાજના જન્મ શતાબ્દી મહોત્સવની ઉજવણીની પૂર્વ તૈયારી રૂપે યોગીજી મહારાજે ગામોગામ હરિભક્તોને મળીને, ગુરુભક્તિની તક ઝડપી લેવા, જાગૃત કરવા કારતક મહિનાની કાતિલ ઠંડીમાં ૭૪ વર્ષની ઉંમરે, ગુજરાતમાં અવિરત વિચરવાનું શરૂ કર્યું. આમ લગભગ ૧૦ દિવસમાં ૨૪ ગામોમાં વિચરણ કર્યું. ઠંડી પુષ્કળ પડતી હતી. અનેક શારીરિક

પ્રતિકૂળતાઓ વચ્ચે યોગીજી મહારાજ ગામોગામ ફરતા. દરેક જગ્યાએ સમૈયા થાય. જાહેર સભાઓ થાય. તેમાં કલાકો સુધી ઠંડીમાં બેસી રહેવું પડે. પધરામણીઓનો પાર નહીં. સૌનાં મન સાચવી, રાજી કરી શાસ્ત્રીજી મહારાજના મહોત્સવની સેવા કરાવતા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ શતાબ્દી મહોત્સવની કુમકુમ પત્રિકા (આમંત્રણ પત્રિકા) છપાઈને આવી એટલે યોગીજી મહારાજે સૌ પ્રથમ એને ઠાકોરજી આગળ મુકાવી અને ઉપર પુષ્પો મુકાવ્યાં.

યોગીજી મહારાજે પહેલી પત્રિકા શાસ્ત્રીજી મહારાજના નામથી બોચાસણ લખી. ‘પરમ પૂજ્ય સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજ-બોચાસણ.’ બીજી પત્રિકા ગોંડલ લખી. ‘શ્રી અક્ષરમંદિર-ગોંડલ સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજ.’

દ : સાધુ જ્ઞાનજીવનદાસ તા. ૨૪-૧-૬૫

યોગીજી મહારાજનું સ્વાસ્થ્ય સારું ન હતું. તેથી ઉત્સવ માટે ગામડે ફરે નહીં એમ સૌ વિચારતા હતા. પણ સ્વામીશ્રી અકળાઈને બોલી ઊઠ્યા : ‘મારા ગુરુની જયંતી ઊજવાય અને હું કેમ બેસી રહું ?’ બધાએ યોગીજી મહારાજને આરામ કરવા વિનંતી કરી. પણ સ્વામીશ્રીએ પોતાનો સેવાનો આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો અને પુષ્કળ ઠંડીમાં બધે ફર્યા. દિવસના ચાર ચાર ગામ ફર્યા. જમવાનો સમય સચવાતો નહીં. આરામની તો વાત જ નહીં. સ્વામીશ્રી કહેતા : ‘આ દેહ તો આકડાના માંડવા જેવો છે. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજની દૃષ્ટિથી ચાલે છે.’ કોઈ કોઈ ગામે સો સો પધરામણીઓ થતી. કોઈ જગ્યાએ ચાર દાદરા ચડવા પડે પણ ભક્તોને રાજી કરવા ને ગુરુ ઋણ અદા કરવાના ભાવથી યોગીજી મહારાજે દેહની પરવા છોડી દીધી હતી.

વિચરણ દરમ્યાન યોગીજી મહારાજનાં પ્રવચનોમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ પ્રત્યેની ગુરુભક્તિ, આ અપૂર્વ મહોત્સવ ઊજવીને અદા કરવાનો એક માત્ર ધ્વનિ સંભળાતો હતો, ‘સ્વામીની જયંતી ઊજવાશે તો દરેકને મહિમા સમજાશે...’

મહોત્સવ અંગે યોગીજી મહારાજ કહેતા : ‘આ અમૂલ્ય સેવાનો લાભ ભવબ્રહ્માદિકને પણ દુર્લભ છે, દેવતાઓ પણ આ સેવાને જાંખે છે... દેવતાઓ, ઋષિઓ જે કોઈ સહકાર આપશે તેનો મોક્ષ થશે...’

જન્મજયંતી શતાબ્દી મહોત્સવ અપૂર્વ અને અસાધારણ સફળતાપૂર્વક

ઊજવાયા પછી બીજે દિવસે યોગીજી મહારાજ સૌ પ્રથમ મહેળાવ પધાર્યા. ગુરુહરિ શાસ્ત્રીજી મહારાજના જન્મસ્થાનનાં દર્શન કર્યાં. શાસ્ત્રીજી મહારાજની આરસ પ્રતિમા સામે ઘણા સમય સુધી નીરખતા એ કંઈક પ્રાર્થતા હોય એવું જણાતું હતું. મહોત્સવ ઊજવી ગુરુઋણ અદા કરવાનો યત્કિંચિત્ પ્રયત્ન તો કર્યો પણ કંઈ ભૂલ થઈ ગઈ હોય, કંઈ ખામી રહી ગઈ હોય, તેની કદાચ માફી માગતા હોય એવું જણાતું હતું. એ જ રીતે વડતાલ પધારી હરિકૃષ્ણ મહારાજ પાસે કેટલીય ક્ષણો સુધી આભાર માનતા. હોય એમ ઊભા રહ્યા. અને પછી એ જ હેતુથી બોચાસણ પધાર્યા.

તા. ૯-૧૨-૬૬ના રોજ વહેલી પ્રભાતે ૫-૩૦ વાગે યોગીજી મહારાજે મહેળાવમાં કરેલી પ્રાર્થના ઐતિહાસિક બની રહી છે. એમાં એમની ગુરુભક્તિનાં સ્ફટિકશાં દર્શન થાય છે. ગુરુભક્તિની અસ્ખલિત ગંગા એમના મુખકમળમાંથી આ રીતે વહી રહી હતી :

‘આ ગુરુનું સ્થાન મહેળાવ છે. તેનો અદ્ભુત મહિમા છે. શાસ્ત્રીજી મહારાજનો અહીં જન્મ થયો. વૃન્દાવનની ભૂમિ કરતાં આ ભૂમિ શ્રેષ્ઠ છે. ઝાડ-પાન પૃથ્વીનાં રજકણો પવિત્ર થયાં છે. અહીં અગિયાર વરસ રહ્યા. તુલસીનાં માંજર કરી મંદિરો બાંધતા. જેઠાભાઈ પટેલને મંદિર કરવું હતું, તે થાંભલા કયે ઠેકાણે કરવા તે બતાવ્યા. જેઠાભાઈ રાજ થયા ને કહ્યું, ‘આવડી ઉંમરે આટલી બધી બુદ્ધિ ! નાનપણમાં ભણવામાં પહેલો નંબર રાખતા. ધૂળી નિશાળમાં ભણતા. ત્યાં અત્યારે ટાવર અને ધર્મશાળા થઈ ગઈ...’

‘સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજ એ વિજ્ઞાનાનંદ સ્વામીના શિષ્ય. અગાધ મહિમા. મહુવા જઈ ભગતજીને સેવ્યા. ભાદરોડમાં રહ્યા. ભગતજીની અનુવૃત્તિએ સેવા કરી. જાગા ભગતને સેવ્યા. રાજકોટમાં અદાનો સમાગમ કર્યો. ભગતજીએ દેહ મૂક્યો ત્યારે સ્વામીને રાજકોટ સમાચાર મળ્યા. તે વખતે રામજી ભટ્ટ જોડે બેઠેલા. તેમણે કહ્યું. ‘સત્પુરુષ પૃથ્વી ઉપરથી કદી જતા જ નથી.’ એમ ગોષ્ઠિ કરી.’

‘હે શાસ્ત્રીજી મહારાજ ! તમારી કસણીમાં હંમેશાં રહેવાય, તમારા શરણમાં રહેવાય, એવા ગુણ આપજો. તમારા ભક્તોમાં સુહૃદભાવ રહે. મન નોખું ન રહે, મનુષ્યભાવ ન આવે. સદાય દિવ્યભાવ રહે એવા આશીર્વાદ

આપજો. તમારા સંબંધવાળા ગમે તેવા હોય પણ તેને માથાના મુગટ માનીએ એવા આશીર્વાદ આપો. ‘તુલસી જકે મુખન સે ભૂલે નિકસે રામ, તાકે પગકી પહેનિયા મેરે તનકી ચામ.’ કોઈ સાથે આંટી પડી ન જાય, સંબંધવાળાને ઓળખી શકીએ તેવી બુદ્ધિ આપજો. તમારા જેવી બુદ્ધિ અમને આપજો.’

‘તમે તો સાક્ષાત્ ગુણાતીત સ્વરૂપ છો. તમારામાં મહારાજ અખંડ રહ્યા છે. તો તમારામાં નિર્માન, નિર્મોહ વગેરે ગુણો છે તે આપો. દૃષ્ટિ કરીને આપો કે એવા ગુણ શીખીએ.’

‘જગતમાં આપનો મહિમા વધારીએ કે આપ કોણ થઈ ગયા ! તમે જે કાર્ય કર્યું છે, તે તો અમારાથી થઈ શકે એમ નથી. પણ અમે તમારા શિષ્ય છીએ તો શક્તિ આપજો. હજારો મનુષ્યો તમારા સ્વરૂપમાં તણાય તેવી શક્તિ, તેવું જ્ઞાન દેજો. હઠ, માન ને ઈર્ષ્યા અમારામાં કોઈ રીતે આવે જ નહીં. રજોગુણ તમોગુણના ભાવ ન આવે. તમારામાં ગુણ છે તેવા ગુણ આપજો. નિર્દોષ બુદ્ધિના ફગવા આ તમારા સ્થાનમાં રહીને આપો.’

‘આજ પ્રાર્થના કરીએ તે કાલે ફરી જઈએ તેવું ન કરીએ એ પ્રાર્થના. મન તમારામાં દઢ રહે તેવી તમને પ્રાર્થના. તમારા ગુણનું વર્ણન કરી શકીએ તેવી બુદ્ધિ આપજો. ૨૪ કલાક અમારા હૃદયમાં આળસ ન આવે, તમારા ભક્તોનો મહિમા સમજાય. નવરા ન રહી શકીએ. તમારા ગુણનું ગાન કર્યા કરીએ એવી શક્તિ, બળ અને પ્રકાશ આપજો. અમને કથાવાર્તામાં દઢ રુચિ થાય, ગ્રામ્યવાર્તાથી દૂર રહેવાય ને એ ભાવના જ નીકળી જાય ને તમારામાં હેત થાય એવી કૃપા કરશો. જગતની વાત જિંદગીમાં પણ ન સાંભળીએ.’

‘રાત દિ’ તમારી પ્રાર્થના કરીએ. તમને સંભારીએ. ઘડીમાત્ર પણ તમને ન ભૂલીએ. તમારા વિશે જે ભાવના છે. તેવી તમારા ભક્તમાં પણ રહે, મનુષ્યભાવ ન આવે. તમે સાક્ષાત્ કૈવલ્યમૂર્તિ છો પણ તમારા ભક્તો પણ સાક્ષાત્ કૈવલ્યમૂર્તિ મનાય તેવા આશીર્વાદ આપજો. આપના ભક્તોમાં દિવ્યભાવ રખાવજો. આ દેહમાં આસક્તિ ન રહે. તમારા સ્વરૂપમાં જોડાઈ જઈએ તેવી પ્રાર્થના ! રૂડા ગુણ આવે તે પ્રાર્થના ! આપ છોડો તેવા નથી. અમે વળગ્યા રહીએ તો આપ વળગ્યા રહો, પણ જો ભક્તનો અવગુણ લઈએ તો શિષ્ય હોઈએ તો પણ છોડી દો. ધર્મ, નિયમ, આજ્ઞા, ઉપાસના, સદ્ભાવ ને પક્ષ - એ કાયમ રહે ને દઢ પળાય તે રાત દિ’ પ્રાર્થના !’

‘આજે શુભ દિવસ, બારસ પર્વણી છે. ૫-૩૦ વાગે સવારના પ્રાર્થના કરી છે. તો બુદ્ધિ, શક્તિ, તેજ, પ્રકાશ કાયમ રહે, સત્સંગમાં કાયમ ટકી રહેવાય એવા આશીર્વાદ આપજો. સુદૃઢભાવ ભગવાનના ભક્તોમાં રહે એવા ગુણ આપજો. તમારામાં અનંત મહોદધિ ગુણ હતા, જે વર્ણવી ન શકાય તેવા ગુણ તમારામાં હતા. તેવા ગુણ અમારામાં આવે તેવા આશીર્વાદ આપજો. નિર્દોષબુદ્ધિ, સુદૃઢભાવ, ઉપાસના દૃઢ પળાય તે રાત્રિદિવસ પ્રાર્થના. અહીં જે ગુણ માગ્યા તે આપજો.’

‘કોઈ દિ’ મનમુખી ન થઈએ. તમારી આજ્ઞા પળાય. મનમુખીમાં દેખાય ગુણ સારા પણ તે ગુણ ન કહેવાય. હે શાસ્ત્રીજી મહારાજ ! તમે પ્રગટ થયા ને મોટા પુરુષને સેવી ગુણ લાવ્યા. તેવી રીતે તમને એવી પ્રાર્થના કે અમારામાં ગુણ આપજો, દૃષ્ટિ કરજો, સુખ અને શાંતિ અખંડ રહે.’

‘હે શાસ્ત્રીજી મહારાજ ! આપ અહીં પ્રગટ થયા. ‘ભારત’ની કથા કરી, ભણ્યા, સુરત બાપા તેડવા ગયા, ગાડામાં બેસાર્યા, અંતર ફેરવ્યું. નાની ઉંમર છતાં ભગવાન ભજ્યા. આપ ગામમાં ન આવ્યા. બારોબાર સુરત ગયા. વિહારીલાલજી મહારાજ કહે, ‘તમને કોઠારમાં રાખવા છે.’ વિજ્ઞાનાનંદ સ્વામી કહે, ‘તમને સેવામાં રાખવા છે.’ છેવટે શ્રીજીમહારાજના મળેલાને કેમ ના પડાય ? યજ્ઞ કર્યા. હજારો બ્રાહ્મણ આવ્યા. સંવત ૧૯૩૮માં આપને દીક્ષા આપી. ઘણાને સાધુ બનાવે, પણ યજ્ઞ ન કરે. પણ આ તો યજ્ઞ કરી સાધુ કર્યા. તેથી ‘યજ્ઞપુરુષ’ નામ પાડ્યું. એવી અલૌકિક સ્થિતિ સ્વામીની હતી. તેવી આપણામાં આવે તે પ્રાર્થના !’

‘મુંબઈમાં સાધુ ભણે છે, તે આચાર્યપદ મેળવે. બુદ્ધિ ખૂબ વધે. આળસ-પ્રમાદ જતાં રહે. એકાંતિક થાય એવી પ્રાર્થના.’

‘સ્વામીનું સ્થાન કલ્પવૃક્ષ છે. મનોરથ બધા પૂરા કરો. જ્ઞાનભક્તિના મનોરથ પૂરા કરો...’

‘કોઈ દિ’ ભગવાન ને સંતને ઓશિયાળા ન કરીએ, તેવી બુદ્ધિ આપજો. મન બદલે જ નહીં. કાયમ એક બુદ્ધિ રહે તેવી પ્રાર્થના !’

‘અમે એવા પુરુષને સેવ્યા છે, તો અંતરમાં ટાઢું રહે છે. અનુવૃત્તિ પાળી છે.’

‘લાખો માણસના વ્યવહાર સુધારો. ને મોટા પ્રધાનો-પ્રોફેસરો અહીં

માથાં ઘસે એવી પ્રાર્થના ! તમારા શિષ્ય થાય. તમારા સંતો દ્વારા સ્વામિનારાયણનું નામ જાગૃત થાય તે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. રાત દિ' પ્રાર્થનામાં મંડી પડીએ. આળસ-પ્રમાદ ન રહે. નિર્દોષ બુદ્ધિ રહે તેવા ગુણ આપજો.'

‘ખરેડી મૂકે, વાંચવા ન દીયે, આળસ મૂકે. તે (અવગુણ) ચાલ્યા જાય. તમારી ૨૪ કલાક ભક્તિ કરીએ. તમને અળગા ન મૂકીએ. તમારી મૂર્તિની સમર્તિ (સ્મૃતિ) રહે તેવા ગુણ આપજો. બારસ પર્વણી છે. કામ થઈ જાય.’

‘આ રીતે, હે શાસ્ત્રીજી મહારાજ ! આપના ગુણોનું વર્ણન કર્યું. સંભાર્યા, આપે જેમ મહારાજ અને સ્વામીને રાખ્યા હતા તેમ અમે પણ તમને રાખી શકીએ તેવી પ્રાર્થના !’

યોગીજી મહારાજની શાસ્ત્રીજી મહારાજ માટે જેવી અનન્ય ભક્તિ હતી એવો જ અનન્ય પ્રેમ શાસ્ત્રીજી મહારાજને પોતાના આ શિષ્ય માટે હતો. જ્યારે યોગીજી મહારાજ ચાણસદ હતા, ત્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજ કોઈ ને કોઈ મિષે વારંવાર ચાણસદ આવી જતા.

યોગીજી મહારાજ સારંગપુર હતા ત્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજ પોતાના સતત વિચરણમાં પણ પોતાના લાડીલા જોગીમહારાજની ખબર રાખતા. અવારનવાર કોઈને કોઈ કારણ હેઠળ સારંગપુર આવી ખૂબ પ્રેમથી લાડ લડાવતા. અને એ જાણતા કે ‘જોગી’ સેવામાં ને સેવામાં દેહનીય સંભાળ નહીં રાખે. તેથી ઘણીવાર પોતાની સાથે આજુબાજુનાં ગામોમાં વિચરણ માટે લઈ જતા.

સંવત ૧૮૯૭ના કારતક સુદ પૂનમ(તા. ૨૧-૧૧-૧૮૪૦)ના સમૈયા પછી ભાદરણના હરિભક્તોનો આગ્રહ હોવાથી શાસ્ત્રીજી મહારાજે, યોગીજી મહારાજને ભાદરણ મોકલ્યા. અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ બોચાસણથી સારંગપુર જઈ અમદાવાદ પાછા આવ્યા. એ વખતે નિર્ગુણદાસ સ્વામી પણ નડિયાદ થઈને અમદાવાદ આવ્યા હતા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ કહે, ‘મારે જોગીને મળવા ભાદરણ જવું છે.’

ત્યારે નિર્ગુણદાસ સ્વામી કહે, ‘હમણાં પૂનમના સમૈયે તો મળ્યા છો. પછી વારે વારે શું છે ?’

એટલે શાસ્ત્રીજી મહારાજ કહે, ‘જોગીથી તો જરાય જુદા ન પડીએ એવું થાય છે.’ અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ યોગીજી મહારાજને મળવા ભાદરણ ગયા જ.

અમદાવાદથી સનાતનદાસ આદિ સંતો તથા કેટલાક ભક્તો શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શને અટલાદરા આવ્યા. તેઓ સૌ દંડવત્ કરી બેઠા એટલે શાસ્ત્રીજી મહારાજે યોગીજી મહારાજને યાદ કર્યા અને બોલ્યા : ‘અહો ! જોગી તે જોગી. સાક્ષાત્ ગુણાતીત સ્થિતિ ! પહેલેથી એક જ રહેણી-કરણી. રોજ સવારે ૪ વાગે ઊઠે અને પ્રભાતિયાં ગાય. હરિભક્તો ઉપર બહુ પ્રેમ. રોજ રોજ હરિભક્તોની વાટ જોયા જ કરે. અત્યારે જે કાંઈ છે તે જોગી જ છે. હું તો હવે સૂતો. નિર્ગુણદાસ પણ ગયા માટે સૌને હવે તેમનો જ આધાર છે. જોગી મહારાજ પાસે તો કરોડ રૂપિયાની ઢગલી કરીએ તો પણ એ ઓછી ગણાય એવા એ મોટા સાધુ છે.’ આ પ્રમાણે યોગીજી મહારાજનાં ખૂબ ગુણગાન ગાયાં અને પછી એમણે કહ્યું : ‘આજ જોગીને સંભાર્યા અને શાંતિ શાંતિ થઈ ગઈ !’

આવા ‘જોગી’ને સંભારતા ત્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજ પ્રેમવશ ગદ્ગદ થઈ જતા. જાણે ‘જોગી’ ‘જોગી’ રટતા હોય એમ ઊંડા વિચારોમાં ખોવાઈ સૂઈ રહેતા.

યોગીજી મહારાજ દ્વારા ભવિષ્યમાં સંપ્રદાયની થનારી અનન્ય સેવા અને શુદ્ધ ઉપાસનાનું ચોમેર થનારું પ્રવર્તન શાસ્ત્રીજી મહારાજે અગાઉથી જાણી લીધું હતું. એટલે જ્યારે જ્યારે અને જ્યાં જ્યાં યોગીજી મહારાજની શક્તિઓ વિષે કોઈને સહેજ પણ સંદેહ થતો ત્યારે ત્યારે અને ત્યાં ત્યાં એ સંદેહને એ નિર્મૂળ કરી દેતા.

સંવત ૧૯૯૬ના વૈશાખ સુદ ૩ ને દિવસે અટલાદરામાં મંદિરનું ખાત થયા પછી શાસ્ત્રીજી મહારાજ અમદાવાદ પધાર્યા હતા એ અરસાની વાત છે :

બકરીપોળમાં ત્રિભોવન મિસ્ત્રી રહેતા. કથાવાર્તા બહુ કરતા. અક્ષર-પુરુષોત્તમની નિષ્ઠાવાળા હતા. તેમની પાસે એક હરિભક્ત આવ્યા. એમણે

ત્રિભોવન મિસ્ત્રીને કહ્યું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજે ત્રણ મંદિર કર્યાં. ચોથું મંદિર અટલાદરામાં કરવાનો સંકલ્પ કરે છે અને પ્રવૃત્તિ કરે છે. પાંચમું મંદિર ગઢડામાં કરવું છે ને છઠ્ઠું મંદિર અહીં અમદાવાદમાં જમીન લઈને કરવાની વાતો કરે છે. તો આમ નોખા પડીને બધું કરે છે તેના કરતાં ભેગા ભળી જતા હોય તો શો વાંધો છે ? તમારા જેવા હરિભક્તો કેમ કંઈ કહેતા નથી ?’

ત્રિભોવન મિસ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો : ‘વરતાલ તથા અમદાવાદના મોટેરા બધા સમાધાન માટે તો કહે છે પણ અક્ષરની વાતથી બધું અટકે છે. ગુણાતીતાનંદ સ્વામી મૂળ અક્ષર છે એ વાત વરતાલ કે અમદાવાદવાળા માનવા તૈયાર નથી. તેથી સમાધાન થાય એવું કંઈ દેખાતું નથી. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ પોતે છે ત્યાં સુધી ઠીક ચાલશે. યોગીજી મહારાજથી નહીં ચાલે, કારણ કે તે તો ગરીબ પ્રકૃતિના સાધુ છે. દયાળુ મૂર્તિ છે. કોઈને ધખી-વઢીને કહે તેવા નથી. તેથી સત્સંગની સ્થિતિ એક રહેશે નહીં એમ દેખાય છે. બધે ભેળીસાડો થઈ જશે. કાંતો રજવાડામાં ભેળાવી દેશે. તે કરતાં તો વરતાલ કે અમદાવાદમાં ભળી જવું સારું છે. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ પોતાના હાથે સોંપી જાય એવું દેખાતું નથી. જેવી મહારાજની મરજી હશે તેમ થાશે. આપણે તો કથાવાર્તા કરી આનંદ કરવો.’

આ વાત શાસ્ત્રીજી મહારાજે સાંભળી ત્યારે તેઓ હસી પડ્યા. અને બોલ્યા : ‘જેણે જ્ઞાન આપ્યું છે, ઉપાસના સમજાવી છે એને મંદિરોની અને મોક્ષની ચિંતા પણ હોય જ. પણ મહારાજ સ્વામી આપણી રક્ષામાં છે. બધા જેમ ફાવે તેમ બોલે છે પણ જોગી મહારાજને જેવો વ્યવહાર ચલાવતાં આવડે છે તેવો તો કોઈને આવડશે નહીં. અને સત્સંગ પણ ઘણો વધારી દેશે. જેમ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ શિવલાલ શેઠને કહ્યું હતું - ‘તારે વ્યવહાર શીખવો હોય તો સુંદરણિયાના પૂજા શેઠ પાસે જજે. વ્યવહાર અને મોક્ષ બેય શીખવા હોય તો જૂનાગઢના જોગી ગુણાતીતાનંદ સ્વામી પાસે જજે.’ તેમ જોગી મહારાજ વ્યવહાર ને મોક્ષ બેય સંભાળશે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજ પછી ઉપાસના પ્રવર્તન બાબતમાં કોઈકોઈ હરિભક્તોના મનમાં વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો ઊભા થતા હતા, શાસ્ત્રીજી મહારાજના અક્ષરવાસ પછી શુદ્ધ ઉપાસનાનો અલગ માર્ગ ટકી રહેશે કે કેમ

એ બાબતમાં એમના મનમાં વિવિધ પ્રકારના સંદેહ જાગતા હતા તેથી શુદ્ધ ઉપાસનાના ભવિષ્ય બાબતમાં એ સૌ સચિત રહેતા હતા. આના કારણે કોઈ કોઈ હરિભક્તો તક મળે ત્યારે પોતાના મનની મૂંઝવણ ખુદ શાસ્ત્રીજી મહારાજ આગળ પણ વ્યક્ત કરી લેતા હતા.

એકવાર શાસ્ત્રીજી મહારાજ જસદણથી સારંગપુર આવતા હતા. એમને લાઠીદડમાં થોડું કામ હતું તેથી એ, નિર્ગુણ સ્વામી, બીજા બે સંતો અને ખેંગારભાઈ વગેરે લાઠીદડ ઊતર્યા. અને યોગીજી મહારાજ તથા અન્ય સંતો તેમ જ હરિભક્તો વગેરે સારંગપુર ગયા.

લાઠીદડનું કામ પતાવી શાસ્ત્રીજી મહારાજે કહ્યું : ‘સંધ્યા આરતી પહેલાં કોઈપણ સંજોગોમાં સારંગપુર પહોંચવું છે.’ એ દિવસોમાં વાવણીની મોસમ હતી એટલે બધા ખેડૂતોનાં ગાડાં ખેતરોમાં હતાં અને ચાલીને જવા સિવાય છૂટકો ન હતો. તેથી શાસ્ત્રીજી મહારાજ ખેંગારજીભાઈનો હાથ પકડી એક સાધુને સાથે લઈને ચાલવા માંડ્યા.

રસ્તામાં ખેંગારજીભાઈએ પૂછ્યું : ‘બાપા, મોટા પુરુષ અમુક ઉંમરે અંતર્ધાન થાય ત્યારે હેતવાળા તેમના ગરીબ શિષ્યોનું પાછળથી શું થાય ?’

ખેંગારજીભાઈના પ્રશ્નમાં ઉપર જણાવી તે જ ચિંતા સ્પષ્ટ હતી. એ ચિંતાને દૂર કરવા માટે જ શાસ્ત્રીજી મહારાજે ખેંગારજીભાઈ તરફ કરુણા-સભર દ્રષ્ટિ કરીને કહ્યું, ‘અલ્યા, આ બાવો તે કંઈ સાધારણ બાવો છે ? અહીં તો ભગવાન જ પ્રગટ કહેવાય. પાછળ પોતાના જેવા જ મોટા સાધુ રાખી જાય ને એમ બધાની ખબર રાખે અને કાર્ય પૂરું કરાવે. આ જોગીમહારાજ અમારી જેમ સૌની ખબર રાખશે. સ્વામી કોઈને નધણિયાતા નહીં રાખે.’

અમર થઈ જવા સર્જાયેલી કોઈ ઘડીની આ વાણી છે. એના એકેએક શબ્દ પાછળ રહેલું બળ અનન્ય છે. એ વાણીમાં ભક્તોના યોગક્ષેમ અંગેની જવાબદારીની બુલંદ ઘોષણા જ નહીં પણ એની નિભાવણીની ખાતરીનો શંખ પણ એમાં ફુંકાયો છે. અહીં શાસ્ત્રીજી મહારાજે સર્વ શંકાઓને નિર્મૂળ કરતાં એ પણ જણાવી દીધું કે પોતાના અક્ષરવાસ પછી એ જવાબદારી સંપૂર્ણપણે યોગીજી મહારાજ નિભાવવાના છે.

ગઢડા મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા અગાઉના દિવસોમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ સારંગપુર

આવ્યા હતા. આ દિવસોમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજની તબિયત કથળેલી હતી. એક સાંજે યોગીજી મહારાજ, પ્રમુખસ્વામી તથા સર્વ સંતો-હરિભક્તોને પાસે બેસાડી શાસ્ત્રીજી મહારાજે નારાયણસ્વરૂપ સ્વામી સામે દૃષ્ટિ કરી. પછી તેમને સંબોધીને કહ્યું : ‘નારાયણ સ્વામી, અમદાવાદમાં સભા કરીને મેં તમને ચાદર ઓઢાડી મારી જગ્યાએ બેસાડ્યા છે. પણ સત્સંગના અનાદિના મોટેરા તો આ યોગીમહારાજ છે; એમને માની સૌ એમની આજ્ઞામાં વર્તજો. તેઓ ઉદાસ થઈ જાય તેવો પ્રસંગ આવવા દેશો નહીં. આ સાધુએ કોઈ દિવસ મારી મરજી વિરુદ્ધ કાર્ય કર્યું નથી. મારા ગમતામાં સદા વર્ત્યા છે. આ જેવા તો આ એક જ છે. તેમની સેવા કર્યે મારી સેવા થાય છે. તે તમે સૌ મારી જગ્યાએ જ એમને ગણશો. અને મન, કર્મ અને વચને તેમની સેવા કરશો. એમાં અમારો રાજીપો છે.’

આ અરસામાં જ ભાવનગરથી કુબેરભાઈ તથા સત્સંગમંડળ સારંગપુર દર્શને તથા શાસ્ત્રીજી મહારાજની ખબર પૂછવા આવ્યા હતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજની તબિયત જોઈ કુબેરભાઈ રડી પડ્યા. પછી ગઢપુર મંદિરની વાત નીકળતાં કુબેરભાઈએ શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહ્યું : ‘તમે એક તરફ મંદવાડ ગ્રહણ કરો છો અને બીજી બાજુ ગઢડાના શિખરબદ્ધ મંદિર માટે જગ્યા લેવાની વાત કરો છો. આ લીલામાં કંઈ સમજણ પડતી નથી. માટે જો તમારે ગઢડાની જગ્યા જોઈતી હોય, તો તમે સાજા થઈ જાવ.’ અને પછી આગળ વધીને જ્યારે હકાભાઈએ કહ્યું : ‘તમારે ગઢપુરનું મંદિર કરવું હોય તો તેને માટે અડીખમ જબરા મહંત નીમજો એટલે તે મંદિરને પૂરું કરવાની તેમની જવાબદારી રહે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજ કુબેરભાઈનો સંદેહ પામી ગયા હતા. એ સંદેહ પાયા વિનાનો છે. એની પ્રતીતિ કુબેરભાઈને કરાવવા માટે શાસ્ત્રીજી મહારાજે તત્ક્ષણ પોતાના ખભા ઉપરની ચાદર લઈને યોગીજી મહારાજને ઓઢાડી દીધી અને કહ્યું : ‘ગઢડાનું મંદિર આ જોગી કરશે. જોગી મહારાજ ગઢપુરના મહંત ! જોગી માગીને અમે જે રીતે આ બધાં મંદિરો કર્યા છે તેમ તેઓ આ ગઢપુરનું મંદિર પૂરું કરશે.’ એમ કહી ઊભા થઈને યોગીજી મહારાજને ભેટ્યા અને બોલ્યા : ‘કુબેરભાઈ, હવે તમે રાજી ?’

એકવાર બબુભાઈ કોઠારીએ શાસ્ત્રીજી મહારાજ આગળ યોગીજી મહારાજની શક્તિઓ વિષે સંદેહ કરતાં કહ્યું હતું : ‘આ જોગી તો ખૂબ ભલાભોળા છે. તો તમારી પાછળ આ સંસ્થા ચલાવે તેવો કોઈ સાધુ ઊભો કરો.’

આ સાંભળીને શાસ્ત્રીજી મહારાજે વેધક નજરે બબુભાઈ સામે જોયું અને તેજસ્વી સ્વરે બોલ્યા : ‘બબુભાઈ, જોગી મહારાજને તમે કેવા જાણો છો ? એ તો અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનો વહેવાર ચલાવે એવા છે. ‘કામિલ, કામિલ સબ હુન્નર તેરે હાથ’ એવા સર્વદેશી પુરુષ છે.’

તા. ૩-૯-૫૦ થી ૧૭-૯-૫૦ સુધી શાસ્ત્રીજી મહારાજ અટલાદરામાં જન્માષ્ટમીના સમૈયા નિમિત્તે રોકાયા હતા એ વખતે એક સવારે કથા પ્રસંગમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા : ‘જોગી મહારાજ અને મારામાં રોમ માત્રનો ફેર નથી. હું તે જોગી ને જોગી તે હું. માટે એમને સેવીને રાજી કરી લેજો.’

એક વખત રઢુના તુલસીભાઈએ શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહ્યું : ‘સ્વામી, આપ આ લોકમાંથી ઉદાસ થઈને અક્ષરધામમાં જવાનો સંકલ્પ કરી રહ્યા છો, તો પછી અમારું શું થશે ? અમારે કોના વિશે અચલ મતિ રાખવી ? વળી, વડતાલવાળા એમ પણ કહે છે કે શાસ્ત્રીજી મહારાજ નહીં હોય પછી બધું પડી ભાંગશે અને છેવટે બધું વડતાલનું જ છે ને ? તેનું અમારે કેમ સમજવું ?’

ત્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજની આંખો કોઈ અપૂર્વ તેજથી ચમકી ઊઠી. ગંભીર સ્વરે અને સ્પષ્ટ અવાજે એમણે વાત કહેવા માંડી, ‘આ સંસ્થા શ્રીજીમહારાજની છે તો એમને ચિંતા છે. પછી જોગીમહારાજ તો છે જ ને ! પછી જોગીમહારાજમાં તમારે પતિપ્રતાની ટેક રાખવી. હું તે જોગી ને જોગી તે હું. વ્યાસજીએ સંતમાં ભગવાનને અખંડ રહેવાનાં જે લક્ષણો ભાગવતમાં લખ્યાં છે તે કરતાં વિશેષ લક્ષણો હું જોગીમહારાજમાં દેખું છું.’

એકવાર કોઈએ શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહેલું, ‘સ્વામી, કાઠિયાવાડના ભક્તો તો જોગીમહારાજ પર પોતાનો હક્ક હોય તેમ તેમને છોડતા જ

નથી. ગુજરાત માટે બીજા જોગી બનાવો ને !’ ત્યારે તેમની સાથે વેધક દષ્ટિ કરી શાસ્ત્રીજી મહારાજે કહેલું : ‘એ તો અનાદિના જોગી છે. ચૌદ લોકના બ્રહ્માંડોમાં એમની જોડ જડે તેમ નથી. તો હું બીજો જોગી ક્યાંથી ઉત્પન્ન કરું ?’

એકવાર સાંજે મથુરભાઈ, અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામી અને બીજા સંતો-હરિભક્તો શાસ્ત્રીજી મહારાજ પાસે બેઠા હતા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજે વાત કરતાં મથુરભાઈને કહ્યું : ‘આ જોગી જેવા સાધુ અત્યારે વડતાલ, અમદાવાદ દેશમાં તો શું પણ આખા બ્રહ્માંડમાં પણ નથી. તો એમને રાજ કરી લેશો. તમે પુરીવાળું ખેતર આપવા કહ્યું હતું. તે આ અક્ષર સ્વામી અને યોગીમહારાજ બંને જાણે છે, તો તમારું વચન પાળજો. અને જોગીમહારાજના આશીર્વાદ લઈ લેજો. જોગીમહારાજનો જો રાજપો થઈ જાય અને આશીર્વાદ મળી જાય તો સો જન્મેય સારું ન થવાનું હોય તેનું આ ને આ જન્મે સારું થઈ જાય એવા એ મોટા છે. વળી, તેઓ બહુ દયાવાળા છે...’

શાસ્ત્રીજી મહારાજ અનેક નિમિત્તો ઊભાં કરીને યોગીજી મહારાજનો મહિમા વિસ્તારતા જતા હતા. એમણે આ લોકમાંથી વૃત્તિ સંકેલી મહારાજમાં લીન કરી દીધી હતી. કોઈ બોલાવે તો પણ જવાબ ન આપે. અગત્યનાં કામ હોય છતાં ઈશારે પતાવે અને ઢોલિયામાં આડે પડખે રહી માળા ફેરવે. પણ ‘જોગી’ની વાત આવે ત્યાં ઉમળકાથી વાત કરવા માંડે.

આ બધી લીલા જોઈ હરિભક્તોને પણ અશુભ શંકાઓ થવા લાગી. સૌને લાગતું કે હવે ‘સત્સંગનો મોભ’ તૂટી પડશે કે શું ? એકવાર સલાડના મણિલાલ ભટ્ટે આવા જ વિચારોમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહ્યું : ‘સ્વામી, સારંગપુરમાં કળશ અને ગઢડામાં મૂર્તિ બંને સાથે કરવાં અને આરતી આપે ઉતારવી એવું વચન આપો.’

આ સાંભળી શાસ્ત્રીજી મહારાજ હસ્યા અને કહ્યું : ‘હું તો છું જ ને ! સારંગપુર મંદિરના કળશ ચઢ્યા પછી આરતી ઉતારવાનો મારો સંકલ્પ છે તે ઉતારીશ અને હું નહીં ઉતારી શકું તો જોગી ઉતારશે. જોગી આરતી ઉતારે તે મારા ઉતાર્યા બરોબર જ છે. મારા ઉતાર્યામાં અને એમના ઉતાર્યામાં કોઈ

ફેર નથી. ગઢડાની આરતી પણ એ ઉતારશે. એથી તો દીક્ષા આપવાનું, પ્રતિષ્ઠા કરવાનું મેં હવે જોગીમહારાજને સોંપ્યું છે...’

શાસ્ત્રીજી મહારાજના આવા શબ્દોમાં ભવિષ્યનાં ઐંધાણ હતાં. આજ સુધી ચીંથરે વીંટાયેલા રતનની જેમ રહેલા ‘જોગી’નું સત્યસ્વરૂપ ઓળખાવવા શાસ્ત્રીજી મહારાજ જાણે કટિબદ્ધ થયા હોય તેમ સત્સંગની મા સમા સંતવર્યનો મહિમા કહેવાની એક પણ તક જતી ન કરતા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજના ૮૭મા વર્ષમાં પ્રવેશ વખતે એ અટલાદરામાં હતા. હવે તબિયત સારી નહોતી. એટલે હવે અટલાદરામાં જ રહેવાનો નિર્ણય થયો.

વસંતપંચમી પછી થોડા દિવસ રોકાઈ શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજ્ઞાથી યોગીજી મહારાજ મુંબઈ પધાર્યા. જો કે જીવ તો શાસ્ત્રીજી મહારાજના સ્વાસ્થ્ય સમાચાર જાણી અધ્ધર જ રહેતો. હરિભક્તો પણ સદા ચિંતામાં રહેવા લાગ્યા. થોડા દિવસ મુંબઈ રોકાઈ યોગીજી મહારાજ, સંતો, હકાભાઈ વગેરે સીધા જ અટલાદરા આવી પહોંચ્યા. ‘જોગી’ મહારાજને જોઈને શાસ્ત્રીજી મહારાજ રડી પડ્યા.

યોગીજી મહારાજે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું : ‘દયાળુ, આપ જેમ રાજી થાઓ તેમ કરીશું. આપને સારંગપુર પધારવું હોય તો તેની તૈયારી કરીએ.’

આ વાત થતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ એકદમ રડતાં અટકી ગયા. પછી કહે, ‘હા, મારે સારંગપુર જવું છે, જવું છે, જવું છે.’ એમ કહી વળી બોલ્યા : ‘મારાથી ત્યાં શી રીતે જવાશે ? આ બધા ત્યાં કેવી રીતે આવશે ? કાંઈ રહી જશે તો ?’

શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં આવાં અદ્ભુત રહસ્યમય ચરિત્રોનો ઉકેલ યોગીજી મહારાજે સારંગપુર જવાનું નક્કી કરીને લાવી દીધો.

સારંગપુર ગયા પછી મૂર્તિઓનાં છેલ્લાં દર્શન કરવા શાસ્ત્રીજી મહારાજ ગઢડા જવા તૈયાર થયા. પોતે જોગીમહારાજની ખૂબ રાહ જોતા હતા. સુરતથી મગનભાઈ આવ્યા. તેમણે સમાચાર આપ્યા : ‘યોગીજી મહારાજ આજે પધારે છે.’

આ સાંભળી શાસ્ત્રીજી મહારાજ બહુ રાજી થયા અને બોલ્યા : ‘હવે શાંતિ થશે.’

યોગીજી મહારાજ પધાર્યા. એમને મળતાં જ શાસ્ત્રીજી મહારાજ પ્રફુલ્લિત થયા અને સાંજે સાત વાગે ગઢપુર પહોંચી ગયા.

ઉન્મત્તગંગાનું જળ મંગાવીને મૂર્તિઓને સ્નાન કરાવ્યું, જનોઈ પહેરાવી, કંકુના ચાંદલા કર્યા. પછી દરેક મૂર્તિ ઉપર ભક્તિભાવપૂર્વક હાથ ફેરવ્યો અને હાર પહેરાવ્યા. પોતાના શુભ હસ્તે આરતી ઉતારી. પછી બોલ્યા : ‘મારો વિધિ પૂરો થઈ ગયો. પ્રતિષ્ઠા થઈ ગઈ. હવે આપણે આવવું નથી. જોગીમહારાજ આવશે અને આરતી ઉતારશે.’

એ પછી શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને સંતો સારંગપુર પધાર્યા.

ગઢડા મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે શાસ્ત્રીજી મહારાજે આફ્રિકા મંડળને પણ ખાસ તેડાવ્યું હતું. આ આફ્રિકા મંડળ ઘણું ખરું શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજુબાજુ વીંટળાઈને બેસતું. એક દિવસ એ ભક્તોને સંબોધીને શાસ્ત્રીજી મહારાજ બોલ્યા, ‘યોગીમહારાજ જેવા પુરુષ આ બ્રહ્માંડમાં નથી. વ્યાસજીએ ભાગવતમાં જે ગુણો સંતના લખ્યા છે તેમાં ભૂલથી રહી ગયા હોય તે ગુણો પણ યોગીમહારાજમાં છે. યોગી અને મારામાં અણુમાત્રનો પણ ફેર નથી. યોગીમહારાજને ઓળખી લેજો. એ ગુણાતીત પુરુષ છે.’

આ દિવસોમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજની તબિયત ઉત્તરોત્તર વધારે કથળતી જતી હતી. વિશિષ્ટ ને અત્યંત સારગર્ભિત ચર્યાઓ સિવાય એમણે ઘણુંખરું મૌન જ ધારણ કરી લીધું હતું. ફક્ત અંતર્ગત ‘સ્વામિનારાયણ’ મંત્રનો જાપ થતો સંભળાતો હતો. સેવામાં રહેતા અક્ષરપ્રિયદાસે શાસ્ત્રીજી મહારાજને પ્રાર્થના કરી, ‘દયાળુ, થોડું જમો.’ પરંતુ એમણે કંઈ જ જવાબ ન આપ્યો.

એટલામાં યોગીજી મહારાજનો મુંબઈથી પત્ર આવ્યો. તે સાંભળતાં જ ઉદાસીનતા ટાળી શાસ્ત્રીજી મહારાજ એકદમ બોલી ઊઠ્યા : ‘અહો ! જોગીમહારાજ તો સાક્ષાત્ ગુણાતીત સ્વરૂપ છે, બહુ મોટા છે.’

પત્ર સાંભળીને શાસ્ત્રીજી મહારાજે જમવાનું માગ્યું. ત્યાં બેઠેલા સૌ કોઈને થયું, ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજ યોગીજી મહારાજના નામનું અખંડ રટણ કર્યા કરે છે. અને એમનું નામ સાંભળતાં આંખો ખોલે છે. યોગીજી મહારાજે સ્વામીશ્રીને વશ કરી લીધા છે.’

સાંજે ભાવનગરથી કુબેરભાઈ, ઠાકરશીભાઈ, હકા ખાયર વગેરે આવી પહોંચ્યા. કુબેરભાઈએ શાસ્ત્રીજી મહારાજને વિનંતી કરી : ‘સ્વામી, હવે દયા કરો ! મુહૂર્ત નજીક આવે છે તો ગઢડા પધારો.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજે જવાબ આપ્યો : ‘હું તો આજે જ ધામમાં જવાનો હતો, પણ આફ્રિકાના હરિભક્તોનો બહુ પ્રેમ, એટલે જઈ શકાયું નહીં ! ગઢડાનું તો મેં પતાવ્યું. મારી વિધિ કરી લીધી. હવે જોગીમહારાજ આરતી ઉતારશે.’

પછી ફરીથી ઉદાસીનતા ગ્રહણ કરી ઊંડા ઊતરી ગયા. શાસ્ત્રીજી મહારાજે ધારણ કરેલી ઉદાસીનતામાંથી હવે કોઈ એમને પાછા વાળી શકે એમ ન હતું. સિવાય કે જોગીમહારાજ ! પરંતુ મગનભાઈ સેક્રેટરી શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજ્ઞા લેવરાવી યોગીજી મહારાજને આગ્રહપૂર્વક મોરારકા શેઠને ત્યાં લગ્ન પ્રસંગમાં આશીર્વાદ આપવા માટે મુંબઈ લઈ ગયા હતા. તેથી એ તત્કાળ અહીં આવી શકે એ શક્ય ન હતું.

ગઢપુર પ્રતિષ્ઠા નજીક આવતી હતી. તેથી કંઈ અનિષ્ટ નહીં બને તેનો સૌને વિશ્વાસ હતો. શાસ્ત્રીજી મહારાજે પણ ધીરે-ધીરે પ્રકૃતિ બદલી પ્રસન્નતા દેખાડવા માંડી. જેથી તબિયત સુધારા ઉપર લાગતાં હરિભક્તોનો પ્રવાહ ઓછો થાય. સૌ ગઢપુર સેવામાં જાય.

સૌ દૂર ગયા કે એકાએક પ્રકૃતિ બદલી. ખાવા-પીવાનું બંધ કર્યું. શ્વાસની ગતિ વધારી દીધી. અચાનક જ પરિસ્થિતિ અતિ વિષમ બની ગઈ. કોઈ વિપરીત આશંકા સાથે સૌ ‘સ્વામિનારાયણ’ ‘સ્વામિનારાયણ’ મંત્રને રટવા લાગ્યા. અચાનક જાગૃત થઈ શાસ્ત્રીજી મહારાજે પૂછ્યું : ‘ગઢપુરમાં પ્રતિષ્ઠા થઈ ગઈ ?’

બાજુમાં ઊભેલા મોતીભાઈએ કહ્યું : ‘હા, સ્વામી. પ્રતિષ્ઠા થઈ ગઈ.’

અને એક દિવ્ય સંતોષની આભા એ તેજસ્વી મુખારવિંદ ઉપર લીંપાઈ ગઈ. વાતાવરણ પૂર્વવત્ ઉદાસ બની ગયું.

સવારે શાસ્ત્રીજી મહારાજે રંગમંડપમાં જવા ઈચ્છા દર્શાવી. અહીં એમને ખાટલા પર સુવાર્યા. સેવકો સમજી ગયા હતા કે આ સ્વામીશ્રીની અંતિમ ક્ષણો છે. અમૂલ્ય દર્શન છે. કોઈપણ ક્ષણે સ્વામીશ્રી આપણી વચ્ચેથી વિદાય લેશે.

સર્વત્ર તાર કરી દીધા હતા. ‘પ્રતિષ્ઠા સુધી તો સ્વામીશ્રી દેહ રાખશે.’ એ સૌનો વિશ્વાસ ખોટો પડી રહ્યો હતો. જો કે ઉપાસનાના દિગ્વિજયની એ યશકલગી તો પોતાના પ્રાણપ્યારા જોગીમહારાજના શિરે જ એમને મૂકવી હતી. તેથી એમની ઈચ્છાને રોકી શકવાનું સામર્થ્ય કોઈની પાસે ન હતું.

એકાએક રંગમંડપ દિવ્ય તેજથી દેદીપ્યમાન થઈ ગયો. સૌ આશ્ચર્યવત્ આજુબાજુ જોવા લાગ્યા. તે જ ક્ષણે સૌની નજર ચૂકવી સવારે બરાબર ૧૦-૫૭ વાગે સ્વામીશ્રી ‘સ્વામી-મહારાજ’નો દિવ્ય ઘોષ કરતા સ્વતંત્રપણે દેહ છોડી અક્ષરધામમાં વિરાજી ગયા. સંવત ૨૦૦૭ના વૈશાખ માસની સુદ ચતુર્થી(તા. ૧૦-૫-૧૯૫૧)નો એ દિવસ હતો.

ભક્તસમાજ પર વજ્રપાત થયો. પ્રલયનો અગ્નિ સૌને તીવ્ર જ્વાળામાં સળગાવી રહ્યો હોય એવી કારમી વેદનાથી સૌ જડવત્ બની ગયા.

યોગીજી મહારાજને આ ખબર તરત મુંબઈ પહોંચાડવામાં આવ્યા. એ અત્યંત ગમગીન બની ગયા. એમને બહુ જ વસમું લાગ્યું અને ઝાડા થઈ ગયા. ઘણી વખત દિશાએ જવું પડ્યું.

એ વખતે મુંબઈથી જલદી સારંગપુર પહોંચવા પ્લેન ચાર્ટર કરવામાં આવ્યું. યોગીજી મહારાજની સાથે સંતો તથા હરિભક્તો ભાવનગર થઈ મોટર રસ્તે સારંગપુર પહોંચ્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજને પાલખીમાં લીમડા નીચે પધરાવેલા હતા. સર્વત્ર શોકની ઘેરી છાયા ફરી વળી હતી. અખંડ ધૂન-ભજન ચાલુ હતાં.

યોગીજી મહારાજના આગમનથી સૌનાં અંતરમાં ઘણું આશ્વાસન મળ્યું. ગુરુને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી એ પાલખીની બાજુમાં જ નીચે બેસી ગયા. વિશાળ ભક્ત સમુદાય એકત્રિત થઈ ગયો હતો.

શાસ્ત્રીજી મહારાજની વિરહવેદનાથી દુઃખી થયેલા હજારો હરિભક્તોની હાજરીમાં યોગીજી મહારાજ અને પ્રમુખસ્વામીએ અગ્નિસંસ્કાર વિધિ કર્યો.

વાતાવરણમાં ભગવાને ભાગવતમાં ઉચ્ચારેલા શબ્દો ગુંજતા હતા.

અસ્માલ્લોકાદુપરતે મયિ જ્ઞાનં મદાશ્રયમ્ ।

અર્હત્યુદ્ધવ એવાદ્ધ સંપ્રત્યાત્મવતાં વરઃ ॥

(આ લોકમાંથી હું અદૃશ્ય થઈશ ત્યારે મારામાં રહેલા જ્ઞાન માટે સાક્ષાત્ ઉદ્ધવ જ યોગ્ય છે. કેમ કે આત્મજ્ઞાનીઓમાં તે શ્રેષ્ઠ છે.)

એ જ પ્રક્રિયાની અહીં એકાએક હરિભક્ત મોહનલાલ મોતીચંદને અનુભૂતિ થઈ હોય એમ એ હકાભાઈને કહેવા લાગ્યા : ‘જુઓ, યોગીજી મહારાજના મુખારવિંદ પર બ્રહ્મતેજ ઝળહળી રહ્યું છે. શાસ્ત્રીજી મહારાજનો પ્રવેશ એમનાં રોમરોમમાં મને દેખાય છે. શાસ્ત્રીજી મહારાજનું કાર્ય ચાલુ જ રહેશે.’

૧૫

વાત્સલ્યમૂર્તિ

શાસ્ત્રીજી મહારાજના અક્ષરવાસ પછી સંપ્રદાયની સઘળી પ્રત્યક્ષ પ્રવૃત્તિઓની જવાબદારી સ્વામીશ્રી ઉપર આવી પડી. વધતી ઉંમર ને દેહમાં ગ્રહણ કરેલી અનેક વ્યાધિઓ પ્રતિકૂળ બળ હોવા છતાં સ્વામીશ્રીનો ઉત્સાહ એક પણ પ્રવૃત્તિમાં ક્ષીણ થયો નહોતો. એમની વાત્સલ્યભરી છાયા એવી હતી કે કોઈ રોગી કે દુઃખી એમની આગળ જ્યાં સુધી પોતાની વેદના ન ઠાલવે ત્યાં સુધી એને ચેન ન પડે. એ સ્વામીશ્રી આગળ પોતાની વ્યથાનું નિવેદન કરે, સ્વામીશ્રીની દૃષ્ટિ પડે અને આશીર્વાદનો ધબ્બો મળે એટલે એ દુખિયારો જીવ રાહત અનુભવે, એના મનની સમગ્ર વેદના દૂર થઈ જાય ને અંતરમાં શાંતિનો અનુભવ થાય. ભક્તોનું કલ્યાણ ઈચ્છતા સ્વામીશ્રી સામે ચાલીને ભક્તનું શ્રેય કરવા આતુર હોય એવું જોવા મળતું. ભક્તને રાજી કરવા એ કદીય પોતાના શારીરિક કષ્ટને ધ્યાનમાં ન લેતા.

એક વખત સ્વામીશ્રી ભૂજ પ્રદેશમાં વિચરણમાં હતા. બપોરનો સમય હતો તેથી સર્વે પાછા ફરતાં ઉતાવળે ચાલવા લાગ્યા. રસ્તામાં એક ગરીબ ખેડૂત સામે મળ્યો. ટૂંકી ધોતી, માથે ફાટેલ ચીંથરેહાલ ફાળિયું અને ખુલ્લું શરીર. સ્વામીશ્રીને પગે લાગીને એણે ભક્તિભાવપૂર્વક કહ્યું : ‘બાપજી, મારી ઝૂંપડી પાવન કરો.’

સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘હાલો, પધરામણીએ જઈએ.’

તડકો બરાબર માથે ચઢ્યો હતો. બધા હરિભક્તોની ધીરજ ખૂટી ગઈ હતી. ચાલવાની શ્રદ્ધા રહી ન હતી. પરંતુ સ્વામીશ્રીએ પેલા ખેડૂતને કહ્યું : ‘તમે જાઓ, અમે આવીએ છીએ.’

સ્વામીશ્રી ઝૂંપડીએ ગયા. પેલા ખેડૂતે એક ફાટેલી ગોદડી પાથરી. સ્વામીશ્રી એના ઉપર બિરાજ્યા. એમણે પેલા ખેડૂતને વર્તમાન ધરાવ્યાં અને આશીર્વાદ આપ્યા. પૂજાની મૂર્તિઓ આપી. માળા આપી અને પોતે ફેરવી બતાવી. પછી સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘દરરોજ સ્વામિનારાયણ ભગવાનની પાંચ માળા ફેરવજો.’

ગરીબ ખેડૂત બે હાથ જોડીને ઊભો રહ્યો. સ્વામીશ્રીની આજ્ઞા એણે નમ્રતાપૂર્વક સ્વીકારીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા.

થોડીવાર રહી સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘રજા આપો તો જઈએ.’ ખેડૂતની આંખમાં પાણી આવ્યાં. એણે સજળ નેત્રે સ્વામીશ્રીને વિદાય આપી ફરી પધારવા પ્રાર્થના કરી. સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘જોગ હશે તો ફરી જરૂર આવીશું.’

દરેકનું હિત ઈચ્છતા સ્વામીશ્રી સૌનો સંપર્ક રાખવામાં પૂરી કાળજી બતાવતા, નિપુણતા દાખવતા. બને ત્યાં સુધી પ્રત્યક્ષ સંપર્કમાં જ માનતા. એ માટે જ ગામોગામનું સતત વિચરણ, પધરામણીઓ વગેરેમાં એમણે મોળું રાખ્યું નહીં. ખૂબ જ તકેદારી રાખી. રાત-મધરાત, ટાઢ-તડકો જોયા સિવાય સૌને સંતોષ્યા. સમૈયા-ઉત્સવોમાં મોટો સમુદાય હોય ત્યારે પણ મોટા ભાગના લોકો એમની આંખ તળે આવી જતા. કોઈને આશીર્વાદ, કોઈને ધબ્બો, કોઈ સાથે દષ્ટિમિલન, કોઈને હેતનાં બે વચનો, કોઈને આંખનો ઈશારો તો કોઈને હાથનું લટકું.

આમ, અલ્પ મુલાકાતમાં સ્વામીશ્રીના સંપર્ક-કૌશલ્યનો આસ્વાદ દરેકને મળી રહેતો.

એક સવારે લગભગ ૧૧-૩૦ના સુમારે ઘાટકોપરનો એક કિશોર સુરેશ જીવરાજાણી સ્વામીશ્રી પાસે આવ્યો. એણે વિનંતી કરી : ‘બાપા, મારે ઘેર પધરામણીએ આવવું પડશે...’ ‘હાલો.’ સ્વામીશ્રીએ તરત જ તૈયારી બતાવી. પાઘ પહેરી નીચે ઊતરી ગયા. એક સંતને સાથે લીધા. અને મંદિર

બહાર આવીને ઊભા રહ્યા. મોટરની વ્યવસ્થા હતી નહીં. અને સુરેશે પણ સ્વામીશ્રી આટલી ઝડપથી નીચે આવી જશે એવી ગણતરી રાખી નહોતી. તેથી ટેક્સી માટે દોડાદોડ કરવા લાગ્યો. વીસ મિનિટે ટેક્સી મળી ત્યાં સુધી સ્વામીશ્રી ઊભા રહ્યા. પછી સુરેશના ઘરે પધરામણી કરી મંદિરે આવી ગયા.

ઈ. સ. ૧૯૬૭ના નવેમ્બર માસની આ ઘટના છે. શાપુરમાં પધરામણી કર્યા પછી ધોરાજીથી ગોંડળ જતાં વચ્ચે જેતપુર આવ્યું ત્યારે સ્વામીશ્રી કહે, ‘આપણે ગામમાં જવું છે.’ સ્વામીશ્રી સાથેના સંતો અને હરિભક્તોને થયું કે સ્વામીશ્રીની ઈચ્છા મંદિરે જવાની હશે. પણ ગામમાં પ્રવેશતાં જ સ્વામીશ્રીએ પૂછ્યું : ‘તમે ખોડપરું જોયું છે ?’

કુસુમરાય દીવાન બોલ્યા : ‘મેં જોયું છે.’

‘ગાડી ત્યાં લઈ લ્યો.’

ગાડી ખોડપરામાં લીધી. ત્યાં નાની નાની ગલીઓ હતી. પણ સ્વામીશ્રીની સ્મૃતિ ઘણી તીવ્ર તેથી એક રહેણાકનું ઘર આવતાં એમણે શેરી બતાવીને કહ્યું : ‘અહીં લઈ લ્યો.’ ત્યાંથી નીકળીને મુખ્ય રસ્તા પર આવ્યા. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘અહીં રાજાભાઈ રાઠોડના ઘરનું પૂછો.’

કુસુમરાયે નીચે ઊતરીને પૂછ્યું ત્યારે જવાબ મળ્યો : ‘રાજાભાઈ રાઠોડ નથી પણ રાજાભાઈ મોચી છે.’ આ સાંભળી સ્વામીશ્રી હસી પડ્યા. અને બોલ્યા : ‘હા, અમારે એજ રાજાભાઈનું કામ છે.’

તેમનું ઘર સામે જ હતું. સ્વામીશ્રી પધાર્યા છે તે જાણી એમના અંતરમાં આનંદ સમાતો નહોતો. ઘરમાંથી મહિલાઓ બહાર આવી ગયા પછી સ્વામીશ્રી, બાલમુકુન્દ સ્વામી અને હરિભક્તો સાથે ઘરમાં પધાર્યા. ઘરની ગરીબાઈ ઊડીને આંખે વળગે તેવી હતી. સ્વામીશ્રી એક કોથળા ઉપર જ નીચે બેસી ગયા અને રાજાભાઈને પાસે બેસાડીને અત્યંત પ્રેમપૂર્વક બધા ખબરઅંતર પૂછ્યાં. બીજા પંદર-વીસ જેટલા હરિભક્તો તેમજ ગુણબુદ્ધિવાળા હરિભક્તોને યાદ કરીને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા.

પછી સ્વામીશ્રીએ બાલમુકુન્દ સ્વામીને કહ્યું : ‘અન્નકૂટના પ્રસાદનું પોટલું લાવો.’

એ લાવ્યા. સ્વામીશ્રીએ રાજાભાઈને પ્રસાદ આપ્યો. બીજાં વીસ-પચીસ

પડીકાં અન્ય ભક્તો માટે આપ્યાં. પછી એમણે પૂછ્યું : ‘અમે તમને દર વર્ષે પ્રસાદ મોકલીએ છીએ તે મળે છે ને ?’

રાજાભાઈ કહે, ‘બાપા, આટલાં વર્ષે આજે મને પ્રસાદ મળ્યો.’

આ સાંભળી સ્વામીશ્રીએ બાલમુકુન્દ સ્વામીને મીઠો ઠપકો આપતાં કહ્યું : ‘હવેથી રાજાભાઈની સંભાળ તમારે લેવી. અમારે જ્યારે ઊતરવા રહેવા કાંઈ ઠેકાણું નહોતું, ત્યારે રાજાભાઈએ અમને આઠ આઠ દિવસ રોક્યા છે. એવા જૂના મોટા હરિભક્ત છે.’

આવી રીતે જેઠાભાઈની વાત પણ જાણવા જેવી છે. ભાદરણ ગામથી એક માઈલ દૂર એક જંગી વડ છે. ત્યાં ઘણાં વર્ષોથી બારેયા જ્ઞાતિનો જેઠો પરબવાળો ઝૂંપડી બાંધીને રહેતો હતો. ગામના પટેલોએ આજીવિકા માટે એને એક નાનું ખેતર આપેલું.

જેઠો ઝારોળાથી ભાદરણ આવતા વિદ્યાર્થીઓને, વટેમાર્ગુઓને તથા આજુબાજુનાં ખેતરોના ખેડૂતોને ઉનાળાના તાપમાં ઠંડું પાણી પાવાની સેવા કરતો. એક વખત જેઠાને સ્વામીશ્રીનાં દર્શન થયાં. જેઠો ભોળા દિલનો હતો. એણે સ્વામીશ્રીને પોતાની ઝૂંપડી પાવન કરવા માટે પ્રાર્થના કરી.

સ્વામીશ્રીએ કોલ આપ્યો : ‘જાઓ જેઠાભાઈ, અમે તમારી ઝૂંપડીમાં આવીશું.’

એ વાતને બે વરસ થઈ ગયાં. એક વખત સ્વામીશ્રી બોચાસણથી ઝારોળા પધારેલા અને ત્યાંથી બળદગાડામાં ભાદરણ જવા નીકળ્યા.

એ દિવસોમાં રસ્તા કાચા, ધૂળની ડમરીઓ ઊંડે. વળી, સ્વામીશ્રી ગાડામાં બેસે એટલે પિચોટી ખસી જતી. સ્વામીશ્રીને ગાડાની મુસાફરી બિલકુલ અનુકૂળ ન હતી, છતાં બીજાં કોઈ વાહનો નહીં હોવાને કારણે સ્વામીશ્રી ગાડામાં જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં સ્વામીશ્રીએ અચાનક ગાડું અટકાવ્યું અને બોલ્યા : ‘અમારે લઘુ માટે ઊતરવું છે.’ અને પછી નીચે ઊતર્યા. લઘુ કરી હાથ ધોયા. પછી બોલ્યા : ‘આ જગ્યા બહુ સારી છે. પાસે નાનું તળાવ છે.’ એમ જાણી જોઈને સ્વામીશ્રી સમય પસાર કરી રહ્યા હતા. અને સાથે આવેલા સંતો તથા ઝારોળાના રમણભાઈ વગેરે યુવાનો ભાદરણ જવા ઉતાવળા થતા હતા.

એવામાં જેઠાને ખબર પડી કે કોઈ સંત આવ્યા છે. એટલે એ દોડતો આવ્યો અને સ્વામીશ્રીને જોઈને હર્ષધેલો થઈ ગયો. રામાયણમાંનાં શબરીના પ્રસંગનું જાણે પુનરાવર્તન થયું. ભાવવિભોર બનેલા આ ગરીબ ભક્તનો હર્ષ સમાતો નહોતો. તેણે કાલીઘેલી બોલીમાં આવકારી સ્વામીશ્રીને પોતાની ઝૂંપડીમાં પધરાવ્યા. સ્વામીશ્રીને મન કોણ ગરીબ અને કોણ તવંગર ! આ ઝૂંપડીમાં ભરબપોરે પણ અંધારું હતું. તેથી ફાનસ પેટાવ્યું. સ્વામીશ્રી જાણે રાજમહેલમાં બેઠા હોય એવી રીતે જેઠાના આવાસમાં બેસી આનંદ માણી રહ્યા હતા.

જેઠાએ સ્વામીશ્રીને એક શ્રીફળ, સાકરનો પડો તથા બે આના ભેટ ધર્યાં. અને બોલ્યો : ‘મારી આટલી ભેટ સ્વીકારજો અને મને તમારી પાસે કાયમ રાખજો.’

સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘જેઠાભાઈ, આજે અમે તમારો સંકલ્પ પૂરો કર્યો. હવે શ્રીજીમહારાજ તમને ધામમાં લેવા આવશે. ભોળાના ભગવાન છે. તે બે વર્ષે મહારાજ તમને તેડી જશે.’

બરાબર બે વર્ષે ગરીબનવાજ સ્વામીશ્રી જાતે જ દિવ્ય સ્વરૂપે પધાર્યા ને જેઠાને દિવ્ય તનુ આપીને અક્ષરધામમાં લઈ ગયા.

સંવત ૨૦૦૮ના ફાગણ માસની આ વાત છે. સ્વામીશ્રી સારીંગ ગામ પધાર્યા હતા. આખા ગામમાં લગભગ બધા ઘેર પધરામણી કર્યા પછી સ્વામીશ્રી ઉતારે પધાર્યા ત્યારે જમવાની તૈયારી થઈ ગઈ હતી. હાથપગ ધોઈ જમવા બેસતા હતા ત્યાં એક હરિભક્ત આવ્યા અને વિનંતી કરી : ‘બાપા, મારે અમદાવાદ જવાનું છે ને મારા ઘેર પધરામણી બાકી રહી ગઈ છે. ગાડીનો ટાઈમ પણ થયો છે માટે આપ...’

સ્વામીશ્રી તેમની ઈચ્છા સમજી ગયા અને બોલ્યા : ‘સારું, આવીએ છીએ. તૈયારી કરો...’ પણ અન્ય સંતો અને ખાસ કરીને મોટા સ્વામી અકળાયા અને બોલી ઊઠ્યા : ‘રહેવા દો ને જોગી, એને અકકલ નથી. ક્યાં ગયો હતો અત્યાર સુધી ? આવા તાપમાં આપણે નથી જવું.’ પછી આવનાર ભાઈને કહ્યું : ‘એલા એય, તારું ઘર ક્યાં છે ?’

હરિભક્તે ગભરાતાં ગભરાતાં પોતાના ઘરના સ્થાનની માહિતી આપી.

ત્યારે મોટા સ્વામી ફરી ભડકી ઊઠ્યા : ‘એક તો ગામના છેવાડે રહે છે. જા, અત્યારે નહીં અવાય.’

પણ સ્વામીશ્રી તો ઊઠ્યા. એક સાધુને વિનંતી કરી સાથે લીધા. વિનુભાઈને પણ સાથે આવવા સૂચવ્યું. પછી હસતાં હસતાં પેલા હરિભક્તને કહે : ‘હાલો તમારા ઘરે.’

પછી મોટા સ્વામી વગેરેને કહ્યું : ‘તમે જમી લ્યો. હું હમણાં આવું.’

સ્વામીશ્રીએ પ્રેમથી પેલા હરિભક્તને ત્યાં પધરામણી કરી અને એમને રાજી કર્યા.

ઈ. સ. ૧૯૫૫ના અરસામાં ભાવનગરના મહારાજાના કુંવરના લગ્ન પ્રસંગે રસાલા સાથે સ્પેશિયલ ટ્રેનમાં મહારાજા સાહેબ જઈ રહ્યા હતા. મહારાજા સાહેબનો તાર હતો એટલે સ્વામીશ્રી અને સંતો બોટાદ સ્ટેશને કુંવરને આશીર્વાદ આપવા પધાર્યા હતા. મહારાજાએ સ્વામીશ્રીનું અભિવાદન કરી આભાર માન્યો.

મહારાજાની ટ્રેન ગયા પછી સ્ટેશન ઉપરનો સાંધાવાળો સ્વામીશ્રીને પગે લાગીને બોલ્યો : ‘બાપા ! મારે ત્યાં પધારો, મારી જૂંપડી પાવન કરો.’

મોટા સ્વામી કહે, ‘સાડા બાર વાગ્યા છે. તાપ ઘણો જ થઈ ગયો છે. અમારે સારંગપુર જઈને ઠાકોરજીને જમાડવાના છે માટે અત્યારે નહીં !’

પરંતુ સ્વામીશ્રી કોનું નામ ! એમણે કહ્યું : ‘મોટા સ્વામી, આપણે એને રાજી કરો. એનો પ્રેમભાવ તો જુઓ.’ આમ કહી સ્વામીશ્રી ચાલ્યા. સૌ સ્વામીશ્રીને અનુસર્યા. મોટા સ્વામી કંઈ બોલી શક્યા નહીં. સાંધાવાળો પોતાની નાની ઓરડીમાં સ્વામીશ્રીને પધરાવી રાજીના રેડ થઈ ગયો. તે ભાન ભૂલીને આમતેમ રઘવાયો થતો હતો. એણે પૂજા અને આરતી કર્યાં. સ્વામીશ્રીએ એને આશીર્વાદ આપી સારંગપુર આવવા આજ્ઞા કરી.

હજુ હમણાં જ મહારાજા જેના ચરણે પડતા હતા એ ચરણ એક ગરીબની જૂંપડી પાવન કરી રહ્યા હતા !

એવામાં ત્યાંના સ્ટેશન માસ્ટર આવ્યા. અને પોતાને ઘેર ભોજન માટે પધારવા સ્વામીશ્રીને આગ્રહ કર્યો : ‘સ્વામી, રસોઈ તૈયાર છે.’ તેઓ પવિત્ર બ્રાહ્મણ હતા.

મોટા સ્વામી કહે : ‘સારંગપુરમાં સંતો વાટ જોઈને બેઠા હોય માટે ત્યાં જવું છે.’

સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘આપણે માસ્તરનો ભાવ પૂરો કરો. અહીં ઠાકોરજીને જમાડી લઈએ. સારંગપુર સંદેશો મોકલી આપીએ.’

કેવળ કરુણાદષ્ટિથી ને સર્વના કલ્યાણના હેતુથી સ્વામીશ્રી નાનામોટા સર્વ ભક્તોના સંકલ્પો પૂરા કરતા.

ઈ. સ. ૧૮૬૭ના ફેબ્રુઆરી માસમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજનો ૧૦૨મો જન્મજયંતી મહોત્સવ ઊજવાયો તે અરસામાં એક બપોરે સ્વામીશ્રી આરામ કરીને રૂમમાંથી બહાર પધાર્યા. એ વખતે દર્શનાર્થીઓનો ધસારો મોટા પ્રમાણમાં હતો. એક યુવાન એક વૃદ્ધ ભક્તનો હાથ ઝાલીને સ્વામીશ્રીનાં દર્શન માટે આગળ આવ્યો. વૃદ્ધ લકવાના કારણે ધ્રૂજતા હતા. એવામાં કોઈનો જોરથી ધક્કો વાગ્યો ને એ દૂર હડસેલાઈ ગયા. સ્વામીશ્રીની ખુરશી ઊંચકનારાઓએ સભામંડપ તરફ ઝડપથી જવા માંડ્યું. પરંતુ સ્વામીશ્રીની દષ્ટિ પેલા ભક્ત અને યુવાન પર મંડાયેલી હતી. સ્વામીશ્રીએ બંનેનો ભાવ અને ભીડો જોયો હતો. એ જ વખતે એમણે ખુરશીને આગળ લઈ જતાં અટકાવી અને સૌને દૂર જવાનું કહી, પેલા વૃદ્ધ અને યુવાનને પાસે બોલાવ્યા અને બધી વાત શાંતિથી સાંભળી ખૂબ આશીર્વાદ આપ્યા. પછી જ પોતે સભામંડપમાં પધાર્યા.

ભક્તના પ્રેમ આગળ સ્વામીશ્રી ગમે તેવી અગવડને પણ ગણકારતા નહીં. એમની દષ્ટિ સમક્ષ તો ભક્તનો ભાવ અને એના કલ્યાણ માટેનો પોતાનો ઉમંગ જ મુખ્ય થઈને રહેતો.

એક વખત સ્વામીશ્રી ઘોઘાવદર પધાર્યા હતા. એમનો ઉતારો એક હરિભક્ત હરિભાઈને ત્યાં હતો. જગ્યા બહુ નાની. તેથી ગાયો, બળદો અને ભેંસોને બાંધવાની જગ્યા પાસે એક ઢાળિયામાં ઉતારો રાખવામાં આવ્યો. છાણમૂત્ર ગંધાય એવી જગ્યા હતી. પરંતુ નાછૂટકે આ ઉતારો કરવો પડ્યો હતો, કારણ કે બીજી કોઈ સારી ઓરડી નહોતી.

બીજે દિવસે બપોરે સ્વામીશ્રીએ જમી, આરામ કરી બંધિયા જવા વિદાય લીધી ત્યારે હરિભાઈએ કહ્યું : ‘બાપા, દષ્ટિ કરો તો વહેવાર સુધરે.

બીજું તો નહીં પણ સંતો પધારે અને આપ પધારો ત્યારે રહેવા પૂરતી તો સારી જગ્યાની સગવડ કરી શકીએ. આપને આ જગ્યામાં ડાંસલા (મચ્છર) કરડ્યા હશે. માફ કરજો.’

ત્યારે સ્વામીશ્રી હસીને બોલ્યા : ‘મોટા બંગલામાં ન આવે તેવી ઊંઘ આવી ગઈ. તમે સગવડ બહુ સારી કરી. અમને કોઈ તકલીફ પડવા દીધી નહીં. હવે મેડીબંધ મકાન થઈ જશે.’

ભક્તોને જોઈ સ્વામીશ્રી બાળકની જેમ પુલકિત થઈ જતા. જેમ વધુ ભક્ત મળે એમ વધુ રાજી થાય. ભક્તોની ભીડથી લેશ માત્ર કંટાળો નહીં, ઊલટો આનંદ ! વળી, પ્રેમને નેમ ન હોય એમ ભક્તો પણ સ્વામીશ્રીની આસપાસ વીંટળાતા વધુ ભીડ કરે. પગમાં પડે, આથડે, અથડાય, પણ ભક્તોની અથડામણ સ્વામીશ્રીને સુંવાળી લાગતી. માત્ર મળવાનો જ આનંદ સ્વામીશ્રી માણતા નહીં પણ આટલા બધા ભક્તો ભેગા થયા છે તો કથાકીર્તનની મોજ ઉડાડીશું, બધાને ખાંતે કરીને જમાડીશું એ વાતનો પણ સ્વામીશ્રીને ભારે ઉમંગ !

વર્ષોવર્ષ રાજકોટના ભક્તોને ગુરુપૂજનનો લાભ આપવા જ સ્વામીશ્રી ઠેઠ ગુજરાતમાંથી રાજકોટ પધારતા અને તરત ગુજરાત તરફ પાછા વળી જતા. ભક્તોને પ્રસન્ન રાખવાની સ્વામીશ્રીની આ એક ન સમજી શકાય એવી રીત હતી. જેમાં પોતાને પડતી હાલાકીનો તો કોઈ વિચાર જ નહીં.

એક વખત મુંબઈના હરિભક્તો સ્વામીશ્રીને આગ્રહ કરીને મુંબઈ લઈ ગયા ત્યારે કરુણામૂર્તિ સ્વામીશ્રીએ વિચાર્યું : ‘મોટા હરિભક્તો મને મુંબઈ તાણી ગયા. સારંગપુરમાં સૌ સંતો-હરિભક્તો મારી રાહ જોતા હશે. એ ગામડાંના પ્રેમીભક્તો નિરાશ થયા હશે. તેથી તેમણે ગામોગામ હરિભક્તોનાં નામ યાદ કરી જાતે પત્રો લખી આશ્વાસન આપ્યું કે હું વસંતપંચમીનો સમયો અટલાદરા કરી ત્યાં જરૂર આવીશ. નાનામાં નાનો ભક્ત દુખાય તે સ્વામીશ્રીને મન સાક્ષાત્ શ્રીજીમહારાજ દુખાય એવી લાગણી એમના હૃદયમાં હંમેશાં રહેતી.

કોઈ સંતને મૂંઝવણ હોય તો સ્વામીશ્રી તેને ખૂબ વહાલ કરે, કથાવાર્તા

કરી બળ આપે, પોતાની સાથે ફેરવે ને રોજ પત્તરની પ્રસાદી આપે. જેમની સાથે તેમને હેત હોય એવા સંત-હરિભક્તને બળની વાત કરવા કહે એમ એમની મૂંઝવણ ટાળી નાખે.

સ્વામીશ્રી ઘણીવાર કહેતા : ‘કોઈ માંદો પડે, મરવાની અણી ઉપર હોય, આપણે જાણતા હોઈએ કે હવે કલાક જ જીવવાનો છે તો પણ ઠેઠ સુધી આપણે દવા કરીએ છીએ તેમ સાધુ મૂંઝાય તો તેની મૂંઝવણ ટાળવાના ઉપાય કરવા. ઠેઠ સુધી સાચવવા. આપણી મોટી સેવા થઈ ગણાય.’

ઈશ્વરભાઈ ભટ્ટ જસદણ રેલવે સ્ટેશનમાં નોકરી કરતા હતા. એક દિવસ અચાનક પ્રાઈમસથી તેમનાં પત્ની દાઝી ગયાં અને અક્ષરનિવાસી થયાં. આથી ઈશ્વરભાઈને ઊંડો આઘાત લાગ્યો અને શૂન્યમનસ્ક બની ગયા. એમના મનમાં ખૂબ અશાંતિ અને ઉદ્વેગ રહેવા લાગ્યાં.

સ્વામીશ્રી ગોંડલથી સારંગપુર જવાના હતા. બોટાદ જતી ટ્રેનની રિઝર્વેશન ટિકિટ પણ આવી ગઈ હતી. સ્વામીશ્રીની સાથે ભગવત્સિંહજી જવાના હતા. તેમને બોલાવીને સ્વામીશ્રીએ જણાવ્યું : ‘આપણે પહેલાં જસદણમાં ઈશ્વરભાઈ માસ્તરને મળવા જવું છે. બોટાદ પછી જાશું. માટે રેલવેની ટિકિટ કેન્સલ કરાવો. આપણે મોટરમાં જાવું છે.’

‘બાપા, ટ્રેનને હવે ફક્ત દોઢ કલાક બાકી છે તો આપણે ટ્રેનમાં બોટાદ જઈએ. વળતાં જસદણ જઈશું.’ બાપુએ વાસ્તવિક વાત કરી.

સ્વામી કહે, ‘ઈશ્વરભાઈ આપણને બહુ જ સંભારે છે. એમને હૈયામાં ખૂબ અશાંતિ છે. અને આપણે એમનું દુઃખ ભાંગવું છે. ત્યાં મોડા જાવું ન ચાલે.’

મોટરમાં નીકળી સ્વામીશ્રી સવારે છ વાગે જસદણ પહોંચી ગયા. સ્વામીશ્રીનાં દર્શન થતાં જ ઈશ્વરભાઈ દંડવત્ કરવા લાગ્યા ને સ્વામીશ્રીના પગમાં પડી ગયા. તેમને પાસે બોલાવી આશીર્વાદ આપતાં ખૂબ જ સાંત્વન આપ્યું. છાતીએ હાથ ફેરવ્યો. સ્વામીશ્રીના મૃદુ સ્પર્શથી તેમના અંતરમાં પડેલા ઘા રુઝાઈ ગયા. વિરહનું દુઃખ ભૂલાઈ ગયું અને હૃદયમાં અપાર શાંતિ વ્યાપી ગઈ. એ પછી જ સ્વામીશ્રી બોટાદ જવા નીકળ્યા.

સ્વામીશ્રી અમદાવાદ પધારે ત્યારે નરનારાયણ મંદિરે દર્શન કરવા

અવશ્ય પધારે. હેતવાળા સંતો-પાર્ષદોનાં આસને જઈને મળે અને ખબર-અંતર પૂછે.

એક વખત એ મંદિરે પધાર્યા ત્યારે આત્મારામ ભગતના આસને આવ્યા. આત્મારામ ભગત બહુ જૂના હજૂરી સેવક. છેલ્લા થોડા દિવસોથી બીમારીને કારણે પથારીવશ જ રહેતા. બે પાર્ષદો તેમની સેવામાં હતા. તેમની ખબર કાઢતાં સ્વામીશ્રી ગાતરિયાથી તેમને પવન નાખવા લાગ્યા. રૂમમાં ગરમી બહુ વરતાતી હતી.

ભગત બોલ્યા : ‘સ્વામી, આપ પંખો નાખો તો પાપ મને લાગે. માટે રાખો.’

સ્વામીશ્રીએ સાથે આવેલા ડૉ. મધુભાઈ તથા રમેશ દલાલને આજ્ઞા કરી કે ભગતને અહીં ટેબલ ફેન લાવી આપવો. પછી ફળો વગેરેની વ્યવસ્થા પણ કરી આપી.

ડૉ. મધુભાઈએ તેમને એક જૂનો પંખો મોકલી આપ્યો. એક મહિના પછી સ્વામીશ્રી ફરી અમદાવાદ પધાર્યા ત્યારે મંદિરે દર્શને જઈ ભગતના આસને ગયા. જૂનો પંખો જોતા જરા નારાજ થઈ ગયા. તરત જ બીજા સેવકને નવો પંખો લાવી આપવા આજ્ઞા કરી. બીજે દિવસે તેમને નવો પંખો મળી ગયો.

સ્વામીશ્રીએ આત્મારામ ભગતને દર બે-ત્રણ દિવસે ચીકુ, મોસંબી વગેરે મળે તેવી વ્યવસ્થા પણ કરી આપી.

એક વખત સ્વામીશ્રી આંબલીવાળી પોળે દર્શન કરવા પધાર્યા હતા. ત્યાં કોઈએ ખબર આપી કે ખોડાભાઈ બ્રહ્મભટ્ટને ગંભીર બીમારી હોવાથી એમને વી.એસ. હોસ્પિટલમાં દાખલ કર્યા છે.

સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘હાલો, હોસ્પિટલમાં જઈને તેમની તબિયત જોઈ આવીએ.’ સાથે આવેલા સ્થાનિક સંતે ઘસીને ના પાડી દીધી કે કંઈ જવાની જરૂર નથી.

સ્વામીશ્રી એકદમ ભાવમાં આવીને બોલ્યા : ‘એમ કેમ ના કહો છો ? ખોડાભાઈ જેવા ભગતની સેવા તો મારે ખડે પગે રહીને કરવી જોઈએ, તો તમે તબિયત જોવાની ના પાડો છો !’

એમ કહી સ્વામીશ્રી એમને લઈને રમેશ દલાલ સાથે વી. એસ. હોસ્પિટલમાં ખોડાભાઈને જોવા પધાર્યા. એ પછી થોડા જ દિવસોમાં ખોડાભાઈએ ખંભાતમાં દેહ મૂકી દીધો.

હરિભક્તની તબિયત જોવા જવાના કામમાં સ્વામીશ્રી પોતાની તબિયત કે શારીરિક અશક્તિને લેશ પણ ગણતા નહીં. એક વખત સ્વામીશ્રી ડૉ. રમણભાઈને સાથે રાખી ડૉ. ઇન્દ્રવદન મહેતાની તબિયત જોવા જતા હતા. રસ્તામાં રમણભાઈએ સ્વામીશ્રીને વાત કરી : ‘બાપા, હોસ્પિટલમાં બે દાદરા ચઢવાના છે ત્યાં લિફ્ટની સગવડ નથી.’

સ્વામીશ્રીએ તરત જ કહી દીધું : ‘બે શું, અમે પાંચ દાદરા પણ ચડી જાશું.’

સ્વામીશ્રીને આફ્રિકા જવાનું નક્કી થયું ત્યારે, પરદેશી ભૂમિ ઉપર સાથે સારા સેવક હોય તો દેહ સારો રહે ને વધુ વિચરણ થાય, વધુ ભીડો ખમાય, વધુ હરિભક્તોને રાજી કરી શકાય એવી જ ભાવનાથી સ્વામીશ્રીની ઈચ્છા બાલમુકુન્દ સ્વામીને સાથે લેવાની હતી. પણ બાલમુકુન્દ સ્વામી અક્ષર સ્વામીની સેવામાં હતા. આ દિવસોમાં અક્ષર સ્વામીની તબિયત ખૂબ નરમ હતી. પોતાની દેહક્રિયા પણ જાતે કરી શકતા નહીં. એમને સેવાભાવી સેવકની જરૂર હતી. આવી સ્થિતિમાં અક્ષર સ્વામીની સેવા કરવા કોઈ તૈયાર ન થાય. પણ બાલમુકુન્દ સ્વામી એમની હૃદયપૂર્વક સેવા કરતા હતા.

પરદેશ વિચરણની તક જતી કરીને અક્ષર સ્વામીની સેવામાં રહેવા અંગે બાલમુકુન્દ સ્વામીની પોતાની શી ઈચ્છા છે એ પણ જાણવાનું સ્વામીશ્રીને જરૂરી લાગ્યું. એટલે એમણે એમને એ અંગે પૂછ્યું : ‘તમારે આફ્રિકા જવાનું છે; તો તમારું મન શું કહે છે ?’

‘આપની આજ્ઞા એ જ મારું જીવન છે. એટલે તમે કહો તેમ કરું.’

‘તમે અક્ષર સ્વામીની સેવા કરો એમાં અમે બહુ રાજી છીએ.’

બાલમુકુન્દ સ્વામીની આફ્રિકા જવાની વાત સાંભળીને જ અક્ષર સ્વામી અસ્વસ્થ થઈ ગયા હતા. આવો સારો, સુશીલ અને નમ્રતાથી સેવા કરતો સેવક તેમને ક્યારેય મળ્યો ન હતો.

પણ બાલમુકુન્દ સ્વામી અને સ્વામીશ્રી વચ્ચેની વાત અને સ્વામીશ્રીનો

આદેશ જાણ્યા પછી અક્ષર સ્વામીની આંખો છલકાઈ ઊઠી. સ્વામીશ્રી એમને મળવા આવ્યા ત્યારે ક્યાંય સુધી એમનો હાથ દબાવી આંસુ વહેવા દીધાં. એમણે કહ્યું : ‘જોગી, તમે શાસ્ત્રીજી મહારાજ જ છો. તમારામાં ને સ્વામીમાં એક રોમનોય ફેર નથી. તમે તો ગુણાતીત મૂર્તિ છો !’

મહત્ત્વની બાબત તો એ છે કે સ્વામીશ્રીની ઈચ્છા બાલમુકુન્દ સ્વામીને પોતાની સાથે આફ્રિકા લઈ જવાની હતી. પણ એક સંતની શુશ્રૂષાની વાતને વધારે મહત્ત્વ આપ્યું અને પોતાની સગવડ(જે વિશાળ જનસમુદાયના હિત માટે હતી છતાં)નો ખ્યાલ જતો કર્યો.

સાધુઓને સલાહ આપતાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું હતું : ‘મારી એકની એક વાત છે. કોઈ સાધુ, ભગત કે હરિભક્ત માંદો-સાજો હોય એને નભાવી લેવો, સેવા કરવી, પણ હુંકારો તુંકારો ન કરવો. સ્વામીએ શું કહ્યું છે કે આજનો આવેલો હોય ને વીસ વરસ માંદો રહે તો પણ નભાવવો.’

આનાથી વધારે ઊંચો - પ્રેમ અને માનવતાવાદી આચાર બીજો કયો હોઈ શકે ? સાચી ધાર્મિકતાનું એક ઉન્નત રૂપ ! અને સ્વામીશ્રી તો આ સેવા શુશ્રૂષાના ક્ષેત્રમાં અનન્ય હતા. માંદાની માવજતમાં સ્વામીશ્રી પોતે જ જોડાઈ જતા. પછી એમાં માંદી વ્યક્તિનું વય કે પદ કશું જ બાધક બનતું નહીં.

વિચરણમાં સાથે ફરતા યુવક વિનુભાઈની પિયોટી એક વખત એકાએક ખસી ગઈ. તેમને પેટમાં બહુ દુખાવો થતો હતો. તેથી મંદિરમાં મેડા ઉપર બેઠા હતા. સ્વામીશ્રી ત્યાં ગયા. એમણે વિનુભાઈની બરાબર સામે બેસીને એમના પગનાં તળિયાંને પોતાના પગનાં તળિયાં સાથે જોડ્યાં. પછી સામસામા હાથ પકડ્યા ને વિનુભાઈને ખેંચીને બેઠા કર્યા. પછી બેઠાં બેઠાં પગના અંગૂઠા પકડાવ્યા અને પિયોટીને ઠેકાણે આણી. એ પછી સ્વામીશ્રી નીચે ભંડારમાં જઈને ઘી, ગોળ અને સૂંઠનો પિંડો બનાવી લાવ્યા અને વિનુભાઈને ખવડાવી દીધો.

એક વખત અમદાવાદમાં સાંજની સત્સંગસભા વખતે વિનુભગતને તાવ આવ્યો હતો. મંદિરના જૂના મકાનના મેડે ઓઢીને એ સૂઈ ગયા હતા.

સ્વામીશ્રી ત્યાં આવ્યા. એમને વિનુભાઈની ચિંતા હતી. તેથી તેમની પાસે બેસી ધીરે ધીરે પગ દાબવા લાગ્યા. વિનુભગતને સારું લાગ્યું પણ તેમને ખ્યાલ નહીં કે સ્વામીશ્રી જ પગ દાબી રહ્યા છે.

એવામાં ચંપકલાલ શેઠ ઓરડામાં આવી પહોંચ્યા. એમણે કહ્યું, ‘બાપા, નીચે સભામાં સૌ આપની વાટ જુએ છે.’

આ સાંભળી વિનુભગત ચમક્યા. એકદમ બેઠા થઈ ગયા. તેમના મોં ઉપર અપરાધ ભાવની વેદના છવાઈ ગઈ. ને ગભરાઈને સ્વામીશ્રીને હાથ જોડી દીધા.

સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘તમે સૂઈ જાવ. બહુ તાવ છે. શરદી લાગી જશે.’ પછી શેઠ તરફ ફરીને બોલ્યા : ‘તમે ભગતના પગ દાબો તો હું સભામાં જાઉં.’

વિનુભગત ના કહેતા રહ્યા ને સ્વામીશ્રી શેઠને કહેતા ગયા : ‘એ ભલે ના પાડે. તમે દાબો. હું નીચે જઈ બીજા ભગતને મોકલું છું.’

સ્વામીશ્રી સભામાં પધાર્યા. વિનુભગત તો ઊભા જ થઈ ગયા. શેઠને પગ કેમ દાબવા દેવાય ?

થોડી જ વારમાં બીજા યુવકો આવી પહોંચ્યા અને શેઠને વિનંતી કરી સભામાં મોકલ્યા.

સ્વામીશ્રી માંદા ભક્તની શુશ્રૂષા કરતા હોય એવો આ કંઈ એક જ પ્રસંગ નથી. જ્યારે જ્યારે તક મળતી ત્યારે ત્યારે સ્વામીશ્રી વાત્સલ્યવશ આવી સેવા કરીને ભક્તનું હૈયું લાગણીથી સંપૃક્ત કરી દેતા.

શાળા-કોલેજના વેકેશન વખતે ઘણા યુવકો સ્વામીશ્રી પાસે આવતા હતા અને મંદિર તેમજ સત્સંગ અંગેની વિવિધ પ્રકારની સેવા કરતા હતા. અમદાવાદના જગદીશભાઈ ત્રિપાઠી આ હેતુથી સ્વામીશ્રી પાસે આવેલા હતા.

એક દિવસ જગદીશભાઈને તાવ આવ્યો.

રાત્રિના બે વાગ્યાના સુમારે તેમનું માથું ખોળામાં લઈને ધીમું ધીમું કોઈ દબાવી રહ્યું હતું. તેમને ઘણી શાંતિ થઈ. આમ ને આમ અડધો કલાક વીતી ગયો. માથું કોણ દબાવી રહ્યું છે, એ જોવા પડખું ફેરવીને

જગદીશભાઈએ આંખો ખોલી. જગદીશભાઈ સફાળા બેઠા થઈ ગયા અને સ્વામીશ્રીનો હાથ પકડી એકદમ એમને રોકી લીધા.

સ્વામીશ્રીએ કહ્યું, ‘તમે સૂઈ જાવ. માથું દાબવા દો. સવારે તાવ ઊતરી જશે. ચિંતા કરશો નહીં.’

સ્વામીશ્રીનો પ્રેમ જોઈ જગદીશભાઈ રડી પડ્યા. ગળે ડૂબો ભરાઈ ગયો અને વાણી બંધ થઈ ગઈ. થોડીવારે એમણે બે હાથ જોડીને કહ્યું : ‘બાપા, હું તમારી સેવા માટે આવ્યો છું. ને આવું થઈ ગયું...’

સ્વામીશ્રીએ એમને સાન્ત્વન આપતાં સ્નિગ્ધ સ્વરે કહ્યું : ‘તમે શ્રીજીમહારાજ અને અમારા માટે થાળ કરીને જમાડો છો. તમે અમારી સેવા રોજ કરો છો. તો સાજે-માંદે અમારે તમારી સેવા કરવી જોઈએ.’

ક્યારેક તો હરિભક્તની સેવા સ્વીકારવામાં સ્વામીશ્રીનો પ્રેમ એક ન સમજાય એવા કોયડારૂપે પ્રગટ થતો : રાજુલાના ગોવિંદભાઈ સ્વામીશ્રીની કેડે દવા ચોળતા હતા. ગોવિંદભાઈ કડિયા કામ કરે. તેથી એમના હાથ બરછટ. સ્વામીશ્રીની કેડે લોહીના ટશિયા ફૂટ્યા. ગોવિંદભાઈની નજરે એ પડતાં સ્વામીશ્રીની માફી માગતાં એમણે કહ્યું : ‘બાપા, મારા હાથ બરછટ તેથી ઘસીને ચોળવા જતાં લોહી નીકળવા માંડ્યું છે. મને માફ કરો. મારે તો સેવા કરવા જતાં અસેવા થઈ ગઈ !’

સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘તમે ઓછું ન લાવશો. તમે તો ભાવપૂર્વક સેવા કરી છે, તેથી અમે તમારા ઉપર બહુ રાજી છીએ.’

આ ઓલિયાનો સંતો, ભક્તો અને હરિભક્તો માટેનો પ્રેમ જૂજવે રૂપે પ્રગટતો. જગતના કોઈ ધર્મધૂરંધરોના જીવનમાં ક્યાંય જોવા ન મળે એવી વાત્સલ્યચેષ્ટા સ્વામીશ્રીના જીવનમાં જોવા મળતી.

એક વખત સ્વામીશ્રી રસોડે જતા હતા. એમણે સ્લીપર પહેર્યા હતાં. હકાભાઈ ચંપલ વગર આગળ ચાલતા હતા તે જોઈ સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘મારાં ચંપલ પહેરો. ભગવાનના ભક્તને ઉઘાડા પગે ન જવા દેવાય.’ એમ કહી એ હકાભાઈની પાછળ દોડ્યા. હકાભાઈ આગળ અને સ્વામીશ્રી પાછળ. હકાભાઈ ‘ના’ ‘ના’ કહે ને સ્વામીશ્રી આગ્રહ કરે. એવામાં રસોડું

આવ્યું ને હકાભાઈ અંદર પેસી ગયા. સ્વામીશ્રીનો આ ભાવ જોઈ હકાબાપુ ગળગળા થઈ ગયા.

કંપાલાના યુવક મહેન્દ્રભાઈ સ્વામીશ્રી સાથે પુરુષોત્તમપુરા વિચરણમાં આવ્યા હતા. મોડી રાતનો સમય હતો. એમની આંખમાં ઊંઘ ભરાયેલી. બીજા કોઈને ઓળખે નહીં તેથી એ મૂંઝાતા એક બાજુ ઊભા રહેલા. સંતો સામાન તથા બીજી ગોઠવણમાં રોકાયેલા હતા. એવામાં એકદમ સ્વામીશ્રી એક ગોદડું લઈ તેમની પાસે આવ્યા. એ પાથર્યું. તેના ઉપર ચાદર પાથરી અને મહેન્દ્રભાઈને કહ્યું : ‘સૂઈ જાઓ.’

થોડીવારે બીજું ગોદડું લઈને આવ્યા અને મહેન્દ્રભાઈને ઓઢાડીને જતા રહ્યા.

એક વખત સ્વામીશ્રી યુવકોને પ્રેમથી નાસ્તો કરાવતા હતા. એ વખતે વાઘોડિયાના ડાહ્યા ભગત પણ નાસ્તો કરવાની ઈચ્છાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમના લઘરવઘર વેશ અને વિચિત્ર વર્તનથી સૌ તેમને ‘ડાહ્યોગાંડો’ કહીને બોલાવતા. યુવકોએ એમને ત્યાં ન આવવા દીધા અને બહાર જવાનું કહ્યું. આથી ડાહ્યાભાઈ બહાર જઈને બારણાની ઓથે બેઠા.

આ વાત સ્વામીશ્રીની જાણમાં આવતાં એ તરત ઊઠ્યા અને જાતે જ એક હાથમાં કાગળમાં નાસ્તો અને બીજા હાથમાં ઉકાળો લઈને ડાહ્યાભગત પાસે આવ્યા અને પ્રેમથી કહ્યું : ‘તમે ખાવાનું શરૂ કરી દો. અને તમારે ફરીથી જે જોઈતું હોય તે હું લાવી આપીશ.’ એમ કહી નાસ્તો-ઉકાળો બાજુ પર મૂકી જાતે ભગતને બેસવા માટે કોથળો લાવી પાથરી દીધો. થોડીવારે યુવકોનું ધ્યાન એ બાજુ ગયું. સ્વામીશ્રી ભગત સામે બેસી વાતો કરતા તેમને નાસ્તો કરાવતા હતા !

સ્વામીશ્રીની સ્નેહની લાગણી તો ઘણીવાર અજાણ્યા માનવીઓ ઉપર પણ સિંચાતી. એક વખત પેટલાદ સ્ટેશને વડ નીચે સ્વામીશ્રીએ કથાવાર્તા કરી. પ્રસાદ વહેંચાતો હતો એ વખતે એક ગાંડા જેવો માણસ દૂરથી બૂમો પાડી રહ્યો હતો : ‘મને પ્રસાદ આપો !’ ‘મને પ્રસાદ આપો !’

એની બૂમો સાંભળી ઝારોળાના જશભાઈ અકળાઈ ગયા અને ગુસ્સાથી તેને ખેંચીને દૂર લઈ જવા લાગ્યા.

આ જોઈ સ્વામીશ્રીએ તરત જ જશભાઈને બોલાવ્યા. અને કહ્યું : ‘તે ભલે ત્યાં ઊભો રહે. તે પ્રસાદ માગે છે તો તેને પ્રસાદ આપી આવો. આપણે કદી કોઈનો તિરસ્કાર ન કરવો.’

એ પછી સ્વામીશ્રીએ જાતે કાગળમાં પ્રસાદ કાઢી એક યુવક સાથે પેલા માણસને મોકલ્યો.

કોઈ હરિભક્ત કે ભગતને વધારે પડતો ભીડો ન પડે એની પણ સ્વામીશ્રી બરાબર કાળજી રાખતા.

એક વખત સ્વામીશ્રી અડવાળ જવા નીકળ્યા હતા. રાયકા સ્ટેશનથી ચાલીને અડવાળ જવાનું હતું. અડવાળના હરિભક્તોને સમયસર ટપાલ મળતી નહોતી. કોઈ સ્ટેશન ઉપર લેવા આવ્યું નહોતું. આથી સ્વામીશ્રીએ પોતાનું તથા અક્ષરપ્રકાશ સ્વામીનું એમ બે પોટલાં ઉપાડી લીધાં. વળી ચૂનીભગતનું પોટલું અને ટપાલનું પોટલું પણ ઉપાડી લેવા સ્વામીશ્રીએ આગ્રહ રાખ્યો. પણ ચૂની ભગતે એ પોટલાં આપ્યાં નહીં. ખૂબ વજન લઈને રાયકા સ્ટેશનથી ગામ સુધી બધા ચાલીને ગયા.

ગામના હરિભક્તોને સમાચાર મળતાં જ એ સામા તેડવા આવ્યા અને સ્વામીશ્રી પાસેથી પોટલાં લેવા લાગ્યા ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘પહેલાં ચૂનીભગત પાસેથી પોટલાં લઈ લો.’

સ્વામીશ્રી જાણતા હતા કે ચૂનીભગતને બહુ વજન ઉપાડવાનો મહાવરો નહોતો. વળી, ભગત શરીરે મજબૂત પણ નહોતા. એટલે જ એમણે આ આગ્રહ રાખ્યો.

સ્વામીશ્રી હરિભક્તોની અંગત તકલીફોનો ખ્યાલ રાખી એનું નિવારણ કરવા કાળજી રાખતા.

સ્વામીશ્રી ગોંડલ મંદિરના મહંત તરીકેની જવાબદારી ત્યાં વિરાજમાન રહીને સંભાળતા હતા ત્યારની આ ઘટના છે. મોરબીના જગજીવન જીવરાજ કોટકને વેપાર અર્થે અવારનવાર ગોંડલ આવવાનું થતું. પ્રથમથી જ

સત્સંગના સંસ્કાર. તેથી અક્ષરમંદિરે દર્શન આવે. સ્વામીશ્રી ખબરઅંતર પૂછે. એક વખત જગજીવનભાઈ ગોંડલ આવ્યા ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘જમવા ચાલો.’

જગજીવનભાઈ બોલ્યા : ‘જમીને આવ્યો છું.’

‘ક્યાં જમ્યા છો ?’

‘માસીબાને ત્યાં.’

‘એમ ! અહીં તમારાં સગાં રહે છે ?’

‘ના સ્વામી. પણ માસીબાનું ઘર એટલે લોજ.’

‘લે ! ઈ તો હું સમજ્યો જ નહોતો.’ સ્વામીશ્રીએ પ્રેમથી કહ્યું : ‘તમારે અહીં જ જમવાનું હોય. સત્સંગી માટે તો મંદિર છે !’

‘બાપા ! ધર્માદાનું ન ખવાય.’

‘એમ ન માનવું. આપણું ઘર જ માનવું. હવે લોજમાં ન જશો. અને અહીં આવો ત્યારે જમ્યા સિવાય ન જવું. તમારે ઉતારો મંદિરમાં કરવો. અમે બહુ રાજી થઈએ.’

જગજીવનભાઈ કહે, ‘વેપાર ધંધાને અર્થે વહેલું મોડું થાય માટે અહીં સંતોને તકલીફ આપીએ તે ખોટું દેખાય. માટે અહીં જમવાનું રાખતો નથી.’

સ્વામીશ્રીએ હસતાં હસતાં કહ્યું : ‘અમારે સંતોને તકલીફ કાંઈ નથી. તમારા જેવા ભક્તો જમે તેમાં મહારાજ-સ્વામી ભેગા જમે અને અમારી ઉપર રાજી થાય.’

સ્વામીશ્રી જ્યારે જ્યારે મુંબઈ પધારતા ત્યારે ખાસ પત્રો લખીને બહારગામથી હરિભક્તોને તેડાવતા. અને દરેકની સંભાળ કેવી રીતે લેવી તે સંતોને શીખવતા. કોઈ વૃદ્ધ કે માંદા હરિભક્ત હોય તેમને સવારે સ્નાન માટે ગરમ પાણી આપવાની ખાસ સૂચના આપતા. તે જ પ્રમાણે ભોજનમાં કોઈને મીઠે મોળું, તો કોઈને ખાંડ વગરનું, કોઈને રોટલી તો કોઈને જુદાં શાકભાજી તેમજ સાંજે ભાખરી-દૂધ ખટકો રાખીને પિરસાવતા. પોતાની આજ્ઞાનો અમલ થયો છે કે નહીં તેની પણ ચોક્કસાઈ કરી લેતા. કારણ, આટલા મોટા સમૂહમાં કોઈને ભૂલી પણ જવાય. પણ સ્વામીશ્રી દરેકની નાની ખાસિયતો પણ ભૂલતા નહીં. ઘણા હરિભક્તો મુંબઈથી વહેલી સવારની ગાડીમાં વિદાય

લે તો તેમને વહેલા ચા-પાણી કરાવી દેતા અને સમયસર ખીચડી-દહીં જમાડવાનું પણ ચૂકતા નહીં.

‘આપણા હરિભક્તો બહારનું ખાય નહીં, ચા પાણી પણ પીએ નહીં માટે આપણે બધું કરાવી દેવું. સાથે ભાથું પણ બાંધી દેવું.’ આ પ્રમાણે સ્વામીશ્રી ભોળા ભાવથી હરિભક્તોનો મહિમા સંતોને સમજાવતા.

૧૬

ભીડો એ જ ભક્તિ

જનકલ્યાણ માટે કષ્ટ વેઠવાનું મહાન પુરુષોનું એક સ્વભાવગત લક્ષણ હોય છે. બીજાના સુખની ખાતર એ પોતાનાં સુખ-સગવડનો કદી વિચાર કરતા નથી, એટલું જ નહીં પણ અન્યના સુખની ખાતર એ પોતાનો દેહ ઘસી નાખે છે. સ્વામીશ્રીએ સંતો, હરિભક્તો અને સમગ્ર માનવજાત ખાતર જે કષ્ટ વેઠ્યાં છે, જે ભીડો સહન કર્યો છે એ અનન્ય છે. સ્વામીશ્રીએ શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રવર્તન માટે, સત્સંગના પ્રચાર માટે અને હરિભક્તોની નાની-મોટી સુવિધાઓ માટે સતત વિચરણ કર્યું. એક ગામથી બીજે ગામ, એક પ્રદેશથી બીજે પ્રદેશ ને તબિયત નાદુરસ્ત હોવા છતાં ત્રણ ત્રણ વાર વિદેશ-ગમન કરીને સતત વિચરણ કરતા રહ્યા. ટાઢ-તડકો, ઠંડી-ગરમી, વાયરો-વરસાદ, દિવસ-રાત કશું જ જોયા વિના સત્સંગીઓને ઉપદેશ આપતા રહ્યા, દૃષ્ટિ અને આશીર્વાદનો લાભ આપતા રહ્યા. ભવભ્રમણમાંથી અનેક જીવોને ઉગારતા રહ્યા. એમના વિચરણનો સિલસિલાબંધ અહેવાલ આપવા જઈએ તો એના જ અનેક સ્વતંત્ર ગ્રંથ રચી શકાય. પણ અહીં સ્વામીશ્રીના વિચરણની રીત અને ભક્તો-સંતો અને હરિભક્તોની ખાતર ગમે તેવો ભીડો સહન કરવાની તત્પરતાનો ખ્યાલ આવે એટલા પૂરતું કેટલીક ઘટનાઓનો આશરો લઈ, થોડું ઘણું બ્યાન કરી સંતોષ માનવો રહ્યો.

ઈ. સ. ૧૯૫૮ના જૂનના ગુજરાતના વિચરણમાં લગભગ ૫૦ જેટલા

યુવકો અને હરિભક્તો મળી ૧૦૦ થી ૧૫૦ ભક્તોનો સંઘ સ્વામીશ્રી સાથે ફરતો. રોજ ૫૦૦ થી ૧૦૦૦ ભક્તો જમતા. સ્વામીશ્રી રોજ ૬૦ થી ૭૦ ઘરે પધરામણીઓ કરતા અને નવા નવા મુમુક્ષુઓને સત્સંગ કરાવતા.

જેમ વધુ ભક્તો તેમ સ્વામીશ્રીને વધુ આનંદ થતો. ભક્તોની ભીડ એમને બહુ જ ગમતી. કોઈ ફક્ત દર્શન કરવા માટે જ આવ્યા હોય એમને પણ રોકી પાડે. યુવાનોને રોકે. સાથે ફેરવે. કથા-કીર્તનનો અખાડો ચાલતો જ હોય. સ્વામીશ્રી પધરામણીએ જાય તો બીજા જૂના હરિભક્તો પાસે કથાવાર્તા કરાવે. કેટલાક યુવકોને પધરામણીમાં સાથે પણ લઈ જાય. આમ, આખો સંઘ ભગવદ્ભક્તિમાં જોડાયેલો રહેતો. આટલા મોટા સમૂહમાં અગવડ પણ ભોગવવી પડે. એટલે સ્વામીશ્રીના અભિપ્રાય મુજબ જ્યાં-ત્યાં, જેવું-તેવું, જેમ-તેમ ચલાવી લેવાના, દેહાસક્તિ તોડવાના, સ્વભાવનો સુમેળ કરવાના પાઠો અહર્નિશ સૌને મળતા.

આવો ૧૦૦ થી ૧૫૦ આબાલવૃદ્ધ ભક્તોનો સંઘ કુશળતાપૂર્વક દોરવામાં સ્વામીશ્રી નિષ્ણાત હતા. સૌને નિભાવી લઈ અજબ રીતે હેત, પ્રીત અને મહિમાની કડીથી જોડી રાખતા. ભીડા ભક્તિ દ્વારા સમૂહ પ્રકૃતિ-રૂપાંતરના શિક્ષણનું દુર્ગમ કાર્ય તેઓ સુગમતાથી, સામે ચાલીને હોંશથી કરતા. આ એમની એક વિશેષતા. નહીં તો, સતત વિચરણની આટલી સખત પ્રવૃત્તિમાં આટલા બધાને સાથે ફેરવી, તેમની અનેક જવાબદારીઓ નાહકની કોઈ ગુરુ માથે લે જ નહીં. કથાવાર્તા કરી, આશીર્વાદ આપી પોતાના કામની ઈતિશ્રી માની લે. પણ ગુણાતીત શિક્ષણ પદ્ધતિ પ્રમાણે આ બધો ભાર સ્વામીશ્રી સ્વેચ્છાએ સ્વીકારી લેતા.

આમ જોઈએ તો સામે ચાલીને પ્રભુ ભજવા કોઈ નવરાશ કાઢતું નથી; વળી, સ્વામીશ્રી પણ વિચરણની આટલી સખત જવાબદારી વચ્ચે સમય કાઢીને કોઈ એક સ્થળે શાંતિથી કોઈને જ્ઞાનોપદેશ કરી શકે એમ હતું નહીં. તેથી ગામેગામ ફરીને ભક્તોને જાગૃત રાખીને તેમજ આવી રીતે જેને અનુકૂળતા હોય તેને સાથે ફેરવીને સૌને ગુણાતીત કરવાનું પોતાનું મિશન એ સિદ્ધ કરતા. સાથે ફરતા એકેએકની પોતે વ્યક્તિગત ખબર રાખતા. સ્વામીશ્રીના પ્રેમ અને આદરથી સૌ તૃપ્ત રહેતા. એમાં પણ તરેહ-તરેહની પ્રકૃતિવાળા જુવાનિયાઓનાં હૃદય જીતવાની એમની કુશળતા જ એમના

શુદ્ધ સંતહૃદયની સાક્ષી પૂરતી. આનો ખ્યાલ તો ત્યારે જ આવતો જ્યારે સ્વામીશ્રીથી છૂટા પડતી વખતે યુવકોની આંખોમાં આંસુ ઊભરાઈ આવતાં અને કોઈક તો હૈયાફાટ રડી પણ પડતા !

એ વખતે કોઈ મોટા હરિભક્ત, કાર્યકર્તા કે વ્યવસ્થાપક સાથે હોતા નહીં. સંતોમાં પણ બાલમુકુન્દ સ્વામી જેવા શાંત અને યૂનીભગત જેવા ગરીબ સેવકો હોય, જેઓ કંઈ બોલી શકે નહીં. બોલે તો હરિભક્તો સાંભળે નહીં... આડેડાં કાર્યક્રમો ગોઠવાતા. ગુજરાતમાંથી સીધા સૌરાષ્ટ્રમાં, વળી પાછા બે દિવસ અમદાવાદમાં, તો વળી કોઈને લગ્નપ્રસંગ કે વાસ્તુપ્રસંગ હોય કે કોઈ પરદેશથી આવ્યા હોય — નજીક કે દૂર બધાને ત્યાં જવાનું. આમ, સૌને રાજી કરવા વૃદ્ધ અવસ્થા અને નાદુરસ્ત તબિયતમાં પણ પોતે દોડતા, ઓછા ઓછા થઈ જતા, સૌને રાજી કરી દેતા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજના અક્ષરધામગમન પછી સ્વામીશ્રી હરિભક્તોના સંતોષ ખાતર ભારે ભીડો વેઠતા. પોતાનું ઘર હોય કે ખેતીવાડી હોય, પોતાના મકાનનું વાસ્તુ હોય કે લગ્નપ્રસંગ હોય, સ્વામીશ્રીને પોતાને ત્યાં પધરાવવાનું સૌને તાન રહેતું. ગામેગામ પારાવાર પધરામણીઓ થતી. તેમાં દિવસ-રાત જોવાતાં નહીં. જમવાનો કે સૂવાનો સમય સચવાતો નહીં. કોઈ પૂર્વ આયોજન કે વ્યવસ્થા રહેતી નહીં. પ્રેમના અતિરેકમાં હરિભક્તોને શિસ્તનો ખ્યાલ રહેતો જ નહીં. તેથી સ્વામીશ્રીનો સાર્વજનિક મૂડીની જેમ સૌ મનફાવે એમ લાભ લેતા. સતત ઉપવાસ, તપ અને વૈરાગ્યથી જેમણે પોતાના શરીરની શક્તિ ક્ષીણ કરી નાખી હતી, શરીરમાં કોઈ કસ રહેવા દીધો નહોતો એવા સ્વામીશ્રી પણ નાનામોટા, ગરીબ-તવંગર, ગામડાના કે શહેરના સૌ હરિભક્તોને રાજી કરવા એ જ ભક્તિ સમજી ગુજરાતનાં ગામડે ગામડે અને ખૂણે ખૂણે ફરી વળતા.

શરદપૂર્ણિમાથી અન્નકૂટ સુધી ગોંડલમાં ઉત્સવનું વાતાવરણ રહેતું. આમ તો સ્વામીશ્રીના સાન્નિધ્યમાં સૌને નિત્ય ઉત્સવ આનંદનો અનુભવ થતો. પણ દિવાળીના પર્વો નિમિત્તે હજારો ભક્તો આવ્યા હોય. સત્સંગ તથા સેવાનો અખાડો જામ્યો હોય...

લક્ષ્મીપૂજન તથા ચોપડાપૂજન અક્ષરદેરીમાં થતાં. ગોંડલ, રાજકોટ તથા દૂર દૂરથી હરિભક્તો ખાસ ચોપડા લઈને પહોંચી જતા. અક્ષરદેરીમાં તે

ગોઠવવામાં આવતા. મુહૂર્તના સમયે સ્વામીશ્રી પાઘ પહેરી દેરીમાં પધારતા. વેદોક્ત વિધિથી ચોપડાઓનું પૂજન કરતા. સૌના ધંધા-રોજગાર, વેપાર-પાણી સારાં થાય, બધાં સુખી થાય, વર્ષ સારું જાય, આવી અનેક શુભ ભાવનાઓ સાથે સ્વામીશ્રી દરેકને આશીર્વાદ આપતા, એટલું જ નહીં પણ દરેકના ચોપડામાં લાલ ખીત્તાથી સહી કરતા. સેંકડો ચોપડા હોય તેમાં સ્વામીશ્રી જાતે મત્તું મારી આપતા. જેમાં ઓછામાં ઓછા દોઢ બે કલાક નીકળી જતા.

ભક્તોને રાજી કરવા સ્વામીશ્રી રાજી થકા આ કાર્ય કરતા.

સ્વામીશ્રી જે ભીડો વેઠતા એનું સ્વરૂપ કેવું હતું એ સ્વામીશ્રીના તા. ૧૧-૧૦-૫૮ના રોજ યુવકોને સંબોધીને કહેલા શબ્દોમાંથી સહેજે સમજી શકાશે. એમણે વહેલી સવારે ત્રણ વાગે યુવકોને કહ્યું હતું : ‘૧૭ રોગ છે તે દાબીને વર્તીએ છીએ ત્યારે પધરામણી થાય છે. પગના કૂચા થઈ જાય છે. બીજા તો મંદિરમાં પડ્યા રહે. ગામડે ફરે નહીં.’

સ્વામીશ્રી કેવી વિકટ પરિસ્થિતિઓમાં પણ પધરામણી કરતા એ પણ જાણવા જેવું છે. સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૮ના રોજ નડિયાદમાં ૧૭૫ ઘરે પધરામણીઓ થઈ. છતાં ૧૫૦ ઘર બાકી રહી ગયાં. વરસાદે માઝા મૂકી હતી પણ કાર્યક્રમો યથાવત્ ચાલુ હતા. જેમ વધુ ભીડો પડે તેમ સ્વામીશ્રીને વધુ આનંદ આવતો ને હરિભક્તો પણ ભીડો ખમતાં શીખે, ભીડા ભક્તિમાં પાર ઊતરે એમ તેઓ હંમેશાં ઈચ્છતા.

તા. ૧૨-૧૦-૫૮ના રોજ ગઢડા જતાં રસ્તામાં બોટાદમાં એક નવી દુકાનનું ઉદ્ઘાટન કરી પછી ગઢડાના રસ્તે આગળ નીકળ્યા. રસ્તામાં બે-ત્રણ વાર મોટર બંધ પડી ગઈ. ધક્કા મારીને ચાલુ કરી. પણ છેલ્લીવાર તો ચાલુ ન જ થઈ. તેથી સ્વામીશ્રી પોતે મોટરમાંથી ઊતરી ધક્કા મારવા લાગ્યા. ધક્કા મારવા જતાં સ્વામીશ્રીના પગ કાદવમાં ખૂંચતા હતા. એક પગ બહાર કાઢે ત્યાં બીજો અંદર ખૂંચી જાય. વરસાદ ચાલુ જ હતો. હરિભક્તો સાથે સ્વામીશ્રી ધક્કા મારે. વળી સૌને થોડો થાક ખાવાનું કહે એમ સૌને આનંદમાં રાખતા હતા. એવામાં હરિભક્તોની બીજી ગાડી પાછળ આવી. તેની સાથે મોટરને

બાંધી. પણ દોરડાં તૂટી ગયાં. આખરે સ્વામીશ્રી બીજી મોટરમાં ગઢડા જવા નીકળ્યા. મોટરને ખેંચવા ટ્રેક્ટરને મોકલવા જણાવ્યું.

પધરામણીની બાબતમાં સ્વામીશ્રી હરિભક્તોના ઉત્સાહ ઉપર કદી ઠંડું પાણી રેડતા નહીં. સમય ન હોય કે નિર્ધારિત કાર્યક્રમમાં વિલંબ થતો હોય તો પણ સ્વામીશ્રી હરિભક્તોને રાજી કરવા ખાતર પધરામણીએ જતા.

ભેંસદડમાં એક હરિભક્તે સ્વામીશ્રીને પોતાના નવા મકાનમાં પધરામણી માટે વિનંતી કરી. સ્વામીશ્રી પધરામણીએ જવા તૈયાર થયા. સ્વામીશ્રી પધરામણીએ નીકળ્યા છે એવી ખબર પડી એટલે ઘણા હરિભક્તો પધરામણી કરાવવા તૈયાર થયા. ૨૫ થી ૩૦ પધરામણીઓ થઈ ગઈ. રાતના ૧૦ વાગી ગયા. હજુ તો જાયવા પહોંચવાનું હતું. સાથેના હરિભક્તો ગામના લોકોને આ વાત સમજાવવા લાગ્યા. સ્વામીશ્રી એ સાંભળી ગયા તેથી સાથેના હરિભક્તોને વારવા લાગ્યા કે ‘અહીંના હરિભક્તો બહુ જ પ્રેમાળ છે માટે મોડું થાય તો કંઈ વાંધો નહીં. તમે ઉતાવળ કરતા જ નહીં.’ સવારથી સતત વિચરણમાં નીકળેલા સ્વામીશ્રીએ ક્યાંય જરા સરખો પણ આરામ લીધો ન હતો. રાત્રે ૧૦ વાગી ગયા તો પણ પોતાના દેહની પરવા કર્યા સિવાય સૌને રાજી કર્યા. મંદિરે આવી, થોડો ઉકાળો લઈ જાયવા જવા માટે નીકળ્યા.

૭૦ વર્ષની ઉંમરે પણ સ્વામીશ્રી ભક્તોને રાજી કરવા શરીરનાં કષ્ટનો જરા સરખો વિચાર કર્યા વિના પધરામણીઓમાં વ્યસ્ત રહેતા.

અમદાવાદમાં એકાદશી જેવા ઉપવાસના દિવસે વળી પધરામણીનો ભીડો વધારે રહેતો. એવી એકાદ એકાદશીનો ક્રમ જોઈએ : ૧૯૬૦ના નવેમ્બરમાં કાર્તિક સુદ એકાદશીનો દિવસ - સવારે ૯-૩૦ વાગે નીકળેલા સ્વામીશ્રી સાંજે ૬-૦૦ વાગે પધરામણીઓ કરી પાછા ફર્યા. મંદિરમાં તો ભક્તોની ભીડ જામી જ હતી. સવારના રાહ જોઈને બેઠા હોય તે સાંજ સુધીમાં તો એમની ધીરજ અનેકવાર ખૂટી ગઈ હોય. પછી જ્યારે સ્વામીશ્રી પધારે ત્યારે દર્શન-સ્પર્શની કેવી પડાપડી થતી હશે તેની કલ્પના સહેજે થઈ શકે એમ છે. શિસ્ત, શાંતિ વ્યવસ્થા, મર્યાદા અને આમન્યા તો પ્રેમના

અગાધ પ્રવાહમાં ક્યાંય અલોપ થઈ જતાં. આજે પણ એ જ અનુભવ થયો. ખુદ સ્વામીશ્રીને જ પોતાનું પંડ સાચવવું પડે એટલી હદ સુધી દર્શનની ધમાલ થઈ.

પછી ૧૦ થી ૧૫ મિનિટ આરામ કર્યો ન કર્યો ને ફરી પધરામણી માટે તેડું આવ્યું ને કાર્યકર્તાઓએ સ્વામીશ્રીને ઉપાડ્યા ! ભક્તવત્સલ સ્વામીશ્રીએ પણ ભક્તો માટે પધરામણીનો એટલો જ ઉમંગ દાખવ્યો. રાત્રે ૮-૧૫ વાગે સ્વામીશ્રી મંદિરે પધાર્યા અને ૧૨ વાગ્યા સુધી કથાવાર્તા કરી.

એક સોસાયટીના ખાતમુહૂર્ત પ્રસંગે સ્વામીશ્રી વાસદથી પીપલગ પધાર્યા. સવારે ખાતવિધિ પછી ખુરશીમાં બેસી સ્વામીશ્રીએ પધરામણીઓ કરી. લગભગ ૩ કલાક પધરામણીઓ ચાલી. એકધારા આટલું ખુરશીમાં બેસી રહેવાનું, ગામડાંના ખાડા-ટેકરાવાળા રસ્તેથી જવાનું એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ ખુરશીમાં પણ ઘણા હેલા આવે. જકડાઈ જવાય અને વયોવૃદ્ધ અવસ્થાએ અને અશક્ત શરીરે ઘણું ઘણું ન સહેવાય. પણ ભક્તોને ખાતર સ્વામીશ્રી એ બધું ઉમળકાભેર સહી લેતા.

માંદગી નિમિત્તે સ્વામીશ્રી મુંબઈ અથવા ગોંડલ થોડો આરામ લઈ જ્યારે ગુજરાતમાં પધારતા ત્યારે થોડાક જ દિવસોમાં એવા ભરચક કાર્યક્રમ શરૂ થઈ જતા કે ગમે તેટલા સ્વસ્થ અને તંદુરસ્ત માણસનું સ્વાસ્થ્ય પણ કથળી જાય. દરેકને સ્વામીશ્રીનો લાભ લઈ લેવાનો મોહ રહે તેથી આગળ પાછળનો કોઈ વિચાર કર્યા વિના પોતાના કાર્યક્રમનો આગ્રહ રાખે. જેને પરિણામે સ્વામીશ્રીના સ્વાસ્થ્યને જબરજસ્ત હાલાકી પહોંચતી. આવી મુસાફરીઓ સ્વામીશ્રી ૭૯ વર્ષની ઉંમરે પણ ખેડી લેતા.

શિયાળામાં સ્વામીશ્રીને અચૂક શરદી થતી. તેમાં પણ જ્યારે વિચરણ ચાલુ રહેતું, પધરામણીનો ભીડો રહેતો, આરામ પૂરતો મળતો નહીં ત્યારે શરદી વારંવાર ઊથલા મારતી. ખોરાકમાં મિષ્ટાન્ન બિલકુલ નહીં. તેલ નહીં, તળેલું નહીં, તીખું નહીં વગેરે ખૂબ જ સંયમ તેમજ મર્યાદિત અને અલ્પ ખોરાક હોવા છતાં આવું બનતું. સવાર-સાંજ ફક્ત ઉકાળો ને મમરા લેતા. બપોરે એક જ ટંક મિતાહાર, પણ શરદી એમના કોઠામાં હાડોહાડ

પ્રવર્તી જતી. છાતી કફથી ભરાઈ જતી. નાક બંધ થઈ જતું ત્યારે સામાન્ય દવાઓ કામ લાગતી જ નહીં. આરામ અને ભારે એન્ટીબાયોટિક દવાથી કંઈક કાબુ આવતો. સળેખમ, ઝીણો તાવ અને અશક્તિથી આખું શરીર તૂટે પણ સ્વામીશ્રી કદી એ વિષે ફરિયાદ કરતા નહીં. તાવ ઊતરે નહીં, કફ નીકળે નહીં, તદ્દન અસમર્થ થઈ જવાય એ પછી જ આરામ કરતા.

દેહની આટલી તકલીફ હોવા છતાં ઘણીવાર સ્વામીશ્રી કથાવાર્તાના પ્રસંગમાં એટલા બધા ખીલતા કે જાણે આ પુરુષને નખમાંય રોગ નથી, સંપૂર્ણ સ્વસ્થ છે એમ સૌને લાગે.

સ્વામીશ્રી અપરંપાર ભીડો વેઠતા. પણ તક મળ્યે શ્રીજીમહારાજ કે શાસ્ત્રીજી મહારાજે વેઠેલા ભીડાની વાત પણ કરતા જેથી સંતો અને હરિભક્તોને પ્રેરણા મળે. શ્રીજીમહારાજની એક તિથિની સવારે મંગળ પ્રવચનમાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘૫૦૦ પરમહંસો મહારાજ સાથે રહેતા. કોઈ ઘેલા પર, કોઈ બજારમાં, કોઈ પાટિયે પડ્યા રહે પણ મહારાજ વિશે દિવ્યભાવ. દર્શનનું સુખ મળે, દેહને ભૂલી જાય, સડેલી જાર મળે. જાતે દળવાનું. બધા સાધુ દળે. પ્રકરણ ફેરવ્યાં પણ પાછા ન પડ્યા. ભીડા વેઠ્યા. લાખોના ઉદ્ધાર કર્યા. અક્ષરપુરુષોત્તમનો દિગ્વિજય કરવો છે. દેહને કારસો પડે પણ મહિમા જાણવાથી ભીડો ન લાગે.’

સ્વામીશ્રીની અતિશય દયાળુ પ્રકૃતિ અને વાત્સલ્યનો નાનામોટા ઘણા ભક્તો ગેરલાભ ઉઠાવતા. જો કે નાના ભક્તો તો દૂરથી લાભ લેતા પણ મોટા અને જૂના ભક્તો પોતાનો હક્ક સમજી, સ્વામીશ્રીનો અંગત રીતે વધારે લાભ ઉઠાવવાનો પ્રયત્ન હંમેશાં કરતા રહેતા. પોતાને ઘેર વાસ્તુ-પ્રસંગ હોય કે વિવાહ, મકાનનું ખાત હોય કે ગંગાપૂજન, બાબાની બાબરી ઉતારવાની હોય કે પછી ઘરમાં કોઈ સભ્યનો જન્મદિવસ, નાનામોટા વ્યાવહારિક પ્રસંગોએ સ્વામીશ્રીને તેડાવવાનો એ આગ્રહ રાખતા. સ્વામીશ્રીને પોતાની આગવી મૂડી સમજી વ્યાવહારિક લાભો માટે એમનો ઉપયોગ કરતા. દરેક વાત સ્વામીશ્રીને સીધી જણાવતા તેથી સ્વામીશ્રી ના પાડી શકે નહીં. પ્રમુખસ્વામી કે બીજા કાર્યકર સંતો-હરિભક્તોની એ પરવા કરતા નહીં.

આ કારણે સખત તાપ, સખત ઠંડીમાં કે સખત વરસાદમાં પણ સ્વામીશ્રીનું વિચરણ સતત ચાલુ રહેતું. સેંકડોના હિસાબે પધરામણીઓ થતી. જમવાનો તથા આરામનો કોઈ સમય સચવાતો નહીં. સ્વામીશ્રી દરેક વર્ષે અક્ષરમંદિર, ગોંડલમાં ધામધૂમથી ચોપડા પૂજન કરતા છતાં આપણે ઉપર જોયું તેમ સાંજે એમને રાજકોટના ભક્તોને રાજી રાખવા, ચોપડા પૂજન કરવા રાજકોટ જવું જ પડતું ને મોડી રાત્રે ૧૨ કે ૧ વાગે ગોંડલ પધારતા. કલાકો સુધી નિરર્થક ખાનગી મુલાકાતમાં ભક્તો એમનો સમય બગાડતા. આવા તો અનેક પ્રતિકૂળ આડ કાર્યક્રમો ભક્તો પોતાની રીતે ગોઠવી દેતા જેમાં સ્વામીશ્રીની અગવડોનો એ કશો જ વિચાર કરતા નહીં. નિર્જળા ઉપવાસ હોય તો પણ અમદાવાદમાં હંમેશાં આખો દિવસ પધરામણીઓ ચાલતી. સ્વામીશ્રીની વૃદ્ધાવસ્થા કે ઉપવાસનો કોઈ વિચાર કરતા નહીં. સ્વામીશ્રીની પ્રસન્ન મુદ્રા જોઈ ભક્તો ભૂલા પડતા અને એમને ભીડો આપવામાં વિવેક ચૂકી જતા.

કેટલાક એવો પણ બચાવ કરતા કે ‘સ્વામીશ્રી તો બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, એમને કોઈ કષ્ટ પડે જ નહીં. એ તો આપણને લાભ આપવા જ આવ્યા છે.’ આવું સમાધાન મેળવી એ પોતાના ઐહિક લાભ આગળ સ્વામીશ્રીનું કષ્ટ જોતા નહીં.

સ્વામીશ્રીને મન ભીડો એ જ ભક્તિ, ભીડો એ જ માળા અને ભીડો એ જ ધ્યાન હતાં. એમની દૃષ્ટિએ ભીડો વેઠવો કે ૫૦૦ માળાનો નિયમ પાળવો એ બે એક સમાન હતાં.

પણ સંપ્રદાયને સ્વામીશ્રીએ વેઠેલા ભીડા સામે જે ફલપ્રાપ્તિ થઈ એ તો આટલી સીમિત નહીં, પણ અમર્યાદ હતી. એમણે ભક્તો, સંતો અને જનસમાજના ભલા માટે જે કષ્ટો વેઠ્યાં, એ પ્રજાએ જોયાં, એમાંથી નિષ્પન્ન થયેલો લાભ એમણે મેળવ્યો અને પરિણામે સ્વામીશ્રીના સંતપણાની એવી તો અગાધ અસર એમનાં હૈયામાં દૃઢ થઈ કે સ્વામીશ્રીએ જે કલ્પું એમાં એક અચલ શ્રદ્ધા ઊભી થઈ. સ્વામીશ્રીએ અક્ષરપુરુષોત્તમની શુદ્ધ ઉપાસનાનો ડંકો બ્રહ્માંડમાં વગાડવાની વાત કરી જે સૌનાં હૈયામાં વસી ગઈ અને મુખોમુખ પડવાતી રહી.

૧૭

યુવકો મારું હૃદય છે

ઉનાળાનો ધોમ ધખતો હોય, ચામડી બાળે એવી લૂ વહેતી હોય એવે સમયે સ્વામીશ્રી ગાડામાં બિરાજ્યા હોય, એકાદ યુવકે ગાડામાં આગળ બેસી સ્વામીશ્રી ઉપર છત્રી ધરી રાખી હોય. ગાડાની આસપાસ નવયુવાનો ચાલતા હોય - ક્યારેક સમૂહમાં કીર્તન ગાતા તો ક્યારેક ‘સ્વામીની વાતો’ મોઢે બોલતા ! સ્વામીશ્રીના ઇશારે કીર્તનો ઉપાડતા હોય. એક કીર્તન પૂરું થાય એટલે સ્વામીશ્રી ઇશારો કરે અને બીજું શરૂ થાય.

યુવા જગત સાથેનું આવું દૃશ્ય ઘણી વખત કલ્પનાતીત લાગે. કોલેજોમાં વૈકેશનના દિવસો. સામાન્ય રીતે કોલેજનો યુવક રજાના દિવસો પસાર કરવાની જે કામના સેવતો હોય, એમાં ગરમ ગરમ રેતીમાં પગપાળા વિચરણ, ગરમી, લૂ, ધૂળની ડમરી, ભજનકીર્તન વગેરેનું ભાગ્યે જ સ્થાન હોય. પણ સ્વામીશ્રીના સાન્નિધ્યમાં આ વાસ્તવિક દૃશ્યો હતાં. વૈકેશન પડે કે તરત જ સ્વામીશ્રી સાથે વિચરણમાં જોડાઈ જવા માટેનું ઘેલું સેંકડો યુવાનોને લાગ્યું હતું. પરીક્ષાઓ હજુ પૂરી થઈ પણ ન હોય અને યુવાનો આ દિવસોની આતુરતાપૂર્વક રાહ જોતા હોય.

આ આતુરતા જન્મી કેવી રીતે ? ધર્મ પ્રત્યેના કુદરતી આકર્ષણથી ? કોઈના ઉપદેશથી ? દેખાદેખીથી ? યુવાનોને આકર્ષવા માટે આ તત્ત્વો કંઈ બહુ સમર્થ નથી. ચંચળ મન, શક્તિનો ધસમસતો પ્રવાહ, દુન્યવી સુખનાં

આકર્ષણ, મનમાં મહત્વાકાંક્ષાઓના થનગની રહેલા ઘોડા, આ બધું યુવાનોને ભજન-કીર્તન, સેવા અને ઉપવાસ સાથે બંધાવા દે ખરું ? અને છતાં નક્કર વાસ્તવિકતાના રૂપમાં એ જોઈ શકાતું હતું. યુવાનો સ્વામીશ્રી તરફ આટલા આવેગથી ક્યા બળ હેઠળ ખેંચાતા હતા ? કયો પ્રભાવ હતો એ ? આ બધાના મૂળમાં એક જ બળ હતું, એક જ પ્રભાવ - સ્વામીશ્રીનો યુવાનો માટેનો અનર્ગળ પ્રેમ, યુવાનોમાં અપરંપાર શ્રદ્ધા !

રજાઓ પડી જાય એટલે ગામોગામથી યુવકો સમાગમમાં આવી પહોંચવા લાગે. એ સૌની સ્વામીશ્રી આતુરતાપૂર્વક રાહ જોતા હોય એમ સ્વામીશ્રી એમને પ્રેમથી આવકારે, ખબરઅંતર પૂછે. અને જેમના આવવાના સમયની ખબર હોય તેમને સ્ટેશને લેવા જવા માટે સ્વામીશ્રી બીજા યુવકોને મોકલે.

એક વખત નારાયણભાઈ પટણી અડવાળ આવે છે. એવા સમાચાર આવ્યા એટલે સ્વામીશ્રીએ મહેન્દ્રભાઈ સાથે એક યુવકને તેમને રાયકા સ્ટેશને લેવા મોકલ્યા. ત્રણેય યુવકો ઉનાળાના ભરબપોરે રાયકા સ્ટેશનથી અડવાળ તરફ ચાલીને આવી રહ્યા હતા. એવામાં નારાયણભાઈનું એક ચંપલ તૂટી ગયું. એટલે ઉઘાડે પગે એમને ચાલવું પડ્યું. અડવાળ પહોંચતાં સુધીમાં તો સખત તાપને લીધે તેમના પગમાં ફોલ્લા પડી ગયા. સ્વામીશ્રીએ જ્યારે આ જાણ્યું ત્યારે તેમને ઘણું દુઃખ થયું. જાણે પોતાને લીધે નારાયણભાઈને એ મુશ્કેલીમાં મુકાવું પડ્યું હોય એમ પોતે વ્યથિત થઈ ગયા. ઊભા થઈને નારાયણભાઈને મળ્યા અને બોલ્યા : ‘દોઢલા મળવા દાસ, ભલા ભક્ત ભગવાનના... જીવનપ્રાણ આવી ગયા !’ પછી હેતથી શરીરે હાથ ફેરવતાં કહે, ‘શરીર કેમ સૂકાઈ ગયું ?’ અને ફરીથી ભેટ્યા અને બોલ્યા : ‘જગતની ગંધ કાઢી નાખવી છે. ચિંતા કરશો નહીં.’

યુવાનોનું સમાગમ માટેનું આગમન જેટલું ઉમળકાભર્યું હતું, એટલું જ વેકેશન પૂરું થયે કોલેજો ઊઘડતાં પરત થવાનું લાગણીભર્યું બની રહેતું હતું.

૧૯૫૮ના નવેમ્બર મહિનાની એક નોંધ ઉપરથી એ પ્રસંગ કેટલો ભારેખમ બની રહેતો એનો ખ્યાલ આવશે. એક-બે દિવસમાં રજાઓ પૂરી

થતી હતી. નિશાળો અને કોલેજો શરૂ થતાં મુંબઈના કેટલાક યુવકો ઘર પ્રતિ પ્રયાણ કરવાના હતા... પણ કોના પગ ઊપડે ? ભણવાની જવાબદારી એટલે ગયા વગર છૂટકો જ નહીં. સ્વામીશ્રીથી છૂટા પડતાં કોઈનાં હૈયાં હાથ રહેતાં નહીં. કોલેજના રંગે રંગાયેલા કઠણ કાળજાના યુવાનો સ્વામીશ્રીથી છૂટા પડતાં ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડતા. તો કોઈ વળી, ધીરજ રાખી ખૂણામાં મનોમન આંસુ સારી લેતા. ‘ગાડીનો સમય થઈ ગયો છે. ચાલો મોડું થશે...’ એમ સ્વામીશ્રી હોંકારા કરે અને દરવાજા સુધી વળાવવા આવે ત્યારે સૌ મંદિરની બહાર નીકળી શકતા. પણ હૈયું તો સ્વામીશ્રી પાસે જ રહેતું. રસ્તામાં, ટ્રેનમાં અને ઘેર પહોંચ્યા પછી પણ કેટલાય દિવસ સુધી એમની પ્રેમાળ મૂર્તિ, વાત્સલ્ય દૃષ્ટિ, હેતલ વાણી યુવાનોના અંતરમાં ઘુમરાયા કરતી. ફરી ક્યારે રજા પડે અને સ્વામીશ્રી પાસે પહોંચી જઈએ ! એ જ આશાએ સૌ બેસી રહેતા. ઘણાનું અભ્યાસમાં ચિત્ત ચોંટતું નહીં. પણ સ્વામીશ્રીની આજ્ઞા કે ‘બરાબર અભ્યાસ કરજો, આઠ કલાક વાંચજો. ‘ફસ્ટ’ નંબર લેવો છે...’ વગેરે વચનો સૌને જેમ તેમ અભ્યાસમાં ડુબાડતાં.’

યુવાનોમાં આ લાગણીનાં પૂર કેમ ન ઊછળે ? સ્વામીશ્રી આ યુવાનો માટે કેટલી બધી કાળજી રાખતા ! એમના માટે કેટલી બધી પ્રેમભરી ચિંતા સેવતા !...

એક વખત સ્વામીશ્રી ભેંસદડથી ડાંગરા જઈ રહ્યા હતા. આ પ્રસંગે માંડવાના યુવાન ભક્ત ખોડાભાઈ સ્વામીશ્રીનો પહેલવહેલા સમાગમ કરવા આવ્યા હતા. તેમને ડાંગરા સાથે આવવાની સ્વામીશ્રીએ આજ્ઞા કરી હતી. તેઓ આ પ્રદેશના અજાણ્યા અને ખાસ કોઈને ઓળખે નહીં. બીજા ભક્તો પોતાની વ્યવસ્થા કરી નીકળી ગયા. શું કરવું એમ વિચારતા ખોડાભાઈ એક ખૂણામાં ઊભા હતા. એવામાં સ્વામીશ્રીની ગાડી ત્યાંથી નીકળી. એમની નજર આ યુવાન પર પડી. સ્વામીશ્રીએ તરત પોતાની ગાડી થંભાવી અને એ યુવાનને એમની ગાડીમાં સાથે લઈ લેવા ગુણવંતભાઈને આજ્ઞા કરી.

ગાડીમાં જરા પણ જગ્યા નહોતી. તેથી ગુણવંતભાઈએ કહ્યું : ‘બાપા, એ બસમાં આવી જશે.’

‘નવા છે, ક્યાંથી આવશે ?’ એમ કહીને સ્વામીશ્રીએ પોતે જ

સંકોડાઈને ખોડાભાઈ માટે જગ્યા કરી. આ નવા યુવાનનાં રોમ રોમ ખડાં થઈ ગયાં. સ્વામીશ્રીના ખોળામાં સ્થાન પ્રાપ્ત થતાં ખોડાભાઈના મનમાં આનંદ સમાતો ન હતો. સાથે સંકોચ પણ થતો હતો. આ એક જ પ્રસંગથી એ યુવાનનું અંતર ઘાયલ થઈ ગયું. એમણે મનોમન નિશ્ચય કરી લીધો કે આ પુરુષના ખોળામાં સદાને માટે આપણે જીવન સમર્પણ કરી દેવું.

આ હતું સ્વામીશ્રીના પ્રેમનું દૈવી કામણ ! આગળના પ્રકરણમાં સ્વામીશ્રીએ વિનુભાઈ અને જગદીશભાઈની તાવમાં કરેલી શુશ્રૂષા વિષે આપણે જોયું છે. વાત્સલ્યની હેલીમાં સતત અભિસિક્ત યુવકો સ્વામીશ્રીને, થોડા વખત માટે પણ છોડીને જતી વખતે ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડે એમાં શી નવાઈ ?

સ્વામીશ્રી પાસે શાસ્ત્રોની કોઈ ગહન વાતો નહીં, દેશ-વિદેશના ચિંતકોનાં કોઈ સૂત્રો નહીં, અન્ય ધર્મના કોઈ દાખલા-દલીલો નહીં, વાણીમાં કોઈ ચળકતો ઢોળ નહીં, બુદ્ધિ પ્રદર્શનનો કોઈ કીમિયો નહીં. પણ બ્રહ્મની મસ્તીમાંથી નીકળતી એમની સાદી સચોટ વાણી.... ‘સ્વામિનારાયણ હરે, સ્વામીએ વાત કરી...’ અને મહારાજ, પરમહંસો, શાસ્ત્રીજી મહારાજ...ના અદ્ભુત જીવનપ્રસંગો, દિવ્યભાવ અને મહિમાથી નીતરતા એમના એકએક શબ્દે યુવાનોને વશ કરી લીધા હતા. એમની કળા એવી તો અકળ હતી કે દુનિયાના ભલભલા વિદ્વાનો, ચિંતકો અને માનસ-શાસ્ત્રીઓ એમની રીત કળી શકે નહીં.

સ્વામીશ્રીના પ્રેમને કારણે યુવાનોને સ્વામીશ્રીની આજ્ઞા પાળવાનું તાન રહેતું. સ્વામીશ્રી સૌને વચનામૃત, વાતો, કીર્તનો ગોખાવે. યુવકો ગોખે પણ ખરા. પરંતુ સાંપ્રદાયિક લઢણો સાથેનાં કીર્તનો અને ખાસ કરીને ચેષ્ટાનાં પદો કંઠે કરતાં ખૂબ તકલીફ પડતી. અટપટી કડીઓ અને અર્થબોધ ન થવાથી યુવકો મનમાં ગૂંચવાતા કે સ્વામીશ્રીની આજ્ઞા પાળી શકાતી નથી ને અહીં વિચરણમાં સ્વામીશ્રી સાથે ફરી મફતનું ખાઈએ તે સારું નહીં. તે કરતાં તો ઘેર રહેવું સારું. પણ સ્વામીશ્રીના જાણવામાં આવતું ત્યારે યુવાનોની આ નિરાશા એ પ્રેમથી પળભરમાં દૂર કરી દેતા. એ કહેતા : ‘એમાં શું ? ભલે મોઢે ન થાય. પણ તમે ભેગા ફરો છો, ભીડો વેઠો છો, સેવા કરો છો તે કેવી

મોટી વાત ! ઈ મફતનું ખાધું ન કહેવાય. ઊલટું, અમે તમારા માટે કંઈ કરી શકતા નથી ! અમારી જ ભૂલ છે. માટે રાજી થઈને રહો. સમાગમ કરો અને દર્શન દો !

પણ કોઈ પણ યુવાને નિરાશ થવાની ક્યાં જરૂર હતી ? એમને કશાય ભાર વગર, કોઈ વિશિષ્ટ સભાનતા સિવાય સ્વામીશ્રી પાસેથી કેટકેટલું અમૂલ્ય જીવનપાથેય મળી રહેતું હતું ! વહેલી સવારે કે બપોરે ચાર વાગે સ્વામીશ્રી નદી, તળાવે નાહવા જાય ત્યારે કે યુવાનોના હાથ પકડીને હાથમાં લોટો લઈ શૌચ જતા હોય ત્યારે કે ધૂળથી હાથ ધોતા હોય ત્યારે કે પછી સ્નાન કરતા હોય ત્યારે કે યુવકોનો હાથ પકડીને પધરામણીએ જતા હોય ત્યારે, ગમે ત્યારે અવકાશ મળે કે તરત સ્વામીશ્રી ધીરેથી કોઈ ન સાંભળે તેમ આદેશ કે ઉપદેશના બે મધુર શબ્દો કાનમાં કહી દે, તે કદી કોઈ ક્યારેય ભૂલી શકતા નહીં. વાતવાતમાં ઉપદેશ આપવાની એમની આ સહજ ટેવ હતી. જેની મીઠાશ કોઈ વીસરી શકતું નહીં. આવી ટૂંકી વાતચીતમાં પણ સ્વામીશ્રી ઘણાને જબરી ચોટ લગાડી દેતા. જીવનનું રૂપાંતર કરી દેતા.

વિચરણમાં સાથે ફરતા યુવકોની આ હરતી-ફરતી શાળા જ હતી. સ્વામીશ્રી પહેલો પાઠ : ‘જ્યાં-ત્યાં, જેવું-તેવું, જેમ-તેમ ચલાવતાં શીખવું.’ કષ્ટદાયક વિચરણમાં આપોઆપ સિદ્ધ થતો. બહારથી એવું લાગે કે આ તો એક ગામથી બીજે ગામ જાય છે, ખાય છે, પીએ છે, હરે-ફરે છે. યુવકોને ફરવાનું મળે છે. પણ સ્વામીશ્રીનો સ્વભાવ હતો કે વિચરણમાં અસુવિધાઓ ઊભી કરવી અને એમાં આનંદથી પાર ઊતરવું. રસોઈ કરવી, વાસણ ઊટકવાં, ગંદકી સાફ કરવી, પાણી ભરવું વગેરે સેવાઓ પણ ગામોગામ સ્વામીશ્રી યુવકો પાસે કરાવતા. આ બધી આકરી ક્વાયતથી મન સરકી જવા પ્રયત્ન કરે, પણ સ્વામીશ્રીનો શુદ્ધ પ્રેમપાશ સૌને અદૃશ્ય રીતે એમની સાથે જકડીને બાંધી રાખતો.

સવારે ફાનસ કે બેટરી લઈને સ્વામીશ્રી યુવકોને ઉઠાડવા નીકળે. ઉનાળાને લીધે યુવકો ખુલ્લામાં છૂટા છવાયા સૂઈ ગયા હોય તે બધાને શોધી કાઢે અને પ્રેમથી ઉઠાડે. સૌને ભેગા કરી વાતો કરે. પછી ગામ બહાર કૂવે નાહવા-ધોવા મોકલે.

સ્વામીશ્રી બ્રાહ્મણ યુવકોને રસોડામાં ગોઠવતા. ગાળેલા પાણીથી માટલાં ધોવાં, ભરવાં, સીધું સાફ કરવું, વાસણોને કંટેવાળો કરી તૈયાર કરવાં - આ બધી ક્રિયા સ્વામીશ્રી જાતે શીખવતા. ઍંઠાજૂઠાનો ખૂબ જ ખ્યાલ રખાવતા. વારે વારે હાથ ધોવા પાણીનો મોટો લોટો બાજુમાં ખાસ રખાવતા. હંમેશાં ધોતિયું પહેરીને રસોઈ કરાવવાનો અને પિરસાવવાનો એમનો અત્યંત આગ્રહ રહેતો.

એક વખત સ્વામીશ્રીના સાન્નિધ્યમાં ભાદરામાં આનંદ-પર્યટનનું આપોઆપ આયોજન થઈ ગયું હતું. સ્વામીશ્રી ખૂબ જ પ્રસન્ન હતા. પોતે જાતે રસ લઈ બધા યુવકોને આદેશ આપી જુદી જુદી સેવામાં પ્રેરતા. એક બાજુ કથાવાર્તા પણ ચાલતી હતી. સ્વામીશ્રી ઘડીક ત્યાં બેસે. વળી ઊભા થઈ યુવકોને માર્ગદર્શન આપે અને એમને સેવા-કાર્યમાં જોડે.

બ્રાહ્મણ યુવકો અને હરિભક્તો રસોઈ કરતા હતા. એવામાં સ્વામીશ્રી જાતે કછોટો વાળીને રસોઈમાં જોડાઈ ગયા. યુવકો ના પાડતા રહ્યા અને સ્વામીશ્રી ઝડપથી રોટલી-રોટલા બનાવવા લાગ્યા. નદીકિનારો હતો અને વૃક્ષોને લીધે પવન પણ સારો ફૂંકાતો હતો. તેમાં તાપ એકધારો સાચવવાનો, બાજરીનો લોટ મસળીને પીંડો વાળી રોટલો હાથે ઘડવાનો તથા માટીની તાવડી ઉપર એક સરખો ચોડવવાનો, ફુલાવવાનો અને શેકવાનો. આ બધી જ પ્રક્રિયાઓ સ્વામીશ્રી આ પાકટ ઉંમરે પણ એકદમ ચપળતાથી કરતા હતા. મોટા આકારના કાઠિયાવાડી રોટલા સ્વામીશ્રી બે હથેળી વચ્ચે બહુ ઝડપથી ઘડતા હતા. એમણે પૂરા ૩૦ રોટલા થોડીવારમાં જ તૈયાર કરી દીધા !

બીજા યુવકો સ્વામીશ્રીની આજ્ઞાથી ખાખરાના પાનના પડિયા તથા પતરાવળાં બનાવવા બેસી ગયા હતા, તો કેટલાક વાસણ ઊટકવાની, પાણી ભરવાની વગેરે નાની-મોટી તૈયારીઓ કરવા લાગી ગયા હતા.

યુવકોનું આવું ઘડતર સ્વામીશ્રી પોતાની સીધી દેખરેખ નીચે કરતા.

આ ઉપરાંત એમના વ્યક્તિત્વના દરેક પાસાને વિકસાવવાનો સ્વામીશ્રીનો સતત પ્રયાસ રહેતો. જેને કેળવણીકારો ટ્રેનિંગ ફોર લીડરશીપ (Training for Leadership) કહે છે. એ કેળવણી સ્વામીશ્રી કશું નામ

આખ્યા સિવાય યુવકોને આપતા હતા. સ્વામીશ્રીનું એક જ લક્ષ્ય પોતાના યુવકો સાત સમેલિયા થવા જોઈએ !

પોતાના યુવકોને સ્વામીશ્રી કઈ કક્ષાએ પહોંચેલા જોવા માગતા હતા એનો ખ્યાલ એમણે આફ્રિકાથી મુંબઈ-ઘાટકોપરમાં સંસ્કૃત અભ્યાસ કરતા યુવકો પર લખેલા એક પ્રેરણાપત્ર ઉપરથી ઘણો ખ્યાલ આવી શકે એમ છે. આ રહ્યો એ પત્ર :

આશીર્વાદ પત્ર

‘રોડેશિયા, ગટ્ટમા ગામ. સોલ્સબરીથી ૮૦ માઈલ દૂર તા. ૧૭-૩-૬૦ ફાગણ વદી ૪, વાર ગુરુવાર, સવારના ૮-૩૦.’

સ્વસ્તિ શ્રી ઘાટકોપર મહાશુભ સ્થાને પરમ ભગવદી રા.રા. નારણભાઈ તથા રાયજીભાઈ તથા નિરંજન તથા મધુભાઈ તથા સૂર્યકાંતભાઈ તથા અનુપમ આદિ ૬ યુવકોની ચડતી કળા સ્વામીશ્રીજી અખંડ રાખે. પ્રત્યે.

સોલ્સબરીથી પાસે ૮૦ માઈલ દૂર ગટ્ટમાથી લિ. સાધુ જ્ઞાનજીવન-દાસજી તથા પ્રમુખસ્વામી તથા વિનુભગત તથા જી. કે. સ્વામી, અરુણભાઈ સર્વના ઘણા હેતુથી સ્વામિનારાયણ વાંચશો.

વિ. તમારો પત્ર માધુભાઈ મળ્યો છે. તેમ જ અરુણભાઈ ઉપરનો પણ મળ્યો છે. વાંચીને અંતર્દષ્ટિ કરીને એમ જ થીયું જે ખરી સ્થિતિમાં યુવકો આવી જશે. ખૂબ જ રાજીપો થીયો તો હવે બરાબર વાંચન કરશો. ભગવતાચાર્ય જે પાઠ આપે, તુરતમાં સારી રીતે ગોખીને મોઢે કરી જ લેવો. તે ખરી સરઘાથી, ખરી ખંતથી, ખરા ઉમંગથી જે મારાં મોટાં ભાગ્ય જે આ સંસ્કૃત વિદ્યાનું ભણવાનું મળ્યું.

સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજ બહુ જ વાર કે’તા. બધાને હું સંસ્કૃત વિદ્યા ભણાવી દઉં, તે સ્વામીને બહુ ઉમંગ, તે ભાદરણમાં ૬ જણને રાખ્યા, ખંભાતમાં રાખ્યા તે ગોંડલમાં વડ છે ત્યાં સામો રૂમ છે તેમાં છ જણ ભણતા એમ સ્વામી બહુ જ ઉત્સાહથી સંસ્કૃત ભણાવતા. તે જ સ્વામીને સંકલ્પે તમે ભણી રહ્યા છો. તો નિરંજન તમોને યાદશક્તિ ઘણી જ છે. તો તમારો પાઠ કરી પાછલા ૫ જણને તમારે ટ્યુશન-લેશન આપવું, જેથી તમોને પાકું થાય.

અમારા અંતરની ઈચ્છા છે કે ૧૧ શાસ્ત્રી સંસ્કૃતના પ્રોફેસર કરવા, ૧૧ કવિ કરવા ને ૧૧ સંસ્કૃતમાં ભાષણ કરે એવા કરવા, ૧૧ ઈંગ્લિશમાં પારંગત જે ગમે તેવો કૂટ પ્રશ્ન હોય તે ઈંગ્લિશમાં બોલી સમાધાન કરે, ૧૧ વચનામૃતના પ્રોફેસર કરવા, આવી રીતે સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજને રાજી કરવા ને સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજનો સંપ્રદાય, ગુણાતીત જ્ઞાનનો સંપ્રદાય સ્વામીએ સ્થાપન કરેલો છે. તેમનો વાવટો આખા ચારે ખંડમાં પ્રવર્તે ને સ્વામિનારાયણ ભગવાન સાક્ષાત્ છે તેમનું પ્રતિપાદન શાસ્ત્રથી સૌને સમજાવી દેવું. તેમાં કોઈ ના ન પાડી શકે. ને સ્વામી મૂળ અક્ષરનો અવતાર છે તે શાસ્ત્રથી ને મોટાના વચને સાખે કરીને સમજાવી દેવા ને અક્ષર-પુરુષોત્તમ જ્ઞાન સાચું છે એમ હા પાડે તે જ આપણો સંકલ્પ સિદ્ધ થયો કહેવાય.

તે માટે દેશોદેશ ફરવું અને ભીડો વેઠવો. તે માટે ફરવાનું છે. તે માટે વિનુભગત તથા અરુણભાઈને એક સંપથી ઈંગ્લિશ વચનામૃત પ્રશ્ન-ઉત્તર દરરોજ કરાવીએ છીએ. તે દરરોજ રાતે ઈંગ્લિશમાં પ્રશ્ન-ઉત્તર થાય છે તે બધો એ જ હેતુ છે. તો તમોને સ્વામીને પ્રતાપે ભણાવીએ છીએ. હજુ વધારે યુવકોને ભણાવવાના છે. જેમ જેમ સ્વામીની ઈચ્છા થશે, તેમ તેમ ગોઠવતા જવાશે. માટે ડંકો મારવો છે.

તો હે યુવકો, તમો ગમે તેટલું દુઃખ પડે, તે સહન કરીને ઊંઘ-ઉજાગરા વેઠીને પણ પારંગત થાવ. આળસ-પ્રમાદને સાવ કાઢી નાખવાં. એક જ ધ્યેય ઉપર મન રાખવું તો જ આપણું કાર્ય પાર પડે. તો હવે હર્ષદભાઈ જેવા આપણને સાચા જ્ઞાનના દાતા મળ્યા છે. છગનભાઈ, માણેકલાલભાઈ વગેરે તમને ભણાવવાને અરથે કેટલું કામ કરી રહ્યા છે. ખર્ચ ઉપાડે છે તેથી ધન્ય છે. તમારે કાંઈ અડચણ હોય તો હર્ષદભાઈને કહેશો તે પૂરી પાડશે. માટે બળમાં રહીને અભ્યાસનું કાર્ય પૂરું કરો તો ખાસ અમારા અંતરની ઈચ્છા, નારણ સ્વામી તથા મારી, વિનુભગત, અરુણભાઈની ઈચ્છા છે.’

યુવાનોને દોષમુક્તિના સંકલ્પ કરાવવાની સ્વામીશ્રીની એક અનોખી રીત હતી. સંધ્યા પછી સ્વામીશ્રી રોજ સ્નાન કરવા પધારતા ત્યારે કેટલાક ઉત્સાહી યુવકો સ્વામીશ્રીની સેવા કરવા આવતા.

એક વખત સ્વામીશ્રીએ એક એવી રીત અખત્યાર કરી કે બધા યુવકોએ નિર્દોષ થવા માટે દરરોજ એક મોટા દોષનો ઉલ્લેખ કરવાનો અને સ્વામીશ્રી પાસે નિષ્કપટપણે બધા યુવકોએ બોલવાનું : ‘બાપા, અમારો આ દોષ ટાળો.’ એમ પ્રાર્થના કરવાની. પછી સ્વામીશ્રી તે દોષ ટાળે. આ વિધિમાં સ્વામીશ્રી સૌના હાથમાં જળ આપતા અને દોષ મૂકવાનો સૌ પાસે સંકલ્પ કરાવતા કે આજથી લોભ ગયો. બીજે દિવસે કામ પછી ક્રોધ, સ્નેહ, માન એમ એક પછી એક દોષ મૂકવાનો સંકલ્પ કરાવતા. એક અઠવાડિયું આ વિધિ ચાલ્યો.

આમ, સ્વામીશ્રી એક દિવ્ય રમત દ્વારા યુવાનોને જાણપણું આપતા. દોષો દૂર કરવા જાગૃત કરતા અને તે માટે સત્પુરુષને પ્રાર્થના કરવાનું શીખવતા. આવા બ્રહ્મવિદ્યાના કોઈ અલૌકિક પાઠો સ્વામીશ્રી વાતવાતમાં યુવાનોને આપતા.

યુવાનોના આચારમાં સ્વામીશ્રી ઉપવાસનો મહિમા બહુ સ્થાપિત કરતા. કોઈ યુવક દર્શને આવે તો એને ઉપવાસ કરવાનું સૂચન કરતા.

સ્વામીશ્રી કહે : ‘નિર્જળા કરવાનો હોં ! લ્યો થાપો.’

એમ કહી હસતાં હસતાં જાહેર કરે : ‘આ તો ઉપવાસની કોલેજ છે. અહીં જે આવે તેને ઉપવાસ મળે જ.’

નાના બાળકો, કિશોરો, યુવાનો કે જે દિવસમાં ચારપાંચ વાર જમતા હોય, જે એક ટંક પણ ભૂખ્યા ન રહી શકે, તેઓ સ્વામીશ્રીના વચને નિર્જળા ઉપવાસ કરતા અને તે પણ પ્રેમથી - સામેથી માગીને ! સ્વામીશ્રીએ એવો નિયમ ઘડ્યો હતો કે પોતાની સેવામાં જે યુવકો આવે તેમણે પાંચ દિવસે ઉપવાસ કરવો જ પડે. કોઈ નવા યુવકો આવે અને સ્વામીશ્રીની સેવાનો લાભ લે ત્યારે તેમને પણ ઉપવાસ મળે જ.

કેટલાક યુવકો પોતાની શાળાના અથવા કોલેજના મિત્રને સ્વામીશ્રીનાં દર્શને લઈ આવે. એમાં અનેક રંગીલા ચહેરા હોય. કેટલા કુતૂહલથી, કેટલાક મિત્રના આગ્રહથી, કેટલાક સ્વેચ્છાથી દર્શને આવ્યા હોય. લાવનાર યુવક સ્વામીશ્રીને પોતાના મિત્રનો પરિચય કરાવે. એટલે તરત જ સ્વામી હેતથી બોલાવી, ઓળખાણ પૂછી એવા વહાલથી ઉપવાસની આજ્ઞા કરે કે આપણે

જોતા જ રહીએ. અને તે યુવાન પ્રેમથી ઉપવાસની આજ્ઞા વધાવી લે. કેટલીકવાર તો નાના નાના બાળકો પણ સ્વામીશ્રી પાસે ઉપવાસ લેવા દોડી આવે.

ખાસ કરીને હરિજયંતી - એકાદશી ને રામનવમી - જન્માષ્ટમી આદિ મોટા ઉત્સવોના દિવસે તો સ્વામીશ્રી અગાઉથી ઉપવાસ માટે નોંધ કરાવે. દરેક યુવક સ્વેચ્છાથી પોતાનું નામ નોંધાવે. ઘણીવાર તો આ સંખ્યા સોનો આંકડો પણ વટાવી જાય.

સ્વામીશ્રીના પ્રેરણા બળથી કોઈને ઉપવાસનો તાપ જણાય નહીં. સ્વામીશ્રી સૌને પ્રેમથી પારણાં કરાવે.

પોતાનો જન્મજયંતી ઉત્સવ હોય ત્યારે પણ સ્વામીશ્રી સૌ યુવકોને એ જ આજ્ઞા કરે. અને કહે, ‘તમે ઉપવાસ કરો તો હું રાજી થાઉં.’ ને સેંકડો યુવકો હોંશે હોંશે ઉપવાસ કરે.

સ્વામીશ્રીને મન ઉપવાસનું કેટલું મહત્ત્વ હતું એનો એક અવિસ્મરણીય પ્રસંગ નોંધપાત્ર છે.

સ્વામીશ્રી ગુરુપૂર્ણિમાને સમૈયે અમદાવાદથી બોચાસણ પધાર્યા. ડભાણ થઈને લગભગ રાત્રે ૧૧-૩૦ વાગે બોચાસણ પહોંચ્યા. હજારો હરિભક્તો દર્શનની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રી ખૂબ શ્રમિત હતા છતાં સભામાં બિરાજી સૌને દર્શન ને આશીર્વાદ આપ્યા. પછી પોતાના ઓરડામાં પધાર્યા. લગભગ ૧૨-૦૦ વાગ્યા હશે. બધા ઊંઘથી ઘેરાતા હતા. વિદ્યાનગર છાત્રાલયના સાંઈઠ યુવકો સ્વામીશ્રીનાં દર્શનને આવ્યા. સ્વામીશ્રી સૌને મળ્યા ને આશીર્વાદ આપતાં એકાએક કહ્યું : ‘કાલે બધાએ ઉપવાસ કરવાનો છે. કાલે ગુરુપૂર્ણિમા છે. નિર્જળા ઉપવાસનું બહુ ફળ.’

બધાએ આજ્ઞા સહર્ષ ઝીલી લીધી.

સ્વામીશ્રીને એકંદરે ઉપવાસ કરાવવાનું જ તાન. કોઈવાર પાત્ર જોઈને (હૃષ્ટપુષ્ટ શરીરવાળા યુવકને જોઈને) ‘ઉપવાસ ઠપકાર્યો !’ એવો શબ્દ-પ્રયોગ કરે. મોહનલાલ ઓધવજીનો જાડિયો વાસુદેવ મુંબઈથી આવ્યો ને ઉપવાસ ઠપકાર્યો...’

જાડા બાળકો કે યુવાનોને જોઈ સ્વામીશ્રી રાજી થતા. તેને જાડિયો કહીને સંબોધતા. તેનું કાંડું પકડે ને કેટલું જાડું છે તે જોઈ લે અને જાણીતા યુવક હોય તો ઉપવાસ કરવાનું જરૂરથી કહે. ઉપવાસ ઠપકાર્યો કહેતાં આપી જ દીધો. વાર ન લગાડી. ફરી દાવમાં ક્યારે આવે ?

ઉપવાસ બાબતમાં જ એકવાર ભારે રમૂજ થઈ. એક દિવસ સ્નાન વિધિમાં પિનાકીન વગેરે યુવકો પરસ્પર અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરતા હતા. તે સાંભળીને સ્વામીશ્રી પિનાકીન બ્રહ્મભટ્ટનો હાથ પકડીને કહે, ‘ગુરુ, અમને અંગ્રેજી શિખવાડો, અમને અંગ્રેજી શિખવાડો !’ એમ ખૂબ આગ્રહ કરતાં કહ્યું : ‘શિખવાડો, નહીં તો નવડાવવાની સેવામાં નહીં આવવા દઉં.’

તેમણે સ્વામીશ્રીને અંગ્રેજીનો પાઠ આપ્યો અને કહ્યું : ‘બાપા, આપ બધાને કહો છો કે ‘કાલે ઉપવાસ, તો હવે એમ કહેવું : ‘ટુમોરો ફાસ્ટ.’

સ્વામીશ્રીએ એકાગ્રતાથી સાંભળ્યું. બે વાર પૂછ્યું ને મનમાં રટવા લાગ્યા. થોડીવારે તેમણે પિનાકીનનો જ હાથ પકડ્યો અને કહે, ‘ગુરુ, ટુમોરો ફાસ્ટ !’

શીખવ્યું એટલે ફી આપવી પડે ને ! એવા કંઈક વિચાર સાથે તેમને જ પહેલા પકડ્યા.

સ્વામીશ્રી સામાન્ય રીતે પાંચ જ યુવકોને ઉપવાસ આપતા. પણ આજે તે જ વાક્ય અંગ્રેજીમાં શીખ્યા હતા. તેથી જુદા જ કેફમાં હતા. જેટલા યુવકો બાથરૂમમાં હતા તે બધાને થાપો આપતા જાય ને કહે : ‘શું ? ટુમોરો ફાસ્ટ. અમે અંગ્રેજી ભણ્યા છીએ. પાઠ દેવો પડે ને ! જાવ, ટુમોરો ફાસ્ટ !’

પછી વસ્ત્રો બદલી પિનાકીન સામે જોઈને હસ્યા કે, ‘તમે સારું શિખવાડી દીધું !’

એવામાં પિનાકીને કહ્યું : ‘બાપા, આપે બધાને ટુમોરો ફાસ્ટ કહ્યું ને, હવે મને ટુમોરો બ્રેકફાસ્ટ કહો.’

સ્વામીશ્રીએ તરત જ કહ્યું : ‘એવું ખોટું ખોટું નહીં શિખવાડવાનું. પેલું કહ્યું તે બરાબર છે... માળો ખરો છે, બીજું બીજું શિખવાડે છે.’

યુવકો અને સ્વામીશ્રી ખડખડાટ હસી પડ્યા.

સ્વામીશ્રી યુવકો સાથે હળવી પળોમાં આવો હળવો વાર્તા-વિનોદ

કરતા પણ એમને મન યુવકોની ભારે કિંમત હતી. એ એમનું ઘણું ગૌરવ કરતા હતા.

ઈ. સ. ૧૯૫૪ના મે મહિનાના અંતમાં ગોંડળથી લગભગ ૧૫ કિ.મિ દૂર આવેલા બંધિયા ગામમાં સ્વામીશ્રી સાથે વિચરણમાં નીકળેલા યુવકો રાત્રે ચોકમાં સૂતા હતા. એવામાં સ્વામીશ્રીને લઘુ જવાનું થયું. એ સમયે વિનુભાઈ જાગી ગયા. એમણે જોયું તો સ્વામીશ્રી દંડવત્ કરી રહ્યા હતા. વિનુભાઈ એકદમ ઊઠીને દોડ્યા. સ્વામીશ્રીને ઊભા કર્યા. અને પ્રશ્નસૂચક નજરે સ્વામીશ્રી સામે જોઈ રહ્યા કે આપ કોને દંડવત્ કરતા હતા ? મંદિરના સિંહાસનની દિશા પણ નહોતી. વળી જે તરફ દંડવત્ કરતા હતા તે તરફ તો સૌ સૂતા હતા, એ ચોક હતો. પછી પૂછ્યું ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘યુવકોને ! બધા મુંબઈ જેવાં શહેરનો ત્યાગ કરીને ભીડો ખમે, સેવા કરે એટલે હેત આવી ગયું. મહિમા સમજવો પડે ને ! યુવકો અમારો મહિમા સમજે તો અમારે પણ મહિમા સમજવો જોઈએ ને !’

‘પણ બાપા, આવી રીતે કેટલીવાર રાત્રે દંડવત્ કર્યા હશે ?’

‘કાંઈ નહીં,’ સ્વામીશ્રીએ વાત ટાળતાં કહ્યું : ‘થાય એટલું કરીએ.’

આટલું કહી એ આરામ માટે પધાર્યા.

યુવાપ્રવૃત્તિ અંગે સ્વામીશ્રી ખૂબ ઉદાર મત ધરાવતા હતા. એટલું જ નહીં પણ યુવકોને એમાં ઉમળકાભર્યું પ્રોત્સાહન આપતા હતા. કોંગ્રેસ સેવાદળ દ્વારા આયોજિત અખિલ ભારત સાઈકલ પ્રવાસમાં જોડાનાર યુવાનોને પ્રોત્સાહન આપતા ટુકડીના નેતા શ્રી નાનુભાઈને સ્વામીશ્રીએ ઠાકોરજીની પ્રસાદીનો તાજો હાર ઉતારીને પહેરાવ્યો. કપાળમાં ચાંલ્લો કર્યો અને આશીર્વાદના ધબ્બા આપી કહ્યું : ‘જાવ, તમારી જાત્રા સફળ થશે. પછી પ્રસાદ આપ્યો અને પૂછ્યું : ‘ક્યારે નીકળવાના છો ?’

‘બાપા, આવતીકાલે સવારે નીકળવાનું નકકી કર્યું છે.’

સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘સવારે અટલાદરા ઠાકોરજીનાં દર્શન કરી, પ્રસાદ લઈને જજો.’

‘બાપા, ચાર વાગે જવાનું રાખ્યું છે.’

‘તો વહેલી સવારે ચાર વાગે રસોઈ કરી દઈશું પણ તમે પ્રસાદ લઈને જજો.’

બીજે દિવસે વહેલી સવારે સ્વામીશ્રીએ જાતે જ સૌને પીરસીને જમાડ્યા. ને પાંચ શેર પ્રસાદીનો મગસ રસ્તામાં નાસ્તા માટે બાંધી આપ્યો.

સ્વામીશ્રીએ ધુણિયા સુધી હરિભક્તોને આ બધા સાઈકલ પ્રવાસીઓને બધી સગવડ આપવા માટેના પત્રો પણ લખી દીધા.

સ્વામીશ્રીનું આયોજન અકળ હતું. એ પોતે એકલા હતા. બીજા કોઈની તેમને મદદ નહીં. વળી યુવકો શહેરમાંથી-કોલેજમાંથી આવ્યા હોય એટલે સેવાભક્તિ, કથાવાર્તાનું કોઈ અંગ નહીં. તેથી ઘણા સંતો-હરિભક્તોને સાથે ફરતા યુવકોનું ‘ટોળું’ ગમતું નહીં. પણ સ્વામીશ્રી અત્યંત ધીરજ રાખી સૌ યુવકોને સેવા-કથાનો મહિમા સમજાવી ધીરે ધીરે પળોટતા. એમાં ખાસ કરીને ઝાલાવાડ, કાનમ, ચરોતર વગેરે વિસ્તારોના વિચરણમાં આપોઆપ શ્રમશિબિરો, જ્ઞાનશિબિરો કે સ્વાશ્રય શિબિરો યોજાઈ જતી. બહારથી સાધુ જણાતા સ્વામીશ્રીના માનસમાંથી કોઈ પૂર્વ આયોજન કે ઉદ્ઘોષ વગર, જાહેરાત કે પ્રચાર વગર આપોઆપ આવાં અદૃશ્ય આયોજન થતાં જેનાથી યુવાનોનું અદ્ભુત ઘડતર થયું. સેવા અને સમજણમાં સૌ સ્વામીશ્રીની દૃષ્ટિથી તૈયાર થતા હતા.

યુવકોની શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે કાર્યક્રમો વિચારાયા જેવા કે —

શારીરિક : સ્વયંસેવકદળની રચના કરવી તથા શિબિરો યોજવી.

માનસિક : કેળવણી વિષયક પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરવી. શિષ્યવૃત્તિઓ, પારિતોષિકો તથા ચંદ્રકો આપવાં. સમૈયાઓમાં વ્યવસ્થા કરવી. શિસ્ત માટે તાલીમ, ભજનમંડળીની રચના, સ્વામીશ્રી તથા સંતોની ગામમાં પધરામણી વખતે વ્યવસ્થા, પર્યટનોની યોજના, વિશિષ્ટ યુવક અંકોનું પ્રકાશન, વ્યવસ્થા અને પ્રચાર માટે ભંડોળ એકઠું કરવું, મધ્યસ્થ સમિતિને અહેવાલો મોકલવા વગેરે...

આધ્યાત્મિક : યુવકમંડળો દ્વારા શુદ્ધ, સર્વોપરી ઉપાસનાનું પ્રવર્તન તથા નિયમ, નિશ્ચય, પક્ષ, સદ્ભાવનું સંવર્ધન વગેરે...

યુવકોને આ રીતે તાલીમ આપીને તૈયાર કરવાનું સ્વામીશ્રીને કેટલું તાન હતું, કેટલો કેફ હતો અને એમનાં લક્ષ્ય કેટલાં ઊંચાં હતાં એ એમણે તા. ૧-૮-૫૮ના રોજ રાત્રે દસ વાગે યુવકોને કરેલા સંબોધન ઉપરથી સહેજે ખ્યાલ આવી શકશે. એમણે કહ્યું હતું : ‘અમદાવાદમાં ૫,૦૦૦ યુવકો કરવા છે. આખો દેશ ડોલાવવો છે. વીસ વીસની ટુકડી ગામોગામ મોકલીએ. ભાષણો કરે, ધર્મનિયમ સારા પાળે, બેન્ડવાજાં વગાડે... સો કરોડ મનવાર ભરવાની છે. મનની મનમાં રહી ગઈ. પાત્ર વગર કોને કહીએ ? ઝીલનાર પાત્ર હોય તો કહેવાય. કોલેજો, હાઈસ્કૂલો રંગી નાખીએ. ભીખ માગીને મંડી પડીએ તો બે વર્ષમાં ૫,૦૦૦ યુવકો થઈ જાય. મુંબઈવાળા મંડી પડ્યા છે તો સારું દેખાય છે.’

‘સ્વામી મહારાજને રાતદિ’ પ્રાર્થના કર્યા કરું છું. આખો હિન્દુસ્તાન વશ કરવો છે. યુવકોનો સહકાર મળે તો કામ સિદ્ધ થાય. યુરોપ, અમેરિકા બધે સત્સંગ જાગૃત કરવો છે. આફ્રિકામાં ૫,૦૦૦ યુવકો તૈયાર કરવા છે. આજે અધિક માસ છે. સાબરમતીને કાંઠે બેઠા છીએ. સાબરમતી વહી જાય છે. મહારાજ-સ્વામી નાહેલા છે.’

‘આપણે બળ રાખવું. હું એમ ધારતો નથી કે ન થાય. ગ.મ. ૨૨ સિદ્ધ કરવું પડશે. મરણિયા થાશું તો માલ નીકળશે. વિદ્યાનગરમાં ૫૧ યુવકો કરી નાખ્યા. ગોરધનભાઈની દોરવણી પ્રમાણે ચાલશે તો ૫,૦૦૦ યુવકો પાંચ વર્ષમાં થશે.’

તા. ૪-૩-૫૮ના રોજ કરખડીમાં મુંબઈવાળા મનુભાઈને ત્યાં સ્વામીશ્રી બોલ્યા હતા : ‘મોટા પુરુષ મળી ગયા છે. આપણે દસ હજાર યુવકો કરવા છે.’

સ્વામીશ્રીએ તા. ૧૧-૫-૫૮ના રોજ હરમાનભાઈ ઉપર લખેલા પત્રમાં જણાવ્યું હતું : ‘એક કલમ એ છે કે એક તો યુવકમંડળની પ્રવૃત્તિ કરવી. પાંચ વર્ષમાં ૫,૦૦૦ યુવકો કરવાના છે. ભવિષ્યમાં તે યુવકો ૫૦,૦૦૦ યુવકો તૈયાર કરશે. જૂનાગઢમાં સ્વામીએ જાગા સ્વામીને મોઢે વાત કરી કે ૨૦૦ છોકરાને બ્રહ્મવિદ્યા ભણાવી છે તે એક એક ૨૦૦-૨૦૦ યુવકોને બ્રહ્મવિદ્યા ભણાવશે. તે અત્યારે સાક્ષાત્ મૂળ અક્ષરબ્રહ્મનું વચન

સિદ્ધ થાય છે. તેમનો આશીર્વાદ ફળે છે. તો આપણે જેમ અને તેમ તે પ્રવૃત્તિ કરવી. તે સ્વામીશ્રીજીનાં વચન પ્રમાણે છે.’

સ્વામીશ્રી યુવકોને તાલીમ આપવા માટે જેટલો કેફ ધરાવતા હતા એટલો જ એમનો કેફ અધિકારી યુવકોને સાધુ બનાવવા વિષે પણ હતો. એમની સૂક્ષ્મ નજર સાધુ થઈ શકે એવા યુવકોની ખોજમાં સતત રહેતી. યુવકોને સાધુ બનાવવા વિષેના સંકલ્પ પણ સ્વામીશ્રી અવારનવાર જાહેર કરતા રહેતા.

તા. ૧૫-૫-૫૮ની સાંજે ૪-૩૦ વાગે પાલેજથી લોકલ ટ્રેનમાં ભરૂચ જતાં સ્વામીશ્રીએ યુવકોને સંબોધીને કહ્યું હતું : ‘મને થયું આપણે ૫૧ સાધુ કરવા છે. તે શાસ્ત્રીજી મહારાજની બહુ સેવા કરી તે ફળ રૂપે તમારા જેવા યુવકો મળ્યા. બે વર્ષમાં ૫૧ યુવકો તૈયાર કરો. પછી બધાને સંસ્કૃત ભણાવીને ટિકિટ લઈને પરદેશ મોકલવા છે. અર્જુનનાં બાણ ! સુર સુર નહીં, લોહીની નદિયું વહેવડાવે. તેમ ગુણાતીતનાં બાણ બ્રહ્માંડ ડોલાવે. પછી ઉર્દૂમાં, હિન્દીમાં પ્રચાર કરો. બધા મુંબઈથી તૈયાર છે. મુંબઈ મંડળે આખા સત્સંગમાં અજોડ કાર્ય કર્યું છે. બ્રહ્માંડ તોડી નાખે એવું કામ કર્યું છે.’

સ્વામીશ્રીના મનમાં સ્પષ્ટ હતું કે સૌ યુવકોને સંસારના બંધનમાંથી છોડાવીને ત્યાગાશ્રમમાં વાળવા છે. જેમ જેમ યુવાનોને સ્વામીશ્રી સાથે વધુ હેત થતું ગયું, તેમ તેમ તેઓ પોતાના મનની વાત છતી કરતા ગયા. અને ધીરે ધીરે કેટલાક મુમુક્ષુ યુવાનોને કહેતા ગયા કે મારે તમને સાધુ બનાવવા છે. શરૂઆતમાં એમનું આ વિધાન કેટલાકને વસમું લાગ્યું. પણ સ્વામીશ્રી સાથે કોઈ અમાયિક હેતને કારણે વાત સૌને ગળે ઊતરતી ગઈ. પછી તો એ ઘણાને જાહેરમાં કહેવા લાગ્યા. એ કહેતા : ‘ગઢડામાં જ્યારે મંદિર ઉપર સુવર્ણ કળશ ચઢે, એ મહોત્સવમાં મારે ભણેલા-ગણેલા ૫૧ યુવકોને દીક્ષા આપવી છે. સૌ તૈયાર થાઓ.’

આમ, સાધુ થનારા યુવકોની એક વિશિષ્ટ ટુકડી એમની આસપાસ ભેગી થવા લાગી. યુવકોમાં કોઈ એવો વૈરાગ્ય નહોતો કે સહેલાઈથી સંસારનાં, માબાપનાં, સગાંવહાલાંનાં કે મહત્વાકાંક્ષાઓનાં બંધનો છોડી શકે. પણ સ્વામીશ્રીમાં વિશિષ્ટ હેત અને અખૂટ વિશ્વાસને કારણે સૌ વૈચારિક

રીતે તૈયાર થતા ગયા. વળી, માબાપની સંમતિ મેળવવી, એ તો એક બહુ વિકટ કોયડો હતો. પણ સમય આવતાં બધું ગોઠવાતું ગયું.

જેમ જેમ સમય નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી એક પછી એક યુવાન સંસારનાં બંધનો તોડીને, એમની પાસે હાજર થતો ગયો. સૌ પ્રથમ આણંદના વિનુભગતે ૧૯૫૭માં સ્વામીશ્રી પાસે પાર્ષદ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. સ્વામીશ્રી એમને પોતાની સાથે ફેરવવા લાગ્યા. બીજા પણ કેટલાક તૈયાર હતા. પણ સ્વામીશ્રીનું આયોજન ગણતરીપૂર્વકનું હતું. ઈશ્વરચરણ સ્વામીએ એ અરસામાં સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું હતું કે ‘જો આપે અમને સાધુ જ બનાવવા હોય, તો કોલેજનાં છેલ્લાં બે વર્ષ પૂરાં કરવાની કોઈ જરૂર લાગતી નથી. ઊલટો સમય બગડતો હોય એમ લાગે છે. ભણવાનું પણ ઘણું બોજારૂપ જણાય છે.’ ત્યારે સ્વામીશ્રીએ મુંબઈમાં કપોળવાડીમાં નાહતાં નાહતાં એમને જણાવ્યું હતું કે મારે તમને ગ્રેજ્યુએટ બનાવવા છે. તમારાં સર્ટિફિકેટ મારે મઢાવીને ટીંગાડવાં છે. કોઈપણ કારણોસર સ્વામીશ્રીએ એ વાતને ઠેલી. જો કે કોલેજનાં બાકીનાં બે વર્ષ પૂરાં થયા પછી તરત યુવક તરીકે સાથે રાખી સેવાનો લાભ આપ્યો. આમ, એમના આયોજનમાં દીર્ઘદષ્ટિની સાથે ઘણી બધી સમીક્ષાભરી વિચારણાઓ સમાયેલી હતી.

વિદેશ જતાં પહેલાં, સ્વામીશ્રીની આ ભગવી સેનામાં જોડાનાર કેટલાક યુવકોને પૂર્વભૂમિકારૂપે તેઓને અનુબદ્ધ કરી દીધા. રામાનુજ સંપ્રદાયના એક વિદ્વાન ભાગવતાચાર્યજી ઘાટકોપરમાં સંસ્કૃત પાઠશાળા ચલાવતા. એમના બાલાજી આશ્રમમાં એક નાનકડી ઓરડીમાં રહેવાની અલાયદી વ્યવસ્થા ઊભી કરી સ્વામીશ્રીએ છ યુવકોને અહીં સંસ્કૃત ભણવા મૂકી દીધા. સ્વામીશ્રીએ આફ્રિકાથી આ યુવકો ઉપર લખેલો પત્ર આ પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ.

સ્વામીશ્રીએ ગઢડાના સમૈયા સુધીમાં ૫૧ યુવકોને સાધુ થવા માટે તૈયાર કરવાનું આયોજન એમની વિદેશયાત્રા દરમ્યાન પાકું કરી લીધું હતું. એ અગાઉ મુંબઈ જે યુવકોને ઘાટકોપરની પાઠશાળામાં સંસ્કૃતના અભ્યાસ માટે મૂક્યા હતા તેમને અષાઢ સુદ નોમના દિવસે પાર્ષદની દીક્ષા આપવાની હતી. અને જેમ જેમ યુવકો તૈયાર થતા જાય તેમ તેમ પાર્ષદી

દીક્ષા આપીને ગઢડાના સમૈયા વખતે ૫૧ પાર્ષદોને પાકી (ભાગવતી) દીક્ષા આપવાની હતી.

સ્વામીશ્રી આફ્રિકાથી દેશમાં પરત આવ્યા અને અષાઢ સુદ ૯નો શુભ દિવસ જોતજોતામાં આવી પહોંચ્યો. મુંબઈના હરિભક્તોમાં તથા સમગ્ર સત્સંગમાં યુવકોને પાર્ષદી દીક્ષા આપવાની વાત વાયુવેગે પ્રસરી ગઈ હતી. તેથી સૌનાં મનમાં અપાર આનંદ હતો.

કેવળ ભગવદ્ભક્તિમાં આનંદતા સ્વામીશ્રીને માટે આજનો પ્રસંગ અવર્ણનીય હતો. વર્ષોથી જેને પ્રેરણા આપવા માટે જેમણે ભારે પુરુષાર્થ કર્યો હતો, પ્રેમનો ધોધ વર્ષાવ્યો હતો, એ યુવાનો આજે પોતાના વચને જીવન સમર્પણ કરી રહ્યા હતા. એમને ઉમંગ હતો આવા નવલોહિયા યુવાનોને બ્રહ્મરૂપ કરવાનો, મહારાજમાં જોડવાનો, અક્ષરપુરુષોત્તમની ઉપાસના પ્રવર્તાવવાનો. એ સમય આજે પાકી રહ્યો હતો, તેથી તેઓ અતિ આનંદિત હતા.

મુમુક્ષુઓને જગતમાંથી ઉખેડી, ભગવાનમાં જોડવા, એ જ સાચા સંતની પ્રવૃત્તિ. આવો પરમાર્થ સિદ્ધ થતો જોઈને સ્વામીશ્રીના અંગેઅંગમાં હેતના ઊભરા આવતા હતા.

સ્વામીશ્રીએ એ દિવસે ૯ યુવકોને પાર્ષદનાં શ્વેત વસ્ત્રો પરિધાન કરવા આજ્ઞા કરી અને પછી વિનુભાઈ સાથે ૯ યુવકોને જનોઈ, કંઠી, ઉપવસ્ત્ર તથા પાઘ ધારણ કરાવી. તિલક કરી, કાનમાં ગુરુમંત્ર આપી સ્વામીશ્રીએ સૌને દીક્ષિત જાહેર કર્યા.

એ પછી સંવત ૨૦૧૭ના વૈશાખ વદ ૧૨ અને ૧૩ના દિવસોમાં ગઢપુર, સુવર્ણકળશ જયંતી મહોત્સવનું ભવ્ય આયોજન થયું હતું. અને સાથે સાથે સમગ્ર સંપ્રદાયના ઈતિહાસમાં અજોડ એવો, શિષ્ય સમાજના શિક્ષિત એવા ૫૧ નવયુવાનોને ભાગવતી દીક્ષા અર્પવાનો પ્રસંગ પણ જોડાયેલો હતો. શ્રીજીમહારાજે કાલવાણીમાં એક સાથે ૫૦૦ સંતોને પરમહંસ દીક્ષા આપી હતી. એવો જ કંઈક વિશિષ્ટ અનુભવ આ પ્રસંગનો પણ હતો.

શાસ્ત્રીજી મહારાજે અનેક કષ્ટો વેઠી, અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિરો રચી, બ્રહ્મવિદ્યાની પીઠો સ્થાપી હતી. હવે નવયુવાનો દ્વારા એનું પ્રવર્તન સદા થતું રહે એ હેતુલક્ષી કાર્ય સ્વામીશ્રીએ સિદ્ધ કર્યું હતું. એક દાયકાથી તેઓ

યુવાનોની વચ્ચે આ વાતો કરતા. ધીરે ધીરે આ વિચાર યુવાનોની દુનિયા બહાર સત્સંગ સમાજમાં પણ જાણીતો થયો ત્યારે કોઈને પણ કલ્પના નહીં કે આ સંકલ્પ સિદ્ધ થઈ શકે ! પણ યોગીજીનો સંકલ્પ ગુણાતીત ભક્તિરૂપી યોગશક્તિથી આજે સાકાર થતો હતો.

યોગીજી મહારાજની ૭૦મી જન્મજયંતીનો દિવસ. વૈશાખ વદ ૧૨. તા. ૧૧-૫-૬૧ની વહેલી સવારથી જ સમગ્ર વાતાવરણ, પ્રભાતી પદો અને કીર્તનગાનથી મંગળમય બન્યું હતું. સવારે ૭-૦૦ વાગે તો સભામંડપ ખીયોખીય ભરાઈ ચૂક્યો હતો.

સ્વામીશ્રી યજ્ઞમંડપમાં પધાર્યા.

કરુણાશંકર શાસ્ત્રી અને ચીમનલાલ શાસ્ત્રીએ યજ્ઞવિધિનો પ્રારંભ કરાવ્યો.

૫૧ યુવકો, સુકુમાર અવસ્થા અને ત્યાગના તેજથી શ્વેતવસ્ત્રોમાં શોભતા યજ્ઞમંડપમાં ગોઠવાયા. સંકલ્પ અને વિધિ બાદ ભગવાં વસ્ત્રો પરિધાન કરી એ દીક્ષાર્થીઓ સભામાં આવી પહોંચ્યા. સર્વત્ર જયજયકાર થઈ રહ્યો. સૌને જનોઈ, કંઠી અને ઉપવસ્ત્રો ધારણ કરાવ્યાં.

અક્ષરપુરુષોત્તમ ઉપાસના પ્રવર્તન દ્વારા શ્રીજીના આ પૃથ્વી ઉપરના પ્રાકટ્ય હેતુની સિદ્ધિ માટે અને સ્વામિનારાયણ યશોગાથાની ચહુદિશ વૃદ્ધિ માટે સ્વામીશ્રીએ કરેલો મહાન સંકલ્પ આમ આજે સ્વયં શ્રીજીમહારાજે પૂર્ણ કર્યો.

સ્વામીશ્રીની દૃષ્ટિ ભવિષ્ય સુધી વિસ્તરેલી હતી. સ્વામીશ્રી સાથે ફરતા ઘણા યુવકોએ જ્યારે દીક્ષા લીધી અને સંજોગોવશાત્ જેઓ સાધુ ન થઈ શક્યા તે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ નિષ્ઠાવાન સત્સંગી થયા. તે જોઈને જેમના મનમાં, સ્વામીશ્રીની યુવાનોને સાથે ફેરવવાની સાર્થકતા વિષે સંદેહ હતો તે દૂર થઈ ગયો.

સ્વામીશ્રી ઘણીવાર કહેતા : ‘યુવકો મારું હૃદય છે.’ એમણે યુવકોમાં પાયાનું ઘડતર કર્યું. જે યુવકોએ એમની સાથે રહીને સમાગમનો લાભ લીધો તેમણે નિયમ-ધર્મમાં ખબરદાર રહી શુદ્ધ અને સર્વોપરી ઉપાસના સિદ્ધ કરી. બીજા અનેકને પણ સત્સંગને માર્ગે વાળી મહારાજ સ્વામીની નિષ્ઠા પ્રવર્તાવવાની સેવામાં જોડ્યા.

સ્વામી ઘણીવાર કહેતા કે આજે આંબો વાવ્યો હોય તેનું ફળ કાલે ન મળે, પણ દસ વર્ષ પછી કેરી આવે ત્યારે મળે. એ જ પ્રમાણે સ્વામીશ્રીએ યુવકોમાં વાવેલાં સત્સંગનાં બીજની અસર સમય જતાં સૌને સમજાઈ એટલું જ નહીં પણ એક મહાન ધાર્મિક વિચાર કાન્તિમાં એ યુવકોના મહત્વના જ્ઞાણની પ્રતીતિ પણ થઈ.

૧૮

દિગંતમાં ડંકા

કથાવાર્તા એ યોગીજી મહારાજનું જીવન હતું. એ વિષે આપણે એમની પાસેથી જ સાંભળીએ –

“એક વખત ગુણાતીત સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન કર્યો : ‘ધ્યાન ધરવું અધિક કે માંદાની સેવા કરવી અધિક કે આત્મારૂપે વર્તવું અધિક કે વાતો કરવી અધિક ?’

મહારાજે જવાબ આપ્યો : ‘વાતો કરવી તે અધિક છે.’

ગુણાતીતાનંદ સ્વામી માંદાઓની સેવા ખૂબ ઉમંગથી કરતા. સાધુ-સંતની સેવા કરવામાં પણ એટલો જ ઉમળકો.

એક વખત ભાલ પ્રદેશમાં વિચરણ વખતે વરસાદ પડ્યો. પાણીને લીધે માટી લથબથ થઈને ગારો થઈ રહી. આ ગારો જોડામાં ભરાઈ ગયો, તેથી ચાલવું મુશ્કેલ થઈ જાય એવી સ્થિતિ થઈ. આ વિચરણમાં ૪૦ સાધુઓ હતા. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ આ સાધુઓના જોડાને એક ચોફાળમાં બાંધી લીધા. દરેક જોડામાં બશેર બશેર ગારો. ગુણાતીત સ્વામીએ જોડાનું બે મણ વજનનું મોટું પોટલું માથે લીધું અને મંદિરે પહોંચી ઉતાર્યું. જોડામાંથી ગારો સાફ કરીને સંતોને પહેરવા જોગ એ કરી મૂક્યા. સ્વામીની આવી ખટકાબંધ સેવા હતી.

‘પણ મહારાજે સેવાને અધિક ન કહી અને સત્સંગ વધારવા વાતું જ

કરવી એમ આજ્ઞા કરી. એ દિવસથી જ સ્વામીએ જૂનાગઢમાં વાતુ જ કરવા માંડી. વાતુ, સત્સંગનું એક રૂપ.

આઠ પુરાણી રાખેલા. દરેકનો ત્રણ ત્રણ કલાકનો વારો. સભામંડપમાં સ્વામી થાંભલે બેસે. આઠ પુરાણી હોય. વચનામૃત વંચાય. દેશદેશના (ગુજરાત - સૌરાષ્ટ્રના જુદા જુદા પ્રદેશોના) ૫૦૦ હરિભક્તો બેઠા હોય. સ્વામી માંહેથી મજકૂર વાત કરે. છેલ્લો વારો ભગતજી મહારાજનો. રાત્રે ત્રણ વાગે એમનો વારો આવે. વાતુ કર્યા પછી નાહવા જાય. ભગતજી એક કલાકમાં છ કલાકની ઊંઘ લ્યે. ભગતજી મહારાજ કહેતા, એવી રીતે દેહનો ભોગ આપ્યો કે તેઓ સાડાત્રણ વરસ ઊંઘ્યા નહોતા.

શાસ્ત્રીજી મહારાજે પણ સત્સંગ માટે આકરો પુરુષાર્થ કર્યો હતો. રાતના ૧૧ થી ૩ સુધી એ વાતુ કરતા.'

યોગીજી મહારાજની આસપાસ પણ અખંડ કથાવાર્તાનો અખાડો જામેલો રહેતો. એમને કથાવાર્તાનું એટલું તાન કે વહેલી સવારે એમનું મંગળ પ્રવચન અચૂક હોય જ. તેમની પાસે સવારે, બપોરે, સાંજે ને રાત્રે - આમ પાંચ વખત કથા થતી.

સ્વામીશ્રીને પોતાના ત્રણ મહત્વના સંકલ્પો પૈકી પહેલો સંકલ્પ સત્સંગ સંબંધી હતો. હકાભાઈએ શાસ્ત્રીજી મહારાજને યોગીજી મહારાજના સંકલ્પો વિષે વાત કરી હતી એ આપણે અગાઉ જોઈ ગયા છીએ. સ્વામીશ્રી રોજ સાંજની આરતી પછી એક પગે ઊભા રહીને ધૂન કરતા અને ઠાકોરજી આગળ ત્રણ સંકલ્પો કરતા. એમનો પહેલો સંકલ્પ, આખા બ્રહ્માંડમાં સત્સંગ થાય એ હતો.

આ સંકલ્પનો મહિમા સ્વામીશ્રીને મન ઘણો મહત્વનો, મોટો અને પાયાનો હતો. આ સંકલ્પ પાછળ રહેલી યોગીજી મહારાજની દીર્ઘદષ્ટિ કેટલાકને સમજાય એવી નહોતી. શાસ્ત્રીજી મહારાજની પાછળ ઘેલા ઘેલા થઈને સેવકભાવે ફરતા, જગતનું ભાન ભૂલી ધૂન-ભજન લલકારતા ઓલિયા જેવા લાગતા યોગીજી મહારાજનું કોઈ ક્રિયા (સત્સંગ પ્રવર્તનની ક્રિયા) પાછળ આટલું ઊંડાણભર્યું ચિંતન રહેલું હોય એ કેટલાકના ગળે ઊતરે એવી વાત નહોતી. સત્સંગની ફલશ્રુતિને સ્વામીશ્રી અગાઉથી બરાબર પિછાણી

ચૂક્યા હતા. અને એ અંગેના સતત ચિંતનને પરિણામે સત્સંગના અંશરૂપ અનેક પ્રવૃત્તિઓનું એક વિરાટ આયોજન એમના ચિત્તમાં સતત રમતું હોવું જોઈએ.

શ્રીજીમહારાજના સમયથી સત્સંગમાં મોટા મોટા સમૈયાઓ ભરાય છે. એના કારણે સંતો-હરિભક્તોને પરસ્પર દર્શન થાય, પરિચય થાય, મહિમા સમજાય અને સમૂહમાં ભગવદ્ભક્તિ થઈ શકે. સ્વામીશ્રીની છત્રછાયામાં એવા કેટલાય સમૈયાઓનું સુંદર આયોજન થયું હતું. એ સમૈયાઓ સત્સંગીઓમાં ખૂબ જ ઉત્સાહ અને બળપ્રેરક બન્યા હતા. આ સમૈયાઓ દ્વારા યુવકોમાં સેવા ઉપરાંત જ્ઞાનસત્રો, શિબિરો વગેરે યોજીને સ્વામીશ્રીએ યુવકોને તથા સત્સંગીઓને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં રસ લેતા કર્યા હતા.

સ્વામીશ્રીએ આ સમૈયાઓને સત્સંગનું એક પ્રબળ માધ્યમ બનાવ્યું હતું, એનો સત્સંગીઓને મહત્તમ લાભ મળે એવાં આયોજન કર્યાં હતાં. શાસ્ત્રીજી મહારાજના જન્મશતાબ્દી મહોત્સવમાં એનાં ગરવાં દર્શન સૌને થયાં હતાં. પણ સ્વામીશ્રીએ સત્સંગનો વ્યાપ સમૈયાઓ પૂરતો સીમિત ન રહેવા દીધો. સત્સંગ જનસમાજમાં ખૂણે ખૂણે સુધી પહોંચે એ માટે બીજા અનેક માર્ગો, જે અગાઉ સાંકડી પગથીઓ રૂપે હતા એને રાજમાર્ગો બનાવી દીધા. અગાઉ વિચરણ, પધરામણીઓ, કથાવાર્તા, જુદા જુદા સ્થળે પારાયણ વગેરેનું સત્સંગના હેતુ અર્થે આયોજન જરૂર થતું હતું, પણ સ્વામીશ્રીએ એને જે વિરાટ સ્વરૂપ આપ્યું અને એમાં પ્રાણનું આરોપણ કર્યું એ અનન્ય હતું. આફ્રિકાની ત્રણ ત્રણ વખતની યાત્રા એ પણ આ અનન્યત્વનો એક અંશ જ ગણાય. શિક્ષણ સંસ્થાઓ અને છાત્રાલયોની સ્થાપના અને એમણે હરિભક્તો સાથે કરેલો વિપુલ પ્રમાણમાં પત્રવ્યવહાર એ પણ અનન્યત્વ ધારણ કરે છે.

‘મંદિરનો બાજરો ખાઈને પણ સત્સંગ કરો.’ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનું આ કથન ટાંકીને સ્વામીશ્રી સત્સંગની મહત્તા સમજાવતા. એ કહેતા : ‘સત્સંગથી વિવેકબુદ્ધિ આવે. સત્-અસત્ ઓળખી શકાય. પછી અસત્નો ત્યાગ કરી સત્નું સેવન થાય. સત્ એટલે આત્મા, પરમાત્મા, સત્શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષ, પહેલાં સત્પુરુષને ઓળખવા. જેના વિચાર પ્રમાણે વાણી હોય, વાણી પ્રમાણે

વર્તન હોય, જેનાં દર્શન માત્રથી સંકલ્પો શમી જાય, જેની પાસે ભગવાનની જ વાર્તા હોય, સરળ હૃદય હોય, સર્વજ્ઞ હોય, નિર્દોષ હોય, એના મુખ થકી સત્શાસ્ત્રો સાંભળ્યાં તો આત્મદર્શન થાય.’

‘સત્સંગ એટલે શું ?’ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સ્વામીશ્રીએ એકવાર કહ્યું હતું : ‘તેના ઘણા અર્થ છે પણ રહસ્ય અને ખરો મર્મ એ છે. ભગવાન અને તેના ભક્તોમાં દિવ્યભાવ રહે એ જ ખરો સત્સંગ. કોઈનોય અવગુણ આવે જ નહીં તે મુદ્દો.’

અગાઉ માત્ર સમૈયામાં જે કથાવાર્તા થતી તે દર રવિવારે થાય તો એ વધારે પ્રભાવક બને અને વિચારો સહેલાઈથી દઢીભૂત થાય. જેને લીધે સત્સંગનો હેતુ વધારે અર્થસાધક બને એ સ્વામીશ્રી બરાબર જાણતા હતા એટલે એમણે રવિવારીય સત્સંગ સભાનો ભારપૂર્વક પ્રચાર કર્યો અને ઠેર ઠેર એની સ્થાપનાનો આગ્રહ રાખ્યો.

ગામોગામ સત્સંગ મંડળ સ્થાપી તેમાં દર રવિવારે સત્સંગ સભા કરવી, બધાએ ભેગા થવું, સ્વામીની વાતો તથા વચનામૃત વાંચવાં, ધૂન-ભજન કરવાં એ પ્રવૃત્તિઓ સત્સંગ મંડળમાં અપેક્ષિત હતી.

જો કે આ સભા નિયમિત રીતે કરવાનું કામ ખરેખર અઘરું હતું. પણ આ માટે સ્વામીશ્રી ખૂબ જ આગ્રહ રાખતા. વારંવાર પત્રો લખી પ્રેરણા આપતા. ક્યાંક શિથિલતા જુએ તો એ ચાનક આપતા. મંડળને જાગૃત રાખતા. ધીરે ધીરે જ્યારે ગામોગામ આવાં મંડળો સ્થપાયાં, રવિસભાઓ થવા લાગી અને સત્સંગ સમાજ સુગ્રથિત થતો ગયો ત્યારે સૌને આ વિરાટ કાર્યની મહત્તા સમજાઈ. નિષ્ઠાની ને સંતના મહિમાની વાતોના પડકારાથી અનેકનો સત્સંગ દઢ થતો ગયો, નવા નવા મુમુક્ષુઓ રવિસભાના કારણે સત્સંગમાં આવવા લાગ્યા. જોતજોતામાં કોઈ વિશેષ પ્રયત્ન વગર સત્સંગ સમાજનું આંતરિક ક્લેવર બંધાતું ગયું, મજબૂત થતું ગયું, ત્યારે જ સ્વામીશ્રીની દીર્ઘ-દૃષ્ટિનો સૌને ખ્યાલ આવ્યો. અને સ્વામીશ્રીની ઊંડી આત્મસૂઝનો વિશદ પરિચય થયો.

એક વખત સ્વામીશ્રી દ્વારા સત્સંગ મંડળનો વિચાર મુકાયો અને

એમનો આગ્રહ થયો એ પછી ગામડે ગામડે સત્સંગનો વિકાસ થઈ રહ્યો. યુવાનો અને વિદ્યાર્થીઓનો પણ એમાં રસ વધતો જતો હતો. પરંતુ એ સૌને અનુકૂળ રીતે સત્સંગ વિષયક અને સંસ્કારલક્ષી જ્ઞાન આપવા માટે એક વ્યવસ્થિત આયોજનની એમને જરૂર હતી. તેથી સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી સારંગપુરમાં હકા ખાયરે ‘સત્સંગ પ્રચાર મંડળ’નું આયોજન કર્યું. તેમાં બાળકો-વિદ્યાર્થીઓને ‘વચનામૃત’, ‘સ્વામીની વાતો’, ‘શિક્ષાપત્રી’ અને કીર્તનોના જ્ઞાનની સાથે તે કંઠસ્થ કરવા પ્રેરણા અપાતી. તેના આદેશોને જીવનમાં મૂકવા સાંપ્રદાયિક પ્રસંગો અને શાસ્ત્રીજી મહારાજનો મહિમા કહી પ્રેરણા અને માર્ગદર્શન અપાતાં.

સ્વામીશ્રી જ્યાં જ્યાં પધારે ત્યાં નવા સંસ્કારી જીવો ઉપર એમની દૃષ્ટિ અચૂક પડે. એમની ગુણાતીત દૃષ્ટિમાં કોઈ મુમુક્ષુ બાકી ન રહે. હરિભક્તોને ત્યાં પધરામણીઓ થાય એ વખતે સવાર-સાંજ કથાવાર્તા અને ભજનની રમઝટ બોલે. સત્સંગના આ કાર્યક્રમમાં ઉત્સાહી યુવાનો, ભક્તો સ્વામીશ્રીની નજરે પડી જતા. તેમને જુદા બોલાવી તેમની આગળ મહિમાની અધિક વાતો કરતા અને ગામમાં સત્સંગ મંડળ સ્થાપવાની અચૂક પ્રેરણા આપતા.

જે કોઈ હરિભક્ત જે કોઈ ગામના હોય, સ્વામીશ્રી એમને મળે, તુરત હેતથી આદેશ આપે : ‘તમારા ગામમાં સત્સંગ મંડળ કરો.’ અને ‘સત્સંગ મંડળની શરૂઆત કરો.’ ‘રવિવારની સભા ભરો’ એવા આદેશ એમના મુખમાંથી અચૂક સરી પડે. સહેજ પણ કંટાળો નહીં. એકના એક હરિભક્તને અનેકવાર કહે. એમની ક્ષમતા ન હોય તો પણ કહે. કોઈ વ્યક્તિમાં, કોઈ કાર્ય કરવાની અક્ષમતા એ વિચારતા કે જોતા નહીં. કારણ, બ્રહ્મનો આદેશ કોઈ ઝીલે તો તરત એમાં બ્રહ્મનો સંચાર થાય અને અશક્ય શક્ય બને જ. કોઈ યુવક કે હરિભક્ત બહારથી ભલે ગમે તેવો ગાંડોઘેલો દેખાતો હોય પણ સ્વામીશ્રી એના ઉત્સાહને અચૂક બિરદાવતા. એને કાર્યકર્તાનું બિરુદ આપી દેતા અને એની પાસે ધાર્યું કામ કરાવતા. એની સેવા લઈ આગળ વધવાની તક આપતા. ગામોગામ આ રીતે જાતે રસ લઈ, લેશ પણ પાછી પાની કર્યા સિવાય સ્વામીશ્રીએ જાતે તેમજ હરિભક્તો દ્વારા સત્સંગ મંડળોની સ્થાપના કરી, કરાવી અને ગુણાતીત બાગને સતત વધાર્યો છે, ઊછેર્યો છે.

ભલાભોળા જણાતા સ્વામીશ્રીની આ કોઈ વિશિષ્ટ રીત હતી. અમસ્તા

તો કોઈ ભગવાનને માર્ગે ચડી શકે નહીં. પણ હેતથી, વાત્સલ્યથી સ્વામીશ્રી સૌને સત્સંગ અને ભગવાનમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરાવતા. એમાં પણ મંડળ સ્થાપવું, નિયમિત સત્સંગ માટે પ્રેરણા આપવી વગેરે સત્સંગ પ્રચારની અજબ યોજના એમના સાધુ હૃદયમાંથી નીપજતી જોઈ સૌને આશ્ચર્ય થતું. આ યોજનાથી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયથી અપરિચિત એવો વિશાળ વર્ગ ધીરે ધીરે સ્વામીશ્રીની નિશ્રામાં આવવા લાગ્યો.

એક વખત મુંબઈથી અટલાદરા જતાં સુરત સ્ટેશન ઉપર હરિભક્તો દર્શને આવ્યા. ભીડ હતી છતાં સ્વામીશ્રીએ હરિભક્ત હરિકૃષ્ણ મગનભાઈને પ્રશ્ન કર્યો : ‘રવિવારની સભા કેવી થાય છે ?’

હરિકૃષ્ણભાઈ કહે, ‘બાપા, ત્રણચાર હરિભક્તો આવે છે. વધતા નથી. આવતા રવિવારથી સત્સંગ બંધ કરવાની ઈચ્છા થાય છે. ઘેર જ કથા કરી લઈશું.’

પણ સ્વામીશ્રીના ખ્યાલ જુદા જ હતા. એમણે આનંદથી ઉદ્ગાર કાઢ્યો : ‘ઓ હો હો ! ત્રણ આવે છે !’ પછી સલાહના રૂપમાં સૂચન કર્યું : ‘ગુરુ, ત્રણેય ન આવે તો પણ એકલા પણ રવિવારની સભા કરવાનો નિયમ રાખવો. આ તો ત્રણ આવે છે. પણ થાંભલા સાથે કથા કરવી પડે તો તેમ કરવું. પણ નિયમ લો કે બંધ કરવાનો સંકલ્પ કોઈ પણ દિવસ ન કરવો. એવો ખપ રાખવો.’ સત્સંગ સભાના લગાવ વિષે આ શબ્દો જે કહી જાય છે એથી વિશેષ કંઈ કહેવાનું બીજા કોઈ શબ્દોમાં સામર્થ્ય હોઈ શકે ખરું ?

દોણજાના મગનભાઈ સ્વામીશ્રીનાં દર્શને આવ્યા. સ્વામીશ્રીએ પૂછ્યું : ‘રવિવારની સભા કરો છો ?’

‘અમે બે જણ છીએ, તેમાં શું કરવી ? કોઈ આવતું નથી.’

‘પત્રિકા આવે છે ?’

‘હા, પણ સાંભળનાર જ નથી ને !’

‘તોય મંદિરે જવું,’ સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘ધૂન-ભજન કરવાં. પત્રિકાનું વાચન કરવું. ભલે કોઈ ન આવે. થાંભલો તો સાંભળશે ને ? પહેલાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે મંદિરો કર્યા ત્યારે માગી છાશેય મળતી નો’તી. ને બધા

અક્ષરપુરુષોત્તમ જ્ઞાનનો વિરોધ કરતા. બંડિયા કહેતા. પણ પછી બધા માનવા મંડ્યા. વિરોધી પણ કહે કે બંડિયાનું જ્ઞાન સાચું લાગે છે. એમ દોણજામાં હમણાં સત્સંગ નથી પણ આગળ જતાં મોટાં ઝાડ થશે. માટે નીમ લ્યો.’

તેમણે નિયમ લઈ સ્વામીશ્રીને રાજી કર્યા. જેના પરિણામે તેમના ગામમાં ઘણો જ સત્સંગ થયો અને મંદિર પણ થઈ ગયું.

તા. ૨૧-૪-૬૬ના રોજ રાત્રે સ્વામીશ્રી પોઢવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યારે યોગેશ્વર સ્વામી અને ઈશ્વરચરણ સ્વામીને સંબોધીને એમણે કહ્યું : ‘તમે એવો સંકલ્પ કરો કે હજુ આપણે દસ વરસ સત્સંગમાં ફરીએ. પહેલાં જેમ ગામડે ફરતા ને સત્સંગ કરતા તેમ કરીએ ને દસ વરસમાં એક લાખ સત્સંગી વધારી દઈએ. પછી આરામ કરવો. ચોરાશી વરસ સુધી ફરવું. પછી આરામ. શાસ્ત્રીજી મહારાજ પણ છવાંસી વર્ષ સુધી ફર્યા અને છેલ્લા એક વર્ષ આરામ કર્યો. તો આપણે પણ ફરવું જોઈએ. તમે મારી સેવામાં છો તો શુભ સંકલ્પ કરો કે હજુ દસ વરસ ફરવાનું થાય...’

સત્સંગનો વિકાસ થાય અને નવા નવા મુમુક્ષુઓને સત્સંગનો-સત્પુરુષનો યોગ થાય, અક્ષરપુરુષોત્તમનો મહિમા સમજાય એ પ્રવૃત્તિ માટે સ્વામીશ્રી હંમેશાં ઉત્સુક રહેતા. મોટાં શહેરોમાં સત્સંગ વૃદ્ધિની આવી વિશિષ્ટ યોજના એ સ્વામીશ્રીની દીર્ઘદૃષ્ટિનું પરિણામ હતું. સમયની સાથે કદમ માંડીને આગળ વધવાનું કેવું સુંદર આયોજન ! જમાનાની નાડ પારખીને પ્રવૃત્તિઓનો વિસ્તાર કરવાની કેવી સૂઝ !

સ્વામીશ્રીએ ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’ના તા. ૧૭-૭-૫૩ના અંકમાં એક પત્રમાં લખ્યું હતું : ‘જુઓ, મુંબઈમાં મંડળ સ્થપાયું છે. અમદાવાદમાં મંડળ સ્થપાયું છે. તેમ દરેક ગામમાં મંડળ સ્થાપવાનું છે. દર રવિવારે ગુણાતીત મંડળે ભેગું થવું અને બ્રહ્મનિરૂપણ કરવું — તો જ સુખ આવશે. આપણો સત્સંગ વધશે.’

આ રીતે ગામોગામ સત્સંગ મંડળો સ્થપાય તથા રવિસભા થાય એવી આજ્ઞા સ્વામીશ્રીએ જાહેરમાં સૌને કરી. જો કે પોતે અગાઉ ઘણાં વર્ષોથી

જ્યાં જ્યાં પધારે ત્યાં સત્સંગ મંડળની સ્થાપના કરી અઠવાડિક રવિસભાની આજ્ઞા દરેકને કરતા.

સ્વામીશ્રી સત્સંગ મંડળોને પત્રો લખી વિવિધ સૂચનો અને આજ્ઞાઓ કરતા. ધીરે ધીરે એ પત્રોએ આજ્ઞાપત્રોનું સ્વરૂપ લીધું. રવિવાર આવતા પહેલાં નિયમિતપણે સ્વામીશ્રીના આજ્ઞાપત્રો મંડળોમાં પહોંચી જતા. પત્રોની સંખ્યા વધી એટલે છાપેલાં પોસ્ટકાર્ડ લખવાં શરૂ કર્યાં. જેમાં સ્વામીશ્રીની સૂચના પ્રમાણે ‘વચનામૃત’ ને ‘સ્વામીની વાતું’ની યાદી અપાતી તથા વિશેષ આજ્ઞાઓ લખાતી.

એમ કરતાં દર અઠવાડિયે ૮૬ જેટલા પત્રો થઈ ગયા. એટલે એ પત્ર વ્યવહારનું કામ મુંબઈ મંડળને સોંપાયું. પછી તો મંડળોની સંખ્યા ૧૫૦ જેટલે પહોંચી એટલે તા. ૫-૧૨-૧૯૫૬થી સાઈકલોસ્ટાઈલ કરેલી ‘સ્વામિનારાયણ સત્સંગ પત્રિકા’ મુંબઈથી મોકલવાનું શરૂ થયું. અને ધીરે ધીરે એનો વિસ્તાર અનેકગણો વધી ગયો.

તા. ૫-૮-૫૩ના રોજ સ્વામીશ્રીએ હરિભક્તો ઉપર ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’ દ્વારા એક પત્ર પાઠવ્યો. જેમાં મથાળામાં જણાવ્યું હતું - ‘વટહુકમ નં. ૧’ અને પછી વિગતમાં આ પ્રમાણે ફરમાન હતું :

‘રવિવારે મંડળે ભેગા થવું. સભામાં ક્યો ટાઈમ ગોઠવો છો તે જણાવશો. તો હવે રવિવારે ભેગા થાશો. ભેગા થઈને ૦૧ કલાક ધૂન્ય. પછી બે વચનામૃત પછી ૧૦ વાતો, બે કીર્તન ગાઈને ઊઠવું. પૂનમ, અમાસ, બે એકાદશીઓએ ઉચ્છવ કરશો. આટલી આજ્ઞા છે. શિર સાટે ચઢાવજો. ગામોગામ મંડળ સ્થાપિત કરવાનાં છે...’

‘વટહુકમ’ શબ્દનો ઉપયોગ કરીને સ્વામીશ્રી કેટલી અપેક્ષા રાખે છે. કેટલી ફરજ પાડે છે તે જણાય છે. ફેર એટલો જ હતો કે આ વટહુકમ સાધુનો હતો. પ્રેમનો હુકમ હતો.

સત્સંગ પ્રચાર મંડળે ધીરે ધીરે તાલીમ કેન્દ્રનું રૂપ લીધું. સ્વામીશ્રી એમાં ઊંડો રસ લેતા. એમનું માર્ગદર્શન સતત મળતું. યુવા પ્રવૃત્તિ તો એમનું આગવું અંગ. વળી, આ પ્રવૃત્તિ એમના જીવન સાથે રસાયેલ મિશન સમાન હતી.

સારંગપુરના થોડા વિદ્યાર્થીઓ આ તાલીમ કેન્દ્રમાં સત્સંગ વિષયક જે કંઈ શીખતા તેની સ્વામીશ્રીએ પરીક્ષા લીધી અને તેમાં વિજેતા થનાર પ્રથમ ત્રણ વિદ્યાર્થીને પોતાના હસ્તે ઈનામ આપી પ્રોત્સાહિત કર્યા. આમ, તાલીમનો વ્યવસ્થિત દોર ત્યારથી શરૂ થયો. જાણે સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષાનાં બીજ વવાયાં.

પછી તો સત્સંગ મંડળનો વ્યાપ વધ્યો. એમાં જેવી રીતે યુવાનો અને વિદ્યાર્થીઓને સમાવી લેવાયા, એવી રીતે ‘બાળમંડળો’ દ્વારા બાળકોને પણ આવરી લેવાયા.

આમ તો અક્ષરમંદિરમાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાના પંદર દિવસ અગાઉ રાજકોટમાં કિશોર મંડળની સ્થાપના થઈ હતી. તેમાં મંડળને મ્યુઝિક બેન્ડ તથા દાંડિયા રાસની તાલીમ મળી હતી. એ મંડળના કિશોરોએ પ્રદક્ષિણાના ધાબાના કામમાં ઉત્સાહથી મદદ કરી હતી.

ઈ. સ. ૧૯૪૨ના જુલાઈ માસની અગિયારમી તારીખે સ્વામીશ્રીએ ઝાડેશ્વરમાં સત્સંગ વખતે બાળમંડળની સ્થાપના કરી. આ મંડળમાં ‘સ્વામીની વાતું’ તથા કીર્તન મોઢે કરાવવામાં આવતાં, બાળકોને નદીએ સ્નાન કરાવવા લઈ જવામાં આવતા અને ત્યાં તેમને તરવાનું શીખવવામાં આવતું અને સત્સંગ નિયમિત થાય એ માટે ધૂન પણ કરાવવામાં આવતી.

ઈ. સ. ૧૯૪૮માં સાંકરદાના બાળમંડળમાં ૧૦૦ બાળકોની સંખ્યા હતી ને એ બાળકોએ એ વર્ષમાં જ્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાંકરદા પધાર્યા ત્યારે એમને સઘળા બાળકોએ સમૂહમાં વધાવી, એમને મળેલી તાલીમની સાર્થકતા સિદ્ધ કરી બતાવી હતી.

એ જ રીતે તા. ૨૯-૧૨-૫૦ના રોજ ત્રણ દિવસ માટે મહેળાવમાં પારાયણનું આયોજન થયું. એ વખતે વ્યવસ્થા માટે સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી ૫૧ યુવકો ને ૧૫ યુવતીઓને સ્વયંસેવક અને સ્વયંસેવિકાઓ તરીકે તૈયાર કરવામાં આવ્યાં, ત્યારથી યુવક પ્રવૃત્તિમાં સ્વયંસેવકદળના શ્રીગણેશ થયા.

સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી આફ્રિકામાં પણ સત્સંગ પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ હતી. શાસ્ત્રીજી મહારાજે આફ્રિકામાં અક્ષરપુરુષોત્તમની ઉપાસના મોટા પ્રમાણમાં થશે એવી આગાહી કરી હતી. અને સ્વામીશ્રીને એ બાબતે પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી.

આ ઉપાસનાની શરૂઆત મોઝાસાથી થશે એ શાસ્ત્રીજી મહારાજના શબ્દોને સ્વામીશ્રીએ ૧૯૫૫માં આફ્રિકાની પ્રથમ યાત્રા કરીને સંપૂર્ણ રીતે સાચા ઠેરવ્યા હતા.

સ્વામીશ્રી ભલે ૧૯૫૫માં આફ્રિકામાં પધાર્યા. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજે ઘણાં વર્ષ અગાઉથી એ માટે સંગીન ભૂમિકા રચી હતી. ઈ. સ. ૧૯૩૭માં સત્તાવીસ પાનાંનો અદ્ભુત જ્ઞાનભરપૂર પત્ર શાસ્ત્રીજી મહારાજે નિર્ગુણદાસ સ્વામી પાસે લખાવી પોતે સહી કરી આફ્રિકા મોકલ્યો હતો. તેમાં અક્ષર-પુરુષોત્તમ ઉપાસના કેવી રીતે શાસ્ત્રોક્ત છે તે દાખલા દલીલો, દૃષ્ટાંતો - સિદ્ધાંતો અને શાસ્ત્રોના આધાર સાથે એક અભણ માણસને પણ સમજાઈ જાય એ રીતે સમજાવ્યું હતું. એ પત્રની ત્યાંના જનસમાજ ઉપર ભારે અસર થઈ અને ઘણાના હૃદયપલટા એ પત્રે કર્યા. ઠેર ઠેર સત્સંગ સભાઓ ભરાવા લાગી. અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ દ્વારા શ્રીજીમહારાજ કાર્ય કરી રહ્યા છે એની પ્રતીતિ આફ્રિકાના સત્સંગ સમાજને થવા લાગી. પેલા પત્રમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે લખાવ્યું હતું : ‘હે મારા વહાલા સત્સંગીઓ ! મને સાચાબોલો જાણતા હો તો આટલું જરૂર માનજો કે શ્રીજીમહારાજ એ પૂર્ણપુરુષોત્તમ નારાયણ છે અને ગુણાતીત સ્વામી એ મૂળ અક્ષરમૂર્તિ છે. યાદ રાખશો કે સાચા દેવળે ઘંટ વાગશે.’ અને સદ્ગુરુ નિર્ગુણદાસ સ્વામીએ આફ્રિકા જોગ પત્રો દ્વારા અવિરત જ્ઞાનગંગા વહાવી.

સ્વામીશ્રીની હૂંફમાં આફ્રિકામાં સત્સંગ વધુ પલ્લવિત થયો. અને અકલ્પ્ય રીતે પૂર્વ આફ્રિકાના પ્રવેશદ્વાર મોઝાસામાં શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજનું મંદિર થયું, જે મંદિર દ્વારા નિત્ય દેવદર્શન, કથાવાર્તા, ઉત્સવ અને સેવાભક્તિથી હજારો મુમુક્ષુઓ સત્સંગી થયા. ઉત્તરોત્તર નાનાં મોટાં શહેરોમાં ઘણાં મંદિરો થયાં અને સત્સંગ સમાજ વધતો ગયો, દૃઢ થતો ગયો.

પાંસઠ વર્ષની ઉંમરે, સને ૧૯૫૫માં આફ્રિકાના હરિભક્તોએ જ્યારે મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે મોઝાસા પધારવાની વિનંતી કરી, ત્યારે શરીરની સંમતિ લીધા વિના, ભક્તોની પ્રસન્નતા માટે સ્વામીશ્રીએ પરદેશ જવાનું સ્વીકાર્યું. છ માસ સુધી ગામોગામ પધારી, હરિભક્તોના મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. એ ભૂમિ ઉપર એમનાં પગલાંથી હજારો મુમુક્ષુઓને સત્સંગના સંસ્કાર મળ્યા. સત્સંગ પ્રવૃત્તિને અનેકગણો વેગ મળ્યો. બાળકો તથા યુવાનોમાં સત્સંગની જાગૃતિ

આવી. આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે સ્વામીશ્રીના પ્રભાવ હેઠળ આફ્રિકાના મૂળ વતનીઓએ સ્વામીશ્રીના આશીર્વાદ મેળવી વર્તમાન ધરાવ્યાના દાખલા પણ જોવા મળ્યા.

ઈ. સ. ૧૯૬૦માં સ્વામીશ્રીની ૭૦ વર્ષની ઉંમરે, ફરીથી આફ્રિકાના હરિભક્તોએ એમને ફરીથી પધારવા અરજ કરી. શરીરની ક્ષમતા ઝડપથી ઓસરી રહી હતી છતાં ભક્તોના પ્રેમને વશ રહેતા સ્વામીશ્રી ત્યાં પધાર્યા.

સ્વામીશ્રીના આ પરદેશ પ્રવાસોમાં વિશેષતા એ હતી કે ચોવીસે કલાક કેવળ ભક્તિનો જ વેપાર ચાલતો. દૂરદૂરનાં ગામો સુધી એ હરિભક્તોને ત્યાં પધરામણીઓ કરતા અને સૌના ભાવ પૂરા કરતા. દરેકને સત્સંગની દૃઢતા કરાવવાનું એમનું તાન બધી પ્રવૃત્તિઓમાં પળેપળે દેખાઈ આવતું. આફ્રિકાની બીજી વારની યાત્રા વખતે કંપાલા, જંજા ને ટરોરોમાં સુંદર મંદિરોમાં મૂર્તિ-પ્રતિષ્ઠા કરી, તેમજ મધ્ય અને દક્ષિણ આફ્રિકાના ભાઈઓને પણ સત્સંગનો લાભ આપ્યો. વ્યસનો છોડાવી એમનાં જીવન શુદ્ધ કર્યાં.

પ્રકૃતિથી પ્રતિકૂળ પરદેશનાં હવામાનને કારણે આ સફરમાં પણ શારીરિક અનાદર સાથે એમણે ઘણો શ્રમ વેઠ્યો. પ્રવાસ દરમ્યાન હરસમાં હંમેશાં લોહી પડતું. પણ એમણે ક્યારેય ફરિયાદ કરી નહીં. આઠ માસ બાદ દેશમાં આવ્યા પછી અશક્તિ ને વેદના અસહ્ય થતાં ઉપચાર માટેના પ્રયત્નો કર્યા. તે પણ સૌની વિનંતીથી.

તે પછી લગભગ દસ વર્ષ સુધી, સ્વામીશ્રી માટેની પરદેશના હરિ-ભક્તોની ઝંખના ખૂબ જ વધતી રહી. ઈ. સ. ૧૯૭૦માં નૈરોબી મંદિરનો મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા પ્રસંગ નક્કી થયો. એંશી વર્ષની ઉંમરે પહોંચેલા સ્વામીશ્રીને, શારીરિક અશક્તિ અને ઘણી તકલીફોને કારણે ડોક્ટરોએ પરદેશ જવાની મનાઈ કરી હતી. છતાં પણ ભક્તોની ભાવપૂર્તિને માટે સ્વામીશ્રી પધાર્યા. સાથે ૨૦ સંતો તથા ૧૦૦ જેટલા હરિભક્તોનો સંઘ લીધો. શારીરિક મુશ્કેલીઓને યોગબળથી દબાવી પ્રફુલ્લ વદને સ્વામીશ્રીએ ગામોગામ ફરી, સૌને સત્સંગનો ખૂબ જ લાભ આપ્યો.

ઈંગ્લેન્ડમાં વસતા હરિભક્તો સ્વામીશ્રીનાં દર્શનાર્થે આફ્રિકા આવી

પહોંચ્યા. એમણે પણ સ્વામીશ્રીને ઈંગ્લેન્ડ પધારવા વિનવ્યા. સખત ઠંડીને કારણે ત્યાં જવાનું, સ્વામીશ્રી સ્વપ્નમાં પણ વિચારે નહીં. છતાં એ પુરુષ ભક્તોના ભાવને વશ થઈ મંદિર નિમિત્તે ઈંગ્લેન્ડ પણ પધાર્યા.

લંડનના મધ્યમાં ઈસ્લીંગ્ટન વિસ્તારમાં સેન્ટ જોનનું જૂનું બેપ્ટીસ્ટ ચર્ચ ઈંગ્લેન્ડના હરિભક્તોએ અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિરના નિર્માણ માટે મેળવ્યું હતું. એમાં ઘટતા ફેરફાર કરી એને મંદિરનું સ્વરૂપ આપ્યું હતું. અને એમાં અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની પ્રતિષ્ઠા થવાની હતી. મંદિરમાં ૪૦' × ૪૦'નો વિશાળ હોલ હતો અને બેઝમેન્ટમાં પણ તે જ પ્રમાણેનો હોલ હતો.

અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજનો પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ ઈંગ્લેન્ડની ભૂમિ માટે અપૂર્વ હતો. ઈંગ્લેન્ડ રૂઢિચુસ્ત દેશ. કાળા-ગોરાના રંગભેદનું સૌથી વરવું ચિત્ર એ ભૂમિ ઉપર ઊપસ્યું. અહંવર્તી એ પ્રજા વચ્ચે યોજાયેલી ભવ્ય શોભાયાત્રા એ જ સત્સંગનો એક મહાન વિજયડંકો હતો. એ શોભાયાત્રા પણ કેટલી બધી પ્રભાવક ! આ રહ્યા એના કેટલાક અંશો :

હાઈડપાર્ક સ્પીર્ક્સ કોર્નરથી શોભાયાત્રા શરૂ થવાની હતી. લેસ્ટરથી ૩ કોચમાં હરિભક્તો આવ્યા હતા. લફબરો, લ્યુટન, કાર્ડિફ, કેમ્બ્રીજ, માન્ચેસ્ટર, બર્મિંગહામ, બેનબરી, બ્રેડફોર્ડ, લિવરપુલ, બોલ્ટન વગેરે દૂર દૂરનાં શહેરોમાંથી હરિભક્તો તથા ભાવિકોનો મોટો સમુદાય ઊમટયો હતો. આફ્રિકાથી તેમજ અમેરિકાથી પણ હરિભક્તો ખાસ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે આવી પહોંચ્યા હતા.

૯-૪૫ વાગે શોભાયાત્રા શરૂ થઈ. સૌ પ્રથમ એક નાની ગાડીમાં કેરિયર ઉપર ચાર દિશામાં ચાર મોટાં સ્પીકરનાં યુનિટ દ્વારા રસ્તા ઉપરની માનવમેદની અને વાહનોના ટ્રાફિકને માહિતી આપવામાં આવતી હતી.

તેમની આગળ ૬ પોલીસ એસ્કોર્ટ્સ પણ ટ્રાફિક વ્યવસ્થા માટે હતા.

પછી રોયલ એરફોર્સનું ૪૦ યુવાનોનું સ્કોટિશ પાઈપ અને અન્ય વાજિંત્રો સાથેનું મધુર સૂરાવલિ રેલાવતું આકર્ષક બેન્ડ હતું. અહીં પ્રવર્તમાન રંગભેદની અસરને કારણે, એશિયનોના જાહેર ઉત્સવમાં, હિન્દુ ધર્મની શોભાયાત્રામાં બેન્ડની પરવાનગી બહુ મુશ્કેલી પછી મળી હતી.

પાછળ નાળિયેર સહિત કળશ સાથે ભારતીય વેશભૂષામાં બહેનો, અવસરનું માંગલ્ય સૂચવતી ચાલી રહી હતી. લંડનવાસીઓ માટે આ એક

જબરું આકર્ષણ હતું. લંડનના મુખ્ય માર્ગ ઉપર આવું દૃશ્ય પ્રથમવાર જ સૌને જોવા મળેલું.

યાત્રાનાં આકર્ષણોના કેન્દ્ર સમો ઠાકોરજીનો રથ, ટ્રક ઉપર ગરુડાકારની રચના કરી, કલાકાર ભાઈ-બહેનોએ ઘણી જ ઝીણવટથી વિવિધ રંગો ભરી, સોનેરી કામ કરી, ઘુમ્મટ અને કળશ સાથે રથ મંદિર નિર્માણ કરી, અદ્ભુત શણગાર્યું હતું. જેમાં અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજ, ભગતજી મહારાજ, શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા યોગીજી મહારાજની મૂર્તિઓ સુશોભિત રીતે ગોઠવવામાં આવી હતી.

તેમાં આગળના ભાગમાં હાથમાં કરતાલ લઈ ઘનશ્યામચરણ સ્વામી કીર્તનો ગાતા, મુજરા લેતા, નૃત્ય કરતા હતા. સિદ્ધેશ્વર સ્વામી તથા અનુપમ ભગત વાજિંત્રો સાથે સાથ આપતા હતા અને સુરેશભાઈ, દિનકરભાઈ, ઘનશ્યામભાઈ ડાંડિયા રાસ લઈ રહ્યા હતા. આવું ભારતીય સંસ્કૃતિ તથા ધર્મને સ્પર્શતું, ભગવાંધારીઓનું અનુપમ દૃશ્ય, રસ્તા ઉપર તથા વાહનોમાં ફરતા ને આજુબાજુનાં મકાનોમાં રહેતા હજારો અંગ્રેજો માટે ભારે રસમય બન્યું. લંડનની એ તોર્તીંગ ઈમારતો ઉપરની હંમેશાં બંધ રહેતી પડદા આગળની એ પારદર્શક બારીઓ આજે ટપોટપ ખૂલવા લાગી. ઘોંઘાટ વર્જ્ય-સદાય મૌન રહેતા આ વિસ્તારો ભજન-કીર્તનની રમઝટ અને જયનાદોથી ગુંજી રહ્યા હતા.

આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે અક્ષરપુરુષોત્તમનું જ્ઞાન જે ‘ખૂણિયું’ ગણાતું તે ભારત, આફ્રિકાના જ નહીં પણ વિશ્વના એક મોખરાના શહેર લંડનના વિખ્યાત માર્ગો ઉપર ગુંજી રહ્યું હતું ! એ નાદ ગગનમંડળને ભેદીને સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો હોય એમ પડવાતો હતો.

જે જ્ઞાનના પ્રવર્તન માટે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનું વરતાલ સમૈયાની સભામાં અપમાન થયું, પ્રાગજી ભક્તને અપમાન - તિરસ્કારથી હડધૂત કરી, ઝેર આપી વિમુખ કર્યા, શાસ્ત્રીજી મહારાજની હસ્તી મિટાવી દેવા માટે અનેક પેંતરાઓ રચાયા. બંડિયા કહી, વિમુખ ગણ્યા. એ ગુણાતીત વિભૂતિઓએ પ્રવર્તાવેલું અક્ષરે સહિત પુરુષોત્તમનું જ્ઞાન, ભક્તે સહિત ભગવાનની ઉપાસનાનું સનાતન વૈદિક જ્ઞાન, આજે દેશ-વિદેશમાં ગાજી રહ્યું હતું. આજે અક્ષર અને પુરુષોત્તમના ઉપાસકોની છાતી ગજ ગજ ફૂલી રહી હતી.

હાઈડ પાર્ક સ્પીક્સ કોર્નરથી શરૂ થયેલી આ શોભાયાત્રા ઓક્સફર્ડ સ્ટ્રીટ, ઓક્સફર્ડ રીજન્ટ સ્ટ્રીટ, પિકાડેલી આવી પહોંચી. અહીં પડ્યા પાથર્યા રહેતા, જીવનથી કંટાળેલા હિપ્પીઓને પણ આજે સાચા જીવનદર્શક સંતનાં દર્શન સહેજે થઈ ગયાં. હે માર્કેટ થઈને ટ્રફાલ્ગર સ્કવેર પાસે પહોંચ્યા ત્યારે તો હજારો ટુરિસ્ટો ને લંડનવાસીઓ યાત્રાની શોભા જોવા ટોળે વળ્યા હતા. મોટરમાંથી લેઝલી અંગ્રેજીમાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની જાહેરાત કરી, સૌને જાણ આપતા હતા. અહીં ઊંચા કોલમ ઉપર ખડું કરેલું નેલ્સનનું બાવલું, સામે ઊભેલો બર્કિંગહામ પેલેસ - આજુબાજુ રચાયેલી ઐતિહાસિક ઇમારતો ને મિનારાઓ અક્ષરપુરુષોત્તમની જયઘોષણાના સાક્ષી બન્યા હતા.

ચેરિંગ કોસ, નોર્થમ્બરલેન્ડ એવેન્યુ, ચેરિંગ કોસ એમ્બાર્કમેન્ટ આવી પહોંચતા ૧૧-૨૦ વાગે શોભાયાત્રા થંભી. અહીંથી સ્વામીશ્રી, સંતો તથા હરિભક્તો કોચ, મોટરો દ્વારા ઈસ્લિંગ્ટનમાં નવનિર્મિત સ્વામિનારાયણ મંદિરે જવા નીકળ્યા.

૧૧-૪૫ વાગે શોભાયાત્રા મંદિરે આવી પહોંચી ત્યારે મંદિરના વિસ્તારમાં બંદોબસ્તમાં ઘણી પોલીસ અગાઉથી ગોઠવાઈ હતી. રોયલ એર ફોર્સનું બેન્ડ બજી રહ્યું હતું. સુંદર રેલિંગ પાછળ રસ્તાઓ ઉપર હરિભક્તો વ્યવસ્થિત રીતે દર્શન કરતા ઊભા હતા. મંદિરના પ્રવેશ દ્વાર સુધી કારપેટ પાથરવામાં આવી હતી. બી.બી.સી. રેડિયો તથા ટેલિવિઝનના કર્મચારીઓ મહાકાય કેમેરાઓમાં ને રેકોર્ડમાં મહત્વનાં દૃશ્યો અને ધ્વનિને મુદ્રિત કરી રહ્યા હતા.

સ્વામીશ્રી સંતો સાથે મંદિરમાં પ્રવેશ્યા ત્યારે એક ખૂણામાં નાનકડા મંચ ઉપર બિસ્મિલ્લાખાનના શિષ્યો, વિખ્યાત શરણાઈવાદક કાદિરભાઈઓ ભૈરવી છેડી રહ્યા હતા. વાતાવરણમાં ભારતીયતા અને પવિત્રતા ભારોભાર જણાતી હતી.

મંદિરના હોલની સામેની દીવાલે મધ્યભાગમાં અંગ્રેજ કારીગરે તૈયાર કરેલું કાષ્ઠનું સિંહાસન શોભી રહ્યું હતું. પુષ્પો અને દીવાઓથી એને સજાવેલું. સિંહાસનના સ્ટેજને ફરતી રેલિંગ હતી. સ્ટેજની ડાબી બાજુએ પ્રેસ રિપોર્ટર્સ અને ફોટોગ્રાફર્સ માટે વ્યવસ્થા હતી. સ્ટેજ સામે ક્લોઝ સર્કિટ ટી.વી. વ્યવસ્થા માટે કેમેરા ગોઠવેલો. જે પ્રતિષ્ઠા વિધિનાં સમગ્ર દૃશ્યો

સળંગ રીતે નીચે હોલમાં બેઠેલાં તથા બહાર રસ્તા ઉપર ઊભેલાં હજારો બાઈ-ભાઈ હરિભક્તો તથા ભાવિકોને ટેલિવિઝન સ્ક્રીન ઉપર દૃષ્ટિગોચર કરતો હતો. એ માટે મોટા મોટા ટી.વી. સેટ્સ નીચે હોલમાં તથા રસ્તા ઉપર ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. અન્ય ટી.વી. સંસ્થા પણ પ્રતિષ્ઠા વિધિની ફિલ્મ ઝડપવા ત્યાં ગોઠવાઈ ગઈ હતી.

શોભાયાત્રાના રથ ઉપરથી મૂર્તિઓ સિંહાસનમાં ગોઠવી દેવામાં આવી. ડૉ. પંડિત નારાયણજી તથા અન્ય વિદ્વાનો પ્રતિષ્ઠાવિધિ કરાવી રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રી તથા પ્રમુખસ્વામી સિંહાસન સન્મુખ બિરાજ્યા, સ્વામીશ્રીએ ઊભા થઈને ન્યાસવિધિ કરાવી ‘શ્રી વાસુદેવ વિમલામૃત...’ અષ્ટકનું સંતોએ ગાન કર્યું. અને શરણાઈ ઉપર માંગલિક વાદન થઈ રહ્યું હતું.

સુવર્ણની અંજનશલાકાથી સ્વામીશ્રીએ વૈદિક મંત્રોચ્ચાર વચ્ચે મૂર્તિઓનો નેત્રાનાવરણવિધિ કર્યો. સિંહાસનની આગળ પડદો પાડી મૂર્તિઓ સમક્ષ દર્પણ ધર્યું. સિંહાસનમાં પધરાવેલી યોગીજી મહારાજની મૂર્તિનો વિધિ પ્રમુખસ્વામીએ કર્યો હતો. આ વિધિ દરમ્યાન તમામ સંતો-હરિભક્તો સ્વામિનારાયણ મંત્રનું અસ્ખલિત ઉચ્ચારણ ઉચ્ચ સ્વરે કરી રહ્યા હતા. મૂર્તિઓમાં પોતાના ઈષ્ટદેવ અને ગુરુજનોની પ્રતિષ્ઠાવિધિની આ ક્ષણો સૌના આનંદની પરાકાષ્ઠા સમી હતી.

વૈદિક મંત્રોના ઘોષ-પ્રતિઘોષની સમાપ્તિ થતાં પ્રતિષ્ઠાવિધિ પૂર્ણ થયો.

યોગાનુયોગ આ એ જ મૂર્તિ હતી, જે ઈ. સ. ૧૮૪૮માં શાસ્ત્રીજી મહારાજે પૂજીને આરતી કરી કંપાલાના સત્સંગ મંડળ ઉપર મોકલી હતી. મુખ્ય સિંહાસનમાં વયમાં અક્ષરપુરુષોત્તમની તથા આજુબાજુ શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા યોગીજી મહારાજની મૂર્તિઓ અને બાજુમાં નાના સિંહાસનમાં ભગતજી મહારાજની મૂર્તિ શોભતી હતી. શ્રીજીમહારાજની સાથે ગુરુ-પરંપરાનાં સ્વરૂપો સૌ પર જાણે આશીર્વાદ વરસાવી રહ્યાં હતાં.

‘પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થઈ ગઈ. બ્રહ્માંડમાં ડંકો વગાડ્યો.’ કહી સ્વામીશ્રી પોતાના આસને બિરાજ્યા.

આમ, વિશ્વના આધ્યાત્મિક ઇતિહાસમાં અક્ષરપુરુષોત્તમની વૈદિક ઉપાસનાના પ્રવર્તનની આ વિજયગાથા સુવર્ણ અક્ષરે કોતરાઈ ગઈ. જે સનાતન ઉપાસના માર્ગની સ્થાપના માટે અક્ષરાધિપતિ પૂર્ણપુરુષોત્તમ

નારાયણનો આ બ્રહ્માંડમાં પ્રાદુર્ભાવ થયો, જેના પ્રવર્તન માટે અક્ષરમૂર્તિ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ અનેક અવહેલનાઓ સહન કરી. ભગતજી મહારાજ અને શાસ્ત્રીજી મહારાજને ઝેર આપવામાં આવ્યું, છતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે કહ્યું કે અક્ષરપુરુષોત્તમને માટે આ માથું મુંડાવ્યું છે અને કદાચ શ્વપચને ઘેર વેચાવું પડે તો પણ તૈયાર છું, તેમજ યોગીજી મહારાજે પણ અનેક યાતનાઓ સહન કરી એ સઘળા ફલસ્વરૂપે આ ગુણાતીત સંતોના સંકલ્પનું સાકાર સ્વરૂપ, યુગલમૂર્તિ ચરોતરના કે ગુજરાતના ચોકમાંથી વિશ્વના યોગાનમાં સ્થાપિત થઈ ચૂક્યું.

કોઈપણ જાતના દેખાવ વગર, અત્યંત સાહજિકતાથી ને સરળતાથી સ્વામીશ્રીએ જે સત્સંગ કાર્યને વિશ્વના ફલક ઉપર મૂકી દીધું એ એક ચમત્કાર છે. શ્રીજીની આજ્ઞાના અખંડ ધારક, શુદ્ધ ઉપાસનાના પ્રવર્તક એક સાધુની શક્તિનો આ પરિચય છે. બ્રહ્મની વ્યાપક શક્તિની આ ઓળખાણ છે. જ્ઞાતિ અને ધર્મના ભેદ વગર, વિભિન્ન દેશ અને સંસ્કારના માનવીના હૃદય સુધી પહોંચવાનું એમનું સામર્થ્ય, બ્રહ્મની સત્તાનો આ અનુભવ છે.

બ્રહ્મસ્વરૂપ સ્વામીશ્રી યોગીજી મહારાજે આ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ થઈ સત્સંગ સમાજ માટે જે કર્યું, જે રીતે શુદ્ધ ઉપાસના, આજ્ઞા, સદ્ભાવ અને પક્ષ દૃઢ રાખી જીવન જીવી, સંતો અને હરિભક્તોને સાચા અર્થમાં સત્સંગ સમજાવી પ્રેરણા આપી તેનું ઋણ તો હજારો જન્મ સુધી આપણે સહુ સંતો - હરિભક્તો ભેગા મળીએ તો પણ વાળી શકીએ એમ નથી.

૧૯

અક્ષરધામળી ઓફિસ

‘સ્વામીશ્રીએ લખેલા પત્રોને એકત્રિત કરવામાં આવે તો એનું વજન કિંવંટલના હિસાબે કરવું પડે.’ માનવીની કલ્પનાને એક જબરી ઠેસ મારીને ભારે રોમાંચ પ્રગટ કરે એવું આ વિધાન છે. કેટકેટલા પત્રો લખાયા હશે ! કેટકેટલા માનવીઓના હાથમાં એ વિતરિત થયા હશે ! કેટકેટલી લાગણીઓ એમણે આંદોલિત કરી હશે ! એ આંદોલન દ્વારા એના પાઠકોએ કેટકેટલો જ્ઞાનપદાર્થ પ્રાપ્ત કર્યો હશે ! અને એ દ્વારા સત્સંગનો કેટકેટલો પ્રચાર થયો હશે ! એના લેખન પાછળ સ્વામીશ્રીએ કેટકેટલો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હશે ! હરિભક્તોના આધ્યાત્મિક લાભાર્થે સ્વામીશ્રીએ કેટકેટલી તત્પરતા દાખવીને એમના સંદેહો દૂર કર્યા હશે ! અને એવી જ રીતે એમના અંગત પ્રશ્નો અને સામાજિક સંતાપો ટાળ્યા હશે !

કથાવાર્તા, પારાયણ, પધરામણી વગેરે કરતાં આ પત્રવ્યવહાર માનવીના ચિત્ત અને ચરિત્ર ઉપર વધારે પ્રભાવક નીવડે છે. પત્ર દ્વારા જે તાદાત્મ્ય કે આત્મીયતાનો દોર સંધાય છે કે વણાય છે એ કદાચ પ્રવચન કે ઉપદેશથી નથી સંધાતો કે વણાતો. લોકોત્તર પુરુષ તરફથી પ્રાપ્ત થયેલો પત્ર એ જીવનનું એક અમૂલ્ય પાથેય બની રહે છે, ગૌરવનું કારણ બને છે અને એક અમૂલ્ય સંભારણું બની જાય છે. એમાંનું કથયિતવ્ય કેટલીક વાર સંવિદને આશ્ચર્યકારક રીતે વિસ્તારવાનું કામ કરે છે. સ્વામીશ્રીના પત્રોએ એ કાર્ય કર્યું છે અને

અક્ષરપુરુષોત્તમની ઉપાસનાના પ્રવર્તનમાં એમણે ઘણો મોટો ફાળો આપ્યો છે એમ કહેવામાં કશો ઔચિત્યભંગ થતો નથી.

પત્રોની સાથે સ્વામીશ્રી તાદાત્મ્ય સાધી દેતા. જાણે પોતાની સામે અંતર ખોલીને કોઈ વાત કરતું હોય તેને જે ધ્યાનથી સાંભળીએ તેમ ભક્તોના અંતરની વાણી સ્વામીશ્રીને સંભળાતી. એ પત્રોના ઉત્તરમાં સ્વામીશ્રીનો દૈવી બોલ ભળેલો હોય એમાં આશ્ચર્ય શું ?

સીધી સાદી અને ક્યારેક ગામઠી ભાષા, રોજિંદા વપરાશની જ પદાવલિ, ક્યારેક વ્યાકરણદોષ હોય, ક્યારેક અવગણસવળ મુકાયેલા શબ્દો (પદવિન્યાસદોષ)ને લીધે વાક્ય રચના કઢંગી થઈ જતી હોય. છતાં એ પત્રોમાં એવું શું હતું કે ઋષિઓએ રચેલી ઋચાઓ કે મંત્રો જેટલું બળ એમાંથી પ્રગટતું હતું ? એક હકીકત સ્વયંસ્પષ્ટ છે કે એ પત્રોમાંથી સ્વામીશ્રીના સંતપણાની હજારો સરવાણીઓ પ્રગટતી હતી અને પત્રના પાઠકના ચિત્તને શાંત કરતી હતી. સ્વામીશ્રીએ પત્રલેખનના એમના તંત્ર માટે, ‘અક્ષરધામની ઑફિસનું કામ ચાલે છે’ એમ રમૂજમાં કહ્યું હોય. પણ ખરેખર એ ‘ઑફિસ’માંથી હરિભક્તોને શાંતિનો સંદેશ મળી રહેતો અને ધીરે ધીરે અક્ષરધામનો પરિચય મળી રહેતો.

આમ તો, શાસ્ત્રીજી મહારાજની હયાતી દરમ્યાન સ્વામીશ્રી પત્રો લખતા પણ તે વખતે સમૈયાનું વર્ણન, શાસ્ત્રીજી મહારાજનું વિચરણ તથા તેમનો મહિમા અને થોડો ઉપદેશ લખતા. તે વખતે પત્રો લખવાની મુખ્ય જવાબદારી સ્વામી નિર્ગુણદાસજીને શિરે રહેતી. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા સ્વામી નિર્ગુણદાસજીના અક્ષરધામ ગમન પછી પત્રલેખનનો સમસ્ત કાર્યભાર સ્વામીશ્રીએ સ્વયં સંભાળી લીધો. પત્રલેખનનું સ્થાન સત્સંગ પ્રચારમાં કેટલું મહત્ત્વનું છે એ આથી સહેજે સમજી શકાય એમ છે. આ પત્રલેખન પ્રવૃત્તિમાં સ્વામીશ્રીનો રોજનો લગભગ છ થી સાત કલાક જેટલો સમય વપરાતો.

પત્રલેખનમાં સમયપાલન બાબતમાં સ્વામીશ્રી ખૂબ ચીવટ રાખતા. જે ટપાલ સાંજે આવેલી હોય એના જવાબ બીજે દિવસે લખાઈ જવા જોઈએ એવો એમનો આગ્રહ. કારણવશાત્ કોઈ ટપાલનો જવાબ બીજે દિવસે ન

અપાયો હોય તો સ્વામીશ્રી ત્રીજે-ચોથે દિવસે પણ એ ટપાલ યાદ કરાવે. ટપાલ લખવાની બાબતમાં સ્વામીશ્રીને આળસનું તો નામ નહીં. એમની સૂચના પ્રમાણે સેક્રેટરીએ ઉત્તરો લખ્યા હોય પણ કેટલીકવાર જાતે જ આખા પત્રો લખી પૂરા કરે. બપોરે સાડાત્રણ વાગ્યાથી રાત્રિ સુધી સભામાં પણ પત્રલેખન ચાલતું જ હોય. મોટર કે ટ્રેનની લાંબી મુસાફરીમાં પત્ર વંચાવે ને ચશમાં પહેરીને પોતે વાંચેય ખરા. ચાલુ ટ્રેનમાં પણ ઉત્તરો લખાવે અને પોતે સહી કરી દે. હરિભક્તોને પત્રો નિયમિત મળે તે માટે પૂરતી કાળજી રાખે.

એક ગામમાં સેક્રેટરીએ ટપાલ લખી રાખી હોય અને સ્વામીશ્રીનું વિચરણ ચાલુ જ હોય તેથી બીજે ગામે એ લખેલી ટપાલમાં સહી કરવાનો વખત મળે. સ્વામીશ્રી સહી કરવા બેસે એટલે જે ગામે ટપાલ લખાયેલી હોય તે ગામનું નામ ચેકીને જ્યાં બિરાજતા હોય તે ગામનું નામ લખે. તારીખ બદલાઈ હોય તો તે ફેરફાર પણ કરે. વારની નોંધ કરવાનું ચૂકે નહીં. વળી તિથિ લખવામાં એ દિવસની કોઈ મહત્તા હોય તો તેનો નિર્દેશ કરવાનું ચૂકે નહીં. જેમ કે ‘આજે શ્રીજીમહારાજ લોજમાં પધાર્યા’, ‘આજે શ્રીજીમહારાજને દીક્ષા આપી તે ઉત્તમ દિવસ’, ‘મૂળ અક્ષરમૂર્તિ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને ડભાણમાં દીક્ષા આપી તે શુભ દિવસ’, ‘નિર્જળા એકાદશી’... વગેરે.

સેક્રેટરીની શરતચૂકથી કોઈ હરિભક્તોનાં નામ લખવાનાં રહી ગયાં હોય તો પોતે તે હરિભક્તોનાં નામ ઉમેરી દે. ટપાલનું સરનામું ખોટું હોય અથવા અધૂરું હોય તો સ્વામીશ્રી એને પોતે જ લખી પૂરું કરી દે. ટપાલનું પોટલું અથવા પોસ્ટની બેગ ખૂબ જ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલી રખાવે. ટપાલની બેગમાં પત્રવ્યવહારના ઉપયોગ વિનાની બીજી કોઈ વસ્તુ મૂકવા ન દે. પત્રોને બરાબર તારીખ વાર પ્રમાણે ગોઠવીને ટપાલની ફાઈલ બંધાવે. આવી અનેક પ્રકારની ચોકસાઈ સ્વામીશ્રી રખાવતા.

સ્વામીશ્રી પત્ર લખતા ત્યારે તન્મય બની જતા. જમણો પગ ઊભો વાળીને, ઉપર પેડનો ટેકો લઈ જમણા હાથે જાડી મોટી પેન લઈ, ચશમાં પહેરીને પત્રલેખન દ્વારા ભક્તોની મનોકામના પૂર્ણ કરતી, આશીર્વાદના ધોધ વહાવતી, પ્રેરણા આપતી અને કેટલાય પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરતી, સરસ્વતી વહાવતી એમની મૂર્તિ ખરેખર ચિરસ્મરણીય હતી.

સ્વામીશ્રી કેસરી રંગની જાડી સસ્તી પેન રાખતા. અડધો ખડિયો શાહી સમાય જાય. તે લીક થાય, હાથ બગડે પણ સ્વામીશ્રી એવી જ પેન હંમેશાં વાપરતા. સારી કે કિંમતી પેન સ્વીકારવાની તૈયારી પણ નહીં. એક વખત એક હરિભક્તે પોતાની પેન સ્વામીશ્રીને લખવા આપી. પત્ર લખ્યા પછી સ્વામીશ્રીએ તે પેન હરિભક્તને પાછી આપવા માંડી એટલે હરિભક્તે કહ્યું : ‘બાપા, એ આપની પાસે રાખો. ત્રણસો રૂપિયાની કિંમતની છે. લખવામાં બહુ સુગમતા રહેશે.’

સ્વામીશ્રીએ ઉત્તર આપ્યો : ‘અમારે આવી મોંઘી પેન રખાય જ નહીં. લખાવું જોઈએ. સારી પેન, કલમનું અમારે કાંઈ કામ નહીં.’ અને પેન હરિભક્તને આપી જ દીધી.

એમ લાગતું, જાણે સ્વામીશ્રીને પત્રો લખવાનો શોખ ન હોય ?! જેમ હરિભક્તોના આગમનની મંદિરમાં વાટ જુએ, તેમ એમના પત્રોની પણ વાટ જુએ. પત્રો આવતાં જ ખુશ થઈ જાય. એકવાર અક્ષરમંદિર ગોંડળમાં પોસ્ટમેન એક સાથે જથ્થાબંધ પત્રો લાવ્યો. સ્વામીશ્રી આનંદમાં આવી ગયા. ઊભા થઈ ટપાલીને ખુશાલીના આશીર્વાદના બેત્રણ થાપા આપી દીધા. અને કહે, ‘અહો ! ટપાલની આખી વખાર ખાલી કરી દીધી !’ એમ કહી ટપાલીને પણ પ્રસાદી અપાવી હતી.

એક પણ પત્ર વંચાયા વિનાનો રહેવો ન જોઈએ એવો સ્વામીશ્રીનો આગ્રહ. ઝાડેશ્વરના નટવરભાઈ શુકલ સ્વામીશ્રીને રોજ એક પત્ર લખે, જેમાં કોઈ વિશેષ સમાચાર ન હોય. ઘણીવાર તો ટપાલમાં તેમના એક સાથે એક જ સરખા લખાણનાં ત્રણચાર કે પાંચપાંચ પોસ્ટકાર્ડ ભેગાં મળતાં. એવી રીતે એક સરખા લખાણનાં પાંચ પત્રો એક વખત ભેગા થઈ ગયા હતા તેથી વિનુભગતે તેમાંથી એક જ પત્ર સ્વામીશ્રીને વાંચવા આપ્યો. તે વાંચી સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘બીજી ટપાલ નથી ? બધી ન આવી ?’

‘બાપા, બધી આવી છે.’ વિનુભગતે જવાબ આપ્યો.

સ્વામીશ્રીએ અત્યંત કરુણાથી આર્દ્ર થઈને વિનુભગત સામે દષ્ટિ માંડી અને બોલ્યા : ‘શુકલ સાહેબની બધી ટપાલ ક્યાં છે ? એક જ પત્રું આપ્યું છે.’

‘પણ બાપા, એ બધી એક સરખી જ ટપાલ છે. એટલે એક જ પત્રું વાંચવા આપ્યું છે.’

સ્વામીશ્રીએ ફરી એટલી જ આદ્રતાથી કહ્યું, ‘ભાઈસા’બ એવું ન કરવું. બધાં પત્રાં લાવો.’

વિનુભગતે એ આપ્યાં ત્યારે સ્વામીશ્રીએ પ્રેમથી એક પછી એક પાંચેય પત્રો વાંચ્યા અને આંખે અડાડ્યા. પછી બોલ્યા : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજ રાજ થયા. આપણે હરિભક્તની સેવા થઈ ગઈ.’ એમ કહી વિનુભગતને જણાવ્યું : ‘તમારે બધાં પત્રાંનાં દર્શન કરાવવાં.’

કોઈપણ પત્ર વંચાયા વિના ફાઈલે થવો ન જોઈએ એ સ્વામીશ્રીનો આદેશ. ધર્મજના એ. પી. પટેલે મુંબઈથી પત્ર લખ્યો હતો. એ પત્ર વંચાવામાં જ હતો ત્યાં ખુદ એ. પી. પટેલ આવી પહોંચ્યા. હવે પત્રની શી જરૂર ? એમ સમજી ગુણવંતભાઈએ એને ફાઈલે કરી દીધો હતો. પણ સ્વામીશ્રીએ એને ફાઈલમાંથી શોધીને એમને આપવા આજ્ઞા કરતાં કહ્યું, ‘કાગળ વંચાયા વિના ન રહેવો જોઈએ !’

સ્વામીશ્રી ઉપર આવતી ટપાલોમાં મુખ્યત્વે આર્થિક, સામાજિક ભીંસમાંથી છૂટકારો મેળવવાના અને વ્યાવહારિક કાર્યો સ્વામીશ્રીના આશીર્વાદથી નિર્વિઘ્ને ઉકેલવા માટેના આશીર્વાદ મેળવવાની વાત આવતી. ઘણીવાર એવા ગૂંચવાડાવાળા અને ખરાબ અક્ષરે લખાયેલા પત્રો આવે કે પત્ર લખવામાં જે સેવક સાથે હોય તે કંટાળીને મૂકી દે. સ્વામીશ્રી એવા પત્રો પણ ખાસ ઝીણવટથી વાંચે. એકેય મુદ્દો રહી ન જાય તેની પૂરી ચીવટ રાખે. અને તેનો જવાબ મોડામાં મોડો બે દિવસમાં તો લખાઈને મોકલાઈ જ જવો જોઈએ એવી એમની ખટક હતી.

એકવાર એક હરિભક્તે લાંબો પત્ર લખી મોકલ્યો. જેમાં છૂટા છવાયા થઈ સોળ મુદ્દા હતા. સ્વામીશ્રીએ, તે વખતે સાથે રહી પત્રલેખન કરતા મહંત સ્વામીને બોલાવીને કહ્યું, ‘આમાં સોળ મુદ્દાઓ છે. તમને યાદ હોય તો કહો.’ એમણે એક પછી એક મુદ્દાઓ કહ્યા ત્યારે સ્વામીશ્રી ખૂબ રાજી થયા ને કહે, ‘આવી રીતે ખબર રાખીએ તો મહારાજ ચરણારવિંદ આપે !’

પ્રત્યેક મુદ્દા ઉપર સ્વામીશ્રી ઉત્તર કરે ને દરેક પત્રમાં શું શું લખવું તે

એ જુદા પાન ઉપર જાતે જ લખીને પત્રની સેવામાં રહેતા સેવકને આપતા. તે પ્રમાણે સેવક પત્ર લખે અને બાકી રાખેલા ભાગમાં સ્વામીશ્રી હસ્તાક્ષર કરે. આમ, પત્રમાં સ્વામીશ્રીનું સંપૂર્ણ મંતવ્ય હોય.

જ્યારે સ્વામીશ્રી હસ્તાક્ષર કરે ત્યારે તે લાઈન વચ્ચે, આજુબાજુ કવરની ઉપર માર્જનમાં જ્યાં જ્યાં જગ્યા જુએ ત્યાં લખી આપે, એક પણ જગ્યા છોડે નહીં.

દરેકનાં મન સાચવીને, દરેકના સમાસ માટે તેઓ પત્ર લખતા અને જેવી વ્યક્તિ એવી રીતે એમની કલમ વહેતી રહેતી. બાળકો-યુવાનોને લખે ત્યારે નિયમ અને અભ્યાસની વાત આવે. ‘છ કલાક વાંચવું. પાસ થઈ જશો. ફર્સ્ટમાં પાસ થઈ જશો. તિલક-ચાંદલો તાણવો.’

જ્યારે બાળકોને વ્યક્તિગત પત્ર લખે ત્યારે નાની નાની કાપલીઓમાં લખે. પોતે જેમાંથી લખતા હોય તે સ્થળે ચાલતી પારાયણ, સભા કે હરિભક્તોનો ઉત્સાહ વગેરે પણ નિરૂપે.

યુવકોને લખે ત્યારે, ‘સ્વપ્નના ઉપવાસ કરવા. બૈરાં સામે ન જોવું. બહારનું ખાવું નહીં. મંદિરે જવું. રવિસભા અને યુવકમંડળની સભા અચૂક ભરવી...’ વગેરેનો અચૂક ઉલ્લેખ કરે.

તો વળી સાધુ થનાર યુવકને તો પાનાંનાં પાનાં ભરીને પ્રેરણા થાય. જેમાં શૂરવીરતા અને માયાથી પર થવાની વાતો લખી હોય.

હરિભક્તોને સ્વામીશ્રી ક્યારેય સાંખ્યની વાતો લખતા નહીં. હરિભક્તોના પ્રશ્નનું નિરાકરણ અને આશીર્વાદ લખે. સંપ રાખવો, મહિમા સમજવો, સમૈયામાં ખાસ આવવું એમ લખી કોઈકને સેવાની વાત જણાવે અને તેમનાં દુઃખ બાબત જણાવે કે ધૂન-પ્રાર્થના કરશું. તમારાં કામ થઈ જશે. આ પછી ધૂન-પ્રાર્થના પણ અવશ્ય કરે જેથી હરિભક્ત સુખી થાય. સાંખ્ય સમજણની વાત તો કથામાં જ કરે. પત્રોમાં તો સદા સાંત્વન, આશ્વાસન ને શુભાશિષ જ વરસાવે. સાથે અક્ષરદેરીના પ્રસાદીભૂત ગુલાબનાં પુષ્પની પાંખડીઓ પણ પરબીડિયામાં બીડીને મોકલે. હરિભક્તને પરમ સંતોષની અનુભૂતિ થાય.

એકવાર સ્વામીશ્રીએ એક હરિભક્તને મહાપૂજા કરાવવા પત્રમાં લખ્યું હતું. દરેક પત્રમાં ટપાલનો જાવક નંબર સ્વામીશ્રી અચૂક લખાવતા. આ પત્રમાં જાવક નંબર ૨૦૪૩ પત્રને મથાળે લખ્યો હતો. અને મહાપૂજાની વિગત પણ સ્વામીશ્રીએ બાજુમાં જ લખી હતી. પણ તે બરાબર ઉકેલાતી ન હતી એટલે તે હરિભક્ત જાવક નંબરને જ મહાપૂજાની સંખ્યા સમજ્યા. તેમણે ધાર્યું કે સ્વામીશ્રીની ૨૦૪૩ મહાપૂજા કરાવવાની આજ્ઞા છે. તેથી તેમણે લખ્યું કે એટલી બધી મહાપૂજા કરાવવાની મારી શક્તિ નથી. હું ૨૦૦ મહાપૂજા કરાવીશ. આ પત્ર વાંચી સૌને ગમ્મત થઈ. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘આપણે તો તેમને ૨૫ મહાપૂજા કરવાનું જ કહ્યું હતું. હશે, મહારાજની મરજી !’ આમ સ્વામીશ્રીનાં અક્ષર ઉકેલવામાં ઘણીવાર રમૂજ થઈ જતી. તેથી કેટલીકવાર નવા હરિભક્તોને સ્વામીશ્રી જે આશીર્વાદ લખે તે સેવક પાસે સારા અક્ષરે, એમણે લખેલી લીટીની ઉપરની જગ્યામાં લખાવી મોકલતા. એકવાર વિનુભગત આ રીતે સ્વામીશ્રીના અક્ષરો ઉકેલીને તેના ઉપર સુવાચ્ય અક્ષરે લખતા હતા. તેમાં થોડા શબ્દો એમને પણ ઉકલ્યા નહીં તેથી એ સ્વામીશ્રીને પૂછવા ગયા. સ્વામીશ્રીએ એ શબ્દો જોયા તે પોતાને પણ ઉકલ્યા નહીં તેથી બધું ચેકી નાખ્યું. અને હસતાં હસતાં કહે, ‘મને પણ ઉકલતા નથી !’

મોટેભાગે પત્ર ઉપર સેવક જ સરનામું કરી આપે. પણ ક્યારેક સ્વામીશ્રી જાતે જ સરનામું કરી દેતા. સ્વામીશ્રીના હસ્તાક્ષરો ન ઉકલે ત્યારે પોસ્ટમેન મૂંઝાય. એકવાર એક સરનામું ઊકલ્યું નહીં ત્યારે ટપાલીએ કહેવડાવ્યું : ‘આવું કોણ લખે છે ? તેમને લખવાની ના કહેજો !’

સ્વામીશ્રીને આ વાત મળી ત્યારે એકદમ હસી પડ્યા અને બોલ્યા : ‘તે મફતનું ઉકેલવું પડે છે ? પગાર લે છે ! એને ઉકેલવા જોઈએ. અક્ષરધામના અક્ષર ઉકેલે તો માયા પર થઈ જાય !’ આવાં માર્મિક વિધાન કરી સ્વામીશ્રી ક્યારેક કોઈ ગૂઢ રહસ્યનો નિર્દેશ પણ કરી દેતા.

હરિભક્તો ઉપર સ્વામીશ્રીનો પત્ર પહોંચે ત્યારે એમના હૈયામાં આનંદ અને ઉલ્લાસ વ્યાપી જતા. પત્ર જોતાં જ શાંતિના શેરડા વળી જતા. ક્યારેક તો એક જ પરબીડિયામાંથી એક કરતાં વધુ હરિભક્તો ઉપરના પત્રો પણ

નીકળી આવતા. જેના ઘેર સ્વામીશ્રીનો પત્ર આવ્યો હોય તેને સ્વામીશ્રીએ જણાવ્યું હોય કે સાથેના પત્રો તમે રૂબરૂ જઈને તે હરિભક્તોને આપી આવજો. મુંબઈ જેવા શહેરમાં એક હરિભક્ત બીજાને પત્ર આપવા જાય તો પત્રખર્ચ કરતાંય તે ખર્ચ વધી જાય. ત્યારે સ્વામીશ્રી જેવા કરકસરવાળા પુરુષ આમ કેમ કરતા હશે એવો સંશય થાય. પણ સ્વામીશ્રીનો હેતુ જુદો જ હતો. જો હરિભક્ત રૂબરૂ પત્ર આપવા જાય તો સ્વાભાવિક જ સત્સંગની તેમજ મહિમાની વાતો નીકળે, પરિચય ગાઢ થાય અને સંપ, સુદૃઢભાવ વધે... સ્વામીશ્રીને મન આ બધાની કિંમત ટપાલ-ખર્ચ કરતાં અધિક હતી. ક્યારેક તો સ્વામીશ્રી જાણીને જ એવી રીતે પત્ર મોકલે કે બંનેને એકબીજાની સાથે અબોલા કે અણબનાવ હોય અને છતાં આ પત્રોની લેવડદેવડને પરિણામે બંને નજીક આવે.

આવી રીતે એક કરતાં વધુ પત્રો એક સાથે લખી આપવાના હોય તો સ્વામીશ્રીને જરાપણ કંટાળો નહીં, આળસ નહીં, તરત જ લખી આપે.

૫૧ યુવકો સાધુ થયા પછી જે જે યુવાનો સાધુ થવા ઈચ્છતા હતા અને તે માટે તૈયારી કરતા હતા, તેમજ જેમને તે માટે તૈયાર કરવાના હતા તેમને સ્વામીશ્રી ત્યાગ અને વૈરાગ્યના અદ્ભુત પત્રો લખતા. ક્યારેક તો ૮ થી ૧૦ પાનાંના પત્રો લખતા. વારંવાર લખતા અને ખૂબ પ્રોત્સાહન આપતા. આ પત્રોની અંદર એ જ વિગતો આવતી. જેમ કે ‘નિષ્કામ શુદ્ધિના ઉપવાસ કરવા’ ‘ડોશી(સ્ત્રી)ને અડી જવાય તો નાહી લેવું...’ ‘મેળવીને જમવું, ભોંય પથારી કરી સૂવું, ચત્તા સૂવું, હાથનું ઓશિફું રાખવું, બજારનું ખાવું નહીં, નીચી દૃષ્ટિ રાખીને ચાલવું, નિશાળે કે કોલેજ જતાં આવતાં વાતું, વયનામૃત - કીર્તનોનો મુખપાઠ બોલવો, ગ્રામ્યવાર્તા ન કરવી, સ્ત્રીઓ સાથે કામ વગર બોલવું નહીં, પાંચ ટાઈમની માનસી કરવી, સૂતા પહેલાં માળા ફેરવવી, ઠંડે પાણીએ નાહવું, અભ્યાસ બરાબર કરવો, ભીંત સામે બેસીને વાંચવું, આઠ કલાક વાંચવું વગેરે...’

આવા આધ્યાત્મિક શ્રેષ્ઠ માર્ગદર્શનના પત્રોનો પ્રવાહ સ્વામીશ્રીએ વર્ષો સુધી સતત અનેક યુવકો ઉપર ચાલુ રાખ્યો અને સૌને ખૂબ આત્મબળ સિંચ્યું. પછી યુવકો દીક્ષા લઈ પાર્ષદો થયા અને સાધુ થઈ મુંબઈમાં જ રહ્યા.

તે દરમ્યાન અને પછી પણ સ્વામીશ્રી સંતોને સંભારીને વ્યક્તિગત રીતે ને સામૂહિક રીતે ખૂબ બળના પત્રો લખતા. સંતો સ્વામીશ્રીને પત્ર લખે તેનો જવાબ તો વળતે દિવસે આવ્યો જ હોય એટલા એ સંતોના પ્રશ્નો માટે અને તેમના વ્યક્તિગત ઘડતર માટે સજાગ અને ચિંતિત હતા.

સ્વામીશ્રીનો એક એવો પત્ર અહીં ઉદાહરણ રૂપે મૂક્યો છે જેથી ઉપર જણાવેલી વિગતોનો વિશેષ ખ્યાલ મેળવી શકાય. આ પત્ર સ્વામીશ્રીએ ભાવનગરથી મુંબઈના સંતવૃન્દ ઉપર લખ્યો હતો.

મહાસુદ ૧૧ને ગુરુવાર, સાંજના ૫-૪૫ વાગે તા. ૧૫-૨-૬૨, ભાવનગર.

સ્વામીશ્રીજી સત્ય છે.

પ્રસાદીનું સ્થાન સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજ જ્યાં ઊતરતા તે ઘર. સંત સ્વામી વાત કરે છે. ૧૦૦ હરિભક્તો બેઠા છે તે સમય.

‘સ્વસ્તિ શ્રી મુંબઈ બંદર મહાશુભ સ્થાને... સંસ્કૃત વાંચવામાં મંડ્યા છે તો ખૂબ વાંચશો. સો એ સો ટકા માર્ક લાવવાના છે તે અનુસંધાન રાખશો. ખરો આશીર્વાદ છે. આજે એકાદશી છે. શું શુભ દિવસ છે ! તે તમે જાણતા હશો તે શું તો કારિયાણીથી શ્રીજીમહારાજ મહાસુદ ૧૦મે સાંજે નીકળ્યા. માંચા ખાયરે રજા આપી. પોતે સવારે નવ વાગે મહાસુદ ૧૧ ગઢપુર પધાર્યા તે ગઢપુરમાં ૩૦ વરસ મહારાજ રહ્યા. લાખો (જીવને માટે) યજ્ઞ કર્યા. ૫૦૦ પરમહંસો બનાવ્યા. ૬ મંદિર બાંધ્યાં. તે ગઢપુર આવ્યા પછી આમ થીયું તો તે જ શુભ દિવસ છે. તે તમો સંતો બધાને તથા પારસદોને આશીર્વાદ લખીએ છીએ. અંતઃકરણથી આશીર્વાદ સ્વામીનો સંભારીને લખીએ છીએ તો તમો બધા ખૂબ અભ્યાસ કરશો. ૨૧ શાસ્ત્રીજી પારંગત કરવા છે. હરિલીલાકલ્પતરુની પારાયણ સ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજનો શુભ સંકલ્પ હતો જે, તે ગ્રંથ બહાર પડ્યો નથી તે આપણે બહાર પાડવાનો છે. તે પુરુષોત્તમપણું મહારાજનું તે ગ્રંથથી થશે. તે સ્વામીનો શુભ સંકલ્પ હતો તે તમ દ્વારે (તમારા દ્વારા) સ્વામી પૂરો કરશે. તો તમે બધા તૈયાર થાવ. તેમાં મારો ખૂબ રાજીખો છે. તે માટે શુભ દિવસે વારેવારે લખું છું.

માટે હે સંતો, હે પારસદો, હું નથી લખતો સ્વામીશ્રીજી તથા પરમપૂજ્ય સ્વામીની પ્રેરણાથી લખાઈ જાય છે. તો સૌ હિંમત રાખો. બળ રાખો. ડંકો

મારવાનો. પંચવિષય વિષ્ણુતુલ્ય સમજવા. મહારાજે ભક્ત-ચિંતામણિમાં લખેલ છે :

‘તે નારી રૂપાળી લાગે છે એવી, જે ભૂખી રાક્ષસણી જેવી...’

તેવું સમજવું. રૂપ તો જોવું જ નહીં. ધન તો વિષ્ણુરૂપ જ છે. સમજ પંચવિષયનો અભાવ કરી દેવો. ઊલટી થઈ જાય તેમ કરવું, તે થઈ જશે. ગામ વચ્ચે વન કર્યા જ છે. વનમાં તમો રહો છો તેમ માનીને અજંપા નગરીમાં રહેશો. આપણે આપણું કાર્ય સીધ કરવું તે જ મુદ્દો છે. કોઈને પણ મૂંઝાવા ન દેશો. આપણા સમજ લઈને જ્ઞાન આપવું જેથી મૂંઝવણ ટળી જાય. જોડ બાંધી તે જોડ બરાબર છે. તેમ એકબીજાને નભાવવા. સાજે-માંદે ખબર રાખવી તેથી નાનાં નભી જાય. જગતનો ઘાટ ન કરે... તો હવે પત્ર લખવાનો ઝાઝો થઈ ગયો છે. વાંચવામાં કઠણ પડે કારણ કે અક્ષર સારા નથી. પણ પ્રેમથી લખાઈ રહ્યો છે.’

મહુવામાં તા. ૮-૪-૬૨ના રોજ ભગતજી મહારાજના સમાધિસ્થાને મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા કર્યા પછી સ્વામીશ્રીએ સંત-પાર્શ્વદો માટે લખેલા કાગળમાં સ્વામીશ્રીના હૈયે સંતોનું હિત કેટલું વસ્તું હતું એ જોઈ શકાશે. પત્રમાં સ્વામીશ્રી લખે છે :

‘... તમારા વતી હંમેશાં સાડાચાર વાગે સ્વામીશ્રીજીની પ્રાર્થના કરું છું. હે સ્વામીશ્રીજી, આ સંતો જે બનાવ્યા છે તે પૂર્વના સંસ્કારી છે. પૂર્વના મુક્ત. તો ત્યાગ લીધો છે. તો આપને આશીર્વાદ છે. આ કાગળ ત્રણ વખત વાંચશો.

હે સંતો, આ પત્ર પરમ પૂજ્ય મારા જીવનપ્રાણ ભગતજી મહારાજ તથા પરમ પૂજ્ય શ્રી શાસ્ત્રીજી મહારાજની પ્રેરણાથી લખાયો છે તે જ માન્ય રાખજો અને સદાય આનંદમાં રહેશો.

આ પત્ર સંતોને ભેગા કરીને સાડા ચાર વાગે રાતના ઉઠાડીને વાંચશો અગર તો રાત્રે દોઢ વાગે બધાને ભેગા કરીને વંચાવશો. આ પત્ર વાંચીને તમારું અંતર ઠરશે તથા બીજા સંકલ્પો વિરામ પામી જશે. જુવો, પૂજ્યમાન ભગતજી મહારાજનો પ્રતાપ, આશીર્વાદરૂપી પત્ર રાખી મૂકશો. ભવિષ્યમાં બહુ જ કામ કરશે.’

અહીં આખો પત્ર પ્રસ્તુત કર્યો નથી. એ પત્રનો જે ભાગ રજૂ કર્યો છે એના એ કહેવાનો હેતુ છે કે આ પત્ર ભગતજી મહારાજની પ્રેરણાથી લખાયો છે એટલે એનો સ્વામીશ્રીને મન કેટલો મોટો મહિમા છે એ જોઈ શકાય એમ છે. અને એ દ્વારા સ્વામીશ્રીના હૈયામાં ભગતજી મહારાજનું સ્થાન કેટલું ઊંચું અને અવિચળ હતું એ પણ સમજી શકાય છે.

હરિભક્તોને ઘણીવાર સ્વામીશ્રીને પત્ર લખી પોતાના પ્રશ્નો જણાવવાની અને આશિષ લેવાની એટલી પ્રબળ ઈચ્છા જાગતી, એટલો ત્વરિત ઉત્તર જોઈતો હોય કે સ્વામીશ્રી હાલ કઈ જગ્યાએ છે, તે જાણવા છતાં ચોક્કસ સરનામું ન મેળવી શકતા, સ્વામીશ્રીનું નામ અને સ્થાન જણાવી ટપાલ પોસ્ટ કરી દેતા. એકવાર ભારતથી આવેલા એક પત્તા પર ફક્ત એટલું જ લખ્યું હતું : ‘યોગીજી મહારાજ, કંપાલા’ અને તે પહોંચી ગયું !!

આફ્રિકાની દ્વિતીયયાત્રા વખતે એવો જ પ્રસંગ બન્યો જેમાં તો સ્વામીશ્રીને પણ આશ્ચર્ય થયું. ભારતથી એક કેવળ પાંચ પૈસાનું પોસ્ટકાર્ડ કંપાલા આવી ગયું. સ્વામીશ્રી પોસ્ટકાર્ડને પત્તું કહેતા. આ પોસ્ટકાર્ડ જોઈ સ્વામીશ્રી આમ તેમ ફેરવવા લાગ્યા અને સાથે ટપાલની સેવામાં રહેતા વિનુભગતને કહે, ‘આ પત્તું આવે ખરું ?’

‘ના બાપા, પંદર પૈસાની ટિકિટ લગાડવી પડે. અને તેનો તો પત્ર જ જુદો આવે.’

‘તો પંદર પૈસાનું લખવું જોઈએ ને !’ સ્વામીશ્રી આશ્ચર્યથી તે પત્ર જોઈ રહ્યા હતા.

આમાં સ્વામીશ્રીની દિગંત કીર્તિનો મહિમા ગાવો, ભક્તની ભાવનાનો મહિમા ગાવો કે ભારતીય - આફ્રિકન ટપાલ સેવાનો મહિમા ગાવો તેની કોઈ સૂઝ પડે એમ નથી.

એક વખત આ જ યાત્રામાં સ્વામીશ્રી ઉપર પત્ર આવ્યો. સ્વામીશ્રી નૈરોબીમાં હતા. સત્સંગ મંડળનો પોસ્ટ બોક્સ નંબર ૫૭૦ હતો પણ આવનાર પત્ર પો. બો. નં. ૭૫૦ લખાયેલો તે પારસી સજ્જનનો હતો. બન્યું એવું કે સ્વામીશ્રીને તે કોઈ પારસીભાઈને ઘેર જ પધરામણીએ જવાનું

થયું અને ત્યાં આ પત્ર આવેલો. તે પારસીભાઈ ઉત્સાહમાં આવી ગયા અને સ્વામીશ્રીને કહે, ‘આપે મારા પોસ્ટ બોક્સ પર ટપાલ મંગાવી તો હું ભાગ્યશાળી થયો.’ અવળાં પાસાં આવી રીતે અચાનક સવળાં પડતાં ત્યારે સેવકોને નવાઈનો પાર ન રહેતો.

પત્રલેખન એ સ્વામીશ્રીના વ્યક્તિત્વની અદ્ભુત અભિવ્યક્તિ હતી. જેના સહારે અનેક દુઃખી જીવોને જીવન જીવવા જેવું લાગતું. અનેક લાગણીહીન હૃદયોમાં ભાવના, પ્રેમ અને ઊર્મિઓની ગંગા ફૂટી નીકળતી. અનેક આંસુભરી આંખોને સ્મિત મળી જતું. જીવનદાન મળી જતું.

પ્રત્યેક પત્ર કોઈની ટેકણલાકડી બનતો તો કોઈને માટે પ્રકાશનો પુંજ, કોઈને માટે માર્ગદર્શક સમી મશાલ બનતો, તો કોઈને માટે જીવનનું ધ્યેય.

સ્વામીશ્રીના પત્રોમાં રહેલા શબ્દો અને એમનો પદાર્થપાઠ મૂલવવામાં આવે તો વૈરાગ્ય, નિષ્કામ શુદ્ધિ અને સાધુતાના ધર્મનું એ શ્રેષ્ઠ કોટિનું સાહિત્ય પૂરવાર થાય. કોઈપણ સાધકને અમૂલ્ય માર્ગદર્શન અને આત્મબળ પૂરું પાડે એવા જ્ઞાનનો મહાસાગર એ પત્રોમાં સચવાયો છે.

૨૦

વરસંતો મેદામઘ્હાર

હિમાલયનાં ઉત્તુંગ શિખરો ઉપરથી વહેતી ગંગા, જેમ પહાડોને વીંધતી સરસર વહી રહી હોય એમ સ્વામીશ્રીની અસ્ખલિત વાણીધારા હંમેશાં વહેતી રહેતી. વાક્પ્રવાહ તો ઘણાનો હોય, પણ આ પ્રવાહ અમૃતનો હતો. ભગવાન સાથેના અતૂટ સંબંધ અને અનુભવનું અમૃત એમાંથી ઝરતું હતું. જેને એનો સ્પર્શ થયો, જે એને સાંભળતાં એ સૌનાં અંતર ભેદાઈ જતાં, ચોટ લાગતી, જ્ઞાન ચક્ષુ ખુલી જતાં, સંસારની ક્ષુલ્લકતા સમજાતી, અમૃતત્વનો આસ્વાદ લેવા મન લલચાતું. કારણ, એ આસ્વાદનો ઉપભોગ કરતા - વ્યાપાર કરતા પુરુષનાં દર્શન સાથે થતાં.

‘સાધુ મોક્ષ કરે. અક્ષરધામનું ભાથું બાંધી આપે. બીજો કોઈ હેતુ નથી. હું બ્રહ્મરૂપ છું, ગુણાતીત છું એમ માનો. પંચવિષય ઝેર જેવા કરી નાખવા’ આવું કોણ બોલી શકે ? પંચવિષય જેને નિર્માલ્ય થઈ ગયા હોય ને જે અખંડ બ્રહ્મરૂપે વર્તે - એ ગુણાતીત પુરુષના અંતરમાંથી નીકળતા શબ્દો શ્રોતાના અંતરને ભેદવાની શક્તિ ધરાવી શકે. માણસને જાગૃત કરે. આત્મસ્વરૂપનું ભાન કરાવે ને ભગવત્સન્મુખ થવા પ્રેરે. સંત સમાગમનું વ્યસન લગાડી દે.

સત્પુરુષના આવા અનુભવ શબ્દો - અક્ષર વાક્યો જ માનવીનું પરિવર્તન કરી શકે. ક્ષણે ક્ષણે ઉચ્ચારાતા એમના શબ્દો એ પરહિતના શબ્દો ભગવાનના શબ્દો છે. ભગવાનમાં જ સદાય ખોવાયેલા રહેતા આવા પુરુષો

દ્વારા પછી ભગવાન જ બોલે છે એમ શાસ્ત્રોકારો જ કહે છે. સ્વામીશ્રીના મુખમાંથી નીકળતા શબ્દો એ આ પ્રકારની અમૃતવાણી હતી. એટલે જ તો એ વાણી માટે કોઈ સમય નિશ્ચિત નહોતો. હરતાં-ફરતાં, નાનાં-મોટાં વાર્તાલાપો કે વાતચીત દરમ્યાન, સંતો કે હરિભક્તો પાસેથી સેવા સ્વીકારતા દરમ્યાન - સવાર, બપોર, પરોઢ કે સાંજ, અધરાત-મધરાત ગમે ત્યારે એ વાણીનો પ્રવાહ ચાલુ રહેતો. કોઈ સભાના મંચ ઉપરથી જ કે કોઈ ઉત્સવ કે સમારંભ વખતે જ, માઈકની સામે જ વહેવા લાગે એવી પંગુ એ વાણી નહોતી ! એ વાણી માટે કોઈ મર્યાદિત કે નિશ્ચિત આલંબન પણ નહીં. સ્વામીશ્રી દરેક પ્રસંગે જુદી જુદી વાતો કરતા. એમાં કોઈ પૂર્વયોજિત વાત લાગે નહીં. પણ એમની અનુભવ વાણીનો પ્રવાહ વણથંભ્યો વહેતો રહેતો. જેમાં સત્સંગના ઇતિહાસની, મહારાજ-સ્વામી-શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા જૂના સંતોના મહિમાની, વ્યવહારના ચાલુ પ્રસંગો સાથે સચોટ દૃષ્ટાંતોની અને ખાસ તો નિર્વાસનિક થઈ એકાંતિક ધર્મ સિદ્ધ કરવાની - બ્રહ્મરૂપ થવાની વાત મુખ્યત્વે રહેતી. વચનામૃત સંબંધી અને જ્ઞાન સંબંધી સ્પષ્ટ ખુલાસાઓ અને સૂક્ષ્મ અર્થો સમજાવી સ્વામીશ્રી સૌને સત્સંગનો જેવો છે એવો રંગ લગાડવા સદાય પ્રયત્નશીલ રહેતા. કડવું કહીને પણ સત્સંગની સાચી વાત કરવામાં કોઈની મહોબ્બત રાખતા નહીં.

એમની વાતો સદાય પ્રેરણાત્મક બનતી. અને સભામાં બેઠેલા વિવિધ કક્ષાના ભક્તો હોય. દરેકની જુદી જુદી પ્રકૃતિ હોય. છતાં દરેકના મનને સરખું સમાધાન મળતું, સત્સંગની દૃઢતા થતી એ એક વિશિષ્ટ અનુભવ હતો. સભામાં ભલેને પાંચસો, હજાર કે તેથી વધુ માણસો બેઠા હોય પણ દરેકે દરેક સભાજન સાથે કથાવાર્તા દરમ્યાન સ્વામીશ્રીનો વ્યક્તિગત હૃદયતાર સંધાતો તે એમની બહુમુખી પ્રતિભા, દિવ્યતા અને લોકમાનસ ઓળખી ભગવદ્વાર્તા કરવાની એક અજોડ કલા ને સિદ્ધિ હતી. ત્યારે ઘણા અનુભવી સંતો-ભક્તો કહેતા કે આ સ્વામીશ્રી નથી બોલતા, પણ એમનામાં રહીને સાક્ષાત્ ભગવાન જ બોલે છે. એટલે જ હજારોના હૃદયને એમની વાણી ભેદી શકે છે. ઉપનિષદનાં વચનોનાં પ્રમાણ કે સાક્ષાત્કાર પામેલા પુરુષનાં વચનોથી બળકટ બનેલી એમની વાણી દ્વારા હૃદયગ્રંથિ ભેદાય છે. સંશયો છિન્ન થાય છે. કર્મો ક્ષીણ થાય છે.

ચૈતન્ય ભૂમિકામાં સૌને વિહાર કરાવીને સ્વામીશ્રી જ્યારે એમની પરાવાણીની સમાપ્તિ કરતા ત્યારે સૌ જાગૃત થતા, દુન્યવી સ્તર ઉપર આવતા. પોતાનાં નામ, આકાર અને રૂપથી સભાન થતા. પણ એ સચ્ચિદાનંદનો આસ્વાદ - અનુભવ સૌનાં હૈયે વસી જતો એટલે તો કોઈ એમને મૂકી શકતા નહોતા. સ્વામીશ્રી જ્યાં જાય ત્યાં એમની પાછળ પાછળ સૌ ફરતા. પછી ભલેને એ પુરુષ આ લોકનું એમનું સર્વસ્વ લૂંટી લે. પણ કોઈ એકબીજાને છોડી શકે એમ નહોતું. પ્રીતિનો એવો મજબૂત દોર એમને બાંધી રહ્યો હતો.

સ્વામીશ્રીના ઉદ્દગારોમાં મોળો વિચાર કે મોળા શબ્દો ક્યારેય નીકળતા નહીં. એમની વાણી એટલી બધી ઉત્સાહપ્રેરક હતી કે એમાં મડાંને પણ બેઠાં કરવાની તાકાત હતી. આધ્યાત્મિક માર્ગમાં કોઈ મનોબળ શૂન્ય હોય તો પણ સ્વામીશ્રીની વાણીના સ્પર્શથી એનામાં આત્મજાગૃતિ આવી જતી, પ્રયંડ શક્તિ પૂરાઈ જતી.

સ્વામીશ્રી ઘણીવાર ટૂંકી પણ સૂત્રાત્મક વાતો કરતા. શ્રોતાઓનાં અંતઃચક્ષુ ખૂલી જાય એવી ધારદાર અને અર્થસભર એમની વાતો રહેતી. એ સદાય બળ અને મહિમાની વાતો કર્યે જ જતા. લેશ પણ કંટાળો કે થાક નહીં. ચોવીસ કલાક એ જ ઉદ્યમ. ઘણીવાર વાત એકની એક હોય પણ ક્યારેક જીવને ચોટ લાગી જાય તો પળ પાકી જાય અને કામ થઈ જાય.

ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની વાતો એ સ્વામીશ્રીનું અમોઘ શસ્ત્ર ને અમોઘ શાસ્ત્ર. જેમ કોઈ વિદ્વાન ગીતા, ભાગવત આદિ શાસ્ત્રનાં અવતરણોના આધારે પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે વાતો કરે તેમ સ્વામીશ્રીને ‘વાતું’ મોઢે બોલીને જ સહેજે વાતો કરવાનો અભ્યાસ. બે પાંચ માણસો હોય કે બે-પાંચ હજાર હોય, ગામડાંના માણસો હોય કે વિદ્વાનો કે નેતાઓ - પણ દરેકની આગળ સ્વામીશ્રી વાતો બોલી સમજાવે. ખૂબી એ હતી કે પોતે પ્રસંગ પ્રમાણે પોતાનો વિષય અગાઉથી નક્કી નહોતા કરતા. સ્વાભાવિક જ વાતોનો પ્રવાહ કીર્તનો, દૃષ્ટાંતો સાથે એમની વાણીમાં વહેતો. પણ એ શબ્દોમાં કોઈના પણ હૃદયને સ્પર્શ કરવાની તાકાત હતી. સૌનો અંતરાત્મા કબૂલ કરે એવો પ્રભાવ હતો. કારણ, એ વાતો અંતરમાંથી આવતી હતી. પાતાળ

ઝરણાની જેમ ફૂટતી હતી. ભગવાન એમાં રહીને બોલતા હતા. શ્રોતાઓ મુગ્ધ થઈ જતા. જીવ-પ્રાણીમાત્રનું હિત કરવાનો, ભલું કરવાનો એ શબ્દોમાં રણકાર હતો, મર્મ હતો.

સ્વામીશ્રીની શીતળ શાંત પ્રવાહ સરખી વાણીમાં અનુભૂતિનો રણકાર પડવાતો હતો. જરાય ઉશ્કેરાટ વગર અથવા કોઈને વાત સમજાવી દેવાની બળજબરી કે વધુ તાર્કિક કે શાસ્ત્રોક્ત દલીલ વગર સ્વામીશ્રી પોતાની માન્યતાનો પ્રતીતિસભર ખ્યાલ આપતા.

મહિમાવાળા હરિભક્તોને જોઈને સ્વામીશ્રીના મુખેથી સહેજે નિષ્ઠા અને મહિમાની વાતો સરી પડતી. સેવા, મહિમા, પ્રીતિ, વાસના, શુદ્ધભાવે દર્શન શું ? જાણપણું શું ? વગેરેની શાસ્ત્રમાં મળતી આવે એવી વ્યાવહારિક વ્યાખ્યાઓ, રોજરોજના જીવનમાં મૂકી શકાય એવા સાધનાના અનુભવથી રસાયેલા અર્થો એ સ્વામીની વાણીની વિશેષતા હતી. જાણે સરળ પ્રાસાદિક ભાષામાં વેદવાણી ઉચ્ચારતા ન હોય ! એમની આ અનુભવ વાણી ઉપર સૌ મુગ્ધ થઈ જતા. હિમાલયનાં ઉપવનોમાં ઋષિમુનિઓ સમક્ષ ઉપનિષદ સમયનું વાતાવરણ ખડું થતું.

વાતે વાતે શાસ્ત્રીજી મહારાજને સંભારવાની ટેવ. ગુરુભક્તિની કોઈ અસીમતા વચ્ચે તૂટ્યાં-ફૂટ્યાં સંસ્કૃત સુભાષિતો, હળવા વ્યંગ્ય પ્રશ્નો પૂછી વાત ઉપર ભાર મૂકવાની રીત, તેના સચોટ જવાબો આપી વાતને વધુ યાદગાર બનાવવાની ટેવ. વચ્ચે હળવા રમૂજ વાર્તાલાપો, આડવાર્તા... આવી અનેક રીતે વાત કરવાની કોઈ અજબ કળાથી સ્વામીશ્રી શ્રોતાઓને ગજબ રીતે પકડી રાખતા. એમની તાલીના પડકારા, ગળાના ખોંખારા, ખડખડાટ હાસ્ય મુદ્રા - સભાને ખડખડાટ હસતી રાખતા. કોઈ બગાસું સુધ્યાં ખાઈ ન શકે !

સ્વામીશ્રી કેટલીક વાર સભાને જાગૃત રાખવા વિનોદભરી યુક્તિઓ પણ અખત્યાર કરતા જે સભા આનંદવિભોર બનીને માણતી.

એક વખત સભામાં હરિભક્ત શંભુસિંહને ઝોલું આવ્યું. સ્વામીશ્રીએ તરત વિનોદ કરતાં કહ્યું : ‘ઝોલાને પૈસા બેસે છે ? પણ દસ હજાર રૂપિયા મળતા હોય તો ઝોલું આવે ?’

કથાવાર્તાના પ્રસંગમાં કોઈ જોલું ખાય તે સ્વામીશ્રીના ધ્યાન બહાર જાય નહીં. કથામાં ભલે બસો-ત્રણસો હરિભક્તો બેઠા હોય, તો પણ વાતો કરતાં કરતાં સ્વામીશ્રી જોલું ખાનારને અચૂક પકડે. ઘણીવાર તો કોઈ જોલું ખાવાની તૈયારીમાં હોય; અરે, બગાસું ખાવાની તૈયારીમાં હોય ત્યાં જ સ્વામીશ્રી એને ઝડપી લે અને કહે, ‘એ... ! આવ્યું’ અને એ યુવક કે મોટા હરિભક્ત તરત સાવધાન થઈ જાય. સવારે મંગલ પ્રવચનમાં ને બપોરની કથામાં અને મોડી રાતની કથામાં પણ આવું બને. વહેલી સવારે સૌ નહાઈ-ધોઈ પૂજાપાઠ કરીને આવ્યા હોય, સ્વાભાવિક કથામાં સૌ એવા તો લીન થઈ જાય કે જોલે ચડે, એટલે સ્વામીશ્રી વચ્ચે વચ્ચે કેટલાકને નામ દઈને બોલાવે, તાળીઓના પડકારા કરે ને રમૂજ દૃષ્ટાંતો ને વાર્તાલાપથી સભાને ખડખડાટ હસતી કરી દે. સૌની ઊંઘ-આળસ પણ સાથે ખંખેરાઈ જાય.

‘શું આવ્યું ?’ એમ સંતો-હરિભક્તોનાં નામ દઈને પણ એમને પૂછવાની બહુ ટેવ. એટલે સૌ જાગૃત રહે. જેને એકવાર પણ સ્વામીશ્રી યાદ કરે, ‘બોલાવે, પૂછે, અરે, આંખનો ઈશારો કરે અથવા દૃષ્ટિ પરોવી જુએ તેનો આનંદ સમાય નહીં. આખો દિવસ ઉત્સાહમાં ને મસ્તીમાં રહે. સ્વામીશ્રીનો એ દિવ્ય સંબંધ એમનું હૃદયથી બોલાવવું, જોવું એ દરેકના હૃદય ઉપર અંકિત થઈ જાય - જીવનનું એક સંભારણું બની જાય.

જોલામાંથી કોઈને જાગૃત કરે, ત્યારે સ્વામીશ્રી ઘણીવાર પેલા રખેવાળ જે ઊંઘતો રહ્યો અને હરણિયાં ખેતર ખાઈ ગયાં, કોક એકલ દોકલ છોડવો ડોલતો રહ્યો એ સાખી પંક્તિઓ બોલતા :

‘ડોલા ખાઈને ડગમગે, હરણ ખાઈ ગયાં બગબગે,
સવારે ઊઠીને જોયું તો કો’ક છોડવો ફગફગે.’

સમયે સમયે સ્વામીશ્રી જૂની કાઠિયાવાડી કહેવતો ને પંક્તિઓનો ઉલ્લેખ કરી તેના સંદર્ભની વાતો આબેહૂબ રજૂ કરતા. ઓલિયા સંત તરીકે જાણીતા સ્વામીશ્રી સમાજજીવનના અને લોકજીવનના પણ ઊંડા ને માર્મિક અભ્યાસી હતા તે કથાવાર્તામાં અને તેમની સાથેના વાર્તાલાપમાં સહેજે જણાઈ આવતું.

કોઈ વખત તો કથાપ્રસંગના પરિઘ બહાર નીકળીને સ્વામીશ્રી સભાને

રસ તરબોળ કરી મૂકતા. એક વખત એમણે અમદાવાદવાળા હરિભક્ત અંબાલાલભાઈને પૂછ્યું : ‘દીકરા આવી ગયા ? મળ્યા ? ભલુ આવી ! જગન પૂરો !’ આટલું બોલી સ્વામીશ્રી પ્રથમ તો ખૂબ હસ્યા. પછી પેલી વાત પૂરી કરવા માટે કહ્યું :

‘સાંભળો ! એક બાવો હતો. તેની બાઈનું નામ ભલુ. તે જતી રહી. એને ક્યાં ગોતવા જાવી ? એટલે મોટો યજ્ઞ કર્યો. બધે આમંત્રણ આપી દીધાં. બાવાએ પૂછ્યું : ‘બૈરી ભલુ આવી ?’

કોઈએ કહ્યું : ‘હા, આવી.’

બાવો કહે, ‘જગન પૂરો.’

સ્વામીશ્રીના વ્યક્તિત્વનું આ અલગારીપણું પણ આકર્ષક હતું. ઉપરની વાત દ્વારા સ્વામીશ્રી અંબાલાલભાઈની હકીકતને જરાપણ જોડવા માગતા ન હતા. અંબાલાલભાઈને સહજ પૃચ્છા પછી એક માત્ર નિજાનંદની પળોમાં અને સભાને એ આનંદના સહભાગી બનાવવા ખાતર ભલુની વાતને વચ્ચે લાવ્યા.

કથાના ભાગરૂપે પણ સ્વામીશ્રી નિર્ભેળ આનંદથી ભરપૂર ને વિનોદથી રેલમછેલ કરતાં ઉદાહરણો કે ઘટનાઓ મૂકતા. પાકા સત્સંગીની વાત કરતાં સ્વામીશ્રીએ ભૂતકાળની એક ઘટનાને આ રીતે મૂકી :

‘દાદાખાયરને ઘેર પાંચસો પરમહંસ રહેતા હતા. દાદાખાયરને કેટલો ભીડો પડતો હશે ? આપણે ઘેર પાંચસો મહેમાન આવી પડે ત્યારે કેવી મૂંઝવણ થાય ? દાદાખાયર બધાને રસોઈ કરાવી જમાડતા.

એક સંતે મહારાજને કહ્યું : ‘મહારાજ, લોટમાં કાંકરા આવે છે.’

મહારાજે હુકમ કાઢ્યો : ‘દાદાખાયરની ઘંટીમાં કાંકરા આવે છે તો તમે બધા સંતો જાતે ઘંટીએ દળો.’ સંતો વિચારમાં પડ્યા. આ તો નખ્ખોદ કાઢ્યું. કોણ મહારાજ પાસે જઈ બોલ્યું ? પછી તો મહારાજની આજ્ઞા હતી તેથી બધા સંતો જાતે ઘંટીએ દળતા જાય અને મહારાજને સંભારીને કીર્તન ગાય : ‘ઘંટીને ઘમકારે દળવા આવજો.’ મહારાજે આ સાંભળ્યું - ‘આ તો મનેય ભેગો લીધો !’ પછી મહારાજે સંતોને આજ્ઞા કરી : ‘હવે દળવું રહેવા દ્યો. કરતા હોય તેમ કરજો.’

પણ એ ઘટનાને આધારે સ્વામીશ્રીએ તારણ કાઢતાં કહ્યું : ‘આવો ભીડો મહારાજ આપતા. કોઈ રીતે મૂંઝાય નહીં. થોડો ઘણો કીધો ? ગમે તેવો ભીડો આપે તોય મૂંઝાય નહીં.’ અને એમણે વિશેષમાં કહ્યું હતું : ‘જેને પંચવર્તમાનમાં કોઈ વાતે ખોટ ન હોય તેને ગમે તેવા વચનના ભીડામાં લઈએ અને એનું ગમતું મુકાવીને અમારા ગમતામાં રાખીએ તો પણ કોઈ રીતે દેહપર્યંત મૂંઝાય નહીં. એવો તે પાકો સત્સંગી છે...’

ક્યારેક સ્વામીશ્રી સામાન્ય કક્ષાના શ્રોતાઓને લક્ષમાં રાખીને પણ ટૂચકા જેવાં ઉદાહરણો પણ આપતા. અલબત્ત એમાંથીય કથયિતવ્ય તો સચોટ રીતે ઊપસતું જ. કેટલાક માણસો સત્સંગમાં કશી રુચિ ધરાવતા નથી એવા માણસોને સત્સંગ તરફ ગમે તેટલા પ્રેરો તો પણ કંઈ અર્થ સરતો નથી અને એ આત્મકલ્યાણના લાભથી વંચિત જ રહે છે. એ વાત પ્રતિપાદિત કરવા સ્વામીશ્રીએ આ ઉદાહરણ આપ્યું હતું :

‘એક સૂરદાસ હતા. તે કોઈ દિ’ કથા સાંભળવા ન જાય. કોઈએ તેને કહ્યું : ‘સૂરદાસ, હાલો કથા સાંભળવા.’

સૂરદાસે જવાબ આપ્યો : ‘હું નવરો નથી.’

પેલાએ કહ્યું : ‘ચાલોને, આખું ગામ કથા સાંભળવા આવે છે.’

સૂરદાસ બોલ્યા : ‘મારું કામ લઈને આવું.’

પછી તો સૂરદાસ ભીંડીમાંથી રેસા કાઢવાનું કામ લઈ કથા સાંભળવા આવ્યા. ત્યાં થોડીવારે તેમને ઊંઘ આવી ગઈ. તે થાંભલે અઢેલીને બેઠા હતા. મોઢું ખુલ્લું રહી ગયેલું. ત્યાં એક કૂતરું આવ્યું અને મોઢામાં લઘુ કરી ગયું. કૂતરું તો આમ બગાડીને વહ્યું ગયું. થોડીવારે સૂરદાસ જાગ્યા. પછી કોઈએ પૂછ્યું : ‘સૂરદાસજી, હરિરસ કેવો ?’ સૂરદાસ કહે : ‘હરિરસ ખારો ખારો.’

સ્વામીશ્રીની વાણી હૃદય સોંસરવી ઊતરીને શાં કામણ કરતી, એનું એક વિસ્તૃત ઉદાહરણ નીચે આપ્યું છે. આ પ્રકરણનાં આરંભનાં પાનાંમાં સ્વામીશ્રીની વાણી વિષે જે કહ્યું છે એ બધાં પાસાં એમાં જોઈ શકાશે. સ્વામીશ્રી ત્રીજીવાર આફ્રિકાની યાત્રાએ ગયા, ત્યારે પારાયણની પૂર્ણાહુતિ નિમિત્તે ગઢડા પ્રથમનું પહેલું વચનામૃત વંચાવ્યા પછી સ્વામીશ્રીએ કહ્યું :

“પહેલું વચનામૃત વાંચ્યું. છેલ્લો હરજી ઠક્કરનો પ્રશ્ન છે. સત્સંગ ઘણા વખતથી કરીએ છીએ, પણ ગાઢ પ્રીતિ કેમ થાતી નથી ? ગાઢ પ્રીતિ એટલે ઘાટી પ્રીતિ. ઉપલક પ્રીતિ તો સૌને હોય, પણ જુસ્સાબંધ પ્રીતિ સંતમાં કેમ થાય ? મહારાજ જવાબ આપે છે કે ‘વાત કરનારા સાધુનો અવગુણ લે છે તેથી ગાઢ પ્રીતિ થાતી નથી. સ્વભાવ મુકાવવા સારું સંત વાત કરે. દિવ્યભાવ રાખે તો ગાઢ પ્રીતિ થાય.’

ભગવાન અને સંતમાં અખંડ પ્રીતિ કરવાની જરૂર છે. વ્યવહારમાં દીકરામાં કેવી પ્રીતિ છે ?

ભાલ દેશમાં એક દરબાર મૂળુભા હતા. તેમના છોકરાનો હાથ કમાડમાં ક્યરાણો. ત્યાં દરબારે રાડ નાખી, ‘ઓય મારા બાપલિયા !’ છોકરો તો કાંઈ બોલ્યો નહીં. કોઈએ પૂછ્યું : ‘દરબાર, તમે કાં રાડ પાડો ?’ આનું નામ ગાઢ પ્રીતિ.

ભગવાન અને સંતમાં ગાઢ પ્રીતિ કરવી તો જ આપણું આત્મંતિક કલ્યાણ થાય. એવી પ્રીતિની વાત કરીએ. મહારાજે ભાદરાથી અઢાર જણને કાગળ લખ્યો : ‘બધાં કામ પડતાં મૂકીને, જ્યાં હો ત્યાંથી નીકળીને, જેતલપુર રામદાસ સ્વામી પાસે ત્યાગીની દીક્ષા લઈ ભૂજ આવો.’

આ કાગળ સુરા, અલૈયા, મામૈયા વગેરે મોટા મોટા દરબારો, બંધિયાવાળા ડોસાભાઈ વગેરે શેઠિયાઓ ઉપર પહોંચ્યા. બધા તૈયાર થઈ નીકળી પડ્યા. મેથાણના અજા પટેલના ભાણા કલ્યાણદાસનાં લગન થાતાં હતાં. ચોરીમાં બેઠા હતા ત્યાં કાગળના સમાચાર આવ્યા. મહારાજે તેમનું નામ લખ્યું નહોતું પણ અઢારનાં નામ લખી, ‘એ આદિ’ એમ શબ્દ લખ્યો હતો. એમ કહી પટેલે કહ્યું, ‘હું આદિમાં આવી ગયો.’ કહી બ્રાહ્મણને કહ્યું : ‘રાખ્ય, મારે દિશાએ જવું છે.’ ત્રણ ફેરા ફર્યા હતા. ચોથે ફેરે વાડ ઠેકીને વધા ગયા.

હિન્દુસ્તાનમાં આવું કાર્ય બન્યું નથી. બધા દીક્ષા લઈ ભૂજ ગયા. ભૂજમાં મહારાજ તેમને લેવા સામે આવ્યા. ‘અહોહો ! મારી આજ્ઞા પાળી !’ મહારાજ આ નવા પરમહંસની મંડળીને એક ગાઉ દૂર હતા, ત્યાંથી દંડવત્ કરતા લેવા ગયા. સુરા, અલૈયા, વીરદાસ વગેરે પરમહંસો સામા દંડવત્ કરતા આવતા હતા. મહારાજ તેમને બાથમાં ઘાલી મળ્યા. ભેટંભેટા થયા.

મહારાજને હર્ષનાં આંસુ આવી ગયાં, ‘આવા દરબારો ! મારી આજ્ઞા પાળીને આવ્યા. કલ્યાણદાસે અદ્ભુત કામ કર્યું હતું, તેથી મહારાજે તેમનું નામ અદ્ભુતાનંદ પાડ્યું.

અલૈયા ગામના બે દરબારને ત્યાં પણ કાગળ ગયેલો. તે તૈયાર થઈ ગયા. તેમની માએ કહ્યું : ‘આપણો બસે વીધાનો કપાસ છે, તે વીણી લઈને જાવ.’ બંનેએ વિચાર્યું, ‘વીણી ક્યારે લેવાય ? મહારાજની આજ્ઞા તો તરત આવવાની છે. તેથી ભરવાડને બોલાવીને કહ્યું : ‘તારી બસે ગાયો લાવ અને અમારા ઊભા કપાસમાં મૂકી દે.’ આમ બસે વીધાનું ખેતર ભેળાવી દીધું ને પછી માને કહ્યું : ‘મા, ઓરડામાં કપાસ ભરી દીધો છે.’

માએ કહ્યું : ‘તો હવે જાવ.’

એકે પહેરેલું કેડિયું કાઢવા માંડ્યું. બીજાએ કહ્યું : ‘હવે ફરી ક્યાં પહેરવું છે ?’ તે તોડીને હાલી નીકળ્યા. આ ગાઢ પ્રીતિ !

આવી પ્રીતિ થઈ છે કે નહીં તે વિચારવું. જો થઈ છે તો ફસ્ટ નંબરમાં, જો ન થઈ હોય તો કરવી.

સો શાણાએ એક મત એવું કરવું. જો ગાઢ પ્રીતિ થઈ જાય તો બેડો પાર. પછી આપણે થોડું ભણ્યા હોઈએ કે ઝાઝું ભણ્યા હોઈએ. આવડત ઝાઝી હોય કે થોડી હોય, થોડુંક કમાઈએ કે ઝાઝું કમાઈએ, તેનું કાંઈ નહીં. રોટલા તો ભગવાન ને સાધુને દેવા છે તે દેશે, દેશે ને દેશે.”

સ્વામીશ્રીની સ્ફટિકશી નિર્મળ, નિખાલસ, અહંભાવથી સાવ મુક્ત, હૃદયમાંથી નીસરી સીધી હૃદયમાં પહોંચી જનારી વાણી જુઓ :

‘હું ફોશીનો કટકો હતો ! પણ ગા ભેગી વાછડી ! ભેગો ભેગો આવી ગયો. આપણામાં બુદ્ધિ નહીં ! ગુજરાત (દેશ) જોયેલો નહીં. બે જણ રોકનાર મળેલા. જવા જ ન દે. હું ગરીબ માણસ. પણ બળ આવી ગયું. મોટા સદ્ગુરુની મો’બત છોડીને અવાય નહીં. પણ ‘સ્વામીને રાજી કરવા છે.’ એવું તાન...’

સરળ, આડંબર રહિત, નિરલંકૃત, ટૂંકાં વાક્યો અને તેથી જ બળકટ નરમ છતાં પ્રચંડ ધોધની જેમ ધસમસતા પ્રવાહવાળી વાણી !!

અને એથીય ઉત્કૃષ્ટ અને અદકેરી કોઈ દિવ્ય સંગીતના મધુર ગુંજનથી

સ્પંદિત વાણી ‘મહેળાવની ઐતિહાસિક પ્રાર્થના’માં માણવા મળશે. એ વાણી ‘ગુરુશિષ્ય’ના પ્રકરણમાં આપી છે. સ્વામીશ્રીના હૈયાના પાતાળમાંથી ફૂટેલાં નવાણરૂપે પ્રગટીને એક દિવ્ય ઝરણાની માફક વહી રહી છે. કેટકેટલી ઊર્મિઓ ! કેટકેટલી ભાવનાઓ ! પ્રાર્થનાનો એટલો લાંબો પ્રસ્તાર હોવા છતાં ક્યાંય કશું બેવડાતું નથી, શું કહેવું છે એ શોધવાની ક્યાંય મથામણ નથી. આપમેળે પ્રગટે છે આપ મેળે વહે છે. પરા, પશ્યન્તી, મધ્યમા અને વૈષ્ણવીનાં સર્વ રીતે પ્રફુલ્લ રૂપ ! શ્રોતા કે ભાવકના હૃદયમાં પ્રવેશીને સદાય ગુંજતી રહેતી એ વાણી, કોઈ સાધારણ શબ્દો નથી, પ્રગટ બ્રહ્મની લીલા છે.

મહામંડલેશ્વર વિદ્વાન સંન્યાસી કાશીકાનંદજીએ સ્વામીશ્રીની વાણી માટે ઉચિત રીતે જ કહ્યું હતું : ‘મેં વાણીના મહિમા વિશે શાસ્ત્રમાં ઘણું વાંચ્યું છે. પણ તેનો પ્રભાવ આજે જ જોયો. શાસ્ત્રમાં શબ્દબ્રહ્મનો મહિમા ઘણો વર્ણવેલો છે. પણ તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ આજે યોગીજી મહારાજને સાંભળતાં થયો. એમના શબ્દોમાં શાંતિ અને વાણીમાં પ્રભાવ છે. વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ વાણી ભલે અશુદ્ધ હોય છતાં તે અસર કરે છે, તેઓ બોલે છે તે મને બહુ સમજાતું નથી પણ એમની વાણીમાં અદ્ભુત તેજ છે.’

ગુજરાતી ભાષા ન જાણતા હોય એવા ઘણા મહાનુભાવો ઉપર સ્વામીશ્રીની વાણીના પ્રભાવ હેઠળ ભાવાત્મક તાર સંધાયાના બીજા ઘણા દાખલા હતા. ઝામ્બિયામાં વેલજીભાઈ હરિભાઈ પટેલના સંપર્કથી એક નવા મુમુક્ષુ મી. ઈરાને સ્વામીશ્રીનાં દર્શને આવતા થયા હતા. રોજ સભા પૂરી થાય ત્યાં સુધી સભામાં બેસતા.

એકવાર વેલજીભાઈએ એમને પૂછ્યું, ‘તમને ગુજરાતી તો આવડતું નથી. સ્વામીશ્રી અંગ્રેજી જાણતા નથી. તો તમે શા માટે સભામાં બેસો છો ?’

તરત જ મી. ઈરાનેએ કહ્યું : ‘ભલે કંઈ સમજતો નથી પણ અહીં આવતો થયો ત્યારથી મારી મુશ્કેલીઓ દૂર થવા માંડી. એમનાં દર્શન અને વાણીથી મને દિવ્ય શાંતિ મળે છે. આવા ફિરસ્તાને માધ્યમની જરૂર નથી એ તો મારા અંતરની ભાવના જાણે જ છે. આવા સંત ખરેખર દુર્લભ છે.’

આ રીતે મોમ્બાસામાં પણ એક આફ્રિકન ભાઈ જે અંગ્રેજી, ગુજરાતી, હિન્દી ભાષાઓ જાણતા નહોતા, સભામાં નિયમિત બે કલાક હાજરી આપતા હતા.

ન્યાસાલેન્ડમાં એક યુરોપિયને સ્વપ્નામાં સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કર્યાં. પછી સ્વામીશ્રી ત્યાં ગયા ત્યારે કહે, ‘મારે સ્વામીશ્રીને મળવું છે ને વાત કરવી છે.’

સંતોએ એમને કહ્યું : ‘સ્વામીશ્રી અંગ્રેજી જાણતા નથી.’

છતાં એ ભાઈએ સ્વામીશ્રીને મળવાનો આગ્રહ રાખ્યો. અને સ્વામીશ્રી સાથે ૧૫ મિનિટ બેઠા અને બહાર આવી કહ્યું : ‘સ્વામીશ્રીએ મારી સાથે બધી વાત કરી !’

આ ચમત્કારિક ઘટના પણ સ્વામીશ્રીના વાણી ઉપરના પ્રભુત્વ અને સ્વામીશ્રીના વાણીપ્રભાવ વિષે ઘણું કહી જાય છે.

વાણી વિષે સ્વામીશ્રીનો આવો અભિપ્રાય હતો : ‘વાતું તો ઘણી સાંભળીએ છીએ પણ જ્ઞાનની ચોટ લાગે તો ખરું. વાતન કી વાત બડી કરામત. વાતની ચૂંક લાગે ત્યારે અંગ બંધાય. મોહનભાઈ ‘સંત બડા પરમારથી જાકા મોટા મન’ એ સાખી બોલે છે તે સાખી ગુણાતીત સ્વામી ઉપર અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ ઉપર ઊતરે છે. એવો મહિમા સમજાય તો નિશાન નોંધ્યું ગણાય.’

સ્વામીશ્રીની સમગ્ર વાણી નોંધ્યા નિશાન ઉપર ઊતરતી હતી ને એમાં ભીંજાનાર સૌ કોઈ તરબોળ બનીને સત્સંગના પાકા રંગમાં રંગાતા હતા એ હવે ભાગ્યે જ સમજાવવાની જરૂર હોય.

૨૧

સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમાન

શ્રીજીમહારાજ, ગુણાતીતાનંદ સ્વામી, ભગતજી મહારાજ, જાગા સ્વામી, કૃષ્ણજી અદા, શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને એ સૌને મળેલા સંતમહાત્માઓ, સદ્ગુરુઓનાં પ્રભવસ્થાનો, સમાધિઓ, રમણસ્થાનો, વિચરણસ્થાનો, ઉતારાનાં સ્થળો, વિરામસ્થાનો, એમણે કરેલા સ્નાનને કારણે પવિત્ર થયેલાં નદી, વાવ, કૂવા કે ઝરણાં, એમના પહેરવેશના કે એમણે ઉપયોગમાં લીધેલા સર્વ પ્રકારના પદાર્થોના સ્મૃતિ-અવશેષો વગેરે સ્વામીશ્રીને મન પ્રસાદીનાં સ્થળો કે પદાર્થો હતાં. એ બધાંનાં દર્શનથી સ્વામીશ્રીનો આત્મા ભાવવિભોર થઈ ઊઠતો અને એ ભગવદ્પ્રસાદ તેમજ ગુરુકૃપાની હેલીમાં તરબતર બનીને સંયુક્ત થઈ ઊઠતા.

પ્રસાદીનાં સ્થાનોનું વારંવાર દર્શન કરવાનો સ્વામીશ્રીને અત્યંત ઉમંગ. ચાલુ મુસાફરીમાંથી ગાડીમાંથી ઊતરવું, પ્રસાદીનાં સ્થાનોમાં જવું, દર્શન કરવાં, દંડવત્ કરવા, સાથેના હરિભક્તો કે સંતોને સ્થાનનો મહિમા કહેવો એમાં એમણે ભક્તિ, સેવા, આનંદ - બધું જ માનેલું હતું.

સરધારમાં મુક્તાનંદ સ્વામી જે ચોરામાં રહેતા ત્યાં દર્શન કરે, રામાનંદ સ્વામી ઊતરતા તે ઘરનાં દર્શન કરે, મુક્તાનંદ સ્વામી જે નવેળામાં રહીને કથા સંભળાવતા તે નવેળામાં પણ ડોકિયું કરીને દર્શન કરે, તળાવમાં માછલાંને સમાધિ થતી તેનાં પણ દર્શન કરે, આમ એક પણ પ્રસાદી સ્થાન

છોડે નહીં. વારેવારે એકના એક સ્થાનનાં દર્શન કરવાનો લેશ પણ કંટાળો નહીં. અધિક ને અધિક ઉત્સાહ — આનંદ એમના અંતરમાંથી ઉભરાતો જણાય.

સ્વામીશ્રીને શ્રીજીમહારાજ અને પરમહંસોના દરેકે દરેક સ્થાનનાં દર્શનનો અલૌકિક મહિમા હતો. આપણે મન જે ભૂતકાળ થઈ ગયો હોય તે સ્વામીશ્રીને તો જાણે પ્રત્યક્ષ જ ! સ્વામીશ્રીએ પ્રસાદીનાં કેટલાય સ્થાનોના જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યા. પછી એ સ્થાન વડતાલ અથવા અમદાવાદ ગાદીનું હોય તો પણ તેમને મન કંઈ જુદું ન હતું. તેઓ સર્વત્ર શ્રીજીમહારાજનાં દર્શન કરતા.

છાણીને પાદર મહારાજની દેરીની પ્રસાદી હોય કે પછી અમદાવાદ પાસે અસલાલી, રસ્તામાં આવતા શ્રીજીમહારાજના કોઈપણ પ્રસાદી સ્થાનમાં, પછી ભલેને ઘણું મોડું થયું હોય, પણ દર્શન માટે અવશ્ય ઊભા રહેવાનું, પૂરો સમય લઈને શાંતિથી દર્શન કરવાનાં. મહારાજનાં ચરણારવિંદનાં ચિહ્નનો જોવાનાં. એમની આ રીત જોઈને આપણને થાય કે આ બધાં સ્થાવર તીર્થો પણ એમને માટે તો મહારાજના સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સમાન છે. સહેજ પણ ન્યૂનભાવ જોવા ન મળે. મહારાજનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન કરતા હોય એટલો પૂરેપૂરો ભાવ. એમના રોમરોમમાં આપણને પરાભક્તિનાં દર્શન થાય.

છપૈયા મંદિરની યાત્રા વખતે ઘનશ્યામ મહારાજનાં દર્શન કર્યા પછી ઘનશ્યામ ભુવનની સામે મહાપ્રસાદીનો ગંગાજળિયો કૂવો અને છત્રી છે તે લેખ વંચાવી, કૂવાનાં દર્શન કર્યા પછી તરત જ સ્વામીશ્રીએ પોતાના ગાતરિયાના છેડે બાંધેલાં સવારની પૂજાનાં પ્રસાદીનાં પુષ્પો છોડ્યાં. અને કૂવામાં પધરાવતાં કહે, ‘પૂજન કરીએ.’ પળે પળે મહારાજના સંબંધને પામેલા આ તીર્થમાં સ્વામીશ્રીના મહિમા અને ભક્તિપૂર્ણ હૃદયનાં દર્શન થતાં હતાં.

ઘનશ્યામ ભુવનની નીચેના ભાગમાં જ્યાં શ્રીહરિનો પ્રાદુર્ભાવ થયો તે જન્મસ્થાનની સાક્ષાત્ પ્રસાદીની ભૂમિનાં દર્શન માટે સ્વામીશ્રી પધાર્યા. અંદર અંધારું હતું. અને અંદર જવાનો માર્ગ પણ ઘણો જ સાંકડો હતો. સ્વામીશ્રી ધીરે ધીરે અંદર પધાર્યા. પછી બેટરીના પ્રકાશથી ઓરડીનાં દર્શન કર્યા. એક પથ્થર ઉપર ઘનશ્યામ મહારાજનાં ધર્મપિતા તથા ભક્તિમાતાની સાથે મૂર્તિ

છે. તેનાં પણ દર્શન કર્યાં. પછી અંદર ખાડામાં હાથ લંબાવીને પ્રસાદીની રજ લેવા ખૂબ અધીરા થઈ ગયા ને કહે, ‘મને લેવા દો.’ એમ કહેતાં ધૂળ લઈને માથે ચઢાવી. આંખે લગાડીને સંતોને બાંધી લેવા કહ્યું. ખૂબ જ શાંતિથી, ધીરજથી સ્વામીશ્રીએ આ સ્થાનનાં દર્શન કર્યાં. થોડીવાર ધૂન કરી.

બપોર પછી ધર્મપિતા અને ભક્તિમાતાના ઓટા છે ત્યાં દર્શન કર્યાં. પ્રદક્ષિણા કરી અને દંડવત્ કર્યાં. સ્વામીશ્રી ભોમિયાને વારેવારે બોલાવે અને બધાં સ્થળોનો વિગતવાર ઇતિહાસ-મહિમા પૂછે.

થોડાક આગળ જતાં મહારાજે અસુર કાલિદત્તનો સંહાર કર્યો હતો તે સ્થળે જૂનાં વૃક્ષનાં દર્શન કરી દંડવત્ કર્યાં. દરેક પ્રસાદી સ્થળે સ્વામીશ્રી દંડવત્ કરતા અને સ્થળનો મહિમા સૌને સમજાવતા.

આગળ જતાં ત્રિપૂણિયું ખેતર તથા મીન-સરોવર જ્યાં મહારાજે માછીમારને સમાધિમાં નર્કનું દુઃખ બતાવી, માછલાં મારતાં રોક્યો, તે પ્રસાદીનાં સ્થળોનાં દર્શન કર્યાં.

પછી ગામમાં જતા મંદિરની પાછળના ભાગમાં જાંબુડાનું વૃક્ષ છે, જેની ઉપર ચડી મહારાજ જાંબુ જમ્યા હતા તે વૃક્ષનાં દર્શન કર્યાં. અહીં એક કૂવો છે. તેનું પાણી મંગાવી સ્વામીશ્રીએ પીધું.

થોડે દૂર ખાંપા તળાવડી છે. જ્યાં મહારાજને ઝાડ ઉપરથી પડતાં ખાંપો વાગેલો ત્યાં દર્શન કર્યાં. ને પાણી માથે ચઢાવ્યું અને બાજુમાં ઓટાનાં દર્શન કર્યાં.

છપૈયાના મંદિરના સ્થાનમાંથી વિદાય લઈને યાત્રાસંઘ નીકળ્યો. એ પછી રસ્તામાં દૂર ખેતરમાં પ્રસાદીના પીપળાની જગ્યા આવે છે. અહીં દર્શન કરવા સ્વામીશ્રી ઊતરતા હતા. દૂરના ગાડામાં સ્વામીશ્રીની ખુરશી હતી તે આવતાં વાર લાગી. ખુરશી આવી ત્યાં ગુણવંતભાઈ આવી પહોંચ્યા. એમણે કહ્યું : ‘સ્વામીશ્રીને નથી લઈ જવા.’

સ્વામીશ્રી આ વાત સાંભળી ગયા. તેથી એકદમ ભાવથી ગળગળા થઈને બોલી ઊઠ્યા : ‘સ્વામીશ્રીને દર્શન કરવાં છે. સ્વામીને જ પહેલાં જવું છે.’ એમ પોતે જાતે બોલ્યા ને આજીજી કરતા કહેવા લાગ્યા : ‘બાપા, દર્શન કરવા દો ને, ગુણુભાઈ, એટલી દયા કરો.’ શ્રીહરિ પ્રત્યેની સ્વામીશ્રીની પરાભક્તિનાં દર્શન આમ ક્યારેક સાકાર થતાં.

આ સ્થાન માટે સ્વામીશ્રીની આટલી બધી લાગણી જોઈને ઈશ્વરચરણ સ્વામીએ પૂછ્યું : ‘બાપા, આ મોટું તીરથ છે ?’

‘હા, આ બહુ મોટું તીરથ. અહીં મહારાજ પીપળે ચડેલા હતા. આપણને ખોળવા માટે’ કહી સ્વામીશ્રીએ સ્થાનનો મહિમા સમજાવ્યો.

સ્વામીશ્રી ખુરશીમાં બિરાજી જ્યાં પીપળો હતો તે જગ્યાએ પધાર્યા. અત્યારે પ્રસાદીનો પીપળો નથી માત્ર જગ્યા છે. એનાં દર્શન થયાં.

ઉત્તર પ્રદેશનાં પ્રસાદી સ્થાનોનો લાભ તો સ્વામીશ્રી યાત્રા પ્રસંગે જ લઈ શકતા. પણ ગુજરાત—સૌરાષ્ટ્રના પ્રદેશમાં તો વિચરણ દરમ્યાન વારંવાર લાભ મળતો. ગઢડા પધારે અને ત્યાં જેટલા દિવસ રહે એટલા દિવસ હંમેશાં જૂના મંદિરે તથા લક્ષ્મીવાડીએ દર્શને અચૂક પધારે અને એકે એક પ્રસાદીના સ્થળે દર્શન કરવા અવશ્ય જાય. દંડવત્ કરે. ભાવથી દર્શન કરે. ક્યારેક ઓછું રોકાવાનું હોય તો સાંજે ફરીવાર મંદિરે તથા લક્ષ્મીવાડીએ દર્શને જાય.

મંદિરમાં પહેલાં દરબારમાં લીમડાનાં દર્શન કરે. દંડવત્ કરે. લીમડાને બાથમાં લઈ ભેટે. પછી વાસુદેવનારાયણના ઓરડે દર્શન કરે. મૂર્તિને ધારી ધારીને નીરખે. ઢોલિયો, ગોળી, ગોખ, એકએક પ્રસાદીનો સ્પર્શ કરી દર્શન કરે. ઘણી વસ્તુઓ ઉપર રજોટી ચડી ગઈ હોય, તે હાથમાં આવે તો રાજી થાય ને આંખ ઉપર ને માથે ઘસે.

દાદાખાચરના ઓરડા ઉપર જ્યારે બીજાં છાપરાં ચડાવ્યાં અને જૂના ઓરડાના રક્ષણ માટે સુંદર વ્યવસ્થા કરી તે જોઈ સ્વામીશ્રી બહુ રાજી થયા હતા. અને આ પ્રકારે સારંગપુર, કારિયાણી તથા લોયામાં પણ પ્રસાદીના ઓરડાઓ ઉપર ઢાંકણ થઈ જાય ને તેના રક્ષણની વ્યવસ્થા થાય એમ પણ એ હંમેશાં શુભ સંકલ્પ કરતા. આથમણા બારના ઓરડા પણ લેવાઈ જાય અને લીમડા ફરતા બધા ઓરડાનાં ને ચોકનાં સરસ દર્શન થાય એમ પણ એ હંમેશાં મહારાજને પ્રાર્થના કરતા. ઘણીવાર બજાર તરફથી ઉગમણા બારના ઓરડાનાં ને પ્રસાદીના કૂવાનાં દર્શન કરવા જતા.

પાછળથી વાસુદેવનારાયણના ઓરડા પાસેના ખૂણાની સાંકડી બારીમાંથી સ્વામીશ્રી આથમણા બારના ઓરડાનાં દર્શન કરવા જતા. દરેક ઓરડામાં સિંહાસન અને મૂર્તિઓની ગોઠવણી પણ એમને ગમી ગઈ હતી

અને નીરખી નીરખીને દર્શન કરતા. એ જ રીતે ઉગમણા બારના ઓરડાનાં દર્શન કરતા. પહેલાં ઓરડાના દરવાજા પાસે મહારાજ જમવા બેસતા અને બાજુના બારણામાંથી (દીવાલમાં જડી દીધેલ છે) મૂળજી બ્રહ્મચારી થાળ લાવતા. એ સ્થળે પણ દંડવત્ કરી સૌને મહિમા સમજાવતા.

રસ્તામાં મહારાજ માણકી ઘોડી બાંધતા એ સ્થળે પગે લાગી અક્ષર ઓરડી પધારતા. અંધારું હોય છતાં જાળીમાંથી અંદર ઊંડે સુધી દર્શન કરવા પ્રયત્ન કરતા. જાણે મહારાજને સાક્ષાત્ હરતા-ફરતા નિહાળતા હોય એમ બહુ વખત સુધી ભાવવિભોર બની ઓરડીમાં જોઈ રહેતા. અક્ષરધામનો તખ્તો - ચિત્રપ્રતિમા જોવાનો પણ પ્રયત્ન કરતા. ક્યારેક કોઈ ભાવિક દરવાજો ઉઘાડીને અંદર દર્શન કરાવે, ત્યારે તો એમના આનંદનો પાર રહેતો નહીં. પ્રદક્ષિણા કરી ગંગાજળિયા કૂવાનાં પણ દર્શન કરવાનાં જ. પોતે એક હાથે પાઘ પકડી રાખે ને એક હાથે સેવકનો ટેકો લીધો હોય ને કૂવાની અંદર ઊંડે સુધી જોવાનો પ્રયત્ન કરે અને કહે : ‘અહીં મહારાજ માણકી ઉપર બેસીને દર્શન દે છે એમ સૌ કહે છે.’ ભગવાન સંબંધી આવી નાની નાની લોક માન્યતાઓ અને શ્રદ્ધાનો પણ એટલો જ આદર અને આસ્થા. પછી ઓરડી સામે બેસી શુભ સંકલ્પ કરી ધૂન કરાવે. જે કંઈ નવાં કાર્યો થતાં હોય, થવાનાં હોય તેને યાદ કરી ધૂન કરાવે. અહીં હરિભક્તો પાસે ઠાકોરજીનો પ્રસાદ મંગાવે ને તે પોતાને હાથે બધાને વહેંચે. પ્રસાદ વહેંચવામાં બહુ આનંદ. લેશમાત્ર કંટાળો નહીં.

મંદિરમાં ગોપીનાથજી મહારાજ તથા દરેક મૂર્તિનાં, પ્રદક્ષિણામાં હરિકૃષ્ણ મહારાજ અને પ્રસાદીની વસ્તુઓનાં ખૂબ ભાવથી દર્શન કરે. દરેક સ્થળે દંડવત્ તો કરવાનાં જ. પછી પ્રદક્ષિણાના પાછળના ભાગમાંથી બ્રહ્મચારીના આસને પધારે. અહીં સિંહાસનમાં મૂર્તિઓનાં દર્શન કરી, સભા-મંડપમાં સિંહાસનમાં દર્શન કરે અને પછી મંદિર સામે વચનામૃતની છત્રીનાં દર્શન કરી, લક્ષ્મીવાડી તરફ પ્રયાણ કરે. મંદિરમાં ફરતાં રસ્તામાં નાના-મોટા જે સંતો ઊભા હોય તે બધાયને બે હાથ જોડી, મસ્તક નમાવી પગે લાગવાની પણ એમને સહજ ટેવ હતી. કોઈ ગમે તે ભાવથી સામે જોઈ રહ્યા હોય, અનાદર દાખવે પણ સ્વામીશ્રીના આદરનો ભક્તિપૂર્ણ સ્રોત દરેક દિશામાં વણથંભ્યો વહી રહ્યો હોય. એને કોઈ ખાળી શકે નહીં.

લક્ષ્મીવાડીમાં પણ પ્રથમ મંદિરે, નિષ્કુળાનંદ સ્વામીની ઓરડીએ વિમાન મૂકેલું તે છત્રીએ, પાછળ ખૂણામાં ખેતરને છેડે, ખીજડે તથા બીજે છેડે કૂવા તરફના ખૂણે ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને મહારાજે દર્શન આપેલાં તે સ્થળે અચૂક દર્શને જવાનું. પછી ઉનાળાનો સખત તડકો પડતો હોય કે વરસાદ વરસતો હોય પણ દરેક સ્થળનાં દર્શનનો એમનો નિયમ સ્વામીશ્રી ચૂકતા નહીં. વિમાનવાળી છત્રીએ સ્વામીશ્રી થોડું બેસતા. શરૂઆતમાં અહીં છતનું કામ ચાલતું તે ઘણાં વર્ષો સુધી ખુલ્લું પડી રહેલું. કામ આગળ વધતું નહીં તે જોઈ સ્વામીશ્રીને દુઃખ થતું અને હંમેશાં પ્રાર્થના કરતા કે આ આરસની છતનું કામ, થાંભલા વગેરે જલદી થઈ જાય.

ગઢડા પાસે ઘેલા નદીને સામે કાંઠે રમાઘાટ પાસે એક ઘૂનો હતો તે સ્થળે પણ મહારાજ બહુ નહાયા છે એમ સ્વામીશ્રી કહેતા. ચોમાસા પછી પણ ત્યાં સારું પાણી રહેતું તેથી ઘણીવાર ત્યાં પણ નાહવા જતા. સંતો-હરિભક્તો સહિત ઘેલામાં સ્નાન કરવા જવું, પ્રસાદીનાં સ્થળોએ દર્શને જવું, કથા-કીર્તન કરવાં વગેરે કાર્યક્રમો સૌને ભગવત્ સન્મુખ કરવા સ્વામીશ્રી સતત યોજતા. ૧૯૫૭ના જૂન માસમાં સ્વામીશ્રી બે દિવસ માટે ગઢડા પધાર્યા હતા. એ વખતે હાથે ગુમડું નીકળવાને કારણે સ્વામીશ્રીને એ સ્થળે બે દિવસને બદલે સાત દિવસનો મુકામ કરવાનું થયું. ગુમડાની સતત વેદના છતાં સ્વામીશ્રી સાતે દિવસ ઘેલામાં સ્નાન કરવા પધાર્યા. બધાં પ્રસાદી સ્થાનોએ જઈ દર્શન કરતા, દંડવત્ તો ખરા જ. એક દિવસ વિનુ ભગતે આ પ્રસાદી સ્થાનોમાં સ્વામીશ્રીએ કરેલા દંડવત્ની સંખ્યા ગણતાં, તે ૧૫૦ની થઈ હતી !

ભાદરા મંદિરમાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની તૈયારીઓ ચાલતી હતી એ અરસામાં સ્વામીશ્રી ભાદરા પધાર્યા હતા. મહોત્સવ વખતે પાણીની તકલીફ ન રહે એ માટે ઊંડના નદીના સામેના કાંઠે કૂવો ગાળવાનું કાર્ય ચાલતું હતું. અને એ કૂવાના પાણીને આ બાજુ લાવી શકાય એટલા માટે નદીમાં પાઈપ લાઈન નાખવાનું કામ ચાલતું હતું. એ કામને નિહાળ્યા પછી સ્વામીશ્રી નદીને કિનારે શ્રીહરિ સ્નાન કરતા એ ઘાટ ઉપર વડલા નીચે પધાર્યા. વડલાને પ્રદક્ષિણા કરી દંડવત્ કર્યા. ‘હાલો ભેટીએ’ એમ બોલતાં બે આજાન

બાહુ પ્રસારી મહારાજની પ્રસાદીરૂપ વડલાને, જાણે મહારાજને જ ભેટતા હોય એવા ભાવથી બાથમાં લઈ ભેટ્યા. પછી ત્યાં જ છાંયે સભા કરી.

શ્રીજીમહારાજે એક રાતમાં ૫૦૦ સંતોને પરમહંસ દીક્ષા આપી એ સ્થાન (કાલવાણી) સ્વામીશ્રીને મન અતિ મહત્ત્વનું હતું. જ્યારે ત્યાં પધારે ત્યારે એમને એ સ્થળ ઉપર અચૂક જવાનું જ. સંપ્રદાયમાં સંતો વધે એવા શુભ સંકલ્પો કરી ધૂન કરવાની જ. એ સ્થાનનો સ્વામીશ્રીને અપ્રતિમ મહિમા. તે સ્થળ સાથે એકરૂપ થઈ જાય. જલદી ખસે નહીં. જાણે શ્રીહરિ સાથે આ સ્થાનમાં કોઈ વિશિષ્ટ તાદાત્મ્ય અનુભવતા ન હોય !

તા. ૨-૧-૫૯ના રોજ સ્વામીશ્રી સાથેનો સંતો અને હરિભક્તોનો સંઘ જેતલપુર આવ્યો. અહીંના મંદિરના સભામંડપમાં પધરાવવામાં આવેલી છે તે રાધાકૃષ્ણની મૂર્તિ મહારાજની પ્રસાદીની છે. શ્રીજીમહારાજને હસ્તે આ દેવ રોજ દૂધની કટોરી પી જતા. એ મૂર્તિનાં ભાવપૂર્વક દર્શન કરી, અન્ય પ્રસાદી સ્થાનો અને ચીજોનાં એટલા જ ભાવથી દર્શન કરવા લાગ્યા. શ્રીજીમહારાજ વનવિચરણ કરતા જેતલપુર પધાર્યા હતા અને ગંગામાને ઘેર રહ્યા હતા. મંદિરમાં જે ઓટો અને મહારાજનાં ચરણારવિદ પધરાવેલ છે તે સ્થાને ગંગામાનું ઘર હતું.

સંઘ ડભાણ ગયો. ત્યાંનું મંદિર શ્રીજીમહારાજનું મહાપ્રસાદીનું સ્થાન. મહારાજે અહીં યજ્ઞો કર્યા હતા. અનાદિમૂળ અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીત સ્વામીને અહીં દીક્ષા આપી હતી.

ત્યાંના મંદિરના સભામંડપમાં મહારાજની પ્રસાદીની પાટ છે. જેના ઉપર બેસી મહારાજ ઘણીવાર જમ્યા હતા. વળી ત્યાં પ્રસાદીનું ઢોલક પણ છે. એક હરિભક્ત ઢોલક વગાડતા હતા, પણ એમને બરાબર આવડતું ન હતું. તેથી મહારાજે એમને વગાડી બતાવ્યું અને કહ્યું : ‘આમ વગાડાય !’ તે પ્રસાદીનું ઢોલક પાટ પાસે જ રખાયું છે. સભામંડપને છેડે ડભાણમાં કરેલા યજ્ઞોમાં જે નલિકા વડે ઘી હોમાતું હતું, તે પ્રસાદીની નલિકા પણ છે.

મંદિરની વાડી છે. અહીં ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને દીક્ષા આપી તે મહત્ત્વનું પ્રસાદી સ્થાન છે. એ યજ્ઞકુંડના અવશેષો પણ વાડીમાં સાચવી રાખ્યા છે. વાડીમાં પ્રસાદીનો કૂવો પણ છે.

સંઘ વરતાલ ગયો. ત્યાં સૌ અક્ષરભવનમાં દર્શન કરવા ગયા. મહારાજની પ્રસાદીના ગુટકાના સાક્ષાત્ દર્શન કર્યાં. આ ગુટકો એ સંપ્રદાયનું શ્રીજીહસ્તાક્ષરથી લખાયેલું અણમોલ રત્ન છે. મહારાજની અક્ષર ઓરડી તેમજ ભગતજી મહારાજનાં પ્રસાદી સ્થાનનાં દર્શન કર્યાં. જ્યાં શાસ્ત્રીજી મહારાજનું આસન હતું તે દિવ્ય પ્રસાદી સ્થાનનાં પણ દર્શન કર્યાં.

પ્રસાદીનો લીમડો જેની નીચે બેસી મહારાજે વચનામૃત કહ્યાં હતાં તેમજ જે સ્થાનમાં બેસી મહારાજે શિક્ષાપત્રી આદિક ગ્રંથો લખાવ્યા હતા તે સર્વ સ્થાનનાં દર્શન કરી, જોબન પગીની પ્રસાદીની મેડીનાં દર્શન કરી જ્ઞાનબાગમાં આવ્યા.

એ પછી સભામંડપમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજના પ્રસાદીના ઓરડામાં બધે દર્શન કર્યાં.

સ્વામીશ્રી જો મોટર રસ્તે અમદાવાદથી ગુજરાત પ્રદેશમાં પધારતા હોય તો જેતલપુર અને ડભાણ દર્શન કરવા અવશ્ય રોકાય. દરેક જગ્યાએ બધાં જ પ્રસાદી સ્થાનોનાં શાંતિથી દર્શન કરે. આગળ ગમે તેટલો કાર્યક્રમ હોય પણ સ્વામીશ્રીની દર્શન પ્રવૃત્તિમાં એ જરાય બાધક નીવડી શકે નહીં. મંદિરના કોઠારીને મળે, હરિભક્તો પાસે થાળ કરાવે, પ્રસાદીનું જળ અંગીકાર કરે. આ એમનો ક્રમ બની ગયો હતો. મહારાજનાં પ્રસાદી ધામો સ્વામીશ્રીને મન સર્વસ્વ હતાં. જેતલપુરમાં તો સામે મહોલ ઉપર પણ પધારે અને પ્રસાદીના તળાવનું જળ માથે ચઢાવે. આવી એમની દર્શનની ટેક સૌને ભક્તિભાવથી ભીંજવી જતી હતી. દરેક વખતે દર્શનની અધિકથી અધિક ઉત્કંઠા અને નવીન ને નવીન શ્રદ્ધા ! એમની ભક્તિની પરિસીમાઓની કંઈ કલ્પના કરી શકાય એમ નહોતું.

ઈ. સ. ૧૯૬૩ના મે મહિનામાં સ્વામીશ્રી સંતો અને હરિભક્તો સાથે પંચતીર્થી કરવા ગોંડલથી નીકળી જેતપુર દર્શન કરી જૂનાગઢ પધાર્યા. તા. ૯-૫-૬૩ના રોજ વેરાવળ આવ્યા અને મુંબઈથી યાત્રા માટે વેરાવળ આવી પહોંચેલા સંતોને સાથે લીધા. તા. ૧૦મીએ સોમનાથનાં દર્શન કર્યા પછી સ્વામીશ્રીએ બધાં તીર્થોનાં દર્શન કરાવી સંતોને એ તીર્થોનો વિગતવાર

પરિચય આપી એમના મહિમાથી વાકેફ કર્યા. કેશોદમાં દર્શન કરી ધારશીભાઈના પ્રસાદીના ઘરનાં દર્શન કરી સ્વામીશ્રી સૌને માંગરોળ લાવ્યા. અહીં સ્વામીશ્રી દરેક પ્રસાદીના સ્થાને લેખ વંચાવે ને રસપૂર્વક ભક્તિભાવથી સાંભળે. અહીં મંદિરમાં ગોદડી, પથ્થર, પાટ તથા મહારાજની પ્રસાદીની મૂર્તિ છે. તેનાં દર્શન કરી ગોરધનભાઈના ઘરનાં દર્શન કર્યા. મહારાજે પર્વતભાઈને ચોવીસ અવતારનાં દર્શન કરાવી, પોતાની મૂર્તિમાં લીન કરી, સર્વોપરીપણાનો નિશ્ચય કરાવ્યો હતો. ત્યાંથી ડોસાવાવ આવ્યા. અહીં મહારાજ સરજૂદાસના નામે ઓળખાતા. સ્વામીશ્રી કહે, ‘અહીં શાસ્ત્રીજી મહારાજ બે વખત બેઠા હતા.’

પછી હકા ખાયર પાસે વાતો કરાવી ત્યાંથી જ્ઞાન વાવે પધાર્યા. બધાને પ્રસાદીનું જળ ચડાવ્યું. ત્યાં લેખ વંચાવ્યો. અહીં મગ્નિરામને સાધુ કર્યા હતા. મહારાજે પોતાના સોનેરી મંડિલ ઉપર ગારના ટોપલા ઉપાડી આ વાવનું ભર્યું કરી હજારો બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા હતા.

ત્યાંના બ્રાહ્મણોએ પૂછ્યું : ‘તમારું દૂધ કહો, પછી જમીએ.’ ત્યારે મહારાજે સૌને તેમના ઇષ્ટદેવ રૂપે દર્શન કરાવ્યાં. તે દેવોએ કહ્યું : ‘આ અક્ષરાતીત પુરુષોત્તમ છે. તેનો નિશ્ચય કરો.’ ત્યાંના નવાબ બદરૂદ્દીનને મહારાજે સમાધિ કરાવીને અક્ષરધામનું સુખ બતાવ્યું. ત્યારે નવાબે પૂછ્યું : ‘આવું સુખ મૂકી તમે અહીં કેમ આવ્યા ?’ ત્યારે મહારાજે અહીં આવ્યા’ના પોતાના છ હેતુ કહ્યા. વળી, લવિંગિયાં મરચાંનો ગોળો કરી અહીં જમેલા. અહીં પ્રસાદીની આમલીનાં દર્શન કરી સાંજે છ વાગે યાત્રીસંઘ લોજ પહોંચ્યો.

લોજની ભૂમિમાં મહારાજ અડવાણે પગે ફરેલા. બીજે સ્થાનોએ હાથી-અંબાડીએ ફરેલા. મહારાજ વનવિચરણ કરતાં કાઠિયાવાડમાં પ્રવેશતી વખતે સૌ પ્રથમ અહીં લોજની વાવ ઉપર સંવત ૧૮૫૬, શ્રાવણ વદ ૬ ને દિવસે પથ્થર ઉપર બિરાજેલા, જે હાલ નીલકંઠી શિલા કહેવાય છે. ત્યાં દેરીમાં સ્વામીશ્રીએ પ્રદક્ષિણા, દંડવત્ કર્યા. આ મુક્તિવાવ કહેવાય છે. અહીં જ મહારાજ સુખાનંદ મુનિને મળેલા. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘વાવમાં જતાં-આવતાં ૧૧૦ પગથિયાં છે.’ પછી સર્વને માથે પ્રસાદીજળ ચઢાવ્યું.

એ પછી મહારાજે ૧૮ મણ ચીભડાંની ગાંસડી ઉતારી હતી તે, તથા ગોખલો પૂર્યો હતો તે જગાનાં દર્શન કર્યા.

લોજથી પંચાળા પધારીને ત્યાંનો મહિમા સ્વામીશ્રીએ સંતો-હરિભક્તોને સમજાવ્યો : ‘આ ઓરડામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ ઊતરતા... મહારાજે ગુણાતીત સ્વામીને તિલક કરીને સૌને બતાવેલા કે ‘આ અમારા તિલક છે.’

અહીં શાસ્ત્રી ઉત્તમચરણદાસજીએ સાથે ફરીને બધાં પ્રસાદી સ્થાનનાં દર્શન કરાવ્યાં.

સ્વામીશ્રી બધે સ્થાને સૌને માથે જળ છાંટતા, પણ અહીં સાબળી નદીએ દર્શને આવ્યા ત્યારે કહે, ‘મહાપ્રસાદીનું સ્થાન છે. છંટાય નહીં, ચઢાવવું છે.’ એમ કહી દરેકને માથે જળ ચઢાવ્યું. અહીં મહારાજની પ્રસાદીની શિલા છે. ત્યાં બેસવાનું કહ્યું ત્યારે સ્વામીશ્રીએ ના કહી અને ઠાકોરજીને પધરાવ્યા.

પીપલાણા જતાં રસ્તામાં સોરઠ-વંથળીના મંદિરમાં જેની નીચે બેસી ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ કલ્યાણભાઈને કહેલું કે ‘આ બેઠું તે અક્ષર છે.’ તે થાંભલાનાં દર્શન કર્યાં.

પછી સૂર્યકુંડનો રસ્તો શોધી ત્યાં ગયા. ઘણીવાર સ્વામીશ્રી આને બ્રહ્મકુંડ કહેતા. કુંડ આગળ ઊભા રહી, પાણી મંગાવી બધાને માથે ચઢાવ્યું. પછી વાત કરી કે ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાથે હું અહીં આવ્યો ત્યારે આ (કુંડના ડાબી બાજુના) ગોખલામાં માળા ભૂલી ગયેલો. ચાલ્યા પછી યાદ આવ્યું ત્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજ કહે, ‘ભલે ત્યાં પડી રહી. બીજા ફેરવશે.’ આ કુંડમાં મહારાજ વર્ણી રૂપે નાહેલા અને અહીં સદાવ્રત જમ્યા હતા.’

બાદ મેઘપુર પધાર્યા. મંદિરમાં તથા લાડકીબાઈના ઘર વગેરે પ્રસાદી સ્થાનોનાં દર્શન કર્યાં. ગામથી અડધો માઈલ દૂર કૂવો છે, ત્યાં રામાનંદ સ્વામી તથા મહારાજ નહાયા છે, ત્યાં પધાર્યા. મહારાજ માણાવદરથી ડૂબકી મારી મેઘપુરમાં અહીં નીકળેલા.

સ્વામીશ્રી કહે, ‘કૂવામાંથી કોશ કોશ ખેંચી પાણી કાઢો.’ બળદ નહોતા તેથી સંતોએ કોશ ખેંચ્યો ને પ્રસાદીનું જળ સૌને માથે ચઢાવ્યું. હજુ સંતોષ ન થતાં સ્વામીશ્રી કહે, ‘કૂવાનાં જળનાં દર્શન કરવાં છે.’ તેથી કૂવા પાસેના ખાડામાં ઊતરી જળનાં દર્શન કર્યાં. ઉપર આવી ભટ્ટેશાને લઈને ફરીથી ગયા, ને કહે, ‘આ વાવ હતી અને કોશની સામેની જગાથી મહારાજ ધૂબકો મારતા. દિવ્ય લીલા કરતા.’

સ્વામીશ્રીની આટલી ઉત્સુકતા અને દર્શનની તાલાવેલી ઉપરથી લાગે

કે એ આજે પણ આ જ સ્થળે મહારાજને પ્રત્યક્ષ લીલા કરતાં નિહાળી રહ્યા છે.

એ પછી પીપલાણા થઈને આખા પધાર્યા અને ત્યાં પણ પ્રસાદી સ્થાનોનાં દર્શન કર્યાં.

આ પંચતીર્થી દરમ્યાન સ્વામીશ્રી સંઘ સાથે વરજાંગ જાળિયા પધાર્યા ત્યારે પ્રસાદી સ્થાનોનાં દર્શન કર્યાં. ગામ બહાર પ્રસાદીની આંબલી છે. અહીં ઓટો ઘણો ઊંચો છે. સ્વામીશ્રી કહે, ‘આપણે ઉપર દર્શન કરવાં છે.’ આંબલીનું મૂળિયું ફૂટેલું તેના ઉપર પગ રાખી ઉપર ચડી ગયા. પ્રદક્ષિણા કરી, ત્યાં એક પથ્થર બતાવી કહે, ‘અહીં શાસ્ત્રીજી મહારાજ બેઠેલા.’ એ જગ્યા ઉપર સ્વામીશ્રીએ પૂજાનું પ્રસાદીનું પુષ્પ ગાતરિયે બાંધી રાખ્યું હતું તે ચડાવ્યું.

ત્યાર પછી ઉપલેટા પધાર્યા. અને ઉપલેટાથી ધોરાજી જતાં રસ્તે પુલ આગળ કદમના ઝાડ નીચે મહારાજ નાહતા તે સ્થાનનાં દર્શન કરી ધોરાજી પધાર્યા અને મંદિરે દર્શન કર્યાં.

એ પછી ફણેણી જવા માટે યાત્રા આરંભી ત્યારે લાલવડ પહોંચતાં અંધારું થઈ ગયું હતું. છતાં સ્વામીશ્રી કહે, ‘ફણેણી જવું જ છે.’ રાત્રે ૮-૩૦ વાગે ફણેણી પહોંચ્યા. મંદિરે દર્શન કર્યાં. અહીં રામાનંદ સ્વામીએ જે સ્થળે દેહત્યાગ કર્યો હતો એ વાડી અડધો માઈલ દૂર છે. ત્યાં અંધારામાં પેટ્રોમેક્સ લઈને દર્શને પધાર્યા.

એ પછી રાત્રે અગિયાર વાગે ગોંડલ આવી પહોંચ્યા.

કચ્છ અને હાલારની પંચતીર્થીઓ વખતે પણ પ્રસાદી સ્થાનોનાં દર્શન માટે સ્વામીશ્રીનો એ જ ઉમળકો, એ જ ભાવ અને એ જ ભક્તિ !

પોતાના એક આદેશથી દીક્ષા લઈને તત્કાલ આવી પહોંચેલા અઢાર સંતોને આવકારવા એક ગાઉથી દંડવત્ કરતા સંતો તરફ જઈ રહેલા મહારાજ અને સામેથી એવી જ રીતે દંડવત્ કરતા આવી રહેલા સંતો ! કચ્છનું આ સ્થળ સ્વામીશ્રીના હૈયામાં એક મહાપ્રસાદી સ્થાન તરીકે પ્રકાશી રહ્યું હોય એમાં તો કોઈ આશ્ચર્ય ન હોય પણ એ સ્થળનો મહિમા સાંભળ્યા પછી ધર્મ કે સંપ્રદાયના નિરપેક્ષપણે કોઈપણ માનવીની સ્મૃતિમાં, એ

સ્થળનાં સાક્ષાત્ દર્શન ન થયાં હોય તો પણ અવિચળ સ્થાન પામ્યા વગર રહે ખરું ?

અને હાલારની પંચતીર્થી વખતે શેખપાટમાં નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ ઘડેલા લાકડાના પૈડાની આરતી ઉતારતા સ્વામીશ્રીની મૂર્તિ આપણા હૈયામાંય એક અવિચળ સ્થાન પામ્યા વિના ન રહે. એક ભક્ત-સંત-કવિનો આવો મહિમા કરતા સ્વામીશ્રીએ સંપ્રદાયની કેટલી મોટી સેવા કરી છે એ કંઈ સઘ પામી લઈ શકાય એવી વાત નથી !

પ્રસાદીના અવશેષો અતીતને પુનર્જીવિત કરીને કેટકેટલી ગાથાઓ આપણા હૈયામાં સંક્રાન્ત કરે છે ! પ્રવચન, ઉપદેશ, ગ્રંથ, ગ્રંથ ઉપરનાં ભાષ્ય વગેરેની શક્તિની જ્યાં મર્યાદા આવી જાય ત્યાં આ પ્રસાદીના અવશેષો અનેક ભાવોને ચિત્તમાં પ્રત્યાયિત કરીને એનો ભારે વિસ્તાર કરે છે. અને ઊર્ધ્વનાં કોઈ અગોચર શિખરો ઉપર એને લઈ જઈને કશાક ઐશ્વર્યનું દર્શન કરાવે છે. વિશ્વનાં કોઈ ગૂઢ રહસ્યો છતાં કરે છે. એ જ તો પ્રસાદી સ્થાન અને પ્રસાદીના અવશેષોનો મહિમા !

આવા મહિમાવંત કોઈ પ્રસાદી સ્થાનની અવગણના કે એને કંઈ નુકસાન થયાનું જાણીને સ્વામીશ્રીને અપાર વેદના થતી. એવા માઠા સમાચાર એમના ઉપર એક કારમા ઘા સમાન થઈ પડતા.

જૂનાગઢમાં સ્વામિનારાયણ મંદિરની એક સદી પહેલાંની બંધાયેલી પ્રાસાદિક હવેલી બળીને ખાખ થઈ ગઈ. આ સમાચાર છાપામાં વાંચી એક યુવકે તા. ૨૪-૧૧-૭૦ના રોજ વહેલી સવારે દોડતાં આવીને સ્વામીશ્રીને આ દુઃખદ બીના જણાવી. જાણે વીજળી પડી હોય એવું અસહ્ય દુઃખ સ્વામીશ્રીને થયું. અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના પ્રલય સમયે પણ જેનું રૂંવાડું ફરકતું નહોતું તે જ આ મૂર્તિએ કાષ્ઠની એક જૂની-પુરાણી હવેલીના વિનાશથી અકથ્ય વેદના અનુભવી.

અનાદિ અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ રાત-દિવસ દેખરેખ રાખી જે હવેલી બંધાવી, બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રાગજીભક્ત, જાગાસ્વામી અને બીજા અનેક મુક્તોએ જે હવેલીમાં શ્રમયજ્ઞ કરી પ્રાણ રેડ્યા, વર્ષો સુધી જ્યાં ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ કથા-વાર્તાનો રંગ જમાવ્યો, તે નિર્ગુણભાવ પામેલી આ હવેલી

આજે ભસ્મીભૂત થઈ ગઈ ! આ કડવો ઘૂંટડો સ્વામીશ્રીના ગળે કેમ ઊતરે ? એમના મુખમાંથી શબ્દો સરી પડ્યા : ‘ચિંતામણિ ગઈ !’

ચૌદ વર્ષના ઝીણા ભગતે દાયકાઓ પહેલાં સૌ પ્રથમ આ જ મંદિરમાં પગ મૂક્યો હતો. ગુરુ કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામીની હૂંફમાં આ જ હવેલીમાં નિવાસ કર્યો હતો. નીચેના સભામંડપમાં દાખલ થતાં ડાબી બાજુએ પાછળની સ્તંભપંક્તિમાં બરાબર છઠ્ઠો થાંભલો, જ્યાં એમનું આસન. બીજા પણ મહાપુરુષો જેવા કે સદ્ગુરુ બાળમુકુન્દદાસ સ્વામી, યોગેશ્વર સ્વામી, કૃષ્ણચરણદાસ સ્વામી, માધવચરણદાસ સ્વામી, નારાયણદાસ સ્વામી, જાગા સ્વામી જેમણે આ જ હવેલીમાં નિવાસ કરેલો. જેની ગારમાટીની રજેરજ સુવર્ણરજ કરતાં પણ અનંતગણી મૂલ્યવાન લેખી શકાય તે હવેલી નિખ્રાણ થતાં સ્વામીશ્રીને વજ્રપાત સમો આંચકો લાગ્યો. અનેક પ્રસંગો સંભારી સ્વામીશ્રીએ હવેલીની અને ગુણાતીતાનંદ સ્વામીની સ્મૃતિ કરી.

પછી તો જૂનાગઢથી જે કોઈ આવે તેને હવેલીના સમાચાર પૂછે ‘ક્યારે બળી ? કેમ બળી ?’ એવા અનેક પ્રશ્નો પૂછે. હવેલીનો કોઈ ભાગ બચી ગયો છે કે કેમ એ જાણવાની એમને ઉત્સુકતા હતી.

મુંબઈથી છગનભાઈ તથા કેશવચંદ્ર અમીન સ્વામીશ્રીનાં દર્શને આવ્યા. સ્વામીશ્રીએ એમને જૂનાગઢ મોકલ્યા અને હવેલીની કંઈક અવશેષ-પ્રસાદી લઈ આવવા આજ્ઞા કરી. ખાસ કરીને ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનું જ્યાં આસન હતું તે સ્થળના અવશેષો લાવવા કહ્યું. પાછા ફરતાં તેઓ બળી ગયેલાં લાકડાં, પથ્થર વગેરે લઈ આવ્યા. સ્વામીશ્રીએ એ બધું માથે ચઢાવ્યું, આંખે અડાડ્યું. સાક્ષાત્ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને મળતા હોય એ જ ભાવ ! સ્વામીશ્રીની આંખમાં ઝળઝળિયાં આવ્યાં. દરેક હરિભક્તને પણ આ મહા-પ્રસાદીનો સ્પર્શ કરાવી પાવન કર્યા. બળી ગયેલા થાંભલાનું એક લાકડું હતું તે સભામંડપમાં જ્યાં સિંહાસન છે ત્યાં મુકાવ્યું, જેથી રોજ એનાં દર્શન થાય. અહીં મહારાજની પ્રસાદીનું છપૈયાના પીપળાનું નાનું થડ મૂકેલું છે. તેની સાથે જ આ હવેલીનું લાકડું બંધાવ્યું. વળી, બીજા અવશેષો હતા તે પણ બાંધીને પ્રસાદીના કબાટમાં મુકાવ્યા અને તેની નાની નાની પોટલીઓ બંધાવી. દેશમાં તેમજ આફ્રિકા, લંડન અમેરિકાનાં મંદિરોમાં મોકલાવી. હરિભક્તોને પણ હવેલીના અવશેષો પ્રસાદીરૂપે સાચવવા આપ્યા.

આ ઘટનાથી સ્વામીશ્રીને અંતરમાં ઘણું જ દુઃખ થયું હતું. ને પોતે બોલી ગયા કે ‘મહારાજ આ સહન નહીં કરે.’ ત્યાર પછી તો દિવસો સુધી આ બાબતનો શોક સ્વામીશ્રીએ અનેક હરિભક્તો આગળ વ્યક્ત કર્યો હતો. અને આ વાત સંભારતા પોતે ઘણા અસ્વસ્થ બની જતા.

૨૨

ઐશ્વર્ય

સ્વામીશ્રીના લોકોત્તર વ્યક્તિત્વમાં શ્રદ્ધાળુને ભરપૂર ઐશ્વર્યનાં દર્શન થતાં. એમનાં દર્શનથી, એમની વાણીથી, ભક્ત ઉપર પડતી કે સ્થિર થતી એમની દૃષ્ટિથી એક દિવ્ય શાંતિની અનુભૂતિ ભક્તને થતી.

સ્વામીશ્રીના સર્વોચ્ચ અને સર્વાંગ દિવ્ય વ્યક્તિત્વમાં અગમ્ય અને અનિર્વચનીય અલૌકિક તત્ત્વો દૃષ્ટિગોચર થતાં. તેમાંય ઊડીને આંખે વળગે એવી એમની અદ્ભુત મુખછબીમાં એમના મુક્ત હાસ્યવિનોદમાં, અતિ પ્રેમાળ વિનમ્ર ભાવોનું અને વાત્સલ્યનું દર્શન થતું. એમના નિઃસ્વાર્થ અને નિર્વ્યાજ પ્રેમને લીધે કેટલાયને જીવનમાં આશા અને ઉલ્લાસની કેડીઓ લાધી હતી. ઘણા બધાએ એમના આ પ્રેમનું અમીપાન કરી જીવનને સાર્થક બનાવી દીધું. પ્રભાતના સુકુમાર ઉજાસમાં ચંચળ બાળકો કે તોફાને ચઢેલા મધદરિયાની સફર ખેડતા યુવાનો, સુખ-દુઃખ અને આપત્તિ-વિપત્તિની હારમાળામાં સોયની તીક્ષ્ણ અણીમાં પરોવાઈને-સહન કરીને રીઢા બનેલા પ્રૌઢો કે જીવનને આરે આવીને જર્જરિત જીવન પસાર કરતા વૃદ્ધોના ઉજડી ગયેલા બાગમાં સ્વામીશ્રીના દિવ્ય પ્રેમની સૌરભ પ્રસરી જતી. એમની સેવા-ભક્તિની, એમની અદ્ભુત પ્રેમભક્તિની મહત્તા જગત કદાચ જલદી નહીં જાણી શકે, પરંતુ આગળ કદમ માંડતું ભવિષ્ય જરૂર એમની સમગ્ર શક્તિની ચમત્કૃતિ બનીને વર્તમાન સમક્ષ ઊભું રહેશે. ત્યારે જ સૌને સ્વામીશ્રીની આ

દિવ્ય શક્તિનો પૂરો પરિચય થશે. અથાક પરિશ્રમ લઈને વિચરણ કરી ગયેલા આ દિવ્યપુરુષનો મહિમા પામવો સહેલ નથી.

સ્વામીશ્રીની લોકોત્તર પ્રતિભા અને દિવ્યતાનાં દર્શન કેટલાક અધિકારી મહાનુભાવાને થતાં ત્યારે એ મોહક છવિમાં તેઓ મુગ્ધ થઈ જતા.

તા. ૧-૮-૬૪ના રોજ સ્વામીશ્રી વડતાલ થઈ વિદ્યાનગર પધાર્યા. રામકૃષ્ણ મિશન હોલમાં સારી સત્સંગ સભા થઈ. ત્યાંના સંચાલક અને ચારુતર કેળવણી મંડળના મંત્રી નટવરલાલ દવેએ આ સભા ગોઠવેલી. બીજે દિવસે વહેલી સવારે તેઓ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન આવ્યા. સ્વામીશ્રી પૂજા કરીને ઊઠ્યા એટલે તેમને આશીર્વાદનો થાપો માર્યો. સ્વામીશ્રીને એમણે કહ્યું : ‘આપનામાં મને રામકૃષ્ણ પરમહંસનાં દર્શન થાય છે. આપનું મુખારવિંદ તેમજ જીવન સંપૂર્ણ રામકૃષ્ણદેવ જેવું છે. આપ જેવા સંતની ઉપસ્થિતિથી ગુજરાતે ગૌરવ લેવું જોઈએ.’

સ્વામીશ્રી હસી પડ્યા અને સહજ ભાવે બોલ્યા : ‘આપ બુદ્ધિશાળી તે ઓળખી ગયા.’

ઈ. સ. ૧૯૭૦માં સ્વામીશ્રી આફ્રિકાથી લંડન પધાર્યા ત્યારે ‘સન્ડે ટાઈમ્સ’માં સ્વામીશ્રીના સમાચાર છપાયા. એ પછી ઘણા પત્રકારો સ્વામીશ્રીના ઉતારે આવતા. તા. ૨-૬-૭૦ના રોજ સવારે ૧૧ વાગે ન્યુઝ એજન્સીના રિપોર્ટર મિ. ડેવિસ આવ્યા. એમણે સ્વામીશ્રીને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. એમાં એક પ્રશ્ન આવો પૂછ્યો : ‘સામાન્ય લોકો ઉપર આપનો શો પ્રભાવ છે ? સર્વ જીવોના અંતર્યામી આપ કેવી રીતે છો ?’

સ્વામીશ્રીએ ઉત્તર આપ્યો : ‘એવું ઐશ્વર્ય શ્રીજીમહારાજે કોઈને આપ્યું નથી પોતાની પાસે જ હતું. ભગતજી મહારાજને તથા અમારા ગુરુ શાસ્ત્રીજી મહારાજને આપેલું હતું. ત્યાર પછી સર્વજનને રાજી કરવા કથાવાર્તા કરવાનું ઐશ્વર્ય આપ્યું, બીજું નથી.’

એકવાર મુંબઈમાં કપોળવાડીમાં પૂજા કરી વચનામૃત ગ. અં. ૨ સમજાવતાં સ્વામીશ્રી બોલ્યા :

“આ વચનામૃતમાં મહારાજે ગુણાતીતને ઓળખાવ્યા. સત્પુરુષની ઓળખાણ પડે તે માટે લાંબી વાત કરવી પડે. બધા મહારાજને જ સદ્ગુરુ સમજતા, ગુણાતીતને સદ્ગુરુ ન સમજે.

“હમણાં કોઈ વાત કરે કે ‘સમુદ્રને કિનારે પાંચ પાંડવ આવ્યા છે, પાંચ હાથ લાંબા !’ તો સૌ દોડે. રાજકોટમાં નળ તૂટ્યો ને ખબર ન રહી. તો કહે, ‘ગંગા ફૂટી !’ બધા દોડ્યા. જામનગરમાં મુસલમાન ક્ષય મટાડે છે એવું સાંભળ્યું કે સૌ દોડ્યા.’ પણ અક્ષરધામના ગુણાતીત અહીં બેઠા છે તે આશ્ચર્ય નથી થતું.

‘બાપનો વંશ દીકરો. મહારાજનો વંશ સત્પુરુષ. એકલા મહારાજને સમજે તો શો વાંધો ? ના, તેમના ભેગા સત્પુરુષને સમજાવવા પડે. અત્યારેય ગુણાતીત નથી સમજાતા. દિશામોડ છે તે ઉગમણું, આથમણું ક્યાંથી સૂઝે ? સમીપમાં રહે ને મનુષ્યભાવ ન આવે તેવા થોડા.”

ઉપર જોયું તેમ સ્વામીશ્રી કોઈકવાર પોતાની દિવ્યતાનો નિખાલસ એકરાર કરી દેતા - એમણે નટવરલાલ દવેને કહ્યું : ‘આપ બુદ્ધિશાળી તે ઓળખી ગયા.’ પણ ક્યારેક એ દિવ્યતાને ઢાંકી મર્યાદિત સ્વરૂપની દેખાડતા. એમણે પેલા પત્રકારને કહ્યું : ‘શ્રીજીમહારાજે ઐશ્વર્ય ભગતજી મહારાજ તથા શાસ્ત્રીજી મહારાજને આપ્યું હતું. અમને કથાવાર્તા કરવાનું ઐશ્વર્ય આપ્યું, બીજું નથી.’ કપોળવાડીમાં સ્વામીશ્રીએ ગુણાતીતનો મહિમા કહીને ‘બાપનો વંશ દીકરો, મહારાજનો વંશ સત્પુરુષ, સૂત્રમાં ઘણું રહસ્ય છતું કર્યું છે.’

સ્વામીશ્રીનું દિવ્યપણું ક્યારેક એક યા બીજા સ્વરૂપે પ્રગટતું. હરિભક્તોના દુઃખનિવારણ માટે અને તેમના મનોરથોની સિદ્ધિ માટે સ્વામીશ્રી સૌને અક્ષરદેરીની મહાપૂજાની માનતા આપતા. આ રીતે અક્ષર-મંદિર ગોંડલની સેવા એ સૌ પાસે કરાવતા. એ વખતે ગઢડા મંદિરનું કામ હજુ ચાલુ હતું. બીજાં મંદિરોમાં પણ નાનાંમોટાં કામ ચાલુ રહેતાં. દરેક મંદિરમાં કોઠારીઓને આર્થિક ભીંસ રહેતી તેથી ઘણા સંતોના મનમાં થતું કે યોગીજી મહારાજ ઘણીખરી સેવા ગોંડલ લઈ જાય છે. બીજાં મંદિરોના નિભાવનો વિચાર કરતા નથી. વાસ્તવમાં તો સમગ્ર સત્સંગમાં જ્યાં જે કોઈ સેવા કરતા તે કેવળ સ્વામીશ્રીને રાજી કરવા જ કરતા. તેથી એમના

પ્રતાપથી જ મંદિરનો વ્યવહાર ચાલતો હતો એ સૌ ભૂલી જતા હતા. સ્વામીશ્રીએ ધારણ કરેલી ગરીબ પ્રકૃતિને લીધે પ્રસંગ આવ્યે ઘણા સંતો-હરિભક્તો એમને સંભળાવતા કે તમે ગોંડલનું વધુ ખેંચો છો. સ્વામીશ્રી આ બધું સાંભળી રહેતા.

એકવાર કેટલાક સંતોની ભંભેરણીથી જ્ઞાનવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ નાના અક્ષર સ્વામીએ પણ સેવા અંગે સ્વામીશ્રીને ટકોર કરી. એ વિવેક ચૂકી ગયા. જેમના દ્વારા સાક્ષાત્ શ્રીજીમહારાજ પૃથ્વી ઉપર પ્રગટ છે એવા ગુણાતીત સ્વરૂપ સંતની ક્રિયામાં દોષ પરઠી એમને બે વેણ કહ્યાં. સ્વામીશ્રી કશું બોલ્યા નહીં. સાંભળી રહ્યા. પણ એ રાત્રે શાસ્ત્રીજી મહારાજે અક્ષર સ્વામીને સ્વપ્નામાં દર્શન દીધાં ને ઠપકો આપ્યો : ‘જોગી જેવા સાધુને તમે કેમ દુભવ્યા ?’ અક્ષર સ્વામીએ ઘણી માફી માગી, ‘સ્વામી ! ભૂલ થઈ ગઈ.’ શાસ્ત્રીજી મહારાજે એમને પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે ૫૧ ઉપવાસ કરવા કહ્યું. ત્યાં અક્ષર સ્વામીની આંખ ખૂલી ગઈ. તેમને અંતરમાં ઘણી બળતરા થઈ. તેમણે સ્વામીની ઘણી માફી માગી. નારિયેળ તથા સાકરનો પડો એમના ચરણોમાં ધરી પૂજા કરી. સ્વામીશ્રી તો જાણે કંઈ બન્યું જ નથી એમ પૂર્વવત્ હસતા જ રહ્યા. મુંબઈમાં તેમણે ૫૧ ઉપવાસ પૂરા કર્યા પછી તો યોગીજી મહારાજના અપરંપાર મહિમાની વાતો એ હરિભક્તો સમક્ષ કરવા લાગ્યા.

શેઠ સોમાભાઈ કશીભાઈ (સી. સોમાભાઈ ચા વાળા) ધંધાર્થે અમદાવાદમાં રહેતા. તેઓ પ્રથમ રણછોડજી, શિવજી અને છેલ્લે માતાજીના ઉપાસક બન્યા હતા. આણંદના ઈશ્વરભાઈ મસાલાવાળાના તેઓ સંબંધી થાય. તેમના આગ્રહથી તેઓ સ્વામીશ્રીના દર્શને આવ્યા. પ્રથમ દર્શને જ એ સ્વામીશ્રીની અસાધારણ પ્રતિભામાં અંજાયા. ઘેર સ્વામીશ્રીની પધરામણી કરાવી એ વખતે એમણે સંકલ્પ કર્યો કે આપણે અમુક સેવા કરવી છે. પરંતુ ઈશ્વરભાઈએ એમને સ્વામીશ્રીનો મહિમા કહી સ્વામીશ્રી અંતર્યામી છે એવું સમજાવ્યું હતું. તેથી સોમાભાઈને પરીક્ષા કરવાનું મન થયું.

સ્વામીશ્રીની પધરામણીથી ઘરમાં દિવ્ય વાતાવરણ પ્રસરી ગયું. સ્વામીશ્રીએ દુકાન, ધંધા અંગે પૂછપરછ કરી આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું, ‘દુકાનો ઘણી વધી જશે ને ધંધો સારો ચાલશે. અક્ષરદેરીએ સેવા કરતા રહેશો.’

પૂજા પછી સેવા માટે સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું ત્યારે એમણે હસતાં હસતાં સોમાભાઈના મનમાં જે વિચાર હતો તે જ જણાવ્યો. સોમાભાઈને પ્રતીતિ થઈ ગઈ કે ‘સ્વામીશ્રી અંતર્યામી ખરા !’ સ્વામીશ્રીની રમણીય મૂર્તિ એમના અંતરમાં ઊતરી ગઈ. આ પછી એ ખૂબ જ નિષ્ઠાવાળા ભક્ત થયા અને સત્સંગમાં એમણે ઘણી સેવા કરી.

સોજિત્રાના મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ સારંગપુર સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરવા આવ્યા હતા. આમ તો એમને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજનો યોગ થયેલો પરંતુ ૧૯૩૦માં ઈંગ્લેન્ડમાં એન્જિનિયર થઈને આવ્યા તે દરમ્યાન વિચારધારા બદલાયેલી. વળી મહર્ષિ અરવિંદના પ્રખર અનુયાયી તેમજ રમણ મહર્ષિ, સ્વામી શિવાનંદજી તથા યોગી કૃષ્ણપ્રેમના સંસર્ગમાં પણ આવ્યા હતા. તેમને સ્વામીશ્રીનાં પ્રથમ દર્શને જ વિરલ અનુભૂતિ થઈ.

આ વખતે હર્ષદભાઈ દવે, રમણભાઈ અંબાલાલ તથા સૂર્યકાન્તભાઈ પણ તેમની સાથે હતા. બપોરે સ્વામીશ્રી સાથે પ્રથમ મુલાકાતનો લાભ મળ્યો. હર્ષદભાઈએ જ્યારે વાત કરી કે મગનભાઈ યોગ વિષે પણ જાણે છે, ત્યારે સ્વામીશ્રીએ રાજીપો બતાવતાં કહ્યું : ‘બપોરે એમને શાસ્ત્રીજી મહારાજની રૂમમાં બેસાડજો.’

બપોરે ત્રણ વાગ્યાના સુમારે એ હર્ષદભાઈ સાથે શાસ્ત્રીજી મહારાજના ઓરડામાં બેઠા. બારણું બંધ કર્યું. જાણે વાતાવરણ બદલાવા લાગ્યું. મગનભાઈને થયું કે પોતે શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજ બંનેના દિવ્ય સાન્નિધ્યમાં બેઠા છે. ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની વૃત્તિ કુંઠિત થઈ ગઈ. સ્થળકાળનું ભાન ભુલાઈ ગયું. કોઈ સંકલ્પવિકલ્પ રહિત આ નિર્વિકારી ધ્યાનની અવસ્થાનો મગનભાઈનો પ્રથમ અને અભૂતપૂર્વ અનુભવ હતો. એક કલાક ચાલીસ મિનિટ સુધી ચાલેલું આ ધ્યાન મગનભાઈના કહેવા મુજબ હિમાલયના આશ્રમોમાં અને મહાત્માઓના સંપર્કમાં યે અનુભવ્યું નહોતું. એ બોલી ઊઠ્યા : ‘આજે ભગવાનના સાંનિધ્યનો આનંદ શો હોય એની ઝાંખી થઈ !’

સંવત ૨૦૧૩ના આસો સુદ ૧૩, ૧૪ અને ૧૫ના દિવસોમાં ગોંડલ અક્ષરદેરીમાં હરિયાગ અને અક્ષર જન્મોત્સવની જાહેરાત થઈ.

સમૈયામાં લગભગ ૧૮ થી ૨૦ હજાર જેટલા ભક્તો આવ્યા હતા. તેમાં સ્વામીશ્રીએ દરેક હરિભક્તને અંગત અને અનેરું સુખ આપ્યું હતું. હજારો મનુષ્યના સમૂહમાં સ્વામીશ્રી દરેક વ્યક્તિને ક્યારે મળ્યા, ક્યારે એના ખબરઅંતર પૂછ્યા, ક્યારે એની સાથે અંગત વાત કરી ? તે બધા સમયનો સરવાળો મૂકીએ તો સ્વામીશ્રીના સમય સાથે બુદ્ધિનું ગણિત તાળો મેળવી શકે નહીં. એટલું જ કબૂલ કરવું પડે કે સ્વામીશ્રીએ અનેક રૂપો ધારણ કરી સૌને અંગત સુખ આપ્યું ! અથવા તો કાળને થંભાવી દીધો ! મોટા પુરુષની લીલા અકળ છે. છેલ્લે દિવસે બપોરે રસોયાઓને પણ મળ્યા અને ખૂબ આશીર્વાદ આપ્યા. દરેકને ધબ્બા મારીને ખુશ કરી દીધા. યજ્ઞ-મંડપના બ્રાહ્મણોને પણ તે જ રીતે મળીને રાજી કર્યા. અને સમૈયા દરમ્યાન હરતાં-ફરતાં, સભામંડપમાં કે યજ્ઞમંડપમાં, રસોડામાં કે મંદિરમાં અનેક સ્વયંસેવકોને પણ અનેક રીતે મળી લીધું હતું.

તા. ૨૧-૧૦-૫૮ના રોજ ગોંડળ અક્ષરઘાટ ઉપર ઘાટના વિશાળ પટાંગણ વચ્ચે ભવ્ય શમિયાણામાં પથ્થરના સ્ટેજ ઉપર પારાયણની ગોઠવણ કરી હતી.

પારાયણની પૂર્ણાહુતિ વખતે રાત્રે શરદ-ઉત્સવ ઊજવાયો.

છોટુભાઈ વકીલે ગોંડળના જજ વી.સી. દવે સાહેબને શરદ-ઉત્સવમાં નિમંત્ર્યા હતા. સત્સંગની મર્યાદાઓથી એ અપરિચિત હતા. શરદપૂનમની રાત્રે જ્યારે ઉત્સવમાં તેમનાં પત્ની સાથે આવ્યાં ત્યારે સ્વયંસેવકોએ સૂચના આપી કે ઉત્સવના સ્થળ-ઘાટ ઉપર જવા બાઈભાઈની અલગ વ્યવસ્થા કરી છે, ત્યારે જજ સાહેબ મૂંઝાયા અને દૂરથી જ દેરીનાં દર્શન કરી પાછા વળ્યા.

બીજે દિવસે તેમને સ્વપ્નામાં સ્વામીશ્રીનાં દિવ્ય દર્શન થયાં. તે વર્ણન કરતાં તેઓ કહેતા : ‘વહેલી સવારે લગભગ પાંચ વાગે યોગીજી મહારાજનાં મને દર્શન થયાં. હું ચમક્યો. આ પ્રથમ દર્શન જ હતાં. સ્વામીશ્રીએ મને ઠપકો આપતાં કહ્યું : ‘ફુવારા પાસેથી કેમ પાછા વળી ગયા ? ઘાટ ઉપર કેમ ન આવ્યા ?’ બસ આટલા જ શબ્દો. પરંતુ તે અતિ દિવ્ય અલૌકિક મૂર્તિની

પ્રેમની પકડ ! એમની અતિ દિવ્યતાનું અદ્ભુત દર્શન ! આટલું જ મારા એમની પ્રત્યેના આકર્ષણ માટે પૂરતું હતું. હું જાગી ગયો...' અનેક બુદ્ધિજીવીઓને આવા દિવ્ય અનુભવોથી સ્વામીશ્રીએ નજીક ખેંચ્યા હતા.

સ્વામીશ્રીના વિશિષ્ટ પ્રસંગોનું જેમાં વિનુભાઈએ આલેખન કર્યું હતું એવી બે નોટબુકો ખોવાઈ ગઈ ત્યારે વિનુભાઈના અંતરમાં ઘણું દુઃખ થયું. એક પાર્ષદે સ્વામીશ્રીને આ વાત કરી એટલે સ્વામીશ્રીએ વિનુભગતને બોલાવ્યા અને બધી વિગત જાણી. પછી, 'એમાં શું ?' કહી એમણે વિનુ ભગતની છાતી ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને બોલ્યા : 'અહીં લખાયું હોય તે સારું.'

તેમણે કહ્યું : 'યાદ રાખીને બીજા હરિભક્તોને પણ વાત કરી શકાય' ત્યાં સ્વામીશ્રી વચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યા : 'બીજાનું શું કામ છે ? શાસ્ત્રીજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર વાંચો એમાં મારું આવી જાય.'

સ્વામીશ્રીએ ગુણાતીત પુરુષોની સાથે પોતાના સ્વરૂપની એકતા આ રીતે બતાવી. પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવવાની સ્વામીશ્રીની આ એક સૌમ્ય રીત હતી. પણ ક્યારેક એ પોતાની કોઈ જુદી જ મુદ્રા અને મૂડમાં એનું દર્શન કરાવી દેતા. એક વખત સ્વામીશ્રી અક્ષરદેરીમાં પ્રદક્ષિણા કરી રહ્યા હતા. હરિભક્તો પણ સાથે જ ફરતા હતા. સ્વામીશ્રીએ એકદમ મણિભાઈ તથા ગોરધનભાઈ બ્રહ્મભટ્ટના હાથ પકડ્યા. અને આંખમાં આંખ પરોવી વેધક કટાક્ષ ફેંક્યો અને મંદ સ્મિત કરી કહે, 'તમને એમ થાય છે કે આ જોગી શું કરશે ? પણ એ તો સૌને પ્રિય થઈ જાશે. શાસ્ત્રીજી મહારાજે આદરેલાં કાર્ય પૂરાં કરશે ને બહુ સમાસ કરશે. હવે શંકા ન રાખવી.'

બંને હરિભક્તો ડહાઈ ગયા. સ્વામીશ્રીએ તેમના મનની મૂંઝવણ કળીને આમ એકાએક ઉકેલી દીધી. બીજી રીતે કહીએ સ્વામીશ્રીએ પોતાના સાચા સ્વરૂપનો આ હરિભક્તોને પરિચય આપી દીધો.

તા. ૨૭-૩-૫૮ના રોજ ગઢપુરમાં સંધ્યા સમયે સ્વામીશ્રી પાસે વાત નીકળતાં ઈશ્વર સ્વામીએ સહજ ભાવે આશીર્વાદ માગ્યા કે આપના સ્વરૂપમાં અખંડ નિર્દોષ બુદ્ધિ રહે. થોડીવાર પછી સ્વામીશ્રી ઈશ્વર સ્વામીને એકાન્તમાં, જૂની ઓફિસના મોટા ઓરડામાં લઈ ગયા. પોતે બાંકડાના ખૂણે બેઠા. ઈશ્વર

સ્વામી નીચે બેઠા હતા. એમનું કાંડું પકડીને સ્વામીશ્રીએ મૃદુતાથી કહ્યું : ‘અમારી એવી કંઈ ક્રિયા છે જેમાં તમને મનુષ્યભાવ આવે છે ?’

સ્વામીશ્રી દિવ્યભાવમાં આવી ગયા હતા. ઈશ્વર સ્વામીને થયું : હમણાં કેંક અલૌકિક દર્શન કરાવશે.

ભાવમાં આવી સ્વામીશ્રી બોલવા લાગ્યા : “જો હું ધારું તો નીચે સૂઈ જાઉં, મારું શરીર દુખે નહીં. ઠંડા પાણીએ નહાઉં, જમું જ નહીં. હાથપગ ન દબાવરાવું તો પણ કંઈ ન થાય. અત્યારે તમે અમને ચાર ગાદલાં પર સૂતા જુઓ છો અને બધા પાસે પગ દબાવરાવીએ છીએ એ જુઓ છો એમ દેહના ભાવ જણાવીએ પણ તે માનવા નહીં. તો પછી તમને સેવા ક્યાંથી મળે ?

“ગ.મ. ૭ અને ગ.મ. ૫૯ વચનામૃત પ્રમાણે સેવાથી જ વૃદ્ધિ પમાય. એટલે તમને હાથ પગ દબાવવાની, નવડાવવાની, રસોઈ કરવાની સેવા આપીએ છીએ. નહીં તો તમે બેસી રહો તો વૃદ્ધિ પામો નહીં.

“તમે કહો તો હું તમારી પાસે કોઈ સેવા કરાવું નહીં. દિવ્યભાવમાં વર્તું, પણ સેવા વિના વૃદ્ધિ પમાતું નથી. તમારે શું ભડકો જોવો છે ? તો સ્વામીને કહું, બધા યુવાનોને ભડકો દેખાડો, તો દેખાડો. પણ સકામ થઈ જવાય માટે જ્ઞાનની સ્થિતિ ઈચ્છવી.

તમને સાક્ષાત્ પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે. પછી શું જોવાનું, દેખવાનું, અનુભવવાનું રહે છે ? કાંઈ જ નહીં. માટે સત્પુરુષને વિશે મનુષ્યભાવ ટાળીને અખંડ દિવ્યભાવનો વિચાર રાખવો.”

ઈ. સ. ૧૯૬૫ના માર્ચના છેલ્લા સપ્તાહમાં રાજુલામાં શ્રીજીમહારાજનાં પ્રસાદી સ્થાનોનાં દર્શન કરતાં આંબાગાળામાં હનુમાનજી, સુખનાથ અને કુંભનાથ મંદિરે દર્શન કર્યાં. એ સમયે જેઠાભાઈ સરવૈયાએ સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘અહીં શ્રીજીમહારાજ વર્ણવિશે આવેલા અને મંદિરમાં રાત્રિ રહ્યા હતા.’

સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘હા, અહીં શ્રીજીમહારાજ વર્ણવિશે આવેલા. મહારાજ ક્યાં બેઠા હશે ?’

‘મંદિરનાં પગથિયાં ચઢતાં જમણી બાજુએ ઓસરીના ખૂણા ઉપર બેઠા હતા.’ સ્વામીશ્રી સહેજે બોલી ગયા.

‘બાપા, આપને કેવી રીતે ખબર ?’ જેઠાભાઈએ એકદમ પૂછ્યું.

‘અમે ભેળા હતા ને !’ સ્વામીશ્રીએ સહજતાથી ઉત્તર આપ્યો. શ્રીજીમહારાજ સાથે પોતાની એકતા પ્રથમથી જ છે, એ વાત ગુણાતીત પુરુષના સ્વમુખે સાંભળવા મળતાં હરિભક્તોને અપાર આનંદ થયો.

પછી એક હરિભક્તને કહ્યું : ‘શ્રીજીમહારાજ જે જગ્યાએ બેઠેલા ત્યાં પીપળાનું ઝાડ હતું. તમે ફરી એ સ્થળે પીપળાનું ઝાડ વાવી દેજો.’

સ્વામીશ્રીને જમાડતી વખતે, સ્નાન કરાવતી વખતે અથવા કોઈ એકાન્તની પળોએ જ્યારે માત્ર થોડા સેવકો જ હજૂરમાં હોય ત્યારે આનંદની વાતચીતોના પ્રસંગમાં કેટલીક રહસ્યની વાતો પણ થઈ જતી. મોટાપુરુષના અલૌકિક જીવનનું પારખું કરવાની કોની ગુંજાયશ છે ? માત્ર ભગવાન અને એ પોતે બે જ એકબીજાની લીલા પામી શકે. પણ ક્યારેક કૃપા કરીને પોતાના ભક્તોને પણ એનો સ્વાદ ચખાડે ખરા.

આવો જ એક પ્રસંગ એક વખતે સ્વામીશ્રીને જમાડતી વખતે બન્યો. સ્વામીશ્રી બહુ જ ઓછું જમતા એટલે પ્રેમપ્રકાશ સ્વામીએ એમને પૂછ્યું : ‘બાપા, બીજે જમો છો ?’

‘આખો દેશ જમાડે છે. બધા ‘જોગી જમો’ ‘જોગી જમો’ એમ કહે છે. આ ઓડકાર પણ તેમાં આવે છે.’

‘ઓડકાર તેના આવે છે, એમ ?’

‘હા, ગુરુ !’ સ્વામીશ્રીએ લહેકાથી ઉત્તર વાળ્યો. સૌ પ્રભાવવશ મૂગા થઈ ગયા. જાણે સૌના અંતરમાં ગીતાધ્વનિ પડવાઈ રહ્યો :

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणीनां देहमाश्रितः ।

प्राणापान-समायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥

એક વખત સ્વામીશ્રી તણસા ગામમાં પધારવાના હતા. ત્રણ કલાકથી સૌ એમનાં દર્શનની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રી પધાર્યા અને સૌને સંતોષ આપ્યો. સ્વામીશ્રી ઉતારે પધાર્યા ત્યારે ત્યાંના સ્ટેશન માસ્ટર ઈશ્વરભાઈ ચૂનીભાઈ ભટ્ટ અને જૂના સત્સંગી નાથાલાલ સોની સ્વામીશ્રી પાસે એક મુસ્લિમ ભાઈને લઈને આવ્યા. અને કહ્યું : ‘બાપા, આને દિવ્ય દર્શન થયાં છે, તેની વાત કરવી છે.’

સ્વામીશ્રીએ સંમતિ આપી એટલે પેલા મુસ્લિમભાઈએ કહેવાનું શરૂ કર્યું : ‘આ ઈશ્વરભાઈને દુકાનમાં આપે મંદિર કરવાની આજ્ઞા કરેલી. તે જગ્યા ચોરાની પાસે છે. ને અંદર એમણે સ્વામિનારાયણ ખુદાતાલાની મૂર્તિ પધરાવી છે. ત્યાં ઓસરી જેવું છે. તે જગ્યાએ ગઈકાલે હું સૂતો હતો. અને હજારો સ્ત્રી-પુરુષો એ દુકાનના મંદિરમાં આવે ને જાય. બધાં દિવ્ય લાગતાં હતાં. બધાંનાં શરીરમાંથી તેજ છૂટતું હતું. તે બીજું તો હું શું કરું ? બેઠો બેઠો જોયા કરું. આવું સવાર સુધી દેખાયું.’

સ્વામીશ્રીએ સ્મિત કરતાં કહ્યું : ‘અહીં અક્ષરપુરુષોત્તમ પધરાવ્યા છે તેથી દર્શન કરવા આવે, તે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડોના અધિપતિઓ હતા.’

‘બાપા, આપ અહીં પધારવાના હતા એટલે સ્વાગત કરવા ને આપનાં દર્શન કરવા આવ્યા હશે.’ ઈશ્વરભાઈએ કહ્યું.

સ્વામીશ્રી મૌન રહ્યા. મુખ ઉપર દિવ્ય આભા પ્રસારતું માર્મિક હાસ્ય રમી રહ્યું.

આ મૌન અને માર્મિક હાસ્ય શું વ્યંજિત કરી રહ્યાં હતાં એ ભાગ્યે જ કહેવાની જરૂર હોય.

સ્વામીશ્રી તણસા પધાર્યા એના આગલા દિવસે (તા. ૧-૪-૬૫) ત્રાપજ પધાર્યા હતા. સ્વામીશ્રી પધારે ત્યારે ઉપસ્થિત રહેવા કવિ ત્રાપજકરે ભાવનગર નરેશ કૃષ્ણકુમારસિંહજીને પણ પત્ર દ્વારા આમંત્રણ આપ્યું હતું. જેને માટે અગાઉ સ્વામીશ્રીએ ના કહી હતી. જો કે મહારાજાનો અન્ય કાર્યક્રમ હોવાથી તે ન આવી શક્યા. આથી કવિને થોડું માહું પણ લાગ્યું. પરંતુ સ્વામીશ્રી આવી ગયા. બધું ભૂલાઈ ગયું અને ચમકનો પહાડ આવ્યો હોય તેમ ગામની હિન્દુ, મુસ્લિમ, જૈન ને અન્ય તમામ જનતા સ્વામીશ્રીના સ્વાગત માટે ગામને પાદરે હિલોળે ચઢી.

રાત્રે ૧૦-૩૦ વાગે ત્રાપજથી નીકળી સ્વામીશ્રી તણસા પધાર્યા.

બીજે જ દિવસે સવારે ત્રાપજકરને તાર સંદેશ મળ્યો કે આગલે દિવસે રાત્રે ૧૧ વાગે મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી હૃદયરોગના હુમલાથી અવસાન પામ્યા છે. સ્વામીશ્રીએ એમને ત્રાપજ બોલાવવાની શા માટે ના કહી હતી એ હવે કવિને સમજાઈ ગયું. સ્વામીશ્રીને ત્રણે કાળનું જ્ઞાન હતું.

સ્વામીશ્રીની કોઈ સરળ ચેષ્ટા પણ એમની દિવ્યતા પ્રગટ કરી દેતી અને હાજર હોય તે સૌને એ દિવ્યતાની અનુભૂતિ કરાવી દેતી. એકવાર ગુરુકુળના બે વિદ્યાર્થીઓ કીર્તન ગાતા હતા :

‘બોયાસણમાં આવી બિરાજ્યા, ન પડી કોઈને ગમ
દયાળુ પ્રભુ અક્ષરપુરુષોત્તમ....’

સ્વામીશ્રીએ તે સાંભળતાં જ જમણો હાથ ઊંચો કર્યો. તર્જની હલાવતાં બોલ્યા :

‘ગોંડલ શહેરમાં આવી બિરાજ્યા, મુમુક્ષુને પડી ગમ
દયાળુ પ્રભુ અક્ષરપુરુષોત્તમ....’

સૌ હરિભક્તોએ આ પંક્તિ ઝીલી લીધી અને સભામાં બ્રહ્માનંદ છવાઈ ગયો. જાણે સાક્ષાત્ શ્રીજીમહારાજ સ્વામીશ્રી દ્વારા દર્શન દઈ રહ્યા હોય એવો દિવ્ય અનુભવ ત્યાં બેઠેલા સૌને થયો.

ડર્બનથી કાન્તિભાઈ મકન આવ્યા હતા. સ્વામીશ્રીનાં પ્રથમ દર્શનથી જ તેમને અપાર હેત થઈ ગયું હતું. ડર્બનના ભક્તોએ તેમની સાથે સ્વામીશ્રી માટે હાથે ગૂંથેલી ઊનની સુંદર ધાબળી મોકલેલી. અક્ષરદેરીમાં તે ધાબળી તેમણે સ્વામીશ્રીને ઓઢાડી. ખરેખર એ ધાબળીમાં હેતના ટેભા હશે તે તરત સ્વામીશ્રીએ અંગીકાર કરી લીધી અને ઓઢી પણ ખરી. એ એક આશ્ચર્યની વાત હતી. કારણ, આવી કોઈપણ સુંદર વસ્તુ સ્વામીશ્રી પાસે આવતી તો તેને પોતે હંમેશાં ઠાકોરજી માટે જ પૂજારીને અર્પણ કરી દેતા. પણ આ કદાચ પહેલો જ પ્રસંગ હતો, જેમાં સ્વામીશ્રીએ આટલી સહજતાથી આ ભેટ ગ્રહણ કરી. સાક્ષાત્ શ્રીજીમહારાજ જ એમનામાં રહીને ગ્રહણ કરી રહ્યા છે એ ભાવ કદાચ છેલ્લા દિવસોમાં પોતાને પ્રગટ કરવો ન હોય ?!

આવી જ એક અસામાન્ય ઘટના તા. ૧૮-૧-૧૯૭૧ની રાત્રિની હતી. રાત્રે ૨-૩૦ વાગે સ્વામીશ્રીએ ખીચડી અને છાશ માગ્યાં ! ખીચડી તૈયાર કરતાં થોડીવાર લાગી એટલે સેવકનો શો ધર્મ હોય તે કહેવા લાગ્યા. ખીચડી તૈયાર થઈ એટલે થોડી ખીચડી જમ્યા. બહુ ફાવ્યું નહીં એટલે છાશ સાથે પ્રવાહી બનાવીને પીધું. ઉપર થોડું જીરું માગીને લીધું. (દસ વર્ષ પછી

પહેલીવાર સ્વામીશ્રીએ છાશ લીધી હતી. ગમે તેવી મોળી છાશ હોય તો પણ કોઈ દિવસ અડે નહીં. ખીચડી છાશ જમ્યા એટલે શાંતિ થઈ અને ઘણા રાજ થયા. મોડી રાત્રે ઊઠ્યા અને કહે, ‘મહારાજે અક્ષરધામમાં ખીચડી ખાધી.’

આ ઘટના પછી કદાચ સ્વામીશ્રીની દિવ્યતા કે એમના ઐશ્વર્ય વિષે બીજું કંઈ કહેવાની જરૂર ન હોય.

ઐશ્વર્યના પ્રભાવ હેઠળ કેવળ પરચો આપવાનું વલણ સ્વામીશ્રી કદી ધરાવતા નહીં. એ કહેતા : ‘કેવળ પરચો આપે તે બધા માયાના જીવ છે. યમપુરીના અધિકારી છે.’ ને તેથી ફક્ત પરચો જોઈને મહત્તા સ્વીકારનારને સ્વામીશ્રી સંતોષ આપતા નહીં. ક્યારેક એવી અપેક્ષા રાખનારને, પોતે એ શક્તિથી પર છે, પોતાનામાં એવું કંઈ નથી કહી ટાળતા. પણ જ્યારે માનવ-હિતની વાત હોય, કોઈની મુશ્કેલી દૂર કરવાની વાત હોય, કોઈની શારીરિક પીડા દૂર કરવાની જરૂર હોય ત્યારે સ્વામીશ્રીના કાર્યમાં ચમત્કાર આપોઆપ આવીને બેસી જતો. તત્કાળ મુશ્કેલી દૂર થાય, પીડા ક્યાંય ગાયબ થઈ જાય એ ચમત્કાર નહીં તો બીજું શું ? સ્વામીશ્રી એવા ચમત્કારનો દેખાડો ન કરે. પણ એ દેખાડો ન કરવાના હેતુથી રોગ, દુઃખ કે મુશ્કેલીને લાંબા સમય સુધી ખેંચી પણ કેમ રખાય ? જેમ કે ડોક્ટરે તાત્કાલિક ઓપરેશન કરવાની સલાહ આપી હોય, ઓપરેશન મોટું હોય. એ વિના જીવનું જોખમ સામે આવીને ડોકાતું હોય. આવા સંજોગોમાં રોગ તત્કાળ દૂર કરવો અનિવાર્ય બની રહે. એમ થાય એટલે એ ચમત્કાર છાનો ન રહે. ભક્તવત્સલ સ્વામીશ્રી ભક્તોનું દુઃખ દૂર કરવા હંમેશાં તત્પર રહેતા. એટલે એમના જીવનમાં ઉપર કહ્યું તેમ ચમત્કારયુક્ત ઘટનાઓ અપરંપાર બની રહી હતી. એ બધી જ ઘટનાઓની નોંધ અને પૂરી વિગત અહીં આપવી શક્ય નથી. સ્વામીશ્રીના ઐશ્વર્યને સમજવા માટે કેટલીક ઘટનાઓનો ટૂંકમાં નિર્દેશ કરી શકાય જેમ કે —

- કંથારિયાના રત્નાભાઈ લુહારના અવસાન પામેલા યુવાન દીકરાને, સ્વામિનારાયણ મહામંત્રની ધૂનથી પુનર્જીવિત કર્યો.
- મેમકાના મનસુખભાઈનાં પત્નીનો છેલ્લા સ્ટેજનો ક્ષય સ્વામીશ્રીના સ્મરણના સંકલ્પથી દૂર થઈ ગયો.

- ગણપત મહારાજનું સારણગાંઠનું દર્દમાત્ર સ્પર્શ અને ધૂનથી મટાડ્યું.
- રાજકોટ શહેરના વકીલ દુર્લભજીભાઈનું સાયેટિકાનું દર્દ સહેજ સ્પર્શથી મટાડી દીધું.
- ઓપરેશન કરીને કાઢી નાખવા પડે એવા નારણ ભગતના હાથ અને પગના નખનો રોગ એકી રાતમાં દૂર કરી દીધો.
- જામબાપુની આંખની તકલીફ સહેજમાં દૂર કરી દીધી.
- કેન્સર નિષ્ણાત ડોક્ટરની સલાહ પ્રમાણે વસોના બકુભાઈ અમીનનાં પત્નીના કેન્સરનું ઓપરેશન તત્કાલ કરવાની જરૂર હતી. સ્વામીશ્રીએ એ ભારે અને જોખમી ઓપરેશન ન કરાવવાની સલાહ આપીને માત્ર અક્ષરદેરીનાં જળ અને પ્રસાદીનાં પુષ્પથી એ કેન્સર મટાડી દીધું.
- ડોક્ટરોએ જેમના બચવાની આશા છોડી દીધી હતી એવા જાયવાના નટુભાના શરીરે સ્વામીશ્રીએ હાથ ફેરવતાં જ આંખ ખોલી, પડખું ફેરવીને એ બેઠા થયા.
- હર્ષદની પાકતી પાની ઉપર વારંવાર હાથ ફેરવીને વગર ઓપરેશને દર્દ મટાડી દીધું.
- અક્ષરમંદિરના બળદના શિંગડાનું કેન્સર બળદને અક્ષરદેરીનું ચરણામૃત પાઈને મટાડી દીધું.
- ભૃગુપરના રિબાતા બળદનો પાણી છાંટીને છુટકારો કર્યો. પાણીની તકલીફ કે વરસાદની ખેંચને લીધે માનવજાત મુશ્કેલી અનુભવતી હોય ત્યાં સ્વામીશ્રીના આશીર્વાદ સઘ ઊતરતા.
- પડવલાના હરિભક્ત ભીખુભાઈની વિનંતીથી એમના વિસ્તારમાં સ્વામીશ્રીએ ત્રણ દિવસ સુધી વરસાદ વરસાવીને લોકો ઉપર મેઘરાજાની મહેર ઉતારી. એવી જ રીતે દુષ્કાળની પરિસ્થિતિમાંથી લોકોને ઉગારવા ગુણવંતભાઈ મારફતે ઇન્દ્રરાજાને વરસાદની હેલી કરવા સૂચન કર્યું અને દુષ્કાળની પરિસ્થિતિ હળવી કરી.
- અંજેસરમાં ધૂન કરીને વરસાદની પધરામણી કરાવી.
- સંવત ૧૯૮૨માં ગુજરાતમાં દુષ્કાળની પરિસ્થિતિ હતી એ વખતે સ્વામીશ્રીએ અમદાવાદમાં ધૂન કરીને દુષ્કાળગ્રસ્ત પ્રદેશ ઉપર બારે મેઘ રેલાવ્યા.

- તા. ૧૩-૭-૬૯ના રોજ રાજ્ય સરકારના મંત્રીશ્રીની વિનંતીથી વરસાદ માટે અર્ધા કલાકની ધૂન કરાવી અને ધોધમાર વરસાદ વરસ્યો.
- આવી જ રીતે એક ભક્તની વિનંતીથી, ભક્ત દ્વારા મેઘરાજાને આદેશ આપીને વૃષ્ટિ કરાવી.
- ભાદરા મંદિર અને મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ વખતે નદીને પેલે પાર કૂવામાં પાણીનો પુરવઠો અપૂરતો જણાતાં એમાં ફૂલ નંખાવી પાણી અખૂટ કર્યું.

- દોલુભાની વાડીના કૂવામાં ફૂલ નાખી ભરપૂર પાણી કરી આપ્યાં.
- રામોલ ગામના બોરિંગના પાણીનો પ્રશ્ન સ્થળ ઉપર ગયા વિના માત્ર પાઈપની ગોઠવણીના સૂચનથી ઉકેલી આપ્યો અને અઢળક પાણી થયું.

સ્વામીશ્રીનાં દર્શન માટે ઊમટતા ભક્તોની સંખ્યા વધી પડતાં કે કોઈ ઉત્સવ અને સમૈયાઓમાં સંખ્યાનો અંદાજ ન કરી શકાયો હોય ત્યારે રસોઈ બાબતમાં, સ્થળ ઉપરના આયોજકો કે એકાદ છૂટક યજમાનને ભારે મૂંઝવણ થતી. રસોઈ ઓછી હોય અને જમનારની સંખ્યા વધારે હોય એવે પ્રસંગે સ્વામીશ્રી પોતાના ઐશ્વર્યબળે કોઈને કશી મૂંઝવણમાં ન રહેવા દેતા. પ્રસંગ કે ઉત્સવ સારી રીતે ઊકલી જતો અને સૌને પૂરી ભોજનતૃપ્તિ પણ પ્રાપ્ત થતી.

- ગાનામાં શામળ ભક્તને ત્યાં કેરીના ફક્ત એક તપેલી રસમાં ૪૦ થી ૫૦ સંતો તેમજ અન્ય હરિભક્તો ભરપેટ જમી શક્યા ને ઉપરાંત રસ વધ્યો.
- ઉનાવામાં પાકશાળામાં મર્યાદિત રસોઈ હતી. જમનારા હરિભક્તો હજારોની સંખ્યામાં હતા. સ્વામીશ્રીએ પાકશાળામાં દૃષ્ટિ કરી, મહારાજની મૂર્તિ મુકાવી, ઘીનો દીપ પ્રગટાવ્યો... અને હજારો હરિભક્ત જમીને તૃપ્ત થયા.

આ ઉપરાંત સ્વામીશ્રીના ઐશ્વર્યમૂલક અનેક પ્રકારની ચમત્કારિક ઘટનાઓ થયા જ કરતી જેની નોંધ કર્યે પાર ન આવે. આ રહી કેટલીક એવી ચમત્કારિક ઘટનાઓ –

- આફ્રિકામાં મર્યાસન ફોલ્સના જંગલ વિસ્તારમાં એક મદોન્મત હાથી

માર્ગ રુંધીને ઊભો હતો. પળ પૂરી જોખમી હતી. પણ સ્વામીશ્રીનું દર્શન થતાં જ હાથીએ બેત્રણ વખત સૂંઢ ઊંચી કરી ને પછી ચૂપચાપ ત્યાંથી ખસીને ચાલ્યો ગયો. જાણે સ્વામીશ્રીને સલામી આપવા જ માર્ગ રોકીને ઊભો રહ્યો હોય !

- નૈરોબીના કુંવરજીભાઈને દેશમાં આવવા માટે પાસપોર્ટ તેમજ અન્ય કાગળો ઉપર અધિકારીઓના સહીસિક્કા ત્રણ મહિના સુધી થાય એમ ન હતા. એવું અધિકારીઓ તરફથી જ જાણવા મળ્યું હતું. પણ સ્વામીશ્રીની કૃપાથી એ કામ એક દિવસના પણ વિલંબ વગર તત્કાળ ઊકલી ગયું.
- ધર્મજના ઈશ્વરભાઈને હાથનો સ્પર્શ કરી, સમાધિસ્થ બનાવી શ્રીજીમહારાજનાં દિવ્ય દર્શન કરાવ્યાં.
- રાજકોટની ધર્મેન્દ્રસિંહજી કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા બહાદુરસિંહ ઝાલાને ઠંડા પાણીએ નાહતા કર્યા.
- ફકીરાના બળદના કાનમાં મંત્ર ભણી એની પાણીમાં બેસી જવાની આદત દૂર કરી.
- નડિયાદ પારાયણમાં હાજરી અપાવવા માટે રાવજીભાઈનું રૂપ ધારણ કરી રમેશભાઈને ત્યાં ગયા.
- મુંબઈના મહિજીભાઈની પુત્રીમાં પ્રવેશી ગયેલું કારમું કુરાની મ્લેચ્છ પ્રેત ભગાડ્યું અને પુત્રીનાં લગ્ન નિર્વિઘ્ને કરાવી આપ્યાં.
- સ્વામીશ્રીના ઉલ્લેખમાત્રથી ખોડીદાસનાં બહેન જીવીબહેનના દેહમાંથી ભૂત મીરા શેખે વિદાય લીધી.
- અંબાલાલ ભગતને ત્યાં અંબાલાલ તેમજ અન્ય સંતો-હરિભક્તોને સ્વામીશ્રીની મૂર્તિમાંથી નીકળતા તેજના પ્રવાહનાં દર્શન થયાં.
- રાજ્યો વચ્ચે રેલવેની હદ મુકરર કરવા સંબંધી ગોંડલ રાજ્યના ગૂંચવાયેલા ને અસાધારણ વિલંબમાં પડેલા કેસનો ચુકાદો, સ્વામીશ્રીએ અક્ષરદેરીમાં માળા ફેરવતાં તરત ગોંડળ રાજ્યની તરફેણમાં આવી ગયો.
- અક્ષરદેરીમાં કડિયા સુથારનો પગાર કરવા રકમ મેળવવા માટે ઠાકોરજી આગળ યાચના નોંધ લખીને હિસાબનું પાનું મૂકીને ધૂન

કરતાં રાજકોટના મોરારજીભાઈ શેઠ અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ તરફથી તાત્કાલિક આર્થિક સહાય આવી પહોંચી.

- નિંગાળાના વાઘા પટેલ સારંગપુર સમૈયામાં જઈ ન શક્યા એટલે સ્વામીશ્રીએ એમને સ્વપ્નમાં દર્શન દીધાં અને પ્રસાદીના બે લાડુ હાથોહાથ આપ્યા.
- સંન્યાસી વિદેહાનંદજીને સ્વામીશ્રીનો હાથ સ્પર્શતાં જ એમનામાં વ્યાપેલો કાળઝાળ અનંગ શાંત થઈ ગયો.
- આફ્રિકામાં સી. ટી. પટેલના મકાનના કમ્પાઉન્ડમાં એક લીમડો હતો. સ્વામીશ્રી પૂજા કરતા ત્યારે એ લીમડાની એક ડાળી હંમેશાં એમને છાંયો આપતી. એ જ ડાળ મીઠી બની ગઈ હતી.
- આફ્રિકામાં સ્વામીશ્રી કેરીયોથી નીકળી લુમ્બવા પધાર્યા. પછી મોલો જવાનું હતું. રસ્તે લોંડીઆની ગામ આવે. સ્વામીશ્રીએ ગીરધરભાઈને કહ્યું, ‘આ ગામમાં આપણે મોટર લઈ લો.’ ‘બાપા, અહીં કોઈ સત્સંગી રહેતા નથી. અહીં જવાનો પ્રોગ્રામ પણ નથી. સ્વામીશ્રી હસતાં હસતાં કહે, ‘પ્રોગ્રામ છે એટલે તો જવું છે.’

ગામમાં જતાં એક લોહાણા વેપારીની દુકાન આવી. સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘આ દુકાનમાં જઈને પૂછો.’

દુકાનદારના પિતા બીમાર હતા અને સ્વામીશ્રીની જંખના કરતા હતા. અંતિમ ઈચ્છા - દર્શનની જંખના પૂરી કરવા જ સ્વામીશ્રીએ મોટર અહીં લેવડાવી હતી.

૨૩

ભગવાન સૌનું ભલું કરો

સ્વામીશ્રીના વ્યક્તિત્વનું એક ઝળહળતું પાસું હતું — એમની વિશ્વ-કલ્યાણની ભાવના. આપણી સંસ્કૃતિનો સૌથી ઉજ્જવળ એવો આ અંશ એમના હૃદય ધબકાર સમો બની ગયો હતો. એ સૌનું ભલું ઇચ્છતા. દેશનું ભલું થાય, લોકોનું ભલું થાય, ખૂબ વરસાદ પડે, સૌ સુખી થાય, સંપીને રહે, ભગવાન ભજે એ એમની કાયમી ભાવના રહેતી તેથી એ હંમેશાં બોલતા : ‘ભગવાન સૌનું ભલું કરો.’

સર્વોચ્ચ શિખરોને આંબતી એમની આ ભાવના હતી, એમની વિશ્વ-કલ્યાણની મનીષામાં જડ અને ચેતન બંને સૃષ્ટિનો સમાવેશ થઈ જતો. માનવી, પશુ, પંખી, કીટક, જંતુ ઝાડપાન અને પહાડ, પથ્થર, કોલસો જેવા જડ પદાર્થો પણ એમની આ ભાવનાનું ભાજન બનતા. નરસિંહ મહેતાએ જે કહ્યું, ‘જડ અને ચેતન રસ કરી જાણવો, પકડી પ્રેમ-સંજીવની મૂળી’ એ સ્વામીશ્રીએ આત્મસાત્ કર્યું હતું.

સ્વામીશ્રીની સુખની વ્યાખ્યા સાંકડી કે મર્યાદિત નહોતી. એમની નજર આગળ દૈહિક સુખ કરતાં આત્મિક સુખ વધારે રહેતું. માનવીઓને ભૌતિક સુખ-સુવિધાઓ પ્રાપ્ત થાય એવા માનવજાત ઉપર એમના આશીર્વાદ રહેતા જ, પણ વિશેષે કરીને એ પરમ શાંતિના આનંદનું સુખ અનુભવે, એનો મોક્ષ થઈ જાય, એ મુક્ત બને એવી એમની કામના વિશેષ રહેતી. એ જ્યારે એમ

કહે, ‘બધા સંતો સંકલ્પ કરો મુંબઈ રંગાઈ જાય, હજારો સાધુ સાધુ જ થઈ જાય...’ ત્યારે ‘ભગવાન સૌનું ભલું કરો’ એ સૂત્રના ઉદ્ગાતા સ્વામીશ્રીની ભાવના અનુસાર આખું મુંબઈ રંગાઈ જાય એટલે બધાને સત્સંગ-સત્પુરુષનો જોગ થાય, મહારાજનો સંબંધ થાય અને એક-બે નહીં, પાંચ-પચીસ નહીં, સો-બસો નહીં પણ હજારો મુમુક્ષુઓ સાધુ થાય અને મહારાજની મૂર્તિનું સુખ પામે-એવો અર્થ સમજાય.

એકવાર લગભગ સો જેટલા સંતો-હરિભક્તો સાથે સ્વામીશ્રી અક્ષર-વાડી, પવઈ પધાર્યા હતા. સૌને કથા-કીર્તનનું સુખ આપી, રાજુલાવાળા ભીખાભાઈની તબિયત જોવા ઘાટકોપરની સર્વોદય હોસ્પિટલમાં પધાર્યા. ત્યાંના સંચાલકો તથા ડોક્ટરો પણ સ્વામીશ્રીના આશીર્વાદ મેળવવા એકત્રિત થઈ ગયા હતા.

ભીખાભાઈ ભાવવિભોર થઈ ગયા. સ્વામીશ્રીએ હેતથી તેમના ખબર-અંતર પૂછ્યાં. આશિષ આપ્યા. એવામાં હોસ્પિટલના શેઠ કાન્તિલાલ પણ આવી પહોંચ્યા. સ્વામીશ્રીને વંદન કરતાં એમણે અને ડોક્ટરોએ વિનંતી કરી : ‘સ્વામીજી, આપ દરેક દર્દીના ખાટલા પાસે પધારશો ? દર્દીઓને નવું જીવન મળશે.’

સ્વામીશ્રી રાજી થકા સંમત થયા. હોસ્પિટલના કેટલાક વોર્ડમાં ફર્યા. છેલ્લે ત્યાં પધરાવેલી હનુમાનજીની મૂર્તિનાં દર્શન કરી રાજીપો બતાવ્યો ને કહે, ‘હનુમાન બાપા, બેઠા છો ને ! બધાં દર્દીનાં દુઃખ દૂર કરજો. સૌને સાજા કરજો.’

પછી કાંતિભાઈ શેઠની વિનંતીથી અનાજના કોઠારમાં પધાર્યા. સ્વામીશ્રી કહે, ‘શેઠ બહુ સારા ! પરોપકારનાં કાર્ય કરો છો તે ભંડાર ભરપૂર રહેશે. મહારાજ ખૂટવા નહીં દીધે.’

પછી સૌની ભાવભીની વિદાય લીધી. કાન્તિભાઈ શેઠ ગદ્ગદ થઈ ગયા. ડોક્ટરો પણ ભાવવિભોર થઈ ગયા. સ્વામીશ્રી મોટરમાં બિરાજ્યા અને કરુણાથી આર્દ્ર આંખો હોસ્પિટલના મકાન પર ઠેરવી. સ્વગત બોલતા હોય તેમ કહે, ‘કોઈને રોગ ન રહે તો કેવું સારું !... ભગવાન સૌનું ભલું કરો... બધાં દર્દીઓ સાજાં થઈ જાય... મહારાજ બધાને સાજાં કરશે...’

આ ઉદાત્ત ભાવના સ્વામીશ્રીના કરુણાપૂર્ણ વ્યક્તિત્વની અનોખી અભિવ્યક્તિ રૂપે બહાર આવતી સૌ જોઈ રહ્યા.

સૌરાષ્ટ્રની પંચતીર્થી સાથે રાજસ્થાનનાં તીર્થોની યાત્રાનો કાર્યક્રમ ગોઠવાયેલો હતો. આ યાત્રા ખાસ ટ્રેનથી થતી હતી. ચિત્તોડગઢ સ્ટેશને રાત્રે ૮-૩૦ વાગે યાત્રા ટ્રેનનું એન્જિન એકાએક બગડતાં કેટલોક સમય ત્યાં ફરજિયાત રોકાણ થયું. યાત્રાની દોડધામમાં છેલ્લા ત્રણ-ચાર દિવસમાં સભાનું આયોજન થઈ શક્યું નહોતું. આ તક મળતાં સ્વામીશ્રીએ સ્ટેશનના વેઈટિંગ રૂમમાં સભા ભરી. અને એ વખતે સંબંધથી થતા કલ્યાણની વાત કરતાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘...જે ઝાડ નીચે આવા સંત બેસે, જે ઢોરનું દૂધ દહીં જમે એનું કલ્યાણ થાય. આ સાધુનો ગુણ લેશે તો કલ્યાણ થશે જ પણ આ તો બંડિયા છે, ભગવાન થઈને પૂજાય છે એમ બોલશે તોય કલ્યાણ થશે.’ અહીં સ્વામીશ્રીએ સંબંધને કેટલા બધા ઉદાર અર્થમાં લીધો છે ! સંબંધ જોડનારના હેતુના નિરપેક્ષપણે, માત્ર સંબંધના કારણે જ કલ્યાણ સધાય છે. સંતને ‘બંડિયા’ કહે કે એમનું ઘસાતું બોલે તો પણ એ બોલનારનો સંબંધ સંત સાથે જોડાયો માટે એનું કલ્યાણ અવશ્ય થવાનું. આવી ભાવના તો, ‘જેની દુકાનમાં ક્રોધ ન હોય’ એ જ દાખવી શકે. સ્વામીશ્રી એવી વિરલ વ્યક્તિઓમાંના એક હતા તેથી જ સંબંધનો આવો વ્યાપ એમની વાણીમાં સમાયો.

સ્વામીશ્રીની કલ્યાણની ભાવના સદ્ગતિની કામનાના રૂપમાં મૃતાત્માઓ માટે પણ ફેલાતી. સુરેન્દ્રનગરથી રાજકોટ જતાં રસ્તામાં ચમારજ સ્ટેશન આવે છે. એ સ્થળે કીર્તિ એક્સપ્રેસનો ભયંકર અકસ્માત થયો અને ઘણાં માણસો માર્યા ગયાં. એ પછી દોઢેક માસ બાદ એ માર્ગ ઉપર સ્વામીશ્રીને ટ્રેનમાં મુસાફરી કરવાનું થયું. સ્વામીશ્રી અચાનક ડબ્બામાં ઊભા થયા અને તે સ્થળે પ્રસાદીનું જળ છાંટવાની ઈચ્છા દર્શાવી. ઈશ્વર સ્વામી પાણી આપતા ગયા અને ચાલુ ટ્રેને સ્વામીશ્રી હોનારતની જગ્યાના લગભગ એક માઈલના વિસ્તારમાં સ્વહસ્તે જળ છાંટતા ગયા અને શુભ સંકલ્પ કર્યો : ‘જે જે અવગતિને પામ્યાં છે તે બધાની સદ્ગતિ થાઓ. સત્સંગમાં જન્મ થાઓ અને ધામમાં જાઓ.’

સ્વામીશ્રીની કલ્યાણની ભાવનાને કાળનાં બંધન પણ નથી. વિદેશયાત્રા વખતે ઈંગ્લેન્ડમાં સ્વામીશ્રીએ થેમ્સ નદીમાં ઠાકોરજીને નવડાવ્યા. એ પછી કહ્યું : ‘થેમ્સમાં ભગવાનને નવરાવ્યા. નદી પવિત્ર થઈ ગઈ. નદીમાં જે જે નાહશે તે તે બીજે જન્મે મહારાજના આશ્રિત થાશે. આ સાગમટે નોતરું !’

હવે જ્યાં સુધી થેમ્સમાં જળ વહ્યા કરશે, ત્યાં સુધી માનવકલ્યાણનું સ્વામીશ્રીનું નોતરું અબાધિત રહેશે.

આવી જ રીતે વિદેશયાત્રા પછી ભારત પાછા ફરીને સ્વામીશ્રી એલેમ્બિકવાળા રમણભાઈને ત્યાં જમવા પધાર્યા હતા. બગીચામાં બાથ જોઈને કહે, ‘આ શું છે ?’ એ સ્નાન માટે છે. એ જાણ્યા પછી સ્વામીશ્રીએ એમાં પુષ્પ છાંટ્યાં અને કહ્યું : ‘આમાં નહાય એનું કલ્યાણ.’

અમરેલીની નગરયાત્રાના સંબંધમાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું હતું : ‘...આ નગરયાત્રા અને આ બધું અંતકાળે સાંભરી આવે તો ભગવાનના ધામમાં જવાય. જૈન, મુસલમાન, વૈષ્ણવ જેણે જેણે આ નગરયાત્રાનાં દર્શન કર્યાં છે તેનો મોક્ષ થઈ ગયો.’

અડાલજની વાવે ગયા ત્યારે વાવ કરનાર, તેને માટે પથ્થર, ચૂનો આદિ માલ લાવનાર, વળી તેમાં જે જીવજંતુ હોય તે સર્વનું કલ્યાણ ઈચ્છ્યું.

મૈસુરમાં વૃન્દાવન ગાર્ડન બનાવનાર, ત્યાં જોવા જનાર, ત્યાંના માળી વગેરે સર્વનું કલ્યાણ થાય એવા આશીર્વાદ ઉચ્ચાર્યા.

મદ્રાસ - રાયપુર સ્ટેશન સામે દરિયો જોવા ગયા. ત્યાં છેક દરિયા કિનારે પહોંચીને ‘જય દરિયા’ એમ બોલીને આશીર્વાદ આપ્યા. અહીં સ્વામીશ્રીએ સંકલ્પ કર્યો કે આ સમુદ્રમાં જેટલાં જીવજંતુ છે તે સર્વનું મહારાજ કલ્યાણ કરો.

આફ્રિકામાં મસીન્ડીમાં કેરાળાના રાવના ઘરમાં ઉતારો હતો. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘આ ઘર તીર્થ થઈ ગયું. જે આમાં આવશે, તેનું સારું થઈ જશે.’

જંગલમાં ઊંડે ઊંડે નારાયણસિંગની સો મિલમાં મશીનો ઉપર પુષ્પો છાંટ્યાં. એક ઝાડનું મોટું થડ એક થાંભલા તરીકે ઊભું ગોઠવ્યું હતું. સ્વામીશ્રીએ એને થાંભલું અને બોલ્યા : ‘આ થાંભલો સંભારજો. આ તીરથ થઈ ગયું.’

સ્વામીશ્રીના નૈરોબીમાં વિદાય સમારંભમાં સ્વામીશ્રીએ સંબોધન કરતાં કહ્યું : ‘અહીં દેશના હરિભક્તો પધાર્યા છે. તેમની નૈરોબીમાંડળે સેવા કરી. અમૃત મહોત્સવમાં આફ્રિકાથી ૫૦૦ હરિભક્તો આવેલા સ્ટીમરને સત્સંગ કરાવ્યો. દરિયાનુંય કલ્યાણ થઈ ગયું. દરિયાને સંકલ્પ હતો કે મારા ઉપર હરિભક્તો બેસે.

આજે વિદાયસમારંભમાં નૈરોબી શહેરના હરિભક્તો આવ્યા છે. આખા શહેરનું કલ્યાણ થઈ જશે. સંતો આખા દેશનું હિત ઈચ્છે છે.

પ્લેનમાં સાહેબો દર્શને આવે. અમે કહીએ, જાવ તમારું કલ્યાણ, જાવ તમારું કલ્યાણ. એમ છૂટા વાવટા મૂક્યા. કરોડો મનવારો આમ ભરાય.’

કરોડ વહાણે કરીને એક મનવાર ભરાય - એ મહારાજની કહેલી વાત દોહરાવી સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘મહારાજે રાજીપામાં આશીર્વાદ આપ્યા છે.

બધાએ શ્રમ લઈ કાર્ય ઉપાડ્યું. તને, મને, ધને આપણે એકલા નહિ પણ આખું શહેર સુખી થાય તેવા આશીર્વાદ છે...’

નૈરોબીથી સ્વામીશ્રી કિસુમુ પધાર્યા. ઉતારે આવ્યા ત્યારે ખબર પડી કે કિસુમુ એરપોર્ટ ઉપર સ્વામીશ્રીની થૂંકદાની, શરતચૂકથી પ્લેનમાંથી ઉતારવાની રહી ગઈ છે. તપાસ કરાવી પણ મળી નહીં. થૂંકદાની દેશમાંથી સાથે લાવ્યા હતા. આ દેશમાં એવી થૂંકદાની મળે નહીં. એટલે એનો ખરખરો કરતાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘આપણું પવાલું (થૂંકદાની) પ્લેનમાંથી કોઈ લઈ ગયો. જે લઈ ગયો તેનું સારું થશે.’

આ રીતે વસ્તુ ઉઠાવી જનારનું પણ સ્વામીશ્રી ભલું ઈચ્છતા.

કિસુમુમાં બપોરે ચાર વાગ્યા પછી સ્વામીશ્રી બંગલાની આગળના ભાગમાં બગીચામાં ફર્યા. પછી પાછળના ભાગમાં પણ આંબા વગેરે વૃક્ષો હતાં ત્યાં જવાની ઈચ્છા કરી. દરવાજો બંધ હતો. ચાવી શોધતાં સમય ગયો. ચાવી આવી ત્યાં સુધી સ્વામીશ્રી ત્યાં ઊભા જ રહ્યા, પાછા ફર્યા નહીં. ચાવી આવી, દરવાજો ખૂલ્યો. સીધા આંબા નીચે પધાર્યા.

આંબા નીચે રહીને સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘આ આંબાનાં કેટલાં ભાગ્ય કે આપણે આવીને અહીં બેઠા !’ મહારાજે કહ્યું, ‘જે ઝાડ તળે બેસે, ફળફૂલ

જમે તેનો મોક્ષ થાય છે ને સત્સંગમાં જન્મ લે છે. તે આપણે આંહીં આવીને બેઠા તે આંબો કેટલાં વર્ષોથી તપ કરતો હશે !’

કંપાલાથી નીકળ્યા પછી બપોરે ૩-૩૦ વાગે પ્લેન વિક્ટોરિયા સરોવર ઉપરથી જઈ રહ્યું હતું. સ્વામીશ્રી બેઠાં બેઠાં આંખો મીચી માળા ફેરવી રહ્યા હતા. થોડીવારે આંખો ખોલતાં, બારીમાંથી સરોવર ઉપર દૃષ્ટિ પડતાં સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘આ સરોવરમાં જે સ્નાન કરશે તે બધાનું કલ્યાણ થશે. તળાવનાંય મોટાં ભાગ્ય કે તેના ઉપર સંત હાલ્યા. તે તળાવમાં જે બેસશે, હાલશે તેનુંય કલ્યાણ.

હરિભક્તો સ્વામીશ્રીને વિક્ટોરિયા સરોવરને કિનારે બિસ્માર્ક રોક ઉપર લઈ ગયા. ત્યારે સ્વામીશ્રીએ ખૂબ નિહાળીને એને જોયો. પછી ઠાકોરજીનો પ્રસાદીનો હાર હતો એમાંથી પુષ્પ લઈને મહંત સ્વામીને કહે, ‘આ પથરા ઉપર છાંટો. એનું સારું થાય. બહુ તપ કરે છે.’

વિદેશયાત્રા પછી ભારત પાછા ફરતાં સ્વામીશ્રીએ નારાયણ ભગતની ડાયરીમાં ૪ થી ૫ પાનાં ભરીને પ્રવાસની વિગત લખી. તેમાં લખ્યું : ‘આ એરોપ્લેન નીચેની ધરતી, તેના રહેનારા, જીવજંતુ બધાનું કલ્યાણ થઈ ગયું.’

માંડામાં સનાતન મંદિરમાં સ્વામીશ્રી સભામાં આવી રહ્યા હતા ત્યારે મંદિરના દરવાજામાં લાલ મંકોડા બહુ હતા. થોડા સ્વામીશ્રીનાં કપડાંમાં ચડી ગયા. અંદર કરડ્યા પણ ખરા. સ્વામીશ્રીનાં કપડાં ઝાટકીને સંતોએ તે કાઢ્યા. તે સમયે સ્વામીશ્રી સીધા સભામાં પધાર્યા.

લગભગ એક કલાકથી પણ વધુ સમય પછી સ્વામીશ્રી હોલ બહાર બાથરૂમમાં જવા પધાર્યા. ત્યાં કહે, ‘કંઈ કરડે છે, જુઓ’ ધોતિયામાં જોયું તો થોડા મંકોડા આમ તેમ ભરાઈ ગયેલા. એક એક ચટકે સોયા ભોંકાય એવા લાલ મંકોડાના કરડ સ્વામીશ્રી આખી સભા દરમ્યાન સહી રહ્યા. પણ કશું બોલ્યા નહીં.

વળતી સાંજે મંદિરમાં જતાં સ્વામીશ્રી કહે, ‘કાલે મંકોડા કરડી ગયા, એનો મોક્ષ થઈ ગયો.’

‘બાપા, એ મોક્ષ ખોટો ને ?’ ઈશ્વર સ્વામીએ કહ્યું.

‘બરાબર કરડ્યા. આવા કોઈવાર કરડ્યા નહીં. એનો મોક્ષ થઈ ગયો ! હવે એનો બીજો જન્મ મનુષ્યનો આવશે અને સત્સંગનો યોગ થશે.’ સ્વામીશ્રીએ કહ્યું.

આંબરડીમાં જાગા સ્વામીના જન્મસ્થાને દર્શન કર્યા પછી પાછા ફરતી વખતે રાત્રે સ્વામીશ્રી બાઢડા નારણભાઈને ત્યાં પધાર્યા. બાઢડામાં નારણભાઈના ગાર-માટીનાં ઘરોમાં રાત્રે ઉંદરડા ઘણા ફરતા હતા. બહાર વરસાદ હતો તેથી બહાર નીકળ્યા નહોતા. આખી રાત ચૂં ચૂં કરતા રહ્યા. સ્વામીશ્રી સવારે કહે, ‘મારા મનમાં ઈજિન ચાલે છે. પણ ઉંદરડા ચૂં ચૂં કરતા હતા.’ પછી કહે, ‘આફ્રિકા જતી વખતે (સને ૧૯૫૯) આ ઘરમાં આ જ ઓરડામાં સૂતા હતા. ઉંદરડો માળા લઈ ગયો. અમે કહ્યું, ‘માળા ગોતજો.’ પછી પત્રથી સમાચાર આવ્યા કે ઉંદરડે માળા ફોલી ખાધી છે. ઉંદરડાનુંય કલ્યાણ થઈ ગયું.’ સ્વામી હસતાં હસતાં બોલી રહ્યા હતા.

ભાદરા મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ અંગેની તૈયારીઓના દિવસોમાં એક વખત નદીને સામે કાંઠે કૂવો ગાળવાના કાર્યને નિહાળ્યા પછી ઊંડ નદીને કિનારે શ્રીહરિ સ્નાન કરતા એ ઘાટ ઉપર વડલા નીચે છાંયામાં સભા ભરીને સ્વામીશ્રી બિરાજ્યા હતા. પાઘ બાજુમાં મૂકી હતી. એ સમયે એકાએક ઉપરથી કોઈ પક્ષી ચરક્યું. તે સ્વામીની પાઘની અંદર જ બરાબર પડ્યું. સૌ મોઢું બગાડીને ઘડીક ઊંચે તો ઘડીક નીચે આશ્ચર્યવત્ જોઈ રહ્યા હતા.

સ્વામી તો પૂર્વવત્ પ્રસન્ન ચિત્ત ! જાણે કંઈ બન્યું જ નથી ! હાથનું હળવું લટકું કરતાં, હસતાં હસતાં ધીરેકથી સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘એનું કલ્યાણ થઈ ગયું !’

એક વખત સ્વામીશ્રી સ્નાન કરવાની તૈયારી કરતા હતા. ત્યાં સગડીમાંથી કોલસો ઊડીને છાતીની ડાબી બાજુએથી છેક ગળા સુધી પહોંચ્યો. નાનો ફોડલો થઈ ગયો. ગુણવંતભાઈએ તરત પૂછ્યું : ‘બાપા, દાઝ્યા કે શું ?’ સૌ ચિંતામાં પડી ગયા. ત્યારે સ્વામીશ્રી હસતાં હસતાં કહે, ‘તણખાનું કલ્યાણ થઈ ગયું. એને કલ્યાણ કરવું હતું એટલે વળગ્યો.’

બપોરે સ્વામીશ્રી આરામમાં પધાર્યા તે પહેલાં ગુણવંતભાઈ સ્વામીશ્રીને ગળા ઉપર બર્નોલ લગાડતા હતા. ત્યારે સ્વામીશ્રી કહે, ‘આ તણખો ઊડ્યો તો તેનો સંબંધ થયો તે ઝાડનું કલ્યાણ થઈ ગયું. કયા જંગલમાં ઝાડ થયું હશે ? તેનો કોલસો થયો.’

‘ઠેઠ ઝાડનું કલ્યાણ થઈ ગયું ?’

‘હા, ગુરુ. આ તો વાત જ જુદી છે.’

‘આખા જંગલનું કલ્યાણ થઈ ગયું ?’

ત્યારે સ્વામીશ્રીએ જવાબ આપ્યો : ‘ના, એક ઝાડનું જ કલ્યાણ થયું.’

રાજકોટ જતાં, બે માઈલ દૂર ગયા હશે ત્યાં સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘ગાડી પાછી લ્યો. પેલા પટેલના ખેતરમાં પગલાં કરવાં રહી ગયાં.’

બધાએ કહ્યું : ‘બાપા, પટેલ ભૂલી ગયા અને આપણેય ભૂલી ગયા. જવા દો ને, રાજકોટ ભેગા થઈ જઈએ.’

સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘ના, જવું પડે. જાવું જ છે.’

સ્વામીશ્રી ખેતર ઉપર આવ્યા. પેલા ખેડૂત ભક્ત તો રાજી રાજી થઈ ગયા.

સ્વામીશ્રી વિનુભગતનું કાંડું પકડીને ખેતરમાં ઢેફાંમાં ચાલતા ખેતરના બીજે શેઢે પહોંચ્યા. ઢેફાંમાં ચાલવું બહુ કઠણ પડે એવું હતું.

સામે પહોંચ્યા પછી બે મજાના નાના નાના આંબા હતા. તેના થડને હાથ અડાડીને કહે, ‘દસ હજાર વર્ષથી તપ કરે છે.’

એમ કહી આંબાને સ્પર્શ કરી પાછા ફર્યા. જાણે તેનું કલ્યાણ કરવા જ આટલે દૂર સુધી મુશ્કેલી વેઠીને પધાર્યા હતા.

૨૪

સર્વધર્મ સમભાવ

જગતનો ઇતિહાસ તપાસતાં જોવા મળશે કે રાજ્ય વિસ્તાર અને સત્તાની લોહી તરસી મહત્વાકાંક્ષાને લીધે થયેલાં યુદ્ધોમાં રક્તપાત થયો છે એના કરતાં માત્ર ધાર્મિક ઝનૂનથી, અન્ય ધર્મ માટે ધિક્કાર અને અસહિષ્ણુતાના કારણે વધારે ખૂનામરકી થયાં છે. એક જ ધર્મમાંથી પ્રગટેલા જુદા વાદો કે પંથો વચ્ચે થયેલી કત્લેઆમથી ઇતિહાસનાં પાનાં ખરડાયાં છે. ઈ. સ. ૧૫૭૨ની સાલમાં પેરિસમાં સંત બાર્થોલોમેવ દિને એક જ રાતમાં માત્ર એક જ ખાટકીએ ચારસો સ્ત્રીપુરુષ અને બાળકોને વધેરી નાખ્યાંનો દાવો કરતો આલેખાયો છે. એક જ ધર્મના બે ફાંટા વચ્ચેનો આ રક્તપાત ! ગેસચેમ્બરમાં લાખોની સંખ્યામાં યહુદીઓ હોમાયાની વાત સૌ જાણે છે. અને આપણા દેશમાં પણ ધર્મના નામે પ્રજા લોહીથી ખરડાયેલી જ છે ને ! દેશના ભાગલા વખતે, તે અગાઉ, અને પછી પણ !

પોતાના ધર્મ કે પંથનું સહેજ પણ ઘસાતું બોલાય એ સહન કરવા માણસ મોટે ભાગે તૈયાર નથી હોતો. અને બીજાના ધર્મ કે પંથ માટે એ જ માણસ દૂટથી હીણું બોલતો હોય છે !

આવી પરિસ્થિતિમાં બીજાના ધર્મનો આદર કરવો, એમાં રહેલાં સારાં તત્ત્વોને સન્માનવાં, અન્ય ધર્મના આચાર્યોની હૃદયપૂર્વક પ્રતિષ્ઠા કરવી... આ બધું વિરલ હોય છે. બધા ધર્મોનું અંતિમ લક્ષ્ય એક જ હોય છે અને

તેથી એ બધા ધર્મો આદરપાત્ર છે, એવું જાણીને એ પ્રમાણે આચાર ગોઠવનાર વ્યક્તિ કોઈ ઊચ્ચ આધ્યાત્મિક ભૂમિ ઉપર જ જોવા મળે. સ્વામીશ્રી તો આવા આચારના સર્વોચ્ચ શિખર ઉપર વિરાજમાન હતા.

સ્વામીશ્રી કહેતા : ‘કોઈ દેવ-દેવતાનો કે અવતારનો નિષેધ ન કરવો. સ્વામીએ વાતમાં કહ્યું છે કે સમજવું યથાર્થ પણ બોલવું ઘટે તેમ. આપણે મંદિરોમાં દર્શને જવું. આખો સત્સંગ આપણો છે; પણ આપણું જુદું છે એમ માની વાડો ન બાંધવો. લક્ષ્મીનારાયણ દેવ આપણા છે. દર્શને જવું, સેવા કરવી, થાળ કરવો એમ વહેતી સર રાખવી તો બળ મળશે.’

‘સંપ્રદાયનું (જૂના મંદિરોનું) પણ વાંકું ન બોલવું. આપણે આપણું કાર્ય કર્યે રાખવું. જાવ વડતાલ, અમદાવાદ થાળ કરો. આપણે નોખું નથી. સંપ્રદાય એક જ છે. એક જ બાપના દીકરા. દેવ-આચાર્યની પુષ્ટિ કરે. આ જ અલૌકિકપણું.’

પાલિતાણામાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની સુવિખ્યાત પેઢીના ટ્રસ્ટીઓએ વિચાર કર્યો કે સ્વામીશ્રી અત્યંત પ્રભાવશાળી સંત છે માટે આપણી પેઢીમાં પધારવા એમને આમંત્રણ આપવું જોઈએ.

સ્વામીશ્રી પાસે જઈ તેમણે આ વાત કરી. સ્વામીશ્રી તેમની ભાવના જોઈને રાજી થયા અને પગલાં કરવા પધાર્યા. પછી અપાસરામાં પણ ગયા. સ્વામીશ્રીની દિવ્યતા અનુભવીને આસપાસના સર્વે વ્યવસ્થાપકો તથા કર્મચારીઓ ઘણા જ પ્રભાવિત થયા.

આ ચર્ચા જૂના સંપ્રદાયના સત્સંગીઓમાં થવા લાગી કે સ્વામિનારાયણના સાધુથી જવાય નહીં, કારણ કે કોઈ જૈન સાધુ સ્વામિનારાયણના મંદિરમાં આવતા નથી !

સ્વામીશ્રીને કોઈએ આ વાત કરી, ત્યારે સ્વામીશ્રીએ ઉત્તર આપતાં હળવાશથી કહ્યું, ‘આપણે ક્યાં એકલા ગયા હતા ? ઠાકોરજી પણ સાથે હતા.’

આ શંકા, પ્રશ્ન કે ઉત્તરની અહીં બહુ મહત્તા નથી. પણ જે મહત્ત્વનું છે એ ઉમળકાપૂર્વકની પ્રસન્નતાસભર સ્વામીશ્રીની અન્ય ધર્મ સ્થાનની મુલાકાત.

ઈ. સ. ૧૯૬૮ના મે માસમાં કલકત્તાથી પરત થતાં સ્વામીશ્રીએ

કાશીનાં મુખ્ય મંદિરોનાં દર્શને જવાનો કાર્યક્રમ રાખ્યો હતો. એ કાર્યક્રમ કેટલી શુદ્ધ ધાર્મિકતા સભર હતો એ સ્વામીશ્રીના કાશીવિશ્વનાથ મહાદેવના મંદિરે દર્શન ઉપરથી જાણી શકાશે. સ્વામીશ્રી દૂધ-પ્રસાદ લઈને કાશી-વિશ્વનાથના મંદિરે દર્શન કરવા પધાર્યા. અહીં ભક્તોની ખૂબ જ ભીડ હોય છે. તેમાં સ્ત્રીઓથી દૂર રહીને દર્શન કરવા જવું એ ઘણું જ કઠણ હોય છે.

લગભગ વીસથી પચીસ હરિભક્તોએ સ્વામીશ્રી તથા સંતોની આજુ-બાજુ લક્ષ્મણ રેખા બાંધી ત્યારે અંદર જવાનું શક્ય બન્યું. રસ્તામાં એક મોટો નંદી છે જે જૂના મંદિરમાં હતો. પછી ઔરંગઝેબે તે મંદિર તોડીને મસ્જિદ કરી. શિવલિંગ કૂવામાં નાખી દીધું. પણ સદ્ભાગ્યે નંદી યથાવત્ રહી ગયો હતો. સ્વામીશ્રીએ તેનાં દર્શન કર્યા અને પ્રદક્ષિણા કરી. પછી એકદમ સાંકડી ગલીમાંથી માંડ મંદિરના પ્રવેશદ્વાર સુધી પહોંચ્યા.

ઘણી જ મુશ્કેલીથી સ્વામીશ્રી નિજ મંદિર સુધી પહોંચ્યા. કેટલાક પંડાઓ સ્વામીશ્રીને ગર્ભગૃહમાં દર્શન કરાવવા બૂમાબૂમ કરવા લાગ્યા. ત્યાં વળી એક પંડાએ બધાને રોક્યા ‘યહાં નહિ’. વળી એક બાવો આવ્યો તેણે પેલા પંડાને પાછો પાડ્યો. થોડી ખેંચતાણ પછી મહામુશ્કેલીએ સ્વામીશ્રી ગર્ભગૃહમાં પ્રવેશ્યા. કાશી વિશ્વનાથ મહાદેવ નજીક આવી પહોંચ્યા.

જયંતીભાઈ પૂજા માટે પુષ્પ તથા માળા લાવ્યા હતા. સ્વામીશ્રીએ મહાદેવ ઉપર એક મોટું શ્વેત કમળ ચઢાવ્યું ને પુષ્પની માળા પહેરાવી.

બહાર નીકળ્યા. થોડી મુશ્કેલી પડી. પણ દર્શન હેમખેમ પાર પડ્યા. આઠથી દસ પંડાઓનું ટોળું સ્વામીશ્રી પાસે આવી પહોંચ્યું. સ્વામીશ્રીએ રાજી થકા હરિભક્તો પાસે તેમને દરેકને પાંચ પાંચ રૂપિયા અપાવ્યા. અને માંડ માંડ રસ્તા ઉપર આવી મોટરમાં ગોઠવાયા. અહીં પણ એક પંડો દોડી આવ્યો હતો. તેને પણ રાજી કર્યો.

સાંજે સ્વામીશ્રી કાશીમાંનાં બીજાં મંદિરોએ દર્શન કરવા પધાર્યા.

સ્વામીશ્રીની આવી ઉદાર ધર્મભાવના જોઈ અન્ય ધર્મ અથવા પંથના માનવીનું મસ્તક સ્વામીશ્રી આગળ નમ્યા વિના ન રહે.

આફ્રિકામાં નૈરોબીમાં પણ સ્વામીશ્રી આ રીતે શહેરમાં આવેલાં વિવિધ મંદિરોમાં દર્શને પધાર્યા હતા. કોઈપણ શહેરમાં સ્વામીશ્રી પધારે, ત્યારે

સ્થાનિક મંદિરોમાં દર્શન કરવાનું ન ચૂકે. ખાસ કરી વિદેશમાં ચાલતી વિવિધ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ - જ્યાં સૌ એકત્રિત થઈ કોઈપણ સ્વરૂપમાં ભગવાનનું ભજન કરતા હોય એમને મળવાનું - પોષણ આપવાનું સ્વામીશ્રીને સહેજે મન થતું.

અને અહીં દેશમાં પણ સ્વામીશ્રી જ્યાં જ્યાં વિચરણ કરતા ત્યાં ત્યાં પ્રાચીન અથવા પ્રસિદ્ધ હિન્દુ ધર્મસ્થાન હોય ત્યાં અવશ્ય દર્શન જતા. દર્શન કરી ખૂબ જ રાજી થતા અને મંદિરે ભેટ ધરાવી તેમજ પૂજારીને ભેટ અપાવી તેને પણ અવશ્ય રાજી કરતા.

સ્વામીશ્રી અન્ય ધર્મ પ્રત્યે કેવો સમભાવ અને ઉદારમત ધરાવતા હતા એ સ્કોટલેન્ડ યાર્ડ પોલીસ રેશિયલ પ્રોબ્લેમ્સના વડા અધિકારી મિ. પીટર લેંગલી (ઈંગ્લેન્ડ) સાથેના વ્યવહાર ઉપરથી જણાઈ આવશે.

પીટર અત્યંત ધાર્મિક વૃત્તિના હતા. સ્વામીશ્રીને એમણે બાઈબલમાંથી દાઉદના પુત્ર સુલેમાનનાં નીતિવચનો વાંચી સંભળાવ્યાં હતાં.

એમણે ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર પામેલું સુંદર બાઈબલ (જૂના અને નવા કરાર સાથેનું) ને બાઈબલને લગતી બીજી કેટલીક નાની ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલી પુસ્તિકાઓ સ્વામીશ્રીને ભેટ આપતાં કહ્યું : ‘આપને તો હું શું આપી શકું ? પણ આ મારું ધર્મપુસ્તક, પવિત્ર બાઈબલ આપને ભેટ ધરું છું.’

સ્વામીશ્રી પીટરને જહોન માલ્કમનો અવતાર કહેતા. (શ્રીહરિએ રાજકોટમાં સર જહોન માલ્કમને શિક્ષાપત્રી આપી હતી. જ્યારે દાદાખાચર ઘોડો આપવા ગયા ત્યારે માલ્કમે કહ્યું : ‘મને આ શિક્ષાપત્રી આપી તે હજારો ઘોડા આપ્યા બરાબર છે.’)

અહીં ભાગ્યે જ કહેવાની જરૂર હોય કે જો સ્વામીશ્રીએ કશો જ રસ દાખવ્યો ન હોત, કે પીટરનાં વાત અને ઉત્સાહ પરત્વે સ્વામીશ્રી ઉદાસીન રહ્યા હોત તો પીટરે પોતાનો ધર્મગ્રંથ બાઈબલ ને અન્ય સાહિત્ય સ્વામીશ્રીને ભેટ ધરવાની ભાગ્યે જ હિંમત કરી હોત !

ઉદાર અને વિશાળ ધર્મભાવનાને લીધે અન્ય સંપ્રદાય કે પંથોના ધર્માચાર્યો સાથેનો સ્વામીશ્રીનો વ્યવહાર એટલો બધો ઉત્કૃષ્ટ કોટિનો અને અનન્ય છે કે જગતના કોઈપણ ધર્માચાર્યને એમાંથી પ્રેરણા મળી શકે.

સ્વામીશ્રીનો પ્રેમ, વિવેક અને ગૌરવભર્યો આ વ્યવહાર જોઈ એમને મળનાર કોઈપણ ધર્માચાર્ય સ્વામીશ્રીની એક ઉજ્જવળ છબી અંતરમાં ધારણ કરીને જતા. એટલું જ નહીં પણ સ્વામીશ્રીના ચાહક બની રહેતા. લગભગ બધા જ સંપ્રદાયોના આચાર્યો અને ધર્મધુરંધરો સાથે સ્વામીશ્રીને પ્રેમભર્યો સંબંધ હતો.

શાસ્ત્રીજી મહારાજના જન્મશતાબ્દી મહોત્સવની તૈયારીઓ ચાલતી હતી તે અરસામાં (૨૯ જાન્યુઆરી, ૧૯૬૫) કપોળવાડીમાં બપોરે ઠાકોરજીના ઉત્થાપન પછી રોજના નિયમ પ્રમાણે ઠાકોરજી આગળ ભક્તચિંતામણિનું દુપમું પ્રકરણ વંચાતું હતું તે વખતે ખબર આવ્યાં કે ત્રીજા ભોઈવાડાની મોટી હવેલીના વૈષ્ણવાચાર્ય ગોસ્વામી દીક્ષિતજી મહારાજ નીચે હોલમાં આવ્યા છે. એમને પગે ખોડ હતી એટલે દાદરો ચડાય એમ નહોતું. સ્વામીશ્રી તરત જ પાઘ પહેરીને તૈયાર થઈ ગયા અને બોલ્યા : ‘મોટા આવે ત્યારે બધાએ માથે બાંધીને જાવું. માળા લાવો.’

સ્વામીશ્રી નીચે વાડીના હોલમાં આવ્યા. અરસપરસ અભિવાદન કર્યા. સ્વામીશ્રીએ ‘હરિગુણ ગાતાં’ બે પદો સંતો પાસે ગવરાવ્યાં. પછી ગોસ્વામીજીને કહ્યું : ‘તમે વાત કરો.’

‘ના, સ્વામી તમે વાત કરો.’ ગોસ્વામીજીએ કહ્યું.

સ્વામીશ્રીએ કેટલીક વાતો કહી.

ત્યારબાદ ફડિયામામાને આભાર માનવા સૂચવ્યું. પોતે આંખો ઢાળીને ગાતરિયામાં હાથ નાખી માળા ફેરવવા માંડ્યા. પછી સ્વામીશ્રીએ તેમને શતાબ્દી મહોત્સવની કંકોતરી આપી અને કહ્યું : ‘તમે કંઈક વાતો કરો, સંતો રાજ થાય. હિન્દીમાં બોલો.’

એટલે ગોસ્વામીજીએ હોલમાંની શ્રીનાથજીની મૂર્તિને વંદન કરી, શુદ્ધ ગુજરાતીમાં શરૂ કર્યું : ‘તમારે ગૃહસ્થોને કાંઈ જ્ઞાનની કસરતની જરૂર નથી. તમને તો આવા સત્પુરુષ મળી ગયા છે. પણ સંતો, તમારે એની જરૂર છે. તમારે માથે ધર્મનો ભાર છે. તમે મને મહિનામાં એક વખત બોલાવશો તો ભણાવવા ચોક્કસ આવીશ. આત્મોદ્ધાર માટે વિદ્વત્તાની જરૂર છે. ધર્મપ્રચાર માટે આવી કસરતની જરૂર છે.’

પછી સ્વામીશ્રીએ બધા સંતોને કહ્યું : ‘મહારાજને બધા પગે લાગો.’ એટલે બધા સંતો હારબંધ પગે લાગ્યા.

આચાર્ય દીક્ષિતજી મહારાજ સ્વામીશ્રીનું નિર્માનીપણું જોઈ અત્યંત આકર્ષાયા. આવા મહાપુરુષને ભણેલા-ગણેલા યુવાન શિષ્યો સાધુ બનીને અનુસરે છતાં બીજાનું બહુમાન કરે એવો તેમને ભારે ગુણ આવ્યો. પોતે મહિનામાં એક વાર દાદર મંદિરે પધારી સંતોને શાસ્ત્રીય જ્ઞાનનો લાભ આપવા રાજીબુશીથી સામેથી તૈયાર થયા. તેમની ભાવનાનો આ રણકાર જ સ્વામીશ્રી પ્રત્યેની એમની સદ્ભાવનાનો પર્યાપ્ત પુરાવો હતો.

તા. ૧૨-૭-૬૫ના રોજ જગન્નાથપુરીના શંકરાચાર્ય નિરંજનદેવ તીર્થ મંદિરે દર્શને પધાર્યા હતા. સ્વામીશ્રીએ પ્રથમ તેમને હાર પહેરાવી સન્માન્યા. ચીમનલાલ શાસ્ત્રીએ વિધિપૂર્વક, ચંપકભાઈ શેઠ પાસે હરિકૃષ્ણ મહારાજ તથા જગદ્ગુરુનું પૂજન કરાવ્યું. દ્વારકાપીઠના મુખ્ય કાર્યકર અનોપરામ શાસ્ત્રીએ પ્રવચનમાં જણાવ્યું કે પુરીના શંકરાચાર્ય અને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના મહાન સંત યોગીજી મહારાજનું આ સુભગ મિલન આનંદપૂર્ણ છે. પછી સંતોએ અક્ષરપુરુષોત્તમનો વૈદિક સિદ્ધાંત ટૂંકમાં વર્ણવ્યો. શ્રીજીમહારાજે એક રાતમાં ૫૦૦ પરમહંસ કર્યા તે પ્રસંગની મહત્તા સમજાવી. સ્વામીશ્રીએ બે જ મિનિટ વાત કરી બાદ શંકરાચાર્ય નિરંજનદેવ તીર્થે જણાવ્યું કે ભગવાન સ્વામિનારાયણ અને યોગીજી મહારાજનું કાર્ય હિન્દુ ધર્મને પોષણરૂપ છે. આગળ વધારનારું અને ટકાવી રાખનારું છે.

તા. ૩-૭-૫૬ના રોજ સ્વામીશ્રીનો સંતરામ મંદિર, નડિયાદમાં ઉતારો હતો. ત્યાં મંદિરના મહંત જાનકીદાસજીની મુલાકાત થઈ.

આ મુલાકાત દરમ્યાન મહંત જાનકીદાસજીએ સ્વામીશ્રીને સંબોધીને કહ્યું : ‘આપ સ્વામિનારાયણ ધર્મમાં દેદીપ્યમાન સૂર્યસમાન છો. આપનો પ્રકાશ દેશ-વિદેશમાં ફેલાયો છે. સ્વામિનારાયણ ભગવાનના કાર્યને, એમના જીવન સંદેશને આપે દરિયાપાર પહોંચાડ્યો એ ખરેખર સમગ્ર ભારત માટે પરમ આનંદની વાત છે. અહીં તો આપે ઘેર ઘેર ફરીને લોકોને ભગવાન સન્મુખ કર્યા છે.’

૧૯૫૭ના ઓક્ટોબર મહિનામાં શરદપૂનમના સમયેયાની તૈયારીઓ

ધામધૂમથી થઈ રહી હતી. હરમાનભાઈ આદિ આફ્રિકાના હરિભક્તો પણ આ પ્રસંગે અગાઉથી આવ્યા હતા. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું, ‘આપણે ગિરધરબાપાને આમંત્રણ આપવા વીરપુર જવું જોઈએ.’ તે સમયે જલારામ બાપાની ગાદીના વારસ ગિરધરલાલ બાપા હતા. છોટુભાઈ વકીલને અગાઉથી વીરપુર મોકલ્યા. ગિરધરબાપાએ સ્વાગત માટે સર્વ તૈયારી કરી રાખી.

સ્વામીશ્રી પધાર્યા ત્યારે શરણાઈ, નોબત, ઢોલ, ત્રાંસાં વાગવા લાગ્યાં. ગિરધરબાપાની તબિયત નરમ રહેતી તેથી તેમના સેક્રેટરીએ ફૂલહાર કર્યા. સ્વામીશ્રી મેડા ઉપર ગિરધરબાપાની તબિયત જોવા પધાર્યા. બંનેએ પરસ્પર ફૂલહાર કર્યા. સ્વામીશ્રીએ પણ તેમને ઘનશ્યામ મહારાજનો ગુલાબનો મોટો સુંદર હાર પહેરાવી મગજના લાડુ તથા સાકરના બે થાળ ભેટ મૂક્યા અને શરદપૂર્ણિમાના સમયે ગોંડલ પધારવા આમંત્રણ આપ્યું.

ગિરધરબાપાએ કહ્યું : ‘પૂનમના સમયે જરૂર આવીશ પણ તબિયત સારી થઈ જાય તેવા આશીર્વાદની માગણી કરું છું.’ સ્વામીશ્રીએ તેમને આશીર્વાદ આપ્યા અને બે મિનિટ ધૂન કરાવી. પછી ગિરધરબાપાએ પૂજન કરી ઠાકોરજીની આરતી ઉતારી ભેટ મૂકી ત્યારે સ્વામીશ્રી કહે, ‘તમારી ભેટ ન હોય, તમારી સેવા અમારે કરવી છે.’

ગિરધરબાપાએ કહ્યું : ‘અમારે આપના પ્રતાપે ઘણી ભેટ આવે છે અને ભેટ મૂકવા યોગ્ય આપ ઈશ્વરમૂર્તિ સંત છો. માટે મારી અલ્પ ભેટ જરૂર સ્વીકારો.’

તેમના આગ્રહથી સ્વામીશ્રીએ ભેટ સ્વીકારી અને જલારામબાપાના મંદિરે દર્શને આવ્યા ત્યારે સ્વામીશ્રીએ એકસો એક રૂપિયા તેમાં ઉમેરો કરાવીને દાજીબાપુના હાથે ભેટ મુકાવી. તરત જ મંદિરના કાર્યકર બટુકભાઈએ ગિરધરબાપા પાસે જઈને સ્વામીશ્રીની ભેટની વાત કરી.

ગિરધરબાપા તબિયત નરમ હોવાને લીધે નીચે આવતા ન હતા, પણ એ તરત જ નીચે આવ્યા. બીજા એકસો એક ઉમેરી બધી રકમ સ્વામીશ્રીનાં ચરણકમળમાં મૂકી અને ગદ્ગદ ભાવે કહ્યું : ‘બાપા, આ અમારી ભેટ આપે સ્વીકારવી જ પડશે.’

છેવટે એમનો વિનય-વિવેક જોઈ સ્વામીશ્રીએ દાજીબાપુને તે લઈ લેવા કહ્યું.

ગિરધરબાપાએ કહ્યું : ‘ગુણાતીતાનંદ સ્વામીને જલારામબાપાએ રસોઈ આપી જમાડ્યા હતા. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ રાજી થઈ આશીર્વાદ આપ્યા કે તમારું સદાવ્રત ખૂબ જ ચાલશે. તે અમારો આપની સાથેનો સંબંધ ગુરુપરંપરાનો છે. આપ પણ એવો ને એવો પ્રેમ રાખો છો.’

આ સાંભળી સૌ સંતો-હરિભક્તો બહુ રાજી થયા.

એ પછી ચાંપરાજપુર પાસે ભીડભંજનની જગાના મહંતનું ભાવભીનું આમંત્રણ હતું એટલે સ્વામીશ્રી સાંજે ત્યાં પધાર્યા.

મહંતશ્રી તથા સાધુઓએ સ્વામીશ્રીનું સ્વાગત કર્યું. મહંતશ્રી સાથે ત્યાંના શિવમંદિરમાં દર્શન કરી ભીડભંજનની રમણીય જગ્યામાં બધે ફર્યા. સંધ્યાના આછા પ્રકાશમાં વાતાવરણ દિવ્ય લાગતું હતું.

મહંતે સાથે રહી મંદિર, બગીચો, ગૌશાળા વગેરે બતાવ્યું. બધે સ્વામીશ્રીનાં પગલાં કરાવ્યાં. પછી સભામાં સ્વામીશ્રીને ગાદી પર બિરાજવા માટે વિનંતી કરી. સ્વામીશ્રી સભામાં બિરાજ્યા અને મહંતને ઉપદેશના બે શબ્દો કહેવા કહ્યું, ત્યારે તેમણે ગુરુમહિમાના શ્લોકો બોલી સ્વામીશ્રીને સંબોધીને કહ્યું : ‘આ છોટુભાઈ (છોટુભાઈ વકીલ હતા અને એમણે આ કાર્યક્રમ ગોઠવવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવ્યો હતો) ઘણીવાર આપના મહિમાની વાતો કરતા, પરંતુ આજે આપનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં. આપ જેવા ભગવત્-સ્વરૂપ સંતનો પરિચય આપવો પડતો નથી. ફૂલની સુવાસની વાત કરવી પડતી નથી. પાસે જવાથી સુવાસનો પરિચય થઈ જાય છે. તેમ આપના સાન્નિધ્યમાં આવતાં જ મનને શાંતિ મળે અને સંકલ્પ-વિકલ્પ વિરામ પામે એ જ આપની ઓળખ છે.’

આદરપાત્ર વ્યક્તિની સ્વામીશ્રી કદી ઉંમર જોતા નહીં. જ્ઞાની કે વિદ્વાન વ્યક્તિનો એ પૂરા ઉમળકાથી આદર-સત્કાર કરતા. એક રાત્રે ૮-૩૦ વાગે વડગાદી રામમંદિરથી સ્વામી માધવાચાર્યજી આવ્યા હતા. જેઓ સંતોને રામાનુજ વેદાંતનો અભ્યાસ કરાવતા. સ્વામીશ્રીએ પોતાના આસનેથી ઊઠી તેમની પાસે જઈ તેમને હાર પહેરાવ્યો. તેમણે સ્વામીશ્રીના સૂચનથી સંસ્કૃતમાં પ્રવચન કર્યું. પોતાનાથી ઉંમરમાં ઘણા નાના આ વિદ્વાનને, પોતે

વૃદ્ધ હોવા છતાં ઊભા થઈ હાર પહેરાવવામાં સ્વામીશ્રીને જરા પણ સંકોચ થયો નહીં.

ઊંઝામાં ભાગવત સપ્તાહનો પ્રારંભ કરવા સ્વામીશ્રી પધાર્યા હતા. ઊંગરેજી મહારાજ દંડવત્ કરવા લાગ્યા. સ્વામીશ્રી પણ સામે દંડવત્ કરવા નમ્યા. ત્યાં ઊંગરેજી મહારાજે સ્વામીશ્રીને ઊભા કરી દીધા અને બોલ્યા : ‘આપ તો સમર્થ પુરુષ છો. ભાગવતરૂપ સંત છો.’ સ્વામીશ્રી પણ પ્રેમથી તેમને મળ્યા અને બહુ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા : ‘તમારી વાણી બહુ મીઠી છે. બધાને સમાસ બહુ થાય છે.’

ઊંગરેજી મહારાજે સ્વામીશ્રીને જેમ ભાગવતપુરુષ તરીકે બિરદાવ્યા તેમ અનેક સાધુ, સંત કે ધર્માચાર્યોએ સ્વામીશ્રીનો એક અથવા બીજી રીતે મહિમા ગાયો છે. શાસ્ત્રીજી મહારાજની જન્મશતાબ્દી ટાણે દ્વૈતમતાવલંબી મધ્વ સંપ્રદાયના પ્રખર વિદ્વાન ગોપાલાચાર્યે કહ્યું હતું : ‘તેમણે (શાસ્ત્રીજી મહારાજે) આપણને જેમ મંદિરો આપ્યાં તેમ યોગીજી મહારાજ જેવું જીવંત અને મૂર્તિમાન મંદિર આપ્યું છે. યોગીજી મહારાજ એ શાસ્ત્રીજી મહારાજે આપેલી અનુપમ ભેટ છે.

શ્રીમદ્ ભાગવત જેને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય સહિત ઘણા સંપ્રદાયો પ્રમાણભૂત ગ્રંથ માને છે. તે બે પ્રકારની પ્રતિમાનું વર્ણન કરે છે : ચલ અને અચલ. મંદિરોમાં સ્થાપિત મૂર્તિઓ અચલ પ્રતિમા છે જ્યારે ભગવાનને પોતાના અંગેઅંગમાં ધારીને વિચરતા સંત ચલપ્રતિમા છે. ભાગવત ચલ પ્રતિમાનો બહુ જ મહિમા ગાય છે. સ્વામીશ્રી યોગીજી મહારાજ ચલ પ્રતિમા છે. યોગીજી મહારાજ કેવળ વ્યક્તિ નથી સંસ્થા છે. અને જુદાં જુદાં કેન્દ્રોમાં ચાલતાં સત્સંગ મંડળો તેમનાં વિસ્તરિત પ્રતિબિંબ જેવાં છે. યોગીજી મહારાજ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના તત્ત્વજ્ઞાનનો વિસ્તાર કરે છે. એ ધર્મપ્રચારમાં પ્રેમ અને વિશ્વબંધુત્વ મુખ્ય છે.’

તા. ૩૦-૧૨-૬૭ના રોજ શાસ્ત્રી પાંડુરંગ આઠવલેજીના આમંત્રણથી તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠ થાણા જવાનું હતું. સંતો તેમજ થોડા હરિભક્તો સાથે સ્વામીશ્રી સવારે વિદ્યાપીઠમાં પધાર્યા. સ્વામીશ્રીની ખુરશી ઉપાડવાની સેવા

કરવા શાસ્ત્રીજીએ ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. પરંતુ સ્વામીશ્રીએ તેમને રોક્યા. દર્શન બાદ શાસ્ત્રીજી સાથે મળી વિદ્યાપીઠ નિહાળી ઉતારે પધાર્યા. સ્વામીશ્રીએ કીર્તનો ગવડાવ્યાં.

શાસ્ત્રીજીએ પોતાના ભાવવાહી પ્રવચનમાં કહ્યું : ‘મારું દિલ હરખાઈ ગયું છે. સ્વામીશ્રીનાં દર્શનથી અને આ ભૂમિ પર તેમનાં પગલાં પડવાથી મને આનંદ થયો છે. ભગવાનનું કે ભક્તિનું વર્ણન કરવાની લાયકાત તો નથી પણ યોગીજી મહારાજના આશીર્વાદ છે. અમને એવી સ્થિતિ આવે કે અમે ભગવાનનું વર્ણન કરી શકીએ. ભગવાનનો મહિમા સાચા અર્થમાં ગાઈ શકીએ.’

ડોક્ટર સ્વામીએ શાસ્ત્રીજીને સ્વામીશ્રી સાથે ભોજન લેવાનો આગ્રહ કર્યો. શાસ્ત્રીજીને કેડની તકલીફ હતી એટલે બેસવામાં મુશ્કેલી પડે એમ હતું. એટલે એમણે કહ્યું, ‘બેસવામાં ઘણી તકલીફ પડશે. માટે ફરી કોઈવાર વાત...’ એટલામાં સ્વામીશ્રી પધાર્યા અને શાસ્ત્રીજીને સાથે જ બેસવા કહ્યું. તેઓ તરત જ બેસી ગયા. તેમને સ્વામીશ્રી ઉપર આવું અપાર હેત હતું.

ભોજન વખતે સ્વામીશ્રીએ શાસ્ત્રીજીને વધુ પિરસાવ્યું. શાસ્ત્રીજી છેલ્લાં ૩૫ વર્ષથી ભર્યું ભાણું જ જમતા. તે નિયમ આજે એમણે તોડ્યો.

એમણે કહ્યું : ‘એકવાર લીધા પછી હું ફરીથી નથી લેતો. પરંતુ યોગીબાપા આપે છે તે સાક્ષાત્ અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજ આપે છે એમ હું સમજું છું. ૩૫ વર્ષનો મારો નિયમ તોડું છું. જો કે આમાં ખરેખર તો કોઈ નિયમ તૂટતો નથી.’ વળી કહ્યું : ‘આપનો અદ્ભુત પ્રતાપ છે કે પ્રલોભનો મૂકીને આ યુવાનો સાધુ થયા છે.’

તા. ૧૭-૧-૬૮ના રોજ રાત્રે ૧૦-૪૫ વાગે વિદ્વદ્વ્ય સ્વામી ચિન્મયાનંદજી બેંગલોરથી પ્લેનમાં સાન્તાક્રુઝ એરપોર્ટ ઉપર ઊતરી સીધા જ સ્વામીશ્રીનાં દર્શને પધાર્યા. આ ઉંમરે પણ હિન્દુ ધર્મની જાગૃતિ માટે સતત પ્રયત્નશીલ સ્વામીશ્રીનાં કાર્યથી અને બ્રાહ્મીસ્થિતિથી તેઓ ખૂબ આકર્ષાયા હતા. તેમણે પ્રવચનમાં આવા અલભ્ય પુરુષનો લાભ લેવા સૌને અનુરોધ કર્યો.

ગુજરાતમાં ભાગવતના પ્રખર જ્ઞાતા અને કથાકાર ભક્ત કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીને જ્યારથી સ્વામીશ્રીનો યોગ થયો ત્યારથી એક અનોખી પ્રીતિની ગાંઠ સ્વામીશ્રી સાથે બંધાઈ ચૂકી હતી. સ્વામીશ્રીની નિખાલસતા, સાધુતા અને નિર્દોષપણું એમને એટલાં સ્પર્શી ગયાં હતાં કે પોતે સ્વામીશ્રીને પિતા તુલ્ય માનતા ને સ્નેહ કરતા. આ સ્નેહ શાસ્ત્રીજીના સ્વામીશ્રી સાથેના વ્યવહારમાં અભિવ્યક્ત થતો. ઈ. સ. ૧૯૭૦માં સ્વામીશ્રી જ્યારે ત્રીજીવાર વિદેશયાત્રાએ પધારવાના હતા ત્યારે વિદ્યાય સમારંભ વખતે કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીએ સભામાં રૂપેરી કોરનું, સુંદર રેશમી, પીળું ઉત્તરીય ઓઢાડ્યું હતું (જે સ્વામીશ્રીએ એટલા જ પ્રેમથી એ વસ્ત્ર એમને પોતાના તરફથી ઓઢાડી દીધું હતું. આ ભાવસંપૃક્ત ઘટના આ ગ્રંથમાં અન્યત્ર વિગતે આલેખાઈ છે.)

કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રી ઘણીવાર કહેતા : ‘યોગીજી મહારાજ દૃષ્ટિ દ્વારા હજારો ભક્તોને એકી સાથે મળી લેતા ને દરેકને એવો અનુભવ થતો કે ‘સ્વામીશ્રીએ મારી સામે જોયું, દૃષ્ટિ કરીને સુખ આપ્યું !’ એવી સ્વામીશ્રીની દૃગ્દીક્ષા હતી.’

તા. ૨૮-૧૨-૬૭ના રોજ સભામાં કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીએ પ્રવચનમાં સ્વામીશ્રીને પુણ્યશ્લોક પુરુષ કહી પ્રશંસા કરી અને કહ્યું : ‘ભગવાન પાસે માગવા જેવી ત્રણ વસ્તુ છે. શ્લોક-ભાગવતના, પુણ્યશ્લોક-સ્વામીશ્રી યોગીજી મહારાજ બાપા જેવા પુરુષ ને ઉત્તમશ્લોક-ભગવાન. આ ત્રણમાં પણ માગવા જેવા તો એક યોગીજી મહારાજ છે. કેમ કે બાપાના મુખમાં શ્લોક અને હાથમાં ભગવાન છે, તે આપણને આપે છે.’

૨૫

દિનચર્યા

ગોંડલમાં સ્વામીશ્રીનો નિત્યક્રમ અત્યંત મંગળદાયક અને સ્મૃતિકારક હતો. ગોંડલમાં એમનો ઉતારો સભામંડપના ખૂણાના ઓરડામાં રહેતો. સ્વામીશ્રી કોઈ દિવસ આ ઓરડામાં એકલા તો સૂએ જ નહીં. એક-બે સંતો અને એક બે યુવક - સેવકોને સાથે જ સુવાડે. ક્યારેક કોઈ આઘુંપાછું થાય તો તેમને સવારે ઊઠીને મીઠો ઠપકો આપે.

સ્વામીશ્રીને પવન બિલકુલ ફાવતો નહીં. તેથી ઓરડાની બધી બારીઓ બંધ રખાવે. ફક્ત એક બારી અર્ધી ખુલ્લી રખાવે અને કહે, ‘નહિ તો ગેસ થાશે !’ બાકી બધાં જ વેન્ટિલેશન બારીઓ ઉપર પડદા નંખાવે, જેથી જરા પણ પ્રકાશ ન આવે. દીવાનો ઝાંખો પ્રકાશ હોય તો પણ એમને ઊંઘ ન આવે.

આમ, બારી-બારણાં બંધ હોય, પવન બિલકુલ ન હોય એટલે સાથે સૂતેલા સેવકોને ખૂબ જ ગરમી અને ગૂંગળામણ થાય. તેથી કદાચ કોઈવાર રાત્રે કોઈ સેવક બહાર જઈને સૂઈ જાય તો સવારે સ્વામીશ્રીનો મીઠો ઠપકો એને અવશ્ય સાંભળવો પડે. સેવકોને માટે પણ આ એક વિશિષ્ટ પ્રકારની ભીડા ભક્તિ હતી.

પાછળનાં વર્ષોમાં સ્વામીશ્રીને ઊંઘ ઓછી આવતી. કારણ, રાત્રે વખતોવખત લઘુ કરવા ઊઠવું પડે. વળી, માંદગી દરમ્યાન ઊંઘ બહુ ઓછી

થઈ ગઈ હતી. રાત્રે ઊંઘની ગોળી લે પછી જ ઊંઘ આવે, તે છતાં રાત્રે લઘુ કરવા તો ઊઠવું જ પડે. સવારે લગભગ ચાર વાગ્યા પછી સંપૂર્ણ જાગૃત થઈ જતા. જો રાત્રે ઊંઘ મોડી આવે તો વહેલી સવારે પાંચથી સાડા પાંચ વાગ્યા સુધી પોઢી રહે. કદાચ ચાર વાગે ઊઠી ગયા હોય તો પણ સેવકોને જગાડે નહીં. પોતે પથારીમાં પોઢી રહે. પાંચ વાગે એટલે એક-બે સેવકોને ઉઠાડી, નાહી-ઘોઈ પરવારવા મોકલી આપે.

૫-૩૦ વાગે પોતે ‘સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ...’ મંત્ર બોલતાં પથારીમાં બેઠા થાય એટલે બાકીના સેવકો તુરત જાગી જાય. મચ્છરદાની ઊંચી કરી સૌ આજુબાજુ ગોઠવાઈ જાય. સ્વામીશ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની ઊભી ચિત્ર-પ્રતિમા બે હાથમાં લઈ બરાબર નીરખીને દર્શન કરે. ચરણસ્પર્શ કરે અને છાતીએ તેમજ મસ્તકે મૂર્તિ અડાડે. પછી સેવકો હાથ, પગ, કેડ દબાવે. કોઈને ઝોલું આવતું હોય તો સ્વામીશ્રી તેનો હાથ ખેંચીને જગાડે. અને પછી તેનો હાથ દાબવા માંડે અને બોલે, ‘ગુરુ ! ઝોલાં આવે છે ? ઝોલાં ન ખાવાં ! તમારે છે કાંઈ દખ ? બહુ સુખિયા. હું એકલો જ દુખિયો, તે ઊંઘ આવે નહીં. તમારી ઊંઘ મને આપો ને !...’ એમ કહેતા જાય અને સૌને ગમ્મત કરાવતા જાય. પછી સૌ હરિભક્તોને ઓરડા બહાર દર્શનની રાહ જોતા ઊભા હોય તે અંદર આવે. સૌ ધીરે ધીરે ચારે બાજુ ગોઠવાઈ જાય. ઓરડો ચિત્કાર ભરાઈ જાય. કોઈ વયોવૃદ્ધ કે કોઈ મોટેરા ભક્ત પાછળથી આવે તો તેમને આવકાર આપી યોગ્ય સ્થાને બેસાડવાનું સ્વામીશ્રી ક્યારેય ચૂકે નહીં. વયોવૃદ્ધ હોય તેને ખાસ કરીને સ્વામીશ્રી ભીંતે અઢેલીને જ બેસાડે.

દરેક સંત-હરિભક્તને સંભારે, કોઈ ન આવ્યું હોય તો તેમને બોલાવવા મોકલે. પછી શ્રીજીમહારાજનું અષ્ટક બોલાય. ત્યાર પછી જ મંગળ પ્રવચન શરૂ થાય. ક્યારેક નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય, વચનામૃત, સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ કે કોઈ નવું પુસ્તક હોય તે વંચાવે અને વાતો કરે અથવા પ્રભાતિયાં બોલાવી વાતો કરે. કથા સાંભળતાં ઘણીવાર બધાને લાગે કે સ્વામીશ્રીને જરા ઊંઘ આવતી લાગે છે, પણ પોતે એટલા બધા તો સાવધાન હોય કે એકદમ ‘હરે... હરે...’ બોલે અને સૌને ખબરદાર કરે.

સ્વામીશ્રી નાહવા પધારતા પહેલા સેવકોને બોલાવે. કૌપીન કાઢી, ધોતિયાના એક છેડે બાંધે. ગરમ ધાબળી ઓઢી શૌચ જાય. ત્યારબાદ સેવક હાથ ધોવરાવે. એક લાકડાના પાટિયા ઉપર માટી પલાળીને તૈયાર હોય. તેનાથી સાધારણ ગરમ પાણી વડે હાથ ધોવરાવવામાં આવે. ડાબો હાથ દસવાર અને બંને હાથ નવ વાર એમ બરાબર ઓગણીસ વાર હાથ ધૂએ. માટી થોડી વધી હોય તો વધારે વાર હાથ ધોઈને વાપરી નાખે પણ પાટિયા ઉપર માટી રહેવા દે નહીં. જો કે સેવકને માપની જ માટી પલાળવાની આજ્ઞા ખરી અને જો કોઈ નવો સેવક વધારે માટી પલાળે તો અગાઉથી થોડી કાઢી નાખે. પછી પોતાની કૌપીન પણ જાતે જ ધૂએ અને ફરી માટીથી હાથ ધોઈ નાખે.

પછી પાણી રેડાવી તે જગ્યા ચોખ્ખી કરાવે. સ્વચ્છ ગાળેલા હૂંફાળા પાણીથી હાથ ધોઈ કોગળા કરે અને સેવક કચરેલું દાતણ ધોઈને આપે તે પાટલા ઉપર બિરાજી કરવા લાગે. બીજા હાથમાં દાંતે ઘસવાનો પાઉડર (શુદ્ધ આયુર્વેદિક દંતમંજન) ઝીણા કાગળમાં મૂકેલો પકડી રાખે. તે દાતણ ઉપર પાઉડર લઈ દાંત, દાઢ વગેરે બરાબર ઘસીને સાફ કરે. પછી દાતણ પકડેલા હાથે વાડકામાં મીઠાવાળું ગરમ પાણી લઈ બેથી ત્રણ કોગળા કરે. તે પ્રમાણે થોડી-થોડીવારે કોગળા કરતા જાય, વળી દાતણ પણ બરાબર બે દાંત વચ્ચે ચાવતા જાય. એ પ્રમાણે બંને દંતપંક્તિ બરાબર ખુલ્લી રાખીને દાતણ ચાવતા જાય ને ઘસતા જાય. છેલ્લી અવસ્થા સુધી એમના ઘણાખરા દાંત ને દાઢ સાબૂત હતાં.

બાજુમાં સેવક પાણી આપવા બેઠા હોય તેને તરત ટકોર કરતાં કહે, ‘વાતો બોલો, નવરા ન રહેવું...’ દાતણ સારી રીતે કરે. નાનો લોટો ભરીને ગરમ પાણીના કોગળા સાથે કરતા જાય. પછી દાતણ પાછળથી ચીરેલું હોય ત્યાંથી બે ચીર કરી ઊલ ઉતારવા લાગે. પછી બન્ને ચીર પોતે સારા પાણીથી ધોઈ નાંખે. અને સેવકને તે નાખી દેવા કહે. કોઈ સેવક પ્રસાદી જાણી દાતણ સંતાડી રાખવા પ્રયત્ન કરે તો પોતાની સામે જ નંખાવી દે. પાટલા ઉપર તથા નીચે દાતણના કૂચા રહી ગયા હોય તે લેવાના સેવક ભૂલી જાય તો પોતે જાતે લઈને વાટકામાં નાખી, કોગળા કરવાનો વાટકો બાજુમાં મૂકે અને લઘુ કરવા પધારે પછી સેવકને બોલાવે. પાટલા ઉપર બિરાજે અને પાણી

રેડાવી આજુબાજુની બધી જગ્યા સાફ કરાવે. સેવક માપનું (સાધારણથી થોડું વધારે) ગરમ પાણી તૈયાર રાખે.

સ્વામીશ્રી સ્નાન કરવા બેસે ત્યારે ગાતરિયું કઢાવી નંખાવે. સેવક પહેલાં હાથ ધોવરાવે, પછી સ્વામીશ્રી સ્ટીલનો લોટો હાથમાં લઈને નાહવાનું શરૂ કરે. પહેલાં કોગળા કરે. ડાબા હાથમાં લોટો રાખી જમણા હાથે જ મુખારવિંદ ધૂએ. મુખ બરાબર સાફ કરે. શરદી થઈ હોય તો કોઈકવાર છીંકે, પછી નાક સાફ કરી ધોતિયાના છેડા ઉપર લોટાથી પાણી ઢોળે અને જમણા પગ ઉપર પાણી રેડી, જમણો પગ ધૂએ, પછી ડાબો પગ પછી પાછળ વાંસામાં-કેડ ઉપર પાણી રેડે. નહાતી વખતે કોઈ પાછળથી આવીને શરીર ચોળે તો તરત પાછું જોઈને રોકે અને દૃષ્ટિથી (ઈશારાથી) કહે, ‘ગુરુ ! રાખો, મહારાજ ધબે.’ પછી તેના બંને હાથ પકડી પાણીથી ધોવરાવે અને તેને બાજુમાં ઊભા રહેવાનું કહે. પાછળથી સ્નાન કરાવવાની સેવા યુવકોને આપતા ને હેત કરતા.

નાહી રહે એટલે બે સેવકો સ્વામીશ્રીના બગલમાં હાથ નાખી ઊભા કરે. સ્વામીશ્રી ધોતિયાનો આગળનો છેડો ભેગો કરી નિચોવે અને ડિલ લૂછે. બીજો સેવક વાંસાનો ભાગ ઝોળીથી (લૂગડાનો કકડો) લૂછે અને પછી તે ઝોળી સ્વામીશ્રીના હાથમાં આપે એટલે સ્વામીશ્રી મોઢું લૂછે. છાતી તથા પેટનો ભાગ લૂછે. પછી પાછળથી સ્વચ્છ ધોતિયું પહોળું કરીને સેવક આપે એટલે સ્વામીશ્રી ધોતિયું પેટ ફરતું ગોળ વીંટી, એક હાથે પકડી રાખે, બીજા હાથે શરીર બરાબર લૂછી ભીનું ધોતિયું નીચે છોડી દે. ઝોળી પણ નીચે પડતી મૂકી દે, એટલે સેવક પગમાંથી ભીનું ધોતિયું અને ઝોળી ખેંચી લે અને ઝોળીથી ચરણારવિંદ લૂછી નાખે.

સ્વામીશ્રી સ્નાન કરીને બહાર પધારે અને એક સ્વચ્છ આસન ઉપર ધોતિયું કેડે બાંધીને કૌપીનની દોરી બાંધી, કૌપીન પહેરી લે, પછી ધોતિયું પહેરે. એક સેવક બગલમાં હાથ ટેકવે એટલે પાછળનો છેડો ભેગો કરીને નાખી દે. અને કહેતા જાય, (આંખનો અલૌકિક ઈશારો પણ કરતા જાય) ‘આમ શીખી જાવું, હોશિયાર થાવું... (સેવામાં)’ પછી આગળનો છેડો ભેગો

કરે, પેટ નીચે ખોસે અને લટકતો છેડો પણ જરા બાજુમાં સારી રીતે ખોસે. જેથી ધોતિયું મોટું હોવા છતાં ઘણું ઊંચું આવી જાય. એક પગે ઘૂંટી સુધી માંડ ઢંકાય પણ બીજા પગે તો ગોઠણ નીચે જ આવીને ઊભું રહે. સ્વામીશ્રી પાટલી કોઈ દિવસ વાળતા જ નહીં અને હંમેશાં જાડાં ધોતિયાં જ પહેરતા.

પછી ગરમ પાણીથી હાથ ધૂએ અને સેવક રૂમાલ આપે તેનાથી હાથ લૂછી ગાતરિયું પહેરે. સ્વામીશ્રી ગાતરિયું ભાગ્યે જ વ્યવસ્થિત પહેરતા. શરીર ઉપર બે હાથને ફરતું, ખભા ઉપર - બે છેડા નાખી દે. એટલે બંને છેડા ગમે એમ લટકતા હોય. (શિયાળામાં ગાતરિયું ગાંઠ મારીને - બાંધીને પહેરતા. પાછળથી ગરમ ગાતરિયાં ઓઢતા)

સેવકે આગળથી પૂજા પાથરી રાખી હોય તે આસન ઉપર બેસે, સામે હરિકૃષ્ણ મહારાજની મૂર્તિ નવરાવીને સેવકે પધરાવી હોય, ચંદન તૈયાર કરેલું હોય તે ઠાકોરજીને ચર્ચે. (વર્ષો પહેલાં પોતે જાતે જ ઠાકોરજીને સ્નાન ચંદનાદિ કરતા. અને ઠાકોરજીની આત્મનિવેદી ભક્તિ સંપૂર્ણપણે કરતા.) પછી પોતે જમણા હાથે કપાળમાં તિલક કરે. અને ડાબા હાથમાં કાય પકડી રાખે. ક્યારેક કપાળમાં તિલક બે વાર કરે, જેથી જરા ઘાટું થાય. ઘણીવાર ખેંચીને તિલક કરે એટલે ઠેઠ મસ્તકના ઉપરના ભાગ સુધી તિલક તાણે. એટલે પોતે ઘણીવાર સૌને કહેતા, ‘તિલક તાણવું!’ (‘કરવું’ નહિ પણ ‘તાણવું’ એટલે સૌને દેખાય તેવું કરવું.) પછી ચાંદલિયાથી મોટો લાલઘૂમ ચાંદલો કરે. કેટલીકવાર આજુબાજુ મોટેરા હરિભક્ત કે નાના બાળકો બેઠા હોય અને જો તેમણે કપાળમાં તિલક ન કર્યું હોય તો સ્વામીશ્રી તેમને સૌને જાતે તિલક-ચાંદલો કરી આપતા અને સૂચવતા કે આમ હંમેશાં તિલક કરવું.

પછી ધ્યાન કરી, આહ્વાન કરી, પૂજાની મૂર્તિઓ પાથરે. પુષ્પો ચઢાવે તે પણ કલાત્મક રીતે. ઘણુંખરું મોગરો અને ગુલાબ હોય તો એક પછી એક પુષ્પો ગોઠવી આકૃતિ અને રંગમાં સુંદર સજાવટ કરે. શાસ્ત્રીજી મહારાજની મૂર્તિ વચમાં હોય તેથી તે મૂર્તિને ફરતાં, ચારેય બાજુ પુષ્પો ગોઠવી, પોતાના ગુરુ પ્રત્યેની વિશિષ્ટ ભક્તિ અદા કરે.

એક ધ્યાનથી માળા ફેરવતા સ્વામીશ્રી હરિકૃષ્ણ મહારાજની મૂર્તિમાં નિમગ્ન થઈ જતા. પછી એક પગે ઊભા રહી માળા કરતા. પ્રદક્ષિણા-દંડવત્

કરી, પ્રાર્થના કરી, પ્રસાદ ધરતા. પછી ભક્તોનાં દુઃખ નિવારણને માટે હરિકૃષ્ણ મહારાજને સ્નાન કરાવેલા જળમાં, શ્રીજીમહારાજનાં અસ્થિ, વસ્ત્ર અને માળાનો મણકો ઝબોળી, પૂજાનાં પ્રસાદીનાં પુષ્પોની પાંખડીઓ પણ તેમાં ખાસ નાખતા. આ જળથી હજારો મનુષ્યોના અસાધ્ય રોગો નાબૂદ થયા છે અને અકલ્પ્ય મનોરથો સિદ્ધ થયા છે. પછી સ્વામીશ્રી પ્રસાદીનાં પુષ્પો સૌને ઉછાળી ઉછાળીને વહેંચતા અને અલૌકિક સુખ આપતા. ત્યારબાદ શણગારની આરતી કરવા પધારતા.

શણગારમાં જતા પહેલાં નીચે અક્ષરદેરીમાં દર્શન, ચરણારવિંદ ઉપર ગુલાબનાં પુષ્પોથી પૂજા, પ્રદક્ષિણા, શાસ્ત્રીજી મહારાજની આરસની મૂર્તિનાં દર્શન અને પુષ્પોથી પૂજા વગેરે વિધિ કરીને જ ઉપર મંદિરમાં જતા.

મૂર્તિને શણગાર થતા હોય ને આરતીને થોડીવાર હોય તો ગોખમાં બેસી સંતોને વાતો કરતા. તે પછી નિજમંદિરમાં પધારી દરેક મૂર્તિ ધારી ધારી નીરખતા, શણગાર જોતા અને મૂર્તિઓની અલૌકિક શોભાનાં વખાણ કરતા. ખાસ કરીને ઘનશ્યામ મહારાજની મૂર્તિ પાસે પધારે ત્યારે અચૂક ચરણસ્પર્શ કરતા. અને ક્યારેક ઘનશ્યામ મહારાજને પૂછતા પણ ખરા કે ‘મજામાં છો ને...’ સવારના થાળ બરાબર ભરાય છે કે નહિ તે પણ તેમની દૃષ્ટિ બહાર જતું નહીં. પછી ઘણું કરીને મધ્ય મંદિરમાં ક્યારેક ઘનશ્યામ મહારાજ પાસે બે હાથમાં આરતી ઝાલી, સુંદર રીતે હાથ ડોલાવતા, વિવિધ મુદ્રામાં આરતી ઉતારતા અદ્ભુત દર્શન આપતા.

આરતી શરૂ કરતા પહેલાં ઘંટારવ કરાવે. ક્યારેક પોતે પણ ઘંટ વગાડે. ‘ઠંકો મારવો છે !’ એ સૂત્રના ધારક સ્વામીશ્રીને ઘંટારવ ખૂબ પ્રિય. ઠાકોરજીનાં દર્શન કરતી વખતે પણ ઘણીવાર ઘંટડી ખખડાવી લે અને મહાપૂજા કે બીજી કોઈ પૂજાવિધિ પ્રસંગે તો વારંવાર ઘંટડી ખખડાવી ભક્તોને આનંદ પમાડવાનું ચૂકતા નહીં.

પછી દરેક મંદિરમાં દંડવત્, મંદિરને ફરતી પ્રદક્ષિણા, હનુમાન-ગણપતિનાં દર્શન વગેરે નિત્યક્રમ કરી નીચે પધારે.

ઉકાળા-પાણી કરવા બિરાજે ત્યારે સામે કેટલાક સંતો - હરિભક્તો તો

હોય જ. પોતે સાધારણ રીતે એકથી બે નાનાં દૂધીનાં થેપલાં અને ૩ થી ૪ રકાબી ઉકાળો ગ્રહણ કરે, બાકી વિવિધ વાનગીઓ હોય તે પ્રસાદી રૂપે સામે બેઠેલા ભક્તોને વારંવાર આપીને ખુશ કરે. તે વાનગીઓ પોતે ચાખી પણ ન હોય, છતાં તેના વખાણ કરતા જાય ને સૌને વહેંચતા જાય. સૌને વહેંચવામાં જ એમને અનેરો આનંદ આવતો. પછી થૂંકદાનીમાં હાથ ધૂએ અને કોગળા કરે.

બાદ સભામંડપમાં પધારી કથાવાર્તા શરૂ કરે, સૌને ગમ્મત સાથે જ્ઞાન પીરસે. સૌને બ્રહ્માનંદનો અલૌકિક અનુભવ કરાવે. બ્રહ્મવિદ્યાના ગહન પાઠો પણ હસતાં હસતાં સૌને સમજાવે. કોઈને જ્ઞાનનો ભાર ન લાગે છતાં જ્ઞાનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ પણ થાય. પછી બીજા ભક્તો પાસે કથા કરાવે ને પોતે પત્રલેખન કરે. ઘણું કરીને જમણા પગને વાળીને, તે ઉપર ટેકો ગોઠવી, પેડ મૂકીને, જમણા હાથથી નીબ સુધી પેન બરાબર જકડીને પકડીને ભારે હાથે લખવાની ટેવ. અક્ષરો અલૌકિક. જો લખતાં લખતાં પોતે વાંચે અને ક્યારેક પોતાના જ અક્ષરો પોતાને ન ઉકલે તો તેના ઉપર ખૂબ ચેકા મારીને ફરીથી તે લખે.

બરાબર ૧૧-૩૦ના રાજભોગ આરતીના ડંકા થાય ત્યાં સુધી પોતે કથાવાર્તા અને પત્રલેખન કરે. પછી સૌને આરતીમાં મોકલે અને પોતે રસોડે પધારે. મહેમાનોને જમવા માટે આસન, પાટલા, થાળી, વાડકા, પ્યાલા વગેરે મુકાવે. સૌ હરિભક્તોને તાણ કરીને જમાડે. વળી સૌની રુચિ પણ સાચવે. કોઈને દૂધ, દહીં, છાશ વગેરે પણ પીરસાવે. પછી પોતે સંતો સાથે જમવા પધારે અને સાધારણ રીતે ૩ થી ૪ ફુલકાં તથા દૂધીનું, પરવળનું મોળું શાક, મગની પાતળી દાળ અને ગળી ગયેલા થોડા ભાત. ભાતની સાથે ક્યારેય મગના મોળા પાપડ જમે. આંબા હળદર હોય તો ખાસ જમે. મિષ્ટાન્ન ક્યારેય લે નહીં. કોઈ બહુ આગ્રહ કરે તો ચપટીમાં આવે એટલું લઈ લે પણ દાળમાં ચોળી નાંખે. ગળી રોટલી ક્યારેક જમે. પાછળથી થૂલી અને મગની દાળ વિશેષ જમતા. પણ સાથે બેઠેલા સંતોનાં પત્તર તો પોતે ખૂબ હોંશે હોંશે ભરી દે, છલકાવી દે. ગજા ઉપરાંત સંતોને પીરસે અને સંભારણું રાખવા કહે. જમ્યા પછી થૂંકદાનીમાં જ હાથ ધોઈ કોગળા કરે. બંને હાથ

કાંડાના ઉપરના ભાગ સુધી ચોળીને ધોવાની ટેવ. મીઠાના પાણીના કોગળા કરે. રૂમાલથી હાથ-મોઢું લૂછતાં. એવા તો ઓડકાર ખાય કે જાણે ખૂબ જમ્યા છે. જમતાં જમતાં ‘મહારાજ જમો, સ્વામી જમો’ એમ બોલવાની ખાસ ટેવ.

પછી સભામંડપમાં પધારી કથા કરાવે. વચનામૃત વંચાવી ખૂબ હળવી વાર્તા કરી સૌને ગમ્મત કરાવે. બપોરની કથામાં બહુ જ્ઞાન-ગમ્મત કરે. બપોરની કથામાં ક્યારેક સભામંડપમાં સૌની સાથે ઘઉં વીણવા બેસે અથવા કોઈ શાક ફોલવાનું હોય તો પણ પ્રેમથી ફોલે.

કથા સમાપ્તિ પછી સૌને આજ્ઞા કરે, ‘કરતા હોય તેમ કરો...’ પછી પોતે આરામમાં પધારે.

સવારના સમયમાં પાણી ઓછું પીએ. પણ જમ્યા પછી ખૂબ પીએ. એક સાથે તુંબડી ભરીને પી જાય ને તુંબડી ઊંધી કરી, જરા ખંખેરીને સેવકને પાછી આપે જેથી તુંબડીમાં પાણી ન રહે. પછી લઘુ કરી આરામમાં પધારે. (પાછળથી લઘુ કરવાની વ્યવસ્થા પલંગની બાજુમાં જ કરવામાં આવતી.)

બપોરે આરામમાં જતાં પહેલાં સૌ સેવકોને પૂછે, ‘આજે શેની સ્મરતિ કરશું ?...’ એમ કહી ગઢડા, સારંગપુર, બોચાસણ, અમદાવાદ, અટલાદરા, ભાદરા વગેરે મંદિરો અને શાસ્ત્રીજી મહારાજની વારાફરતી સ્મૃતિ કરવાનું નક્કી કરે. પછી સોડ ખેંચી — યોગનિદ્રામાં ભક્તોના સુખને અર્થે પધારે. બપોરે ઉત્થાપન પહેલાં અક્ષરદેરીમાં પધારે. એકાવન પ્રદક્ષિણા કરે. તે પણ ધીરી ચાલે, માળા ફેરવતા. ઉત્થાપન પછી ધ્યાન કરે. પછી અક્ષરદેરીની મહિમાની, સત્સંગમાં જૂના ઇતિહાસની અદ્ભુત વાતો કરે. અક્ષરદેરીનો અપરંપાર મહિમા કહે.

પછી સૌ સંતો-હરિભક્તોને સેવામાં મોકલે ને પોતે સભામાં કથા શરૂ કરાવે. પોતે પત્ર વાંચે-લખે. ક્યારેક ઢળતી સંધ્યાએ સંતો-હરિભક્તો સાથે ઘાટ ઉપર કે વાડીમાં પધારે અને સભા કરી, દર્શનનું અલૌકિક સુખ આપે.

પાછળથી અશક્તિને કારણે સંતોની ખૂબ વિનંતી પછી માલિશ કરવાની રજા આપી. તેથી રોજ સાંજે સુખડના તેલથી કે બદામના તેલથી સંતો માલિશ કરતા. જોકે સ્વામીશ્રીને તો માલિશનું તેલ છે એમ જ કહેવામાં આવતું, પણ વૈદ્યોની સૂચનાથી બદામનું તેલ પણ સાથે વાપરતા. સ્વામીશ્રી આનાકાની બહુ કરે. પૂછે, ‘શો ફાયદો પડે ?’

‘બાપા, થાક ઊતરી જાય, શક્તિ આવે.’

‘શક્તિ તો આવતી નથી.’

‘બાપા, શક્તિ ધીરે ધીરે આવે.’

‘ઠેક, ત્યારે કરી લ્યો.’

આવી રોજની ગડમથલ પછી, નાના બાળક જેવો વાર્તાલાપ કરતાં કરતાં સ્વામીશ્રી છેવટે પરવાનગી આપે. આવી આનાકાની ઘણી બાબતોમાં થતી. શરૂઆતમાં વહેલી સવારે માલિશ કરતા ત્યારે પગે, કેડે, બાવડે, વાંસામાં એમ માલિશ કરતા. પાછળથી પગે જ માલિશ કરતા.

સંધ્યા આરતી પછી સ્નાનવિધિ, ઉકાળાપાણી કરી કથામાં પધારતા. રાત્રે સૂતા પહેલાં મસ્તકે, તાળવામાં અને પગનાં તળિયામાં વૈદ્યકીય સૂચનાથી ગાયનું ઘી ઘસવામાં આવતું. પછી ‘ભગવાન ભજી લેવા. ભગવાન સૌનું ભલું કરો...’ સૂત્રો બોલી, સૌ સેવકોને યાદ કરી, ફરીથી યોગનિદ્રામાં પોઢી જતા.

સ્વામીશ્રી શિયાળામાં અને ચોમાસામાં ૭ થી ૮ ઓઢવાનાં ઓઢતા. તેમાં ગરમ સોડ, શાલ, ધાબળા, રજાઈ ઓઢતા. ઉનાળામાં પણ સોડ અને ગરમ ધાબળા હોય જ. રાત્રે ઘણુંખરું પડખાભેર સૂવાની ટેવ. તેમજ ઘણું કરીને જમણો પગ ડાબા પગના સાથળમાં ગોઠવીને ગોરખ આસન વાળીને પણ સૂવાની ટેવ ને થોડી થોડી વારે પડખું ફેરવવાની અને પગ હલાવવાની ટેવ.

શિયાળામાં અને ચોમાસામાં અખંડ સગડી પાસે રખાવે. શરૂઆતમાં હીટર મૂકતા પણ તેની તેઓ ના પાડતા અને કહેતા કે ‘હીટરથી માથું ચડી જાય છે.’ પણ આફ્રિકામાં (ઈ. સ. ૧૯૬૦માં ખાસ કરીને રોડેશિયામાં) સગડીનો અભાવ, તેથી પોતાની નામરજી છતાં હીટર વાપરવું પડતું. ત્યારે હીટરની આગળ પાણીની થાળી ખાસ મૂકાવતા અને કહેતા કે એનાથી તાપ ઓછો લાગે છે.

ઈ. સ. ૧૯૬૦ની પ્રથમ માંદગી પહેલાં સ્વામીશ્રી હંમેશાં નીચે જ પથારીમાં સૂતા. આ માંદગીમાં સૌ હરિભક્તોના અત્યંત આગ્રહથી એમણે પાટ-પલંગ ઉપર સૂવાનું શરૂ કર્યું.

આ માંદગીમાં ઊંઘ ઓછી આવે છે એવી સ્વામીશ્રીની ફરિયાદથી તે માટેના ઉપાયો શરૂ થયા. બાકી મોટાપુરુષ તો ભક્તોના સુખને અર્થે યોગ-નિદ્રા ગ્રહણ કરે અને મૂકે. એમને સુષુપ્તિ અવસ્થા જ ન હોય. છતાં લૌકિક રીતે સ્વામીશ્રી બહુ મનુષ્યભાવ જણાવતા અને ઊંઘ અંગે ઘણી ફરિયાદ કરતા. તે માટે વિવિધ ગોળીઓ લેતા. બીજા પણ શિરોબસ્તિના, તકધારાના, તૈલધારાના, ઈન્ફ્રા રેડ કિરણોના વિવિધ ઉપચારો કરવામાં આવેલા, પણ કોઈ ઉપાયો સ્વામીશ્રી માટે સફળ નીવડતા નહીં. ત્યારે સૌને જણાતું કે આ તો આપણને કેવળ સ્મૃતિ આપવા માટે જ સ્વામીશ્રી આવી લીલા કરે છે. શરૂઆતમાં વૈદ્યોએ તાળવામાં દૂધીનું તેલ ઘસવાની સલાહ આપી, તે આનાકાનીથી શરૂ થયું. પાછળથી તાળવામાં અને પગના તળિયામાં ગાયનું ઘી ઘસવા માટે સંમતિ આપી. આમ, અલૌકિક સુખ આપતા.

ઉનાળામાં સ્વામીશ્રીને વાંસામાં, બાવડામાં, માથામાં બધે તાપોલિયાં થતાં. તેથી બહુ આનાકાની પછી ગરમીનો પાઉડર લગાડવાની છૂટ આપતા અને થોડા વખતમાં તે બેસી પણ જતાં.

ખૂબ કાગળ લખવાને કારણે સ્વામીશ્રીને ખાસ કરીને જમણા હાથનો બાવડાનો - ખભાનો ભાગ ઘણીવાર દુખતો તે એટલી હદ સુધી કે પોતે ક્યારેક નાહવાનો લોટો પણ ઉપાડી ન શકતા. ત્યારે સેવકો બાવડા ઉપર માલિશ કરતા.

એવી જ રીતે હંમેશાં પૂજામાં, મંદિરોમાં અને તીર્થોમાં ખૂબ દંડવત્ કરવાથી સ્વામીશ્રીને બંને ઘૂંટણની નીચે ચામડી સોરાઈ જતી અને ખરજવા જેવું થઈ જતું, ત્યારે રોજ રાત્રે ચેષ્ટા પછી તે જગ્યાએ દવા ઘસવા દેતા.

અને પગના અંગૂઠાના નખ પણ ખૂબ ચાલવાથી ને સેવાના પરિશ્રમથી જાડા કોકડી જેવા થઈ ગયા હતા. તે નખ કાપવાની બહુ તકલીફ પડતી. તેમાં ઘણીવાર અંદરના નૈયા સુધી નખ લેવાઈ જાય તો નૈયું પાકતું અને સ્વામીશ્રીને બહુ પીડા થતી. તેથી બેવાર તો અંગૂઠામાં નૈયાનું ઓપરેશન કરાવવું પડેલું.

ક્યારેક પરિશ્રમથી પિયોટી ખસી જતી ત્યારે જૂના માણસો પાસે જૂની પદ્ધતિ પ્રમાણે પિયોટી બેસાડાવતા. ઘણીવાર મોટાસ્વામી (યજ્ઞપ્રિયદાસ સ્વામી)એ પણ સ્વામીશ્રીની પિયોટી બેસાડી હતી.

તેવી જ રીતે કફની તકલીફ થઈ જતી, ત્યારે છાતીએ શેક પણ કરાવતા. ક્યારેક બાજરાની રાબ પણ પીતા. કબજિયાતની તકલીફને કારણે શરૂઆતમાં લીકવીડ પેરાફિન લેતા અને પાછળથી મિલ્ક ઓફ મેગનેસિયાની ગોળીઓ લેતા.

પાછળનાં વર્ષોમાં આવા અનેક નાના મોટા રોગ ધારણ કરી, સ્વામીશ્રીએ કેવળ સ્મૃતિ આપવા ભક્તોને અપાર સેવા-સુખ આપ્યાં છે.

૨૬

અક્ષરધામ પ્રતિ મહાપ્રયાણ

ઈ. સ. ૧૯૭૧માં ઉત્તરાયણ પછી સ્વામીશ્રીએ ધામ પ્રતિ મહાપ્રયાણ કર્યું એ અગાઉ સ્વામીશ્રી આ ઘટનાનો સંકેત અવારનવાર સંતો અને હરિભક્તોને આપતા રહેતા હતા.

અમદાવાદના આગેવાન ડૉ. જીતુભાઈ જમિયતરામ દેસાઈને કમળો થયા પછી લીવરનું કેન્સર થયું હતું. માંદગીએ ગંભીર સ્વરૂપ પકડ્યું અને અમદાવાદ તેમજ મુંબઈના નિષ્ણાત ડોક્ટરોએ હાથ ધોઈ નાખ્યા. ડૉ. જીતુભાઈના મિત્રે દીવાન સાહેબ અને ચૂડાસમા સાહેબે સ્વામીશ્રીને આ વાત કરી. સ્વામીશ્રીએ પ્રસાદીનું જળ આપીને એ ચમચી ચમચી જીતુભાઈને આપવાનું સૂચવ્યું.

પ્રસાદીજળના પ્રતાપથી ડૉ. જીતુભાઈની તબિયત સુધરવા લાગી અને બે મહિને સંપૂર્ણ સ્વસ્થ થઈ ગયા. એ પછી એ સ્વામીશ્રીનાં દર્શને ગોંડળ આવ્યા. પછી અમદાવાદ પરત જવા માટે જ્યારે જીતુભાઈએ સ્વામીશ્રીની રજા લીધી ત્યારે સ્વામીશ્રીએ બે હાથ જોડીને તેમને કહ્યું, ‘જીતુભાઈ, બોલ્યું-ચાલ્યું માફ કરજો.’

જીતુભાઈ ગળગળા થઈ ગયા. ભીના કંઠે એમણે પૂછ્યું : ‘બાપા, ફરી ક્યારે દર્શન થશે ? ફરી ક્યારે બોલાવશો ? હવે અમદાવાદ આવશો ?’

સ્વામીશ્રી ઉત્તરમાં કેવળ મર્માળું સ્મિત કરી રહ્યા.

જીતુભાઈ આ મર્મ પામ્યા કે નહીં એ કોણ જાણે પણ સ્વામીશ્રીએ આવી રહેલી ઐતિહાસિક પળનો સંકેત આપી દીધો હતો.

ગોંડલમાં અન્નકૂટની મોટા પાયે તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. અન્નકૂટમાં ચોખ્ખી વાનગીઓ બનાવવા માટે જૂનાગઢથી લગભગ ૨૫૦ જેટલી કેળ આવેલી. કેળનું પાણી કાઢવા યુવકોએ શ્રમયજ્ઞ આદર્યો હતો. રાતપાળી કરીને પૂરેપૂરો રસ કાઢવામાં આવ્યો.

લાડુ વાળવામાં ઘણા માણસોની જરૂર પડે એમ હતું. સ્વામીશ્રીએ કથા-સભામાં, ‘લાડુ વાળવા ચાલો’ એમ આજ્ઞા કરી.

સભા પછી સ્વામીશ્રી હરિભૂષણ સ્વામી તથા એક સંતનો હાથ પકડી રસોડામાં દૃષ્ટિ કરવા પધાર્યા. મનુ મહારાજને બોલાવી અન્નકૂટની વાનગી સારી બનાવવા આશીર્વાદ આપ્યા. પછી ત્યાંથી નીકળતાં એકદમ જ હરિભૂષણ સ્વામીનો હાથ ખેંચી ધીરેથી કહે, ‘ગુરુ, આ છેલ્લો અન્નકૂટ છે. માટે લાભ લઈ લ્યો.’

એ પછી એ સૌ યુવકો લાડુ વાળતા હતા ત્યાં ગયા. સ્વામીશ્રી પોતે પણ, યુવકોએ સ્વામીશ્રી માટે પાથરેલા ગાતરિયા ઉપર બેસીને લાડુ વાળવા લાગ્યા.

બરાબર એ જ સમયે મુંબઈના ભૂદરજીભાઈ સ્વામીશ્રીનો ફોટો પાડતા હતા. તેમને ઉદ્દેશીને સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘ફોટા જલદી પાડી લ્યો. પાછળથી આ લાભ નહીં મળે.’

ઝર્બનના કાંતિલાલ પરભુ મકન કેટલાક દિવસ સુધી સ્વામીશ્રીના સાન્નિધ્યમાં રહ્યા. પછી વિદાય લેવા માટે એ સ્વામીશ્રી પાસે ગયા. સ્વામીશ્રી બપોરનો આરામ કરીને ઊઠ્યા હતા અને ઠાકોરજીનો મેવો જમતા હતા. કાંતિલાલ બોલ્યા : ‘બાપા, હવે હું સાંજે જઈશ.’

ત્યારે સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘હવે અમારે પણ તૈયારી કરવી પડશે.’ પછી જો કે એમણે વાક્ય ફેરવી લીધું અને કહ્યું : ‘હવે રાજકોટ જવું પડશે ને ! ઘણા દિવસ રહ્યા. હવે જવું જોઈએ ને !’

વાક્ય ફેરવવાને લીધે જ કદાચ, વૃન્દમાંથી કોઈ સ્વામીશ્રીના મર્મને

પકડી શક્યું નહીં. એટલે અભિધા અનુસાર જ સંતોએ હાથ જોડીને કહ્યું : ‘બાપા, અહીં તો દિવસ ગણવાના ન હોય. આ તો આપણું ઘર છે.’

અક્ષરમંદિરની ગૌશાળામાંથી દૂધનાં બોધરણાં ચોરાઈ ગયાં. એ પછી સ્વામીશ્રીએ અમદાવાદના પ્રભાશંકર પંડ્યા, કનુભાઈ જોશી તથા છોટાભાઈ પટેલને બોલાવ્યા ને વાત કરી : ‘આપણાં દૂધનાં બોધરણાં ચોરાયાં છે માટે તમે ત્રણેય એક એક બોધરણું લાવી આપો. આ તમારી મોટી સેવા.’

સાંજે આરતી સમયે બોધરણાં આવી ગયાં. તે બહુ નાનાં મળ્યાં હતાં. તેથી તેઓએ પિત્તળની મોટી ત્રણ ગોળીઓ પણ ખરીદી હતી. સ્વામીશ્રીએ વારાફરતી ત્રણેય ગોળીને હાથમાં લીધી અને ચારેકોર ફેરવીને જોઈ. અંદર હાથ નાખીને ઊંડાઈ વગેરે જોયા પછી સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘પંડ્યા, આ તમને ત્રણેયને અમે છેલ્લી માગણી કરી છે. આ તમારી છેલ્લી સેવા થઈ ગઈ.’

વિધાનગરમાં પોલિટેકનીક ઈન્સ્ટિટ્યૂટના પ્રિન્સિપાલ મણિભાઈ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરી ગોંડલથી પાછા ફર્યા ત્યારે સ્વામીશ્રીએ આપાભાઈ માટે સંદેશો આપ્યો : ‘આપાભાઈ, નોકરી-ધંધા બધું મળશે પણ આ દર્શન નહીં થાય. માટે તરત ગોંડલ આવી જશો.’

સ્વામીશ્રીના શબ્દો આપાભાઈના મનમાં સતત ઘોળાયા કરતા હતા : ‘આ દર્શન ફરી નહીં થાય.’ ચિત્ત વ્યગ્ર બની ગયું. જ્યાં જ્યાં નજર પડતી ત્યાં બધું ધૂંધળું ધૂંધળું લાગતું. કોઈ જગ્યાએ ચેન પડતું નહીં અને કોણ જાણે સ્વામીશ્રીની પરમ કરુણા દૃષ્ટિથી ખેંચાઈને આપાભાઈ ગોંડલ પહોંચી ગયા.

રસ્તામાં સખત ઠંડીને લીધે તેમની તબિયત બગડી. અને છાતીમાં ઝીણું ઝીણું દુખતું હતું. અક્ષરદેરીનાં દર્શન થતાં એમને શાંતિ વર્તાવા લાગી. સ્વામીશ્રીનાં દર્શન થતાં જ તેમની કરુણામય દૃષ્ટિ આપાભાઈ પર પડી અને બોલ્યા : ‘આપાભાઈ, આવી ગયા ને ! સારું થયું. અમારું અંતિમ વેણ ઉઠાપ્યું નહીં.’ સ્વામીશ્રીને દંડવત્ કરીને આપાભાઈએ આશીર્વાદ લીધા. આપાભાઈ સ્વામીશ્રીના શબ્દોનો મર્મ સમજ્યા. એ કલ્પના કરતાં ધ્રૂજ ગયા. અંતરમાં વેદના થવા લાગી.

સાંજે બગીચામાં સ્વામીશ્રીએ શેરડી ઉત્સવ કર્યો અને સૌ સંતો-

હરિભક્તોને અત્યંત પ્રેમપૂર્વક પ્રસાદી આપી. આપાભાઈને પણ એ આપી. ત્યારે આપાભાઈએ કહ્યું : ‘બાપા, એક દિવસ રહી ભાદરા ગુણાતીતનગર દર્શને જવું છે તો કેમ કરું ?’ ત્યારે સ્વામીશ્રી કહે : ‘દસ દિવસ પછી મારે જવું જ છે માટે હમણાં કોઈ સંકલ્પ ન કરવો !’ (આપાભાઈ તા. ૧૨મીએ ગોંડળ આવ્યા હતા અને સ્વામીશ્રીએ તા. ૨૩મીએ દેહત્યાગ કર્યો હતો.)

આપાભાઈના મનમાં થયું કે સ્વામીશ્રી દસ દિવસ પછી કદાચ ભાદરા જવાના હશે. પરંતુ મારાથી દસ દિવસ રોકાઈ શકાય એમ નથી અથવા સ્વામીશ્રીએ મારું કહેવું બરાબર સાંભળ્યું નથી. તેમણે સંતોને સ્વામીશ્રીના અગાઉના કાર્યક્રમ અંગે પૂછ્યું ત્યારે જાણવા મળ્યું કે સ્વામીશ્રીનો કોઈ કાર્યક્રમ નથી. કદાચ વસંતપંચમીએ અટલાદરા જાય. પરંતુ તે પણ હજુ નક્કી નથી. પરંતુ તેમને જે ખાતરી થઈ હતી કે સ્વામીશ્રી હવે આપણી વચ્ચે નહીં રહે એ વાત મનમાંથી નીકળી ગઈ.

ભરૂચના વિઠ્ઠલભાઈને પણ સ્વામીશ્રીએ પત્ર લખ્યો હતો : ‘આ પત્ર મળતાં તમે બધાં કામ પડતાં મૂકી ગોંડલ આવી જશો.’ પત્ર વાંચીને તરત જ એ ગોંડલ આવી ગયા. સ્વામીશ્રીએ રાજી થઈને એમને આશીર્વાદ આપ્યા. ઉતારા-જમવા અંગે પૂછ્યું ત્યારે એમણે કહ્યું : ‘બાપા, બધી વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે. આપની નાદુરસ્ત તબિયત છે. આપ મારી ચિંતા ન કરશો.’

‘મકરસંક્રાન્તિની સેવાનો શું સંકલ્પ છે ?’ સ્વામીશ્રીએ પૂછ્યું.

‘સંક્રાન્તિમાં આપને ધોતિયાં ઓઢાડવાની સેવા કરવી છે, પરંતુ મકરસંક્રાન્તિ પરમ દિવસે છે.’

‘કાલ કોણે દીઠી છે ? આજે જ ઓઢાડી દો.’ સ્વામીશ્રી એકદમ બોલ્યા. પછી કોઠારમાંથી ધોતિયું મંગાવ્યું. ત્યાં સુધી ખુરશીમાં બેસી રહ્યા. થોડીવારે સેવક ધોતિયું લઈ આવ્યા અને વિઠ્ઠલભાઈને આપ્યું. એમણે સ્વામીશ્રીને એ ઓઢાડ્યું ને આજ્ઞા પ્રમાણે ભેટ-સેવા ઑફિસમાં લખાવી દીધી.

આમ છેલ્લી સેવાનો લાભ આપી સ્વામીશ્રીએ અનેક હરિભક્તોનાં હૈયામાં ચિરંજીવી સ્મૃતિ આપી દીધી હતી. છેલ્લે તો માત્ર ત્રણ-ચાર માસના એક બાળકને સ્વામીશ્રી પાસે વર્તમાન પણ ધરાવ્યાં હતાં.

સ્વધામગમનનો સંકેત જાણે આપતું હોય તેમ સ્વામીશ્રીના સ્વાસ્થ્યે એકદમ વળાંક લીધો. તા. ૧૩-૧-૭૧ની સવારથી જ સ્વામીશ્રીની તબિયત અસ્વસ્થ હતી.

સ્નાન કરતી વખતે સ્વામીશ્રીએ ખભા અને ગળા પાછળ દુખાવાની ફરિયાદ કરી. આંખે અંધારાં આવતાં હતાં. સ્નાન કરીને ઊભા થયા ત્યાં એકદમ ઊબકા આવવા લાગ્યા. એટલે સૌ ગભરાયા. સ્વામીશ્રી પણ એકદમ શિથિલ થઈ ગયા હતા. એમણે કહ્યું : ‘મને જલદી સૂવાડી દો.’ એમને તરત ખુરશીમાં બેસાડીને ઓરડામાં લઈ ગયા. પોતે એકદમ પથારીમાં સૂઈ ગયા. એ વખતે લગભગ સવારના ૭ વાગ્યા હતા.

એકદમ રામચરણ સ્વામી ડૉ. જમનાદાસભાઈને બોલાવી આવ્યા. તેમણે તપાસ કરી. નાડી એકદમ ધીમી હતી. તેથી તાત્કાલિક જરૂરી સારવાર એમણે આપવા માંડી. સ્વામીશ્રી છાતીમાં દુખાવાની ફરિયાદ કરતા હતા. એ ખૂબ જ શિથિલ હતા. જમણું હૃદય દોઢ વર્ષથી બંધ જ હતું. ડાબી બાજુ પણ હૃદય કામ કરતું બંધ થયું હતું. જો કે નીચેનો ભાગ સ્વતંત્ર રીતે કામ કરી શકતો. પણ અત્યારે તો નાડી ૩૦ની આસપાસ પહોંચી ગઈ હતી ! પરિસ્થિતિ ઘણી જ ગંભીર અને નાજુક હતી.

લગભગ ૧૦ વાગે રાજકોટથી ડૉ. બક્ષી આવી પહોંચ્યા. એમણે કાર્ડિયોગ્રામ લીધો. જેમાં ‘કમ્પ્રીટ હાર્ટ બ્લોક’ છે એવો રિપોર્ટ આવ્યો. તેમણે તપાસવા માટે સ્વામીશ્રીને જગાડ્યા. છાતીમાં દુખાવાની ફરિયાદ ચાલુ હતી.

મોડી રાત્રે મુંબઈથી ચાર્ટર્ડ વિમાનમાં ડૉ. સામાણી, ડૉ. ભગુભાઈ વગેરે ડોક્ટરો આવી પહોંચ્યા. ડૉ. બક્ષી પણ રાજકોટથી તેમની સાથે જ હતા. ડોક્ટરોએ સારી રીતે તપાસ કરી. સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું : ‘શું થાય છે ?’

‘કંઈ નહીં.’

‘છાતીમાં દુખે છે ?’

‘ના.’ સ્વામીશ્રીએ શાંતિથી કહ્યું.

ડૉ. સામાણીએ ફરીથી પૂછ્યું ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘પરમ દિવસે દુખતું હતું. છાતીમાં દુખતું હતું અને ખભા દુખતા હતા.’

‘અત્યારે કંઈ થાય છે ?’ ડોક્ટરે પૂછ્યું ત્યારે સ્વામીશ્રીએ ના પાડી અને કહ્યું : ‘મને કંઈ છે નહીં, બેઠા થવાની રજા આપો.’

ડૉ. સામાણીએ ખૂબ નમ્રતાથી કહ્યું : ‘ગુરુદેવ, હમણાં તો સૂઈ રહેવું પડશે. બેસાય નહીં. થોડા દિવસ અમે કહીએ તેમ કરો.’

પછી સ્વામીશ્રી કશું બોલ્યા નહીં.

બીજે દિવસે એટલે કે તા. ૧૪-૧-૧૯૭૧ના રોજ સવારે પથારીમાં બેઠાં બેઠાં જ દેહક્રિયા માટે પ્રયત્ન કર્યો. અતિશય મર્યાદા ધરાવતા સ્વામીશ્રીને આ બાબતનો ખૂબ જ સંકોચ. શૌચાદિ દેહક્રિયા કરવા માટે કોઈપણ સંજોગોમાં કોઈની પણ મદદ લેવા નાખુશ સ્વામીશ્રીને ન છૂટકે પરાધીન બનવું પડ્યું હતું. એ જ એમને મોટામાં મોટું દુઃખ હતું. બંને હાથ ગરમ પાણીથી લુછાવ્યા. નિયમ પાલનનો એટલો બધો કડક આગ્રહ કે પોતે તો કોઈ દેહક્રિયા કરી ન હોય છતાં લઘુ, શૌચાદિક પછી વારે વારે હાથ લૂછે. સેવકોને પણ નાહી લેવાનું કહે.

પછી આગ્રહ કરી દાતાણ માગ્યું. થોડું ઘસ્યું, ઊલ ઊતારી, મીઠાના ગરમ પાણીના કોગળા કર્યા, ગરમ પાણીથી શરીર લુછાવ્યું અને પછી કહ્યું : ‘પૂજા ક્યાં છે ? પૂજા લાવો.’

પૂજાની મૂર્તિઓનાં દર્શન કર્યાં. ત્યારબાદ પોતાના પ્રાણપ્યારા હરિકૃષ્ણ મહારાજની મૂર્તિ મંગાવી. પોતાને ઓછું દેખાતું હતું પણ બે હાથમાં મૂર્તિની પેટી પકડીને વારેવારે દૃષ્ટિ ઊંચી કરીને ખૂબ ભાવથી દર્શન કર્યાં. જાણે હરિકૃષ્ણ મહારાજનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવ્યું હોય તેમ વારે વારે મુખારવિંદ ઊંચું કરવા પ્રયત્ન કરે, પગે લાગ્યા. પછી અડધી રકાબી ઉકાળો લીધો. અત્યારે સ્વામીશ્રી ખૂબ જ સ્વસ્થ હતા. એટલે સૌને લાગ્યું કે સ્વામીશ્રી જલદી જલદી સાજા થઈ જશે.

આવી માંદગીમાં પણ સ્વામીશ્રી એટલા સ્વસ્થ હતા કે અવારનવાર કંઈ ને કંઈ કાર્યોની પોતે પ્રેરણા આપતા. આજે મકરસંક્રાન્તિ હતી એટલે બાલમુકુન્દ સ્વામીને અને બીજા સંતોને ગામમાં ઝોળી માગવા જવા કહ્યું. હરિપ્રકાશ સ્વામીને કથા કરવા આજ્ઞા કરી. વળી કહે, ‘ભક્તિકિશોરને કહેજો કે પ્રમુખસ્વામીને ઓળા (ચણાના) જમાડે.’

તા. ૧૫મીના રોજ બપોરે ડૉ. બક્ષી આવ્યા. તેમણે તબિયત જોઈ.

ફેફસાંમાં ભરાવો હતો. શ્વાસોચ્છ્વાસની ઘણી તકલીફ હતી. એકધારો શ્વાસ ઊપડ્યો હતો. જોકે ઑક્સિજનની નળી તો અવારનવાર નાકમાં મૂકી જ રાખતા હતા. પણ મોઢાથી શ્વાસ લે એટલે ગળાની અંદર ડાબી બાજુ જરા બળતરા થતી હતી.

અત્યાર સુધી સ્વામીશ્રી શૌચાદિક દેહક્રિયા માટે પથારીમાં અઢેલીને બેસતા. હૃદયની આવી અસહ્ય તકલીફ સાથે સ્વામીશ્રી બીજી તકલીફ પણ ઘણી ઉઠાવતા હતા. ડોક્ટરોને તેની બહુ ચિંતા રહ્યા કરતી હતી. તેથી આજે રાત્રે ડોક્ટરોએ નક્કી કર્યું હતું કે સ્વામીશ્રીને ગમે તેમ સમજાવીને પથારીમાં સૂતાં સૂતાં જ બધી ક્રિયા કરવા કહેવું. ડોક્ટરોની ઘણી સમજાવટ પછી સ્વામીશ્રીએ ડોક્ટરોની સલાહ મુજબ સૂતાં સૂતાં જ બધી દેહક્રિયા કરવાનું કબૂલ કર્યું.

તા. ૧૬-૧-૭૧ના રોજ નાડીના ધબકારા ડરની આસપાસ હતા. ઑક્સિજન ચાલુ હતો. સ્વામીશ્રી ઑક્સિજનનો માસ્ક પહેરતા નહીં. ક્યારેક ઊંઘ આવે પછી જાગૃત થતાં તરત જ બોલે, ‘મને બેઠો કરો. મારે મંદિરે દર્શન કરવા જવું છે. સંતોનાં દર્શન કરવાં છે... પધરામણીએ જવું છે...’

ગામોગામથી હરિભક્તો દર્શને આવ્યા હતા.

રાજકોટ, અમદાવાદ, વડોદરા રેડિયો ઉપરથી સ્વામીશ્રીના સ્વાસ્થ્યના સમાચાર પ્રસારિત થયા હતા.

અને દેરીમાં અખંડ ધૂન ચાલુ હતી.

સ્વામીશ્રીને એકંદરે સારું હતું. ઉકાળો, સાબુદાણાની ખીર તથા મગનું પાણી થોડાં લીધાં હતાં. સાંજે ચાર વાગે પથારીમાં બેસીને સૌ હરિભક્તોને દર્શન આપ્યાં હતાં.

સ્વામીશ્રી ઘણા પ્રસન્ન હતા.

તા. ૧૭-૧-૭૧ના રોજ વડોદરાથી ડૉ. બાબુભાઈ આવ્યા. ડૉ. બક્ષી એમની સાથે હતા. ડૉ. બાબુભાઈએ સ્થાનિક ડોક્ટરો સાથે ચર્ચા કરી. તેમાં સ્વામીશ્રીના બ્લડ યુરિયા અંગે પૂછ્યું. અત્યાર સુધી તે તપાસ હાથ ધરી નહોતી તેથી તરત લોહી તપાસવા રાજકોટ મોકલવામાં આવ્યું. સાંજે રિપોર્ટ

મળતાં ખબર પડી કે યુરિયા પણ ઝડપથી વધી રહ્યો છે. કીડની કામ કરતી મંદ પડતી જતી હતી. તે એક મોટું ચિંતાનું કારણ બનતું હતું.

તા. ૧૮-૧-૭૧, સવારે હળધરવાળું દૂધ પીધું. પગની હલનચલનની ક્રિયા ડોક્ટરોની સૂચના મુજબ જાતે કરી.

લગભગ ૧૧ વાગે દવા વગેરે લીધા પછી સ્વામીશ્રીએ પૂછ્યું : ‘આપણે ક્યાં છીએ ?’

સંતોએ જવાબ આપ્યો : ‘અક્ષરદેરીમાં છીએ.’ આમ કહીને શાસ્ત્રીજી મહારાજની મૂર્તિ બતાવી. રાજી થયા. થોડું હસ્યા. પછી મહારાજની મૂર્તિ બતાવી તેને પગે લાગ્યા.

બપોરે ૧૨ વાગે વેજીટેબલ સૂપ, મગની દાળ, ગળી ગયેલા ભાત તથા ખાખરો વગેરે બહુ થોડું લીધું.

સંતોએ પ્રાર્થના કરી : ‘બાપા, રોગ ઘાટમાં નાખી દો.’

સ્વામીશ્રી સૂતાં સૂતાં એકદમ રંગમાં આવી ગયા અને કહે, ‘ઘાટમાં હોય ? ઘાટની પેલે પાર.’

રણછોડભાઈ બોલ્યા : ‘મને રોગ આપો.’

તે સાંભળીને સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘આ તો અમૂલ છે.’

સૌએ પૂછ્યું : ‘ક્યારે મટી જશે ?’

તો કહે, ‘આઠ દિવસમાં.’

છ દિવસ થયા એમ કહ્યું એટલે કહે, ‘હવે બે દિવસમાં મટી જશે.’

બધા ખૂબ આનંદમાં આવી ગયા. એટલામાં સંત સ્વામી પધાર્યા. તેમને જોઈને બહુ રાજી થયા. ભેટ્યા ને ખબરઅંતર પૂછ્યાં. સંતોએ કહ્યું : ‘બાપા, હજારો હરિભક્તો આવ્યા છે. સૌ દેરીમાં ધૂન કરે છે. ગામોગામ પ્રાર્થના થાય છે.’ તે સાંભળીને સ્વામીશ્રી હસવા લાગ્યા અને કહે, ‘બહુ મહિમા સમજાયો.’

રાત્રે સ્વામીશ્રીએ દૂધ માગ્યું. ગળામાં ડાબી બાજુ અંદર બહુ બળતું હતું. તે વારે વારે ફરિયાદ કરે અને દૂધ માગે. ડોક્ટરે થોડું ગ્લીસરિન ગળામાં લગાડ્યું પછી પીડા ઓછી થઈ હતી. મોંમાં રાખવા ગોળી આપી, પણ તે ફાવી નહીં.

રાત્રે ૨-૩૦ વાગે ખીચડી ને છાશ માગ્યાં. થોડી ખીચડી જમ્યા. બહુ ફાવ્યું નહીં એટલે છાશ સાથે પ્રવાહી બનાવીને પીધું. દશ વર્ષ પછી આજ પહેલીવાર સ્વામીશ્રીએ છાશ લીધી હતી.

આજે સ્વામીશ્રીએ હર્ષદભાઈને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું : ‘હવે દેહ નહીં રહે.’

હર્ષદભાઈ ગદ્ગદ થઈ ગયા. હાથ જોડી પૂછ્યું : ‘બાપા, અમારો આધાર તો આપ છો. આપ નહીં હો ત્યારે અમારું કોણ ?’

સ્વામીશ્રી તરત જ બોલી ઊઠ્યા : ‘પ્રમુખસ્વામી છે ને ! મારા કરતાં સવાયું સુખ આપશે !’

તા. ૧૯-૧-૭૧, આજે સવારથી ડૉ. મોદીને સંભારતા હતા. વારે વારે પૂછે, ‘સાહેબ આવ્યા ?’

ડૉ. મોદી મુંબઈથી આવી પહોંચ્યા. તેમને જોઈને સ્વામીશ્રી ઘણા રાજી થયા. તેમણે લગભગ આખો દિવસ સામે બેસીને ખાસ સારવાર આપી. નાડીના ધબકારા દૌની આસપાસ દવાના આધારે થયા હતા. પણ બીજી તકલીફો ઘણી હતી. સંપૂર્ણ હાર્ટ બ્લોક સાથે સ્વામીશ્રીને લોહીમાં યુરિયા ૧૪૦ અને સુગર ૨૫૦ હતી. પગે સોજા હતા !

ડૉ. મોદી મુંબઈ જવાના હતા. સ્વામીશ્રીને તકલીફો એક પછી એક વધી રહી હતી. તેથી કેટલીક તાત્કાલિક સારવારની જરૂરિયાત માટે ડૉ. મોદીએ સ્વામીશ્રીને પ્રાર્થના કરી કે ‘મુંબઈ આવો તો સારું. ત્યાં સારવાર સારી થાય અને જરૂર પણ છે.’

હૃદય ક્યારે બંધ પડે તેનો વિશ્વાસ નહીં. તેથી એમને મુંબઈ લાવી હૃદય ચાલતું રહે તે માટે પેસ મેકર મૂકવું પડશે એવી સલાહ ડૉ. મોદીએ આપી. વળી, કીડની કામ કરતી નથી તે પણ જણાવ્યું, ને કહે, ‘અહીં વધુ રાખવા જોખમ છે. અહીં સાધનો નથી એટલે મુંબઈ આવે તો સારું.’

સ્વામીશ્રીએ હા પાડી. છૂટા પડતાં સ્વામીશ્રીએ તેમનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો અને ખૂબ આભાર વ્યક્ત કર્યો.

ડૉ. મોદી ઘણા જ ગળગળા થઈ ગયા.

ડૉ. મોદીના ગયા પછી પણ પ્રમુખસ્વામી, સંતસ્વામી, બાલમુકુન્દ સ્વામી

અને મહંત સ્વામીએ સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું : ‘જો આપની ઈચ્છા હોય અને આપ જલદી સાજા થઈ જાઓ તો જ મુંબઈ જવું છે.’

ત્યારે પણ સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘મુંબઈ જવું છે ને મને સારું થઈ જશે.’

તેથી સૌને હિંમત આવી.

તા. ૨૧-૧-૭૧, ડૉ. મોદીની સૂચના પ્રમાણે ગોળીઓથી નાડી નિયમિત આવી ગઈ હતી. બપોરે ખાસ વિમાનમાં મુંબઈ જવાની વ્યવસ્થા રાજકોટ એરપોર્ટ મેનેજર ભટ્ટ સાહેબે ખાસ કરી હતી.

બપોરે ત્રણ વાગે નીકળતી વખતે સ્વામીશ્રી કહે, ‘ગોંડલ છોડવું પડશે.’ પોતાનું પ્રિયસ્થાન છોડવું ગમતું ન હતું. પછી અક્ષરદેરીમાં ખૂબ ભાવથી સ્ટ્રેચરમાં જ બેઠા થઈને દર્શન કર્યા ને કહે, ‘અહીં બાપાના ચરણમાં આપણે કેટલું રહ્યા ?’

‘બાપા, ૧૪૭ દિવસ રહ્યા.’ નારાયણ ભગતે કહ્યું. તે સાંભળી હર્ષિત થયા.

પ્રમુખસ્વામીએ હાર પહેરાવ્યો. નારાયણ ભગતે અહીં પણ સ્વામીશ્રીને ફરીથી પૂછી જોયું કે આપની ઈચ્છા ન હોય તો મુંબઈ જવાનું બંધ રાખીએ. પણ સ્વામીશ્રીએ તેમને પ્રસાદીનું પુષ્પ આપી ગોંડલ સાજા થઈને આવવાનું વચન આપ્યું. શાસ્ત્રીજી મહારાજની મૂર્તિનાં પણ તેવી જ રીતે ભાવથી દર્શન કર્યા. અક્ષરદેરીમાં બે પ્રદક્ષિણા કરી.

પછી કહે, ‘મારે ઉપર પણ દર્શન કરવા જવું છે.’ સ્ટ્રેચર ઉપર લઈ જવાની ઘણી જ મુશ્કેલી હતી. પણ ઉપર લઈ ગયા. અહીં પણ દરેક મંદિરમાં ભાવથી નીરખી નીરખીને દર્શન કર્યા. સંતોએ હારતોરા કર્યા. વાતાવરણ ઘણું જ ગંભીર બની ગયું હતું.

ગોંડલથી એમ્બ્યુલન્સમાં સારી રીતે રાજકોટ આવી પહોંચ્યા. રાજકોટ એરપોર્ટ ઉપર હજારો હરિભક્તો દર્શને આવ્યા હતા. પ્લેન મુંબઈ ઊતર્યું ત્યાં પણ હજારોની સંખ્યામાં હરિભક્તો દર્શને આવ્યા હતા. એમ્બ્યુલન્સમાં સીધા જ ભાટિયા હોસ્પિટલમાં રૂમ નં. ૨૦૮માં આવી પહોંચ્યા. વચમાં બેત્રણવાર પાણી પીધું હતું. મહારાજની જ કૃપાથી મુસાફરીમાં કોઈ મુશ્કેલી નડી નહીં. સ્વાસ્થ્ય બરાબર હતું.

અહીં પણ ડૉ. સામાણી, ડૉ. ભગુભાઈ, ડૉ. ત્રિવેદી, ડૉ. મહેતા, ડૉ. દલ વગેરે ડૉક્ટરો અખંડ સેવામાં હતા. સૌને હૈયાધારણ મળી હતી કે હવે એક-બે અઠવાડિયામાં જરૂર સારું થતું આવશે.

તા. ૨૨-૧-૭૧, સવારે ડૉ. મોદી તથા ડૉ. સામાણીએ સ્વામીશ્રીને ખૂબ જ સારી રીતે તપાસ્યા. લગભગ એક કલાક સુધી ચર્ચા કરી, સારવાર નક્કી કરી હતી. ડૉક્ટરો એક બાજુ હાર્ટએટેકની ચિંતા કરતા હતા અને પેસ મેકર ક્યારે મૂકવું તે વિચારતા હતા. બીજી બાજુ લોહીમાં યુરિયા વધી રહ્યો હતો (૨૩૭) તેથી તે પણ ઓછો કેમ કરવો તેની ચિંતામાં હતા.

તા. ૨૩-૧-૭૧, સવારે ડૉ. મોદી અને ડૉ. સામાણીએ સ્વામીશ્રીને ખૂબ સારી રીતે તપાસ્યા. નાડી જરા અનિયમિત થતી જતી હતી. ધબકારા ૪૦ની આસપાસ હતા. લોહીમાં યુરિયાનું પ્રમાણ ૨૬૭ હતું. ડૉક્ટરોએ પૂછ્યું ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું કે ‘મને સારું છે, શાંતિ છે. એક ફરિયાદ કરવાની છે. પેટમાં ડાબી બાજુ ગેસ છે તે કાઢો.’

લગભગ ૧૦-૩૦ વાગે દવા આપવાની હતી. પણ સ્વામીશ્રીએ તે લેવાની ના પાડી. તે વખતે જમણા હાથે દવાનો બાટલો ચડાવ્યો હતો. સ્વામીશ્રી પથારીમાં સરકી જતા હતા. તેથી વારે વારે ઊંચા કરવા માટે સૂચવ્યા કરતા હતા.

થોડીવારમાં જ સ્વામીશ્રીને એકાએક ઉબકા આવવા લાગ્યા. શરીર ખેંચાયું. પણ પછી સ્વસ્થ થયા. ડૉક્ટરો બાજુમાં જ ઊભા હતા. સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું તો કહે, ‘સારું છે.’

ડૉ. સામાણીએ સ્વામીશ્રીને તપાસ્યા. લગભગ અડધો કલાક પછી ફરીથી હુમલો થયો. ડૉક્ટરો બાજુમાં જ ઊભા હતા. તાત્કાલિક બધી જ સારવારો આપી.

તે વખતે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું, ‘પ્રમુખસ્વામી ક્યાં છે ? મહંત સ્વામી ક્યાં છે ? હર્ષદભાઈને કાગળ ને પેન લઈને બોલાવો. આટલા સંકલ્પો લખી લો.’

પ્રમુખસ્વામી નજીક આવ્યા એટલે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘હવે આ દેહ રહેશે નહીં. મારે જવું છે.’ પછી ઈશ્વરચરણ સ્વામીને બોલાવ્યા અને કહ્યું :

‘આપણે ગોંડલમાં બે સોનાનાં સિંહાસનો કરવાં છે.’ પછી સ્વામીશ્રી બોલી શક્યા નહીં એટલે ઈશ્વરચરણ સ્વામીએ સંભારી આપ્યું : ‘આપણે ગોંડલમાં દરવાજો કરવો છે.’

સ્વામીશ્રીએ મુખારવિંદ હલાવીને હા પાડી. એવી જ રીતે ગૌશાળા અને ધર્મશાળા કરવા બાબતની સ્મૃતિ કરાવતાં એમણે સંમતિ દર્શાવી. અને પોતે ધીરેથી બોલી શક્યા : ‘આપણે હાઈસ્કૂલ કરવી છે.’

સંતોએ કહ્યું : ‘બાપા, હાઈસ્કૂલ તો છે.’

એટલે સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘આપણે કોલેજ કરવી છે.’

સ્વામીશ્રી બોલી રહ્યા એટલે સંતોએ સ્વામીશ્રીને પ્રાર્થના કરી : ‘બાપા, આપણે તો હજુ ઘણાં કાર્યો કરવાનાં છે. અમેરિકામાં મંદિર કરવાનું છે. આપણે ગોંડલ પાછા જવાનું વચન આપ્યું છે.’

આ સાંભળી સ્વામીશ્રી એકદમ હસવા લાગ્યા અને તાળી વગાડીને જુસ્સામાં આવી પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમાં કહ્યું : ‘તો હું રહીશ.’

ત્યારે સૌના જીવમાં જીવ આવ્યો. બધાને ખાતરી થઈ કે બાપા બીજો સંકલ્પ નહીં કરે.

અડધો કલાક પછી ફરીથી ત્રીજો હુમલો આવ્યો. ડૉક્ટરો ઊભા હતા. બધી સારવાર આપી. સ્વસ્થ થયા પછી સ્વામીશ્રીએ સૌને કહ્યું, ‘આઘા ખસો.’ પછી બે હાથ ઊંચા કરી ‘જય સ્વામિનારાયણ’ બોલ્યા. લગભગ ૧૨-૪૫ વાગે ફરી ઊબકા ઊપડ્યા. શરીર તણાવા લાગ્યું. ડૉક્ટરોએ સારવાર આપી. જરા સ્વસ્થ થયા. પાણી માગ્યું. મોઢું ખોલ્યું. ઈશ્વરચરણ સ્વામીએ પાણી રેડ્યું. મોઢામાં પાણીનો ઘૂંટડો લઈને સ્વતંત્ર થકા દિવ્ય વિગ્રહનો ત્યાગ કરીને સ્વામીશ્રીએ પોતાની અલૌકિક લીલા એકાએક સંકેલી લીધી !

અને વજ્રઘાત થયો હોય એમ ત્યાં ઊભેલા સૌ ભાંગી પડ્યા.

પ્રમુખસ્વામી સૌને ધીરજ આપવા લાગ્યા. સૌ બહાવરા બન્યા હતા. અકળ શૂન્યાવકાશમાં સૌ અટવાયા હતા. પ્રમુખસ્વામીએ વારેવારે સૌને ધીરજ આપી શાંત કર્યા.

મુંબઈ અને દેશ-વિદેશના સત્સંગ સમાજમાં આ સમાચારે ઉલ્કાપાત સર્જ્યો.

સ્વામીશ્રીના દિવ્ય વિગ્રહને તત્કાળ દાદર, અક્ષરભુવનમાં લાવવામાં આવ્યો. ‘જન્મભૂમિ પ્રવાસી’ ને બપોરનાં દૈનિકોમાં અન્ય કેટલાક સમાચારો પડતા મૂકી સ્વામીશ્રીના અક્ષરવાસના સમાચાર જાહેર થયા. મુંબઈના ખૂણે ખૂણેથી જોગીનો એકવાર પણ જેને જોગ થયેલો તેવા હજારો ભાવિકો મંદિરે દર્શન માટે ઊમટ્યા. દરેકના હૈયામાં યોગીરાજનાં અંતિમ દર્શનની ઝંખના હતી. આબાલવુદ્ધ સૌ આ દુઃખદ સમાચારથી વજ્રઘાત અનુભવતા દેહભાન ભૂલ્યા હતા.

અક્ષરભુવનમાં ઢોલિયા પર બિરાજમાન કરેલી એ મૂર્તિ જાણે હમણાં બોલી ઊઠશે તેવી સ્વસ્થ પ્રફુલ્લ જણાતી હતી. બ્લેન્કેટથી ઢંકાયેલા અને અસંખ્ય ફૂલહારથી ભવ્ય દેદીપ્યમાન કાંતિ ધરાવતા એ મુખારવિંદને જોતાં વેદના ફરી ફરીને ઉખેળાતી... આ મુખની વાણીએ કંઈકને પાગલ કર્યા હતા. આ આંખોના અમીએ કંઈક પર પ્રેમ સંજીવની છાંટી હતી...

અસંખ્ય ભાવિકોને લાઈનમાં સ્વામીશ્રીના દિવ્ય વિગ્રહનાં દર્શનનો લાભ મોડે સુધી મળતો રહ્યો. સાંજે સાત વાગે સ્વામીશ્રીના દેહને મુંબઈથી ચાર્ટર વિમાન દ્વારા રાજકોટ લાવવામાં આવ્યો.

રાજકોટ એરપોર્ટ ઉપર અસંખ્ય હરિભક્તોની ભીડ થઈ હતી. સૌ જીવનપ્રાણ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન માટે તલસતા હતા. હજારો હૈયાં રડી રહ્યાં હતાં. આંખો વહી રહી હતી. યોગનિદ્રામાં જ હોય એવી એ મૂર્તિની નિર્દોષ મુખમુદ્રાથી લાગતું કે હમણાં આપણને બોલાવશે - ‘ઓહોહો, આવી ગયા ! લ્યો થાપો ! લ્યો આશીર્વાદ !...’ પણ એ બધું હવે તો સ્મૃતિશેષ જ હતું !

ટ્રકમાં... ખુરશીમાં વિરાજિત કરેલો સ્વામીશ્રીનો દેહ ફૂલહારથી ઢંકાઈ ગયો હતો. આજુબાજુ બરફ ગોઠવાયો હતો. પ્રમુખસ્વામી, મહંત સ્વામી તથા સંતો શોકગ્રસ્ત હૃદયે ખુરશી પકડીને ઊભા હતા. ધીમે વેગે જતી ટ્રક ખુલ્લી હોવાથી શિયાળાનો સૂસવાટા નાખતો ઠંડો પવન છાતીને વીંધીને આરપાર જતો હોય એવું જણાતું હતું. લેશમાત્ર ઠંડી ન સહી શકતા સ્વામીશ્રી આજે ખુલ્લી ટ્રકમાં બરફની પાટો વચ્ચે કેવળ ગાતરિયાભર બિરાજ્યા હતા ! પ્રમુખસ્વામીને આ વિચાર આવતાં જ પોતાનું ગાતરિયું સ્વામીશ્રીના દેહ ફરતું ઓઢાડી દીધું. પોતે ખુલ્લા શરીરે જ આટલી કાતિલ ઠંડીમાં ગોંડળ આવી પહોંચ્યા. પ્રત્યક્ષ ગુરુભક્તિનો આ છેલ્લો અવસર પ્રમુખસ્વામી ચૂક્યા નહીં.

આ પ્રસંગે દેશવિદેશના હજારો ભક્તો સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શન મેળવવા, જે મળે તે સાધનમાં દિવસ-રાત જોયા વગર ગોંડલ દોડી આવ્યા હતા. સ્વામીશ્રીના અક્ષરનિવાસના સમાચાર ગણેશપુરીવાળા મુક્તાનંદ બાબાને વડોદરામાં રેડિયો ઉપર મળ્યા તુરત તેઓ મોટર રસ્તે ગોંડલ આવી પહોંચ્યા. સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શનનો લાભ લીધો. તેમણે કહ્યું કે ‘યોગીજી મહારાજ મારા પ્રિય અને આત્મીય હતા. ગણેશપુરીના પૂજ્ય નિત્યાનંદ બાબાના આશ્રમમાં મેં યોગીજી મહારાજનો ફોટો પધરાવ્યો છે. આવા પુરુષ એમના જેવા ઓલિયા, મહાન યોગી અને નિરાળા પ્રેમી મહામાનવનો જોટો મળે એમ નથી. આ પૂર્ણ પુરુષ છે. મહાન સદ્ગુણી છે. ચરિત્ર નાયક છે.

તેમનો આદર્શ જીવનમાં ઉતારવાથી શાંતિ થાય છે. જેમ સૂર્ય સર્વત્ર વ્યાપક છે, તેમ આ પુરુષ સર્વના છે. એ કોઈ એક જ સંપ્રદાયના નથી.’

દેશના તેમજ પરદેશના મોટાભાગના હરિભક્તો આવી પહોંચ્યા પછી બપોરે લગભગ ૪ વાગે પ્રમુખસ્વામીએ સ્વામીશ્રીના દિવ્ય વિગ્રહનો અંતિમ સંસ્કાર કર્યો હતો.

સૌ આઘાતથી મૂઢ થઈ ગયા હતા. હજુ ગઈકાલ સુધી હસતા-હસાવતા સ્વામીશ્રી જાણે કે સ્વપ્ન બની ગયા. સ્મૃતિઓના ભંડારો ભરાય એટલા એમના ગરવા ગુલાબી મિજાજનાં, પ્રેમનાં-વાત્સલ્યનાં સંભારણાંઓ ભક્તોનાં હૈયે હૈયે ઊભરાતાં હતાં. અને એમાંથી એક મૂઢ બનાવી દે એવી વેદના પ્રગટતી હતી. આવી વેદના ભક્તોનાં આંખેથી આંસુ બનીને વહેતી હતી. અને લાગણીને હૈયે સમાવી ન શકાય ત્યારે જાણે સ્વામીશ્રી સાથે અલક્ષ્યમાં વાર્તાલાપ કરતા હોય એમ દેહભાન ભૂલી જઈને ભક્તો અસંબદ્ધ પ્રલાપ કરી રહ્યા હતા.

પ્રમુખસ્વામીએ અંત્યેષ્ટિ વિધિ કર્યો ત્યારે છેલ્લે છેલ્લે પણ સ્વામીશ્રીના અમી ઝરતા મુખનાં દર્શન મેળવી કૃતાર્થ થવા સૌ તલપી રહ્યા હતા.

અગ્નિ ધીરે ધીરે સ્વામીશ્રીના શરીરને અગોચર કરી રહ્યો હતો ‘યદાહુરક્ષરં બ્રહ્મ સર્વ-કારણ-કારણમ્-’ અનંત વહાલ વરસાવ્યું, દોષો દૂર કરવા પ્રેમ સંજીવની છાંટી, જ્ઞાનદષ્ટિ આપી, જીવદશામાંથી બ્રહ્મપથ ઉપર આરોહિત કર્યા. પોતાનું પ્રગટપણું હંમેશ સદાકાળ આ પૃથ્વી પર છે, તેની

સર્વેને પ્રતીતિ કરાવી. આ ઓલિયાએ હવે લોકહૈયે અને વિશેષે કરી પ્રમુખસ્વામી દ્વારા જીવંત રહેવાનું નિરધાર્યું હતું.

પોલીસ બેન્ડે છેલ્લી સલામી આપી. વાતાવરણમાં ગમગીની વધુ ને વધુ ગાઢ બનતી જતી હતી. અડધા કલાકે પ્રમુખસ્વામીએ દુઃખી ભક્ત સમૂહને ઊઠવા આજ્ઞા કરી.

સૌ વિખરાવા લાગ્યા. પ્રત્યેક ભક્ત અને ગુણાનુરાગી સજ્જનનું ચિત્ત શોકથી આવૃત્ત હતું, ગમગીન હતું પણ એમાં સ્વામીશ્રીની તેજોમય મૂર્તિ વિરાજમાન હતી. હૈયામાં કોઈ અકળ પ્રકાશ વ્યાપ્ત હતો. એક તરફ હૈયામાં દારુણ વેદના હતી અને બીજી તરફ શાંતિ પ્રેરતો કોઈ દિવ્ય સૂર હૈયાના કોઈ અગોચર ખૂણેથી પ્રગટી રહ્યો હતો :

ગુણાતીત પરંપરા અક્ષુણ્ણ છે...

ગુણાતીત સ્વામી જ બોલ્યા હતા, ‘હું તો ચિરંજીવ છું...’

અને સ્વામીશ્રીએ એ પરંપરા સમજાવતાં કહ્યું હતું : ‘બાપનો વંશ દીકરો. મહારાજનો વંશ સત્પુરુષ...’

શાસ્ત્રીજી મહારાજના અક્ષરવાસ સમયે એમણે કહ્યું હતું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજ ગયા જ નથી...’

શાસ્ત્રીજી મહારાજ યોગીજી મહારાજ દ્વારા પ્રગટ હતા. એમણે વારંવાર કહ્યું હતું : ‘મારામાં અને યોગી મહારાજમાં રોમ માત્રનો ફેર નથી.’

અને યોગીજી મહારાજે પણ એવી જ વાત કરી : ‘હવે અમારું કામ પ્રમુખસ્વામી કરશે...’ ‘પ્રમુખસ્વામી અમારું સર્વસ્વ છે.’

આ વાત કંઈ સિદ્ધ કરવાની બાકી ન હતી. સ્વામીશ્રીએ જ પાછલાં વર્ષોમાં અનેકવાર આ અણસાર આપ્યો હતો.

અને પ્રમુખસ્વામી મહારાજના આ સ્વરૂપની ઓળખ સદ્ગુરુ સંત સ્વામીએ, સ્વામીશ્રીના અંતિમ સંસ્કાર પછી પોતાના સંદેશમાં આમ કહીને આપી : ‘સ્વામી ગયા જ નથી. પ્રમુખસ્વામી દ્વારા પ્રગટ જ છે. માટે કોઈ શોક કરશો નહીં. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનો સંકલ્પ હતો કે પાંદડે પાંદડે સ્વામિનારાયણનું ભજન કરાવવું. યોગીજી મહારાજનો પણ આ સંકલ્પ હતો તે પ્રમુખસ્વામી દ્વારા રહીને પૂરો કરશે.’

અને આ વાત તા. ૬-૨-૭૧ની શ્રદ્ધાંજલિ સભામાં શ્રી કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીએ આ રીતે દેઢાવી :

‘....તેમનામાં (યોગીજી મહારાજમાં) શ્રીજીમહારાજ અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ કામ કરતા. શાસ્ત્રીજી યોગીજી દ્વારા બોલેલા અને યોગીજી જે બોલવા ઇચ્છે છે તે પ્રમુખસ્વામી દ્વારા બોલશે.

પ્રમુખસ્વામી એ પ્રમુખસ્વામી નથી પણ યોગીજીનું મુખ છે.

યોગીજી જે બોલશે તે પ્રમુખસ્વામીને મુખે બોલશે.’

પરિશિષ્ટ - ૧

શ્રદ્ધાંજલિ સભાઓ

શ્રદ્ધાંજલિ સભા : અમદાવાદ

તા. ૩૧-૧-૭૧ના રોજ અમદાવાદમાં ધાર્મિક, શૈક્ષણિક અને સામાજિક સંસ્થાઓએ અમદાવાદના તમામ નાગરિકો તરફથી સાંજે ૫-૦૦ થી ૭-૦૦ જાહેર શ્રદ્ધાંજલિ સભાનું આયોજન કર્યું હતું. તમામની ઈચ્છા હતી કે યોગીજી મહારાજના વર્તમાન કાર્યવાહક અને વારસદાર પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પણ આ સભામાં ઉપસ્થિત રહે. આ લાગણીના આધારે ગોંડળથી પ્રમુખસ્વામી, ડોક્ટર સ્વામી અને અન્ય સંતો શ્રદ્ધાંજલિ સભામાં હાજરી આપવા આવી પહોંચ્યા હતા.

શાહીબાગ અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિર તરફથી આ સભા યોજવાનો પ્રસ્તાવ આ પહેલા મણિભાઈ બ્રહ્મભટ્ટે મૂક્યો હતો. પરંતુ સ્વામી શિવાનંદજીએ કહેલું : ‘યોગીરાજ તો હમારે થે ! ઈસલિયે શ્રદ્ધાંજલિ સભા હમ ભરેંગે !...

પરમ શ્રદ્ધેય સ્વામીશ્રી વાસુદેવાનંદજી મહારાજના અધ્યક્ષપદે અનેક સંસ્થાઓ ને નાગરિકો તરફથી ભરાયેલ આ સભાનો પ્રારંભ બરાબર ૫-૦૦ વાગે થયો. લગભગ દસ હજાર ભાવિકોની વિરાટ જનમેદની ભક્તિભીની અંજલિ અર્પણ કરવા એકત્ર થઈ હતી.

પૂજ્ય વાસુદેવાનંદજી મહારાજ, શિવાનંદજી મહારાજ, મનુવર્યજી મહારાજ, આનંદપ્રિય સ્વામી (મણિનગર સ્વામિનારાયણ સંસ્થાન) વગેરેની સાથે રાજ્યના મુખ્યમંત્રીશ્રી, અન્ય મંત્રી અને શહેરના મેયરશ્રી પણ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

પ્રારંભમાં મુખ્યમંત્રી હિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈ અને મેયરશ્રી નરોત્તમભાઈએ ભાવસભર અંજલિઓ આપી.

શ્રી મણિભાઈ બ્રહ્મભટ્ટે સંદેશાવાંચન કર્યું જે પૈકી રવિશંકર મહારાજનો સંદેશો પણ હતો.

સ્વામી શિવાનંદજી મહારાજે કહ્યું : ‘દિવ્યાત્મા બ્રહ્મપદને પ્રાપ્ત થાય છે

તેથી તેને શ્રદ્ધાંજલિ કહે છે, યોગીજી મહારાજને શોકાંજલિ શું ? તે તો ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિમાં પૂર્ણ હતા. નીતિથી ચાલ્યા ને સમાજને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો. તેઓ દયાળુ છે, ભગવાનને ધામમાં કહેતા હશે, ‘જુઓ ભગવાન, અમારી જનતા દુઃખી છે, તેમને સુખી કરો.’ તેમને કોઈ ભેદબુદ્ધિ નહોતી. ગૃહસ્થ, સંન્યાસી, વૈરાગી કે સ્વામિનારાયણનો અનુયાયી હોય પણ યોગીરાજ બધામાં આત્મભાવ જોનારા હતા.

મણિનગર સંસ્થાનના આનંદપ્રિય સ્વામીએ કહ્યું : ‘ભગવાન અને સંત અંતર્ધાન થતા જ નથી. પ્રગટ જ હોય છે. તેઓ ગયા તેમ લાગે, પણ સદા સાથે જ છે. દષ્ટિમાત્રે કલ્યાણ કરી રહ્યા છે.’

યોગ સાધનાના અધ્યક્ષ મનુવર્યજી મહારાજે ખૂબ ભાવપૂર્વક પોતાની ભાવના રજૂ કરી. એમણે કહ્યું, ‘યોગીજી મહારાજ એક ધર્માચાર્ય હતા. ધર્મનું સાચું હાર્દ જેણે પ્રગટ કર્યું અને ધર્મને જેણે આચર્યો તે જ આચાર્ય છે. તે દ્વારા ભગવાનને અનુભવ્યા હોય તેવા મહાપુરુષ પૂજ્ય યોગીજી મહારાજ હતા.

ગોંડળમાં એમના પ્રથમ દર્શને જ મને અહોભાવ પ્રગટ થયો. અમીભરી તેમની દષ્ટિ, આનંદભર્યું મુખારવિંદ અનુપમ હતાં. હૃદયના ભાવથી અમારું સ્વાગત કર્યું અને ભેટ્યા ત્યારે સંતની વાસ્તવિકતાનો ખ્યાલ આવ્યો. જેણે ભગવાનને પોતામાં રાખ્યા છે, તે અનુભવ્યું. તેઓ ભગવાનરૂપ બની ગયા હતા. તેમના જીવનમાં - કર્તવ્યમાં પરમાત્મા સિવાય કંઈ ન હતું...’

પ્રમુખસ્વામી મહારાજે ગદ્ગદ કંઠે ગુરુના ગુણાનુવાદ ગાતાં કહ્યું : ‘સ્વામી બધી વાતે પૂર્ણ હતા. સર્વજીવહિતાવહ હતા. તે તેમની ભાવના હતી.

સ્વામીશ્રી જ્યાં જ્યાં ગયા તે દરેકને સદાચારી બનાવ્યા. મહાન હોવા છતાં નિરભિમાની રહ્યા. ‘નાને સે હો નાને રહીએ...’ આ સૂત્ર તેમણે જીવનમાં વણી લીધું હતું. તેઓ સદા સેવક બનીને રહ્યા.

ધર્મ કેવળ બોલવામાં નહીં, જીવનમાં વણી લીધો હતો. કોઈપણ રાજકીય, ધાર્મિક કે સામાજિક મનુષ્ય તેમને મળે તે બધા ધર્મને માર્ગ કેમ ચાલે તે જ તેમની ભાવના હતી.

પરદેશમાં હજારોને વ્યસન રહિત કર્યા ને દેશમાં પણ તે કાર્ય અવિરત ચાલુ જ હતું...’

વજુભાઈ શાહે અંજલિ આપતાં સ્વામીશ્રી માટે કહ્યું : ‘...સારા સારા કાયદા કાનૂનથી કે પાર્લામેન્ટથી ન થાય, એક નહીં પણ સાત યુનિવર્સિટી સામટી જે તેજ પ્રગટાવી ન શકે તે યોગીજી મહારાજે પ્રગટાવ્યું છે.’

આ ઉપરાંત શેઠ ચન્દ્રકાન્ત જગાજીવાળા, શેઠ નંદદાસભાઈ, ચૂનીભાઈ તલોદવાળા, મહેન્દ્રભાઈ બેરિસ્ટર વગેરેએ પોતાની ભાવનાઓ રજૂ કરી હતી.

અધ્યક્ષ સ્થાનેથી વાસુદેવાનંદજી મહારાજે કહ્યું : ‘...તેઓ બધાને હાથ જોડતા. બધા દેવો-ઈશ્વરોને પગે લાગતા. આ અતૂટ શ્રદ્ધા હોય તો જ બને. પોતે પરમાત્માપરક હતા. ભલે ગમે તેવી માયા હોય છતાં તેમનું મન સચ્ચિદાનંદથી જુદું નહોતું પડતું.

યોગીજી મહારાજ પાસે અષ્ટ સિદ્ધિઓ મોજૂદ હતી....

....યોગીજી મહારાજ નિર્ભીકભાવથી ઉપદેશ આપતા. એમનું દર્શન સાક્ષાત્ ઋષિદર્શન હતું. એમનો આત્મભાવ એટલો હતો કે પોતે જેની પીઠ થાબડે તેનું કામ થઈ જતું. એમની પ્રક્રિયા તો કોઈ અધિકારી જ સમજે.

યોગીજી મહારાજ સ્વામિનારાયણ હતા, છતાં અમારા હતા. વસ્ત્રમાં તાંતણા જુદા, પણ વસ્ત્ર તો એક જ ! આનું નામ વિશ્વબંધુત્વ, વિશ્વપ્રેમ છે. તેમનું પંચભૌતિક શરીર આજે નથી. પણ આત્મા ચિરંજીવ છે. તેમના શુભ આશીર્વાદ આપણી સાથે છે.

વળી આગળ શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજી છે. તેમના આશીર્વાદ પણ આપણી સાથે છે.’

તેમણે પ્રમુખસ્વામીને સંબોધન કરતાં જાહેરમાં જ કહ્યું, ‘તમારે કોઈપણ કામ હોય તો અમે અમારો પ્રાર્થના દેવા પણ તૈયાર છીએ.’

સભાના અંતમાં પ્રવીણભાઈ બ્રહ્મભટ્ટે આભાર વિધિ કર્યો હતો.

શ્રદ્ધાંજલિ સભા : મુંબઈ

તા. ૬-૨-૭૧ના રોજ મુંબઈના પોદાર કોલેજ હોલમાં અનંતશ્રી વિભૂષિત સ્વામીશ્રી અખંડાનંદ સરસ્વતીજીના અધ્યક્ષપદે પ્રમુખસ્વામી મહારાજના સાન્નિધ્યમાં ભવ્ય શ્રદ્ધાંજલિ સભા યોજાઈ.

જેમાં કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રી, પાંડુરંગ આઠવલે, મહામંડલેશ્વર સ્વામી બ્રહ્માનંદજી અને અન્ય ઘણા મહાત્માઓ અને મહાનુભાવોની ઉપસ્થિતિ હતી.

હોલ ભાવિકો અને ભક્તોથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયો હતો. બરાબર રાત્રે આઠ વાગે ધૂન અને વેદગાન સાથે સભાનો પ્રારંભ થયો.

મુંબઈના ભૂતપૂર્વ મેયર જમિયતરામ જોષીએ ગદ્ગદ હૃદયે જણાવ્યું : ‘આપણે યોગીજી મહારાજની શક્તિનું માપ કાઢી શકીએ એમ નથી... ભક્ત કવિ નરસિંહ મહેતાએ વૈષ્ણવજનની જે વાત કહી છે તેનો સાક્ષાત્કાર યોગીજીનાં દર્શનમાં થયો છે.

જાણીતા સાહિત્યકાર અને સ્વામીશ્રીના હેતવાળા કવિ હરીન્દ્ર દવેએ ભાવસભર અંજલિ આપતાં કહ્યું : ‘વચનામૃત મધ્ય ૧૩માં તેજને વિશે મૂર્તિની વાત છે. તે તેજની મૂર્તિ સ્વામીજી હતા.’ શ્રી દવેએ સ્વરચિત કાવ્ય-‘હમણાં એ હેતનો અવાજ સાંભળીશ, જાણે હમણાં આ હોઠ બે મલકશે’ વાંચ્યું.

મહંત સ્વામીએ પણ પ્રાસંગિક ગુણાનુગાન ગાયા ને કહ્યું, ‘સ્વામીશ્રીએ જે સંકલ્પો કર્યા છે, તેનાથી સવાયું કાર્ય થાય, તેવા બધા આશીર્વાદ આપો. અમે અમારું કાર્ય કરી શકીએ, આપ સૌ તેમાં સહકાર આપશો.’

સંન્યસ્તાશ્રમ, પાર્લાના અધ્યક્ષ, મહામંડલેશ્વર સ્વામી બ્રહ્માનંદજીએ ભાવવાહી કંઠે શ્રદ્ધાંજલિ સમર્પી : ‘યોગીરાજ મહાન વિભૂતિ હતા. સૂર્ય પૂર્વમાં ઊગે અને પશ્ચિમમાં આથમે, તેમ જ્ઞાનનો પ્રકાશ યોગીજી મહારાજ પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં લઈ ગયા. એમણે આ અન્વર્થક ચરિતાર્થ કર્યું.’

સ્વામીશ્રી પ્રત્યે અપ્રતિમ પ્રેમભાવ રાખનાર સમર્થ વક્તા શાસ્ત્રી પાંડુરંગ આઠવલેજીએ પોતાની ભાવના આ શબ્દો સાથે રજૂ કરી : ‘હિમાલયનો ભારતીયોને ખૂબ મહિમા છે. અમુક ઉંમરે લોકો ત્યાં રહેવા જતા રહે છે. પરંતુ તેમાં પૈસો અને શક્તિ બંને જાય છે જ્યારે સંત પાસે જવામાં આ બંનેની જરૂર નથી.

ગંગાસ્નાન પણ પવિત્ર છે. પરંતુ એ અદૃષ્ટફલ સૂચક છે. જ્યારે સંત દૃષ્ટફલ સૂચક છે. સંત એ ભારતીય સંસ્કૃતિની મોટી શક્તિ છે એવા સંત માંહીલા એક નિજધામમાં ગયા. મારો તેમનો પ્રેમ વૈયક્તિક પ્રેમ હતો. આપણને હવે કોણ રસ્તો બતાવશે ? અમને ઉત્સાહ કોણ આપશે ? જો કે આ બધી વ્યવસ્થા ભગવાને વિચારી જ રાખી હશે. આપણે યોગીબાપાને પ્રાર્થના કરીએ કે અમને શક્તિ આપે.’

સ્વામીશ્રીના અત્યંત ચાહક અને વિખ્યાત ભાગવત કથાકાર કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીએ પોતાની ભાવવાણી વહાવતાં કહ્યું : ‘એવી બુદ્ધિ મનુષ્ય પાસે ક્યાંથી સુલભ કે ભગવાનને બેસવાનું અધિષ્ઠાન પોતાનામાં બનાવી શકે ? તે માટે આચાર્ય અને સંતની પરંપરા, તિતિક્ષા, કારુણ્ય, સૌલભ્ય બધા ગુણો સંતમાં દેખાય છે. યોગીજીમાં એવો ક્યો ગુણ હશે કે શોધવો પડે ? તેમનામાં સારલ્ય શોધવું પડતું હતું ? વાત્સલ્ય ખોળવા જવું પડતું ? પ્રત્યેકને એવું નથી લાગ્યું કે મારા પ્રત્યે તેમનું વધુ આકર્ષણ છે ?

તેઓ મમતા અને સમતા સાથે વસાવી શક્યા હતા. જ્યાં મમતા હોય ત્યાં સમતા ન હોય. અનાયાસે ઈશ્વરમાં અનુરાગ કરવા હાથ પકડીને તેઓ આપણને લઈ જતા.

બાપા પાસે આવે તે ભગવાનના અનુરાગવાળો થવો જ જોઈએ. એવું તેમનું દૃઢ વ્રત હતું. આમાં અપવાદ એકે નથી. બાપાના સમાગમમાં આવ્યો તેના કપાળમાં તિલક, હાથમાં માળા હોય છે. શિક્ષાપત્રીનું આચરણ કરતો હોય છે.

...આજે આપણે શોકના સાગરમાં તો છીએ. પણ યોગીજીના સ્પર્શથી સુખ મેળવતા તે પ્રમુખસ્વામી દ્વારા મેળવવાનું છે. તે જ સ્પર્શજન્ય હર્ષ તે દ્વારા મળશે.

યોગીજીના સ્પર્શથી જે ઉત્કર્ષ મેળવતા તે પ્રમુખસ્વામી દ્વારા મેળવવો. જે જે વસ્તુને પ્રમુખસ્વામી સ્પર્શશે તેમાં યોગીજીનો સ્પર્શ હશે. યોગીજી મહારાજની આંખથી જે પરામર્શ મળતો હતો તે પ્રમુખસ્વામી દ્વારા મળશે.

એમની સ્પર્શદીક્ષાના તો આપણે બધા લૂંટારા જ હતા. રોજ તેમના ધબ્બા ખાતા. ધબ્બાનો શું અર્થ ? તું જે કામ માટે જાય છે, તેમાં શક્તિ હું આપીશ, પણ ભક્તિ તારે કરવાની, આસક્તિ તારે કાઢવાની આવે, અનુરક્તિ હું સાધી આપીશ.’

સંતોના વિદ્યાગુરુ પંડિત ગોપાલાચાર્યજીએ પણ ભાવાંજલિ અર્પણ કરી : ‘સ્વામીશ્રી વૈરાગ્યમૂર્તિ હતા. તેમનાં દર્શન આહ્લાદક હતાં. એમનાં દર્શનથી સુખનો આસ્વાદ મળતો. તેમના ગયાથી જગત હવે વધુ રાંક બન્યું છે.

મેં તેમને સવારે, બપોરે, મધરાતે પણ ઘણીવાર જોયા છે. નીરખ્યા છે. તેઓ બધે જ વખતે સ્ફૂર્તિમાન લાગતા. આનંદનો સમુદ્ર તેમનામાં હિલોળા

લેતો. તેમના મુખ ઉપર આધ્યાત્મિક આનંદનું હાસ્ય વિલસતું. યોગશાસ્ત્રમાં જે Acetic Smile કહ્યું છે, તે તેમનામાં હતું.

યોગીરાજ બધાને ચાહતા. તેમણે તેમની યૌગિક શક્તિ પ્રમુખસ્વામીમાં મૂકી છે. પ્રમુખસ્વામી એ સ્વામીશ્રીનું પ્રતિબિંબ છે. ‘પ્રતિમુખસ્વામી’ સ્વામી પ્રતિ જેનું મુખ છે. તેવા પ્રમુખસ્વામી ઘણા ઉદાસ દેખાય છે ! હું ભગવાનને પ્રાર્થના કરું કે પ્રમુખસ્વામીને દીર્ઘાયુષ અને આનંદ અર્પે કે જેને તેઓ બધે જ વિસ્તારે. હવે યોગીજી મહારાજ પ્રમુખસ્વામી દ્વારા જ બધું કાર્ય કરશે !’

સૌની ભાવનાઓના કેન્દ્ર સમા નમ્રમૂર્તિ પ્રમુખસ્વામી મહારાજે ભક્તિ-ભીના કંઠે કહ્યું : ‘સ્વામીના ગુણગાન આપણે શું ગાઈ શકીએ ? કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રી અને અખંડાનંદજી મહારાજે વાત કરી કે સ્વામી કેવા મહાન હતા !

આપણે તો તેમના મહિમાના બે શબ્દ ઘરના - વધારાના પણ કહી દઈએ. પણ આ તો બધા વિદ્વાનો છે. તેમણે સ્વામીજીમાં સૂક્ષ્મ ગુણોય જોયેલા. તેમનાં પ્રવચનોથી લાગ્યું કે આપણે સ્વામીને જાણતા હતા તે કરતાં પણ તેઓ વધારે મહાન હતા. આપણે સ્વામીને સમજવામાં બાકી હતું તેમ લાગ્યું. સ્વામીની શક્તિનો અનુભવ અત્યારે થાય છે.

તેઓ ઓછું બોલતા, પણ વધુ તેમના વર્તનમાં હતું. આપણે વાણીમાં વધુ પીરસી શકીએ પણ વર્તનમાં જેટલું હોય તેટલું જ શોભે. તેઓ મહાન હતા છતાં નાનામાં નાના જ રહ્યા. અમે ઘણા નાના છીએ. બાળકો છીએ. આપ સર્વેનો આશીર્વાદ છે તો તે કાર્ય ઉપાડવાની શક્તિ આપો તે પ્રાર્થના.’

અધ્યક્ષપદે વિરાજિત સ્વામી અખંડાનંદજી મહારાજે ભાવવિભોર સ્વરે કહ્યું : ‘સંતને કદી મૃત્યુ હોતું નથી. ગુરુનું મૃત્યુ થાય તો શિષ્યની મુક્તિ કેમ થાય ? યોગીજી મહારાજ ધામમાં ગયા છે. પણ સાથે પ્રત્યેક શિષ્યના હૃદયમાં બિરાજ્યા છે. જ્યાં સુધી શિષ્યોની મુક્તિ નહીં થાય, ત્યાં સુધી શિષ્યોને તેઓ છોડશે નહીં.

હું ગોંડળ ભાગવત પારાયણ માટે ગયો હતો. મંદિરે યોગીજી મહારાજનાં દર્શન કરવા ગયો. તેમને જોયા તો તેઓ કોઈ પારકી વ્યક્તિ છે તેવું લાગ્યું જ નહીં.

સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય મોટો સંપ્રદાય છે. વિશિષ્ટાદ્વૈત મત તેમણે સ્વીકાર્યો છે. મેં બેચાર ગ્રંથો પણ વાંચ્યા છે, સાધનાનો ક્રમ જુદો છે. તેથી

જુદો સંપ્રદાય તો છે જ, પરંતુ યોગીજી મહારાજને જોઈને મને એમ ન લાગ્યું કે અમે તેમનાથી જુદા છીએ. તેમનામાં સાંપ્રદાયિક ભેદભાવ નહોતો. કોઈ પારકું કે પોતાનું તેવો વિકાર નહોતો. તેઓ ગયા નથી. આપણા હૃદયમાં જ બેઠા છે, પોતાના હૃદયમાં યોગીજી મહારાજને ધારો. તેઓ પ્રગટ થઈ જશે.

યોગીજી મહારાજનું ધ્યાન ધરશે અને તેમના આદેશ અનુસાર ચાલશે તેના હૃદયમાં છુપાયેલા સંત પ્રગટ થશે. અને તે પણ મહાન થશે તે નિર્વિવાદ છે.

ભાગવતમાં કહેલાં લક્ષણો તેમનામાં હતાં, પોતાનો પરિશ્રમ ન જોતાં બીજાને પ્રિય ક્રિયા કરે છે. પોતાની પ્રશંસા સાંભળવા તેમને રુચિ થતી નથી. આ બધી સંતોની નૈસર્ગિક પ્રક્રિયા છે.

તેમના સંકલ્પ અનુસાર જીવન બનાવીએ એ જ સાચી શ્રદ્ધાંજલિ...!’

પ્રવચનોના ભક્તિ અર્ધ્યમાં ક્યારેક સુભાષ દેસાઈ ભજન ગાઈ સૌને મંત્રમુગ્ધ કરી દેતા. અંતે તેમના કીર્તનગાન પછી બે મિનિટ મૌન પ્રાર્થના થઈ. ૧૧-૧૦ વાગે સભા વિસર્જિત થઈ. સૌનાં હૈયે સ્વામીશ્રીનો મહિમા ભારોભાર છવાયો હતો. સૌના હોઠે સ્વામીના ગુણાનુવાદ વહી રહ્યા હતા.

પરિશિષ્ટ - ૨

અસ્થિ વિસર્જન

ગોંડળ : તા. ૩૧-૧-૭૧, વસંતપંચમીની સવારે સ્વામીશ્રીનાં અસ્થિને દુગ્ધસ્નાન કરાવાયું.

તા. ૪-૨-૭૧ના રોજ ૧૨-૩૦ વાગે સ્વામીશ્રીના અતિપ્રિય ઘાટ અક્ષરઘાટમાં અસ્થિવિસર્જન થયું. ગુરુકુળના વિદ્યાર્થીઓએ બેન્ડથી સલામી આપી.

અમદાવાદ : અમદાવાદમાં તા. ૧૪-૨-૭૧ના રોજ બપોરે ૩-૦૦ વાગે હજારો હરિભક્તો મંદિરે એકત્ર થયા હતા. પ્રમુખસ્વામીએ પોડશોપચાર સાથે અસ્થિકુંભનું પૂજન કર્યું.

સભા બાદ અસ્થિકુંભ સાથે સોમાભાઈની મોટરમાં સ્વામીશ્રીની દિવ્યમૂર્તિ પધરાવી નગરયાત્રા શરૂ કરવામાં આવી. આજુબાજુનાં ગામોની ભજન-મંડળીઓ, યુવકમંડળનું બેન્ડ તથા ધૂન, ભજન વાતાવરણને દિવ્ય અને મંગલમય બનાવતા હજારો હરિભક્તો ૬-૦૦ વાગે સાબરગંંગાના તીરે પહોંચી ગયા. નારાયણઘાટ વધુ એકવાર તીર્થાભૂત થયો.

વેદોક્ત વિધિ પ્રમાણે અસ્થિપૂજા અને આરતી થયાં. પ્રમુખસ્વામીએ ગગનભેદી જયનાદો વચ્ચે અસ્થિને જળમાં પધરાવ્યાં.

વડોદરા : તા. ૨૪-૨-૭૧ના રોજ વડોદરામાં અસ્થિ વિસર્જન માટે ભવ્ય આયોજન થયું હતું. અટલાદરા મંદિરે રાખેલા તાંબાના મોટા કુંભનાં દર્શને હજારો ભાવિકો આવી રહ્યા હતા. બપોરે આ કુંભ ન્યાયમંદિરે લાવવામાં આવ્યો. ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડના ચેરમેન અને સ્વામીશ્રીના અત્યંત ગુણાનુરાગી શાંતિકુમાર રાજાએ કુંભનું સ્થાપન કર્યું.

બરાબર ૨-૦૦ વાગે ન્યાયમંદિરેથી વિરાટ શોભાયાત્રાનો પ્રારંભ થયો. ૨૫,૦૦૦ જેટલી જંગી માનવમેદનીની વ્યવસ્થા એક હજાર જેટલી પોલીસ જાળવી રહી હતી. દરબાર બેન્ડની સાથે રાઈટર સાહેબે (ડી.આઈ.જી.) મોકલેલું પોલીસ બેન્ડ પણ તરજો છેડી રહ્યું હતું. ધૂન, ભજનથી સારુચે

વાતાવરણ ભાવવિભોર બની રહ્યું હતું. બરાબર બે કલાકે શોભાયાત્રા અસ્થિકુંભ સાથે પ્રતાપનગર સ્ટેશને આવી પહોંચી.

કુંભને સ્વામીશ્રીની દિવ્યમૂર્તિ સાથે વિશ્રામ કક્ષમાં પધરાવ્યો. અહીંથી અસ્થિ વિસર્જન સ્પેશિયલ ટ્રેન તા. ૨૫મીની સવારે રવાના થવાની હતી.

પ્રમુખસ્વામી મહારાજ અને સંતો સવારે મહેળાવથી ૭-૪૫ વાગે મોટર રસ્તે વડોદરા આવી પહોંચ્યા.

રાઈટર સાહેબે તૈયાર રાખેલા પોલીસ બેન્ડે સલામી આપી પ્રમુખસ્વામીનું સ્વાગત કર્યું.

દસ ડબ્બાની સ્પેશિયલ ટ્રેન તોરણો અને ધજાપતાકાથી શણગારવામાં આવી હતી. સમગ્ર સ્ટેશન ધજાપતાકાથી શોભાન્વિત કરાયું હતું. થોડી જ વારમાં શ્રીમંત ફત્તેહસિંહરાવ ગાયકવાડ આવી પહોંચ્યા. બેન્ડે સલામી આપી. અસ્થિકુંભ માટે ટ્રેનમાં ખુલ્લી બોગી જોડવામાં આવી હતી. તેમાં રખાયેલા ચાંદીના માંદ્યરામાં ગાયકવાડના હસ્તે કુંભ પધરાવાયો. પ્રમુખસ્વામીએ ગદ્ગદ ભાવે કુંભને દંડવત્ કર્યા. ૮-૧૫ વાગે જયઘોષ સાથે એક હજાર ભક્તોને લઈ ટ્રેને પ્રયાણ કર્યું.

સ્ટેશને સ્ટેશને ભાવિકો, સ્ટેશન માસ્ટરો અને રેલવે સ્ટાફ કુંભના પૂજનમાં જોડાતા. ડભોઈ, કારવણ, બારીપુરા થઈ ટ્રેન મંડાળા પહોંચી. જૂના મંદિરના ગઢ સમાન આ ગામમાં ખૂબ જ ભાર પડ્યો. પ્રમુખસ્વામી મહારાજની નિરાળી પ્રભામાં સૌ ખેંચાયા. મિંચાગામ કરજણ, ચોરંદા અને સાધલી થઈ ટ્રેન ૧૨-૪૫ વાગે શિનોર આવી પહોંચી.

સ્ટેશન ઉપર માનવ મહેરામણ હિલોળાતો હતો. આખું ગામ કુંભના સ્વાગત માટે અહીં એકત્ર થયું હતું. નગરપાલિકાના પ્રમુખ માધવલાલભાઈએ કુંભ ઉતાર્યો અને બેન્ડની સલામી સાથે નીકળેલી કુંભયાત્રામાં સૌ જોડાયા. ખુલ્લી જીપમાં રચેલા આસન પર કુંભ પધરાવાયો. ઠાકોરજી સહિત પ્રમુખસ્વામી, સંતસ્વામી, મહંતસ્વામી વગેરે પણ તેમાં જ બિરાજ્યા.

શિનોરમાં સ્થળે સ્થળે કમાનો, ધજાપતાકા અને સ્વાગત સૂત્રોથી સૌએ પોતાનો ભાવ દર્શાવ્યો હતો. પુષ્પ, અક્ષત ને સિકકાથી કુંભને વધાવતા સૌ ભાવાર્દ્ર બની રહ્યા. સવા કલાકે નગરયાત્રા રેવા નદીના ગણપતિઘાટે પહોંચી.

હજારો મુમુક્ષુઓની ભીડ જામી હતી. સભા શરૂ થઈ ત્યારે આખો ઘાટ,

ઘાટનાં પગથિયાં ભાવિકોથી ભરાઈ ગયાં હતાં. દૂરદૂર સુધી પથરાયેલી જન-મેદનીની આંખો કુંભ તરફ, તો ક્યારેક પ્રમુખસ્વામી મહારાજ તરફ મંડાયેલી રહેતી. અનેક ભજન મંડળીઓમાં, કાનમ-વાકળ અને ચરોતરના ભજનિકો ભજનની રમઝટ બોલાવી રહ્યા હતા. શિનોરના તમામ અગ્રણીઓએ આ આયોજનમાં સંપૂર્ણ સાથ આપ્યો હતો. તેઓ સૌ લાભ લેવા આવી ગયા હતા.

૩૦૦ ફૂટ ઊંચો ઘાટ ૪૦ યુવકોએ રાતદિવસ જાગી, મહેનત કરી સ્વચ્છ કરી દીધો હતો. વીસેક હજાર જેટલા ભાવિકો તડકામાં બેસીને પણ આ લાભ લઈ રહ્યા હતા. વાતાવરણની દિવ્યતા ટાંકવા શબ્દો સાથે જ ટાંચા પડે. ધીર ગંભીર કલનાદથી નિર્મળ જળના પ્રવાહમાં અસ્થિ સમાવી કૃતાર્થ થવા ઝંખતી રેવા આજે વધુ નિર્મળ જણાતી હતી.

મનોજ પટેલના ‘ક્યાં ગયા યોગીબાપા...’ કીર્તનગાનથી કાર્યક્રમનો પ્રારંભ થયો. શિનોર નગરપાલિકાના પ્રમુખ માધવલાલ પટેલે સૌનું સ્વાગત કર્યું. હર્ષદભાઈ દવે, મણિભાઈ સલાડવાળાનાં પ્રાસંગિક પ્રવચનો બાદ વડોદરા ડેરીના ચેરમેન જશવંતલાલ શાહ, અતિથિવિશેષ શ્રી બાબુભાઈ જશભાઈ, ડૉ. ઠાકોરભાઈ તેમજ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ વગેરેએ અત્યંત ભાવપૂર્ણ વાણીમાં પ્રેરણાદાયી પ્રવચનો કર્યાં.

પ્રમુખસ્વામીના પ્રવચનની સમાપ્તિ સાથે હરિભક્તો વિખરાવા લાગ્યા.

ઘાટના છેક નીચેના પગથિયે પાંચ હોડી સુંદર રીતે શણગારીને રાખી હતી. કુંભની સાથે ઠાકોરજી સહિત સંતો બિરાજ્યા. નારાયણ ભગતે વેદગાન કર્યું અને હોડી મધ્યપ્રવાહ તરફ સરકવા લાગી.

બપોરે ૨-૦૦નો સમય થયો હતો. આકાશમાંથી ફ્લાઈંગ ક્લબનું V. T. DRH હેલિકોપ્ટર ક્યારનું પુષ્પવૃષ્ટિ કરી રહ્યું હતું. મધ્યપ્રવાહે આવી પહોંચેલી પાંચેય હોડી પર તેણે ફૂલોનો અભિષેક કર્યો. પ્રાસાદિક ભસ્મ અને પુષ્પોની આ વર્ષાએ હજારો ભાવિકોને ઉત્તેજિત કરી મૂક્યા. ભક્તિના પૂર પાસે નર્મદાનાં પૂર ઝાંખાં બની શાંત ભાસતાં હતાં.

૨-૫૫ વાગે બેન્ડના અભિવાદન ને મંત્રોચ્ચાર વચ્ચે હજારો ગગનભેદી જયઘોષ સાથે સ્વામીશ્રીનાં અસ્થિનું પ્રમુખસ્વામી મહારાજ અને બાબુભાઈ જશભાઈના હસ્તે વિસર્જન થયું.

પરિશિષ્ટ - ૩

મહેળાવળી ઐતિહાસિક પારાયણ

સ્વામીશ્રીનો અહીં પારાયણ કરવાનો અંતરનો સંકલ્પ હતો. શાસ્ત્રીજી મહારાજની આ જન્મભૂમિ. સ્વામીશ્રીનું અતિપ્રિય તીર્થધામ. એમણે અહીંના મલાવી (આફ્રિકા) રહેતા હરમાનભાઈને કહેલું : ‘તમે અને જશભાઈ તથા નરસિંહભાઈ ફેબ્રુઆરીમાં મહેળાવ આવજો. તમારે ત્યાં પારાયણ કરીશું.’

એ વચનો સત્ય ઠર્યા હતાં. હરમાનભાઈએ કંકોતરી મોકલી સર્વ હરિભક્તોને ભાવભીનું આમંત્રણ પાઠવ્યું. આસપાસનાં ગામોમાં છૂટે હાથે હેન્ડબિલો વહેંચાયાં.

શાળાના વિશાળ પ્રાંગણમાં સભામંડપની રચના કરવામાં આવી. અનોખા શણગાર સજીને તેને પણ વધુ આકર્ષક બનાવાયો.

તા. ૨૨ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૭૧ના મંગળ પ્રભાતે પ્રમુખસ્વામી મહારાજે હજારો હરિભક્તોની ઉપસ્થિતિમાં પારાયણનો પ્રારંભ કર્યો. સંતસ્વામી વારંવાર સત્શાસ્ત્રોના સિદ્ધાંત સાથે અધ્યાત્મની ગૂઢ વાતો રજૂ કરતા. જ્યારે પ્રમુખસ્વામીની ધીર, ગંભીર અને પરાવાણીના સંદર્ભોને સ્ફુટ કરતી વાણી સૌને તેમના બ્રહ્મભાવનો પરિચય આપી દેતી.

ઈશ્વરચરણ સ્વામી, નારાયણ ભગત તથા હરિપ્રકાશ સ્વામી પણ અવારનવાર કથા વાંચતા.

તા. ૨૩મીએ સમર્થ ને જ્ઞાની સદ્ગુરુ સંતસ્વામીએ ખૂબ જ મહત્ત્વની, સિદ્ધાંતની અને શ્રીજીમહારાજ તેમજ સ્વામીશ્રીના હૃદયગત અભિપ્રાયની વાત કરતાં કહ્યું, ‘રામાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને નાની વયમાં ધર્મધુરા સોંપી. ત્યારે જે દૈવી જીવ હતા તે એમાં ભળી ગયા. પણ રુચિ બહારનો રઘુનાથ નોખો પડ્યો. આપણા સત્સંગમાં આજે એવા કેટલાક છે. પણ આપણે સમજી લેવું જોઈએ કે સત્સંગના ધણી આપણને નથી કર્યા, પ્રમુખસ્વામીને કર્યા છે. માટે તેમાં ભળી જવું. તેમાં હેત કરવું. તેમને સાથ આપવો એ જ જ્ઞાન છે. કોઈએ વાડા બાંધવા નહીં, અને કોઈ બાંધે તેને પ્રોત્સાહન આપવું નહીં.

યોગીજી મહારાજે કહ્યું, ‘નારાયણ સ્વામી (પ્રમુખસ્વામી) દ્વારા મારા સંકલ્પો પૂરા થશે.’ જે મોભી થાશે તેને માથે સો ખીલા ! વાંસ-વળીને એક જ ખીલો વેઠવાનો આવે. મોટા થવાનું સહેલું નથી. આપણે સૌ ગુણાતીત છીએ તેમ સમજવું ને સંપીને રહેવું. રુચિ સારી રાખવી. જે કોઈ જુદા પડે છે તે અસમાસ કરે છે. પોતાનાં માન-પૂજા સારાં લાગે છે, પણ એથી સ્વામીશ્રીને સારું નથી લાગતું.

‘જ્યારે મહારાજ બે સંતોની ઈર્ષ્યાથી ઉદાસ થયા ત્યારે સદ્ગુરુઓએ મહારાજને કહ્યું : ‘મહારાજ, નાના છોકરાને સત્તા સોંપાશે તો પણ અમે તો તેની આજ્ઞા પાળીશું. તેથી મહારાજ રાજ થયા. આ વાત માનવી મુશ્કેલ છે, પણ દૈવી જીવને ધીરે ધીરે સમજાઈ જાય છે. સમજણની દૃઢતા થોડે થોડે થાય છે.

સોના સાગર રેલિયો, માંડી હીરા તણાતા જાય,

કરમહીણાના હાથમાં શંખલાં વીણાતાં જાય.

‘તમે સૌ હીરાનું ધ્યાન રાખશો. રુચિ સારી કેળવશો. સત્સંગની વૃદ્ધિ કરતા રહેશો.’

એમ કહીને સંત સ્વામીએ પ્રવચનને અંતે મોટેથી પ્રમુખસ્વામી મહારાજની જય બોલાવી.

પ્રમુખસ્વામી તરત જ હાથ જોડી ના પાડવા લાગ્યા. કહે, ‘આપણી જય હોય નહીં. જય તો મહારાજ, સ્વામી અને યોગીજી મહારાજની હોય.’

સંત સ્વામીએ તરત જ નમ્રતાથી હાથ જોડી વિનંતીના સૂરમાં કહ્યું : ‘પ્રમુખસ્વામી, તમે સંપ્રદાયના જીવનપ્રાણ છો, અનેકના મોક્ષદાતા છો, તમ સરખા સંત ક્યાંથી હાથ આવે ? તમે ધર્મ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિથી પૂર્ણ છો. અમે તમારી જય કેમ ન બોલાવીએ ?’

હજારો હૈયાંની લાગણીને સંતસ્વામીએ ખુલ્લેઆમ વાચા આપી. સૌએ હર્ષનાદ કરતાં તાળીઓના ગડગડાટથી આ વાતને વધાવી લીધી. સૌ જોરથી એક સાથે બોલી ઊઠ્યા : ‘પ્રમુખસ્વામી મહારાજની જય !’

આ ઐતિહાસિક પારાયણના આરંભના ત્રણ દિવસ પૂર્વ કોઠારી ભક્તિપ્રિય સ્વામી અને નારાયણ ભગતે પારાયણ નિમિત્તે પ્રમુખસ્વામી મહારાજના પ્રશસ્તિ શ્લોકની પ્રસંગોચિત રચના કરી હતી. એ શ્લોક સમગ્ર

સત્સંગમાં ખૂબ પ્રસિદ્ધ થયો હતો અને લોકજીભે રમતો થઈ ગયો હતો જે અત્રે આપવાનું ઘણું જ ઉચિત જણાયું છે. પ્રશસ્તિ શ્લોક આ પ્રમાણે હતો :

શોભો સાધુગણે સદા સરળ ને જક્તે અનાસક્ત છો,

શાસ્ત્રીજી વળી યોગીજી ઉભયની કૃપાતણું પાત્ર છો,

ધારી ધર્મધુરા સમુદ્ર સરખા ગંભીર જ્ઞાને જ છો,

નારાયણસ્વરૂપદાસ ગુણીને સ્નેહે જ વંદુ અહો.

પરિશિષ્ટ - ૪

કેટલીક આંકડાકીય માહિતી

ભારત અને વિદેશોમાં વિચરણ :

સને ૧૯૫૧થી સને ૧૯૫૬ આફ્રિકાયાત્રા-૧ સુધી
 સને ૧૯૫૭થી સને ૧૯૫૯ આફ્રિકાયાત્રા-૨ સુધી
 સને ૧૯૫૯થી સને ૧૯૬૦ આફ્રિકાયાત્રા
 સને ૧૯૬૦થી ૧૯૬૯ સુધી ભારત વિચરણ,
 ૧૯૬૯-૭૦ - આફ્રિકા - ઈંગ્લેન્ડ,
 ૧૯૭૦ - ભારત,
 આ ૨૦ વર્ષમાં.

૭૦૪ ગામ-શહેરો, ૧૧૬૦ ગામ-શહેરો, ૧૨૧ ગામ-શહેરો, ૧૯૬ ગામ-શહેરો, ૩૨ ગામ-શહેરો, ૨૧૮, ૨૬૬, ૩૯૨, ૨૨૨, ૧૪૪, ૨૧૧, ૧૮૦, ૧૪૦, ૩૨, ૪૬, ૪૦૬૪ ગામ-શહેરો.

(ગાદી પર આવ્યા પહેલાંનાં ૪૦ વર્ષના વિચરણની માહિતી અપ્રાપ્ય છે.)

પધરામણીઓ : સને ૧૯૫૧થી સને ૧૯૬૧ સુધી દરેક ગામ કે શહેરમાં સરેરાશ ૬૫ પધરામણી લેખે કુલ ૧,૪૩,૮૪૫ પધરામણીઓ કરી. સને ૧૯૬૨ થી ૧૯૬૬ સુધીના વિચરણમાં સરેરાશ ૨૦ પધરામણી લેખે કુલ ૨૪,૮૪૦ પધરામણીઓ કરી.

સને ૧૯૬૭ થી ૧૯૭૦ સુધી સરેરાશ પાંચ પધરામણી લેખે કુલ ૩૦૪૫ પધરામણીઓ કરી.

આમ, ૨૦ વર્ષ દરમિયાન કુલ ૧,૭૧,૭૩૦ પધરામણીઓ કરી.

પારાયણો : વયનામૃત, સત્સંગિજીવન, હરિલીલાકલ્પતરુ, શ્રીમદ્ ભાગવત, શ્રી વાસુદેવ માહાત્મ્ય, હરિલીલામૃત, ભક્તચિંતામણિ, શિક્ષાપત્રી, નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય, સ્વામીની વાતો, ભગતજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર, શાસ્ત્રીજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર.

સ્વામીશ્રીએ આ ગ્રંથોના કુલ ૨૫૦ કરતાં વધુ સંખ્યામાં પારાયણો કરાવી હતી.

મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા : શિખરબદ્ધ ૧૯૫૧-૬૬ : ૧૯૬૨-અમદાવાદ : ૧૯૬૯-ભાદરા.

હરિમંદિરોની પ્રતિષ્ઠા : કુલ ૪૧

બાઈઓનાં હરિમંદિર : કુલ ૬

પરદેશમાં હરિમંદિરો : કુલ ૭

અન્ય પ્રતિષ્ઠા ઉત્સવો : કુલ ૧૫

આમ સ્વામીએ કુલ ૭૨ પ્રતિષ્ઠાઓ કરી મંદિરો રચ્યાં.

પંચતીર્થી-ભારતયાત્રા-સ્પેશિયલ ટ્રેન

કુલ ૬ યાત્રાઓ

વિદેશયાત્રા

૧૯૫૫ આફ્રિકા

૧૯૬૦ આફ્રિકા

૧૯૭૦ આફ્રિકા-ઈંગ્લેન્ડ

યજ્ઞો : ૨૫થી વધુ

સત્સંગ મંડળો : ૩૫૦થી વધુ સત્સંગ મંડળોની સ્થાપના કરી.

સમૈયા : પ્રતિવર્ષ ૧૨ સમૈયા સંસ્થા કક્ષાએ સ્વામીશ્રીની ઉપસ્થિતિમાં અલગ અલગ મંદિરોમાં કે અન્ય સ્થળે ઊજવાતા.

પત્રલેખન : રોજના ૭૫ જેટલા પત્રોના ઉત્તરો આપવાની સરેરાશ યોગીજી મહારાજે દર વર્ષના ૨૭,૩૭૫ પત્રો લેખે ૨૦ વર્ષમાં ૫,૪૭,૫૦૦ થી વધુ પત્રો લખ્યા હતા.

સાહિત્ય પ્રસાર :

સ્વામિનારાયણ સત્સંગ પત્રિકાની સ્થાપના કરી.

વચનામૃતનું પ્રથમ ગુજરાતી મુદ્રણ.

શાસ્ત્રીજી મહારાજનો ગ્રંથ લખવા પ્રેરણા.

ભગતજી મહારાજ તથા ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનું જીવનચરિત્ર લખવા પ્રેરણા.

હરિલીલાકલ્પતરુ ગ્રંથ મેળવીને છપાવ્યો.

સહજાનંદ સ્વામી, ગુણાતીતાનંદ સ્વામી, નિત્યાનંદ સ્વામી, ગોપાળાનંદ સ્વામી, મુક્તાનંદ સ્વામી, નિષ્કુળાનંદ સ્વામી, બ્રહ્માનંદ સ્વામી વગેરે પુસ્તિકાઓની સંતો પાસે રચના કરાવડાવી.

શિક્ષાપત્રી - મરાઠી, હિન્દી, અંગ્રેજીમાં ભાષાંતરિત કરાવી.

નિત્યવિધિ, વેદાંતસાર, વેદરસ, ધર્મામૃત વગેરે પુસ્તકો છપાવ્યાં.

“Life and philosophy of Shree Swaminarayan” માટે પ્રસાદી પ્રેરણા.

સ્વહસ્તે ગોંડલના મહિમાનું પુસ્તક લખ્યું : અક્ષરતીર્થ.

આનુપૂર્વ

- તા. ૩-૬-૧૮૮૨ : પ્રાકટ્ય ધારી (જિ. અમરેલી) સૌરાષ્ટ્ર,
વૈશાખ વદ ૧૨. સં. ૧૮૪૮.
- ૧૮૮૮ : વિદ્યાપ્રારંભ.
- ૧૮૦૫ : ધારી હરિમંદિરની સેવામાં.
- તા. ૧-૧૧-૧૮૦૮ : ગૃહત્યાગ. શ્રા. સુ. ૭ સં. ૧૮૬૬.
(ઉંમર વર્ષ ૧૮)
- તા. ૧૨-૮-૧૮૧૦ : શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં પ્રથમ દર્શન, રાજકોટ.
- તા. ૧૧-૪-૧૮૧૧ : ભાગવતી દીક્ષા, શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજના હસ્તે,
વરતાલ, ચૈ. સુ. ૧૩, સંવત ૧૮૬૭.
- તા. ૯-૭-૧૮૧૧ : જૂનાગઢ છોડીને શાસ્ત્રીજી મહારાજના સાન્નિધ્યમાં,
અષાઢ સુ. ૧૩, સં. ૧૮૬૭.
- તા. ૨૪-૫-૧૮૩૪ : ગોંડલ અક્ષરમંદિરના મહંત પદે, વૈ. સુ.,
સંવત ૧૮૮૦. (ઉંમર વર્ષ ૪૨)
- તા. ૧૦-૫-૧૮૫૧ : શાસ્ત્રીજી મહારાજનો અક્ષરવાસ, અક્ષરપુરુષોત્તમ
સંપ્રદાયના સુકાની.(વૈ.સુ. ૪ સં.૨૦૦૭, ઉં.વ. ૬૧)
- ૧૮૫૫ : વિદેશયાત્રા-આફ્રિકા પ્રવાસ, મોમ્બાસા પ્રતિષ્ઠા.
- ૧૮૫૬ : દપમો જન્મજયંતી મહોત્સવ, સારંગપુર.
- ૧૮૫૮ : દુભો જન્મજયંતી મહોત્સવ, ભાવનગર.
- ૧૮૫૯ : દુભો જન્મજયંતી મહોત્સવ, ભાદરા.

- ૧૯૬૦ : ૬૯મો જન્મજયંતી મહોત્સવ, મોમ્બાસા,
આફ્રિકાયાત્રા, કંપાલા, જિન્જા, ટરોરોમાં પ્રતિષ્ઠા.
- ૧૯૬૧ : ૭૦મો જન્મજયંતી મહોત્સવ,
કળશવિધિ ૫૧ યોગેશ્વરોને દીક્ષા.
- ૧૯૬૨ : અમદાવાદ શિખરબદ્ધ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા.
- ૧૯૬૩ : ૭૨મો જન્મજયંતી મહોત્સવ, માણાવદર.
- ૧૯૬૫ : શાસ્ત્રીજી મહારાજ શતાબ્દી મહોત્સવ, અટલાદરા.
- તા. ૨૦-૬-૧૯૬૫ : વિદ્યાનગરમાં છાત્રાલયની સ્થાપના.
- તા. ૧૨-૬-૧૯૬૬ : નૈમિષારણ્ય ગુરુકુળની સ્થાપના, ગોંડલ.
- ૧૯૬૭ : અમૃત મહોત્સવ, ગોંડલ.
- ૧૯૬૮ : ભાદરા શિખરબદ્ધ મંદિર મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા, પ્રથમ યુવક
અધિવેશન, અટલાદરા.
- ૧૯૭૦ : વિદેશયાત્રા : આફ્રિકા-ઈંગ્લેન્ડ, નૈરોબી લંડનમાં
મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા.
- તા. ૨૩-૧-૧૯૭૧ : અંતર્ધાન : મુંબઈ, પોષ વદ ૧૧, સં. ૨૦૨૭.
- પૃથ્વીનિવાસ : ૭૮ વર્ષ, ૭ માસ, ૨૪ દિવસ.

નોંધ : સ્વામીશ્રી સાથેના કેટલાક મહત્વના પ્રસંગો પાછળથી સાંપડતા,
અહીં પરિશિષ્ટમાં સમાવાયા છે.

પરિશિષ્ટ - ૫

જોગીડાના જાદુ

કવિવર દુલા ભાયા કાગે લખ્યું છે :

‘જોગીડાને જોવા ગયા રે...

જોનારા ઝડપાણા, જ્ઞાનગંગામાં તણાણા...’

સ્વામીશ્રીની પ્રતિભામાં એવો અજબ-ગજબનો જાદુ હતો કે એકાદ વખત પણ એમના સંપર્કમાં આવેલ કોઈપણ વ્યક્તિ એમાં તણાયા સિવાય રહે જ નહીં. એમના સાન્નિધ્યનો એવો પ્રભાવ હતો કે ભલભલા ત્યાં જીવનની સાનભાન ભૂલી જાય. સૌ દિવ્ય આનંદની મસ્તીમાં ઝૂમવા લાગે. એમના પવિત્ર સાન્નિધ્યમાં અસંખ્ય લોકોના જીવન પરિવર્તનની પ્રચંડ તાકાત હતી. તેઓની સ્નેહસભર છાયામાં કંઈક વાલિયાઓ વાલ્મીકિ થઈ ગયા, કંઈક પાપના પર્વતો પીગળી ગયા, કંઈકના પૂર્વગ્રહો શમી ગયા, કંઈક નાસ્તિકો આસ્તિક બની ગયા, કંઈકનાં રંગીલાં જીવન કેસરિયાં થઈ ગયાં. અસંખ્ય લોકોએ એમના પ્રેમપૂર્ણ ધબ્બામાં, એમના મૃદુ સ્પર્શમાં, એમની વાત્સલ્યસભર અમીદંષ્ટિમાં, એમના સ્નેહલ વેણમાં કે મૂક સાન્નિધ્યમાં પોતાના જીવનને બદલાતું અનુભવ્યું છે. પલભરમાં અસંખ્ય લોકોના જીવતરને બદલી નાખવાનું સામર્થ્ય ધરાવનાર સ્વામીશ્રી, સાચા અર્થમાં આદર્શ સંતપુરુષ હતા. એમની એ નિરાળી પ્રતિભાને સમર્થન આપતા અનેક પ્રસંગોમાંથી કેટલાક પ્રસંગોનું આચમન કરીએ...

ધોવા બુરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની

એક દિવસ ગોંડલમાં લાઠી દરબાર હરિશ્ચન્દ્રસિંહજી સ્વામીશ્રીનાં દર્શને આવ્યા. સ્વામીશ્રીએ તેમનું ભાવથી સ્વાગત કર્યું. તેઓ મંદિરમાં પ્રવેશ્યા ત્યારથી જ શાંતિ તેમના અસ્તિત્વની ચોમેર વીંટળાઈ રહી હોય તેવું અનુભવાતું હતું. માનવ સ્વભાવના મનિષી સ્વામીશ્રીએ પારખ્યું કે હરિશ્ચન્દ્ર બાપુ કોઈ મોટી વિમાસણમાં, ઊંડા વિષાદમાં છે.

સ્વામીશ્રીએ બેસવા કહ્યું ત્યાં તો તેઓ સ્વામીશ્રીના ખોળામાં મસ્તક

મૂકી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોઈ પડ્યા. આ કીર્તિવંત અને પ્રભાવી વ્યક્તિત્વવાળા રાજવી આમ રોઈ પડે એ હેબતાઈ જવાય તેવું દૃશ્ય હતું.

સ્વામીશ્રી ધીર ગંભીર રીતે, સ્વસ્થતાથી, પ્રેમથી તેમને ધીરજ આપવા લાગ્યા. છાતીએ ને ખભે હાથ ફેરવવા લાગ્યા. બાપુને આ સ્પર્શમાં શાંતિનો અનુભવ થયો. શરણાગત વત્સલ સ્વામીએ સ્વહસ્તે તેમને પાણી આપ્યું અને કહ્યું, ‘બાપુ, મૂંઝાવ નહીં, વાત કરો. દુઃખ મટાડવા જ આ દેરી છે. નિષ્કપટ થઈને વાત કરો. શાંતિ થઈ જશે.’

બાપુને ધરપત મળી, સ્વસ્થ થઈને તેમણે પોતાની વિષય, વિલાસ અને વ્યસનથી ચક્ર્યૂર બનેલી જિંદગીના દિવસો યાદ કરવા માંડ્યા :

‘સ્વામી ! હૈયું દાઝે છે. શાંતિ થતી નથી. દાવાનળ ઓલવાય પણ મારી હૈયાની જવાળા ઠારી શકાય તેમ નથી. મારાં જ દુષ્કર્મો અને પાપોથી ભરેલું ચંદનને પણ દઝાડે એવું, અધમ જીવન એ મારી કહાણી છે !

‘સૌરાષ્ટ્રમાં એક મોટા સ્ટેટના મહારાજા સાથે મારે ઘરોબો હતો. સમૃદ્ધિ અહંકાર અને વિષયાસક્તિમાં અમે કોઈ જ પાપ કરવાં બાકી નથી રાખ્યાં. પણ આ મુખે હું આપને શું કહું...?’ તેઓ બોલતા અટકી ગયા. જીભ થોથવાતી હતી. ક્ષોભ અને પાપના ભારથી તેમનું મસ્તક ઝૂકી ગયું અને ગળું ભરાઈ આવ્યું.

‘બાપુ,’ સ્વામીશ્રીએ સ્નેહાળ સ્વરે કહ્યું, ‘નિષ્કપટપણે જે હોય તે કહો. અહીં મહારાજ, ગુણાતીતાનંદ સ્વામી બિરાજે છે. માનભા, મુંજો સૂરુ અને જોબન પગી ભક્ત બન્યા. અમારા ગુરુ શાસ્ત્રીજી મહારાજે બોચાસણના હીરા મુખીને ભજન કરતા કર્યા હતા. માટે કહો, મહારાજ-સ્વામી કોઈના ગુના સામું જોતા નથી.’

આ શબ્દો બાપુના અંતરદ્વાર સુધી ઊતરી ગયા. એ દ્વાર ખુલી ગયાં. તેમણે કહ્યું, ‘બાપા, એ મહારાજા સાથે હું દેશ-વિદેશમાં ફર્યો. ક્ષાત્રતેજનું, અમારા કર્તવ્યનું ભાન ભૂલી નિર્લજજતાથી પરાકાષ્ઠાએ પહોંચવામાં અમને આનંદ આવતો. મદિરા અને માનિની અમારા નિત્યસંગાથી રહેતાં. દારૂથી ભાન ભૂલી અને જમીન પર ઢળી પડતા ત્યારે શું લવારી કરતા તેનું અમને ભાન પણ રહેતું નથી. નિશાયરની જેમ રાતે જાગતા અને દિવસે ઊંઘતા !

‘જોબન, ધન અને રૂપની મદમસ્તીમાં અમે કહેતા, ‘અમ આ ભવ

મીઠો તો પરભવ કોણે દીઠો ?” પરંતુ એ મીઠાશ આજે અસહ્ય રીતે કડવી લાગે છે.

તેમના અંતરને પરિશુદ્ધ કરવા સ્વામીશ્રી એકધારી અમીદષ્ટિથી તેમની આંખોમાં આંખો પરોવીને સાંભળી રહ્યા હતા !

બાપુએ ફરી કહ્યું, ‘બાપા, આ હાથોએ કોણ જાણે કેટલીયે હત્યાઓ કરી હશે ! દિવસ ઊગે ને કૂકડાં મારવામાં અમે આનંદ માણતા ! નિર્દોષ અને નિષ્પાપ પક્ષીઓ અને સસલાંને મારી ખાવામાં અમે શૂરવીરતા માનતા ! ઈડાંનો કચ્ચરઘાણ વળતો, તો પછી તમાકુ, સિગારેટ જેવાં એલફેલ તો શા હિસાબમાં ? પરમાટી અને ચકલાંની જીભો પણ ખાધી છે.

‘એક પ્રસંગ આજે પણ સંભારું છું ત્યારે ચીસ પાડી ઊઠું છું કે એક નારી દેહનો આ હાથથી કૂર અંજામ આવેલો ! રૂપિયા દસ લાખ વાપરી અમે ભીનું સંકેલ્યું હતું પરંતુ એ સંભારતાં હું ધ્રૂજી ઊઠું છું. મારાં સુખચેન છીનવાઈ ગયાં છે.

‘બાપા, ચાર દિવસના સુખ, વિષય, ભોગ-વિલાસ પાછળ આ હાથે આજથી ત્રીસેક વર્ષ પહેલાં નવેક કરોડ રૂપિયા અમે વેડફ્યા છે. અમારી નષ્ટ ને ભ્રષ્ટ જિંદગીનું આ સરવૈયું છે ! ભોળી પ્રજાને છલના અને આત્મ-વંચનાથી પીડી છે. અમારો ક્ષાત્રધર્મ લોપ્યો ને અમે અમારાં રાજ ખોયાં છે. સત્કર્મોનું શુભ ફળ અને દુષ્કર્મોનું ભૂંડામાં ભૂંડું ફળ મળે છે. તેની આ મારી કહાણી છે. તો બાપા ! આશીર્વાદ આપો. માણસને તેના પાપના પડછાયા સૌથી બિહામણા અને ડરામણા લાગે છે. એ પડછાયા આપ દૂર કરો.’

બાપુ ફરીથી સ્વામીશ્રીના ચરણે મસ્તક મૂકતાં ગદ્ગદ થઈ ગયા. સ્વામીશ્રી બાપુની છાતી પર હાથ ફેરવવા લાગ્યા. બાપુને અંતરમાં જાણે શાંતિના શેરડા પડ્યા ! સ્વામીશ્રી કહે, ‘બાપુ, પાપ બાળવા અને અંતરમાં શાંતિ મેળવવા ભગવાનનો આશરો કરો. પાપ બળી જાય. વર્તમાન ધરાવો. કંઠી બાંધીએ. એક હજાર પ્રદક્ષિણા અક્ષરદેરીએ દેવી. પછી આનંદના ફુવારા છૂટશે. બની ગયું છે તે ભૂલી જવું. આપણે આત્મા છીએ, અક્ષર છીએ એમ માનવું. લાવો હાથ !’ સ્વામીશ્રીએ તેમને વર્તમાન ધરાવી કંઠી પહેરાવી દીધી. બાપુને શ્રદ્ધા આવી કે પોતાની ભાંગીતૂટી નાવને પાર ઉતારનાર સમર્થ સુકાનીનો સાથ સાંપડ્યો છે !

તેમને પોતાના દાદા અને પ્રસિદ્ધ કવિ કલાપીના શબ્દો સાંભરી આવ્યા અને સ્વામીશ્રીને કહ્યું, ‘જ્યાં જ્યાં નજર મારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની... ધોવા બુરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની... બાપા, આપ મારા જેવા પાપીના તારણહાર બન્યા છો.’

તેમણે ભાવવિભોર થઈને હળવા હૈયે વિદાય લીધી ત્યારે મોં પર જીવન પરિશુદ્ધ બન્યાની ધન્યતા હતી. સ્વામીશ્રી પણ એક જીવની સમ્યક ઊર્ધ્વગતિ જોઈ પ્રસન્ન જણાતા હતા.

હૃદયગ્રંથિના છેદક

સ્વામીશ્રી જૂનાગઢમાં બિરાજતા હતા ત્યારે એક દિવસ સાંજે ૫-૩૦નો સમય હતો. ગિરનારની કોઈ ગુફામાંથી એક પ્રભાવશાળી સંન્યાસી-સ્વામી વિદેહાનંદજી સ્વામીશ્રીનાં દર્શને આવ્યા હતા. તેજસ્વી મુખમુદ્રા ને બ્રહ્મચર્યના ઓજસથી કાંતિમાન જણાતા આ સંન્યાસીએ વિનમ્રભાવે સ્વામીશ્રીને થોડાં ફળો ભેટ ધર્યાં. સ્વામીશ્રી પણ ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને આદર સાથે આવકાર આપ્યો.

થોડીવાર થઈ હશે ત્યાં સ્વામીશ્રી કહે, ‘હવે સંન્યાસી મહારાજ આવ્યા છે, તે બે શબ્દ બોલશે.’ સ્વામી વિદેહાનંદજી આ ભક્તિભર્યા, દિવ્ય અને શાંતિસભર વાતાવરણને મુગ્ધભાવે માણી રહ્યા હતા. તેમની વૃત્તિઓમાં થયેલા પરિવર્તનથી તેમણે ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું હતું. તેમને લાગ્યું કે અહીં કોઈ પણ વ્યક્તિ સંસારના વિષયોથી ઉન્મુખ બને છે, ભગવાનની સન્મુખ બને છે.

તેઓ પ્રવચન માટે ઊભા થયા. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનો સારો એવો અભ્યાસ હોય તેમ તેમના પ્રવચનમાં જણાતું હતું. તેમણે મધુરશૈલીમાં સ્વામીશ્રીના ગુણાનુવાદ ગાયા. ‘ચંદ્ર સર્વ શક્તિમાન હોવા છતાં નક્ષત્રોને પ્રકાશ આપવા તે નક્ષત્રોની નજીક જાય છે’ તેમ જણાવી તેમણે કહ્યું, ‘સ્વામીશ્રી પણ નમ્ર બની જીવકલ્યાણની ભાવનાથી ઘરે ઘરે વિચરે છે.’ તેમણે કહ્યું, ‘મોક્ષ, બ્રાહ્મીસ્થિતિ કે પરમપદનું સુભગ દર્શન મને અહીં લાધ્યું છે. હું કોઈ અલૌકિક અદ્ભુત પ્રકાશના વર્તુળમાં આવી ગયો છું. સ્વામીશ્રી

તો પ્રેમનું દિવ્યસ્વરૂપ છે. મારે મારું હૃદય ખોલીને ઘણી વાતો કરવી છે. પણ આ મૌનના મહાસાગરમાં ડૂબકી મારવા સિવાય હું કશું કરી શકું તેમ નથી.’

સૌ સંન્યાસીના ભાવવાહી પ્રવચનથી ખૂબ રાજી થયા. આરતી પછી સ્વામીશ્રીએ તેમને ઉકાળાપાણી કરાવવા સાથે જ બેસાડ્યા. પછી સૌને બહાર જવાનું સૂચવી સ્વામીશ્રીએ સંન્યાસીને વહાલથી પૂછ્યું, ‘આપને કાંઈ ખાનગી વાત કરવી છે ?’

સંન્યાસીને સ્વામીશ્રીની સર્વજ્ઞતાનો આ પ્રથમ પરિચય હતો. તેઓ ભાવવિભોર થઈ ગયા. આંખો ભીની થઈ. થોડા સ્વસ્થ થઈને પોતાની વ્યથા રજૂ કરી : ‘સ્વામીજી, સ્વાર્થી સંસારમાં સદ્ભાગ્યે આપ જેવા વિરલ સંત કોઈ મળી આવે, જે વગર પરિચયે આવો નિઃસ્વાર્થ, નિર્દોષ પ્રેમ આપી શકે છે.’ તેમણે ગદ્ગદભાવે ભીના કંઠે પોતાના પૂર્વજીવનની કિતાબ ખોલી : ‘મારા પિતાજીના મૃત્યુ પછી મારી અપર માતાના ભાઈઓએ ધંધો હાથમાં લીધો. સુખની છોળો ને લાડમાં મારો ઉછેર થયેલો. નાની ઉંમરે મારું સગપણ એક નાના ગામડામાં કરવામાં આવેલું. કોલેજકાળમાં હું એક સૌંદર્યવતી કન્યાના પરિચયમાં આવ્યો. પ્રેમના કહો કે મોહના અંકુરો ફૂટી નીકળ્યા. જોકે માતાએ મને વાર્યો હતો કે ખાનદાન કુટુંબમાં લાંછનરૂપ ન બન. પણ તે અવગણી મેં ગ્રામકન્યા સાથેનું સગપણ તોડી નાખ્યું. તે જ આઘાતમાં માતાને હૃદયરોગનો હુમલો આવ્યો અને મારા મસ્તકે હાથ ફેરવતાં અશ્રુ વહાવતાં તેમણે આ અસાર સંસારમાંથી વિદાય લીધી. મારી મિલકત ભાઈઓએ કબજે કરી.

‘અને આથી યે વસમી બીના તો એ બની કે જે સ્ત્રી પાછળ હું બધું ગુમાવવા તૈયાર થયો, મારી માતા ગુમાવી તે કન્યાએ પરપુરુષનો સંગાથ કર્યો. આ વિશ્વાસઘાતે હું નિરાધાર થયો. અનહદ ગુસ્સો અને પારાવાર પસ્તાવો થયા.

‘મને મહારાજ ભરથરી યાદ આવ્યા ને સંન્યસ્ત લઈ કઠોર સાધનાનો આરંભ કર્યો. ૮૪ આસનોમાં નિપુણતા મેળવી. પાતંજલ યોગદર્શનનો પૂર્ણ અભ્યાસ કર્યો. ચારે ધામની યાત્રા કરી છે. પરંતુ શું વાત કહું ?...’ સંન્યાસી બોલતાં અટકી ગયા. ચહેરા પર વિષાદ છવાઈ ગયો.

સ્વામીશ્રી આશ્વાસન આપતાં તેમના હાથ પર અને બાંહે ધીરેધીરે હાથ ફેરવતાં શાંતિ પમાડતા હતા. વિદેહાનંદજીએ કરુણ સ્વરે વાત વિસ્તારી :

‘મારી માતાના ઓરતા તો તેના મૃત્યુ સાથે જ શમી ગયા. પણ મારી વાગ્દત્તાનું જીવન પણ ધૂળધાણી થયું. મને સંસારમાં પાછા જવાના અભરખા જાગ્યા ! કોઈવાર અજ્ઞાત મનમાં ભાઈઓએ પચાવી પાડેલી મિલકત મેળવી લેવાના વિચારે ખુન્નસ ભરાઈ આવે છે... આજે વર્ષો પછી પણ હું એ સંપૂર્ણપણે બેવફા સ્ત્રીને અને પેલી નિર્દોષ ગ્રામિક્યાને ભૂલી શક્યો નથી.

વિદેહાનંદજી ચોધાર આંસુએ રોઈ પડ્યા. યોગીજી મહારાજે તૂટી-ફૂટી હિન્દીમાં પ્રેરણા, ધીરજ અને સાંત્વન આપતાં કહ્યું : ‘બધો મોહ હૈ, પ્રેમ નથી. સ્વાર્થના સંબંધ હૈ. તમે સારું કર્યું. સંન્યાસી બન્યા, મોટા મહાત્મા બન્યા કહેવાય. ભગવાં લૂગડાં પાસે સંસારનું સુખ કૂચા કહેવાય. તમે યોગી છો, માટે ગોરખ આસન વાળી સૂવું. અમારા ઈષ્ટદેવ સહજાનંદ સ્વામી ગોરખ આસન કરીને સૂતા.’ એમ બોલતાં જ સ્વામીશ્રીએ તેમનો હાથ અચાનક જ પકડ્યો. સંન્યાસીનું આખું શરીર વીજળીના પ્રવાહનો આંચકો લાગે તેમ કંપી રહ્યું. જાણે અપાર ઐશ્વર્ય પ્રગટ થયું. સ્વામીશ્રીએ તેમના હાથમાં જળ મૂક્યું અને હૃદયમાં કાળઝાળ અનંગ કામદેવ ત્યાંથી ઊભી પૂંછડીએ નાઠો હોય તેવી સૌમ્ય શાંતિ પ્રસરી ગઈ. વાતાવરણમાં પણ એ શાંતિનો પ્રભાવ વરતાતો હતો.

‘લ્યો, નિયમ લ્યો, તમારી જન્મભૂમિમાં કોઈ દી’ ન જતા. લ્યો પાણી. શ્રીજીમહારાજ તમારી રક્ષા કરશે.’

આજે વિદેહાનંદજીની હૃદયગ્રંથિ છેદાઈ ગઈ હતી ! અનંત વર્ષોની સાધનાથી જે શક્ય ન બને તે કામને બાળી સ્વામીશ્રીએ અહૈતુકી કૃપા વરસાવી.

રાત્રે દશ વાગે વિદાય લેતી વેળા તેમણે ગુણવંતભાઈને કહ્યું, ‘હું ક્યા શબ્દોમાં સ્વામીજીના મહિમાનું ગાન કરું ? એમનું ચુંબકીય સ્વરૂપ અસીમ છે. આ ધરતી પરમ સૌભાગ્યવતી છે. જ્યાં આવા પવિત્ર યોગેશ્વર સંત બિરાજે છે.’

તેમણે ફરી વધુ દૃઢ અવાજે કહ્યું, ‘સ્વામીજી તો સાધુધર્મના અને ગૌરવના પુરસ્કર્તા છે. આ સંસારની વચ્ચે સઘળાં તપોવનનાં સારભૂત સ્ત્રી-ધનના સંપૂર્ણ ત્યાગીઓ બનાવી સહજાનંદ સ્વામીએ અવતારના અવતારી બિરુદ ધારણ કર્યું છે તે યથાર્થ જ છે. તેમના આશરાથી જ સ્ફટિક શુભ

વર્તનવાળા સંતો-ગૃહસ્થો નીપજે છે. માનવ ઉન્નત મસ્તકે હરીફરી શકે તેવું વિશ્વમાં જે કંઈ સારતત્ત્વ છે તે સ્વામીશ્રી દ્વારા જ પ્રસરતું રહેલું છે. સાચે જ આજે મેં અમૃતધારામાં સ્નાન કર્યું છે.’

સ્વામી વિદેહાનંદજીએ વિદાય લીધી ત્યારે મધરાત્રિનો શુભ ચન્દ્ર વધુ સૌમ્ય તેજે પ્રકાશી રહ્યો હતો. સ્વામીશ્રીએ કરેલા સંન્યસ્તધર્મની રક્ષા અને જતનથી પુલકિત થઈ તેનું ગૌરવગીત ગાઈ રહ્યો હતો.

દૃષ્ટિનાં કામણ !

આણંદ ખેતીવાડીમાં ડૉ. રામજીભાઈને ઘરે સત્સંગસભા થતી. તેમાં મણિભાઈ નારણભાઈ તથા અંબાલાલ કરસનદાસ(કલ્યાણ યોજના) આણંદથી સત્સંગની વાતો કરવા માટે જતા.

અંબાલાલભાઈ સભાને દિવસે એકાદ કલાક વહેલા આવતા અને સંબંધીના નાતે ખેતીવાડી કોલેજના પ્રિન્સિપાલ ડૉ. રણછોડભાઈને ત્યાં બેસીને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયની શિક્ષાપત્રી અને વચનામૃતના મહિમાની વાતો કરતા. રણછોડભાઈ તો આ બધી વાતોથી ખૂબ ત્રાસી જતા. મૂળ, કોઈ કારણે તેમને સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કોઈ સત્સંગી સાથે ભારે અણબનાવ બનેલો. તેઓ ઘણી વાર ગાળો દેતા. પરંતુ અંબાલાલ પોતાની વાતો ચાલુ જ રાખતા.

એક વખત શિયાળાની કડકડતી ઠંડીમાં અંબાલાલભાઈ ડોક્ટર રણછોડભાઈને ઘરે સાઈકલ પર ગયા અને તેમને ઉઠાડી બહારથી બૂમ પાડીને કહ્યું, ‘યોગીજી મહારાજ આણંદ પધાર્યા છે. માટે દર્શને આવજો.’ રણછોડભાઈએ બારણા પાસેથી જાળી ખોલ્યા વિના જ કહ્યું, ‘મને સમય નથી. સવારે ઓફિસ હોય છે.’ એમ તિરસ્કાર કરીને તેમને જતા રહેવા કહ્યું. અંબાલાલ ગયા પછી તેમના અંતરમાં થયું કે ‘આવી કડકડતી ઠંડીમાં વહેલી સવારે ૫ વાગે તેઓ મને કહેવા આવ્યા. તેમાં તેમને શો સ્વાર્થ ! મેં તેમને ચા-પાણીનો વિવેક પણ કર્યો નહીં. ઊલટું અપમાન કરી દુઃખી કર્યા !’

આ વિચારે તેમણે નિશ્ચય ફેરવ્યો અને તેઓ ફક્ત અંબાલાલનું મન સાચવવા જ આણંદ મંદિરે આવ્યા.

સ્વામીશ્રી સગડીએ તાપતા હતા. આસપાસ હરિભક્તો બેઠા હતા. સ્વામીશ્રી સૌને આનંદ કરાવી રહ્યા હતા. મણિભાઈ નારણભાઈએ રણછોડભાઈને જોયા, તેથી સામે જઈ તેમને સ્વામીશ્રી પાસે લઈ આવ્યા. ઓળખાણ આપી. સ્વામીશ્રીએ તેમના પર કૃપાદષ્ટિ કરી.

રણછોડભાઈ અને સ્વામીશ્રીની દષ્ટિ એક થતાં જ અદ્ભુત ચમત્કાર સર્જાયો. સ્વામીશ્રીની દષ્ટિમાંથી પ્રેમનો પ્રકાશપુંજ નીકળી રહ્યો હતો. જેણે રણછોડભાઈના સંપ્રદાય અને સંતો-હરિભક્તો પ્રત્યેનાં નફરત અને ક્રોધને એક ક્ષણમાં જ ખેંચી લીધાં. ઈર્ષા-દ્વેષ જાણે હૃદયમાંથી સરી ગયાં હોય તેમ, તેમનું હૃદય હળવું ફૂલ બની ગયું.

અંબાલાલભાઈએ સત્સંગમાં બોલાવવા માટે બારણા ખખડાવ્યાં અને સ્વામીશ્રીએ તેમના હૃદયનાં દ્વાર ખોલી દીધાં. તેમણે જેટલો વિરોધ કર્યો હતો, બદલામાં તેનાથી અનંતગણું વાત્સલ્ય મળતાં રણછોડભાઈ કૃતાર્થ થઈ ગયા !

યોગાનુભૂતિ

સોજિત્રાના મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ સારંગપુરમાં સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરવા આવ્યા હતા. આમ તો તેમને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજનો યોગ થયેલો, પરંતુ ૧૯૩૦માં ઈંગ્લેન્ડમાં એન્જિનિયર થઈને આવ્યા તે દરમ્યાન વિચારધારા બદલાયેલી. વળી, મહર્ષિ અરવિંદના પ્રખર અનુયાયી તેમજ રમણ મહર્ષિ, સ્વામી શિવાનંદજી તથા યોગી કૃષ્ણપ્રેમના સંસર્ગમાં પણ આવ્યા હતા. તેમને સ્વામીશ્રીનાં પ્રથમ દર્શને જ વિરલ અનુભૂતિ થઈ.

આ વખતે હર્ષદભાઈ દવે, રમણભાઈ અંબાલાલ તથા સૂર્યકાન્તભાઈ પણ તેમની સાથે હતા. બપોરે સ્વામીશ્રી સાથે પ્રથમ મુલાકાતનો લાભ મળ્યો. હર્ષદભાઈએ જ્યારે વાત કરી કે ‘મગનભાઈ યોગ વિષે પણ જાણે છે’, ત્યારે સ્વામીશ્રીએ રાજીપો બતાવતાં કહ્યું, ‘બપોરે શાસ્ત્રીજી મહારાજની રૂમમાં બેસાડજો.’

બપોરે ૩ વાગ્યાના સુમારે તેઓ હર્ષદભાઈ સાથે શાસ્ત્રીજી મહારાજના ઓરડામાં બેઠા. બારણું બંધ કર્યું. જાણે વાતાવરણ બદલાવા લાગ્યું.

મગનભાઈને થયું કે ‘હું શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજ બંનેના દિવ્ય સાંનિધ્યમાં બેઠો છું.’ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની વૃત્તિ કુંઠિત થઈ ગઈ. સ્થળ-કાળનું ભાન ભુલાઈ ગયું. કોઈ સંકલ્પ-વિકલ્પરહિત આ નિર્વિકારી ધ્યાનની અવસ્થાનો મગનભાઈનો પ્રથમ અને અભૂતપૂર્વ અનુભવ હતો. એક કલાક ચાલીસ મિનિટ સુધી ચાલેલું એ ધ્યાન મગનભાઈના કહેવા મુજબ તેમણે હિમાલયના આશ્રમોમાં ને મહાત્માઓના સંપર્કમાંયે અનુભવ્યું નહોતું. તેઓ બોલી ઊઠ્યા, ‘આજે ભગવાનના સાંનિધ્યનો આનંદ શું હોય તેની ઝાંખી થઈ !’

સ્વામીશ્રી તો કલ્પતરુ હતા. યોગવાળાને યોગાનુભૂતિ અને જ્ઞાનીને જ્ઞાનસમાધિ તથા ભગવદ્-અનુભૂતિના ઈચ્છુકને તેની રીતે અનુભૂતિ કરાવી, સૌને ભગવત્સન્મુખ કરવાનું એમને તાન હતું. મગનભાઈ પોતાના અનુભવને શબ્દદેહ આપતા ત્યારે ભાવવિભોર થઈ જતા અને કહેતા, ‘મોટા મોટા જોગી જોયા, પણ ખરા જોગી તો યોગીજી મહારાજ ! જેમાંથી મેં કાંઈક મેળવ્યું. He is one who has light and who can give light ! - એવી લાગણી મને એમનાં પ્રથમ દર્શને થઈ.’

કુંડલિની જાગ્રત કરી

જાસ્કાના (જિ. મહેસાણા) વતની અમથાલાલ બારોટ પ્રખર જ્ઞાની. આધ્યાત્મિક તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઊંડા ઊતરેલા. જુદા જુદા સંપ્રદાયના ઘણા સાધુ-સંતો સાથે રહીને જ્ઞાન સંપાદન કરેલું. વળી, નિરાંત પંથ, કબીર પંથ, શક્તિ પંથ અને છેલ્લે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના અનુભવી સંતોનો સમાગમ પણ કરેલો. પરંતુ પોતે મા જગદંબાની દૃઢ ઉપાસના કરતા. જાસ્કાના પુસ્તકાલયમાં એક પણ ધાર્મિક પુસ્તક એવું ન હતું જેનો તેમણે અભ્યાસ ન કર્યો હોય.

અનેક સંપ્રદાય અને ધર્મના લોકોને તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી પ્રશ્નોત્તરમાં તે પાછા પાડી દેતા અને પોતાની વાત સિદ્ધ કરતા. પરંતુ ઉનાવાના તેમના ભાણેજ અંબાલાલ તથા પ્રતાપભાઈ સાથે તેઓ ચર્ચા કરવા બેસતા ત્યારે બેઉ ભાઈઓ વચનામૃતના આધારે તેમના પ્રશ્નોનું સરળતાથી નિરાકરણ કરતા અને સ્વામીશ્રીના મહિમાની વાતો કરતા. આ બંને બંધુઓ સ્વામિનારાયણ

ભગવાનનાં અને સંત મહિમાનાં એવાં સુંદર કીર્તનો ગાતાં કે અમથાલાલને તે સાંભળવાં બહુ જ ગમતાં. બંને ભાઈઓએ પોતાના ગુરુ યોગીજી મહારાજનાં દર્શને એકવાર આવવા માટે તેમને ખૂબ જ સમજાવ્યા. તેઓ સંમત થયા.

એક વખતે સ્વામીશ્રી અમદાવાદ, શાહીબાગ મંદિરે બિરાજતા હતા ત્યારે બંને ભાઈઓ સાથે તેઓ દર્શને આવ્યા. સ્વામીશ્રી અંબાલાલ તથા પ્રતાપભાઈ પાસે હંમેશાં પ્રથમ કીર્તન બોલાવે પછી જ સભાનો પ્રારંભ કરે. બંને ભાઈઓએ પોતાના મામાનો સ્વામીશ્રીને પરિચય આપ્યો. સ્વામીશ્રી પોતાની લાક્ષણિકતા - સહજતાથી બોલી ઊઠ્યા, ‘આપણા મામા આવ્યા, મામા બહુ સારા.’ અને પીઠમાં આશીર્વાદનો ધબ્બો માર્યો. એક જ ધબ્બાના પ્રતાપે અમથાલાલભાઈની કુંડલિની શક્તિ જાગૃત થઈ ગઈ ને સ્વામીશ્રીના વાત્સલ્યમાં તેમને સાક્ષાત્ જગદંબાનાં મૂર્તિમાન દર્શન થયાં ! સ્વામીશ્રીનાં દર્શન સમાગમનો ખૂબ લાભ લીધો ને ‘વચનામૃત’ અને ‘સ્વામીની વાતો’ના પ્રખર અભ્યાસી બની ગયા. સ્વામીશ્રીની કૃપાથી ધીરે ધીરે અક્ષરપુરુષોત્તમ ઉપાસના પણ સમજાઈ.

વાઘમાંથી ગાય

કમરકોટડાના વશરામભાઈ લાધાભાઈ પટેલ ગામના સરપંચ હતા. અને બે જોટાળી બંદૂક રાખતા. કદાવર બાંધાના વશરામભાઈ કરડાકીભરી આંખોથી ખૂંખાર લાગે. તેમને ત્યાં ભાવનગરના હરિભાઈ પટેલ મહેમાન થયા અને તેમણે આખી રાત્રિ જાગીને વશરામભાઈને સ્વામીશ્રીનો અલૌકિક મહિમા કહ્યો.

બીજા દિવસે જ તેઓ ગોંડળ આવ્યા અને સ્વામીશ્રીના નિર્દોષ બાળક જેવા પ્રેમાળ મુખારવિંદનાં દર્શન થતાં જ વશરામભાઈએ વર્તમાન ધરાવીને કંઠી બાંધી લીધી. જ્યારે તેઓ પાછા આવ્યા ત્યારે બંદૂકને બદલે હાથમાં માળા જોઈને ગામલોકો અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યા. સ્વામીશ્રીએ વાઘ જેવા માનવીને ગાય જેવો બનાવી દીધો હતો !